નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

વિસુદ્ધિમગ્ગો

(દુતિયો ભાગો)

૧૨. ઇદ્ધિવિધનિદ્દેસો

અભિઞ્ઞાકથા

૩૬૫. ઇદાનિ યાસં લોકિકાભિઞ્ઞાનં વસેન અયં સમાધિભાવના અભિઞ્ઞાનિસંસાતિ વુત્તા, તા અભિઞ્ઞા સમ્પાદેતું યસ્મા પથવીકસિણાદીસુ અધિગતચતુત્થજ્ઝાનેન યોગિના યોગો કાતબ્બો. એવઞ્હિસ્સ સા સમાધિભાવના અધિગતાનિસંસા ચેવ ભવિસ્સતિ થિરતરા ચ, સો અધિગતાનિસંસાય થિરતરાય સમાધિભાવનાય સમન્નાગતો સુખેનેવ પઞ્ઞાભાવનં સમ્પાદેસ્સતિ. તસ્મા અભિઞ્ઞાકથં તાવ આરભિસ્સામ.

ભગવતા હિ અધિગતચતુત્થજ્ઝાનસમાધીનં કુલપુત્તાનં સમાધિભાવનાનિસંસદસ્સનત્થઞ્ચેવ ઉત્તરુત્તરિ પણીતપણીતધમ્મદેસનત્થઞ્ચ ‘‘સો એવં સમાહિતે ચિત્તે પરિસુદ્ધે પરિયોદાતે અનઙ્ગણે વિગતૂપક્કિલેસે મુદુભૂતે કમ્મનિયે ઠિતે આનેઞ્જપ્પત્તે ઇદ્ધિવિધાય ચિત્તં અભિનીહરતિ અભિનિન્નામેતિ. સો અનેકવિહિતં ઇદ્ધિવિધં પચ્ચનુભોતિ એકોપિ હુત્વા બહુધા હોતી’’તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૮) નયેન ઇદ્ધિવિધં, દિબ્બસોતધાતુઞાણં, ચેતોપરિયઞાણં, પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં, સત્તાનં ચુતૂપપાતે ઞાણન્તિ પઞ્ચ લોકિકાભિઞ્ઞા વુત્તા.

તત્થ એકોપિ હુત્વા બહુધા હોતીતિઆદિકં ઇદ્ધિવિકુબ્બનં કાતુકામેન આદિકમ્મિકેન યોગિના ઓદાતકસિણપરિયન્તેસુ અટ્ઠસુ કસિણેસુ અટ્ઠ અટ્ઠ સમાપત્તિયો નિબ્બત્તેત્વા –

કસિણાનુલોમતો, કસિણપટિલોમતો, કસિણાનુલોમપટિલોમતો, ઝાનાનુલોમતો, ઝાનપટિલોમતો, ઝાનાનુલોમપટિલોમતો, ઝાનુક્કન્તિકતો, કસિણુક્કન્તિકતો, ઝાનકસિણુક્કન્તિકતો, અઙ્ગસઙ્કન્તિતો, આરમ્મણસઙ્કન્તિતો, અઙ્ગારમ્મણસઙ્કન્તિતો, અઙ્ગવવત્થાપનતો, આરમ્મણવવત્થાપનતોતિ.

ઇમેહિ ચુદ્દસહિ આકારેહિ ચિત્તં પરિદમેતબ્બં.

૩૬૬. કતમં પનેત્થ કસિણાનુલોમં…પે॰… કતમં આરમ્મણવવત્થાપનન્તિ. ઇધ ભિક્ખુ પથવીકસિણે ઝાનં સમાપજ્જતિ, તતો આપોકસિણેતિ એવં પટિપાટિયા અટ્ઠસુ કસિણેસુ સતક્ખત્તુમ્પિ સહસ્સક્ખત્તુમ્પિ સમાપજ્જતિ, ઇદં **કસિણાનુલોમં** નામ.

ઓદાતકસિણતો પન પટ્ઠાય તથેવ પટિલોમક્કમેન સમાપજ્જનં **કસિણપટિલોમં** નામ.

પથવીકસિણતો પટ્ઠાય યાવ ઓદાતકસિણં, ઓદાતકસિણતોપિ પટ્ઠાય યાવ પથવીકસિણન્તિ એવં અનુલોમપટિલોમવસેન પુનપ્પુનં સમાપજ્જનં **કસિણાનુલોમપટિલોમં** નામ.

પઠમજ્ઝાનતો પન પટ્ઠાય પટિપાટિયા યાવ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં, તાવ પુનપ્પુનં સમાપજ્જનં **ઝાનાનુલોમં** નામ.

નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનતો પટ્ઠાય યાવ પઠમજ્ઝાનં, તાવ પુનપ્પુનં સમાપજ્જનં **ઝાનપટિલોમં** નામ.

પઠમજ્ઝાનતો પટ્ઠાય યાવ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનતો પટ્ઠાય યાવ પઠમજ્ઝાનન્તિ એવં અનુલોમપટિલોમવસેન પુનપ્પુનં સમાપજ્જનં **ઝાનાનુલોમપટિલોમં** નામ.

પથવીકસિણે પન પઠમં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા તત્થેવ તતિયં સમાપજ્જતિ, તતો તદેવ ઉગ્ઘાટેત્વા આકાસાનઞ્ચાયતનં, તતો આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનન્તિ એવં કસિણં અનુક્કમિત્વા ઝાનસ્સેવ એકન્તરિકભાવેન ઉક્કમનં **ઝાનુક્કન્તિકં** નામ. એવં આપોકસિણાદિમૂલિકાપિ યોજના કાતબ્બા.

પથવીકસિણે પઠમં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા પુન તદેવ તેજોકસિણે, તતો નીલકસિણે, તતો લોહિતકસિણેતિ ઇમિના નયેન ઝાનં અનુક્કમિત્વા કસિણસ્સેવ એકન્તરિકભાવેન ઉક્કમનં **કસિણુક્કન્તિકં** નામ.

પથવીકસિણે પઠમં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા તતો તેજોકસિણે તતિયં, નીલકસિણં ઉગ્ઘાટેત્વા આકાસાનઞ્ચાયતનં, લોહિતકસિણતો આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનન્તિ ઇમિના નયેન ઝાનસ્સ ચેવ કસિણસ્સ ચ ઉક્કમનં **ઝાનકસિણુક્કન્તિકં** નામ.

પથવીકસિણે પન પઠમં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા તત્થેવ ઇતરેસમ્પિ સમાપજ્જનં **અઙ્ગસઙ્કન્તિકં** નામ.

પથવીકસિણે પઠમં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા તદેવ આપોકસિણે...પે॰... તદેવ ઓદાતકસિણેતિ એવં સબ્બકસિણેસુ એકસ્સેવ ઝાનસ્સ સમાપજ્જનં **આરમ્મણસઙ્કન્તિકં** નામ.

પથવીકસિણે પઠમં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા આપોકસિણે દુતિયં, તેજોકસિણે તતિયં, વાયોકસિણે ચતુત્થં, નીલકસિણં ઉગ્ઘાટેત્વા આકાસાનઞ્ચાયતનં, પીતકસિણતો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં , લોહિતકસિણતો આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં, ઓદાતકસિણતો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનન્તિ એવં એકન્તરિકવસેન અઙ્ગાનઞ્ચ આરમ્મણાનઞ્ચ સઙ્કમનં **અઙ્ગારમ્મણસઙ્કન્તિકં** નામ.

પઠમં ઝાનં પન પઞ્ચઙ્ગિકન્તિ વવત્થપેત્વા દુતિયં તિવઙ્ગિકં, તતિયં દુવઙ્ગિકં, તથા ચતુત્થં આકાસાનઞ્ચાયતનં...પે॰... નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનન્તિ એવં ઝાનઙ્ગમત્તસ્સેવ વવત્થાપનં **અઙ્ગવવત્થાપનં** નામ.

તથા ઇદં પથવીકસિણન્તિ વવત્થપેત્વા ઇદં આપોકસિણં...પે॰... ઇદં ઓદાતકસિણન્તિ એવં આરમ્મણમત્તસ્સેવ વવત્થાપનં **આરમ્મણવવત્થાપનં** નામ . અઙ્ગારમ્મણવવત્થાપનમ્પિ એકે ઇચ્છન્તિ. અટ્ઠકથાસુ પન અનાગતત્તા અદ્ધા તં ભાવનામુખં ન હોતિ.

૩૬૭. ઇમેહિ પન ચુદ્દસહિ આકારેહિ ચિત્તં અપરિદમેત્વા પુબ્બે અભાવિતભાવનો આદિકમ્મિકો યોગાવચરો ઇદ્ધિવિકુબ્બનં સમ્પાદેસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતિ. આદિકમ્મિકસ્સ હિ કસિણપરિકમ્મમ્પિ ભારો, સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ સક્કોતિ. કતકસિણપરિકમ્મસ્સ નિમિત્તુપ્પાદનં ભારો, સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ સક્કોતિ. ઉપ્પન્ને

નિમિત્તે તં વટ્ટેત્વા અપ્પનાધિગમો ભારો, સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ સક્કોતિ. અધિગતપ્પનસ્સ ચુદ્દસહાકારેહિ ચિત્તપરિદમનં ભારો, સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ સક્કોતિ. ચુદ્દસહાકારેહિ પરિદમિતચિત્તસ્સાપિ ઇદ્ધિવિકુબ્બનં નામ ભારો, સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ સક્કોતિ. વિકુબ્બનપ્પત્તસ્સાપિ ખિપ્પનિસન્તિભાવો નામ ભારો, સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ ખિપ્પનિસન્તી હોતિ. થેરમ્બત્થલે મહારોહણગુત્તત્થેરસ્સ ગિલાનુપટ્ઠાનં આગતેસુ તિંસમત્તેસુ ઇદ્ધિમન્તસહસ્સેસુ ઉપસમ્પદાય અટ્ઠવસ્સિકો રક્ખિતત્થેરો વિય. તસ્સાનુભાવો પથવીકસિણનિદ્દેસે (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૭૮ આદયો) વુત્તોયેવ. તં પનસ્સાનુભાવં દિસ્વા થેરો આહ ''આવુસો, સચે રક્ખિતો નાભવિસ્સ સબ્બે ગરહપ્પત્તા અસ્સામ 'નાગરાજાનં રક્ખિતું નાસક્ખિંસૂ'તિ. તસ્મા અત્તના ગહેત્વા વિચરિતબ્બં આવુધં નામ મલં સોધેત્વાવ ગહેત્વા વિચરિતું વટ્ટતી''તિ. તે થેરસ્સ ઓવાદે ઠત્વા તિંસસહસ્સાપિ ભિક્ખૂ ખિપ્પનિસન્તિનો અહેસું.

ખિપ્પનિસન્તિયાપિ ચ સતિ પરસ્સ પતિટ્ઠાભાવો ભારો, સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ હોતિ, ગિરિભણ્ડવાહનપૂજાય મારેન અઙ્ગારવસ્સે પવત્તિતે આકાસે પથવિં માપેત્વા અઙ્ગારવસ્સપરિત્તારકો થેરો વિય.

બલવપુબ્બયોગાનં પન બુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધઅગ્ગસાવકાદીનં વિનાપિ ઇમિના વુત્તપ્પકારેન ભાવનાનુક્કમેન અરહત્તપટિલાભેનેવ ઇદઞ્ચ ઇદ્ધિવિકુબ્બનં અઞ્ઞે ચ પટિસમ્ભિદાદિભેદા ગુણા ઇજ્ઝન્તિ. તસ્મા યથા પિળન્ધનવિકતિં કત્તુકામો સુવણ્ણકારો અગ્ગિધમનાદીહિ સુવણ્ણં મુદું કમ્મઞ્ઞં કત્વાવ કરોતિ, યથા ચ ભાજનવિકતિં કત્તુકામો કુમ્ભકારો મત્તિકં સુપરિમદ્દિતં મુદું કત્વા કરોતિ, એવમેવ આદિકમ્મિકેન ઇમેહિ ચુદ્દસહાકારેહિ ચિત્તં પરિદમેત્વા છન્દસીસચિત્તસીસવીરિયસીસવીમંસાસીસસમાપજ્જનવસેન ચેવ આવજ્જનાદિવસીભાવવસેન ચ મુદું કમ્મઞ્ઞં કત્વા ઇદ્ધિવિધાય યોગો કરણીયો. પુબ્બહેતુસમ્પન્નેન પન કસિણેસુ ચતુત્થજ્ઝાનમત્તે ચિણ્ણવસિનાપિ કાતું વટ્ટતિ. યથા પનેત્થ યોગો કાતબ્બો, તં વિધિં દસ્સેન્તો ભગવા ''સો એવં સમાહિતે ચિત્તે''તિઆદિમાહ.

૩૬૮. તત્રાયં પાળિનયાનુસારેનેવ વિનિચ્છયકથા. તત્થ **સો**તિ સો અધિગતચતુત્થજ્ઝાનો યોગી. **એવ**ન્તિ ચતુત્થજ્ઝાનક્કમનિદસ્સનમેતં. ઇમિના પઠમજ્ઝાનાધિગમાદિના કમેન ચતુત્થજ્ઝાનં પટિલભિત્વાતિ વુત્તં હોતિ. **સમાહિતે**તિ ઇમિના ચતુત્થજ્ઝાનસમાધિના સમાહિતે. **ચિત્તે**તિ રૂપાવચરચિત્તે. **પરિસુદ્ધે**તિઆદીસુ પન ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિભાવેન પરિસુદ્ધે. પરિસુદ્ધત્તાયેવ **પરિયોદાતે**, પભસ્સરેતિ વુત્તં હોતિ. સુખાદીનં પચ્ચયાનં ઘાતેન વિહતરાગાદિઅઙ્ગણત્તા **અનઙ્ગણે**. અનઙ્ગણત્તાયેવ **વિગતૂપક્કિલેસે**. અઙ્ગણેન હિ તં ચિત્તં ઉપક્કિલિસ્સતિ. સુભાવિતત્તા **મુદુભૂતે**, વસીભાવપ્પત્તેતિ વુત્તં હોતિ. વસે વત્તમાનં હિ ચિત્તં મુદુન્તિ વુચ્ચતિ. મુદુત્તાયેવ ચ **કમ્મનિયે**, કમ્મક્ખમે કમ્મયોગ્ગેતિ વુત્તં હોતિ. મુદું હિ ચિત્તં કમ્મનિયં હોતિ સુદન્તમિવ સુવણ્ણં, તઞ્ચ ઉભયમ્પિ સુભાવિતત્તાયેવાતિ. યથાહ ''નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યં એવં ભાવિતં બહુલીકતં મુદુઞ્ચ હોતિ કમ્મનિયઞ્ચ, યથયિદં, ભિક્ખવે, ચિત્ત''ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૨૨).

એતેસુ પરિસુદ્ધભાવાદીસુ ઠિતત્તા **ઠિતે**. ઠિતત્તાયેવ **આનેઞ્જપ્પત્તે**, અચલે નિરિઞ્જનેતિ વુત્તં હોતિ. મુદુકમ્મઞ્ઞભાવેન વા અત્તનો વસે ઠિતત્તા **ઠિતે**. સદ્ધાદીહિ પરિગ્ગહિતત્તા **આનેઞ્જપ્પત્તે** . સદ્ધાપરિગ્ગહિતં હિ ચિત્તં અસ્સદ્ધિયેન ન ઇઞ્જતિ. વીરિયપરિગ્ગહિતં કોસજ્જેન ન ઇઞ્જતિ. સતિપરિગ્ગહિતં પમાદેન ન ઇઞ્જતિ. સમાધિપરિગ્ગહિતં ઉદ્ધચ્ચેન ન ઇઞ્જતિ . પઞ્ઞાપરિગ્ગહિતં અવિજ્જાય ન ઇઞ્જતિ. ઓભાસગતં કિલેસન્ધકારેન ન ઇઞ્જતિ. ઇમેહિ છહિ ધમ્મેહિ પરિગ્ગહિતં આનેઞ્જપ્પત્તં હોતિ. એવં અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગતં ચિત્તં અભિનીહારક્ખમં હોતિ અભિઞ્ઞાસચ્છિકરણીયાનં ધમ્માનં અભિઞ્ઞાસચ્છિકિરિયાય.

અપરો નયો, ચતુત્થજ્ઝાનસમાધિના **સમાહિતે**. નીવરણદૂરભાવેન **પરિસુદ્ધે**. વિતક્કાદિસમતિક્કમેન **પરિયોદાતે**. ઝાનપટિલાભપચ્ચયાનં ઇચ્છાવચરાનં અભાવેન **અનઙ્ગણે**. અભિજ્ઝાદીનં ચિત્તસ્સ ઉપક્કિલેસાનં વિગમેન **વિગતૂપક્કિલેસે**. ઉભયમ્પિ ચેતં અનઙ્ગણસુત્તવત્થસુત્તાનુસારેન (મ॰ નિ॰ ૧.૫૭ આદયો) વેદિતબ્બં. વસિપ્પત્તિયા **મુદુભૂતે**. ઇદ્ધિપાદભાવૂપગમેન **કમ્મનિયે**. ભાવનાપારિપૂરિયા પણીતભાવૂપગમેન **ઠિતે આનેઞ્જપ્પત્તે**. યથા આનેઞ્જપ્પત્તં હોતિ, એવં ઠિતેતિ અત્થો. એવમ્પિ અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગતં ચિત્તં અભિનીહારક્ખમં હોતિ અભિઞ્ઞાસચ્છિકરણીયાનં ધમ્માનં અભિઞ્ઞાસચ્છિકિરિયાય પાદકં પદટ્ઠાનભૂતન્તિ.

દસઇદ્ધિકથા

૩૬૯. ઇદ્ધિવિધાય ચિત્તં અભિનીહરતિ અભિનિન્નામેતીતિ એત્થ ઇજ્ઝનટ્ઠેન **ઇદ્ધિ**, નિપ્ફત્તિઅત્થેન પટિલાભટ્ઠેન ચાતિ વુત્તં હોતિ. યઞ્હિ નિપ્ફજ્જતિ પટિલબ્ભતિ ચ, તં ઇજ્ઝતીતિ વુચ્ચતિ. યથાહ ''કામં કામયમાનસ્સ, તસ્સ ચેતં સમિજ્ઝતી''તિ (સુ॰ નિ॰ ૭૭૨). તથા ''નેક્ખમ્મં ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધિ, પટિહરતીતિ પાટિહારિયં. અરહત્તમગ્ગો ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધિ, પટિહરતીતિ પાટિહારિય''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૨).

અપરો નયો, ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધિ. ઉપાયસમ્પદાયેતમધિવચનં. ઉપાયસમ્પદા હિ ઇજ્ઝતિ અધિપ્પેતફલપ્પસવનતો. યથાહ – ''અયં ખો ચિત્તો ગહપતિ સીલવા કલ્યાણધમ્મો, સચે પણિદહિસ્સતિ 'અનાગતમદ્ધાનં રાજા અસ્સં ચક્કવત્તી'તિ, તસ્સ ખો અયં ઇજ્ઝિસ્સતિ સીલવતો ચેતોપણિધિ વિસુદ્ધત્તા''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૫૨).

અપરો નયો, એતાય સત્તા ઇજ્ઝન્તીતિ ઇદ્ધિ. **ઇજ્ઝન્તી**તિ ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તીતિ વુત્તં હોતિ. સા દસવિધા. યથાહ ''**કતિ ઇદ્ધિયો**તિ દસ ઇદ્ધિયો''. પુન ચપરં આહ ''કતમા દસ ઇદ્ધિયો ? અધિટ્ઠાના ઇદ્ધિ, વિકુબ્બના ઇદ્ધિ, મનોમયા ઇદ્ધિ, ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ, સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ, અરિયા ઇદ્ધિ, કમ્મવિપાકજા ઇદ્ધિ, પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ, વિજ્જામયા ઇદ્ધિ, તત્થ તત્થ સમ્માપયોગપચ્ચયા ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૯).

૩૭૦. તત્થ ''પકતિયા એકો બહુકં આવજ્જતિ. સતં વા સહસ્સં વા સતસહસ્સં વા આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતિ 'બહુકો હોમી'''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૦) એવં વિભજિત્વા દસ્સિતા ઇદ્ધિ અધિટ્ઠાનવસેન નિપ્ફન્નત્તા **અધિટ્ઠાના ઇદ્ધિ** નામ.

૩૭૧. ''સો પકતિવણ્ણં વિજહિત્વા કુમારકવણ્ણં વા દસ્સેતિ નાગવણ્ણં વા...પે॰... વિવિધમ્પિ સેનાબ્યૂહં દસ્સેતી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૩) એવં આગતા ઇદ્ધિ પકતિવણ્ણવિજહનવિકારવસેન પવત્તત્તા **વિકુબ્બના ઇદ્ધિ** નામ.

૩૭૨. ''ઇધ ભિક્ખુ ઇમમ્હા કાયા અઞ્ઞં કાયં અભિનિમ્મિનાતિ રૂપિં મનોમય''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૪) ઇમિના નયેન આગતા ઇદ્ધિ સરીરબ્ભન્તરે અઞ્ઞસ્સેવ મનોમયસ્સ સરીરસ્સ નિપ્ફત્તિવસેન પવત્તત્તા **મનોમયા ઇદ્ધિ** નામ.

૩૭૩. ઞાણુપ્પત્તિતો પન પુબ્બે વા પચ્છા વા તંખણે વા ઞાણાનુભાવનિબ્બત્તો વિસેસો **ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ** નામ. વુત્તઞ્હેતં – ''અનિચ્ચાનુપસ્સનાય નિચ્ચસઞ્ઞાય પહાનટ્ઠો ઇજ્ઝતીતિ ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ...પે॰...

અરહત્તમગ્ગેન સબ્બકિલેસાનં પહાનટ્ઠો ઇજ્ઝતીતિ ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ. આયસ્મતો બાક્કુલસ્સ ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ. આયસ્મતો સંકિચ્ચસ્સ ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ. આયસ્મતો ભૂતપાલસ્સ ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૫).

તત્થ **આયસ્મા બાક્કુલો** દહરોવ મઙ્ગલદિવસે નદિયા ન્હાપિયમાનો ધાતિયા પમાદેન સોતે પતિતો. તમેનં મચ્છો ગિલિત્વા બારાણસીતિત્થં અગમાસિ. તત્ર તં મચ્છબન્ધો ગહેત્વા સેટ્ઠિભરિયાય વિક્કિણિ. સા મચ્છે સિનેહં ઉપ્પાદેત્વા અહમેવ નં પચિસ્સામીતિ ફાલેન્તી મચ્છકુચ્છિયં સુવણ્ણબિમ્બં વિય દારકં દિસ્વા પુત્તો મે લદ્ધોતિ સોમનસ્સજાતા અહોસિ. ઇતિ મચ્છકુચ્છિયં અરોગભાવો આયસ્મતો બાક્કુલસ્સ પચ્છિમભવિકસ્સ તેન અત્તભાવેન પટિલભિતબ્બઅરહત્તમગ્ગઞાણાનુભાવેન નિબ્બત્તત્તા ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ નામ. વત્થુ પન વિત્થારેન કથેતબ્બં.

સંકિચ્ચત્થેરસ્સ પન ગબ્ભગતસ્સેવ માતા કાલમકાસિ. તસ્સા ચિતકં આરોપેત્વા સૂલેહિ વિજ્ઝિત્વા ઝાપિયમાનાય દારકો સૂલકોટિયા અક્ખિકૂટે પહારં લભિત્વા સદ્દં અકાસિ. તતો દારકો જીવતીતિ ઓતારેત્વા કુચ્છિં ફાલેત્વા દારકં અય્યિકાય અદંસુ. સો તાય પટિજગ્ગિતો વુદ્ધિમન્વાય પબ્બજિત્વા સહ પટિસમ્ભિદાહિ અરહત્તં પાપુણિ. ઇતિ વુત્તનયેનેવ દારુચિતકાય અરોગભાવો આયસ્મતો સંકિચ્ચસ્સ ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ નામ.

ભૂતપાલદારકસ્સ પન પિતા રાજગહે દલિદ્દમનુસ્સો. સો દારૂનં અત્થાય સકટેન અટવિં ગન્ત્વા દારુભારં કત્વા સાયં નગરદ્વારસમીપં પત્તો. અથસ્સ ગોણા યુગં ઓસ્સજ્જિત્વા નગરં પવિસિંસુ. સો સકટમૂલે પુત્તકં નિસીદાપેત્વા ગોણાનં અનુપદં ગચ્છન્તો નગરમેવ પાવિસિ. તસ્સ અનિક્ખન્તસ્સેવ દ્વારં પિહિતં. દારકસ્સ વાળયક્ખાનુચરિતેપિ બહિનગરે તિયામરત્તિં અરોગભાવો વુત્તનયેનેવ ઞાણવિપ્ફારા ઇદ્ધિ નામ. વત્થુ પન વિત્થારેતબ્બં.

૩૭૪. સમાધિતો પુબ્બે વા પચ્છા વા તંખણે વા સમથાનુભાવનિબ્બત્તો વિસેસો **સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ**. વુત્તઞ્હેતં ''પઠમજ્ઝાનેન નીવરણાનં પહાનટ્ઠો ઇજ્ઝતીતિ સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ…પે॰… નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિયા આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસઞ્ઞાય પહાનટ્ઠો ઇજ્ઝતીતિ સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ. આયસ્મતો સારિપુત્તસ્સ સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ, આયસ્મતો સઞ્જીવસ્સ, આયસ્મતો ખાણુકોણ્ડઞ્ઞસ્સ, ઉત્તરાય ઉપાસિકાય, સામાવતિયા ઉપાસિકાય સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૬).

તત્થ યદા **આયસ્મતો સારિપુત્તસ્સ** મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરેન સદ્ધિં કપોતકન્દરાયં વિહરતો જુણ્હાય રત્તિયા નવોરોપિતેહિ કેસેહિ અજ્ઝોકાસે નિસિન્નસ્સ એકો દુટ્ઠયક્ખો સહાયકેન યક્ખેન વારિયમાનોપિ સીસે પહારમદાસિ. યસ્સ મેઘસ્સ વિય ગજ્જતો સદ્દો અહોસિ. તદા થેરો તસ્સ પહરણસમયે સમાપત્તિં અપ્પેસિ. અથસ્સ તેન પહારેન ન કોચિ આબાધો અહોસિ . અયં તસ્સાયસ્મતો સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ. વત્થુ પન ઉદાને (ઉદા॰ ૩૪) આગતમેવ.

સઞ્જીવત્થેરં પન નિરોધસમાપન્નં કાલકતોતિ સલ્લક્ખેત્વા ગોપાલકાદયો તિણકટ્ઠગોમયાનિ સઙ્કડ્ઢિત્વા અગ્ગિં અદંસુ. થેરસ્સ ચીવરે અંસુમત્તમ્પિ નજ્ઝાયિત્થ. અયમસ્સ અનુપુબ્બસમાપત્તિવસેન પવત્તસમથાનુભાવનિબ્બત્તત્તા સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ. વત્થુ પન સુત્તે (મ॰ નિ॰ ૧.૫૦૭) આગતમેવ.

ખાણુકોણ્ડઞ્ઞત્થેરો પન પકતિયાવ સમાપત્તિબહુલો. સો અઞ્ઞતરસ્મિં અરઞ્ઞે રત્તિં સમાપત્તિં અપ્પેત્વા નિસીદિ. પઞ્ચસતા ચોરા ભણ્ડકં થેનેત્વા ગચ્છન્તા ''ઇદાનિ અમ્હાકં અનુપથં આગચ્છન્તા નત્થી''તિ વિસ્સમિતુકામા ભણ્ડકં ઓરોપયમાના ''ખાણુકો અય''ન્તિ મઞ્ઞમાના થેરસ્સેવ ઉપરિ સબ્બભણ્ડકાનિ ઠપેસું. તેસં

વિસ્સમિત્વા ગચ્છન્તાનં પઠમં ઠપિતભણ્ડકસ્સ ગહણકાલે કાલપરિચ્છેદવસેન થેરો વુટ્ઠાસિ. તે થેરસ્સ ચલનાકારં દિસ્વા ભીતા વિરવિંસુ. થેરો ''મા ભાયિત્થ ઉપાસકા, ભિક્ખુ અહ''ન્તિ આહ. તે આગન્ત્વા વન્દિત્વા થેરગતેન પસાદેન પબ્બજિત્વા સહ પટિસમ્ભિદાહિ અરહત્તં પાપુણિંસુ (ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧). અયમેત્થ પઞ્ચહિ ભણ્ડકસતેહિ અજ્ઝોત્થટસ્સ થેરસ્સ આબાધાભાવો સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ.

ઉત્તરા પન ઉપાસિકા પુણ્ણસેટ્ઠિસ્સ ધીતા. તસ્સા સિરિમા નામ ગણિકા ઇસ્સાપકતા તત્તતેલકટાહં સીસે આસિઞ્ચિ. ઉત્તરા તંખણઞ્ઞેવ મેત્તં સમાપજ્જિ. તેલં પોક્ખરપત્તતો ઉદકબિન્દુ વિય વિવટ્ટમાનં અગમાસિ. અયમસ્સા સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ. વત્થુ પન વિત્થારેતબ્બં.

સામાવતી નામ ઉદેનસ્સ રઞ્ઞો અગ્ગમહેસી. માગણ્ડિયબ્રાહ્મણો અત્તનો ધીતાય અગ્ગમહેસિટ્ઠાનં પત્થયમાનો તસ્સા વીણાય આસીવિસં પક્ખિપાપેત્વા રાજાનં આહ ''મહારાજ, સામાવતી તં મારેતુકામા વીણાય આસીવિસં ગહેત્વા પરિહરતી''તિ. રાજા તં દિસ્વા કુપિતો સામાવતિં વધિસ્સામીતિ ધનું આરોપેત્વા વિસપીતં ખુરપ્પં સન્નય્હિ. સામાવતી સપરિવારા રાજાનં મેત્તાય ફરિ. રાજા નેવ સરં ખિપિતું ન ઓરોપેતું સક્કોન્તો વેધમાનો અટ્ઠાસિ. તતો નં દેવી આહ ''કિં, મહારાજ, કિલમસી''તિ? ''આમ કિલમામી''તિ. ''તેન હિ ધનું ઓરોપેહી''તિ. સરો રઞ્ઞો પાદમૂલેયેવ પતિ. તતો નં દેવી ''મહારાજ, અપ્પદુટ્ઠસ્સ નપ્પદુસ્સિતબ્બ''ન્તિ ઓવદિ. ઇતિ રઞ્ઞો સરં મુઞ્ચિતું અવિસહનભાવો સામાવતિયા ઉપાસિકાય સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધીતિ.

૩૭૫. પટિક્કૂલાદીસુ અપ્પટિક્કૂલસઞ્ઞિવિહારાદિકા પન **અરિયા ઇદ્ધિ** નામ. યથાહ – ''કતમા અરિયા ઇદ્ધિ? ઇધ – ભિક્ખુ સચે આકઙ્ખતિ 'પટિક્કૂલે અપ્પટિક્કૂલસઞ્ઞી વિહરેય્ય'ન્તિ, અપ્પટિક્કૂલસઞ્ઞી તત્થ વિહરતિ...પે॰... ઉપેક્ખકો તત્થ વિહરતિ સતો સમ્પજાનો''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૭). અયઞ્હિ ચેતોવસિપ્પત્તાનં અરિયાનંયેવ સમ્ભવતો **અરિયા ઇદ્ધી**તિ વુચ્ચતિ.

એતાય હિ સમન્નાગતો ખીણાસવો ભિક્ખુ પટિક્કૂલે અનિટ્ઠે વત્થુસ્મિં મેત્તાફરણં વા ધાતુમનસિકારં વા કરોન્તો અપ્પટિક્કૂલસઞ્ઞી વિહરતિ. અપ્પટિક્કૂલે ઇટ્ઠે વત્થુસ્મિં અસુભફરણં વા અનિચ્ચન્તિ મનસિકારં વા કરોન્તો પટિક્કૂલસઞ્ઞી વિહરતિ. તથા પટિક્કૂલાપટિક્કૂલેસુ તદેવ મેત્તાફરણં વા ધાતુમનસિકારં વા કરોન્તો અપ્પટિક્કૂલસઞ્ઞી વિહરતિ. અપ્પટિક્કૂલપટિક્કૂલેસુ ચ તદેવ અસુભફરણં વા અનિચ્ચન્તિ મનસિકારં વા કરોન્તો પટિક્કૂલસઞ્ઞી વિહરતિ. ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા નેવ સુમનો હોતીતિઆદિના નયેન વુત્તં પન છળઙ્ગુપેક્ખં પવત્તયમાનો પટિક્કૂલે ચ અપ્પટિક્કૂલે ચ તદુભયં અભિનિવજ્જેત્વા ઉપેક્ખકો વિહરતિ સતો સમ્પજાનો. પટિસમ્ભિદાયઞ્હિ ''કથં પટિક્કૂલે અપ્પટિક્કૂલસઞ્ઞી વિહરતિ? અનિટ્ઠસ્મિં વત્થુસ્મિં મેત્તાય વા ફરતિ ધાતુસો વા ઉપસંહરતી''તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૭) નયેન અયમેવ અત્થો વિભત્તો. અયં ચેતોવસિપ્પત્તાનં અરિયાનંયેવ સમ્ભવતો અરિયા ઇદ્ધીતિ વુચ્ચતિ.

૩૭૬. પક્ખીઆદીનં પન વેહાસગમનાદિકા **કમ્મવિપાકજા ઇદ્ધિ** નામ. યથાહ – ''કતમા કમ્મવિપાકજા ઇદ્ધિ? સબ્બેસં પક્ખીનં સબ્બેસં દેવાનં એકચ્ચાનં મનુસ્સાનં એકચ્ચાનઞ્ચ વિનિપાતિકાનં અયં કમ્મવિપાકજા ઇદ્ધી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૮). એત્થ હિ સબ્બેસં પક્ખીનં ઝાનં વા વિપસ્સનં વા વિનાયેવ આકાસેન ગમનં. તથા સબ્બેસં દેવાનં પઠમકપ્પિકાનઞ્ચ એકચ્ચાનં મનુસ્સાનં. તથા પિયઙ્કરમાતા (સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૦) યક્ખિની ઉત્તરમાતા ફુસ્સમિત્તા ધમ્મગુત્તાતિ એવમાદીનં એકચ્ચાનં વિનિપાતિકાનં આકાસેન ગમનં કમ્મવિપાકજા ઇદ્ધીતિ.

૩૭૭. ચક્કવત્તિઆદીનં વેહાસગમનાદિકા પન **પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ** નામ. યથાહ ''કતમા પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ? રાજા ચક્કવત્તી વેહાસં ગચ્છતિ સદ્ધિં ચતુરઙ્ગિનિયા સેનાય અન્તમસો અસ્સબન્ધગોબન્ધપુરિસે ઉપાદાય. જોતિકસ્સ ગહપતિસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ. જટિલકસ્સ ગહપતિસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ. ઘોસિતસ્સ ગહપતિસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ. મેણ્ડકસ્સ ગહપતિસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ. પઞ્ચન્નં મહાપુઞ્ઞાનં પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધી''તિ. સઙ્ખેપતો પન પરિપાકં ગતે પુઞ્ઞસમ્ભારે ઇજ્ઝનકવિસેસો પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ.

એત્થ ચ **જોતિકસ્સ** ગહપતિસ્સ પથવિં ભિન્દિત્વા મણિપાસાદો ઉટ્ઠહિ. ચતુસટ્ઠિ ચ કપ્પરુક્ખાતિ અયમસ્સ પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ. **જટિલકસ્સ** અસીતિહત્થો સુવણ્ણપબ્બતો નિબ્બત્તિ. **ઘોસિતસ્સ** સત્તસુ ઠાનેસુ મારણત્થાય ઉપક્કમે કતેપિ અરોગભાવો પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ. **મેણ્ડકસ્સ** એકકરીસમત્તે પદેસે સત્તરતનમયાનં મેણ્ડકાનં પાતુભાવો પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ. પઞ્ચ મહાપુઞ્ઞા નામ મેણ્ડકસેટ્ઠિ, તસ્સ ભરિયા ચન્દપદુમસિરી, પુત્તો ધનઞ્ચયસેટ્ઠિ, સુણિસા સુમનદેવી, દાસો પુણ્ણો નામાતિ. તેસુ સેટ્ઠિસ્સ સીસં ન્હાતસ્સ આકાસં ઉલ્લોકનકાલે અડ્ઢતેળસકોટ્ઠસહસ્સાનિ આકાસતો રત્તસાલીનં પૂરેન્તિ. ભરિયાય નાળિકોદનમત્તમ્પિ ગહેત્વા સકલજમ્બુદીપવાસિકે પરિવિસમાનાય ભત્તં ન ખીયતિ. પુત્તસ્સ સહસ્સત્થવિકં ગહેત્વા સકલજમ્બુદીપવાસિકાનમ્પિ દેન્તસ્સ કહાપણા ન ખીયન્તિ. સુણિસાય એકં વીહિતુમ્બં ગહેત્વા સકલજમ્બુદીપવાસિકાનમ્પિ ભાજયમાનાય ધઞ્ઞં ન ખીયતિ. દાસસ્સ એકેન નઙ્ગલેન કસતો ઇતો સત્ત ઇતો સત્તાતિ ચુદ્દસ મગ્ગા હોન્તિ. અયં નેસં પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ.

૩૭૮. વિજ્જાધરાદીનં વેહાસગમનાદિકા પન **વિજ્જામયા ઇદ્ધિ**. યથાહ ''કતમા વિજ્જામયા ઇદ્ધિ? વિજ્જાધરા વિજ્જં પરિજપિત્વા વેહાસં ગચ્છન્તિ. આકાસે અન્તલિક્ખે હત્થિમ્પિ દસ્સેન્તિ...પે॰... વિવિધમ્પિ સેનાબ્યૂહં દસ્સેન્તી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૮).

૩૭૯. તેન તેન પન સમ્માપયોગેન તસ્સ તસ્સ કમ્મસ્સ ઇજ્ઝનં **તત્થ તત્થ સમ્માપયોગપચ્ચયા ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધિ**. યથાહ – ''નેક્ખમ્મેન કામચ્છન્દસ્સ પહાનટ્ઠો ઇજ્ઝતીતિ તત્થ તત્થ સમ્માપયોગપચ્ચયા ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધિ...પે॰... અરહત્તમગ્ગેન સબ્બકિલેસાનં પહાનટ્ઠો ઇજ્ઝતીતિ તત્થ તત્થ સમ્માપયોગપચ્ચયા ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૮). એત્થ ચ પટિપત્તિસઙ્ખાતસ્સેવ સમ્માપયોગસ્સ દીપનવસેન પુરિમપાળિસદિસાવ પાળિ આગતા. અટ્ઠકથાયં પન સકટબ્યૂહાદિકરણવસેન યંકિઞ્ચિ સિપ્પકમ્મં યંકિઞ્ચિ વેજ્જકમ્મં તિણ્ણં બેદાનં ઉગ્ગહણં તિણ્ણં પિટકાનં ઉગ્ગહણં અન્તમસો કસનવપનાદીનિ ઉપાદાય તં તં કમ્મં કત્વા નિબ્બત્તવિસેસો તત્થ તત્થ સમ્માપયોગપચ્ચયા ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધીતિ આગતા. (૧૦)

ઇતિ ઇમાસુ દસસુ ઇદ્ધીસુ ઇદ્ધિવિધાયાતિ ઇમસ્મિં પદે અધિટ્ઠાના ઇદ્ધિયેવ આગતા. ઇમસ્મિં પનત્થે વિકુબ્બનામનોમયાઇદ્ધિયોપિ ઇચ્છિતબ્બા એવ.

૩૮૦. **ઇદ્ધિવિધાયા**તિ ઇદ્ધિકોટ્ઠાસાય, ઇદ્ધિવિકપ્પાય વા. **ચિત્તં અભિનીહરતિ અભિનિન્નામેતી**તિ સો ભિક્ખુ વુત્તપ્પકારવસેન તસ્મિં ચિત્તે અભિઞ્ઞાપાદકે જાતે ઇદ્ધિવિધાધિગમત્થાય પરિકમ્મચિત્તં અભિનીહરતિ કસિણારમ્મણતો અપનેત્વા ઇદ્ધિવિધાભિમુખં પેસેતિ. **અભિનિન્નામેતી**તિ અધિગન્તબ્બઇદ્ધિપોણં ઇદ્ધિપબ્ભારં કરોતિ. **સો**તિ સો એવં કતચિત્તાભિનીહારો ભિક્ખુ. **અનેકવિહિતન્તિ** અનેકવિધં નાનપ્પકારકં. **ઇદ્ધિવિધન્તિ** ઇદ્ધિકોટ્ઠાસં. **પચ્ચનુભોતી**તિ પચ્ચનુભવતિ, ફુસતિ સચ્છિકરોતિ પાપુણાતીતિ અત્થો. ઇદાનિસ્સ અનેકવિહિતભાવં દસ્સેન્તો ''એકોપિ હુત્વા''તિઆદિમાહ. તત્થ **એકોપિ હુત્વા**તિ ઇદ્ધિકરણતો પુબ્બે પકતિયા એકોપિ હુત્વા. **બહુધા હોતી**તિ

બહૂનં સન્તિકે ચઙ્કમિતુકામો વા સજ્ઝાયં વા કત્તુકામો પઞ્હં વા પુચ્છિતુકામો હુત્વા સતમ્પિ સહસ્સમ્પિ હોતિ. કથં પનાયમેવં હોતિ? ઇદ્ધિયા ચતસ્સો ભૂમિયો ચત્તારો પાદા અટ્ઠ પદાનિ સોળસ ચ મૂલાનિ સમ્પાદેત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠહન્તો.

૩૮૧. તત્થ **ચતસ્સો ભૂમિયો**તિ ચત્તારિ ઝાનાનિ વેદિતબ્બાનિ. વુત્તઞ્હેતં ધમ્મસેનાપતિના ''ઇદ્ધિયા કતમા ચતસ્સો ભૂમિયો? વિવેકજભૂમિ પઠમં ઝાનં, પીતિસુખભૂમિ દુતિયં ઝાનં, ઉપેક્ખાસુખભૂમિ તતિયં ઝાનં, અદુક્ખમસુખભૂમિ ચતુત્થં ઝાનં. ઇદ્ધિયા ઇમા ચતસ્સો ભૂમિયો ઇદ્ધિલાભાય ઇદ્ધિપટિલાભાય ઇદ્ધિવિકુબ્બનતાય ઇદ્ધિવિસવિતાય ઇદ્ધિવસિતાય ઇદ્ધિવેસારજ્જાય સંવત્તન્તી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૯). એત્થ ચ પુરિમાનિ તીણિ ઝાનાનિ યસ્મા પીતિફરણેન ચ સુખફરણેન ચ સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમિત્વા લહુમુદુકમ્મઞ્ઞકાયો ઇદ્ધિં પાપુણાતિ, તસ્મા ઇમિના પરિયાયેન ઇદ્ધિલાભાય સંવત્તનતો સમ્ભારભૂમિયોતિ વેદિતબ્બાનિ. ચતુત્થજ્ઝાનં પન ઇદ્ધિલાભાય પકતિભૂમિયેવ.

૩૮૨. **ચત્તારો પાદા**તિ ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા વેદિતબ્બા. વુત્તઞ્હેતં ''ઇદ્ધિયા કતમે ચત્તારો પાદા? ઇધ ભિક્ખુ છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારસમન્નાગતં ઇદ્ધિપાદં ભાવેતિ. વીરિય... ચિત્ત... વીમંસાસમાધિપધાનસઙ્ખારસમન્નાગતં ઇદ્ધિપાદં ભાવેતિ. ઇદ્ધિયા ઇમે ચત્તારો પાદા ઇદ્ધિલાભાય...પે॰... ઇદ્ધિવેસારજ્જાય સંવત્તન્તી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૯). એત્થ ચ છન્દહેતુકો છન્દાધિકો વા સમાધિ **છન્દસમાધિ**. કત્તુકમ્યતાછન્દં અધિપતિં કરિત્વા પટિલદ્ધસમાધિસ્સેતં અધિવચનં. પધાનભૂતા સઙ્ખારા **પધાનસઙ્ખારા**. ચતુકિચ્ચસાધકસ્સ સમ્મપ્પધાનવીરિયસ્સેતં અધિવચનં. **સમન્નાગત**ન્તિ છન્દસમાધિના ચ પધાનસઙ્ખારેહિ ચ ઉપેતં. **ઇદ્ધિપાદ**ન્તિ નિપ્ફત્તિપરિયાયેન વા ઇજ્ઝનટ્ઠેન, ઇજ્ઝન્તિ એતાય સત્તા ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તીતિ ઇમિના વા પરિયાયેન ઇદ્ધીતિ સઙ્ખં ગતાનં અભિઞ્ઞાચિત્તસમ્પયુત્તાનં છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારાનં અધિટ્ઠાનટ્ઠેન પાદભૂતં સેસચિત્તચેતસિકરાસિન્તિ અત્થો. વુત્તઞ્હેતં ''ઇદ્ધિપાદોતિ તથાભૂતસ્સ વેદનાક્ખન્ધો...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો''તિ (વિભ॰ ૪૩૪).

અથ વા પજ્જતે અનેનાતિ પાદો. પાપુણીયતીતિ અત્થો. ઇદ્ધિયા પાદો ઇદ્ધિપાદો. છન્દાદીનમેતં અધિવચનં. યથાહ – ''છન્દઞ્ચે, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ નિસ્સાય લભતિ સમાધિં, લભતિ ચિત્તસ્સેકગ્ગતં, અયં વુચ્ચતિ છન્દસમાધિ. સો અનુપ્પન્નાનં પાપકાનં...પે॰... પદહતિ, ઇમે વુચ્ચન્તિ પધાનસઙ્ખારા. ઇતિ અયઞ્ચ છન્દો અયઞ્ચ છન્દસમાધિ ઇમે ચ પધાનસઙ્ખારા, અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારસમન્નાગતો ઇદ્ધિપાદો''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૮૨૫). એવં સેસિદ્ધિપાદેસુપિ અત્થો વેદિતબ્બો.

૩૮૩. **અટ્ઠ પદાની**તિ છન્દાદીનિ અટ્ઠ વેદિતબ્બાનિ. વુત્તઞ્હેતં ''ઇદ્ધિયા કતમાનિ અટ્ઠ પદાનિ? છન્દઞ્ચે ભિક્ખુ નિસ્સાય લભતિ સમાધિં, લભતિ ચિત્તસ્સેકગ્ગતં. છન્દો ન સમાધિ, સમાધિ ન છન્દો. અઞ્ઞો છન્દો, અઞ્ઞો સમાધિ. વીરિયઞ્ચે ભિક્ખુ... ચિત્તઞ્ચે ભિક્ખુ... વીમંસઞ્ચે ભિક્ખુ નિસ્સાય લભતિ સમાધિં, લભતિ ચિત્તસ્સેકગ્ગતં. વીમંસા ન સમાધિ, સમાધિ ન વીમંસા. અઞ્ઞા વીમંસા, અઞ્ઞો સમાધિ. ઇદ્ધિયા ઇમાનિ અટ્ઠ પદાનિ ઇદ્ધિલાભાય...પે॰... ઇદ્ધિવેસારજ્જાય સંવત્તન્તી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૯). એત્થ હિ ઇદ્ધિમુપ્પાદેતુકામતાછન્દો સમાધિના એકતો નિયુત્તોવ ઇદ્ધિલાભાય સંવત્તતિ; તથા વીરિયાદયો. તસ્મા ઇમાનિ અટ્ઠ પદાનિ વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

૩૮૪. સોળસ મૂલાનીતિ સોળસહિ આકારેહિ આનેઞ્જતા ચિત્તસ્સ વેદિતબ્બા. વુત્તઞ્હેતં – ‘‘ઇદ્ધિયા કતિ મૂલાનિ? સોળસ મૂલાનિ – અનોનતં ચિત્તં કોસજ્જે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, અનુન્નતં ચિત્તં ઉદ્ધચ્ચે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, અનભિનતં ચિત્તં રાગે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, અનપનતં ચિત્તં બ્યાપાદે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, અનિસ્સિતં ચિત્તં દિટ્ઠિયા ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, અપ્પટિબદ્ધં ચિત્તં છન્દરાગે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, વિપ્પમુત્તં ચિત્તં કામરાગે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, વિસંયુત્તં ચિત્તં કિલેસે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, વિમરિયાદિકતં ચિત્તં કિલેસમરિયાદે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, એકત્તગતં ચિત્તં નાનત્તકિલેસે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, સદ્ધાય પરિગ્ગહિતં ચિત્તં અસ્સદ્ધિયે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, વીરિયેન પરિગ્ગહિતં ચિત્તં કોસજ્જે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, સતિયા પરિગ્ગહિતં ચિત્તં પમાદે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, સમાધિના પરિગ્ગહિતં ચિત્તં ઉદ્ધચ્ચે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, પઞ્ઞાય પરિગ્ગહિતં ચિત્તં અવિજ્જાય ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં, ઓભાસગતં ચિત્તં અવિજ્જન્ધકારે ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં. ઇદ્ધિયા ઇમાનિ સોળસ મૂલાનિ ઇદ્ધિલાભાય…પે॰… ઇદ્ધિવેસારજ્જાય સંવત્તન્તી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૯).

કામઞ્ચ એસ અત્થો એવં સમાહિતે ચિત્તેતિઆદિનાપિ સિદ્ધોયેવ, પઠમજ્ઝાનાદીનં પન ઇદ્ધિયા ભૂમિપાદપદમૂલભાવદસ્સનત્થં પુન વુત્તો. પુરિમો ચ સુત્તેસુ આગતનયો. અયં પટિસમ્ભિદાયં. ઇતિ ઉભયત્થ અસમ્મોહત્થમ્પિ પુન વુત્તો.

૩૮૫. ઞાણેન અધિટ્ઠહન્તોતિ સ્વાયમેતે ઇદ્ધિયા ભૂમિપાદપદભૂતે ધમ્મે સમ્પાદેત્વા અભિઞ્ઞાપાદકં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય સચે સતં ઇચ્છતિ ‘‘સતં હોમિ સતં હોમી’’તિ પરિકમ્મં કત્વા પુન અભિઞ્ઞાપાદકં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય અધિટ્ઠાતિ, અધિટ્ઠાનચિત્તેન સહેવ સતં હોતિ. સહસ્સાદીસુપિ એસેવ નયો. સચે એવં ન ઇજ્ઝતિ પુન પરિકમ્મં કત્વા દુતિયમ્પિ સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય અધિટ્ઠાતબ્બં. સંયુત્તટ્ઠકથાયં હિ એકવારં દ્વેવારં સમાપજ્જિતું વટ્ટતીતિ વુત્તં. તત્થ પાદકજ્ઝાનચિત્તં નિમિત્તારમ્મણં. પરિકમ્મચિત્તાનિ સતારમ્મણાનિ વા સહસ્સારમ્મણાનિ વા, તાનિ ચ ખો વણ્ણવસેન, નો પણ્ણત્તિવસેન. અધિટ્ઠાનચિત્તમ્પિ તથેવ સતારમ્મણં વા સહસ્સારમ્મણં વા. તં પુબ્બે વુત્તં અપ્પનાચિત્તમિવ ગોત્રભુઅનન્તરં એકમેવ ઉપ્પજ્જતિ રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનિકં.

૩૮૬. યમ્પિ પટિસમ્ભિદાયં વુત્તં ‘‘પકતિયા એકો બહુકં આવજ્જતિ સતં વા સહસ્સં વા સતસહસ્સં વા, આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતિ ‘બહુકો હોમી’તિ, બહુકો હોતિ, યથા **આયસ્મા ચૂળપન્થકો**’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૦). તત્રાપિ **આવજ્જતી**તિ પરિકમ્મવસેનેવ વુત્તં. **આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતી**તિ અભિઞ્ઞાઞાણવસેન વુત્તં. તસ્મા બહુકં આવજ્જતિ, તતો તેસમ્પિ પરિકમ્મચિત્તાનં અવસાને સમાપજ્જતિ, સમાપત્તિતો વુટ્ઠહિત્વા પુન બહુકો હોમીતિ આવજ્જિત્વા તતો પરં પવત્તાનં તિણ્ણં ચતુન્નં વા પુબ્બભાગચિત્તાનં અનન્તરા ઉપ્પન્નેન સન્નિટ્ઠાપનવસેન અધિટ્ઠાનન્તિ લદ્ધનામેન એકેનેવ અભિઞ્ઞાઞાણેન અધિટ્ઠાતીતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

યં પન વુત્તં ‘‘યથા **આયસ્મા ચૂળપન્થકો**’’તિ, તં બહુધાભાવસ્સ કાયસક્ખિદસ્સનત્થં વુત્તં. તં પન વત્થુના દીપેતબ્બં. તે કિર દ્વેભાતરો પન્થે જાતત્તા પન્થકાતિ નામં લભિંસુ. તેસં જેટ્ઠો મહાપન્થકો, સો પબ્બજિત્વા સહ પટિસમ્ભિદાહિ અરહત્તં પાપુણિ. અરહા હુત્વા ચૂળપન્થકં પબ્બાજેત્વા –

> પદુમં યથા કોકનદં સુગન્ધં, પાતો સિયા ફુલ્લમવીતગન્ધં;
> અઙ્ગીરસં પસ્સ વિરોચમાનં, તપન્તમાદિચ્ચમિવન્તલિક્ખેતિ. (અ॰ નિ॰ ૫.૧૯૫) –

ઇમં ગાથં અદાસિ. સો તં ચતૂહિ માસેહિ પગુણં કાતું નાસક્ખિ. અથ નં થેરો અભબ્બો ત્વં સાસનેતિ વિહારતો નીહરિ. તસ્મિઞ્ચ કાલે થેરો ભત્તુદ્દેસકો હોતિ. જીવકો થેરં ઉપસઙ્કમિત્વા ''સ્વે, ભન્તે, ભગવતા સદ્ધિં પઞ્ચભિક્ખુસતાનિ ગહેત્વા અમ્હાકં ગેહે ભિક્ખં ગણ્હથા''તિ આહ. થેરોપિ ઠપેત્વા ચૂળપન્થકં સેસાનં અધિવાસેમીતિ અધિવાસેસિ.

ચૂળપન્થકો દ્વારકોટ્ઠકે ઠત્વા રોદતિ. ભગવા દિબ્બચક્ખુના દિસ્વા તં ઉપસઙ્કમિત્વા કસ્મા રોદસીતિ આહ. સો તં પવત્તિમાચિક્ખિ. ભગવા ન સજ્ઝાયં કાતું અસક્કોન્તો મમ સાસને અભબ્બો નામ હોતિ, મા સોચિ ભિક્ખૂતિ તં બાહાયં ગહેત્વા વિહારં પવિસિત્વા ઇદ્ધિયા પિલોતિકખણ્ડં અભિનિમ્મિનિત્વા અદાસિ, હન્દ ભિક્ખુ ઇમં પરિમજ્જન્તો રજોહરણં રજોહરણન્તિ પુનપ્પુનં સજ્ઝાયં કરોહીતિ. તસ્સ તથા કરોતો તં કાળવણ્ણં અહોસિ. સો પરિસુદ્ધં વત્થં, નત્થેત્થ દોસો, અત્તભાવસ્સ પનાયં દોસોતિ સઞ્ઞં પટિલભિત્વા પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ ઞાણં ઓતારેત્વા વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા અનુલોમતો ગોત્રભુસમીપં પાપેસિ. અથસ્સ ભગવા ઓભાસગાથા અભાસિ –

''રાગો રજો ન ચ પન રેણુ વુચ્ચતિ,
રાગસ્સેતં અધિવચનં રજોતિ;
એતં રજં વિપ્પજહિત્વા પણ્ડિતા,
વિહરન્તિ તે વિગતરજસ્સ સાસને.

''દોસો ...પે॰....

''મોહો રજો ન ચ પન રેણુ વુચ્ચતિ,
મોહસ્સેતં અધિવચનં રજોતિ;
એતં રજં વિપ્પજહિત્વા પણ્ડિતા,
વિહરન્તિ તે વિગતરજસ્સ સાસને''તિ. (મહાનિ॰ ૨૦૯);

તસ્સ ગાથાપરિયોસાને ચતુપટિસમ્ભિદાછળભિઞ્ઞાપરિવારા નવ લોકુત્તરધમ્મા હત્થગતાવ અહેસું.

સત્થા દુતિયદિવસે જીવકસ્સ ગેહં અગમાસિ સદ્ધિં ભિક્ખુસઙ્ઘેન. અથ દક્ખિણોદકાવસાને યાગુયા દિય્યમાનાય હત્થેન પત્તં પિદહિ. જીવકો કિં ભન્તેતિ પુચ્છિ. વિહારે એકો ભિક્ખુ અત્થીતિ. સો પુરિસં પેસેસિ ''ગચ્છ, અય્યં ગહેત્વા સીઘં એહી''તિ. વિહારતો નિક્ખન્તે પન ભગવતિ,

સહસ્સક્ખત્તુમત્તાનં , નિમ્મિનિત્વાન પન્થકો;
નિસીદમ્બવને રમ્મે, યાવ કાલપ્પવેદનાતિ. (થેરગા॰ ૫૬૩);

અથ સો પુરિસો ગન્ત્વા કાસાવેહિ એકપજ્જોતં આરામં દિસ્વા આગન્ત્વા ભિક્ખૂહિ ભરિતો ભન્તે આરામો, નાહં જાનામિ કતમો સો અય્યોતિ આહ. તતો નં ભગવા આહ ''ગચ્છ યં પઠમં પસ્સસિ, તં ચીવરકણ્ણે ગહેત્વા 'સત્થા તં આમન્તેતી'તિ વત્વા આનેહી''તિ. સો તં ગન્ત્વા થેરસ્સેવ ચીવરકણ્ણે અગ્ગહેસિ. તાવદેવ સબ્બેપિ નિમ્મિતા અન્તરધાયિંસુ. થેરો ''ગચ્છ ત્વ''ન્તિ તં ઉય્યોજેત્વા મુખધોવનાદિસરીરકિચ્ચં નિટ્ઠપેત્વા પઠમતરં ગન્ત્વા પત્તાસને નિસીદિ. ઇદં સન્ધાય વુત્તં ''યથા આયસ્મા ચૂળપન્થકો''તિ.

તત્ર યે તે બહૂ નિમ્મિતા તે અનિયમેત્વા નિમ્મિતત્તા ઇદ્ધિમતા સદિસાવ હોન્તિ. ઠાનનિસજ્જાદીસુ વા ભાસિતતુણ્હીભાવાદીસુ વા યં યં ઇદ્ધિમા કરોતિ, તં તદેવ કરોન્તિ. સચે પન નાનાવણ્ણે કાતુકામો હોતિ, કેચિ પઠમવયે, કેચિ મજ્ઝિમવયે, કેચિ પચ્છિમવયે, તથા દીઘકેસે, ઉપડ્ઢમુણ્ડે, મુણ્ડે, મિસ્સકેસે, ઉપડ્ઢરત્તચીવરે, પણ્ડુકચીવરે, પદભાણધમ્મકથાસરભઞ્ઞપઞ્હપુચ્છનપઞ્હવિસ્સજ્જનરજનપચનચીવરસિબ્બનધોવનાદીનિ કરોન્તે અપરેપિ વા નાનપ્પકારકે કાતુકામો હોતિ, તેન પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય એત્તકા ભિક્ખૂ પઠમવયા હોન્તૂતિઆદિના નયેન પરિકમ્મં કત્વા પુન સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય અધિટ્ઠાતબ્બં. અધિટ્ઠાનચિત્તેન સદ્ધિં ઇચ્છિતિચ્છિતપ્પકારાયેવ હોન્તીતિ. એસ નયો બહુધાપિ હુત્વા એકો હોતીતિઆદીસુ.

અયં પન વિસેસો, ઇમિના ભિક્ખુના એવં બહુભાવં નિમ્મિનિત્વા પુન ‘‘એકોવ હુત્વા ચઙ્કમિસ્સામિ, સજ્ઝાયં કરિસ્સામિ, પઞ્હં પુચ્છિસ્સામી’’તિ ચિન્તેત્વા વા, ‘‘અયં વિહારો અપ્પભિક્ખુકો, સચે કેચિ આગમિસ્સન્તિ ‘કુતો ઇમે એત્તકા એકસદિસા ભિક્ખૂ, અદ્ધા થેરસ્સ એસ આનુભાવો’તિ મં જાનિસ્સન્તી’’તિ અપ્પિચ્છતાય વા અન્તરાવ ‘‘એકો હોમી’’તિ ઇચ્છન્તેન પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ‘‘એકો હોમી’’તિ પરિકમ્મં કત્વા પુન સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ‘‘એકો હોમી’’તિ અધિટ્ઠાતબ્બં. અધિટ્ઠાનચિત્તેન સદ્ધિંયેવ એકો હોતિ. એવં અકરોન્તો પન યથા પરિચ્છિન્નકાલવસેન સયમેવ એકો હોતિ.

૩૮૭. **આવિભાવં તિરોભાવ**ન્તિ એત્થ આવિભાવં કરોતિ તિરોભાવં કરોતીતિ અયમત્થો . ઇદમેવ હિ સન્ધાય પટિસમ્ભિદાયં વુત્તં ‘‘આવિભાવન્તિ કેનચિ અનાવટં હોતિ અપ્પટિચ્છન્નં વિવટં પાકટં. તિરોભાવન્તિ કેનચિ આવટં હોતિ પટિચ્છન્નં પિહિતં પટિકુજ્જિત’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૧). તત્રાયં ઇદ્ધિમા આવિભાવં કાતુકામો અન્ધકારં વા આલોકં કરોતિ, પટિચ્છન્નં વા વિવટં, અનાપાથં વા આપાથં કરોતિ. કથં? અયઞ્હિ યથા પટિચ્છન્નોપિ દૂરે ઠિતોપિ વા દિસ્સતિ, એવં અત્તાનં વા પરં વા કાતુકામો પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય ઇદં અન્ધકારટ્ઠાનં આલોકજાતં હોતૂતિ વા, ઇદં પટિચ્છન્નં વિવટં હોતૂતિ વા, ઇદં અનાપાથં આપાથં હોતૂતિ વા આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતિ, સહ અધિટ્ઠાનચિત્તેન યથાધિટ્ઠિતમેવ હોતિ. પરે દૂરે ઠિતાપિ પસ્સન્તિ. સયમ્પિ પસ્સિતુકામો પસ્સતિ.

૩૮૮. એતં પન પાટિહારિયં કેન કતપુબ્બન્તિ? ભગવતા. ભગવા હિ ચૂળસુભદ્દાય નિમન્તિતો વિસ્સકમ્મુના નિમ્મિતેહિ પઞ્ચહિ કૂટાગારસતેહિ સાવત્થિતો સત્તયોજનબ્ભન્તરં સાકેતં ગચ્છન્તો યથા સાકેતનગરવાસિનો સાવત્થિવાસિકે, સાવત્થિવાસિનો ચ સાકેતવાસિકે પસ્સન્તિ, એવં અધિટ્ઠાસિ. નગરમજ્ઝે ચ ઓતરિત્વા પથવિં દ્વિધા ભિન્દિત્વા યાવ અવીચિં આકાસઞ્ચ દ્વિધા વિયૂહિત્વા યાવ બ્રહ્મલોકં દસ્સેસિ.

દેવોરોહણેનપિ ચ અયમત્થો વિભાવેતબ્બો. ભગવા કિર યમકપાટિહારિયં કત્વા ચતુરાસીતિપાણસહસ્સાનિ બન્ધના પમોચેત્વા અતીતા બુદ્ધા યમકપાટિહારિયાવસાને કુહિં ગતાતિ આવજ્જિત્વા તાવતિંસભવનં ગતાતિ અદ્દસ. અથેકેન પાદેન પથવીતલં અક્કમિત્વા દુતિયં યુગન્ધરપબ્બતે પતિટ્ઠપેત્વા પુન પુરિમપાદં ઉદ્ધરિત્વા સિનેરુમત્થકં અક્કમિત્વા તત્થ પણ્ડુકમ્બલસિલાતલે વસ્સં ઉપગન્ત્વા સન્નિપતિતાનં દસસહસ્સચક્કવાળદેવતાનં આદિતો પટ્ઠાય અભિધમ્મકથં આરભિ. ભિક્ખાચારવેલાય નિમ્મિતબુદ્ધં માપેસિ. સો ધમ્મં દેસેતિ. ભગવા નાગલતાદન્તકટ્ઠં ખાદિત્વા અનોતત્તદહે મુખં ધોવિત્વા ઉત્તરકુરૂસુ પિણ્ડપાતં ગહેત્વા અનોતત્તદહતીરે પરિભુઞ્જતિ. સારિપુત્તત્થેરો તત્થ ગન્ત્વા ભગવન્તં વન્દતિ. ભગવા અજ્જ એત્તકં ધમ્મં દેસેસિન્તિ થેરસ્સ નયં દેતિ. એવં તયો માસે અબ્બોચ્છિન્નં અભિધમ્મકથં કથેસિ. તં સુત્વા અસીતિકોટિદેવતાનં ધમ્માભિસમયો અહોસિ.

યમકપાટિહારિયે સન્નિપતિતાપિ દ્વાદસયોજના પરિસા ભગવન્તં પસ્સિત્વાવ ગમિસ્સામાતિ ખન્ધાવારં બન્ધિત્વા અટ્ઠાસિ. તં ચૂળઅનાથપિણ્ડિકસેટ્ઠિયેવ સબ્બપચ્ચયેહિ ઉપટ્ઠાસિ. મનુસ્સા કુહિં ભગવાતિ જાનનત્થાય અનુરુદ્ધત્થેરં યાચિંસુ. થેરો આલોકં વડ્ઢેત્વા અદ્દસ દિબ્બેન ચક્ખુના તત્થ વસ્સૂપગતં ભગવન્તં દિસ્વા આરોચેસિ.

તે ભગવતો વન્દનત્થાય મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરં યાચિંસુ. થેરો પરિસમજ્ઝેયેવ મહાપથવિયં નિમુજ્જિત્વા સિનેરુપબ્બતં નિબ્બિજ્ઝિત્વા તથાગતપાદમૂલે ભગવતો પાદે વન્દમાનોવ ઉમ્મુજ્જિત્વા ભગવન્તં એતદવોચ ''જમ્બુદીપવાસિનો, ભન્તે, ભગવતો પાદે વન્દિત્વા પસ્સિત્વાવ ગમિસ્સામાતિ વદન્તી''તિ. ભગવા આહ ''કુહિં પન તે, મોગ્ગલ્લાન, એતરહિ જેટ્ઠભાતા ધમ્મસેનાપતી''તિ? ''સઙ્કસ્સનગરે ભન્તે''તિ. ''મોગ્ગલ્લાન, મં દટ્ઠુકામા સ્વે સઙ્કસ્સનગરં આગચ્છન્તુ, અહં સ્વે મહાપવારણપુણ્ણમાસીઉપોસથદિવસે સઙ્કસ્સનગરે ઓતરિસ્સામી''તિ. ''સાધુ, ભન્તે''તિ થેરો દસબલં વન્દિત્વા આગતમગ્ગેનેવ ઓરુય્હ મનુસ્સાનં સન્તિકં સમ્પાપુણિ. ગમનાગમનકાલે ચ યથા નં મનુસ્સા પસ્સન્તિ, એવં અધિટ્ઠાસિ. ઇદં તાવેત્થ મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરો આવિભાવપાટિહારિયં અકાસિ.

સો એવં આગતો તં પવત્તિં આરોચેત્વા ''દૂરન્તિ સઞ્ઞં અકત્વા કતપાતરાસાવ નિક્ખમથા''તિ આહ. ભગવા સક્કસ્સ દેવરઞ્ઞો આરોચેસિ ''મહારાજ, સ્વે મનુસ્સલોકં ગચ્છામી''તિ. દેવરાજા વિસ્સકમ્મં આણાપેસિ ''તાત, સ્વે ભગવા મનુસ્સલોકં ગન્તુકામો, તિસ્સો સોપાનપન્તિયો માપેહિ એકં કનકમયં, એકં રજતમયં, એકં મણિમય''ન્તિ. સો તથા અકાસિ. ભગવા દુતિયદિવસે સિનેરુમુદ્ધનિ ઠત્વા પુરત્થિમલોકધાતું ઓલોકેસિ, અનેકાનિ ચક્કવાળસહસ્સાનિ વિવટાનિ હુત્વા એકઙ્ગણં વિય પકાસિંસુ. યથા ચ પુરત્થિમેન, એવં પચ્છિમેનપિ ઉત્તરેનપિ દક્ખિણેનપિ સબ્બં વિવટમદ્દસ. હેટ્ઠાપિ યાવ અવીચિ, ઉપરિ યાવ અકનિટ્ઠભવનં, તાવ અદ્દસ.

તં દિવસં કિર લોકવિવરણં નામ અહોસિ. મનુસ્સાપિ દેવે પસ્સન્તિ, દેવાપિ મનુસ્સે. તત્થ નેવ મનુસ્સા ઉદ્ધં ઉલ્લોકેન્તિ, ન દેવા અધો ઓલોકેન્તિ, સબ્બે સમ્મુખાવ અઞ્ઞમઞ્ઞં પસ્સન્તિ. ભગવા મજ્ઝે મણિમયેન સોપાનેન ઓતરતિ, છકામાવચરદેવા વામપસ્સે કનકમયેન, સુદ્ધાવાસા ચ મહાબ્રહ્મા ચ દક્ખિણપસ્સે રજતમયેન. દેવરાજા પત્તચીવરં અગ્ગહેસિ, મહાબ્રહ્મા તિયોજનિકં સેતચ્છત્તં, સુયામો વાળબીજનિં, પઞ્ચસિખો ગન્ધબ્બપુત્તો તિગાવુતમત્તં બેળુવપણ્ડુવીણં ગહેત્વા તથાગતસ્સ પૂજં કરોન્તો ઓતરતિ. તંદિવસં ભગવન્તં દિસ્વા બુદ્ધભાવાય પિહં અનુપ્પાદેત્વા ઠિતસત્તો નામ નત્થિ. ઇદમેત્થ ભગવા આવિભાવપાટિહારિયં અકાસિ.

અપિચ તમ્બપણ્ણિદીપે તલઙ્ગરવાસી ધમ્મદિન્નત્થેરોપિ તિસ્સમહાવિહારે ચેતિયઙ્ગણસ્મિં નિસીદિત્વા ''તીહિ, ભિક્ખવે, ધમ્મેહિ સમન્નાગતો ભિક્ખુ અપણ્ણકપટિપદં પટિપન્નો હોતી''તિ અપણ્ણકસુત્તં (અ॰ નિ॰ ૩.૧૬) કથેન્તો હેટ્ઠામુખં બીજનિં અકાસિ, યાવ અવીચિતો એકઙ્ગણં અહોસિ. તતો ઉપરિમુખં અકાસિ, યાવ બ્રહ્મલોકા એકઙ્ગણં અહોસિ. થેરો નિરયભયેન તજ્જેત્વા સગ્ગસુખેન ચ પલોભેત્વા ધમ્મં દેસેસિ. કેચિ સોતાપન્ના અહેસું, કેચિ સકદાગામી અનાગામી અરહન્તોતિ.

૩૮૯. તિરોભાવં કાતુકામો પન આલોકં વા અન્ધકારં કરોતિ, અપ્પટિચ્છન્નં વા પટિચ્છન્નં, આપાથં વા અનાપાથં કરોતિ. કથં? અયઞ્હિ યથા અપ્પટિચ્છન્નોપિ સમીપે ઠિતોપિ વા ન દિસ્સતિ, એવં અત્તાનં વા પરં વા કાતુકામો પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય ''ઇદં આલોકટ્ઠાનં અન્ધકારં હોતૂ''તિ વા, ''ઇદં અપ્પટિચ્છન્નં પટિચ્છન્નં હોતૂ''તિ

વા, ‘‘ઇદં આપાથં અનાપાથં હોતૂ’’તિ વા આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતિ. સહ અધિટ્ઠાનચિત્તેન યથાધિટ્ઠિતમેવ હોતિ. પરે સમીપે ઠિતાપિ ન પસ્સન્તિ. સયમ્પિ અપસ્સિતુકામો ન પસ્સતિ.

૩૯૦. એતં પન પાટિહારિયં કેન કતપુબ્બન્તિ? ભગવતા. ભગવા હિ યસં કુલપુત્તં સમીપે નિસિન્નંયેવ યથા નં પિતા ન પસ્સતિ, એવમકાસિ. તથા વીસયોજનસતં મહાકપ્પિનસ્સ પચ્ચુગ્ગમનં કત્વા તં અનાગામિફલે, અમચ્ચસહસ્સઞ્ચસ્સ સોતાપત્તિફલે પતિટ્ઠાપેત્વા, તસ્સ અનુમગ્ગં આગતા સહસ્સિત્થિપરિવારા અનોજાદેવી આગન્ત્વા સમીપે નિસિન્નાપિ યથા સપરિસં રાજાનં ન પસ્સતિ, તથા કત્વા ‘‘અપિ, ભન્તે, રાજાનં પસ્સથા’’તિ વુત્તે ‘‘કિં પન તે રાજાનં ગવેસિતું વરં, ઉદાહુ અત્તાન’’ન્તિ? ‘‘અત્તાનં, ભન્તે’’તિ વત્વા નિસિન્નાય તસ્સા તથા ધમ્મં દેસેસિ, યથા સા સદ્ધિં ઇત્થિસહસ્સેન સોતાપત્તિફલે પતિટ્ઠાસિ, અમચ્ચા અનાગામિફલે, રાજા અરહત્તેતિ. અપિચ તમ્બપણ્ણિદીપં આગતદિવસે યથા અત્તના સદ્ધિં આગતે અવસેસે રાજા ન પસ્સતિ, એવં કરોન્તેન મહિન્દત્થેરેનાપિ ઇદં કતમેવ (પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.તતિયસઙ્ગીતિકથા).

૩૯૧. અપિચ સબ્બમ્પિ પાકટં પાટિહારિયં આવિભાવં નામ. અપાકટપાટિહારિયં તિરોભાવં નામ. તત્થ પાકટપાટિહારિયે ઇદ્ધિપિ પઞ્ઞાયતિ ઇદ્ધિમાપિ. તં યમકપાટિહારિયેન દીપેતબ્બં. તત્ર હિ ‘‘ઇધ તથાગતો યમકપાટિહારિયં કરોતિ અસાધારણં સાવકેહિ. ઉપરિમકાયતો અગ્ગિક્ખન્ધો પવત્તતિ, હેટ્ઠિમકાયતો ઉદકધારા પવત્તતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૬) એવં ઉભયં પઞ્ઞાયિત્થ. અપાકટપાટિહારિયે ઇદ્ધિયેવ પઞ્ઞાયતિ, ન ઇદ્ધિમા. તં મહકસુત્તેન (સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૬) ચ બ્રહ્મનિમન્તનિકસુત્તેન (મ॰ નિ॰ ૧.૫૦૧ આદયો) ચ દીપેતબ્બં. તત્ર હિ આયસ્મતો ચ મહકસ્સ, ભગવતો ચ ઇદ્ધિયેવ પઞ્ઞાયિત્થ, ન ઇદ્ધિમા.

યથાહ –

‘‘એકમન્તં નિસિન્નો ખો ચિત્તો ગહપતિ આયસ્મન્તં મહકં એતદવોચ ‘સાધુ મે, ભન્તે, અય્યો મહકો ઉત્તરિમનુસ્સધમ્મા ઇદ્ધિપાટિહારિયં દસ્સેતૂ’તિ. તેન હિ ત્વં ગહપતિ આળિન્દે ઉત્તરાસઙ્ગં પઞ્ઞાપેત્વા તિણકલાપં ઓકાસેહીતિ. ‘એવં, ભન્તે’તિ ખો ચિત્તો ગહપતિ આયસ્મતો મહકસ્સ પટિસ્સુત્વા આળિન્દે ઉત્તરાસઙ્ગં પઞ્ઞાપેત્વા તિણકલાપં ઓકાસેસિ. અથ ખો આયસ્મા મહકો વિહારં પવિસિત્વા તથારૂપં ઇદ્ધાભિસઙ્ખારં અભિસઙ્ખાસિ, યથા તાલચ્છિગ્ગળેન ચ અગ્ગળન્તરિકાય ચ અચ્ચિ નિક્ખમિત્વા તિણાનિ ઝાપેસિ, ઉત્તરાસઙ્ગં ન ઝાપેસી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૬).

યથા ચાહ –

‘‘અથ ખ્વાહં, ભિક્ખવે, તથારૂપં ઇદ્ધાભિસઙ્ખારં અભિસઙ્ખાસિં ‘એત્તાવતા બ્રહ્મા ચ બ્રહ્મપરિસા ચ બ્રહ્મપારિસજ્જા ચ સદ્દઞ્ચ મે સોસ્સન્તિ, ન ચ મં દક્ખિસ્સન્તી’તિ અન્તરહિતો ઇમં ગાથં અભાસિં –

‘ભવે વાહં ભયં દિસ્વા, ભવઞ્ચ વિભવેસિનં;
ભવં નાભિવદિં કિઞ્ચિ, નન્દિઞ્ચ ન ઉપાદિયિ’’’ન્તિ. (મ॰ નિ॰ ૧.૫૦૪);

૩૯૨. તિરોકુટ્ટં તિરોપાકારં તિરોપબ્બતં અસજ્જમાનો ગચ્છતિ સેય્યથાપિ આકાસેતિ એત્થ **તિરોકુટ્ટન્તિ** પરકુટ્ટં, કુટ્ટસ્સ પરભાગન્તિ વુત્તં હોતિ. એસ નયો ઇતરેસુ. **કુટ્ટોતિ** ચ ગેહભિત્તિયા એતમધિવચનં. **પાકારોતિ**

ગેહવિહારગામાદીનં પરિક્ખેપપાકારો. **પબ્બતો**તિ પંસુપબ્બતો વા પાસાણપબ્બતો વા. **અસજ્જમાનો**તિ અલગ્ગમાનો. **સેય્યથાપિ આકાસે**તિ આકાસે વિય. એવં ગન્તુકામેન પન આકાસકસિણં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય કુટ્ટં વા પાકારં વા સિનેરુચક્કવાળેસુપિ અઞ્ઞતરં પબ્બતં વા આવજ્જિત્વા કતપરિકમ્મેન આકાસો હોતૂતિ અધિટ્ઠાતબ્બો. આકાસોયેવ હોતિ. અધો ઓતરિતુકામસ્સ, ઉદ્ધં વા આરોહિતુકામસ્સ સુસિરો હોતિ, વિનિવિજ્ઝિત્વા ગન્તુકામસ્સ છિદ્દો. સો તત્થ અસજ્જમાનો ગચ્છતિ.

તિપિટકચૂળાભયત્થેરો પનેત્થાહ – ''આકાસકસિણસમાપજ્જનં, આવુસો, કિમત્થિયં, કિં હત્થિઅસ્સાદીનિ અભિનિમ્મિનિતુકામો હત્થિઅસ્સાદિ કસિણાનિ સમાપજ્જતિ, નનુ યત્થ કત્થચિ કસિણે પરિકમ્મં કત્વા અટ્ઠસમાપત્તિવસીભાવોયેવ પમાણં. યં યં ઇચ્છતિ, તં તદેવ હોતી''તિ. ભિક્ખૂ આહંસુ – ''પાળિયા, ભન્તે, આકાસકસિણંયેવ આગતં, તસ્મા અવસ્સમેતં વત્તબ્બ''ન્તિ. તત્રાયં પાળિ –

> ''પકતિયા આકાસકસિણસમાપત્તિયા લાભી હોતિ. તિરોકુટ્ટં તિરોપાકારં તિરોપબ્બતં આવજ્જતિ. આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતિ – 'આકાસો હોતૂ'તિ. આકાસો હોતિ. તિરોકુટ્ટં તિરોપાકારં તિરોપબ્બતં અસજ્જમાનો ગચ્છતિ. યથા મનુસ્સા પકતિયા અનિદ્ધિમન્તો કેનચિ અનાવટે અપરિક્ખિત્તે અસજ્જમાના ગચ્છન્તિ, એવમેવ સો ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો તિરોકુટ્ટં તિરોપાકારં તિરોપબ્બતં અસજ્જમાનો ગચ્છતિ, સેય્યથાપિ આકાસે''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૧).

સચે પનસ્સ ભિક્ખુનો અધિટ્ઠહિત્વા ગચ્છન્તસ્સ અન્તરા પબ્બતો વા રુક્ખો વા ઉટ્ઠેતિ, કિં પુન સમાપજ્જિત્વા અધિટ્ઠાતબ્બન્તિ? દોસો નત્થિ. પુન સમાપજ્જિત્વા અધિટ્ઠાનં હિ ઉપજ્ઝાયસ્સ સન્તિકે નિસ્સયગ્ગહણસદિસં હોતિ. ઇમિના ચ પન ભિક્ખુના આકાસો હોતૂતિ અધિટ્ઠિતત્તા આકાસો હોતિયેવ. પુરિમાધિટ્ઠાનબલેનેવ ચસ્સ અન્તરા અઞ્ઞો પબ્બતો વા રુક્ખો વા ઉતુમયો ઉટ્ઠહિસ્સતીતિ અટ્ઠાનમેવેતં. અઞ્ઞેન ઇદ્ધિમતા નિમ્મિતે પન પઠમનિમ્માનં બલવં હોતિ. ઇતરેન તસ્સ ઉદ્ધં વા અધો વા ગન્તબ્બં.

૩૯૩. **પથવિયાપિ ઉમ્મુજ્જનિમુજ્જ**ન્તિ એત્થ ઉમ્મુજ્જન્તિ ઉટ્ઠાનં વુચ્ચતિ. નિમુજ્જન્તિ સંસીદનં. ઉમ્મુજ્જઞ્ચ નિમુજ્જઞ્ચ ઉમ્મુજ્જનિમુજ્જં. એવં કાતુકામેન આપોકસિણં સમાપજ્જિત્વા ઉટ્ઠાય એત્તકે ઠાને પથવી ઉદકં હોતૂતિ પરિચ્છિન્દિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતબ્બં. સહ અધિટ્ઠાનેન યથા પરિચ્છિન્ને ઠાને પથવી ઉદકમેવ હોતિ. સો તત્થ ઉમ્મુજ્જનિમુજ્જં કરોતિ. તત્રાયં પાળિ –

> ''પકતિયા આપોકસિણસમાપત્તિયા લાભી હોતિ. પથવિં આવજ્જતિ. આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતિ – 'ઉદકં હોતૂ'તિ. ઉદકં હોતિ. સો પથવિયા ઉમ્મુજ્જનિમુજ્જં કરોતિ. યથા મનુસ્સા પકતિયા અનિદ્ધિમન્તો ઉદકે ઉમ્મુજ્જનિમુજ્જં કરોન્તિ, એવમેવ સો ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો પથવિયા ઉમ્મુજ્જનિમુજ્જં કરોતિ, સેય્યથાપિ ઉદકે''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૧).

ન કેવલઞ્ચ ઉમ્મુજ્જનિમુજ્જમેવ, ન્હાનપાનમુખધોવનભણ્ડકધોવનાદીસુ યં યં ઇચ્છતિ, તં તં કરોતિ. ન કેવલઞ્ચ ઉદકમેવ, સપ્પિતેલમધુફાણિતાદીસુપિ યં યં ઇચ્છતિ, તં તં ઇદઞ્ચિદઞ્ચ એત્તકં હોતૂતિ આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા અધિટ્ઠહન્તસ્સ યથાધિટ્ઠિતમેવ હોતિ. ઉદ્ધરિત્વા ભાજનગતં કરોન્તસ્સ સપ્પિ સપ્પિમેવ હોતિ. તેલાદીનિ તેલાદીનિયેવ. ઉદકં ઉદકમેવ. સો તત્થ તેમિતુકામોવ તેમેતિ, ન તેમિતુકામો ન તેમેતિ. તસ્સેવ ચ સા પથવી ઉદકં હોતિ સેસજનસ્સ પથવીયેવ. તત્થ મનુસ્સા પત્તિકાપિ ગચ્છન્તિ, યાનાદીહિપિ ગચ્છન્તિ,

કસિકમ્માદીનિપિ કરોન્તિયેવ. સચે પનાયં તેસમ્પિ ઉદકં હોતૂતિ ઇચ્છતિ, હોતિયેવ. પરિચ્છિન્નકાલં પન અતિક્કમિત્વા યં પકતિયા ઘટતળાકાદીસુ ઉદકં, તં ઠપેત્વા અવસેસં પરિચ્છિન્નટ્ઠાનં પથવીયેવ હોતિ.

૩૯૪. **ઉદકેપિ અભિજ્જમાને**તિ એત્થ યં ઉદકં અક્કમિત્વા સંસીદતિ, તં ભિજ્જમાનન્તિ વુચ્ચતિ. વિપરીતં અભિજ્જમાનં. એવં ગન્તુકામેન પન પથવીકસિણં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય એત્તકે ઠાને ઉદકં પથવી હોતૂતિ પરિચ્છિન્દિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતબ્બં. સહ અધિટ્ઠાનેન યથા પરિચ્છિન્નટ્ઠાને ઉદકં પથવીયેવ હોતિ. સો તત્થ ગચ્છતિ, તત્રાયં પાળિ –

> ‘‘પકતિયા પથવીકસિણસમાપત્તિયા લાભી હોતિ. ઉદકં આવજ્જતિ. આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતિ – ‘પથવી હોતૂ’તિ. પથવી હોતિ. સો અભિજ્જમાને ઉદકે ગચ્છતિ. યથા મનુસ્સા પકતિયા અનિદ્ધિમન્તો અભિજ્જમાનાય પથવિયા ગચ્છન્તિ, એવમેવ સો ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો અભિજ્જમાને ઉદકે ગચ્છતિ, સેય્યથાપિ પથવિય’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૧).

ન કેવલઞ્ચ ગચ્છતિ, યં યં ઇરિયાપથં ઇચ્છતિ, તં તં કરોતિ. ન કેવલઞ્ચ પથવિમેવ કરોતિ, મણિસુવણ્ણપબ્બતરુક્ખાદીસુપિ યં યં ઇચ્છતિ, તં તં વુત્તનયેનેવ આવજ્જિત્વા અધિટ્ઠાતિ, યથાધિટ્ઠિતમેવ હોતિ. તસ્સેવ ચ તં ઉદકં પથવી હોતિ, સેસજનસ્સ ઉદકમેવ, મચ્છકચ્છપા ચ ઉદકકાકાદયો ચ યથારુચિ વિચરન્તિ. સચે પનાયં અઞ્ઞેસમ્પિ મનુસ્સાનં તં પથવિં કાતું ઇચ્છતિ, કરોતિયેવ. પરિચ્છિન્નકાલાતિક્કમેન પન ઉદકમેવ હોતિ.

૩૯૫. **પલ્લઙ્કેન કમતી**તિ પલ્લઙ્કેન ગચ્છતિ. **પક્ખી સકુણો**તિ પક્ખેહિ યુત્તસકુણો. એવં કાતુકામેન પન પથવીકસિણં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય સચે નિસિન્નો ગન્તુમિચ્છતિ, પલ્લઙ્કપ્પમાણં ઠાનં પરિચ્છિન્દિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતબ્બં. સચે નિપન્નો ગન્તુકામો હોતિ મઞ્ચપ્પમાણં, સચે પદસા ગન્તુકામો હોતિ મગ્ગપ્પમાણન્તિ એવં યથાનુરૂપં ઠાનં પરિચ્છિન્દિત્વા વુત્તનયેનેવ પથવી હોતૂતિ અધિટ્ઠાતબ્બં, સહ અધિટ્ઠાનેન પથવીયેવ હોતિ. તત્રાયં પાળિ –

> ‘‘આકાસેપિ પલ્લઙ્કેન કમતિ, સેય્યથાપિ પક્ખી સકુણોતિ. પકતિયા પથવીકસિણસમાપત્તિયા લાભી હોતિ, આકાસં આવજ્જતિ. આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતિ – ‘પથવી હોતૂ’તિ. પથવી હોતિ. સો આકાસે અન્તલિક્ખે ચઙ્કમતિપિ તિટ્ઠતિપિ નિસીદતિપિ સેય્યમ્પિ કપ્પેતિ. યથા મનુસ્સા પકતિયા અનિદ્ધિમન્તો પથવિયં ચઙ્કમન્તિપિ…પે॰… સેય્યમ્પિ કપ્પેન્તિ, એવમેવ સો ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો આકાસે અન્તલિક્ખે ચઙ્કમતિપિ…પે॰… સેય્યમ્પિ કપ્પેતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૧).

આકાસે ગન્તુકામેન ચ ભિક્ખુના દિબ્બચક્ખુલાભિનાપિ ભવિતબ્બં. કસ્મા? અન્તરે ઉતુસમુટ્ઠાના વા પબ્બતરુક્ખાદયો હોન્તિ, નાગસુપણ્ણાદયો વા ઉસૂયન્તા માપેન્તિ, નેસં દસ્સનત્થં. તે પન દિસ્વા કિં કાતબ્બન્તિ? પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય આકાસો હોતૂતિ પરિકમ્મં કત્વા અધિટ્ઠાતબ્બં. થેરો પનાહ ‘‘સમાપત્તિસમાપજ્જનં, આવુસો, કિમત્થિયં, નનુ સમાહિતમેવસ્સ ચિત્તં, તેન યં યં ઠાનં આકાસો હોતૂતિ અધિટ્ઠાતિ, આકાસોયેવ હોતી’’તિ. કિઞ્ચાપિ એવમાહ, અથ ખો તિરોકુટ્ટપારિહારિયે વુત્તનયેનેવ પટિપજ્જિતબ્બં.

અપિચ ઓકાસે ઓરોહણત્થમ્પિ ઇમિના દિબ્બચક્ખુલાભિના ભવિતબ્બં, અયઞ્હિ સચે અનોકાસે ન્હાનતિત્થે વા ગામદ્વારે વા ઓરોહતિ. મહાજનસ્સ પાકટો હોતિ. તસ્મા દિબ્બચક્ખુના પસ્સિત્વા અનોકાસં વજ્જેત્વા ઓકાસે ઓતરતીતિ.

૩૯૬. ઇમેપિ ચન્દિમસૂરિયે એવંમહિદ્ધિકે એવંમહાનુભાવે પાણિના પરામસતિ પરિમજ્જતીતિ એત્થ ચન્દિમસૂરિયાનં દ્વાચત્તાલીસયોજનસહસ્સસ્સ ઉપરિ ચરણેન મહિદ્ધિકતા, તીસુ દીપેસુ એકક્ખણે આલોકકરણેન મહાનુભાવતા વેદિતબ્બા. એવં ઉપરિ ચરણઆલોકકરણેહિ વા મહિદ્ધિકે તેનેવ મહાનુભાવે. **પરામસતી**તિ પરિગ્ગણ્હતિ એકદેસે વા છુપતિ. **પરિમજ્જતી**તિ સમન્તતો આદાસતલં વિય પરિમજ્જતિ. અયં પનસ્સ ઇદ્ધિ અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનવસેનેવ ઇજ્ઝતિ, નત્થેત્થ કસિણસમાપત્તિનિયમો. વુત્તઞ્હેતં પટિસમ્ભિદાયં –

> ‘‘ઇમેપિ ચન્દિમસૂરિયે…પે॰… પરિમજ્જતીતિ ઇધ સો ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો ચન્દિમસૂરિયે આવજ્જતિ, આવજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતિ – ‘હત્થપાસે હોતૂ’તિ. હત્થપાસે હોતિ. સો નિસિન્નકો વા નિપન્નકો વા ચન્દિમસૂરિયે પાણિના આમસતિ પરામસતિ પરિમજ્જતિ. યથા મનુસ્સા પકતિયા અનિદ્ધિમન્તો કિઞ્ચિદેવ રૂપગતં હત્થપાસે આમસન્તિ પરામસન્તિ પરિમજ્જન્તિ, એવમેવ સો ઇદ્ધિમા… પે॰… પરિમજ્જતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૨).

સ્વાયં યદિ ઇચ્છતિ ગન્ત્વા પરામસિતું, ગન્ત્વા પરામસતિ, યદિ પન ઇધેવ નિસિન્નકો વા નિપન્નકો વા પરામસિતુકામો હોતિ, હત્થપાસે હોતૂતિ અધિટ્ઠાતિ, અધિટ્ઠાનબલેન વણ્ટા મુત્તતાલફલં વિય આગન્ત્વા હત્થપાસે ઠિતે વા પરામસતિ, હત્થં વા વડ્ઢેત્વા. વડ્ઢેન્તસ્સ પન કિં ઉપાદિણ્ણકં વડ્ઢતિ, અનુપાદિણ્ણકન્તિ? ઉપાદિણ્ણકં નિસ્સાય અનુપાદિણ્ણકં વડ્ઢતિ.

તત્થ **તિપિટકચૂળનાગત્થેરો** આહ ‘‘કિં પનાવુસો, ઉપાદિણ્ણકં ખુદ્દકમ્પિ મહન્તમ્પિ ન હોતિ, નનુ યદા ભિક્ખુ તાલચ્છિદ્દાદીહિ નિક્ખમતિ, તદા ઉપાદિણ્ણકં ખુદ્દકં હોતિ. યદા મહન્તં અત્તભાવં કરોતિ, તદા મહન્તં હોતિ મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ વિયા’’તિ.

નન્દોપનન્દનાગદમનકથા

એકસ્મિં કિર સમયે અનાથપિણ્ડિકો ગહપતિ ભગવતો ધમ્મદેસનં સુત્વા ‘‘સ્વે, ભન્તે, પઞ્ચહિ ભિક્ખુસતેહિ સદ્ધિં અમ્હાકં ગેહે ભિક્ખં ગણ્હથા’’તિ નિમન્તેત્વા પક્કમિ. ભગવા અધિવાસેત્વા તંદિવસાવસેસં રત્તિભાગઞ્ચ વીતિનામેત્વા પચ્ચૂસસમયે દસસહસ્સિલોકધાતું ઓલોકેસિ. અથસ્સ **નન્દોપનન્દો** નામ નાગરાજા ઞાણમુખે આપાથમાગચ્છિ. ભગવા ‘‘અયં નાગરાજા મય્હં ઞાણમુખે આપાથમાગચ્છિ, અત્થિ નુ ખો અસ્સ ઉપનિસ્સયો’’તિ આવજ્જેન્તો ‘‘અયં મિચ્છાદિટ્ઠિકો તીસુ રતનેસુ અપ્પસન્નોતિ દિસ્વા કો નુ ખો ઇમં મિચ્છાદિટ્ઠિતો વિવેચેય્યા’’તિ આવજ્જેન્તો મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરં અદ્દસ.

તતો પભાતાય રત્તિયા સરીરપટિજગ્ગનં કત્વા આયસ્મન્તં આનન્દં આમન્તેસિ – ‘‘આનન્દ, પઞ્ચન્નં ભિક્ખુસતાનં આરોચેહિ તથાગતો દેવચારિકં ગચ્છતી’’તિ. તં દિવસઞ્ચ નન્દોપનન્દસ્સ આપાનભૂમિં સજ્જયિંસુ. સો દિબ્બરતનપલ્લઙ્કે દિબ્બેન સેતચ્છત્તેન ધારિયમાનેન તિવિધનાટકેહિ ચેવ નાગપરિસાય ચ પરિવુતો

દિબ્બભાજનેસુ ઉપટ્ઠાપિતં અન્નપાનવિધિં ઓલોકયમાનો નિસિન્નો હોતિ. અથ ભગવા યથા નાગરાજા પસ્સતિ, તથા કત્વા તસ્સ વિતાનમત્થકેનેવ પઞ્ચહિ ભિક્ખુસતેહિ સદ્ધિં તાવતિંસદેવલોકાભિમુખો પાયાસિ.

તેન ખો પન સમયેન નન્દોપનન્દસ્સ નાગરાજસ્સ એવરૂપં પાપકં દિટ્ઠિગતં ઉપ્પન્નં હોતિ – ''ઇમે હિ નામ મુણ્ડકા સમણકા અમ્હાકં ઉપરૂપરિભવનેન દેવાનં તાવતિંસાનં ભવનં પવિસન્તિપિ નિક્ખમન્તિપિ, ન દાનિ ઇતો પટ્ઠાય ઇમેસં અમ્હાકં મત્થકે પાદપંસું ઓકિરન્તાનં ગન્તું દસ્સામી''તિ ઉટ્ઠાય સિનેરુપાદં ગન્ત્વા તં અત્તભાવં વિજહિત્વા સિનેરું સત્તક્ખત્તું ભોગેહિ પરિક્ખિપિત્વા ઉપરિ ફણં કત્વા તાવતિંસભવનં અવકુજ્જેન ફણેન ગહેત્વા અદસ્સનં ગમેસિ.

અથ ખો આયસ્મા રટ્ઠપાલો ભગવન્તં એતદવોચ ''પુબ્બે, ભન્તે, ઇમસ્મિં પદેસે ઠિતો સિનેરું પસ્સામિ, સિનેરુપરિભણ્ડં પસ્સામિ, તાવતિંસં પસ્સામિ, વેજયન્તં પસ્સામિ, વેજયન્તસ્સ પાસાદસ્સ ઉપરિ ધજં પસ્સામિ. કો નુ ખો, ભન્તે, હેતુ કો પચ્ચયો, યં એતરહિ નેવ સિનેરું પસ્સામિ...પે॰... ન વેજયન્તસ્સ પાસાદસ્સ ઉપરિ ધજં પસ્સામી''તિ. ''અયં, રટ્ઠપાલ, નન્દોપનન્દો નામ નાગરાજા તુમ્હાકં કુપિતો સિનેરું સત્તક્ખત્તું ભોગેહિ પરિક્ખિપિત્વા ઉપરિ ફણેન પટિચ્છાદેત્વા અન્ધકારં કત્વા ઠિતો''તિ. ''દમેમિ નં, ભન્તે''તિ. ન ભગવા અનુજાનિ. અથ ખો આયસ્મા ભદ્દિયો આયસ્મા રાહુલોતિ અનુક્કમેન સબ્બેપિ ભિક્ખૂ ઉટ્ઠહિંસુ. ન ભગવા અનુજાનિ.

અવસાને મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરો ''અહં, ભન્તે, દમેમિ ન''ન્તિ આહ. ''દમેહિ મોગ્ગલ્લાના''તિ ભગવા અનુજાનિ. થેરો અત્તભાવં વિજહિત્વા મહન્તં નાગરાજવણ્ણં અભિનિમ્મિનિત્વા નન્દોપનન્દં ચુદ્દસક્ખત્તું ભોગેહિ પરિક્ખિપિત્વા તસ્સ ફણમત્થકે અત્તનો ફણં ઠપેત્વા સિનેરુના સદ્ધિં અભિનિપ્પીળેસિ. નાગરાજા પધૂમાયિ. થેરોપિ ન તુય્હંયેવ સરીરે ધૂમો અત્થિ, મય્હમ્પિ અત્થીતિ પધૂમાયિ. નાગરાજસ્સ ધૂમો થેરં ન બાધતિ. થેરસ્સ પન ધૂમો નાગરાજાનં બાધતિ. તતો નાગરાજા પજ્જલિ. થેરોપિ ન તુય્હંયેવ સરીરે અગ્ગિ અત્થિ, મય્હમ્પિ અત્થીતિ પજ્જલિ. નાગરાજસ્સ તેજો થેરં ન બાધતિ. થેરસ્સ પન તેજો નાગરાજાનં બાધતિ. નાગરાજા અયં મં સિનેરુના અભિનિપ્પીળેત્વા ધૂમાયતિ ચેવ પજ્જલતિ ચાતિ ચિન્તેત્વા ''ભો ત્વં કોસી''તિ પટિપુચ્છિ. ''અહં ખો, નન્દ, મોગ્ગલ્લાનો''તિ. ''ભન્તે, અત્તનો ભિક્ખુભાવેન તિટ્ઠાહી''તિ.

થેરો તં અત્તભાવં વિજહિત્વા તસ્સ દક્ખિણકણ્ણસોતેન પવિસિત્વા વામકણ્ણસોતેન નિક્ખમિ , વામકણ્ણસોતેન પવિસિત્વા દક્ખિણકણ્ણસોતેન નિક્ખમિ, તથા દક્ખિણનાસસોતેન પવિસિત્વા વામનાસસોતેન નિક્ખમિ, વામનાસસોતેન પવિસિત્વા દક્ખિણનાસસોતેન નિક્ખમિ. તતો નાગરાજા મુખં વિવરિ. થેરો મુખેન પવિસિત્વા અન્તોકુચ્છિયં પાચીનેન ચ પચ્છિમેન ચ ચઙ્કમતિ. ભગવા ''મોગ્ગલ્લાન, મનસિકરોહિ મહિદ્ધિકો એસ નાગો''તિ આહ. થેરો ''મય્હં ખો, ભન્તે, ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા ભાવિતા બહુલીકતા યાનીકતા વત્થુકતા અનુટ્ઠિતા પરિચિતા સુસમારદ્ધા, તિટ્ઠતુ, ભન્તે, નન્દોપનન્દો, અહં નન્દોપનન્દસદિસાનં નાગરાજાનં સતમ્પિ સહસ્સમ્પિ સતસહસ્સમ્પિ દમેય્ય''ન્તિ આહ.

નાગરાજા ચિન્તેસિ ''પવિસન્તો તાવ મે ન દિટ્ઠો, નિક્ખમનકાલે દાનિ નં દાઠન્તરે પક્ખિપિત્વા સઙ્ખાદિસ્સામી''તિ ચિન્તેત્વા નિક્ખમ ભન્તે, મા મં અન્તોકુચ્છિયં અપરાપરં ચઙ્કમન્તો બાધયિત્થાતિ આહ. થેરો નિક્ખમિત્વા બહિ અટ્ઠાસિ. નાગરાજા અયં સોતિ દિસ્વા નાસવાતં વિસ્સજ્જિ. થેરો ચતુત્થં ઝાનં સમાપજ્જિ. લોમકૂપમ્પિસ્સ વાતો ચાલેતું નાસક્ખિ. અવસેસા ભિક્ખૂ કિર આદિતો પટ્ઠાય સબ્બપાટિહારિયાનિ કાતું સક્કુણેય્યું,

ઇમં પન ઠાનં પત્વા એવં ખિપ્પનિસન્તિનો હુત્વા સમાપજ્જિતું ન સક્ખિસ્સન્તીતિ તેસં ભગવા નાગરાજદમનં નાનુજાનિ.

નાગરાજા ‘‘અહં ઇમસ્સ સમણસ્સ નાસવાતેન લોમકૂપમ્પિ ચાલેતું નાસક્ખિં, મહિદ્ધિકો સમણો’’તિ ચિન્તેસિ. થેરો અત્તભાવં વિજહિત્વા સુપણ્ણરૂપં અભિનિમ્મિનિત્વા સુપણ્ણવાતં દસ્સેન્તો નાગરાજાનં અનુબન્ધિ. નાગરાજા તં અત્તભાવં વિજહિત્વા માણવકવણ્ણં અભિનિમ્મિનિત્વા ‘‘ભન્તે, તુમ્હાકં સરણં ગચ્છામી’’તિ વદન્તો થેરસ્સ પાદે વન્દિ. થેરો ‘‘સત્થા, નન્દ, આગતો, એહિ ગમિસ્સામા’’તિ નાગરાજાનં દમયિત્વા નિબ્બિસં કત્વા ગહેત્વા ભગવતો સન્તિકં અગમાસિ. નાગરાજા ભગવન્તં વન્દિત્વા ‘‘ભન્તે, તુમ્હાકં સરણં ગચ્છામી’’તિ આહ. ભગવા ‘‘સુખી હોહિ, નાગરાજા’’તિ વત્વા ભિક્ખુસઙ્ઘપરિવુતો અનાથપિણ્ડિકસ્સ નિવેસનં અગમાસિ.

અનાથપિણ્ડિકો ‘‘કિં, ભન્તે, અતિદિવા આગતત્થા’’તિ આહ. મોગ્ગલ્લાનસ્સ ચ નન્દોપનન્દસ્સ ચ સઙ્ગામો અહોસીતિ. કસ્સ, ભન્તે, જયો, કસ્સ પરાજયોતિ. મોગ્ગલ્લાનસ્સ જયો, નન્દસ્સ પરાજયોતિ. અનાથપિણ્ડિકો ‘‘અધિવાસેતુ મે, ભન્તે, ભગવા સત્તાહં એકપટિપાટિયા ભત્તં, સત્તાહં થેરસ્સ સક્કારં કરિસ્સામી’’તિ વત્વા સત્તાહં બુદ્ધપમુખાનં પઞ્ચન્નં ભિક્ખુસતાનં મહાસક્કારં અકાસિ. ઇતિ ઇમં ઇમસ્મિં નન્દોપનન્દદમને કતં મહન્તં અત્તભાવં સન્ધાયેતં વુત્તં ‘‘યદા મહન્તં અત્તભાવં કરોતિ, તદા મહન્તં હોતિ મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ વિયા’’તિ. એવં વુત્તેપિ ભિક્ખૂ ઉપાદિણ્ણકં નિસ્સાય અનુપાદિણ્ણકમેવ વડ્ઢતીતિ આહંસુ. અયમેવ ચેત્થ યુત્તિ.

સો એવં કત્વા ન કેવલં ચન્દિમસૂરિયે પરામસતિ. સચે ઇચ્છતિ પાદકથલિકં કત્વા પાદે ઠપેતિ, પીઠં કત્વા નિસીદતિ, મઞ્ચં કત્વા નિપજ્જતિ, અપસ્સેનફલકં કત્વા અપસ્સયતિ. યથા ચ એકો, એવં અપરોપિ. અનેકેસુપિ હિ ભિક્ખુસતસહસ્સેસુ એવં કરોન્તેસુ તેસઞ્ચ એકમેકસ્સ તથેવ ઇજ્ઝતિ. ચન્દિમસૂરિયાનઞ્ચ ગમનમ્પિ આલોકકરણમ્પિ તથેવ હોતિ. યથા હિ પાતિસહસ્સેસુ ઉદકપૂરેસુ સબ્બપાતીસુ ચ ચન્દમણ્ડલાનિ દિસ્સન્તિ. પાકતિકમેવ ચ ચન્દસ્સ ગમનં આલોકકરણઞ્ચ હોતિ. તથૂપમમેતં પાટિહારિયં.

૩૯૭. **યાવ બ્રહ્મલોકાપી**તિ બ્રહ્મલોકમ્પિ પરિચ્છેદં કત્વા. **કાયેન વસં વત્તેતી**તિ તત્થ બ્રહ્મલોકે કાયેન અત્તનો વસં વત્તેતિ. તસ્સત્થો પાળિં અનુગન્ત્વા વેદિતબ્બો. અયઞ્હેત્થ પાળિ –

> ‘‘યાવ બ્રહ્મલોકાપિ કાયેન વસં વત્તેતીતિ. સચે સો ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો બ્રહ્મલોકં ગન્તુકામો હોતિ, દૂરેપિ સન્તિકે અધિટ્ઠાતિ સન્તિકે હોતૂતિ, સન્તિકે હોતિ. સન્તિકેપિ દૂરે અધિટ્ઠાતિ દૂરે હોતૂતિ, દૂરે હોતિ. બહુકમ્પિ થોકન્તિ અધિટ્ઠાતિ થોકં હોતૂતિ, થોકં હોતિ. થોકમ્પિ બહુકન્તિ અધિટ્ઠાતિ બહુકં હોતૂતિ, બહુકં હોતિ. દિબ્બેન ચક્ખુના તસ્સ બ્રહ્મુનો રૂપં પસ્સતિ. દિબ્બાય સોતધાતુયા તસ્સ બ્રહ્મુનો સદ્દં સુણાતિ. ચેતોપરિયઞાણેન તસ્સ બ્રહ્મુનો ચિત્તં પજાનાતિ. સચે સો ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો દિસ્સમાનેન કાયેન બ્રહ્મલોકં ગન્તુકામો હોતિ, કાયવસેન ચિત્તં પરિણામેતિ, કાયવસેન ચિત્તં અધિટ્ઠાતિ, કાયવસેન ચિત્તં પરિણામેત્વા કાયવસેન ચિત્તં અધિટ્ઠહિત્વા સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમિત્વા દિસ્સમાનેન કાયેન બ્રહ્મલોકં ગચ્છતિ. સચે સો ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો અદિસ્સમાનેન કાયેન બ્રહ્મલોકં ગન્તુકામો હોતિ, ચિત્તવસેન કાયં પરિણામેતિ, ચિત્તવસેન કાયં અધિટ્ઠાતિ. ચિત્તવસેન કાયં પરિણામેત્વા ચિત્તવસેન કાયં અધિટ્ઠહિત્વા સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમિત્વા અદિસ્સમાનેન કાયેન બ્રહ્મલોકં ગચ્છતિ. સો તસ્સ બ્રહ્મુનો પુરતો રૂપં અભિનિમ્મિનાતિ મનોમયં સબ્બઙ્ગપચ્ચઙ્ગિં અહીનિન્દ્રિયં. સચે સો ઇદ્ધિમા ચઙ્કમતિ,

નિમ્મિતોપિ તત્થ ચઙ્કમતિ. સચે સો ઇદ્ધિમા તિટ્ઠતિ, નિસીદતિ, સેય્યં કપ્પેતિ, નિમ્મિતોપિ તત્થ સેય્યં કપ્પેતિ. સચે સો ઇદ્ધિમા ધૂમાયતિ, પજ્જલતિ, ધમ્મં ભાસતિ, પઞ્હં પુચ્છતિ, પઞ્હં પુટ્ઠો વિસ્સજ્જેતિ, નિમ્મિતોપિ તત્થ પઞ્હં પુટ્ઠો વિસ્સજ્જેતિ. સચે સો ઇદ્ધિમા તેન બ્રહ્મુના સદ્ધિં સન્તિટ્ઠતિ, સલ્લપતિ, સાકચ્છં સમાપજ્જતિ, નિમ્મિતોપિ તત્થ તેન બ્રહ્મુના સદ્ધિં સન્તિટ્ઠતિ, સલ્લપતિ, સાકચ્છં સમાપજ્જતિ. યં યદેવ હિ સો ઇદ્ધિમા કરોતિ, તં તદેવ નિમ્મિતો કરોતી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૨).

તત્થ **દૂરેપિ સન્તિકે અધિટ્ઠાતી**તિ પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય દૂરે દેવલોકં વા બ્રહ્મલોકં વા આવજ્જતિ સન્તિકે હોતૂતિ. આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા પુન સમાપજ્જિત્વા ઞાણેન અધિટ્ઠાતિ સન્તિકે હોતૂતિ, સન્તિકે હોતિ. એસ નયો સેસપદેસુપિ.

તત્થ કો દૂરં ગહેત્વા સન્તિકં અકાસીતિ? ભગવા. ભગવા હિ યમકપાટિહારિયાવસાને દેવલોકં ગચ્છન્તો યુગન્ધરઞ્ચ સિનેરુઞ્ચ સન્તિકે કત્વા પથવીતલતો એકપાદં યુગન્ધરે પતિટ્ઠપેત્વા દુતિયં સિનેરુમત્થકે ઠપેસિ. અઞ્ઞો કો અકાસિ? મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરો. થેરો હિ સાવત્થિતો ભત્તકિચ્ચં કત્વા નિક્ખન્તં દ્વાદસયોજનિકં પરિસં તિંસયોજનં સઙ્કસ્સનગરમગ્ગં સઙ્ખિપિત્વા તઙ્ખણઞ્ઞેવ સમ્પાપેસિ.

અપિચ તમ્બપણ્ણિદીપે **ચૂળસમુદ્દત્થેરો**પિ અકાસિ. દુબ્ભિક્ખસમયે કિર થેરસ્સ સન્તિકં પાતોવ સત્ત ભિક્ખુસતાનિ આગમંસુ. થેરો ''મહા ભિક્ખુસઙ્ઘો કુહિં ભિક્ખાચારો ભવિસ્સતી''તિ ચિન્તેન્તો સકલતમ્બપણ્ણિદીપે અદિસ્વા ''પરતીરે પાટલિપુત્તે ભવિસ્સતી''તિ દિસ્વા ભિક્ખૂ પત્તચીવરં ગાહાપેત્વા ''એથાવુસો, ભિક્ખાચારં ગમિસ્સામા''તિ પથવિં સઙ્ખિપિત્વા પાટલિપુત્તં ગતો. ભિક્ખૂ ''કતરં, ભન્તે, ઇમં નગર''ન્તિ પુચ્છિંસુ. પાટલિપુત્તં, આવુસોતિ. પાટલિપુત્તં નામ દૂરે ભન્તેતિ. આવુસો, મહલ્લકત્થેરા નામ દૂરેપિ ગહેત્વા સન્તિકે કરોન્તીતિ. મહાસમુદ્દો કુહિં, ભન્તેતિ? નનુ, આવુસો, અન્તરા એકં નીલમાતિકં અતિક્કમિત્વા આગતત્થાતિ? આમ, ભન્તે. મહાસમુદ્દો પન મહન્તોતિ. આવુસો, મહલ્લકત્થેરા નામ મહન્તમ્પિ ખુદ્દકં કરોન્તીતિ.

યથા ચાયં, એવં **તિસ્સદત્તત્થેરો**પિ સાયન્હસમયે ન્હાયિત્વા કતુત્તરાસઙ્ગો મહાબોધિં વન્દિસ્સામીતિ ચિત્તે ઉપ્પન્ને સન્તિકે અકાસિ.

સન્તિકં પન ગહેત્વા કો દૂરમકાસીતિ? ભગવા. ભગવા હિ અત્તનો ચ અઙ્ગુલિમાલસ્સ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૪૮) ચ અન્તરં સન્તિકમ્પિ દૂરમકાસીતિ.

અથ કો બહુકં થોકં અકાસીતિ? **મહાકસ્સપત્થેરો**. રાજગહે કિર નક્ખત્તદિવસે પઞ્ચસતા કુમારિયો ચન્દપૂવે ગહેત્વા નક્ખત્તકીળનત્થાય ગચ્છન્તિયો ભગવન્તં દિસ્વા કિઞ્ચિ નાદંસુ. પચ્છતો આગચ્છન્તં પન થેરં દિસ્વા અમ્હાકં થેરો એતિ પૂવં દસ્સામાતિ સબ્બા પૂવે ગહેત્વા થેરં ઉપસઙ્કમિંસુ. થેરો પત્તં નીહરિત્વા સબ્બં એકપત્તપૂરમત્તમકાસિ. ભગવા થેરં આગમયમાનો પુરતો નિસીદિ. થેરો આહરિત્વા ભગવતો અદાસિ.

ઇલ્લિસસેટ્ઠિવત્થુસ્મિં પન **મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરો** થોકં બહુકમકાસિ, **કાકવલિયવત્થુસ્મિઞ્ચ** ભગવા. મહાકસ્સપત્થેરો કિર સત્તાહં સમાપત્તિયા વીતિનામેત્વા દલિદ્દસઙ્ગહં કરોન્તો કાકવલિયસ્સ નામ દુગ્ગતમનુસ્સસ્સ ઘરદ્વારે અટ્ઠાસિ. તસ્સ જાયા થેરં દિસ્વા પતિનો પક્કં અલોણમ્બિલયાગું પત્તે આકિરિ. થેરો તં ગહેત્વા ભગવતો

હત્થે ઠપેસિ. ભગવા મહાભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ પહોનકં કત્વા અધિટ્ઠાસિ. એકપત્તેન આભતા સબ્બેસં પહોસિ. કાકવલિયોપિ સત્તમે દિવસે સેટ્ઠિટ્ઠાનં અલત્થાતિ.

ન કેવલઞ્ચ થોકસ્સ બહુકરણં, મધુરં અમધુરં, અમધુરં મધુરન્તિઆદીસુપિ યં યં ઇચ્છતિ, સબ્બં ઇદ્ધિમતો ઇજ્ઝતિ. તથા હિ **મહાઅનુળત્થેરો** નામ સમ્બહુલે ભિક્ખૂ પિણ્ડાય ચરિત્વા સુક્ખભત્તમેવ લભિત્વા ગઙ્ગાતીરે નિસીદિત્વા પરિભુઞ્જમાને દિસ્વા ગઙ્ગાય ઉદકં સપ્પિમણ્ડન્તિ અધિટ્ઠહિત્વા સામણેરાનં સઞ્ઞં અદાસિ. તે થાલકેહિ આહરિત્વા ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ અદંસુ. સબ્બે મધુરેન સપ્પિમણ્ડેન ભુઞ્જિંસૂતિ.

દિબ્બેન ચક્ખુનાતિ ઇધેવ ઠિતો આલોકં વડ્ઢેત્વા તસ્સ બ્રહ્મુનો રૂપં પસ્સતિ. ઇધેવ ચ ઠિતો સબ્બં તસ્સ ભાસતો સદ્દં સુણાતિ. ચિત્તં પજાનાતિ. **કાયવસેન ચિત્તં પરિણામેતી**તિ કરજકાયસ્સ વસેન ચિત્તં પરિણામેતિ. પાદકજ્ઝાનચિત્તં ગહેત્વા કાયે આરોપેતિ. કાયાનુગતિકં કરોતિ દન્ધગમનં. કાયગમનં હિ દન્ધં હોતિ. **સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમતી**તિ પાદકજ્ઝાનારમ્મણેન ઇદ્ધિચિત્તેન સહજાતં સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમતિ પવિસતિ ફસ્સેતિ સમ્પાપુણાતિ. **સુખસઞ્ઞા** નામ ઉપેક્ખાસમ્પયુત્તસઞ્ઞા. ઉપેક્ખા હિ સન્તં સુખન્તિ વુત્તા. સાયેવ ચ સઞ્ઞા નીવરણેહિ ચેવ વિતક્કાદીહિ પચ્ચનીકેહિ ચ વિમુત્તત્તા **લહુસઞ્ઞા**તિપિ વેદિતબ્બા. તં ઓક્કન્તસ્સ પનસ્સ કરજકાયોપિ તૂલપિચુ વિય સલ્લહુકો હોતિ. સો એવં વાયુક્ખિત્તતૂલપિચુના વિય સલ્લહુકેન દિસ્સમાનેન કાયેન બ્રહ્મલોકં ગચ્છતિ. એવં ગચ્છન્તો ચ સચે ઇચ્છતિ પથવીકસિણવસેન આકાસે મગ્ગં નિમ્મિનિત્વા પદસા ગચ્છતિ. સચે ઇચ્છતિ વાયોકસિણવસેન વાયું અધિટ્ઠહિત્વા તૂલપિચુ વિય વાયુના ગચ્છતિ. અપિચ ગન્તુકામતા એવ એત્થ પમાણં. ‘‘સતિ હિ ગન્તુકામતાય’’ એવં કતચિત્તાધિટ્ઠાનો અધિટ્ઠાનવેગુક્ખિત્તોવ સો ઇસ્સાસખિત્તસરો વિય દિસ્સમાનો ગચ્છતિ.

ચિત્તવસેન કાયં પરિણામેતીતિ કાયં ગહેત્વા ચિત્તે આરોપેતિ. ચિત્તાનુગતિકં કરોતિ સીઘગમનં. ચિત્તગમનં હિ સીઘં હોતિ. **સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમતી**તિ રૂપકાયારમ્મણેન ઇદ્ધિચિત્તેન સહજાતં સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમતીતિ. સેસં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. ઇદં પન ચિત્તગમનમેવ હોતિ. એવં અદિસ્સમાનેન કાયેન ગચ્છન્તો પનાયં કિં તસ્સ અધિટ્ઠાનચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ગચ્છતિ, ઉદાહુ ઠિતિક્ખણે ભઙ્ગક્ખણે વાતિ વુત્તે તીસુપિ ખણેસુ ગચ્છતીતિ થેરો આહ. કિં પન સો સયં ગચ્છતિ નિમ્મિતં પેસેતીતિ. યથારુચિ કરોતિ. ઇધ પનસ્સ સયં ગમનમેવ આગતં.

મનોમયન્તિ અધિટ્ઠાનમનેન નિમ્મિતત્તા મનોમયં. **અહીનિન્દ્રિય**ન્તિ ઇદં ચક્ખુસોતાદીનં સણ્ઠાનવસેન વુત્તં. નિમ્મિતરૂપે પન પસાદો નામ નત્થિ. સચે ઇદ્ધિમા ચઙ્કમતિ નિમ્મિતોપિ તત્થ ચઙ્કમતીતિઆદિ સબ્બં સાવકનિમ્મિતં સન્ધાય વુત્તં. બુદ્ધનિમ્મિતો પન યં યં ભગવા કરોતિ, તં તમ્પિ કરોતિ. ભગવતો રુચિવસેન અઞ્ઞમ્પિ કરોતીતિ. એત્થ ચ યં સો ઇદ્ધિમા ઇધેવ ઠિતો દિબ્બેન ચક્ખુના રૂપં પસ્સતિ, દિબ્બાય સોતધાતુયા સદ્દં સુણાતિ, ચેતોપરિયઞાણેન ચિત્તં પજાનાતિ, ન એત્તાવતા કાયેન વસં વત્તેતિ. યમ્પિ સો ઇધેવ ઠિતો તેન બ્રહ્મુના સદ્ધિં સન્તિટ્ઠતિ સલ્લપતિ સાકચ્છં સમાપજ્જતિ, એત્તાવતાપિ ન કાયેન વસં વત્તેતિ. યમ્પિસ્સ દૂરેપિ સન્તિકે અધિટ્ઠાતીતિઆદિકં અધિટ્ઠાનં, એત્તાવતાપિ ન કાયેન વસં વત્તેતિ. યમ્પિ સો દિસ્સમાનેન વા અદિસ્સમાનેન વા કાયેન બ્રહ્મલોકં ગચ્છતિ, એત્તાવતાપિ ન કાયેન વસં વત્તેતિ. યઞ્ચ ખો સો તસ્સ બ્રહ્મુનો પુરતો રૂપં અભિનિમ્મિનાતીતિઆદિના નયેન વુત્તવિધાનં આપજ્જતિ, એત્તાવતા કાયેન વસં વત્તેતિ નામં. સેસં પનેત્થ કાયેન વસં વત્તનાય પુબ્બભાગદસ્સનત્થં વુત્તન્તિ અયં તાવ અધિટ્ઠાના ઇદ્ધિ.

૩૯૮. **વિકુબ્બનાય** પન મનોમયાય ચ ઇદં નાનાકરણં. વિકુબ્બનં તાવ કરોન્તેન ‘‘સો પકતિવણ્ણં વિજહિત્વા કુમારકવણ્ણં વા દસ્સેતિ, નાગવણ્ણં વા દસ્સેતિ, સુપણ્ણવણ્ણં વા દસ્સેતિ, અસુરવણ્ણં વા દસ્સેતિ, ઇન્દવણ્ણં વા દસ્સેતિ, દેવવણ્ણં વા દસ્સેતિ, બ્રહ્મવણ્ણં વા દસ્સેતિ, સમુદ્દવણ્ણં વા દસ્સેતિ, પબ્બતવણ્ણં વા દસ્સેતિ, સીહવણ્ણં વા દસ્સેતિ, બ્યગ્ઘવણ્ણં વા દસ્સેતિ, દીપિવણ્ણં વા દસ્સેતિ, હત્થિમ્પિ દસ્સેતિ, અસ્સમ્પિ દસ્સેતિ, રથમ્પિ દસ્સેતિ, પત્તિમ્પિ દસ્સેતિ, વિવિધમ્પિ સેનાબ્યૂહં દસ્સેતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૩) એવં વુત્તેસુ કુમારકવણ્ણાદીસુ યં યં આકઙ્ખતિ, તં તં અધિટ્ઠાતબ્બં. અધિટ્ઠહન્તેન ચ પથવીકસિણાદીસુ અઞ્ઞતરારમ્મણતો અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય અત્તનો કુમારકવણ્ણો આવજ્જિતબ્બો. આવજ્જિત્વા પરિકમ્માવસાને પુન સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય એવરૂપો નામ કુમારકો હોમીતિ અધિટ્ઠાતબ્બં. સહ અધિટ્ઠાનચિત્તેન કુમારકો હોતિ દેવદત્તો વિય (ચૂળવ॰ ૩૩૩). એસ નયો સબ્બત્થ.

હત્થિમ્પિ દસ્સેતીતિઆદિ પનેત્થ બહિદ્ધાપિ હત્થિઆદિદસ્સનવસેન વુત્તં. તત્થ હત્થી હોમીતિ અનધિટ્ઠહિત્વા હત્થી હોતૂતિ અધિટ્ઠાતબ્બં, અસ્સાદીસુપિ એસેવ નયોતિ. અયં વિકુબ્બના ઇદ્ધિ.

૩૯૯. **મનોમયં** કાતુકામો પન પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય કાયં તાવ આવજ્જિત્વા વુત્તનયેનેવ સુસિરો હોતૂતિ અધિટ્ઠાતિ, સુસિરો હોતિ. અથસ્સ અબ્ભન્તરે અઞ્ઞં કાયં આવજ્જિત્વા પરિકમ્મં કત્વા વુત્તનયેનેવ અધિટ્ઠાતિ, તસ્સ અબ્ભન્તરે અઞ્ઞો કાયો હોતૂતિ. સો તં મુઞ્જમ્હા ઈસિકં વિય કોસિયા અસિં વિય કરણ્ડાય અહિં વિય ચ અબ્બાહતિ . તેન વુત્તં ‘‘ઇધ ભિક્ખુ ઇમમ્હા કાયા અઞ્ઞં કાયં અભિનિમ્મિનાતિ રૂપિં મનોમયં સબ્બઙ્ગપચ્ચઙ્ગિં અહીનિન્દ્રિયં. સેય્યથાપિ પુરિસો મુઞ્જમ્હા ઈસિકં પવાહેય્ય, તસ્સ એવમસ્સ અયં મુઞ્જો અયં ઈસિકા , અઞ્ઞો મુઞ્જો અઞ્ઞા ઈસિકા, મુઞ્જમ્હાત્વેવ ઈસિકા પવાળ્હા’’તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૪). એત્થ ચ યથા ઈસિકાદયો મુઞ્જાદીહિ સદિસા હોન્તિ, એવં મનોમયરૂપં ઇદ્ધિમતાસદિસમેવ હોતીતિ દસ્સનત્થં એતા ઉપમા વુત્તાતિ. અયં મનોમયા ઇદ્ધિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

ઇદ્ધિવિધનિદ્દેસો નામ

દ્વાદસમો પરિચ્છેદો.

૧૩. અભિઞ્ઞાનિદ્દેસો

દિબ્બસોતધાતુકથા

૪૦૦. ઇદાનિ દિબ્બસોતધાતુયા નિદ્દેસક્કમો અનુપ્પત્તો. તત્થ તતો પરાસુ ચ તીસુ અભિઞ્ઞાસુ **સો એવં સમાહિતે ચિત્તે**તિઆદીનં (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૦ આદયો) અત્થો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. સબ્બત્થ પન વિસેસમત્તમેવ વણ્ણયિસ્સામ. તત્ર **દિબ્બાય સોતધાતુયા**તિ એત્થ દિબ્બસદિસત્તા દિબ્બા. દેવાનં હિ સુચરિતકમ્મનિબ્બત્તા પિત્તસેમ્હરુહિરાદીહિ અપલિબુદ્ધા ઉપક્કિલેસવિમુત્તતાય દૂરેપિ આરમ્મણં સમ્પટિચ્છનસમત્થા દિબ્બપસાદસોતધાતુ હોતિ. અયઞ્ચાપિ ઇમસ્સ ભિક્ખુનો વીરિયભાવનાબલનિબ્બત્તા ઞાણસોતધાતુ તાદિસાયેવાતિ દિબ્બસદિસત્તા દિબ્બા. અપિચ દિબ્બવિહારવસેન પટિલદ્ધત્તા અત્તના ચ દિબ્બવિહારસન્નિસ્સિતત્તાપિ દિબ્બા. સવનટ્ઠેન નિજ્જીવટ્ઠેન ચ સોતધાતુ. સોતધાતુકિચ્ચકરણેન ચ સોતધાતુ વિયાતિપિ સોતધાતુ. તાય દિબ્બાય સોતધાતુયા.

વિસુદ્ધાયાતિ પરિસુદ્ધાય નિરુપક્કિલેસાય. **અતિક્કન્તમાનુસિકાયા**તિ મનુસ્સૂપચારં અતિક્કમિત્વા સદ્દસવનેન માનુસિકં મંસસોતધાતું અતિક્કન્તાય વીતિવત્તિત્વા ઠિતાય. **ઉભો સદ્દે સુણાતી**તિ દ્વે સદ્દે સુણાતિ. કતમે દ્વે? દિબ્બે ચ માનુસે ચ, દેવાનઞ્ચ મનુસ્સાનઞ્ચ સદ્દેતિ વુત્તં હોતિ. એતેન પદેસપરિયાદાનં વેદિતબ્બં. **યે દૂરે સન્તિકે ચા**તિ યે સદ્દા દૂરે પરચક્કવાળેપિ યે ચ સન્તિકે અન્તમસો સદેહસન્નિસ્સિતપાણકસદ્દાપિ, તે સુણાતીતિ વુત્તં હોતિ. એતેન નિપ્પદેસપરિયાદાનં વેદિતબ્બં.

કથં પનાયં ઉપ્પાદેતબ્બાતિ? તેન ભિક્ખુના અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય પરિકમ્મસમાધિચિત્તેન પઠમતરં પકતિસોતપથે દૂરે ઓળારિકો અરઞ્ઞે સીહાદીનં સદ્દો આવજ્જિતબ્બો. વિહારે ઘણ્ડિસદ્દો, ભેરિસદ્દો, સઙ્ખસદ્દો, સામણેરદહરભિક્ખૂનં સબ્બથામેન સજ્ઝાયન્તાનં સજ્ઝાયનસદ્દો, પકતિકથં કથેન્તાનં ''કિં ભન્તે, કિમાવુસો''તિઆદિસદ્દો, સકુણસદ્દો, વાતસદ્દો, પદસદ્દો, પક્કુથિતઉદકસ્સ ચિચ્ચિટાયનસદ્દો, આતપે સુસ્સમાનતાલપણ્ણસદ્દો, કુન્થકિપિલ્લિકાદિસદ્દોતિ એવં સબ્બોળારિકતો પભુતિ યથાક્કમેન સુખુમસદ્દા આવજ્જિતબ્બા. તેન પુરત્થિમાય દિસાય સદ્દાનં સદ્દનિમિત્તં મનસિકાતબ્બં. પચ્છિમાય, ઉત્તરાય, દક્ખિણાય, હેટ્ઠિમાય, ઉપરિમાય દિસાય, પુરત્થિમાય અનુદિસાય, પચ્છિમાય, ઉત્તરાય, દક્ખિણાય અનુદિસાય સદ્દાનં સદ્દનિમિત્તં મનસિકાતબ્બં. ઓળારિકાનમ્પિ સુખુમાનમ્પિ સદ્દાનં સદ્દનિમિત્તં મનસિકાતબ્બં. તસ્સ તે સદ્દા પાકતિકચિત્તસ્સાપિ પાકટા હોન્તિ. પરિકમ્મસમાધિચિત્તસ્સ પન અતિવિય પાકટા.

તસ્સેવં સદ્દનિમિત્તં મનસિકરોતો ઇદાનિ દિબ્બસોતધાતુ ઉપ્પજ્જિસ્સતીતિ તેસુ સદ્દેસુ અઞ્ઞતરં આરમ્મણં કત્વા મનોદ્વારાવજ્જનં ઉપ્પજ્જતિ. તસ્મિં નિરુદ્ધે ચત્તારિ પઞ્ચ વા જવનાનિ જવન્તિ, યેસં પુરિમાનિ તીણિ ચત્તારિ વા પરિકમ્મઉપચારાનુલોમગોત્રભુનામકાનિ કામાવચરાનિ, ચતુત્થં પઞ્ચમં વા અપ્પનાચિત્તં રૂપાવચરં ચતુત્થજ્ઝાનિકં. તત્થ યં તેન અપ્પનાચિત્તેન સદ્ધિં ઉપ્પન્નં ઞાણં, અયં દિબ્બસોતધાતૂતિ વેદિતબ્બા. તતો પરં તસ્મિં સોતે પતિતો હોતિ. તં થામજાતં કરોન્તેન ''એત્થન્તરે સદ્દં સુણામી''તિ એકઙ્ગુલમત્તં પરિચ્છિન્દિત્વા વડ્ઢેતબ્બં. તતો

દ્વઙ્ગુલચતુરઙ્ગુલઅટ્ઠઙ્ગુલવિદત્થિરતનઅન્તોગબ્ભપમુખપાસાદપરિવેણસઙ્ઘારામગોચરગામજનપદાદિવસેન યાવ ચક્કવાળં તતો વા ભિય્યોપિ પરિચ્છિન્દિત્વા પરિચ્છિન્દિત્વા વડ્ઢેતબ્બં.

એવં અધિગતાભિઞ્ઞો એસ પાદકજ્ઝાનારમ્મણેન ફુટ્ઠોકાસબ્ભન્તરગતેપિ સદ્દે પુન પાદકજ્ઝાનં અસમાપજ્જિત્વાપિ અભિઞ્ઞાઞાણેન સુણાતિયેવ. એવં સુણન્તો ચ સચેપિ યાવ બ્રહ્મલોકા સઙ્ખભેરિપણવાદિસદ્દેહિ એકકોલાહલં હોતિ, પાટિયેક્કં વવત્થપેતુકામતાય સતિ અયં સઙ્ખસદ્દો અયં ભેરિસદ્દોતિ વવત્થપેતું સક્કોતિયેવાતિ.

દિબ્બસોતધાતુકથા નિટ્ઠિતા.

ચેતોપરિયઞાણકથા

૪૦૧. ચેતોપરિયઞાણકથાય **ચેતોપરિયઞાણાયા**તિ એત્થ પરિયાતીતિ પરિયં, પરિચ્છિન્દતીતિ અત્થો. ચેતસો પરિયં ચેતોપરિયં. ચેતોપરિયઞ્ચ તં ઞાણઞ્ચાતિ ચેતોપરિયઞાણં. તદત્થાયાતિ વુત્તં હોતિ. **પરસત્તાન**ન્તિ અત્તાનં ઠપેત્વા સેસસત્તાનં. **પરપુગ્ગલાન**ન્તિ ઇદમ્પિ ઇમિના એકત્થમેવ. વેનેય્યવસેન પન દેસનાવિલાસેન ચ બ્યઞ્જનનાનત્તં કતં. **ચેતસા ચેતો**તિ અત્તનો ચિત્તેન તેસં ચિત્તં. **પરિચ્ચ પજાનાતી**તિ પરિચ્છિન્દિત્વા સરાગાદિવસેન નાનપ્પકારતો જાનાતિ.

કથં પનેતં ઞાણં ઉપ્પાદેતબ્બન્તિ? એતઞ્હિ દિબ્બચક્ખુવસેન ઇજ્ઝતિ, તં એતસ્સ પરિકમ્મં. તસ્મા તેન ભિક્ખુના આલોકં વડ્ઢેત્વા દિબ્બેન ચક્ખુના પરસ્સ હદયરૂપં નિસ્સાય વત્તમાનસ્સ લોહિતસ્સ વણ્ણં પસ્સિત્વા ચિત્તં પરિયેસિતબ્બં. યદા હિ સોમનસ્સચિત્તં વત્તતિ, તદા રત્તં નિગ્રોધપક્કસદિસં હોતિ. યદા દોમનસ્સચિત્તં વત્તતિ, તદા કાળકં જમ્બુપક્કસદિસં. યદા ઉપેક્ખાચિત્તં વત્તતિ, તદા પસન્નતિલતેલસદિસં. તસ્મા તેન ''ઇદં રૂપં સોમનસ્સિન્દ્રિયસમુટ્ઠાનં, ઇદં દોમનસ્સિન્દ્રિયસમુટ્ઠાનં, ઇદં ઉપેક્ખિન્દ્રિયસમુટ્ઠાન''ન્તિ પરસ્સ હદયલોહિતવણ્ણં પસ્સિત્વા ચિત્તં પરિયેસન્તેન ચેતોપરિયઞાણં થામગતં કાતબ્બં. એવં થામગતે હિ તસ્મિં અનુક્કમેન સબ્બમ્પિ કામાવચરચિત્તં રૂપાવચરારૂપાવચરચિત્તઞ્ચ પજાનાતિ ચિત્તા ચિત્તમેવ સઙ્કમન્તો વિનાપિ હદયરૂપદસ્સનેન. વુત્તમ્પિ ચેતં અટ્ઠકથાયં ''આરુપ્પે પરસ્સ ચિત્તં જાનિતુકામો કસ્સ હદયરૂપં પસ્સતિ, કસ્સિન્દ્રિયવિકારં ઓલોકેતીતિ? ન કસ્સચિ. ઇદ્ધિમતો વિસયો એસ યદિદં યત્થ કત્થચિ ચિત્તં આવજ્જન્તો સોળસપ્પભેદં ચિત્તં જાનાતિ. અકતાભિનિવેસસ્સ પન વસેન અયં કથા''તિ.

સરાગં વા ચિત્તન્તિઆદીસુ પન અટ્ઠવિધં લોભસહગતં ચિત્તં **સરાગં ચિત્ત**ન્તિ વેદિતબ્બં. અવસેસં ચતુભૂમકં કુસલાબ્યાકતં ચિત્તં **વીતરાગં**. દ્વે દોમનસ્સચિત્તાનિ દ્વે વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચચિત્તાનીતિ ઇમાનિ પન ચત્તારિ ચિત્તાનિ ઇમસ્મિં દુકે સઙ્ગહં ન ગચ્છન્તિ. કેચિ પન થેરા તાનિપિ સઙ્ગણ્હન્તિ. દુવિધં પન દોમનસ્સચિત્તં **સદોસં ચિત્તં** નામ. સબ્બમ્પિ ચતુભૂમકં કુસલાબ્યાકતં **વીતદોસં**. સેસાનિ દસાકુસલચિત્તાનિ ઇમસ્મિં દુકે સઙ્ગહં ન ગચ્છન્તિ. કેચિ પન થેરા તાનિપિ સઙ્ગણ્હન્તિ.

સમોહં વીતમોહન્તિ એત્થ પન પાટિપુગ્ગલિકનયેન વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસહગતદ્વયમેવ **સમોહં**, મોહસ્સ પન સબ્બાકુસલેસુ સમ્ભવતો દ્વાદસવિધમ્પિ અકુસલચિત્તં **સમોહં ચિત્ત**ન્તિ વેદિતબ્બં. અવસેસં **વીતમોહં**. થિનમિદ્ધાનુગતં પન **સંખિત્તં**. ઉદ્ધચ્ચાનુગતં **વિક્ખિત્તં**. રૂપાવચરારૂપાવચરં **મહગ્ગતં**. અવસેસં **અમહગ્ગતં**. સબ્બમ્પિ તેભૂમકં **સઉત્તરં**. લોકુત્તરં **અનુત્તરં**. ઉપચારપ્પત્તં અપ્પનાપ્પત્તઞ્ચ **સમાહિતં**. ઉભયમપ્પત્તં **અસમાહિતં**.

તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનસમુચ્છેદપટિપસ્સદ્ધિનિસ્સરણવિમુત્તિપ્પત્તં **વિમુત્તં**. પઞ્ચવિધમ્પિ એતં વિમુત્તિમપ્પત્તં **અવિમુત્તન્તિ** વેદિતબ્બં. ઇતિ ચેતોપરિયઞાણલાભી ભિક્ખુ સબ્બપ્પકારમ્પિ ઇદં સરાગં વા ચિત્તં...પે॰... અવિમુત્તં વા ચિત્તં અવિમુત્તં ચિત્તન્તિ પજાનાતીતિ.

ચેતોપરિયઞાણકથા નિટ્ઠિતા.

પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણકથા

૪૦૨. પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણકથાયં **પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણાયા**તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૪) પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિમ્હિ યં ઞાણં, તદત્થાય. **પુબ્બેનિવાસો**તિ પુબ્બે અતીતજાતીસુ નિવુત્થક્ખન્ધા. **નિવુત્થા**તિ અજ્ઝાવુત્થા અનુભૂતા અત્તનો સન્તાને ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધા. નિવુત્થધમ્મા વા. **નિવુત્થા**તિ ગોચરનિવાસેન નિવુત્થા અત્તનો વિઞ્ઞાણેન વિઞ્ઞાતા પરિચ્છિન્ના, પરવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞાતાપિ વા છિન્નવટુમકાનુસ્સરણાદીસુ, તે બુદ્ધાનંયેવ લબ્ભન્તિ. **પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતી**તિ યાય સતિયા પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરતિ, સા પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિ. **ઞાણ**ન્તિ તાય સતિયા સમ્પયુત્તઞાણં. એવમિમસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ અત્થાય પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણાય એતસ્સ ઞાણસ્સ અધિગમાય પત્તિયાતિ વુત્તં હોતિ.

અનેકવિહિતન્તિ અનેકવિધં, અનેકેહિ વા પકારેહિ પવત્તિતં, સંવણ્ણિતન્તિ અત્થો. **પુબ્બેનિવાસ**ન્તિ સમનન્તરાતીતભવં આદિં કત્વા તત્થ તત્થ નિવુત્થસન્તાનં. **અનુસ્સરતી**તિ ખન્ધપટિપાટિવસેન ચુતિપટિસન્ધિવસેન વા અનુગન્ત્વા અનુગન્ત્વા સરતિ. ઇમઞ્હિ પુબ્બેનિવાસં છ જના અનુસ્સરન્તિ – તિત્થિયા, પકતિસાવકા, મહાસાવકા, અગ્ગસાવકા, પચ્ચેકબુદ્ધા, બુદ્ધાતિ.

તત્થ **તિત્થિયા** ચત્તાલીસંયેવ કપ્પે અનુસ્સરન્તિ, ન તતો પરં. કસ્મા, દુબ્બલપઞ્ઞત્તા. તેસઞ્હિ નામરૂપપરિચ્છેદવિરહિતત્તા દુબ્બલા પઞ્ઞા હોતિ. **પકતિસાવકા** કપ્પસતમ્પિ કપ્પસહસ્સમ્પિ અનુસ્સરન્તિયેવ, બલવપઞ્ઞત્તા. **અસીતિમહાસાવકા** સતસહસ્સકપ્પે અનુસ્સરન્તિ. **દ્વે અગ્ગસાવકા** એકં અસઙ્ખ્યેય્યં સતસહસ્સઞ્ચ. **પચ્ચેકબુદ્ધા** દ્વે અસઙ્ખ્યેય્યાનિ સતસહસ્સઞ્ચ. એત્તકો હિ એતેસં અભિનીહારો. **બુદ્ધાનં** પન પરિચ્છેદો નામ નત્થિ.

તિત્થિયા ચ ખન્ધપટિપાટિમેવ સરન્તિ, પટિપાટિં મુઞ્ચિત્વા ચુતિપટિસન્ધિવસેન સરિતું ન સક્કોન્તિ. તેસઞ્હિ અન્ધાનં વિય ઇચ્છિતપદેસોક્કમનં નત્થિ. યથા પન અન્ધા યટ્ઠિં અમુઞ્ચિત્વાવ ગચ્છન્તિ, એવં તે ખન્ધાનં પટિપાટિં અમુઞ્ચિત્વાવ સરન્તિ. પકતિસાવકા ખન્ધપટિપાટિયાપિ અનુસ્સરન્તિ ચુતિપટિસન્ધિવસેનપિ સઙ્કમન્તિ. તથા અસીતિમહાસાવકા. દ્વિન્નં પન અગ્ગસાવકાનં ખન્ધપટિપાટિકિચ્ચં નત્થિ. એકસ્સ અત્તભાવસ્સ ચુતિં દિસ્વા પટિસન્ધિં પસ્સન્તિ, પુન અપરસ્સ ચુતિં દિસ્વા પટિસન્ધિન્તિ એવં ચુતિપટિસન્ધિવસેનેવ સઙ્કમન્તા ગચ્છન્તિ. તથા પચ્ચેકબુદ્ધા.

બુદ્ધાનં પન નેવ ખન્ધપટિપાટિકિચ્ચં, ન ચુતિપટિસન્ધિવસેન સઙ્કમનકિચ્ચં અત્થિ. તેસઞ્હિ અનેકાસુ કપ્પકોટીસુ હેટ્ઠા વા ઉપરિ વા યં યં ઠાનં ઇચ્છન્તિ, તં તં પાકટમેવ હોતિ. તસ્મા અનેકાપિ કપ્પકોટિયો પેય્યાલપાળિં વિય સંખિપિત્વા યં યં ઇચ્છન્તિ, તત્ર તત્રેવ ઓક્કમન્તા સીહોક્કન્તવસેન ગચ્છન્તિ. એવં ગચ્છન્તાનઞ્ચ નેસં ઞાણં યથા નામ કતવાલવેધપરિચયસ્સ સરભઙ્ગસદિસસ્સ ધનુગ્ગહસ્સ ખિત્તો સરો અન્તરા

રુક્ખલતાદીસુ અસજ્જમાનો લક્ખેયેવ પતતિ, ન સજ્જતિ, ન વિરજ્ઝતિ, એવં અન્તરન્તરાસુ જાતીસુ ન સજ્જતિ, ન વિરજ્ઝતિ, અસજ્જમાનં અવિરજ્ઝમાનં ઇચ્છિતિચ્છિતટ્ઠાનંયેવ ગણ્હાતિ.

ઇમેસુ ચ પન પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરણસત્તેસુ તિત્થિયાનં પુબ્બેનિવાસદસ્સનં ખજ્જુપનકપભાસદિસં હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ. પકતિસાવકાનં દીપપ્પભાસદિસં. મહાસાવકાનં ઉક્કાપભાસદિસં . અગ્ગસાવકાનં ઓસધિતારકપ્પભાસદિસં. પચ્ચેકબુદ્ધાનં ચન્દપ્પભાસદિસં. બુદ્ધાનં રસ્મિસહસ્સપટિમણ્ડિતસરદસૂરિયમણ્ડલસદિસં હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ.

તિત્થિયાનઞ્ચ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સરણં અન્ધાનં યટ્ઠિકોટિગમનં વિય હોતિ. પકતિસાવકાનં દણ્ડકસેતુગમનં વિય. મહાસાવકાનં જઙ્ઘસેતુગમનં વિય. અગ્ગસાવકાનં સકટસેતુગમનં વિય. પચ્ચેકબુદ્ધાનં મહાજઙ્ઘમગ્ગગમનં વિય. બુદ્ધાનં મહાસકટમગ્ગગમનં વિય.

ઇમસ્મિં પન અધિકારે સાવકાનં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સરણં અધિપ્પેતં. તેન વુત્તં ''અનુસ્સરતીતિ ખન્ધપટિપાટિવસેન ચુતિપટિસન્ધિવસેન વા અનુગન્ત્વા અનુગન્ત્વા સરતી''તિ.

૪૦૩. તસ્મા એવમનુસ્સરિતુકામેન આદિકમ્મિકેન ભિક્ખુના પચ્છાભત્તં પિણ્ડપાતપટિક્કન્તેન રહોગતેન પટિસલ્લિનેન પટિપાટિયા ચત્તારિ ઝાનાનિ સમાપજ્જિત્વા અભિઞ્ઞાપાદકચતુત્થજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય સબ્બપચ્છિમા નિસજ્જા આવજ્જિતબ્બા. તતો આસનપઞ્ઞાપનં, સેનાસનપ્પવેસનં, પત્તચીવરપટિસામનં, ભોજનકાલો, ગામતો આગમનકાલો, ગામે પિણ્ડાય ચરિતકાલો, ગામં પિણ્ડાય પવિટ્ઠકાલો, વિહારતો નિક્ખમનકાલો, ચેતિયઙ્ગણબોધિયઙ્ગણવન્દનકાલો, પત્તધોવનકાલો, પત્તપટિગ્ગહણકાલો, પત્તપટિગ્ગહણતો યાવ મુખધોવના કતકિચ્ચં, પચ્ચૂસકાલે કતકિચ્ચં, મજ્ઝિમયામે કતકિચ્ચં, પઠમયામે કતકિચ્ચન્તિ એવં પટિલોમક્કમેન સકલં રત્તિન્દિવં કતકિચ્ચં આવજ્જિતબ્બં. એત્તકં પન પકતિચિત્તસ્સપિ પાકટં હોતિ. પરિકમ્મસમાધિચિત્તસ્સ પન અતિપાકટમેવ.

સચે પનેત્થ કિઞ્ચિ ન પાકટં હોતિ, પુન પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય આવજ્જિતબ્બં. એત્તકેન દીપે જલિતે વિય પાકટં હોતિ. એવં પટિલોમક્કમેનેવ દુતિયદિવસેપિ તતિયચતુત્થપઞ્ચમદિવસેપિ દસાહેપિ અડ્ઢમાસેપિ માસેપિ યાવ સંવચ્છરાપિ કતકિચ્ચં આવજ્જિતબ્બં. એતેનેવ ઉપાયેન દસવસ્સાનિ વીસતિવસ્સાનીતિ યાવ ઇમસ્મિં ભવે અત્તનો પટિસન્ધિ, તાવ આવજ્જન્તેન પુરિમભવે ચુતિક્ખણે પવત્તિતનામરૂપં આવજ્જિતબ્બં. પહોતિ હિ પણ્ડિતો ભિક્ખુ પઠમવારેનેવ પટિસન્ધિં ઉગ્ઘાટેત્વા ચુતિક્ખણે નામરૂપમારમ્મણં કાતું.

યસ્મા પન પુરિમભવે નામરૂપં અસેસં નિરુદ્ધં અઞ્ઞં ઉપ્પન્નં, તસ્મા તં ઠાનં આહુન્દરિકં અન્ધતમમિવ હોતિ દુદ્દસં દુપ્પઞ્ઞેન. તેનાપિ ''ન સક્કોમહં પટિસન્ધિં ઉગ્ઘાટેત્વા ચુતિક્ખણે પવત્તિતનામરૂપમારમ્મણં કાતુ''ન્તિ ધુરનિક્ખેપો ન કાતબ્બો. તદેવ પન પાદકજ્ઝાનં પુનપ્પુનં સમાપજ્જિતબ્બં. તતો ચ વુટ્ઠાય વુટ્ઠાય તં ઠાનં આવજ્જિતબ્બં.

એવં કરોન્તો હિ સેય્યથાપિ નામ બલવા પુરિસો કૂટાગારકણ્ણિકત્થાય મહારુક્ખં છિન્દન્તો સાખાપલાસચ્છેદનમત્તેનેવ ફરસુધારાય વિપન્નાય મહારુક્ખં છિન્દિતું અસક્કોન્તોપિ ધુરનિક્ખેપં અકત્વાવ કમ્મારસાલં ગન્ત્વા તિખિણં ફરસું કારાપેત્વા પુન આગન્ત્વા છિન્દેય્ય, પુન વિપન્નાય ચ પુનપિ તથેવ કારેત્વા

છિન્દેય્ય. સો એવં છિન્દન્તો છિન્નસ્સ છિન્નસ્સ પુન છેતબ્બાભાવતો અચ્છિન્નસ્સ ચ છેદનતો નચિરસ્સેવ મહારુક્ખં પાતેય્ય, એવમેવં પાદકજ્ઝાના વુટ્ઠાય પુબ્બે આવજ્જિતં અનાવજ્જિત્વા પટિસન્ધિમેવ આવજ્જન્તો નચિરસ્સેવ પટિસન્ધિં ઉગ્ઘાટેત્વા ચુતિક્ખણે પવત્તિતનામરૂપં આરમ્મણં કરેય્યાતિ. કટ્ઠફાલકકેસોહારકાદીહિપિ અયમત્થો દીપેતબ્બો.

તત્થ પચ્છિમનિસજ્જતો પભુતિ યાવ પટિસન્ધિતો આરમ્મણં કત્વા પવત્તં ઞાણં પુબ્બેનિવાસઞાણં નામ ન હોતિ. તં પન પરિકમ્મસમાધિઞાણં નામ હોતિ. અતીતંસઞાણન્તિપિ એકે વદન્તિ. તં રૂપાવચરં સન્ધાય ન યુજ્જતિ. યદા પનસ્સ ભિક્ખુનો પટિસન્ધિં અતિક્કમ્મ ચુતિક્ખણે પવત્તિતનામરૂપં આરમ્મણં કત્વા મનોદ્વારાવજ્જનં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિઞ્ચ નિરુદ્ધે તદેવારમ્મણં કત્વા ચત્તારિ પઞ્ચ વા જવનાનિ જવન્તિ. સેસં પુબ્બે વુત્તનયેનેવ પુરિમાનિ પરિકમ્માદિનામકાનિ કામાવચરાનિ હોન્તિ. પચ્છિમં રૂપાવચરં ચતુત્થજ્ઝાનિકં અપ્પનાચિત્તં. તદાસ્સ યં તેન ચિત્તેન સહ ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, ઇદં **પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં** નામ. તેન ઞાણેન સમ્પયુત્તાય સતિયા અનેકવિહિતં પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરતિ. સેય્યથિદં, એકમ્પિ જાતિં દ્વેપિ જાતિયો...પે॰... ઇતિ સાકારં સઉદ્દેસં અનેકવિહિતં પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરતીતિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૪).

૪૦૪. તત્થ **એકમ્પિ જાતિ**ન્તિ એકમ્પિ પટિસન્ધિમૂલં ચુતિપરિયોસાનં એકભવપરિયાપન્નં ખન્ધસન્તાનં. એસ નયો **દ્વેપિ જાતિયો**તિઆદીસુપિ. **અનેકેપિ સંવટ્ટકપ્પે**તિઆદીસુ પન પરિહાયમાનો કપ્પો **સંવટ્ટકપ્પો**, વડ્ઢમાનો **વિવટ્ટકપ્પો**તિ વેદિતબ્બો. તત્થ સંવટ્ટેન **સંવટ્ટટ્ઠાયી** ગહિતો હોતિ, તંમૂલકત્તા. વિવટ્ટેન ચ **વિવટ્ટટ્ઠાયી**, એવઞ્હિ સતિ યાનિ તાનિ ''ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, કપ્પસ્સ અસઙ્ખ્યેય્યાનિ. કતમાનિ ચત્તારિ? સંવટ્ટો, સંવટ્ટટ્ઠાયી, વિવટ્ટો, વિવટ્ટટ્ઠાયીતિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૫૬ થોકં વિસદિસં) વુત્તાનિ, તાનિ પરિગ્ગહિતાનિ હોન્તિ.

તત્થ તયો સંવટ્ટા – આપોસંવટ્ટો, તેજોસંવટ્ટો, વાયોસંવટ્ટોતિ. તિસ્સો સંવટ્ટસીમા – આભસ્સરા, સુભકિણ્હા, વેહપ્ફલાતિ.

યદા કપ્પો તેજેન સંવટ્ટતિ, આભસ્સરતો હેટ્ઠા અગ્ગિના ડય્હતિ. યદા આપેન સંવટ્ટતિ, સુભકિણ્હતો હેટ્ઠા ઉદકેન વિલીયતિ. યદા વાયુના સંવટ્ટતિ, વેહપ્ફલતો હેટ્ઠા વાતેન વિદ્ધંસતિ. વિત્થારતો પન સદાપિ એકં બુદ્ધખેત્તં વિનસ્સતિ.

બુદ્ધખેત્તં નામ તિવિધં હોતિ – જાતિખેત્તં, આણાખેત્તં, વિસયખેત્તઞ્ચ. તત્થ **જાતિખેત્તં** દસસહસ્સચક્કવાળપરિયન્તં હોતિ. યં તથાગતસ્સ પટિસન્ધિગહણાદીસુ કમ્પતિ. **આણાખેત્તં** કોટિસતસહસ્સચક્કવાળપરિયન્તં, યત્થ રતનસુત્તં (ખુ॰ પા॰ ૬.૧ આદયો) ખન્ધપરિત્તં (ચૂળવ॰ ૨૫૧; અ॰ નિ॰ ૪.૬૭) ધજગ્ગપરિત્તં (સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૯) આટાનાટિયપરિત્તં (દી॰ નિ॰ ૩.૨૭૫ આદયો) મોરપરિત્તન્તિ (જા॰ ૧.૨.૧૭-૧૮) ઇમેસં પરિત્તાનં આનુભાવો વત્તતિ. **વિસયખેત્તં** અનન્તમપરિમાણં. યં ''યાવતા વા પન આકઙ્ખેય્યા''તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૮૧) વુત્તં, યત્થ યં યં તથાગતો આકઙ્ખતિ, તં તં જાનાતિ. એવમેતેસુ તીસુ બુદ્ધખેત્તેસુ એકં આણાખેત્તં વિનસ્સતિ. તસ્મિં પન વિનસ્સન્તે જાતિખેત્તમ્પિ વિનટ્ઠમેવ હોતિ. વિનસ્સન્તઞ્ચ એકતોવ વિનસ્સતિ, સણ્ઠહન્તમ્પિ એકતો સણ્ઠહતિ. તસ્સેવં વિનાસો ચ સણ્ઠહનઞ્ચ વેદિતબ્બં.

૪૦૫. યસ્મિં હિ સમયે કપ્પો અગ્ગિના નસ્સતિ, આદિતોવ કપ્પવિનાસકમહામેઘો વુટ્ઠહિત્વા કોટિસતસહસ્સચક્કવાળે એકં મહાવસ્સં વસ્સતિ. મનુસ્સા તુટ્ઠહટ્ઠા સબ્બબીજાનિ નીહરિત્વા વપન્તિ. સસ્સેસુ પન

ગોખાયિતકમત્તેસુ જાતેસુ ગદ્રભરવં રવન્તો એકબિન્દુમ્પિ ન વસ્સતિ, તદા પચ્છિન્નં પચ્છિન્નમેવ વસ્સં હોતિ. ઇદં સન્ધાય હિ ભગવતા ''હોતિ ખો સો, ભિક્ખવે, સમયો યં બહૂનિ વસ્સાનિ બહૂનિ વસ્સસતાનિ બહૂનિ વસ્સસહસ્સાનિ બહૂનિ વસ્સસતસહસ્સાનિ દેવો ન વસ્સતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૭.૬૬) વુત્તં. વસ્સૂપજીવિનો સત્તા કાલઙ્કત્વા બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તન્તિ, પુપ્ફફલૂપજીવિનિયો ચ દેવતા. એવં દીઘે અદ્ધાને વીતિવત્તે તત્થ તત્થ ઉદકં પરિક્ખયં ગચ્છતિ, અથાનુપુબ્બેન મચ્છકચ્છપાપિ કાલઙ્કત્વા બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તન્તિ, નેરયિકસત્તાપિ. તત્થ નેરયિકા સત્તમસૂરિયપાતુભાવે વિનસ્સન્તીતિ એકે.

ઝાનં વિના નત્થિ બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તિ, એતેસઞ્ચ કેચિ દુબ્ભિક્ખપીળિતા કેચિ અભબ્બા ઝાનાધિગમાય, તે કથં તત્થ નિબ્બત્તન્તીતિ. દેવલોકે પટિલદ્ધજ્ઝાનવસેન. તદા હિ ''વસ્સસતસહસ્સસ્સચ્ચયેન કપ્પુટ્ઠાનં ભવિસ્સતી''તિ લોકબ્યૂહા નામ કામાવચરદેવા મુત્તસિરા વિકિણ્ણકેસા રુદમુખા અસ્સૂનિ હત્થેહિ પુઞ્છમાના રત્તવત્થનિવત્થા અતિવિય વિરૂપવેસધારિનો હુત્વા મનુસ્સપથે વિચરન્તા એવં આરોચેન્તિ ''મારિસા ઇતો વસ્સસતસહસ્સસ્સચ્ચયેન કપ્પવુટ્ઠાનં ભવિસ્સતિ, અયં લોકો વિનસ્સિસ્સતિ, મહાસમુદ્દોપિ ઉસ્સુસ્સિસ્સતિ, અયઞ્ચ મહાપથવી સિનેરુ ચ પબ્બતરાજા ઉદ્દય્હિસ્સન્તિ વિનસ્સિસ્સન્તિ. યાવ બ્રહ્મલોકા લોકવિનાસો ભવિસ્સતિ. મેત્તં મારિસા ભાવેથ, કરુણં, મુદિતં, ઉપેક્ખં મારિસા ભાવેથ, માતરં ઉપટ્ઠહથ, પિતરં ઉપટ્ઠહથ, કુલે જેટ્ઠાપચાયિનો હોથા''તિ.

તેસં વચનં સુત્વા યેભુય્યેન મનુસ્સા ચ ભુમ્મદેવતા ચ સંવેગજાતા અઞ્ઞમઞ્ઞં મુદુચિત્તા હુત્વા મેત્તાદીનિ પુઞ્ઞાનિ કરિત્વા દેવલોકે નિબ્બત્તન્તિ. તત્થ દિબ્બસુધાભોજનં ભુઞ્જિત્વા વાયોકસિણે પરિકમ્મં કત્વા ઝાનં પટિલભન્તિ. તદઞ્ઞે પન અપરાપરિયવેદનીયેન કમ્મેન દેવલોકે નિબ્બત્તન્તિ. અપરાપરિયવેદનીયકમ્મરહિતો હિ સંસારે સંસરમાનો સત્તો નામ નત્થિ. તેપિ તત્થ તથેવ ઝાનં પટિલભન્તિ. એવં દેવલોકે પટિલદ્ધજ્ઝાનવસેન સબ્બેપિ બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તન્તીતિ.

વસ્સૂપચ્છેદતો પન ઉદ્ધં દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન દુતિયો સૂરિયો પાતુભવતિ. વુત્તમ્પિ ચેતં ભગવતા ''હોતિ ખો સો, ભિક્ખવે, સમયો''તિ **સત્તસૂરિયં** (અ॰ નિ॰ ૭.૬૬) વિત્થારેતબ્બં. પાતુભૂતે ચ પન તસ્મિં નેવ રત્તિપરિચ્છેદો, ન દિવાપરિચ્છેદો પઞ્ઞાયતિ. એકો સૂરિયો ઉટ્ઠેતિ, એકો અત્થં ગચ્છતિ. અવિચ્છિન્નસૂરિયસન્તાપોવ લોકો હોતિ. યથા ચ પકતિસૂરિયે સૂરિયદેવપુત્તો હોતિ, એવં કપ્પવિનાસકસૂરિયે નત્થિ. તત્થ પકતિસૂરિયે વત્તમાને આકાસે વલાહકાપિ ધૂમસિખાપિ ચરન્તિ. કપ્પવિનાસકસૂરિયે વત્તમાને વિગતધૂમવલાહકં આદાસમણ્ડલં વિય નિમ્મલં નભં હોતિ. ઠપેત્વા પઞ્ચ મહાનદિયો સેસકુન્નદીઆદીસુ ઉદકં સુસ્સતિ.

તતોપિ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન તતિયો સૂરિયો પાતુભવતિ. યસ્સ પાતુભાવા મહાનદિયોપિ સુસ્સન્તિ.

તતોપિ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન ચતુત્થો સૂરિયો પાતુભવતિ. યસ્સ પાતુભાવા હિમવતિ મહાનદીનં પભવા ''સીહપપાતો હંસપાતનો કણ્ણમુણ્ડકો રથકારદહો અનોતત્તદહો છદ્દન્તદહો કુણાલદહો''તિ ઇમે સત્ત મહાસરા સુસ્સન્તિ.

તતોપિ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન પઞ્ચમો સૂરિયો પાતુભવતિ. યસ્સ પાતુભાવા અનુપુબ્બેન મહાસમુદ્દે અઙ્ગુલિપબ્બતેમનમત્તમ્પિ ઉદકં ન સણ્ઠાતિ.

તતોપિ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન છટ્ઠો સૂરિયો પાતુભવતિ. યસ્સ પાતુભાવા સકલચક્કવાળં એકધૂમં હોતિ. પરિયાદિણ્ણસિનેહં ધૂમેન. યથા ચિદં, એવં કોટિસતસહસ્સચક્કવાળાનિપિ.

તતોપિ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન સત્તમો સૂરિયો પાતુભવતિ. યસ્સ પાતુભાવા સકલચક્કવાળં એકજાલં હોતિ સદ્ધિં કોટિસતસહસ્સચક્કવાળેહિ. યોજનસતિકાદિભેદાનિ સિનેરુકૂટાનિપિ પલુજ્જિત્વા આકાસેયેવ અન્તરધાયન્તિ. સા અગ્ગિજાલા ઉટ્ઠહિત્વા ચાતુમહારાજિકે ગણ્હાતિ. તત્થ કનકવિમાનરતનવિમાનમણિવિમાનાનિ ઝાપેત્વા તાવતિંસભવનં ગણ્હાતિ. એતેનેવ ઉપાયેન યાવ પઠમજ્ઝાનભૂમિં ગણ્હાતિ. તત્થ તયોપિ બ્રહ્મલોકે ઝાપેત્વા આભસ્સરે આહચ્ચ તિટ્ઠતિ. સા યાવ અણુમત્તમ્પિ સઙ્ખારગતં અત્થિ, તાવ ન નિબ્બાયતિ. સબ્બસઙ્ખારપરિક્ખયા પન સપ્પિતેલઝાપનગ્ગિસિખા વિય છારિકમ્પિ અનવસેસેત્વા નિબ્બાયતિ. હેટ્ઠાઆકાસેન સહ ઉપરિઆકાસો એકો હોતિ મહન્ધકારો.

૪૦૬. અથ દીઘસ્સ અદ્ધુનો અચ્ચયેન મહામેઘો ઉટ્ઠહિત્વા પઠમં સુખુમં સુખુમં વસ્સતિ . અનુપુબ્બેન કુમુદનાળયટ્ઠિમુસલતાલક્ખન્ધાદિપ્પમાણાહિ ધારાહિ વસ્સન્તો કોટિસતસહસ્સચક્કવાળેસુ સબ્બં દડ્ઢટ્ઠાનં પૂરેત્વા અન્તરધાયતિ. તં ઉદકં હેટ્ઠા ચ તિરિયઞ્ચ વાતો સમુટ્ઠહિત્વા ઘનં કરોતિ પરિવટુમં પદુમિનિપત્તે ઉદકબિન્દુસદિસં. કથં તાવ મહન્તં ઉદકરાસિં ઘનં કરોતીતિ ચે? વિવરસમ્પદાનતો. તઞ્હિસ્સ તમ્હિ તમ્હિ વિવરં દેતિ. તં એવં વાતેન સમ્પિણ્ડિયમાનં ઘનં કરિયમાનં પરિક્ખયમાનં અનુપુબ્બેન હેટ્ઠા ઓતરતિ. ઓતિણ્ણે ઓતિણ્ણે ઉદકે બ્રહ્મલોકટ્ઠાને બ્રહ્મલોકા, ઉપરિ ચતુકામાવચરદેવલોકટ્ઠાને ચ દેવલોકા પાતુભવન્તિ.

પુરિમપથવિટ્ઠાનં ઓતિણ્ણે પન બલવવાતા ઉપ્પજ્જન્તિ. તે તં પિહિતદ્વારે ધમકરણે ઠિતઉદકમિવ નિરસ્સાસં કત્વા રુન્ધન્તિ. મધુરોદકં પરિક્ખયં ગચ્છમાનં ઉપરિ રસપથવિં સમુટ્ઠાપેતિ. સા વણ્ણસમ્પન્ના ચેવ હોતિ ગન્ધરસસમ્પન્ના ચ નિરુદકપાયાસસ્સ ઉપરિ પટલં વિય.

તદા ચ આભસ્સરબ્રહ્મલોકે પઠમતરાભિનિબ્બત્તા સત્તા આયુક્ખયા વા પુઞ્ઞક્ખયા વા તતો ચવિત્વા ઇધૂપપજ્જન્તિ. તે હોન્તિ સયંપભા અન્તલિક્ખચરા. તે **અગ્ગઞ્ઞસુત્તે** (દી॰ નિ॰ ૩.૧૧૯) વુત્તનયેન તં રસપથવિં સાયિત્વા તણ્હાભિભૂતા આલુપ્પકારકં પરિભુઞ્જિતું ઉપક્કમન્તિ. અથ નેસં સયંપભા અન્તરધાયતિ, અન્ધકારો હોતિ. તે અન્ધકારં દિસ્વા ભાયન્તિ.

તતો નેસં ભયં નાસેત્વા સૂરભાવં જનયન્તં પરિપુણ્ણપણ્ણાસયોજનં સૂરિયમણ્ડલં પાતુભવતિ, તે તં દિસ્વા ''આલોકં પટિલભિમ્હા''તિ હટ્ઠતુટ્ઠા હુત્વા ''અમ્હાકં ભીતાનં ભયં નાસેત્વા સૂરભાવં જનયન્તો ઉટ્ઠિતો, તસ્મા ''**સૂરિયો** હોતૂ''તિ સૂરિયોત્વેવસ્સ નામં કરોન્તિ.

અથ સૂરિયે દિવસં આલોકં કત્વા અત્થઙ્ગતે યમ્પિ આલોકં લભિમ્હા, સોપિ નો નટ્ઠોતિ પુન ભીતા હોન્તિ. તેસં એવં હોતિ ''સાધુ વતસ્સ સચે અઞ્ઞં આલોકં લભેય્યામા''તિ. તેસં ચિત્તં ઞત્વા વિય એકૂનપણ્ણાસયોજનં **ચન્દમણ્ડલં** પાતુભવતિ. તે તં દિસ્વા ભિય્યોસો મત્તાય હટ્ઠતુટ્ઠા હુત્વા ''અમ્હાકં છન્દં ઞત્વા વિય ઉટ્ઠિતો, તસ્મા **ચન્દો** હોતૂ''તિ ચન્દોત્વેવસ્સ નામં કરોન્તિ. એવં ચન્દિમસૂરિયેસુ પાતુભૂતેસુ નક્ખત્તાનિ તારકરૂપાનિ પાતુભવન્તિ.

તતો પભુતિ રત્તિન્દિવા પઞ્ઞાયન્તિ, અનુક્કમેન ચ માસદ્ધમાસઉતુસંવચ્છરા. ચન્દિમસૂરિયાનં પન પાતુભૂતદિવસેયેવ સિનેરુચક્કવાળહિમવન્તપબ્બતા પાતુભવન્તિ. તે ચ ખો અપુબ્બં અચરિમં ફગ્ગુણપુણ્ણમદિવસેયેવ પાતુભવન્તિ. કથં? યથા નામ કઙ્ગુભત્તે પચ્ચમાને એકપ્પહારેનેવ પુપ્ફુળકાનિ ઉટ્ઠહન્તિ. એકે પદેસા થૂપથૂપા હોન્તિ, એકે નિન્નનિન્ના, એકે સમસમા. એવમેવં થૂપથૂપટ્ઠાને પબ્બતા હોન્તિ, નિન્નનિન્નટ્ઠાને સમુદ્દા, સમસમટ્ઠાને દીપાતિ.

અથ તેસં સત્તાનં રસપથવિં પરિભુઞ્જન્તાનં કમેન એકચ્ચે વણ્ણવન્તો, એકચ્ચે દુબ્બણ્ણા હોન્તિ. તત્થ વણ્ણવન્તો દુબ્બણ્ણે અતિમઞ્ઞન્તિ. તેસં અતિમાનપચ્ચયા સાપિ **રસપથવી** અન્તરધાયતિ. **ભૂમિપપ્પટકો** પાતુભવતિ. અથ નેસં તેનેવ નયેન સોપિ અન્તરધાયતિ. **પદાલતા** પાતુભવતિ. તેનેવ નયેન સાપિ અન્તરધાયતિ. અકટ્ઠપાકો **સાલિ** પાતુભવતિ અકણો અથુસો સુદ્ધો સુગન્ધો તણ્ડુલપ્ફલો.

તતો નેસં ભાજનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. તે સાલિં ભાજને ઠપેત્વા પાસાણપિટ્ઠિયા ઠપેન્તિ, સયમેવ જાલસિખા ઉટ્ઠહિત્વા તં પચતિ. સો હોતિ ઓદનો સુમનજાતિપુપ્ફસદિસો, ન તસ્સ સૂપેન વા બ્યઞ્જનેન વા કરણીયં અત્થિ. યં યં રસં ભુઞ્જિતુકામા હોન્તિ, તં તં રસોવ હોતિ. તેસં તં ઓળારિકં આહારં આહરયતં તતો પભુતિ મુત્તકરીસં સઞ્જાયતિ. અથ નેસં તસ્સ નિક્ખમનત્થાય વણમુખાનિ પભિજ્જન્તિ, પુરિસસ્સ પુરિસભાવો, ઇત્થિયાપિ ઇત્થિભાવો પાતુભવતિ.

તત્ર સુદં ઇત્થી પુરિસં, પુરિસો ચ ઇત્થિં અતિવેલં ઉપનિજ્ઝાયતિ. તેસં અતિવેલં ઉપનિજ્ઝાયનપચ્ચયા કામપરિળાહો ઉપ્પજ્જતિ. તતો **મેથુનધમ્મં** પટિસેવન્તિ. તે અસદ્ધમ્મપટિસેવનપચ્ચયા વિઞ્ઞૂહિ ગરહિયમાના વિહેઠિયમાના તસ્સ અસદ્ધમ્મસ્સ પટિચ્છાદનહેતુ **અગારાનિ** કરોન્તિ. તે અગારં અજ્ઝાવસમાના અનુક્કમેન અઞ્ઞતરસ્સ અલસજાતિકસ્સ સત્તસ્સ દિટ્ઠાનુગતિં આપજ્જન્તા સન્નિધિં કરોન્તિ. તતો પભુતિ કણોપિ થુસોપિ તણ્ડુલં પરિયોનન્ધતિ, લાયિતટ્ઠાનમ્પિ ન પટિવિરૂહતિ.

તે સન્નિપતિત્વા અનુત્થુનન્તિ ''પાપકા વત ભો ધમ્મા સત્તેસુ પાતુભૂતા, મયં હિ પુબ્બે મનોમયા અહુમ્હા''તિ **અગ્ગઞ્ઞસુત્તે** (દી॰ નિ॰ ૩.૧૨૮) વુત્તનયેન વિત્થારેતબ્બં. તતો મરિયાદં ઠપેન્તિ. અથ અઞ્ઞતરો સત્તો અઞ્ઞસ્સ ભાગં અદિન્નં આદિયતિ. તં દ્વિક્ખત્તું પરિભાસેત્વા તતિયવારે પાણિલેડ્ડુદણ્ડેહિ પહરન્તિ. તે એવં અદિન્નાદાનગરહમુસાવાદદણ્ડાદાનેસુ ઉપ્પન્નેસુ સન્નિપતિત્વા ચિન્તયન્તિ ''યંનૂન મયં એકં સત્તં સમ્મન્નેય્યામ, યો નો સમ્મા ખીયિતબ્બં ખીયેય્ય, ગરહિતબ્બં ગરહેય્ય, પબ્બાજેતબ્બં પબ્બાજેય્ય, મયં પનસ્સ સાલીનં ભાગં અનુપ્પદસ્સામા''તિ.

એવં કતસન્નિટ્ઠાનેસુ પન સત્તેસુ ઇમસ્મિં તાવ કપ્પે અયમેવ ભગવા બોધિસત્તભૂતો તેન સમયેન તેસુ સત્તેસુ અભિરૂપતરો ચ દસ્સનીયતરો ચ મહેસક્ખતરો ચ બુદ્ધિસમ્પન્નો પટિબલો નિગ્ગહપગ્ગહં કાતું. તે તં ઉપસઙ્કમિત્વા યાચિત્વા સમ્મન્નિંસુ. સો તેન મહાજનેન સમ્મતોતિ **મહાસમ્મતો**, ખેત્તાનં અધિપતીતિ **ખત્તિયો**, ધમ્મેન સમેન પરે રઞ્જેતીતિ **રાજા**તિ તીહિ નામેહિ પઞ્ઞાયિત્થ. યઞ્હિ લોકે અચ્છરિયટ્ઠાનં, બોધિસત્તોવ તત્થ આદિપુરિસોતિ એવં બોધિસત્તં આદિં કત્વા ખત્તિયમણ્ડલે સણ્ઠિતે અનુપુબ્બેન બ્રાહ્મણાદયોપિ વણ્ણા સણ્ઠહિંસુ.

તત્થ કપ્પવિનાસકમહામેઘતો યાવ જાલુપચ્છેદો, ઇદમેકં અસઙ્ખ્યેય્યં **સંવટ્ટો**તિ વુચ્ચતિ.

કપ્પવિનાસકજાલુપચ્છેદતો યાવ કોટિસતસહસ્સચક્કવાળપરિપૂરકો સમ્પત્તિમહામેઘો, ઇદં દુતિયં અસઙ્ખ્યેય્યં **સંવટ્ટટ્ઠાયી**તિ વુચ્ચતિ.

સમ્પત્તિમહામેઘતો યાવ ચન્દિમસૂરિયપાતુભાવો, ઇદં તતિયં અસઙ્ખ્યેય્યં **વિવટ્ટો**તિ વુચ્ચતિ.

ચન્દિમસૂરિયપાતુભાવતો યાવ પુન કપ્પવિનાસકમહામેઘો, ઇદં ચતુત્થં અસઙ્ખ્યેય્યં **વિવટ્ટટ્ઠાયી**તિ વુચ્ચતિ. ઇમાનિ ચત્તારિ અસઙ્ખ્યેય્યાનિ એકો મહાકપ્પો હોતિ. એવં તાવ અગ્ગિના વિનાસો ચ સણ્ઠહનઞ્ચ વેદિતબ્બં.

૪૦૭. યસ્મિં પન સમયે કપ્પો ઉદકેન નસ્સતિ, આદિતોવ કપ્પવિનાસકમહામેઘો ઉટ્ઠહિત્વાતિ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ વિત્થારેતબ્બં. અયં પન વિસેસો, યથા તત્થ દુતિયસૂરિયો, એવમિધ કપ્પવિનાસકો ખારુદકમહામેઘો વુટ્ઠાતિ. સો આદિતો સુખુમં સુખુમં વસ્સન્તો અનુક્કમેન મહાધારાહિ કોટિસતસહસ્સચક્કવાળાનં પૂરેન્તો વસ્સતિ. ખારુદકેન ફુટ્ઠફુટ્ઠા પથવીપબ્બતાદયો વિલીયન્તિ, ઉદકં સમન્તતો વાતેહિ ધારિયતિ. પથવિતો યાવ દુતિયજ્ઝાનભૂમિં ઉદકં ગણ્હાતિ. તત્થ તયોપિ બ્રહ્મલોકે વિલીયાપેત્વા સુભકિણ્હે આહચ્ચ તિટ્ઠતિ. તં યાવ અણુમત્તમ્પિ સઙ્ખારગતં અત્થિ, તાવ ન વૂપસમ્મતિ. ઉદકાનુગતં પન સબ્બસઙ્ખારગતં અભિભવિત્વા સહસા વૂપસમ્મતિ અન્તરધાનં ગચ્છતિ. હેટ્ઠાઆકાસેન સહ ઉપરિઆકાસો એકો હોતિ મહન્ધકારોતિ સબ્બં વુત્તસદિસં. કેવલં પનિધ આભસ્સરબ્રહ્મલોકં આદિં કત્વા લોકો પાતુભવતિ. સુભકિણ્હતો ચ ચવિત્વા આભસ્સરટ્ઠાનાદીસુ સત્તા નિબ્બત્તન્તિ.

તત્થ કપ્પવિનાસકમહામેઘતો યાવ કપ્પવિનાસકુદકૂપચ્છેદો, ઇદમેકં અસઙ્ખ્યેય્યં. ઉદકૂપચ્છેદતો યાવ સમ્પત્તિમહામેઘો, ઇદં દુતિયં અસઙ્ખ્યેય્યં. સમ્પત્તિમહામેઘતો...પે॰... ઇમાનિ ચત્તારિ અસઙ્ખ્યેય્યાનિ એકો મહાકપ્પો હોતિ. એવં ઉદકેન વિનાસો ચ સણ્ઠહનઞ્ચ વેદિતબ્બં.

૪૦૮. યસ્મિં સમયે કપ્પો વાતેન વિનસ્સતિ, આદિતોવ કપ્પવિનાસકમહામેઘો ઉટ્ઠહિત્વાતિ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ વિત્થારેતબ્બં. અયં પન વિસેસો, યથા તત્થ દુતિયસૂરિયો, એવમિધ કપ્પવિનાસનત્થં વાતો સમુટ્ઠાતિ. સો પઠમં થૂલરજં ઉટ્ઠાપેતિ. તતો સણ્હરજં સુખુમવાલિકં થૂલવાલિકં સક્ખરપાસાણાદયોતિ યાવ કૂટાગારમત્તે પાસાણે વિસમટ્ઠાને ઠિતમહારુક્ખે ચ ઉટ્ઠાપેતિ. તે પથવિતો નભમુગ્ગતા ન ચ પુન પતન્તિ. તત્થેવ ચુણ્ણવિચુણ્ણા હુત્વા અભાવં ગચ્છન્તિ.

અથાનુક્કમેન હેટ્ઠા મહાપથવિયા વાતો સમુટ્ઠહિત્વા પથવિં પરિવત્તેત્વા ઉદ્ધંમૂલં કત્વા આકાસે ખિપતિ. યોજનસતપ્પમાણાપિ પથવિપ્પદેસા દ્વિયોજનતિયોજનચતુયોજનપઞ્ચયોજનસતપ્પમાણાપિ ભિજ્જિત્વા વાતવેગેન ખિત્તા આકાસેયેવ ચુણ્ણવિચુણ્ણા હુત્વા અભાવં ગચ્છન્તિ. ચક્કવાળપબ્બતમ્પિ સિનેરુપબ્બતમ્પિ વાતો ઉક્ખિપિત્વા આકાસે ખિપતિ. તે અઞ્ઞમઞ્ઞં અભિહન્ત્વા ચુણ્ણવિચુણ્ણા હુત્વા વિનસ્સન્તિ. એતેનેવ ઉપાયેન ભુમ્મટ્ઠકવિમાનાનિ ચ આકાસટ્ઠકવિમાનાનિ ચ વિનાસેન્તો છકામાવચરદેવલોકે વિનાસેત્વા કોટિસતસહસ્સચક્કવાળાનિ વિનાસેતિ. તત્થ ચક્કવાળા ચક્કવાળેહિ હિમવન્તા હિમવન્તેહિ સિનેરૂ સિનેરૂહિ અઞ્ઞમઞ્ઞં સમાગન્ત્વા ચુણ્ણવિચુણ્ણા હુત્વા વિનસ્સન્તિ. પથવિતો યાવ તતિયજ્ઝાનભૂમિં વાતો ગણ્હાતિ. તત્થ તયોપિ બ્રહ્મલોકે વિનાસેત્વા વેહપ્ફલં આહચ્ચ તિટ્ઠતિ. એવં સબ્બસઙ્ખારગતં વિનાસેત્વા સયમ્પિ વિનસ્સતિ. હેટ્ઠાઆકાસેન સહ ઉપરિઆકાસો એકો હોતિ મહન્ધકારોતિ સબ્બં વુત્તસદિસં. ઇધ પન સુભકિણ્હબ્રહ્મલોકં આદિં કત્વા લોકો પાતુભવતિ. વેહપ્ફલતો ચ ચવિત્વા સુભકિણ્હટ્ઠાનાદીસુ સત્તા નિબ્બત્તન્તિ.

તત્થ કપ્પવિનાસકમહામેઘતો યાવ કપ્પવિનાસકવાતૂપચ્છેદો, ઇદમેકં અસઙ્ખ્યેય્યં. વાતૂપચ્છેદતો યાવ સમ્પત્તિમહામેઘો, ઇદં દુતિયં અસઙ્ખ્યેય્યં...પે॰... ઇમાનિ ચત્તારિ અસઙ્ખ્યેય્યાનિ એકો મહાકપ્પો હોતિ. એવં વાતેન વિનાસો ચ સણ્ઠહનઞ્ચ વેદિતબ્બં.

૪૦૯. કિંકારણા એવં લોકો વિનસ્સતિ? અકુસલમૂલકારણા. અકુસલમૂલેસુ હિ ઉસ્સન્નેસુ એવં લોકો વિનસ્સતિ. સો ચ ખો રાગે ઉસ્સન્નતરે અગ્ગિના વિનસ્સતિ. દોસે ઉસ્સન્નતરે ઉદકેન વિનસ્સતિ. કેચિ પન દોસે ઉસ્સન્નતરે અગ્ગિના. રાગે ઉસ્સન્નતરે ઉદકેનાતિ વદન્તિ. મોહે ઉસ્સન્નતરે વાતેન વિનસ્સતિ. એવં વિનસ્સન્તોપિ ચ નિરન્તરમેવ સત્તવારે અગ્ગિના વિનસ્સતિ. અટ્ઠમે વારે ઉદકેન. પુન સત્તવારે અગ્ગિના. અટ્ઠમે વારે ઉદકેનાતિ એવં અટ્ઠમે અટ્ઠમે વારે વિનસ્સન્તો સત્તક્ખત્તું ઉદકેન વિનસ્સિત્વા પુન સત્તવારે અગ્ગિના નસ્સતિ. એત્તાવતા તેસટ્ઠિ કપ્પા અતીતા હોન્તિ. એત્થન્તરે ઉદકેન નસ્સનવારં સમ્પત્તમ્પિ પટિબાહિત્વા લદ્ધોકાસો વાતો પરિપુણ્ણચતુસટ્ઠિકપ્પાયુકે સુભકિણ્હે વિદ્ધંસેન્તો લોકં વિનાસેતિ.

૪૧૦. પુબ્બેનિવાસં અનુસ્સરન્તોપિ ચ કપ્પાનુસ્સરણકો ભિક્ખુ એતેસુ કપ્પેસુ અનેકેપિ સંવટ્ટકપ્પે અનેકેપિ વિવટ્ટકપ્પે અનેકેપિ સંવટ્ટવિવટ્ટકપ્પે અનુસ્સરતિ. કથં? ''અમુત્રાસિ''ન્તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૪) નયેન.

તત્થ **અમુત્રાસિ**ન્તિ અમુમ્હિ સંવટ્ટકપ્પે અહં અમુમ્હિ ભવે વા યોનિયા વા ગતિયા વા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા વા સત્તાવાસે વા સત્તનિકાયે વા આસિં. **એવંનામો**તિ તિસ્સો વા ફુસ્સો વા. **એવંગોત્તો**તિ કચ્ચાનો વા કસ્સપો વા. ઇદમસ્સ અતીતભવે અત્તનો નામગોત્તાનુસ્સરણવસેન વુત્તં. સચે પન તસ્મિં કાલે અત્તનો વણ્ણસમ્પત્તિં વા લૂખપણીતજીવિકભાવં વા સુખદુક્ખબહુલતં વા અપ્પાયુકદીઘાયુકભાવં વા અનુસ્સરિતુકામો હોતિ, તમ્પિ અનુસ્સરતિયેવ. તેનાહ ''એવંવણ્ણો...પે॰... એવમાયુપરિયન્તો''તિ.

તત્થ **એવંવણ્ણો**તિ ઓદાતો વા સામો વા. **એવમાહારો**તિ સાલિમંસોદનાહારો વા પવત્તફલભોજનો વા. **એવં સુખદુક્ખપટિસંવેદી**તિ અનેકપ્પકારેન કાયિકચેતસિકાનં સામિસનિરામિસાદિપ્પભેદાનં વા સુખદુક્ખાનં પટિસંવેદી. **એવમાયુપરિયન્તો**તિ એવં વસ્સસતપરિમાણાયુપરિયન્તો વા ચતુરાસીતિકપ્પસતસહસ્સાયુપરિયન્તો વા. **સો તતો ચુતો અમુત્ર ઉદપાદિ**ન્તિ સોહં તતો ભવતો યોનિતો ગતિતો વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિતો સત્તાવાસતો સત્તનિકાયતો વા ચુતો પુન અમુકસ્મિં નામ ભવે યોનિયા ગતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા સત્તાવાસે સત્તનિકાયે વા ઉદપાદિં. **તત્રાપાસિ**ન્તિ અથ તત્રાપિ ભવે યોનિયા ગતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા સત્તાવાસે સત્તનિકાયે વા પુન અહોસિં. **એવંનામો**તિઆદિ વુત્તનયમેવ.

અપિચ યસ્મા **અમુત્રાસિ**ન્તિ ઇદં અનુપુબ્બેન આરોહન્તસ્સ યાવદિચ્છકં અનુસ્સરણં. **સો તતો ચુતો**તિ પટિનિવત્તન્તસ્સ પચ્ચવેક્ખણં, તસ્મા ''ઇધૂપપન્નો''તિ ઇમિસ્સા ઇધૂપપત્તિયા અનન્તરમેવસ્સ ઉપપત્તિટ્ઠાનં સન્ધાય ''અમુત્ર ઉદપાદિ''ન્તિ ઇદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **તત્રાપાસિ**ન્તિ એવમાદિ પનસ્સ તત્ર ઇમિસ્સા ઉપપત્તિયા અનન્તરે ઉપપત્તિટ્ઠાને નામગોત્તાદીનં અનુસ્સરણદસ્સનત્થં વુત્તં. **સો તતો ચુતો ઇધૂપપન્નો**તિ સ્વાહં તતો અનન્તરૂપપત્તિટ્ઠાનતો ચુતો ઇધ અસુકસ્મિં નામ ખત્તિયકુલે વા બ્રાહ્મણકુલે વા નિબ્બત્તોતિ. **ઇતી**તિ એવં. **સાકારં સઉદ્દેસ**ન્તિ નામગોત્તવસેન સઉદ્દેસં, વણ્ણાદિવસેન સાકારં. નામગોત્તેન હિ સત્તો તિસ્સો કસ્સપોતિ ઉદ્દિસીયતિ. વણ્ણાદીહિ સામો ઓદાતોતિ નાનત્તતો પઞ્ઞાયતિ. તસ્મા નામગોત્તં ઉદ્દેસો, ઇતરે આકારા. **અનેકવિહિતં પુબ્બેનિવાસમનુસ્સરતી**તિ ઇદં ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણકથા નિટ્ઠિતા.

ચુતૂપપાતઞાણકથા

૪૧૧. સત્તાનં ચુતૂપપાતઞાણકથાય **ચુતૂપપાતઞાણાયા**તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૭) ચુતિયા ચ ઉપપાતે ચ ઞાણાય. યેન ઞાણેન સત્તાનં ચુતિ ચ ઉપપાતો ચ ઞાયતિ, તદત્થં દિબ્બચક્ખુઞાણત્થન્તિ વુત્તં હોતિ. **ચિત્તં અભિનીહરતિ અભિનિન્નામેતી**તિ પરિકમ્મચિત્તં અભિનીહરતિ ચેવ અભિનિન્નામેતિ ચ. **સો**તિ સો કતચિત્તાભિનીહારો ભિક્ખુ. **દિબ્બેના**તિઆદીસુ પન દિબ્બસદિસત્તા દિબ્બં. દેવતાનઞ્હિ સુચરિતકમ્મનિબ્બત્તં પિત્તસેમ્હરુહિરાદીહિ અપલિબુદ્ધં ઉપક્કિલેસવિમુત્તતાય દૂરેપિ આરમ્મણં સમ્પટિચ્છનસમત્થં દિબ્બં પસાદચક્ખુ હોતિ. ઇદઞ્ચાપિ વીરિયભાવનાબલનિબ્બત્તં ઞાણચક્ખુ તાદિસમેવાતિ દિબ્બસદિસત્તા દિબ્બં. દિબ્બવિહારવસેન પટિલદ્ધત્તા અત્તના ચ દિબ્બવિહારસન્નિસ્સિતત્તાપિ દિબ્બં. આલોકપરિગ્ગહેન મહાજુતિકત્તાપિ દિબ્બં. તિરોકુટ્ટાદિગતરૂપદસ્સનેન મહાગતિકત્તાપિ દિબ્બં. તં સબ્બં સદ્દસત્થાનુસારેનેવ વેદિતબ્બં.

દસ્સનટ્ઠેન **ચક્ખુ**. ચક્ખુકિચ્ચકરણેન ચક્ખુમિવાતિપિ **ચક્ખુ**. ચુતૂપપાતદસ્સનેન દિટ્ઠિવિસુદ્ધિહેતુત્તા **વિસુદ્ધં**. યો હિ ચુતિમત્તમેવ પસ્સતિ, ન ઉપપાતં. સો ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ગણ્હાતિ. યો ઉપપાતમત્તમેવ પસ્સતિ, ન ચુતિં, સો નવસત્તપાતુભાવદિટ્ઠિં ગણ્હાતિ. યો પન તદુભયં પસ્સતિ, સો યસ્મા દુવિધમ્પિ તં દિટ્ઠિગતં અતિવત્તતિ. તસ્માસ્સ તંદસ્સનં દિટ્ઠિવિસુદ્ધિહેતુ હોતિ. ઉભયમ્પિ ચેતં બુદ્ધપુત્તા પસ્સન્તિ. તેન વુત્તં ‘‘ચુતૂપપાતદસ્સનેન દિટ્ઠિવિસુદ્ધિહેતુત્તા વિસુદ્ધ’’ન્તિ.

મનુસ્સૂપચારં અતિક્કમિત્વા રૂપદસ્સનેન **અતિક્કન્તમાનુસકં**, માનુસકં વા મંસચક્ખું અતિક્કન્તત્તા અતિક્કન્તમાનુસકન્તિ વેદિતબ્બં. તેન દિબ્બેન ચક્ખુના વિસુદ્ધેન અતિક્કન્તમાનુસકેન. **સત્તે પસ્સતી**તિ મનુસ્સાનં મંસચક્ખુના વિય સત્તે ઓલોકેતિ.

ચવમાને ઉપપજ્જમાનેતિ એત્થ ચુતિક્ખણે ઉપપત્તિક્ખણે વા દિબ્બચક્ખુના દટ્ઠું ન સક્કા. યે પન આસન્નચુતિકા ઇદાનિ ચવિસ્સન્તિ, તે ચવમાના. યે ચ ગહિતપટિસન્ધિકા સમ્પતિનિબ્બત્તાવ, તે ઉપપજ્જમાનાતિ અધિપ્પેતા. તે એવરૂપે ચવમાને ચ ઉપપજ્જમાને ચ પસ્સતીતિ દસ્સેતિ.

હીનેતિ મોહનિસ્સન્દયુત્તત્તા હીનાનં જાતિકુલભોગાદીનં વસેન હીળિતે ઓહીળિતે ઓઞ્ઞાતે અવઞ્ઞાતે. **પણીતે**તિ અમોહનિસ્સન્દયુત્તત્તા તબ્બિપરીતે. **સુવણ્ણે**તિ અદોસનિસ્સન્દયુત્તત્તા ઇટ્ઠકન્તમનાપવણ્ણયુત્તે. **દુબ્બણ્ણે**તિ દોસનિસ્સન્દયુત્તત્તા અનિટ્ઠાકન્તઅમનાપવણ્ણયુત્તે. અનભિરૂપે વિરૂપેતિપિ અત્થો. **સુગતે**તિ સુગતિગતે. અલોભનિસ્સન્દયુત્તત્તા વા અડ્ઢે મહદ્ધને. **દુગ્ગતે**તિ દુગ્ગતિગતે. લોભનિસ્સન્દયુત્તત્તા વા દલિદ્દે અપ્પન્નપાને.

યથાકમ્મુપગેતિ યં યં કમ્મં ઉપચિતં, તેન તેન ઉપગતે. તત્થ પુરિમેહિ ચવમાનેતિઆદીહિ દિબ્બચક્ખુકિચ્ચં વુત્તં. ઇમિના પન પદેન યથાકમ્મુપગઞાણકિચ્ચં. તસ્સ ચ ઞાણસ્સ અયમુપ્પત્તિક્કમો, ઇધ ભિક્ખુ હેટ્ઠા નિરયાભિમુખં આલોકં વડ્ઢેત્વા નેરયિકે સત્તે પસ્સતિ મહાદુક્ખમનુભવમાને. તં દસ્સનં દિબ્બચક્ખુકિચ્ચમેવ. સો એવં મનસિકરોતિ ‘‘કિં નુ ખો કમ્મં કત્વા ઇમે સત્તા એતં દુક્ખં અનુભવન્તી’’તિ. અથસ્સ ઇદં નામ કત્વાતિ તંકમ્મારમ્મણં ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. તથા ઉપરિદેવલોકાભિમુખં આલોકં વડ્ઢેત્વા

નન્દનવનમિસ્સકવનફારુસકવનાદીસુ સત્તે પસ્સતિ મહાસમ્પત્તિં અનુભવમાને. તમ્પિ દસ્સનં દિબ્બચક્ખુકિચ્ચમેવ. સો એવં મનસિકરોતિ ''કિં નુ ખો કમ્મં કત્વા ઇમે સત્તા એતં સમ્પત્તિં અનુભવન્તી''તિ. અથસ્સ ઇદં નામ કત્વાતિ તંકમ્મારમ્મણં ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. ઇદં યથાકમ્મુપગઞાણં નામ. ઇમસ્સ વિસું પરિકમ્મં નામ નત્થિ, યથા ચિમસ્સ, એવં અનાગતંસઞાણસ્સાપિ. દિબ્બચક્ખુપાદકાનેવ હિ ઇમાનિ દિબ્બચક્ખુના સહેવ ઇજ્ઝન્તિ.

કાયદુચ્ચરિતેનાતિઆદીસુ દુટ્ઠુ ચરિતં, દુટ્ઠં વા ચરિતં કિલેસપૂતિકત્તાતિ દુચ્ચરિતં. કાયેન દુચ્ચરિતં, કાયતો વા ઉપ્પન્નં દુચ્ચરિતન્તિ કાયદુચ્ચરિતં, ઇતરેસુપિ એસેવ નયો. **સમન્નાગતા**તિ સમઙ્ગીભૂતા. **અરિયાનં ઉપવાદકા**તિ બુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધસાવકાનં અરિયાનં અન્તમસો ગિહિસોતાપન્નાનમ્પિ અનત્થકામા હુત્વા અન્તિમવત્થુના વા ગુણપરિધંસનેન વા ઉપવાદકા અક્કોસકા ગરહકાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ નત્થિ ઇમેસં સમણધમ્મો, અસ્સમણા એતેતિ વદન્તો અન્તિમવત્થુના ઉપવદતિ. નત્થિ ઇમેસં ઝાનં વા વિમોક્ખો વા મગ્ગો વા ફલં વાતિઆદીનિ વદન્તો ગુણપરિધંસનવસેન ઉપવદતીતિ વેદિતબ્બો. સો ચ જાનં વા ઉપવદેય્ય અજાનં વા, ઉભયથાપિ અરિયૂપવાદોવ હોતિ. ભારિયં કમ્મં આનન્તરિયસદિસં સગ્ગાવરણઞ્ચ મગ્ગાવરણઞ્ચ, સતેકિચ્છં પન હોતિ. તસ્સ આવિભાવત્થં ઇદં વત્થુ વેદિતબ્બં.

અઞ્ઞતરસ્મિં કિર ગામે એકો થેરો ચ દહરભિક્ખુ ચ પિણ્ડાય ચરન્તિ. તે પઠમઘરેયેવ ઉળુઙ્કમત્તં ઉણ્હયાગું લભિંસુ. થેરસ્સ ચ કુચ્છિવાતો રુજ્ઝતિ. સો ચિન્તેસિ ''અયં યાગુ મય્હં સપ્પાયા, યાવ ન સીતલા હોતિ, તાવ નં પિવામી''તિ. સો મનુસ્સેહિ ઉમ્મારત્થાય આહટે દારુખણ્ડે નિસીદિત્વા પિવિ. ઇતરો તં જિગુચ્છન્તો ''અતિખુદાભિભૂતો મહલ્લકો, અમ્હાકં લજ્જિતબ્બકં અકાસી''તિ આહ. થેરો ગામે ચરિત્વા વિહારં ગન્ત્વા દહરભિક્ખું આહ ''અત્થિ તે, આવુસો, ઇમસ્મિં સાસને પતિટ્ઠા''તિ? આમ, ભન્તે, સોતાપન્નો અહન્તિ. તેન હાવુસો, ઉપરિમગ્ગત્થાય વાયામં મા અકાસિ. ખીણાસવો તયા ઉપવદિતોતિ. સો તં ખમાપેસિ. તેનસ્સ તં કમ્મં પાકતિકં અહોસિ.

તસ્મા યો અઞ્ઞોપિ અરિયં ઉપવદતિ, તેન ગન્ત્વા સચે અત્તના વુડ્ઢતરો હોતિ, ઉક્કુટિકં નિસીદિત્વા ''અહં આયસ્મન્તં ઇદઞ્ચિદઞ્ચ અવચં, તં મે ખમાહી''તિ ખમાપેતબ્બો. સચે નવકતરો હોતિ, વન્દિત્વા ઉક્કુટિકં નિસીદિત્વા અઞ્જલિં પગ્ગહેત્વા ''અહં, ભન્તે, તુમ્હે ઇદઞ્ચિદઞ્ચ અવચં, તં મે ખમથા''તિ ખમાપેતબ્બો. સચે દિસાપક્કન્તો હોતિ, સયં વા ગન્ત્વા સદ્ધિવિહારિકાદિકે વા પેસેત્વા ખમાપેતબ્બો.

સચે ચ નાપિ ગન્તું, ન પેસેતું સક્કા હોતિ, યે તસ્મિં વિહારે ભિક્ખૂ વસન્તિ, તેસં સન્તિકં ગન્ત્વા સચે નવકતરા હોન્તિ, ઉક્કુટિકં નિસીદિત્વા, સચે વુડ્ઢતરા, વુડ્ઢે વુત્તનયેનેવ પટિપજ્જિત્વા ''અહં, ભન્તે, અસુકં નામ આયસ્મન્તં ઇદઞ્ચિદઞ્ચ અવચં, ખમતુ મે સો આયસ્મા''તિ વત્વા ખમાપેતબ્બં. સમ્મુખા અખમન્તેપિ એતદેવ કત્તબ્બં.

સચે એકચારિકભિક્ખુ હોતિ, નેવસ્સ વસનટ્ઠાનં, ન ગતટ્ઠાનં પઞ્ઞાયતિ, એકસ્સ પણ્ડિતસ્સ ભિક્ખુનો સન્તિકં ગન્ત્વા ''અહં, ભન્તે, અસુકં નામ આયસ્મન્તં ઇદઞ્ચિદઞ્ચ અવચં, તં મે અનુસ્સરતો વિપ્પટિસારો હોતિ, કિં કરોમી''તિ વત્તબ્બં. સો વક્ખતિ ''તુમ્હે મા ચિન્તયિત્થ, થેરો તુમ્હાકં ખમતિ, ચિત્તં વૂપસમેથા''તિ. તેનાપિ અરિયસ્સ ગતદિસાભિમુખેન અઞ્જલિં પગ્ગહેત્વા ખમતૂતિ વત્તબ્બં. સચે સો પરિનિબ્બુતો હોતિ,

પરિનિબ્બુતમઞ્ચટ્ઠાનં ગન્ત્વા યાવસિવથિકં ગન્ત્વાપિ ખમાપેતબ્બં. એવં કતે નેવ સગ્ગાવરણં, ન મગ્ગાવરણં હોતિ, પાકતિકમેવ હોતીતિ.

મિચ્છાદિટ્ઠિકાતિ વિપરીતદસ્સના. **મિચ્છાદિટ્ઠિકમ્મસમાદાના**તિ મિચ્છાદિટ્ઠિવસેન સમાદિન્નનાનાવિધકમ્મા, યે ચ મિચ્છાદિટ્ઠિમૂલકેસુ કાયકમ્માદીસુ અઞ્ઞેપિ સમાદપેન્તિ. એત્થ ચ વચીદુચ્ચરિતગ્ગહણેનેવ અરિયૂપવાદે મનોદુચ્ચરિતગ્ગહણેન ચ મિચ્છાદિટ્ઠિયા સઙ્ગહિતાયપિ ઇમેસં દ્વિન્નં પુન વચનં મહાસાવજ્જભાવદસ્સનત્થન્તિ વેદિતબ્બં. મહાસાવજ્જો હિ અરિયૂપવાદો, આનન્તરિયસદિસત્તા. વુત્તમ્પિ ચેતં ''સેય્યથાપિ, સારિપુત્ત, ભિક્ખુ સીલસમ્પન્નો સમાધિસમ્પન્નો પઞ્ઞાસમ્પન્નો દિટ્ઠેવ ધમ્મે અઞ્ઞં આરાધેય્ય, એવંસમ્પદમિદં, સારિપુત્ત, વદામિ તં વાચં અપ્પહાય તં ચિત્તં અપ્પહાય તં દિટ્ઠિં અપ્પટિનિસ્સજ્જિત્વા યથાભતં નિક્ખિત્તો, એવં નિરયે''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૪૯). મિચ્છાદિટ્ઠિતો ચ મહાસાવજ્જતરં નામ અઞ્ઞં નત્થિ. યથાહ ''નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યં એવં મહાસાવજ્જં, યથયિદં, ભિક્ખવે, મિચ્છાદિટ્ઠિ. મિચ્છાદિટ્ઠિપરમાનિ, ભિક્ખવે, વજ્જાની''તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૩૧૦).

કાયસ્સ ભેદાતિ ઉપાદિણ્ણક્ખન્ધપરિચ્ચાગા. **પરમ્મરણા**તિ તદનન્તરં અભિનિબ્બત્તિક્ખન્ધગ્ગહણે. અથ વા કાયસ્સ ભેદાતિ જીવિતિન્દ્રિયસ્સ ઉપચ્છેદા. પરમ્મરણાતિ ચુતિચિત્તતો ઉદ્ધં. **અપાય**ન્તિ એવમાદિ સબ્બં નિરયવેવચનમેવ.

નિરયો હિ સગ્ગમોક્ખહેતુભૂતા પુઞ્ઞસમ્મતા અયા અપેતત્તા, સુખાનં વા આયસ્સ અભાવા **અપાયો**. દુક્ખસ્સ ગતિ પટિસરણન્તિ **દુગ્ગતિ**, દોસબહુલતાય વા દુટ્ઠેન કમ્મુના નિબ્બત્તા ગતીતિ **દુગ્ગતિ**. વિવસા નિપતન્તિ એત્થ દુક્કટકારિનોતિ **વિનિપાતો**. વિનસ્સન્તા વા એત્થ પતન્તિ સંભિજ્જમાનઙ્ગપચ્ચઙ્ગાતિપિ **વિનિપાતો**. નત્થિ એત્થ અસ્સાદસઞ્ઞિતો અયોતિ **નિરયો**.

અથ વા **અપાય**ગ્ગહણેન તિરચ્છાનયોનિં દીપેતિ. તિરચ્છાનયોનિ હિ અપાયો સુગતિતો અપેતત્તા, ન દુગ્ગતિ મહેસક્ખાનં નાગરાજાદીનં સમ્ભવતો. **દુગ્ગતિ**ગ્ગહણેન પેત્તિવિસયં. સો હિ અપાયો ચેવ દુગ્ગતિ ચ, સુગતિતો અપેતત્તા દુક્ખસ્સ ચ ગતિભૂતત્તા. ન તુ વિનિપાતો અસુરસદિસં અવિનિપતિતત્તા. **વિનિપાત**ગ્ગહણેન અસુરકાયં. સો હિ યથાવુત્તેન અત્થેન અપાયો ચેવ દુગ્ગતિ ચ સબ્બસમુસ્સયેહિ ચ વિનિપતિતત્તા વિનિપાતોતિ વુચ્ચતિ. **નિરય**ગ્ગહણેન અવીચિઆદિઅનેકપ્પકારં નિરયમેવાતિ. **ઉપપન્ના**તિ ઉપગતા, તત્થ અભિનિબ્બત્તાતિ અધિપ્પાયો. વુત્તવિપરિયાયેન સુક્કપક્ખો વેદિતબ્બો.

અયં પન વિસેસો, તત્થ સુગતિગ્ગહણેન મનુસ્સગતિપિ સઙ્ગય્હતિ. સગ્ગગ્ગહણેન દેવગતિયેવ. તત્થ સુન્દરા ગતીતિ **સુગતિ**. રૂપાદીહિ વિસયેહિ સુટ્ઠુ અગ્ગોતિ **સગ્ગો**. સો સબ્બોપિ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન **લોકો**તિ અયં વચનત્થો.

''ઇતિ દિબ્બેન ચક્ખુના''તિઆદિ સબ્બં નિગમનવચનં. એવં દિબ્બેન ચક્ખુના...પે॰... પસ્સતીતિ અયમેત્થ સઙ્ખેપત્થો.

૪૧૨. એવં પસ્સિતુકામેન પન આદિકમ્મિકેન કુલપુત્તેન કસિણારમ્મણં અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનં સબ્બાકારેન અભિનીહારક્ખમં કત્વા ''તેજોકસિણં, ઓદાતકસિણં, આલોકકસિણ''ન્તિ ઇમેસુ તીસુ કસિણેસુ અઞ્ઞતરં આસન્નં

કાતબ્બં. ઉપચારજ્ઝાનગોચરં કત્વા વડ્ઢેત્વા ઠપેતબ્બં. ન તત્થ અપ્પના ઉપ્પાદેતબ્બાતિ અધિપ્પાયો. સચે હિ ઉપ્પાદેતિ, પાદકજ્ઝાનનિસ્સયં હોતિ, ન પરિકમ્મનિસ્સયં. ઇમેસુ ચ પન તીસુ આલોકકસિણંયેવ સેટ્ઠતરં. તસ્મા તં વા ઇતરેસં વા અઞ્ઞતરં કસિણનિદ્દેસે વુત્તનયેન ઉપ્પાદેત્વા ઉપચારભૂમિયંયેવ ઠત્વા વડ્ઢેતબ્બં. વડ્ઢનાનયોપિ ચસ્સ તત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

વડ્ઢિતટ્ઠાનસ્સ અન્તોયેવ રૂપગતં પસ્સિતબ્બં. રૂપગતં પસ્સતો પનસ્સ પરિકમ્મસ્સ વારો અતિક્કમતિ. તતો આલોકો અન્તરધાયતિ. તસ્મિં અન્તરહિતે રૂપગતમ્પિ ન દિસ્સતિ. અથાનેન પુનપ્પુનં પાદકજ્ઝાનમેવ પવિસિત્વા તતો વુટ્ઠાય આલોકો ફરિતબ્બો. એવં અનુક્કમેન આલોકો થામગતો હોતીતિ એત્થ આલોકો હોતૂતિ યત્તકં ઠાનં પરિચ્છિન્દતિ, તત્થ આલોકો તિટ્ઠતિયેવ. દિવસમ્પિ નિસીદિત્વા પસ્સતો રૂપદસ્સનં હોતિ. રત્તિં તિણુક્કાય મગ્ગપટિપન્નો ચેત્થ પુરિસો ઓપમ્મં.

એકો કિર રત્તિં તિણુક્કાય મગ્ગં પટિપજ્જિ. તસ્સ સા તિણુક્કા વિજ્ઝાયિ. અથસ્સ સમવિસમાનિ ન પઞ્ઞાયિંસુ. સો તં તિણુક્કં ભૂમિયં ઘંસિત્વા તિણુક્કા પુન ઉજ્જાલેસિ. સા પજ્જલિત્વા પુરિમાલોકતો મહન્તતરં આલોકં અકાસિ. એવં પુનપ્પુનં વિજ્ઝાતં ઉજ્જાલયતો કમેન સૂરિયો ઉટ્ઠાસિ. સૂરિયે ઉટ્ઠિતે ઉક્કાય કમ્મં નત્થીતિ તં છડ્ડેત્વા દિવસમ્પિ અગમાસિ. તત્થ ઉક્કાલોકો વિય પરિકમ્મકાલે કસિણાલોકો. ઉક્કાય વિજ્ઝાતાય સમવિસમાનં અદસ્સનં વિય રૂપગતં પસ્સતો પરિકમ્મસ્સ વારાતિક્કમેન આલોકે અન્તરહિતે રૂપગતાનં અદસ્સનં. ઉક્કાય ઘંસનં વિય પુનપ્પુનં પવેસનં. ઉક્કાય પુરિમાલોકતો મહન્તતરાલોકકરણં વિય પુન પરિકમ્મં કરોતો બલવતરાલોકફરણં. સૂરિયુટ્ઠાનં વિય થામગતાલોકસ્સ યથાપરિચ્છેદેન ઠાનં. તિણુક્કં છડ્ડેત્વા દિવસમ્પિ ગમનં વિય પરિત્તાલોકં છડ્ડેત્વા થામગતેનાલોકેન દિવસમ્પિ રૂપદસ્સનં.

તત્થ યદા તસ્સ ભિક્ખુનો મંસચક્ખુસ્સ અનાપાથગતં અન્તોકુચ્છિગતં હદયવત્થુનિસ્સિતં હેટ્ઠાપથવીતલનિસ્સિતં તિરોકુટ્ટપબ્બતપાકારગતં પરચક્કવાળગતન્તિ ઇદં રૂપં ઞાણચક્ખુસ્સ આપાથં આગચ્છતિ, મંસચક્ખુના દિસ્સમાનં વિય હોતિ, તદા દિબ્બચક્ખુ ઉપ્પન્નં હોતીતિ વેદિતબ્બં. તદેવ ચેત્થ રૂપદસ્સનસમત્થં, ન પુબ્બભાગચિત્તાનિ.

તં પનેતં પુથુજ્જનસ્સ પરિબન્ધો હોતિ. કસ્મા? સો હિ યસ્મા યત્થ યત્થ આલોકો હોતૂતિ અધિટ્ઠાતિ, તં તં પથવીસમુદ્દપબ્બતે વિનિવિજ્ઝિત્વાપિ એકાલોકં હોતિ, અથસ્સ તત્થ ભયાનકાનિ યક્ખરક્ખસાદિરૂપાનિ પસ્સતો ભયં ઉપ્પજ્જતિ. યેન ચિત્તવિક્ખેપં પત્વા ઝાનવિબ્ભન્તકો હોતિ, તસ્મા રૂપદસ્સને અપ્પમત્તેન ભવિતબ્બં.

તત્રાયં દિબ્બચક્ખુનો ઉપ્પત્તિક્કમો. વુત્તપ્પકારમેતં રૂપમારમ્મણં કત્વા મનોદ્વારાવજ્જને ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધે તદેવ રૂપં આરમ્મણં કત્વા ચત્તારિ પઞ્ચ વા જવનાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ સબ્બં પુરિમનયેનેવ વેદિતબ્બં. ઇધાપિ પુબ્બભાગચિત્તાનિ સવિતક્કસવિચારાનિ કામાવચરાનિ. પરિયોસાને અત્થસાધકચિત્તં ચતુત્થજ્ઝાનિકં રૂપાવચરં. તેન સહજાતં ઞાણં સત્તાનં ચુતૂપપાતે ઞાણન્તિપિ દિબ્બચક્ખુઞાણન્તિપિ વુચ્ચતીતિ.

ચુતૂપપાતઞાણકથા નિટ્ઠિતા.

પકિણ્ણકકથા

૪૧૩ઇતિ પઞ્ચક્ખન્ધવિદૂ, પઞ્ચ અભિઞ્ઞા અવોચ યા નાથો;
ता ञत्वा तासु अयं, पकिण्णककथापि विञ्ञेय्या.

એતાસુ હિ યદેતં ચુતૂપપાતઞાણસઙ્ખાતં દિબ્બચક્ખુ, તસ્સ અનાગતંસઞાણઞ્ચ યથાકમ્મુપગઞાણઞ્ચાતિ દ્વેપિ પરિભણ્ડઞાણાનિ હોન્તિ. ઇતિ ઇમાનિ ચ દ્વે ઇદ્ધિવિધાદીનિ ચ પઞ્ચાતિ સત્ત અભિઞ્ઞાઞાણાનિ ઇધાગતાનિ. ઇદાનિ તેસં આરમ્મણવિભાગે અસમ્મોહત્થં –

આરમ્મણત્તિકા વુત્તા, યે ચત્તારો મહેસિના;
સત્તન્નમપિ ઞાણાનં, પવત્તિં તેસુ દીપયે.

તત્રાયં દીપના. ચત્તારો હિ આરમ્મણત્તિકા મહેસિના વુત્તા. કતમે ચત્તારો? પરિત્તારમ્મણત્તિકો, મગ્ગારમ્મણત્તિકો, અતીતારમ્મણત્તિકો, અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકોતિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૩, ૧૬, ૧૯, ૨૧).

૪૧૪. તત્થ **ઇદ્ધિવિધઞાણં** પરિત્તમહગ્ગતઅતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નઅજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણવસેન સત્તસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. કથં? તઞ્હિ યદા કાયં ચિત્તસન્નિસ્સિતં કત્વા અદિસ્સમાનેન કાયેન ગન્તુકામો ચિત્તવસેન કાયં પરિણામેતિ, મહગ્ગતચિત્તે સમોદહતિ સમારોપેતિ, તદા ઉપયોગલદ્ધં આરમ્મણં હોતીતિ કત્વા રૂપકાયારમ્મણતો પરિત્તારમ્મણં હોતિ. યદા ચિત્તં કાયસન્નિસ્સિતં કત્વા દિસ્સમાનેન કાયેન ગન્તુકામો કાયવસેન ચિત્તં પરિણામેતિ, પાદકજ્ઝાનચિત્તં રૂપકાયે સમોદહતિ સમારોપેતિ, તદા ઉપયોગલદ્ધં આરમ્મણં હોતીતિ કત્વા મહગ્ગતચિત્તારમ્મણતો મહગ્ગતારમ્મણં હોતિ.

યસ્મા પન તદેવ ચિત્તં અતીતં નિરુદ્ધં આરમ્મણં કરોતિ, તસ્મા અતીતારમ્મણં હોતિ. મહાધાતુનિધાને મહાકસ્સપત્થેરાદીનં વિય અનાગતં અધિટ્ઠહન્તાનં અનાગતારમ્મણં હોતિ. **મહાકસ્સપત્થેરો** કિર મહાધાતુનિધાનં કરોન્તો ‘‘અનાગતે અટ્ઠારસવસ્સાધિકાનિ દ્વેવસ્સસતાનિ ઇમે ગન્ધા મા સુસ્સિંસુ, પુપ્ફાનિ મા મિલાયિંસુ, દીપા મા નિબ્બાયિંસૂ’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૪૩૪) અધિટ્ઠહિ. સબ્બં તથેવ અહોસિ. **અસ્સગુત્તત્થેરો** વત્તનિયસેનાસને ભિક્ખુસઙ્ઘં સુક્ખભત્તં ભુઞ્જમાનં દિસ્વા ઉદકસોણ્ડિં દિવસે દિવસે પુરેભત્તે દધિરસં હોતૂતિ અધિટ્ઠાસિ. પુરેભત્તે ગહિતં દધિરસં હોતિ. પચ્છાભત્તે પાકતિકઉદકમેવ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૪૩૪). કાયં પન ચિત્તસન્નિસ્સિતં કત્વા અદિસ્સમાનેન કાયેન ગમનકાલે પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતિ.

કાયવસેન ચિત્તં, ચિત્તવસેન વા કાયં પરિણામનકાલે અત્તનો કુમારકવણ્ણાદિનિમ્માનકાલે ચ સકાયચિત્તાનં આરમ્મણકરણતો અજ્ઝત્તારમ્મણં હોતિ. બહિદ્ધા હત્થિઅસ્સાદિદસ્સનકાલે પન બહિદ્ધારમ્મણન્તિ એવં તાવ ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ સત્તસુ આરમ્મણેસુ પવત્તિ વેદિતબ્બા.

૪૧૫. દિબ્બસોતધાતુઞાણં પરિત્તપચ્ચુપ્પન્નઅજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણવસેન ચતૂસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. કથં? તઞ્હિ યસ્મા સદ્દં આરમ્મણં કરોતિ, સદ્દો ચ પરિત્તો, તસ્મા પરિત્તારમ્મણં હોતિ. વિજ્જમાનંયેવ પન સદ્દં આરમ્મણં કત્વા પવત્તનતો પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતિ. તં અત્તનો કુચ્છિસદ્દસવનકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં. પરેસં સદ્દસવનકાલે બહિદ્ધારમ્મણન્તિ એવં દિબ્બસોતધાતુઞાણસ્સ ચતૂસુ આરમ્મણેસુ પવત્તિ વેદિતબ્બા.

૪૧૬. ચેતોપરિયઞાણં પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણમગ્ગઅતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નબહિદ્ધારમ્મણવસેન અટ્ઠસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. કથં? તઞ્હિ પરેસં કામાવચરચિત્તજાનનકાલે પરિત્તારમ્મણં હોતિ. રૂપાવચરઅરૂપાવચરચિત્તજાનનકાલે મહગ્ગતારમ્મણં હોતિ. મગ્ગફલજાનનકાલે અપ્પમાણારમ્મણં હોતિ.

એત્થ ચ પુથુજ્જનો સોતાપન્નસ્સ ચિત્તં ન જાનાતિ. સોતાપન્નો વા સકદાગામિસ્સાતિ એવં યાવ અરહતો નેતબ્બં. અરહા પન સબ્બેસં ચિત્તં જાનાતિ. અઞ્ઞોપિ ચ ઉપરિમો હેટ્ઠિમસ્સાતિ અયં વિસેસો વેદિતબ્બો. મગ્ગચિત્તારમ્મણકાલે મગ્ગારમ્મણં હોતિ. યદા પન અતીતે સત્તદિવસબ્ભન્તરે ચ અનાગતે સત્તદિવસબ્ભન્તરે ચ પરેસં ચિત્તં જાનાતિ, તદા અતીતારમ્મણં અનાગતારમ્મણઞ્ચ હોતિ.

કથં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતિ. પચ્ચુપ્પન્નં નામ તિવિધં – ખણપચ્ચુપ્પન્નં, સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં, અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નઞ્ચ. તત્થ ઉપ્પાદટ્ઠિતિભઙ્ગપ્પત્તં **ખણપચ્ચુપ્પન્નં**. એકદ્વેસન્તતિવારપરિયાપન્નં **સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં**. તત્થ અન્ધકારે નિસીદિત્વા આલોકટ્ઠાનં ગતસ્સ ન તાવ આરમ્મણં પાકટં હોતિ, યાવ પન તં પાકટં હોતિ , એત્થન્તરે એકદ્વેસન્તતિવારા વેદિતબ્બા. આલોકટ્ઠાને વિચરિત્વા ઓવરકં પવિટ્ઠસ્સાપિ ન તાવ સહસા રૂપં પાકટં હોતિ, યાવ પન તં પાકટં હોતિ, એત્થન્તરે એકદ્વેસન્તતિવારા વેદિતબ્બા. દૂરે ઠત્વા પન રજકાનં હત્થવિકારં, ઘણ્ડિભેરીઆકોટનવિકારઞ્ચ દિસ્વાપિ ન તાવ સદ્દં સુણાતિ, યાવ પન તં સુણાતિ, એતસ્મિમ્પિ અન્તરે એકદ્વેસન્તતિવારા વેદિતબ્બા. એવં તાવ **મજ્ઝિમભાણકા**.

સંયુત્તભાણકા પન રૂપસન્તતિ અરૂપસન્તતીતિ દ્વે સન્તતિયો વત્વા ઉદકં અક્કમિત્વા ગતસ્સ યાવ તીરે અક્કન્તઉદકલેખા ન વિપ્પસીદતિ, અદ્ધાનતો આગતસ્સ યાવ કાયે ઉસુમભાવો ન વૂપસમ્મતિ, આતપા આગન્ત્વા ગબ્ભં પવિટ્ઠસ્સ યાવ અન્ધકારભાવો ન વિગચ્છતિ, અન્તોગબ્ભે કમ્મટ્ઠાનં મનસિ કરિત્વા દિવા વાતપાનં વિવરિત્વા ઓલોકેન્તસ્સ યાવ અક્ખીનં ફન્દનભાવો ન વૂપસમ્મતિ, અયં **રૂપસન્તતિ** નામ. દ્વે તયો જવનવારા **અરૂપસન્તતિ** નામાતિ વત્વા તદુભયમ્પિ **સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં** નામાતિ વદન્તિ.

એકભવપરિચ્છિન્નં પન **અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં** નામ. યં સન્ધાય **ભદ્દેકરત્તસુત્તે** ''યો ચાવુસો, મનો યે ચ ધમ્મા ઉભયમેતં પચ્ચુપ્પન્નં, તસ્મિં ચે પચ્ચુપ્પન્ને છન્દરાગપ્પટિબદ્ધં હોતિ વિઞ્ઞાણં, છન્દરાગપ્પટિબદ્ધત્તા વિઞ્ઞાણસ્સ તદભિનન્દતિ, તદભિનન્દન્તો પચ્ચુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ સંહીરતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૮૪) વુત્તં. સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નઞ્ચેત્થ અટ્ઠકથાસુ આગતં. અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં સુત્તે.

તત્થ કેચિ ખણપચ્ચુપ્પન્નં ચિત્તં ચેતોપરિયઞાણસ્સ આરમ્મણં હોતીતિ વદન્તિ. કિં કારણા? યસ્મા ઇદ્ધિમતો ચ પરસ્સ ચ એકક્ખણે ચિત્તં ઉપ્પજ્જતીતિ. ઇદઞ્ચ નેસં ઓપમ્મં, યથા આકાસે ખિત્તે પુપ્ફમુટ્ઠિમ્હિ અવસ્સં એકં પુપ્ફં એકસ્સ વણ્ટેન વણ્ટં પટિવિજ્ઝતિ, એવં પરસ્સ ચિત્તં જાનિસ્સામીતિ રાસિવસેન મહાજનસ્સ ચિત્તે આવજ્જિતે અવસ્સં એકસ્સ ચિત્તં એકેન ચિત્તેન ઉપ્પાદક્ખણે વા ઠિતિક્ખણે વા ભઙ્ગક્ખણે વા પટિવિજ્ઝતીતિ. તં પન વસ્સસતમ્પિ વસ્સસહસ્સમ્પિ આવજ્જન્તો યેન ચ ચિત્તેન આવજ્જતિ , યેન ચ જાનાતિ. તેસં દ્વિન્નં સહઠાનાભાવતો આવજ્જનજવનાનઞ્ચ અનિટ્ઠટ્ઠાને નાનારમ્મણભાવપ્પત્તિદોસતો અયુત્તન્તિ અટ્ઠકથાસુ પટિક્ખિત્તં.

સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં પન અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નઞ્ચ આરમ્મણં હોતીતિ વેદિતબ્બં. તત્થ યં વત્તમાનજવનવીથિતો અતીતાનાગતવસેન દ્વિત્તિજવનવીથિપરિમાણે કાલે પરસ્સ ચિત્તં, તં સબ્બમ્પિ સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં નામ. ''અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં પન જવનવારેન દીપેતબ્બ''ન્તિ **સંયુત્તટ્ઠકથાયં** વુત્તં. તં સુટ્ઠુ વુત્તં.

તત્રાયં દીપના, ઇદ્ધિમા પરસ્સ ચિત્તં જાનિતુકામો આવજ્જતિ, આવજ્જનં ખણપચ્ચુપ્પન્નં આરમ્મણં કત્વા તેનેવ સહ નિરુજ્ઝતિ. તતો ચત્તારિ પઞ્ચ વા જવનાનિ. યેસં પચ્છિમં ઇદ્ધિચિત્તં, સેસાનિ કામાવચરાનિ, તેસં સબ્બેસમ્પિ તદેવ નિરુદ્ધં ચિત્તમારમ્મણં હોતિ, ન ચ તાનિ નાનારમ્મણાનિ હોન્તિ, અદ્ધાવસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તા. એકારમ્મણત્તેપિ ચ ઇદ્ધિચિત્તમેવ પરસ્સ ચિત્તં જાનાતિ, ન ઇતરાનિ. યથા ચક્ખુદ્વારે ચક્ખુવિઞ્ઞાણમેવ રૂપં પસ્સતિ, ન ઇતરાનીતિ. ઇતિ ઇદં સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નસ્સ ચેવ અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નસ્સ ચ વસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતિ. યસ્મા વા સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નમ્પિ અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નેયેવ પતતિ, તસ્મા અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નવસેનેવેતં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણન્તિ વેદિતબ્બં. પરસ્સ ચિત્તારમ્મણત્તાયેવ પન બહિદ્ધારમ્મણં હોતીતિ એવં ચેતોપરિયઞાણસ્સ અટ્ઠસુ આરમ્મણેસુ પવત્તિ વેદિતબ્બા.

૪૧૭. **પુબ્બેનિવાસઞાણં** પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણમગ્ગઅતીતઅજ્ઝત્તબહિદ્ધાનવત્તબ્બારમ્મણવસેન અટ્ઠસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. કથં? તઞ્હિ કામાવચરક્ખન્ધાનુસ્સરણકાલે પરિત્તારમ્મણં હોતિ. રૂપાવચરારૂપાવચરક્ખન્ધાનુસ્સરણકાલે મહગ્ગતારમ્મણં. અતીતે અત્તના પરેહિ વા ભાવિતમગ્ગં સચ્છિકતફલઞ્ચ અનુસ્સરણકાલે અપ્પમાણારમ્મણં. ભાવિતમગ્ગમેવ અનુસ્સરણકાલે મગ્ગારમ્મણં. નિયમતો પનેતં અતીતારમ્મણમેવ.

તત્થ કિઞ્ચાપિ ચેતોપરિયઞાણયથાકમ્મુપગઞાણાનિપિ અતીતારમ્મણાનિ હોન્તિ, અથ ખો તેસં ચેતોપરિયઞાણસ્સ સત્તદિવસબ્ભન્તરાતીતં ચિત્તમેવ આરમ્મણં. તઞ્હિ અઞ્ઞં ખન્ધં વા ખન્ધપટિબદ્ધં વા ન જાનાતિ. મગ્ગસમ્પયુત્તચિત્તારમ્મણત્તા પન પરિયાયતો મગ્ગારમ્મણન્તિ વુત્તં. યથાકમ્મુપગઞાણસ્સ ચ અતીતં ચેતનામત્તમેવ આરમ્મણં. પુબ્બેનિવાસઞાણસ્સ પન અતીતા ખન્ધા ખન્ધપટિબદ્ધઞ્ચ કિઞ્ચિ અનારમ્મણં નામ નત્થિ . તઞ્હિ અતીતક્ખન્ધખન્ધપટિબદ્ધેસુ ધમ્મેસુ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણગતિકં હોતીતિ અયં વિસેસો વેદિતબ્બો. અયમેત્થ અટ્ઠકથાનયો. યસ્મા પન ''કુસલા ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ ચેતોપરિયઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ યથાકમ્મુપગઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૪) પટ્ઠાને વુત્તં. તસ્મા ચત્તારોપિ ખન્ધા ચેતોપરિયઞાણયથાકમ્મુપગઞાણાનં આરમ્મણા હોન્તિ. તત્રાપિ યથાકમ્મુપગઞાણસ્સ કુસલાકુસલા એવાતિ.

અત્તનો ખન્ધાનુસ્સરણકાલે પનેતં અજ્ઝત્તારમ્મણં. પરસ્સ ખન્ધાનુસ્સરણકાલે બહિદ્ધારમ્મણં. ''અતીતે વિપસ્સી ભગવા અહોસિ. તસ્સ માતા બન્ધુમતી, પિતા બન્ધુમા''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૨.૧૨) નયેન નામગોત્તપથવીનિમિત્તાદિઅનુસ્સરણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં હોતિ. **નામગોત્તન્તિ** ચેત્થ ખન્ધૂપનિબન્ધો સમ્મુતિસિદ્ધો બ્યઞ્જનત્થો દટ્ઠબ્બો, ન બ્યઞ્જનં. બ્યઞ્જનઞ્હિ સદ્દાયતનસઙ્ગહિતત્તા પરિત્તં હોતિ. યથાહ ''નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પરિત્તારમ્મણા''તિ (વિભ॰ ૭૪૯). અયમેત્થ અમ્હાકં ખન્તિ. એવં પુબ્બેનિવાસઞાણસ્સ અટ્ઠસુ આરમ્મણેસુ પવત્તિ વેદિતબ્બા.

૪૧૮. **દિબ્બચક્ખુઞાણં** પરિત્તપચ્ચુપ્પન્નઅજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણવસેન ચતૂસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. કથં? તઞ્હિ યસ્મા રૂપં આરમ્મણં કરોતિ, રૂપઞ્ચ પરિત્તં, તસ્મા પરિત્તારમ્મણં હોતિ. વિજ્જમાનેયેવ ચ રૂપે પવત્તત્તા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં. અત્તનો કુચ્છિગતાદિરૂપદસ્સનકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં. પરસ્સ રૂપદસ્સનકાલે બહિદ્ધારમ્મણન્તિ એવં દિબ્બચક્ખુઞાણસ્સ ચતૂસુ આરમ્મણેસુ પવત્તિ વેદિતબ્બા.

૪૧૯. અનાગતંસઞાણં પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણમગ્ગઅનાગતઅજ્ઝત્તબહિદ્ધાનવત્તબ્બારમ્મણવસેન અટ્ઠસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. કથં? તઞ્હિ ''અયં અનાગતે કામાવચરે નિબ્બત્તિસ્સતી''તિ જાનનકાલે પરિત્તારમ્મણં હોતિ. ''રૂપાવચરે અરૂપાવચરે વા નિબ્બત્તિસ્સતી''તિ જાનનકાલે મહગ્ગતારમ્મણં. ''મગ્ગં ભાવેસ્સતિ, ફલં સચ્છિકરિસ્સતી''તિ જાનનકાલે અપ્પમાણારમ્મણં. ''મગ્ગં ભાવેસ્સતિ''ચ્ચેવ જાનનકાલે મગ્ગારમ્મણં. નિયમતો પન તં અનાગતારમ્મણમેવ.

તત્થ કિઞ્ચાપિ ચેતોપરિયઞાણમ્પિ અનાગતારમ્મણં હોતિ, અથ ખો તસ્સ સત્તદિવસબ્ભન્તરાનાગતં ચિત્તમેવ આરમ્મણં. તઞ્હિ અઞ્ઞં ખન્ધં વા ખન્ધપટિબદ્ધં વા ન જાનાતિ. અનાગતંસઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસઞાણે વુત્તનયેન અનાગતે અનારમ્મણં નામ નત્થિ. ''અહં અમુત્ર નિબ્બત્તિસ્સામી''તિ જાનનકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં. ''અસુકો અમુત્ર નિબ્બત્તિસ્સતી''તિ જાનનકાલે બહિદ્ધારમ્મણં. ''અનાગતે મેત્તેય્યો ભગવા ઉપ્પજ્જિસ્સતિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૦૭). સુબ્રહ્મા નામસ્સ બ્રાહ્મણો પિતા ભવિસ્સતિ. બ્રહ્મવતી નામ બ્રાહ્મણી માતા''તિઆદિના પન નયેન નામગોત્તજાનનકાલે પુબ્બેનિવાસઞાણે વુત્તનયેનેવ ન વત્તબ્બારમ્મણં હોતીતિ એવં અનાગતંસઞાણસ્સ અટ્ઠસુ આરમ્મણેસુ પવત્તિ વેદિતબ્બા.

૪૨૦. યથાકમ્મુપગઞાણં પરિત્તમહગ્ગતઅતીતઅજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણવસેન પઞ્ચસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. કથં? તઞ્હિ કામાવચરકમ્મજાનનકાલે પરિત્તારમ્મણં હોતિ. રૂપાવચરારૂપાવચરકમ્મજાનનકાલે મહગ્ગતારમ્મણં. અતીતમેવ જાનાતીતિ અતીતારમ્મણં. અત્તનો કમ્મં જાનનકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં. પરસ્સ કમ્મં જાનનકાલે બહિદ્ધારમ્મણં હોતિ. એવં યથાકમ્મુપગઞાણસ્સ પઞ્ચસુ આરમ્મણેસુ પવત્તિ વેદિતબ્બા. યઞ્ચેત્થ અજ્ઝત્તારમ્મણઞ્ચેવ બહિદ્ધારમ્મણઞ્ચાતિ વુત્તં, તં કાલેન અજ્ઝત્તં કાલેન બહિદ્ધા જાનનકાલે અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણમ્પિ હોતિયેવાતિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

અભિઞ્ઞાનિદ્દેસો નામ

તેરસમો પરિચ્છેદો.

૧૪. ખન્ધનિદ્દેસો

પઞ્ઞાકથા

૪૨૧. ઇદાનિ યસ્મા એવં અભિઞ્ઞાવસેન અધિગતાનિસંસાય થિરતરાય સમાધિભાવનાય સમન્નાગતેન ભિક્ખુના **સીલે પતિટ્ઠાય નરો સપઞ્ઞો, ચિત્તં પઞ્ઞઞ્ચ ભાવયન્તિ** એત્થ ચિત્તસીસેન નિદ્દિટ્ઠો **સમાધિ** સબ્બાકારેન ભાવિતો હોતિ.

તદનન્તરા પન પઞ્ઞા ભાવેતબ્બા. સા ચ અતિસઙ્ખેપદેસિતત્તા વિઞ્ઞાતુમ્પિ તાવ ન સુકરા, પગેવ ભાવેતું. તસ્મા તસ્સા વિત્થારં ભાવનાનયઞ્ચ દસ્સેતું ઇદં પઞ્હાકમ્મં હોતિ.

કા પઞ્ઞા, કેનટ્ઠેન પઞ્ઞા, કાનસ્સા લક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનાનિ, કતિવિધા પઞ્ઞા, કથં ભાવેતબ્બા, પઞ્ઞાભાવનાય કો આનિસંસોતિ?

૪૨૨. તત્રિદં વિસ્સજ્જનં, **કા પઞ્ઞા**તિ પઞ્ઞા બહુવિધા નાનપ્પકારા. તં સબ્બં વિભાવયિતું આરબ્ભમાનં વિસ્સજ્જનં અધિપ્પેતઞ્ચેવ અત્થં ન સાધેય્ય, ઉત્તરિ ચ વિક્ખેપાય સંવત્તેય્ય, તસ્મા ઇધ અધિપ્પેતમેવ સન્ધાય વદામ. કુસલચિત્તસમ્પયુત્તં વિપસ્સનાઞાણં પઞ્ઞા.

૪૨૩. **કેનટ્ઠેન પઞ્ઞા**તિ પજાનનટ્ઠેન પઞ્ઞા. કિમિદં **પજાનનં** નામ? સઞ્જાનનવિજાનનાકારવિસિટ્ઠં નાનપ્પકારતો જાનનં. સઞ્ઞાવિઞ્ઞાણપઞ્ઞાનં હિ સમાનેપિ જાનનભાવે, સઞ્ઞા ''નીલં પીતક''ન્તિ આરમ્મણસઞ્જાનનમત્તમેવ હોતિ. ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ લક્ખણપટિવેધં પાપેતું ન સક્કોતિ. વિઞ્ઞાણં ''નીલં પીતક''ન્તિ આરમ્મણઞ્ચ જાનાતિ, લક્ખણપટિવેધઞ્ચ પાપેતિ. ઉસ્સક્કિત્વા પન મગ્ગપાતુભાવં પાપેતું ન સક્કોતિ. પઞ્ઞા વુત્તનયવસેન આરમ્મણઞ્ચ જાનાતિ, લક્ખણપટિવેધઞ્ચ પાપેતિ, ઉસ્સક્કિત્વા મગ્ગપાતુભાવઞ્ચ પાપેતિ.

યથા હિ હેરઞ્ઞિકફલકે ઠપિતં કહાપણરાસિં એકો અજાતબુદ્ધિદારકો, એકો ગામિકપુરિસો, એકો હેરઞ્ઞિકોતિ તીસુ જનેસુ પસ્સમાનેસુ અજાતબુદ્ધિદારકો કહાપણાનં ચિત્તવિચિત્તદીઘચતુરસ્સપરિમણ્ડલભાવમત્તમેવ જાનાતિ, ''ઇદં મનુસ્સાનં ઉપભોગપરિભોગં રતનસમ્મત''ન્તિ ન જાનાતિ. ગામિકપુરિસો ચિત્તવિચિત્તાદિભાવં જાનાતિ, ''ઇદં મનુસ્સાનં ઉપભોગપરિભોગં રતનસમ્મત''ન્તિ ચ. ''અયં છેકો, અયં કૂટો, અયં અદ્ધસારો''તિ ઇમં પન વિભાગં ન જાનાતિ. હેરઞ્ઞિકો સબ્બેપિ તે પકારે જાનાતિ, જાનન્તો ચ કહાપણં ઓલોકેત્વાપિ જાનાતિ, આકોટિતસ્સ સદ્દં સુત્વાપિ, ગન્ધં ઘાયિત્વાપિ, રસં સાયિત્વાપિ, હત્થેન ધારયિત્વાપિ, અસુકસ્મિં નામ ગામે વા નિગમે વા નગરે વા પબ્બતે વા નદીતીરે વા કતોતિપિ, અસુકાચરિયેન કતોતિપિ જાનાતિ, એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બં.

સઞ્ઞા હિ અજાતબુદ્ધિનો દારકસ્સ કહાપણદસ્સનં વિય હોતિ, નીલાદિવસેન આરમ્મણસ્સ ઉપટ્ઠાનાકારમત્તગહણતો. વિઞ્ઞાણં ગામિકસ્સ પુરિસસ્સ કહાપણદસ્સનમિવ હોતિ, નીલાદિવસેન આરમ્મણાકારગહણતો, ઉદ્ધંપિ ચ લક્ખણપટિવેધસમ્પાપનતો. પઞ્ઞા હેરઞ્ઞિકસ્સ કહાપણદસ્સનમિવ હોતિ, નીલાદિવસેન આરમ્મણાકારં ગહેત્વા, લક્ખણપટિવેધઞ્ચ પાપેત્વા, તતો ઉદ્ધમ્પિ મગ્ગપાતુભાવપાપનતો. તસ્મા

યદેતં સઞ્ઞાનવિજાનનાકારવિસિટ્ઠં નાનપ્પકારતો જાનનં. ઇદં પજાનનન્તિ વેદિતબ્બં. ઇદં સન્ધાય હિ એતં વુત્તં ‘‘પજાનનટ્ઠેન પઞ્ઞા’’તિ.

સા પનેસા યત્થ સઞ્ઞાવિઞ્ઞાણાનિ, ન તત્થ એકંસેન હોતિ. યદા પન હોતિ, તદા અવિનિબ્ભુત્તા તેહિ ધમ્મેહિ ‘‘અયં સઞ્ઞા, ઇદં વિઞ્ઞાણં, અયં પઞ્ઞા’’તિ વિનિબ્ભુજ્જિત્વા અલબ્ભનેય્યનાનત્તા સુખુમા દુદ્દસા. તેનાહ આયસ્મા નાગસેનો ‘‘દુક્કરં, મહારાજ, ભગવતા કત’’ન્તિ. કિં, ભન્તે, નાગસેન ભગવતા દુક્કરં કતન્તિ? ‘દુક્કરં, મહારાજ, ભગવતા કતં યં અરૂપીનં ચિત્તચેતસિકાનં ધમ્માનં એકારમ્મણે પવત્તમાનાનં વવત્થાનં અક્ખાતં અયં ફસ્સો, અયં વેદના, અયં સઞ્ઞા, અયં ચેતના, ઇદં ચિત્ત’’’ન્તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૭.૧૬).

૪૨૪. કાનસ્સા લક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનાનીતિ એત્થ પન ધમ્મસભાવપટિવેધલક્ખણા પઞ્ઞા, ધમ્માનં સભાવપટિચ્છાદકમોહન્ધકારવિદ્ધંસનરસા, અસમ્મોહપચ્ચુપટ્ઠાના. ‘‘સમાહિતો યથાભૂતં જાનાતિ પસ્સતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૨) વચનતો પન સમાધિ તસ્સા પદટ્ઠાનં.

પઞ્ઞાપભેદકથા

૪૨૫. કતિવિધા પઞ્ઞાતિ ધમ્મસભાવપટિવેધલક્ખણેન તાવ એકવિધા. લોકિયલોકુત્તરવસેન દુવિધા. તથા સાસવાનાસવાદિવસેન, નામરૂપવવત્થાપનવસેન, સોમનસ્સુપેક્ખાસહગતવસેન, દસ્સનભાવનાભૂમિવસેન ચ. તિવિધા ચિન્તાસુતભાવનામયવસેન. તથા પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણારમ્મણવસેન, આયાપાયઉપાયકોસલ્લવસેન, અજ્ઝત્તાભિનિવેસાદિવસેન ચ. ચતુબ્બિધા ચતૂસુ સચ્ચેસુ ઞાણવસેન ચતુપટિસમ્ભિદાવસેન ચાતિ.

૪૨૬. તત્થ **એકવિધકોટ્ઠાસો** ઉત્તાનત્થોયેવ. **દુવિધકોટ્ઠાસે** લોકિયમગ્ગસમ્પયુત્તા **લોકિયા**. લોકુત્તરમગ્ગસમ્પયુત્તા **લોકુત્તરા**તિ એવં લોકિયલોકુત્તરવસેન દુવિધા.

દુતિયદુકે આસવાનં આરમ્મણભૂતા **સાસવા**. તેસં અનારમ્મણા **અનાસવા**. અત્થતો પનેસા લોકિયલોકુત્તરાવ હોતિ. આસવસમ્પયુત્તા સાસવા. આસવવિપ્પયુત્તા અનાસવાતિઆદીસુપિ એસેવ નયો. એવં સાસવાનાસવાદિવસેન દુવિધા.

તતિયદુકે યા વિપસ્સનં આરભિતુકામસ્સ ચતુન્નં અરૂપક્ખન્ધાનં વવત્થાપને પઞ્ઞા, અયં **નામવવત્થાપનપઞ્ઞા**. યા રૂપક્ખન્ધસ્સ વવત્થાપને પઞ્ઞા, અયં **રૂપવવત્થાપનપઞ્ઞા**તિ એવં નામરૂપવવત્થાપનવસેન દુવિધા.

ચતુત્થદુકે દ્વીસુ કામાવચરકુસલચિત્તેસુ સોળસસુ ચ પઞ્ચકનયેન ચતુક્કજ્ઝાનિકેસુ મગ્ગચિત્તેસુ પઞ્ઞા **સોમનસ્સસહગતા**. દ્વીસુ કામાવચરકુસલચિત્તેસુ ચતૂસુ ચ પઞ્ચમજ્ઝાનિકેસુ મગ્ગચિત્તેસુ પઞ્ઞા **ઉપેક્ખાસહગતા**તિ એવં સોમનસ્સુપેક્ખાસહગતવસેન દુવિધા.

પઞ્ચમદુકે પઠમમગ્ગપઞ્ઞા **દસ્સનભૂમિ**. અવસેસમગ્ગત્તયપઞ્ઞા **ભાવનાભૂમી**તિ એવં દસ્સનભાવનાભૂમિવસેન દુવિધા.

૪૨૭. તિકેસુ પઠમત્તિકે પરતો અસ્સુત્વા પટિલદ્ધપઞ્ઞા અત્તનો ચિન્તાવસેન નિપ્ફન્નત્તા **ચિન્તામયા**. પરતો સુત્વા પટિલદ્ધપઞ્ઞા સુતવસેન નિપ્ફન્નત્તા **સુતમયા**. યથા તથા વા ભાવનાવસેન નિપ્ફન્ના અપ્પનાપ્પત્તા પઞ્ઞા **ભાવનામયા**. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘તત્થ કતમા ચિન્તામયા પઞ્ઞા? યોગવિહિતેસુ વા કમ્માયતનેસુ યોગવિહિતેસુ વા સિપ્પાયતનેસુ યોગવિહિતેસુ વા વિજ્જાટ્ઠાનેસુ કમ્મસ્સકતં વા સચ્ચાનુલોમિકં વા રૂપં અનિચ્ચન્તિ વા વેદના…પે॰… સઞ્ઞા… સઙ્ખારા… વિઞ્ઞાણં અનિચ્ચન્તિ વા, યં એવરૂપિં અનુલોમિકં ખન્તિં દિટ્ઠિં રુચિં મુતિં પેક્ખં ધમ્મનિજ્ઝાનખન્તિં પરતો અસ્સુત્વા પટિલભતિ, અયં વુચ્ચતિ ચિન્તામયા પઞ્ઞા…પે॰… સુત્વા પટિલભતિ, અયં વુચ્ચતિ સુતમયા પઞ્ઞા. સબ્બાપિ સમાપન્નસ્સ પઞ્ઞા ભાવનામયા પઞ્ઞા’’તિ (વિભ॰ ૭૬૮).

એવં ચિન્તાસુતભાવનામયવસેન તિવિધા.

દુતિયત્તિકે કામાવચરધમ્મે આરબ્ભ પવત્તા પઞ્ઞા **પરિત્તારમ્મણા**. રૂપાવચરારૂપાવચરે આરબ્ભ પવત્તા **મહગ્ગતારમ્મણા**. સા લોકિયવિપસ્સના. નિબ્બાનં આરબ્ભ પવત્તા **અપ્પમાણારમ્મણા**. સા લોકુત્તરવિપસ્સનાતિ એવં પરિત્તમહગ્ગતાપ્પમાણારમ્મણવસેન તિવિધા.

તતિયત્તિકે **આયો** નામ વુદ્ધિ, સા દુવિધા અનત્થહાનિતો અત્થુપ્પત્તિતો ચ. તત્થ કોસલ્લં **આયકોસલ્લં**. યથાહ –

> ‘‘તત્થ કતમં આયકોસલ્લં? ઇમે મે ધમ્મે મનસિકરોતો અનુપ્પન્ના ચેવ અકુસલા ધમ્મા ન ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના ચ અકુસલા ધમ્મા પહીયન્તિ, ઇમે વા પનિમે ધમ્મે મનસિકરોતો અનુપ્પન્ના ચેવ કુસલા ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ. ઉપ્પન્ના ચ કુસલા ધમ્મા ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાય ભાવનાય પારિપૂરિયા સંવત્તન્તીતિ, યા તત્થ પઞ્ઞા પજાનના…પે॰… અમોહો ધમ્મવિચયો સમ્માદિટ્ઠિ, ઇદં વુચ્ચતિ આયકોસલ્લ’’ન્તિ (વિભ॰ ૭૭૧).

અપાયોતિ પન અવુદ્ધિ, સાપિ દુવિધા અત્થહાનિતો ચ અનત્થુપ્પત્તિતો ચ. તત્થ કોસલ્લં **અપાયકોસલ્લં**. યથાહ ‘‘તત્થ કતમં અપાયકોસલ્લં? ઇમે ધમ્મે મનસિકરોતો અનુપ્પન્ના ચેવ કુસલા ધમ્મા ન ઉપ્પજ્જન્તી’’તિઆદિ (વિભ॰ ૭૭૧).

સબ્બત્થ પન તેસં તેસં ધમ્માનં ઉપાયેસુ નિબ્બત્તિકારણેસુ તંખણપ્પવત્તં ઠાનુપ્પત્તિકં કોસલ્લં ઉપાયકોસલ્લં નામ. યથાહ – ‘‘સબ્બાપિ તત્રુપાયા પઞ્ઞા ઉપાયકોસલ્લ’’ન્તિ (વિભ॰ ૭૭૧). એવં આયાપાયઉપાયકોસલ્લવસેન તિવિધા.

ચતુત્થત્તિકે અત્તનો ખન્ધે ગહેત્વા આરદ્ધા વિપસ્સના પઞ્ઞા **અજ્ઝત્તાભિનિવેસા**. પરસ્સ ખન્ધે બાહિરં વા અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપં ગહેત્વા આરદ્ધા **બહિદ્ધાભિનિવેસા**. ઉભયં ગહેત્વા આરદ્ધા **અજ્ઝત્તબહિદ્ધાભિનિવેસા**તિ એવં અજ્ઝત્તાભિનિવેસાદિવસેન તિવિધા.

૪૨૮. **ચતુક્કેસુ** પઠમચતુક્કે દુક્ખસચ્ચં આરબ્ભ પવત્તં ઞાણં **દુક્ખે ઞાણં**. દુક્ખસમુદયં આરબ્ભ પવત્તં ઞાણં **દુક્ખસમુદયે ઞાણં**. દુક્ખનિરોધં આરબ્ભ પવત્તં ઞાણં **દુક્ખનિરોધે ઞાણં**. દુક્ખનિરોધગામિનિં પટિપદં આરબ્ભ પવત્તં ઞાણં **દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણ**ન્તિ એવં ચતૂસુ સચ્ચેસુ ઞાણવસેન ચતુબ્બિધા.

દુતિયચતુક્કે ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા નામ અત્થાદીસુ પભેદગતાનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ. વુત્તઞ્હેતં – ‘‘અત્થે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા. ધમ્મે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. તત્રધમ્મનિરુત્તાભિલાપે ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા. ઞાણેસુ ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદા’’તિ (વિભ॰ ૭૧૮).

તત્થ **અત્થો**તિ સઙ્ખેપતો હેતુફલસ્સેતં અધિવચનં. હેતુફલં હિ યસ્મા હેતુઅનુસારેન અરિયતિ અધિગમિયતિ સમ્પાપુણિયતિ, તસ્મા અત્થોતિ વુચ્ચતિ. પભેદતો પન યં કિઞ્ચિ પચ્ચયસમ્ભૂતં, નિબ્બાનં, ભાસિતત્થો, વિપાકો, કિરિયાતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા અત્થોતિ વેદિતબ્બા . તં અત્થં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં અત્થે પભેદગતં ઞાણં **અત્થપટિસમ્ભિદા. ધમ્મો**તિપિ સઙ્ખેપતો પચ્ચયસ્સેતં અધિવચનં. પચ્ચયો હિ યસ્મા તં તં દહતિ પવત્તેતિ વા સમ્પાપુણિતું વા દેતિ, તસ્મા ધમ્મોતિ વુચ્ચતિ. પભેદતો પન યો કોચિ ફલનિબ્બત્તકો હેતુ, અરિયમગ્ગો, ભાસિતં, કુસલં, અકુસલન્તિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ધમ્મોતિ વેદિતબ્બા. તં ધમ્મં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં ધમ્મે પભેદગતં ઞાણં **ધમ્મપટિસમ્ભિદા**.

અયમેવ હિ અત્થો અભિધમ્મે –

> ‘‘દુક્ખે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા. દુક્ખસમુદયે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. હેતુમ્હિ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. હેતુફલે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા. યે ધમ્મા જાતા ભૂતા સઞ્જાતા નિબ્બત્તા અભિનિબ્બત્તા પાતુભૂતા. ઇમેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા. યમ્હા ધમ્મા તે ધમ્મા જાતા ભૂતા સઞ્જાતા નિબ્બત્તા અભિનિબ્બત્તા પાતુભૂતા, તેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. જરામરણે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા. જરામરણસમુદયે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા...પે॰... સઙ્ખારનિરોધે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા. સઙ્ખારનિરોધગામિનિયા પટિપદાય ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. ઇધ ભિક્ખુ ધમ્મં જાનાતિ સુત્તં ગેય્યં...પે॰... વેદલ્લં. અયં વુચ્ચતિ ધમ્મપટિસમ્ભિદા. સો તસ્સ તસ્સેવ ભાસિતસ્સ અત્થં જાનાતિ ‘અયં ઇમસ્સ ભાસિતસ્સ અત્થો, અયં ઇમસ્સ ભાસિતસ્સ અત્થો’તિ. અયં વુચ્ચતિ અત્થપટિસમ્ભિદા. કતમે ધમ્મા કુસલા? યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ...પે॰... ઇમે ધમ્મા કુસલા. ઇમેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. તેસં વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા’’તિઆદિના (વિભ॰ ૭૧૯ આદયો) નયેન વિભજિત્વા દસ્સિતો.

તત્રધમ્મનિરુત્તાભિલાપે ઞાણન્તિ તસ્મિં અત્થે ચ ધમ્મે ચ યા સભાવનિરુત્તિ અબ્યભિચારી વોહારો. તદભિલાપે તસ્સ ભાસને ઉદીરણે તં ભાસિતં લપિતં ઉદીરિતં સુત્વાવ અયં સભાવનિરુત્તિ, અયં ન સભાવનિરુત્તીતિ એવં તસ્સા ધમ્મનિરુત્તિસઞ્ઞિતાય સભાવનિરુત્તિયા માગધિકાય સબ્બસત્તાનં મૂલભાસાય પભેદગતં ઞાણં **નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા**. નિરુત્તિપટિસમ્ભિદાપ્પત્તો હિ ફસ્સો વેદનાતિ એવમાદિવચનં સુત્વાવ અયં સભાવનિરુત્તીતિ જાનાતિ. ફસ્સા વેદનોતિ એવમાદિકં પન અયં ન સભાવનિરુત્તીતિ.

ઞાણેસુ ઞાણન્તિ સબ્બત્થ ઞાણમારમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ઞાણારમ્મણં ઞાણં, યથાવુત્તેસુ વા તેસુ ઞાણેસુ સગોચરકિચ્ચાદિવસેન વિત્થારતો ઞાણં **પટિભાનપટિસમ્ભિદા**તિ અત્થો.

૪૨૯. ચતસ્સોપિ ચેતા પટિસમ્ભિદા દ્વીસુ ઠાનેસુ પભેદં ગચ્છન્તિ સેક્ખભૂમિયઞ્ચ અસેક્ખભૂમિયઞ્ચ.

તત્થ અગ્ગસાવકાનં મહાસાવકાનઞ્ચ અસેક્ખભૂમિયં પભેદગતા. આનન્દત્થેરચિત્તગહપતિધમ્મિકઉપાસકઉપાલિગહપતિખુજ્જુત્તરાઉપાસિકાદીનં સેક્ખભૂમિયં. એવં દ્વીસુ ભૂમીસુ પભેદં ગચ્છન્તિયોપિ ચેતા અધિગમેન પરિયત્તિયા સવનેન પરિપુચ્છાય પુબ્બયોગેન ચાતિ ઇમેહિ પઞ્ચહાકારેહિ વિસદા હોન્તિ.

તત્થ **અધિગમો** નામ અરહત્તપ્પત્તિ. **પરિયત્તિ** નામ બુદ્ધવચનસ્સ પરિયાપુણનં. **સવનં** નામ સક્કચ્ચં અત્થિં કત્વા ધમ્મસ્સવનં. **પરિપુચ્છા** નામ પાળિઅટ્ઠકથાદીસુ ગણ્ઠિપદઅત્થપદવિનિચ્છયકથા, **પુબ્બયોગો** નામ પુબ્બબુદ્ધાનં સાસને ગતપચ્ચાગતિકભાવેન યાવ અનુલોમં ગોત્રભુસમીપં, તાવ વિપસ્સનાનુયોગો.

અપરે આહુ –

‘‘પુબ્બયોગો બાહુસચ્ચં, દેસભાસા ચ આગમો;
પરિપુચ્છા અધિગમો, ગરુસન્નિસ્સયો તથા;
મિત્તસમ્પત્તિ ચેવાતિ, પટિસમ્ભિદપચ્ચયા’’તિ.

તત્થ **પુબ્બયોગો** વુત્તનયોવ. **બાહુસચ્ચં** નામ તેસુ તેસુ સત્થેસુ ચ સિપ્પાયતનેસુ ચ કુસલતા. **દેસભાસા** નામ એકસતવોહારકુસલતા. વિસેસેન પન માગધિકે કોસલ્લં. **આગમો** નામ અન્તમસો ઓપમ્મવગ્ગમત્તસ્સપિ બુદ્ધવચનસ્સ પરિયાપુણનં. **પરિપુચ્છા** નામ એકગાથાયપિ અત્થવિનિચ્છયપુચ્છનં. **અધિગમો** નામ સોતાપન્નતા વા…પે॰… અરહત્તં વા. **ગરુસન્નિસ્સયો** નામ સુતપટિભાનબહુલાનં ગરૂનં સન્તિકે વાસો. **મિત્તસમ્પત્તિ** નામ તથારૂપાનંયેવ મિત્તાનં પટિલાભોતિ.

તત્થ બુદ્ધા ચ પચ્ચેકબુદ્ધા ચ પુબ્બયોગઞ્ચેવ અધિગમઞ્ચ નિસ્સાય પટિસમ્ભિદા પાપુણન્તિ. સાવકા સબ્બાનિપિ એતાનિ કારણાનિ. પટિસમ્ભિદાપ્પત્તિયા ચ પાટિયેક્કો કમ્મટ્ઠાનભાવનાનુયોગો નામ નત્થિ. સેક્ખાનં પન સેક્ખફલવિમોક્ખન્તિકા. અસેક્ખાનં અસેક્ખફલવિમોક્ખન્તિકાવ પટિસમ્ભિદાપ્પત્તિ હોતિ. તથાગતાનં હિ દસબલાનિ વિય અરિયાનં અરિયફલેનેવ પટિસમ્ભિદા ઇજ્ઝન્તીતિ ઇમા પટિસમ્ભિદા સન્ધાય વુત્તં ચતુપટિસમ્ભિદાવસેન ચતુબ્બિધાતિ.

પઞ્ઞાભૂમિ-મૂલ-સરીરવવત્થાનં

૪૩૦. કથં **ભાવેતબ્બા**તિ એત્થ પન યસ્મા ઇમાય પઞ્ઞાય ખન્ધાયતનધાતુઇન્દ્રિયસચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદાદિભેદા ધમ્મા **ભૂમિ**. સીલવિસુદ્ધિ ચેવ ચિત્તવિસુદ્ધિ ચાતિ ઇમા દ્વે વિસુદ્ધિયો **મૂલં**. દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ, કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિ, મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ, પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ, ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધીતિ ઇમા પઞ્ચ વિસુદ્ધિયો **સરીરં**. તસ્મા તેસુ ભૂમિભૂતેસુ ધમ્મેસુ ઉગ્ગહપરિપુચ્છાવસેન ઞાણપરિચયં કત્વા મૂલભૂતા દ્વે વિસુદ્ધિયો સમ્પાદેત્વા સરીરભૂતા પઞ્ચ વિસુદ્ધિયો સમ્પાદેન્તેન ભાવેતબ્બા. અયમેત્થ સઙ્ખેપો.

૪૩૧. અયં પન વિત્થારો, યં તાવ વુત્તં ''ખન્ધાયતનધાતુઇન્દ્રિયસચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદાદિભેદા ધમ્મા ભૂમી''તિ, એત્થ **ખન્ધા**તિ પઞ્ચ ખન્ધા રૂપક્ખન્ધો વેદનાક્ખન્ધો સઞ્ઞાક્ખન્ધો સઙ્ખારક્ખન્ધો વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ.

રૂપક્ખન્ધકથા

૪૩૨. તત્થ યં કિઞ્ચિ સીતાદીહિ રુપ્પનલક્ખણં ધમ્મજાતં, સબ્બં તં એકતો કત્વા **રૂપક્ખન્ધો**તિ વેદિતબ્બં.

તદેતં રુપ્પનલક્ખણેન એકવિધમ્પિ ભૂતોપાદાયભેદતો દુવિધં.

તત્થ ભૂતરૂપં ચતુબ્બિધં – પથવીધાતુ આપોધાતુ તેજોધાતુ વાયોધાતૂતિ. તાસં લક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનાનિ ચતુધાતુવવત્થાને વુત્તાનિ. પદટ્ઠાનતો પન તા સબ્બાપિ અવસેસધાતુત્તયપદટ્ઠાના.

ઉપાદારૂપં ચતુવીસતિવિધં – ચક્ખુ, સોતં, ઘાનં, જિવ્હા, કાયો, રૂપં, સદ્દો, ગન્ધો, રસો, ઇત્થિન્દ્રિયં, પુરિસિન્દ્રિયં, જીવિતિન્દ્રિયં, હદયવત્થુ, કાયવિઞ્ઞત્તિ, વચીવિઞ્ઞત્તિ, આકાસધાતુ, રૂપસ્સ લહુતા, રૂપસ્સ મુદુતા , રૂપસ્સ કમ્મઞ્ઞતા, રૂપસ્સ ઉપચયો, રૂપસ્સ સન્તતિ, રૂપસ્સ જરતા, રૂપસ્સ અનિચ્ચતા, કબળીકારો આહારોતિ.

૪૩૩. તત્થ રૂપાભિઘાતારહતપ્પસાદલક્ખણં દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપ્પસાદલક્ખણં વા **ચક્ખુ**, રૂપેસુ આવિઞ્છનરસં, ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતપદટ્ઠાનં.

સદ્દાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણં, સોતુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપ્પસાદલક્ખણં વા **સોતં**, સદ્દેસુ આવિઞ્છનરસં, સોતવિઞ્ઞાણસ્સ આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, સોતુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતપદટ્ઠાનં.

ગન્ધાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણં, ઘાયિતુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપ્પસાદલક્ખણં વા **ઘાનં**, ગન્ધેસુ આવિઞ્છનરસં, ઘાનવિઞ્ઞાણસ્સ આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, ઘાયિતુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતપદટ્ઠાનં.

રસાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણા, સાયિતુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપ્પસાદલક્ખણા વા **જિવ્હા**, રસેસુ આવિઞ્છનરસા, જિવ્હાવિઞ્ઞાણસ્સ આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, સાયિતુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતપદટ્ઠાના.

ફોટ્ઠબ્બાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણો, ફુસિતુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપ્પસાદલક્ખણો વા **કાયો**, ફોટ્ઠબ્બેસુ આવિઞ્છનરસો, કાયવિઞ્ઞાણસ્સ આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો, ફુસિતુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતપદટ્ઠાનો.

૪૩૪. કેચિ પન ''તેજાધિકાનં ભૂતાનં પસાદો ચક્ખુ, વાયુપથવીઆપાધિકાનં ભૂતાનં પસાદા સોતઘાનજિવ્હા, કાયો સબ્બેસમ્પી''તિ વદન્તિ. અપરે ''તેજાધિકાનં પસાદો ચક્ખુ, વિવરવાયુઆપપથવાધિકાનં સોતઘાનજિવ્હાકાયા''તિ વદન્તિ. તે વત્તબ્બા ''સુત્તં આહરથા''તિ. અદ્ધા સુત્તમેવ ન દક્ખિસ્સન્તિ. કેચિ પનેત્થ ''તેજાદીનં ગુણેહિ રૂપાદીહિ અનુગય્હભાવતો''તિ કારણં **દસ્સેન્તિ**. તે વત્તબ્બા ''કો પનેવમાહ રૂપાદયો તેજાદીનં ગુણા'તિ. અવિનિબ્ભોગવુત્તીસુ હિ ભૂતેસુ અયં ઇમસ્સ ગુણો અયં ઇમસ્સ ગુણોતિ ન લબ્ભા વત્તુ''ન્તિ. અથાપિ વદેય્યું ''યથા તેસુ તેસુ સમ્ભારેસુ તસ્સ તસ્સ ભૂતસ્સ અધિકતાય પથવીઆદીનં સન્ધારણાદીનિ કિચ્ચાનિ ઇચ્છથ, એવં તેજાદિઅધિકેસુ સમ્ભારેસુ રૂપાદીનં અધિકભાવદસ્સનતો ઇચ્છિતબ્બમેતં રૂપાદયો તેસં ગુણા''તિ. તે વત્તબ્બા ''ઇચ્છેય્યામ, યદિ આપાધિકસ્સ આસવસ્સ ગન્ધતો પથવીઅધિકે કપ્પાસે ગન્ધો અધિકતરો સિયા,

તેજાધિકસ્સ ચ ઉણ્હોદકસ્સ વણ્ણતો સીતુદકસ્સ વણ્ણો પરિહાયેથ''. યસ્મા પનેતં ઉભયમ્પિ નત્થિ, તસ્મા પહાયેતં એતેસં નિસ્સયભૂતાનં વિસેસકપ્પનં, ''યથા અવિસેસેપિ એકકલાપે ભૂતાનં રૂપરસાદયો અઞ્ઞમઞ્ઞં વિસદિસા હોન્તિ, એવં ચક્ખુપસાદાદયો અવિજ્જમાનેપિ અઞ્ઞસ્મિં વિસેસકારણે''તિ ગહેતબ્બમેતં.

કિં પન તં યં અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અસાધારણં? કમ્મમેવ નેસં વિસેસકારણં. તસ્મા કમ્મવિસેસતો એતેસં વિસેસો, ન ભૂતવિસેસતો. ભૂતવિસેસે હિ સતિ પસાદોવ ન ઉપ્પજ્જતિ. સમાનાનઞ્હિ પસાદો, ન વિસમાનાનન્તિ પોરાણા.

૪૩૫. એવં કમ્મવિસેસતો વિસેસવન્તેસુ ચ એતેસુ ચક્ખુસોતાનિ **અસમ્પત્તવિસયગાહકાનિ**, અત્તનો નિસ્સયં અનલ્લીનનિસ્સયે એવ વિસયે વિઞ્ઞાણહેતુત્તા. ઘાનજિવ્હાકાયા **સમ્પત્તવિસયગાહકા**, નિસ્સયવસેન ચેવ, સયઞ્ચ, અત્તનો નિસ્સયં અલ્લીનેયેવ વિસયે વિઞ્ઞાણહેતુત્તા.

૪૩૬. **ચક્ખુ** ચેત્થ યદેતં લોકે નીલપખુમસમાકિણ્ણકણ્હસુક્કમણ્ડલવિચિત્તં નીલુપ્પલદલસન્નિભં ચક્ખૂતિ વુચ્ચતિ. તસ્સ સસમ્ભારચક્ખુનો સેતમણ્ડલપરિક્ખિત્તસ્સ કણ્હમણ્ડલસ્સ મજ્ઝે અભિમુખે ઠિતાનં સરીરસણ્ઠાનુપ્પત્તિપદેસે સત્તસુ પિચુપટલેસુ આસિત્તતેલં પિચુપટલાનિ વિય સત્ત અક્ખિપટલાનિબ્યાપેત્વા ધારણન્હાપનમણ્ડનબીજનકિચ્ચાહિ ચતૂહિ ધાતીહિ ખત્તિયકુમારો વિય સન્ધારણબન્ધનપરિપાચનસમુદીરણકિચ્ચાહિ ચતૂહિ ધાતૂહિ કતૂપકારં ઉતુચિત્તાહારેહિ ઉપત્થમ્ભિયમાનં આયુના અનુપાલિયમાનં વણ્ણગન્ધરસાદીહિ પરિવુતં પમાણતો ઊકાસિરમત્તં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનં તિટ્ઠતિ. વુત્તમ્પિ ચેતં ધમ્મસેનાપતિના –

''યેન ચક્ખુપસાદેન, રૂપાનિ મનુપસ્સતિ;
પરિત્તં સુખુમં એતં, ઊકાસિરસમૂપમ''ન્તિ.

સસમ્ભારસોતબિલસ્સ અન્તો તનુતમ્બલોમાચિતે અઙ્ગુલિવેધકસણ્ઠાને પદેસે **સોતં** વુત્તપ્પકારાહિ ધાતૂહિ કતૂપકારં ઉતુચિત્તાહારેહિ ઉપત્થમ્ભિયમાનં આયુના અનુપાલિયમાનં વણ્ણાદીહિ પરિવુતં સોતવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનં તિટ્ઠતિ.

સસમ્ભારઘાનબિલસ્સ અન્તો અજપદસણ્ઠાને પદેસે **ઘાનં** યથાવુત્તપ્પકારુપકારુપત્થમ્ભનાનુપાલનપરિવારં ઘાનવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનં તિટ્ઠતિ.

સસમ્ભારજિવ્હામજ્ઝસ્સ ઉપરિ ઉપ્પલદલગ્ગસણ્ઠાને પદેસે **જિવ્હા** યથાવુત્તપ્પકારુપકારુપત્થમ્ભનાનુપાલનપરિવારા જિવ્હાવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાના તિટ્ઠતિ.

યાવતા પન ઇમસ્મિં કાયે ઉપાદિણ્ણરૂપં નામ અત્થિ. સબ્બત્થ **કાયો** કપ્પાસપટલે સ્નેહો વિય વુત્તપ્પકારુપકારુપત્થમ્ભનાનુપાલનપરિવારોવ હુત્વા કાયવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનો તિટ્ઠતિ.

વમ્મિકઉદકાકાસગામસિવથિકસઙ્ખાતસગોચરનિન્ના વિય ચ અહિસુસુમારપક્ખીકુક્કુરસિઙ્ગાલારૂપાદિસગોચરનિન્નાવ એતે ચક્ખાદયોતિ દટ્ઠબ્બા.

૪૩૭. તતો પરેસુ પન રૂપાદીસુ ચક્ખુપટિહનનલક્ખણં **રૂપં**, ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવરસં , તસ્સેવ ગોચરપચ્ચુપટ્ઠાનં, ચતુમહાભૂતપદટ્ઠાનં. યથા ચેતં તથા સબ્બાનિપિ ઉપાદારૂપાનિ. યત્થ પન વિસેસો અત્થિ, તત્થ વક્ખામ. તયિદં નીલં પીતકન્તિઆદિવસેન અનેકવિધં.

સોતપટિહનનલક્ખણો **સદ્દો**, સોતવિઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવરસો, તસ્સેવ ગોચરપચ્ચુપટ્ઠાનો. ભેરિસદ્દો મુદિઙ્ગસદ્દોતિઆદિના નયેન અનેકવિધો.

ઘાનપટિહનનલક્ખણો **ગન્ધો**, ઘાનવિઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવરસો, તસ્સેવ ગોચરપચ્ચુપટ્ઠાનો. મૂલગન્ધો સારગન્ધોતિઆદિના નયેન અનેકવિધો.

જિવ્હાપટિહનનલક્ખણો **રસો**, જિવ્હાવિઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવરસો, તસ્સેવ ગોચરપચ્ચુપટ્ઠાનો. મૂલરસો ખન્ધરસોતિઆદિના નયેન અનેકવિધો.

૪૩૮. ઇત્થિભાવલક્ખણં **ઇત્થિન્દ્રિયં**, ઇત્થીતિ પકાસનરસં, ઇત્થિલિઙ્ગનિમિત્તકુત્તાકપ્પાનં કારણભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં. પુરિસભાવલક્ખણં **પુરિસિન્દ્રિયં**, પુરિસોતિ પકાસનરસં, પુરિસલિઙ્ગનિમિત્તકુત્તાકપ્પાનં કારણભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં. તદુભયમ્પિ કાયપ્પસાદો વિય સકલસરીરં બ્યાપકમેવ, ન ચ કાયપસાદેન ઠિતોકાસે ઠિતન્તિ વા અટ્ઠિતોકાસે ઠિતન્તિ વાતિ વત્તબ્બતં આપજ્જતિ, રૂપરસાદયો વિય અઞ્ઞમઞ્ઞં સઙ્કરો નત્થિ.

૪૩૯. સહજરૂપાનુપાલનલક્ખણં **જીવિતિન્દ્રિયં**, તેસં પવત્તનરસં, તેસઞ્ઞેવ ઠપનપચ્ચુપટ્ઠાનં, યાપયિતબ્બભૂતપદટ્ઠાનં. સન્તેપિ ચ અનુપાલનલક્ખણાદિમ્હિ વિધાને અત્થિક્ખણેયેવ તં સહજરૂપાનિ અનુપાલેતિ ઉદકં વિય ઉપ્પલાદીનિ. યથાસકં પચ્ચયુપ્પન્નેપિ ચ ધમ્મે પાલેતિ ધાતિ વિય કુમારં. સયં પવત્તિતધમ્મસમ્બન્ધેનેવ ચ પવત્તતિ નિયામકો વિય. ન ભઙ્ગતો ઉદ્ધં પવત્તતિ, અત્તનો ચ પવત્તયિતબ્બાનઞ્ચ અભાવા. ન ભઙ્ગક્ખણે ઠપેતિ, સયં ભિજ્જમાનત્તા. ખીયમાનો વિય વટ્ટિસ્નેહો દીપસિખં. ન ચ અનુપાલનપવત્તનટ્ઠપનાનુભાવવિરહિતં, યથાવુત્તક્ખણે તસ્સ તસ્સ સાધનતોતિ દટ્ઠબ્બં.

૪૪૦. મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં નિસ્સયલક્ખણં **હદયવત્થુ**, તાસઞ્ઞેવ ધાતૂનં આધારણરસં , ઉબ્બહનપચ્ચુપટ્ઠાનં. હદયસ્સ અન્તો કાયગતાસતિકથાયં વુત્તપ્પકારં લોહિતં નિસ્સાય સન્ધારણાદિકિચ્ચેહિ ભૂતેહિ કતૂપકારં ઉતુચિત્તાહારેહિ ઉપત્થમ્ભિયમાનં આયુના અનુપાલિયમાનં મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનઞ્ચેવ તંસમ્પયુત્તધમ્માનઞ્ચ વત્થુભાવં સાધયમાનં તિટ્ઠતિ.

૪૪૧. અભિક્કમાદિપવત્તકચિત્તસમુટ્ઠાનવાયોધાતુયા સહજરૂપકાયથમ્ભનસન્ધારણચલનસ્સ પચ્ચયો આકારવિકારો **કાયવિઞ્ઞત્તિ**, અધિપ્પાયપકાસનરસા, કાયવિપ્ફન્દનહેતુભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, ચિત્તસમુટ્ઠાનવાયોધાતુપદટ્ઠાના. સા પનેસા કાયવિપ્ફન્દનેન અધિપ્પાયવિઞ્ઞાપનહેતુત્તા, સયઞ્ચ તેન કાયવિપ્ફન્દનસઙ્ખાતેન કાયેન વિઞ્ઞેય્યત્તા ‘‘કાયવિઞ્ઞત્તી’’તિ વુચ્ચતિ. તાય ચ પન ચલિતેહિ ચિત્તજરૂપેહિ અભિસમ્બન્ધાનં ઉતુજાદીનમ્પિ ચલનતો અભિક્કમાદયો પવત્તન્તીતિ વેદિતબ્બા.

વચીભેદપવત્તકચિત્તસમુટ્ઠાનપથવીધાતુયા ઉપાદિણ્ણઘટ્ટનસ્સ પચ્ચયો આકારવિકારો **વચીવિઞ્ઞત્તિ**, અધિપ્પાયપ્પકાસનરસા, વચીઘોસહેતુભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, ચિત્તસમુટ્ઠાનપથવીધાતુપદટ્ઠાના. સા પનેસા વચીઘોસેન

અધિપ્પાયવિઞ્ઞાપનહેતુત્તા, સયઞ્ચ તાય વચીઘોસસઙ્ખાતાય વાચાય વિઞ્ઞેય્યત્તા ‘‘વચીવિઞ્ઞત્તી’’તિ વુચ્ચતિ. યથા હિ અરઞ્ઞે ઉસ્સાપેત્વા બન્ધગોસીસાદિઉદકનિમિત્તં દિસ્વા ઉદકમેત્થ અત્થીતિ વિઞ્ઞાયતિ, એવં કાયવિપ્ફન્દનઞ્ચેવ વચીઘોસઞ્ચ ગહેત્વા કાયવચીવિઞ્ઞત્તિયોપિ વિઞ્ઞાયન્તિ.

૪૪૨. રૂપપરિચ્છેદલક્ખણા **આકાસધાતુ**, રૂપપરિયન્તપ્પકાસનરસા, રૂપમરિયાદાપચ્ચુપટ્ઠાના, અસમ્ફુટ્ઠભાવચ્છિદ્દવિવરભાવપચ્ચુપટ્ઠાના વા, પરિચ્છિન્નરૂપપદટ્ઠાના. યાય પરિચ્છિન્નેસુ રૂપેસુ ઇદમિતો ઉદ્ધમધો તિરિયન્તિ ચ હોતિ.

૪૪૩. અદન્ધતાલક્ખણા **રૂપસ્સ લહુતા**, રૂપાનં ગરુભાવવિનોદનરસા, લહુપરિવત્તિતાપચ્ચુપટ્ઠાના, લહુરૂપપદટ્ઠાના. અથદ્ધતાલક્ખણા **રૂપસ્સ મુદુતા**, રૂપાનં થદ્ધભાવવિનોદનરસા, સબ્બકિરિયાસુ અવિરોધિતાપચ્ચુપટ્ઠાના, મુદુરૂપપદટ્ઠાના. સરીરકિરિયાનુકૂલકમ્મઞ્ઞભાવલક્ખણા **રૂપસ્સ કમ્મઞ્ઞતા**, અકમ્મઞ્ઞતાવિનોદનરસા, અદુબ્બલભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, કમ્મઞ્ઞરૂપપદટ્ઠાના.

એતા પન તિસ્સો ન અઞ્ઞમઞ્ઞં વિજહન્તિ, એવં સન્તેપિ યો અરોગિનો વિય રૂપાનં લહુભાવો અદન્ધતા લહુપરિવત્તિપ્પકારો રૂપદન્ધત્તકરધાતુક્ખોભપટિપક્ખપચ્ચયસમુટ્ઠાનો, સો રૂપવિકારો **રૂપસ્સ લહુતા**. યો પન સુપરિમદ્દિતચમ્મસ્સેવ રૂપાનં મુદુભાવો સબ્બકિરિયાવિસેસેસુ વસવત્તનભાવમદ્દવપ્પકારો રૂપત્થદ્ધત્તકરધાતુક્ખોભપટિપક્ખપચ્ચયસમુટ્ઠાનો, સો રૂપવિકારો **રૂપસ્સ મુદુતા**. યો પન સુદન્તસુવણ્ણસ્સેવ રૂપાનં કમ્મઞ્ઞભાવો સરીરકિરિયાનુકૂલભાવપ્પકારો સરીરકિરિયાનં અનનુકૂલકરધાતુક્ખોભપટિપક્ખપચ્ચયસમુટ્ઠાનો, સો રૂપવિકારો **રૂપસ્સ કમ્મઞ્ઞતા**તિ એવમેતાસં વિસેસો વેદિતબ્બો.

૪૪૪. આચયલક્ખણો **રૂપસ્સ ઉપચયો**, પુબ્બન્તતો રૂપાનં ઉમ્મુજ્જાપનરસો, નિય્યાતનપચ્ચુપટ્ઠાનો, પરિપુણ્ણભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો વા, ઉપચિતરૂપપદટ્ઠાનો. પવત્તિલક્ખણા **રૂપસ્સ સન્તતિ**, અનુપ્પબન્ધનરસા, અનુપચ્છેદપચ્ચુપટ્ઠાના, અનુપ્પબન્ધકરૂપપદટ્ઠાના. ઉભયમ્પેતં જાતિરૂપસ્સેવાધિવચનં, આકારનાનત્તતો પન વેનેય્યવસેન ચ ‘‘ઉપચયો સન્તતી’’તિ ઉદ્દેસદેસના કતા. યસ્મા પનેત્થ અત્થતો નાનત્તં નત્થિ, તસ્મા ઇમેસં પદાનં નિદ્દેસે ‘‘યો આયતનાનં આચયો, સો રૂપસ્સ ઉપચયો. યો રૂપસ્સ ઉપચયો, સા રૂપસ્સ સન્તતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૬૪૧-૬૪૨) વુત્તં. અટ્ઠકથાયમ્પિ ‘‘આચયો નામ નિબ્બત્તિ, ઉપચયો નામ વડ્ઢિ, સન્તતિ નામ પવત્તી’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૬૪૧) વત્વા ‘‘નદીતીરે ખતકૂપકમ્હિ ઉદકુગ્ગમનકાલો વિય આચયો નિબ્બત્તિ, પરિપુણ્ણકાલો વિય ઉપચયો વડ્ઢિ, અજ્ઝોત્થરિત્વા ગમનકાલો વિય સન્તતિ પવત્તી’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૬૪૧) ઉપમા કતા.

ઉપમાવસાને ચ ‘‘એવં કિં કથિતં હોતિ? આયતનેન આચયો કથિતો, આચયેન આયતનં કથિત’’ન્તિ વુત્તં. તસ્મા યા રૂપાનં પઠમાભિનિબ્બત્તિ, સા આચયો. યા તેસં ઉપરિ અઞ્ઞેસમ્પિ નિબ્બત્તમાનાનં નિબ્બત્તિ, સા વડ્ઢિઆકારેન ઉપટ્ઠાનતો ઉપચયો. યા તેસમ્પિ ઉપરિ પુનપ્પુનં અઞ્ઞેસં નિબ્બત્તમાનાનં નિબ્બત્તિ, સા અનુપબન્ધાકારેન ઉપટ્ઠાનતો સન્તતીતિ ચ પવુચ્ચતીતિ વેદિતબ્બા.

રૂપપરિપાકલક્ખણા **જરતા**, ઉપનયનરસા, સભાવાનપગમેપિ નવભાવાપગમપચ્ચુપટ્ઠાના વીહિપુરાણભાવો વિય, પરિપચ્ચમાનરૂપપદટ્ઠાના. ખણ્ડિચ્ચાદિભાવેન દન્તાદીસુ વિકારદસ્સનતો ઇદં પાકટજરં સન્ધાય વુત્તં.

અરૂપધમ્માનં પન પટિચ્છન્નજરા નામ હોતિ, તસ્સા એસ વિકારો નત્થિ, યા ચ પથવી ઉદકપબ્બતચન્દિમસૂરિયાદીસુ અવીચિજરા નામ.

પરિભેદલક્ખણા **રૂપસ્સ અનિચ્ચતા**, સંસીદનરસા, ખયવયપચ્ચુપટ્ઠાના, પરિભિજ્જમાનરૂપપદટ્ઠાના.

૪૪૫. ઓજાલક્ખણો **કબળીકારો આહારો**, રૂપાહરણરસો, ઉપત્થમ્ભનપચ્ચુપટ્ઠાનો, કબળં કત્વા આહરિતબ્બવત્થુપદટ્ઠાનો. યાય ઓજાય સત્તા યાપેન્તિ, તસ્સા એતં અધિવચનં.

૪૪૬. ઇમાનિ તાવ પાળિયં આગતરૂપાનેવ. અટ્ઠકથાયં પન બલરૂપં સમ્ભવરૂપં જાતિરૂપં રોગરૂપં એકચ્ચાનં મતેન મિદ્ધરૂપન્તિ એવં અઞ્ઞાનિપિ રૂપાનિ આહરિત્વા ''અદ્ધા મુનીસિ સમ્બુદ્ધો, નત્થિ નીવરણા તવા''તિઆદીનિ (સુ॰ નિ॰ ૫૪૬) વત્વા મિદ્ધરૂપં તાવ નત્થિયેવાતિ પટિક્ખિત્તં. ઇતરેસુ રોગરૂપં જરતાઅનિચ્ચતાગ્ગહણેન ગહિતમેવ, જાતિરૂપં ઉપચયસન્તતિગ્ગહણેન, સમ્ભવરૂપં આપોધાતુગ્ગહણેન, બલરૂપં વાયોધાતુગ્ગહણેન ગહિતમેવ. તસ્મા તેસુ એકમ્પિ વિસું નત્થીતિ સન્નિટ્ઠાનં કતં.

ઇતિ ઇદં ચતુવીસતિવિધં ઉપાદારૂપં પુબ્બે વુત્તં ચતુબ્બિધં ભૂતરૂપઞ્ચાતિ અટ્ઠવીસતિવિધં રૂપં હોતિ અનૂનમનધિકં.

૪૪૭. તં સબ્બમ્પિ ન હેતુ અહેતુકં હેતુવિપ્પયુત્તં સપ્પચ્ચયં લોકિયં સાસવમેવાતિઆદિના નયેન **એકવિધં**.

અજ્ઝત્તિકં બાહિરં, ઓળારિકં સુખુમં, દૂરે સન્તિકે, નિપ્ફન્નં અનિપ્ફન્નં, પસાદરૂપં નપસાદરૂપં, ઇન્દ્રિયં અનિન્દ્રિયં, ઉપાદિણ્ણં અનુપાદિણ્ણન્તિઆદિવસેન **દુવિધં**.

તત્થ ચક્ખાદિપઞ્ચવિધં અત્તભાવં અધિકિચ્ચ પવત્તત્તા **અજ્ઝત્તિકં**, સેસં તતો બાહિરત્તા **બાહિરં**. ચક્ખાદીનિ નવ આપોધાતુવજ્જિતા તિસ્સો ધાતુયો ચાતિ દ્વાદસવિધં ઘટ્ટનવસેન ગહેતબ્બતો **ઓળારિકં**, સેસં તતો વિપરીતત્તા **સુખુમં**. યં સુખુમં તદેવ દુપ્પટિવિજ્ઝસભાવત્તા **દૂરે**, ઇતરં સુપ્પટિવિજ્ઝસભાવત્તા **સન્તિકે**. ચતસ્સો ધાતુયો, ચક્ખાદીનિ તેરસ, કબળીકારાહારો ચાતિ અટ્ઠારસવિધં રૂપં પરિચ્છેદવિકારલક્ખણભાવં અતિક્કમિત્વા સભાવેનેવ પરિગ્ગહેતબ્બતો **નિપ્ફન્નં**, સેસં તબ્બિપરીતતાય **અનિપ્ફન્નં**. ચક્ખાદિપઞ્ચવિધં રૂપાદીનં ગહણપચ્ચયભાવેન આદાસતલં વિય વિપ્પસન્નત્તા **પસાદરૂપં**, ઇતરં તતો વિપરીતત્તા **નપસાદરૂપં**. પસાદરૂપમેવ ઇત્થિન્દ્રિયાદિત્તયેન સદ્ધિં અધિપતિયટ્ઠેન **ઇન્દ્રિયં**, સેસં તતો વિપરીતત્તા **અનિન્દ્રિયં**. યં કમ્મજન્તિ પરતો વક્ખામ, તં કમ્મેન ઉપાદિણ્ણત્તા **ઉપાદિણ્ણં**, સેસં તતો વિપરીતત્તા અનુપાદિણ્ણં.

૪૪૮. પુન સબ્બમેવ રૂપં સનિદસ્સનકમ્મજાદીનં તિકાનં વસેન **તિવિધં** હોતિ. તત્થ ઓળારિકે રૂપં **સનિદસ્સનસપ્પટિઘં**, સેસં **અનિદસ્સનસપ્પટિઘં**. સબ્બમ્પિ સુખુમં **અનિદસ્સનઅપ્પટિઘં**. એવં તાવ સનિદસ્સનત્તિકવસેન તિવિધં. કમ્મજાદિત્તિકવસેન પન કમ્મતો જાતં **કમ્મજં**, તદઞ્ઞપચ્ચયજાતં **અકમ્મજં**, નકુતોચિજાતં **નેવ કમ્મજં નાકમ્મજં**. ચિત્તતો જાતં **ચિત્તજં**, તદઞ્ઞપચ્ચયજાતં **અચિત્તજં**, નકુતોચિજાતં **નેવ ચિત્તજં નાચિત્તજં**, આહારતો જાતં **આહારજં**, તદઞ્ઞપચ્ચયજાતં **અનાહારજં**, નકુતોચિજાતં **નેવ આહારજં નઅનાહારજં**. ઉતુતો જાતં **ઉતુજં**, તદઞ્ઞપચ્ચયજાતં **અનુતુજં**, નકુતોચિજાતં **નેવ ઉતુજં નઅનુતુજ**ન્તિ એવં કમ્મજાદિત્તિકવસેન તિવિધં.

૪૪૯. પુન દિટ્ઠાદિરૂપરૂપાદિવત્થાદિચતુક્કવસેન **ચતુબ્બિધં**. તત્થ રૂપાયતનં **દિટ્ઠં** નામ દસ્સનવિસયત્તા, સદ્દાયતનં **સુતં** નામ સવનવિસયત્તા, ગન્ધરસફોટ્ઠબ્બત્તયં **મુતં** નામ સમ્પત્તગાહકઇન્દ્રિયવિસયત્તા, સેસં **વિઞ્ઞાતં** નામ વિઞ્ઞાણસ્સેવ વિસયત્તાતિ એવં તાવ દિટ્ઠાદિચતુક્કવસેન ચતુબ્બિધં.

નિપ્ફન્નરૂપં પનેત્થ **રૂપરૂપં** નામ, આકાસધાતુ **પરિચ્છેદરૂપં** નામ, કાયવિઞ્ઞત્તિઆદિ કમ્મઞ્ઞતાપરિયન્તં **વિકારરૂપં** નામ, જાતિજરાભઙ્ગં **લક્ખણરૂપં** નામાતિ એવં રૂપરૂપાદિચતુક્કવસેન ચતુબ્બિધં.

યં પનેત્થ હદયરૂપં નામ, તં **વત્થુ** ન દ્વારં. વિઞ્ઞત્તિદ્વયં **દ્વારં** ન વત્થુ. પસાદરૂપં **વત્થુ** ચેવ **દ્વારઞ્ચ**. સેસં **નેવ વત્થુ ન દ્વારન્તિ** એવં વત્થાદિચતુક્કવસેન ચતુબ્બિધં.

૪૫૦. પુન એકજં, દ્વિજં, તિજં, ચતુજં, નકુતોચિજાતન્તિ ઇમેસં વસેન પઞ્ચવિધં. તત્થ કમ્મજમેવ ચિત્તજમેવ ચ **એકજં** નામ. તેસુ સદ્ધિં હદયવત્થુના ઇન્દ્રિયરૂપં **કમ્મજ**મેવ. વિઞ્ઞત્તિદ્વયં **ચિત્તજ**મેવ. યં પન ચિત્તતો ચ ઉતુતો ચ જાતં, તં **દ્વિજં** નામ, તં સદ્દાયતનમેવ. યં ઉતુચિત્તાહારેહિ જાતં, તં **તિજં** નામ, તં પન લહુતાદિત્તયમેવ. યં ચતૂહિપિ કમ્માદીહિ જાતં, તં **ચતુજં** નામ, તં લક્ખણરૂપવજ્જં અવસેસં હોતિ. લક્ખણરૂપં પન **નકુતોચિજાતં**. કસ્મા? ન હિ ઉપ્પાદસ્સ ઉપ્પાદો અત્થિ, ઉપ્પન્નસ્સ ચ પરિપાકભેદમત્તં ઇતરદ્વયં. યમ્પિ ''રૂપાયતનં સદ્દાયતનં ગન્ધાયતનં રસાયતનં ફોટ્ઠબ્બાયતનં આકાસધાતુ આપોધાતુ રૂપસ્સ લહુતા, રૂપસ્સ મુદુતા, રૂપસ્સ કમ્મઞ્ઞતા, રૂપસ્સ ઉપચયો, રૂપસ્સ સન્તતિ, કબળીકારો આહારો, ઇમે ધમ્મા ચિત્તસમુટ્ઠાના''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૨૦૧) જાતિયા કુતોચિજાતત્તં અનુઞ્ઞાતં, તં પન રૂપજનકપચ્ચયાનં કિચ્ચાનુભાવક્ખણે દિટ્ઠત્તાતિ વેદિતબ્બં.

ઇદં તાવ રૂપક્ખન્ધે વિત્થારકથામુખં.

વિઞ્ઞાણક્ખન્ધકથા

૪૫૧. ઇતરેસુ પન યંકિઞ્ચિ વેદયિતલક્ખણં, સબ્બં તં એકતો કત્વા વેદનાક્ખન્ધો; યંકિઞ્ચિ સઞ્જાનનલક્ખણં, સબ્બં તં એકતો કત્વા સઞ્ઞાક્ખન્ધો; યંકિઞ્ચિ અભિસઙ્ખરણલક્ખણં, સબ્બં તં એકતો કત્વા સઙ્ખારક્ખન્ધો; યંકિઞ્ચિ વિજાનનલક્ખણં, સબ્બં તં એકતો કત્વા વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો વેદિતબ્બો. તત્થ યસ્મા વિઞ્ઞાણક્ખન્ધે વિઞ્ઞાતે ઇતરે સુવિઞ્ઞેય્યા હોન્તિ, તસ્મા વિઞ્ઞાણક્ખન્ધં આદિં કત્વા વણ્ણનં કરિસ્સામ.

યંકિઞ્ચિ વિજાનનલક્ખણં, સબ્બં તં એકતો કત્વા વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો વેદિતબ્બોતિ હિ વુત્તં. કિઞ્ચ વિજાનનલક્ખણં વિઞ્ઞાણં? યથાહ ''વિજાનાતિ વિજાનાતીતિ ખો, આવુસો, તસ્મા વિઞ્ઞાણન્તિ વુચ્ચતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૪૯). વિઞ્ઞાણં ચિત્તં મનોતિ અત્થતો એકં. તદેતં વિજાનનલક્ખણેન સભાવતો એકવિધમ્પિ જાતિવસેન તિવિધં કુસલં, અકુસલં, અબ્યાકતઞ્ચ.

૪૫૨. તત્થ **કુસલં** ભૂમિભેદતો ચતુબ્બિધં કામાવચરં રૂપાવચરં અરૂપાવચરં લોકુત્તરઞ્ચ. તત્થ **કામાવચરં** સોમનસ્સુપેક્ખાઞાણસઙ્ખારભેદતો અટ્ઠવિધં. સેય્યથિદં – સોમનસ્સસહગતં ઞાણસમ્પયુત્તં અસઙ્ખારં સસઙ્ખારઞ્ચ, તથા ઞાણવિપ્પયુત્તં. ઉપેક્ખાસહગતં ઞાણસમ્પયુત્તં અસઙ્ખારં સસઙ્ખારઞ્ચ, તથા ઞાણવિપ્પયુત્તં.

યદા હિ દેય્યધમ્મપટિગ્ગાહકાદિસમ્પત્તિં અઞ્ઞં વા સોમનસ્સહેતું આગમ્મ હટ્ઠપહટ્ઠો ''અત્થિ દિન્ન''ન્તિઆદિનયપ્પવત્તં (મ॰ નિ॰ ૧.૪૪૧) સમ્માદિટ્ઠિં પુરક્ખત્વા અસંસીદન્તો અનુસ્સાહિતો પરેહિ દાનાદીનિ

પુઞ્ઞાનિ કરોતિ, તદાસ્સ સોમનસ્સસહગતં ઞાણસમ્પયુત્તં ચિત્તં અસઙ્ખારં હોતિ. યદા પન વુત્તનયેન હટ્ઠતુટ્ઠો સમ્માદિટ્ઠિં પુરક્ખત્વા અમુત્તચાગતાદિવસેન સંસીદમાનો વા પરેહિ વા ઉસ્સાહિતો કરોતિ, તદાસ્સ તદેવ ચિત્તં સસઙ્ખારં હોતિ. ઇમસ્મિઞ્હિ અત્થે સઙ્ખારોતિ એતં અત્તનો વા પરેસં વા વસેન પવત્તસ્સ પુબ્બપયોગસ્સાધિવચનં. યદા પન ઞાતિજનસ્સ પટિપત્તિદસ્સનેન જાતપરિચયા બાલદારકા ભિક્ખૂ દિસ્વા સોમનસ્સજાતા સહસા કિઞ્ચિદેવ હત્થગતં દદન્તિ વા વન્દન્તિ વા, તદા તતિયં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. યદા પન ''દેથ વન્દથાતિ'' ઞાતીહિ ઉસ્સાહિતા એવં પટિપજ્જન્તિ, તદા ચતુત્થં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. યદા પન દેય્યધમ્મપટિગ્ગાહકાદીનં અસમ્પત્તિં અઞ્ઞેસં વા સોમનસ્સહેતૂનં અભાવં આગમ્મ ચતૂસુપિ વિકપ્પેસુ સોમનસ્સરહિતા હોન્તિ, તદા સેસાનિ ચત્તારિ ઉપેક્ખાસહગતાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ. એવં સોમનસ્સુપેક્ખાઞાણસઙ્ખારભેદતો અટ્ઠવિધં કામાવચરકુસલં વેદિતબ્બં.

રૂપાવચરં પન ઝાનઙ્ગયોગભેદતો પઞ્ચવિધં હોતિ. સેય્યથિદં, વિતક્કવિચારપીતિસુખસમાધિયુત્તં પઠમં, અતિક્કન્તવિતક્કં દુતિયં, તતો અતિક્કન્તવિચારં તતિયં, તતો વિરત્તપીતિકં ચતુત્થં, અત્થઙ્ગતસુખં ઉપેક્ખાસમાધિયુત્તં પઞ્ચમન્તિ.

અરૂપાવચરં ચતુન્નં આરુપ્પાનં યોગવસેન ચતુબ્બિધં. વુત્તપ્પકારેન હિ આકાસાનઞ્ચાયતનજ્ઝાનેન સમ્પયુત્તં પઠમં, વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનાદીહિ દુતિયતતિયચતુત્થાનિ . લોકુત્તરં ચતુમગ્ગસમ્પયોગતો ચતુબ્બિધન્તિ એવં તાવ કુસલવિઞ્ઞાણમેવ એકવીસતિવિધં હોતિ.

૪૫૩. **અકુસલં** પન ભૂમિતો એકવિધં કામાવચરમેવ, મૂલતો તિવિધં લોભમૂલં દોસમૂલં મોહમૂલઞ્ચ.

તત્થ **લોભમૂલં** સોમનસ્સુપેક્ખાદિટ્ઠિગતસઙ્ખારભેદતો અટ્ઠવિધં. સેય્યથિદં, સોમનસ્સસહગતં દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તં અસઙ્ખારં સસઙ્ખારઞ્ચ, તથા દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તં. ઉપેક્ખાસહગતં દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તં અસઙ્ખારં સસઙ્ખારઞ્ચ, તથા દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તં.

યદા હિ ''નત્થિ કામેસુ આદીનવો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૯) આદિના નયેન મિચ્છાદિટ્ઠિં પુરક્ખત્વા હટ્ઠતુટ્ઠો કામે વા પરિભુઞ્જતિ, દિટ્ઠમઙ્ગલાદીનિ વા સારતો પચ્ચેતિ સભાવતિક્ખેનેવ અનુસ્સાહિતેન ચિત્તેન, તદા પઠમં અકુસલચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. યદા મન્દેન સમુસ્સાહિતેન ચિત્તેન, તદા દુતિયં. યદા મિચ્છાદિટ્ઠિં અપુરક્ખત્વા કેવલં હટ્ઠતુટ્ઠો મેથુનં વા સેવતિ, પરસમ્પત્તિં વા અભિજ્ઝાયતિ, પરભણ્ડં વા હરતિ સભાવતિક્ખેનેવ અનુસ્સાહિતેન ચિત્તેન, તદા તતિયં. યદા મન્દેન સમુસ્સાહિતેન ચિત્તેન, તદા ચતુત્થં. યદા પન કામાનં વા અસમ્પત્તિં આગમ્મ અઞ્ઞેસં વા સોમનસ્સહેતૂનં અભાવેન ચતૂસુપિ વિકપ્પેસુ સોમનસ્સરહિતા હોન્તિ, તદા સેસાનિ ચત્તારિ ઉપેક્ખાસહગતાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ એવં સોમનસ્સુપેક્ખાદિટ્ઠિગતસઙ્ખારભેદતો અટ્ઠવિધં લોભમૂલં વેદિતબ્બં.

દોસમૂલં પન દોમનસ્સસહગતં પટિઘસમ્પયુત્તં અસઙ્ખારં સસઙ્ખારન્તિ દુવિધમેવ હોતિ, તસ્સ પાણાતિપાતાદીસુ તિક્ખમન્દપ્પવત્તિકાલે પવત્તિ વેદિતબ્બા.

મોહમૂલં ઉપેક્ખાસહગતં વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તં ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તઞ્ચાતિ દુવિધં. તસ્સ સન્નિટ્ઠાનવિક્ખેપકાલે પવત્તિ વેદિતબ્બાતિ એવં અકુસલવિઞ્ઞાણં દ્વાદસવિધં હોતિ.

૪૫૪. અબ્યાકતં જાતિભેદતો દુવિધં વિપાકં કિરિયઞ્ચ. તત્થ **વિપાકં** ભૂમિતો ચતુબ્બિધં કામાવચરં રૂપાવચરં અરૂપાવચરં લોકુત્તરઞ્ચ. તત્થ કામાવચરં દુવિધં કુસલવિપાકં અકુસલવિપાકઞ્ચ. કુસલવિપાકમ્પિ દુવિધં અહેતુકં સહેતુકઞ્ચ.

તત્થ અલોભાદિવિપાકહેતુવિરહિતં અહેતુકં, તં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણં , સમ્પટિચ્છનકિચ્ચા મનોધાતુ, સન્તીરણાદિકિચ્ચા દ્વે મનોવિઞ્ઞાણધાતુયો ચાતિ અટ્ઠવિધં.

તત્થ ચક્ખુસન્નિસ્સિતરૂપવિજાનનલક્ખણં **ચક્ખુવિઞ્ઞાણં**, રૂપમત્તારમ્મણરસં, રૂપાભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, રૂપારમ્મણાય કિરિયમનોધાતુયા અપગમપદટ્ઠાનં. સોતાદિસન્નિસ્સિતસદ્દાદિવિજાનનલક્ખણાનિ **સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ**, સદ્દાદિમત્તારમ્મણરસાનિ, સદ્દાદિઅભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાનાનિ, સદ્દારમ્મણાદીનં કિરિયમનોધાતૂનં અપગમપદટ્ઠાનાનિ.

ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અનન્તરં રૂપાદિવિજાનનલક્ખણા **મનોધાતુ**, રૂપાદિસમ્પટિચ્છનરસા, તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિઅપગમપદટ્ઠાના.

અહેતુકવિપાકા સળારમ્મણવિજાનનલક્ખણા દુવિધાપિ સન્તીરણાદિકિચ્ચા **મનોવિઞ્ઞાણધાતુ**, સન્તીરણાદિરસા, તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, હદયવત્થુપદટ્ઠાના. સોમનસ્સુપેક્ખાયોગતો પન દ્વિપઞ્ચટ્ઠાનભેદતો ચ તસ્સા ભેદો. એતાસુ હિ એકા એકન્તમિટ્ઠારમ્મણે પવત્તિસબ્ભાવતો સોમનસ્સસમ્પયુત્તા હુત્વા સન્તીરણતદારમ્મણવસેન પઞ્ચદ્વારે ચેવ જવનાવસાને ચ પવત્તનતો દ્વિટ્ઠાના હોતિ. એકા ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે પવત્તિસબ્ભાવતો ઉપેક્ખાસમ્પયુત્તા હુત્વા સન્તીરણતદારમ્મણપટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેન પવત્તનતો પઞ્ચટ્ઠાના હોતિ.

અટ્ઠવિધમ્પિ ચેતં અહેતુકવિપાકવિઞ્ઞાણં નિયતાનિયતારમ્મણત્તા દુવિધં. ઉપેક્ખાસુખસોમનસ્સભેદતો તિવિધં. વિઞ્ઞાણપઞ્ચકં હેત્થ નિયતારમ્મણં યથાક્કમં રૂપાદીસુયેવ પવત્તિતો, સેસં અનિયતારમ્મણં. તત્ર હિ મનોધાતુ પઞ્ચસુપિ રૂપાદીસુ પવત્તતિ, મનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયં છસૂતિ. કાયવિઞ્ઞાણં પનેત્થ સુખયુત્તં, દ્વિટ્ઠાના મનોવિઞ્ઞાણધાતુ સોમનસ્સયુત્તા, સેસં ઉપેક્ખાયુત્તન્તિ. એવં તાવ **કુસલવિપાકાહેતુકં** અટ્ઠવિધં વેદિતબ્બં.

અલોભાદિવિપાકહેતુસમ્પયુત્તં પન **સહેતુકં**, તં કામાવચરકુસલં વિય સોમનસ્સાદિ ભેદતો અટ્ઠવિધં. યથા પન કુસલં દાનાદિવસેન છસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ, ન ઇદં તથા. ઇદઞ્હિ પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિતદારમ્મણવસેન પરિત્તધમ્મપરિયાપન્નેસુયેવ છસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ . સઙ્ખારાસઙ્ખારભાવો પનેત્થ આગમનાદિવસેન વેદિતબ્બો. સમ્પયુત્તધમ્માનઞ્ચ વિસેસે અસતિપિ આદાસતલાદીસુ મુખનિમિત્તં વિય નિરુસ્સાહં વિપાકં, મુખં વિય સઉસ્સાહં કુસલન્તિ વેદિતબ્બં.

કેવલં હિ અકુસલવિપાકં અહેતુકમેવ, તં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણં, સમ્પટિચ્છનકિચ્ચા મનોધાતુ, સન્તીરણાદિકિચ્ચા પઞ્ચટ્ઠાના મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ સત્તવિધં. તં લક્ખણાદિતો કુસલાહેતુકવિપાકે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

કેવલઞ્હિ કુસલવિપાકાનિ ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણાનિ, ઇમાનિ અનિટ્ઠઅનિટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણાનિ. તાનિ ચ ઉપેક્ખાસુખસોમનસ્સભેદતો તિવિધાનિ, ઇમાનિ દુક્ખઉપેક્ખાવસેન દુવિધાનિ. એત્થ હિ કાયવિઞ્ઞાણં દુક્ખસહગતમેવ, સેસાનિ ઉપેક્ખાસહગતાનિ. સા ચ તેસુ ઉપેક્ખા હીના દુક્ખં વિય નાતિતિખિણા, ઇતરેસુ ઉપેક્ખા પણીતા સુખં વિય નાતિતિખિણા. ઇતિ ઇમેસં સત્તન્નં અકુસલવિપાકાનં પુરિમાનઞ્ચ સોળસન્નં કુસલવિપાકાનં વસેન કામાવચરં વિપાકવિઞ્ઞાણં તેવીસતિવિધં.

રૂપાવચરં પન કુસલં વિય પઞ્ચવિધં. કુસલં પન સમાપત્તિવસેન જવનવીથિયં પવત્તતિ. ઇદં ઉપપત્તિયં પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેન. યથા ચ રૂપાવચરં, એવં **અરૂપાવચરમ્પિ** કુસલં વિય ચતુબ્બિધં. પવત્તિભેદોપિસ્સ રૂપાવચરે વુત્તનયો એવ. **લોકુત્તરવિપાકં** ચતુમગ્ગયુત્તચિત્તફલત્તા ચતુબ્બિધં, તં મગ્ગવીથિવસેન ચેવ સમાપત્તિવસેન ચ દ્વિધા પવત્તતિ. એવં સબ્બમ્પિ ચતૂસુ ભૂમીસુ છત્તિંસવિધં વિપાકવિઞ્ઞાણં હોતિ.

કિરિયં પન ભૂમિભેદતો તિવિધં કામાવચરં રૂપાવચરં અરૂપાવચરઞ્ચ. તત્થ કામાવચરં દુવિધં અહેતુકં સહેતુકઞ્ચ. તત્થ અલોભાદિકિરિયહેતુવિરહિતં અહેતુકં, તં મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુભેદતો દુવિધં.

તત્થ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિપુરેચરરૂપાદિવિજાનનલક્ખણા **મનોધાતુ**, આવજ્જનરસા, રૂપાદિઅભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, ભવઙ્ગવિચ્છેદપદટ્ઠાના, સા ઉપેક્ખાયુત્તાવ હોતિ.

મનોવિઞ્ઞાણધાતુ પન દુવિધા સાધારણા અસાધારણા ચ. તત્થ સાધારણા ઉપેક્ખાસહગતાહેતુકકિરિયા સળારમ્મણવિજાનનલક્ખણા, કિચ્ચવસેન પઞ્ચદ્વારમનોદ્વારેસુ વોટ્ઠબ્બનાવજ્જનરસા, તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, અહેતુકવિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ભવઙ્ગાનં અઞ્ઞતરાપગમપદટ્ઠાના.

અસાધારણા સોમનસ્સસહગતાહેતુકકિરિયા સળારમ્મણવિજાનનલક્ખણા, કિચ્ચવસેન અરહતં અનુળારેસુ વત્થૂસુ હસિતુપ્પાદનરસા, તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, એકન્તતો હદયવત્થુપદટ્ઠાનાતિ. ઇતિ કામાવચરકિરિયં અહેતુકં તિવિધં.

સહેતુકં પન સોમનસ્સાદિભેદતો કુસલં વિય અટ્ઠવિધં. કેવલઞ્હિ કુસલં સેક્ખપુથુજ્જનાનં ઉપ્પજ્જતિ, ઇદં અરહતંયેવાતિ અયમેત્થ વિસેસો. એવં તાવ કામાવચરં એકાદસવિધં.

રૂપાવચરં પન અરૂપાવચરઞ્ચ કુસલં વિય પઞ્ચવિધં ચતુબ્બિધઞ્ચ હોતિ. અરહતં ઉપ્પત્તિવસેનેવ ચસ્સ કુસલતો વિસેસો વેદિતબ્બોતિ. એવં સબ્બમ્પિ તીસુ ભૂમીસુ વીસતિવિધં કિરિયવિઞ્ઞાણં હોતિ.

૪૫૫. ઇતિ એકવીસતિ કુસલાનિ દ્વાદસાકુસલાનિ છત્તિંસ વિપાકાનિ વીસતિ કિરિયાનીતિ સબ્બાનિપિ **એકૂનનવુતિ વિઞ્ઞાણાનિ** હોન્તિ. યાનિ પટિસન્ધિભવઙ્ગાવજ્જનદસ્સનસવનઘાયનસાયનફુસનસમ્પટિચ્છનસન્તીરણવોટ્ઠબ્બનજવનતદારમ્મણચુતિવસેન ચુદ્દસહિ આકારેહિ પવત્તન્તિ.

કથં? યદા હિ અટ્ઠન્નં કામાવચરકુસલાનં આનુભાવેન દેવમનુસ્સેસુ સત્તા નિબ્બત્તન્તિ, તદા નેસં મરણકાલે પચ્ચુપટ્ઠિતં કમ્મકમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તાનં અઞ્ઞતરં આરમ્મણં કત્વા અટ્ઠ સહેતુકકામાવચરવિપાકાનિ, મનુસ્સેસુ પણ્ડકાદિભાવં આપજ્જમાનાનં દુબ્બલદ્વિહેતુકકુસલવિપાકઉપેક્ખાસહગતાહેતુકવિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ચાતિ

પટિસન્ધિવસેન નવ વિપાકચિત્તાનિ પવત્તન્તિ. યદા રૂપાવચરારૂપાવચરકુસલાનુભાવેન રૂપારૂપભવેસુ નિબ્બત્તન્તિ , તદા નેસં મરણકાલે પચ્ચુપટ્ઠિતં કમ્મનિમિત્તમેવ આરમ્મણં કત્વા નવ રૂપારૂપાવચરવિપાકાનિ પટિસન્ધિવસેન પવત્તન્તિ.

યદા પન અકુસલાનુભાવેન અપાયે નિબ્બત્તન્તિ, તદા નેસં મરણકાલે પચ્ચુપટ્ઠિતં કમ્મકમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તાનં અઞ્ઞતરં આરમ્મણં કત્વા એકા અકુસલવિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ પટિસન્ધિવસેન પવત્તતીતિ એવં તાવેત્થ એકૂનવીસતિયા વિપાકવિઞ્ઞાણાનં **પટિસન્ધિવસેન** પવત્તિ વેદિતબ્બા.

પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણે પન નિરુદ્ધે તં તં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણમનુબન્ધમાનં તસ્સ તસ્સેવ કમ્મસ્સ વિપાકભૂતં તસ્મિઞ્ઞેવ આરમ્મણે તાદિસમેવ ભવઙ્ગવિઞ્ઞાણં નામ પવત્તતિ, પુનપિ તાદિસન્તિ એવં અસતિ સન્તાનવિનિવત્તકે અઞ્ઞસ્મિં ચિત્તુપ્પાદે નદીસોતં વિય સુપિનં અપસ્સતો નિદ્દોક્કમનકાલાદીસુ અપરિમાણસઙ્ખ્યમ્પિ પવત્તતિયેવાતિ એવં તેસઞ્ઞેવ વિઞ્ઞાણાનં **ભવઙ્ગવસેના**પિ પવત્તિ વેદિતબ્બા.

એવં પવત્તે પન ભવઙ્ગસન્તાને યદા સત્તાનં ઇન્દ્રિયાનિ આરમ્મણગહણક્ખમાનિ હોન્તિ, તદા ચક્ખુસ્સાપાથગતે રૂપે રૂપં પટિચ્ચ ચક્ખુપસાદસ્સ ઘટ્ટના હોતિ, તતો ઘટ્ટનાનુભાવેન ભવઙ્ગચલનં હોતિ, અથ નિરુદ્ધે ભવઙ્ગે તદેવ રૂપં આરમ્મણં કત્વા ભવઙ્ગં વિચ્છિન્દમાના વિય આવજ્જનકિચ્ચં સાધયમાના કિરિયમનોધાતુ ઉપ્પજ્જતિ. સોતદ્વારાદીસુપિ એસેવ નયો. મનોદ્વારે પન છબ્બિધેપિ આરમ્મણે આપાથગતે ભવઙ્ગચલનાનન્તરં ભવઙ્ગં વિચ્છિન્દમાના વિય આવજ્જનકિચ્ચં સાધયમાના અહેતુકકિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પજ્જતિ ઉપેક્ખાસહગતાતિ એવં દ્વિન્નં કિરિયવિઞ્ઞાણાનં **આવજ્જનવસેન** પવત્તિ વેદિતબ્બા.

આવજ્જનાનન્તરં પન ચક્ખુદ્વારે તાવ દસ્સનકિચ્ચં સાધયમાનં ચક્ખુપસાદવત્થુકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, સોતદ્વારાદીસુ સવનાદિકિચ્ચં સાધયમાનાનિ સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ પવત્તન્તિ. તાનિ ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તેસુ વિસયેસુ કુસલવિપાકાનિ, અનિટ્ઠઅનિટ્ઠમજ્ઝત્તેસુ વિસયેસુ અકુસલવિપાકાનીતિ એવં દસન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં **દસ્સનસવનઘાયનસાયનફુસનવસેન** પવત્તિ વેદિતબ્બા.

''ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધસમનન્તરા ઉપ્પજ્જતિ ચિત્તં મનો માનસં તજ્જા મનોધાતૂ''તિઆદિવચનતો (વિભ॰ ૧૮૪) પન ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અનન્તરા તેસઞ્ઞેવ વિસયં સમ્પટિચ્છમાના કુસલવિપાકાનન્તરં કુસલવિપાકા, અકુસલવિપાકાનન્તરં અકુસલવિપાકા મનોધાતુ ઉપ્પજ્જતિ. એવં દ્વિન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં **સમ્પટિચ્છનવસેન** પવત્તિ વેદિતબ્બા.

''મનોધાતુયાપિ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધસમનન્તરા ઉપ્પજ્જતિ ચિત્તં મનો માનસં તજ્જામનોવિઞ્ઞાણધાતૂ''તિ (વિભ॰ ૧૮૪) વચનતો પન મનોધાતુયા સમ્પટિચ્છિતમેવ વિસયં સન્તીરયમાના અકુસલવિપાકમનોધાતુયા અનન્તરા અકુસલવિપાકા, કુસલવિપાકાય અનન્તરા ઇટ્ઠારમ્મણે સોમનસ્સસહગતા, ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે ઉપેક્ખાસહગતા ઉપ્પજ્જતિ વિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ એવં તિણ્ણં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં **સન્તીરણવસેન** પવત્તિ વેદિતબ્બા.

સન્તીરણાનન્તરં પન તમેવ વિસયં વવત્થાપયમાના ઉપ્પજ્જતિ કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપેક્ખાસહગતાતિ એવં એકસ્સેવ કિરિયવિઞ્ઞાણસ્સ **વોટ્ઠબ્બનવસેન** પવત્તિ વેદિતબ્બા.

વોટ્ઠબ્બનાનન્તરં પન સચે મહન્તં હોતિ રૂપાદિઆરમ્મણં, અથ યથાવવત્થાપિતે વિસયે અટ્ઠન્નં વા કામાવચરકુસલાનં દ્વાદસન્નં વા અકુસલાનં નવન્નં વા અવસેસકામાવચરકિરિયાનં અઞ્ઞતરવસેન છ સત્ત વા જવનાનિ જવન્તિ, એસો તાવ પઞ્ચદ્વારે નયો.

મનોદ્વારે પન મનોદ્વારાવજ્જનાનન્તરં તાનિયેવ. ગોત્રભુતો ઉદ્ધં રૂપાવચરતો પઞ્ચ કુસલાનિ પઞ્ચ કિરિયાનિ, અરૂપાવચરતો ચત્તારિ કુસલાનિ ચત્તારિ કિરિયાનિ, લોકુત્તરતો ચત્તારિ મગ્ગચિત્તાનિ ચત્તારિ ફલચિત્તાનીતિ ઇમેસુ યં યં લદ્ધપચ્ચયં હોતિ, તં તં જવતીતિ એવં પઞ્ચપઞ્ઞાસાય કુસલાકુસલકિરિયવિપાકવિઞ્ઞાણાનં **જવનવસેન** પવત્તિ વેદિતબ્બા.

જવનાવસાને પન સચે પઞ્ચદ્વારે અતિમહન્તં, મનોદ્વારે ચ વિભૂતમારમ્મણં હોતિ, અથ કામાવચરસત્તાનં કામાવચરજવનાવસાને ઇટ્ઠારમ્મણાદીનં પુરિમકમ્મજવનચિત્તાદીનઞ્ચ વસેન યો યો પચ્ચયો લદ્ધો હોતિ, તસ્સ તસ્સ વસેન અટ્ઠસુ સહેતુકકામાવચરવિપાકેસુ તીસુ વિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતૂસુ ચ અઞ્ઞતરં પટિસોતગતં નાવં અનુબન્ધમાનં કિઞ્ચિ અન્તરં ઉદકમિવ ભવઙ્ગસ્સારમ્મણતો અઞ્ઞસ્મિં આરમ્મણે જવિતં જવનમનુબન્ધં દ્વિક્ખત્તું સકિં વા વિપાકવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. તદેતં જવનાવસાને ભવઙ્ગસ્સ આરમ્મણે પવત્તનારહં સમાનં તસ્સ જવનસ્સ આરમ્મણં આરમ્મણં કત્વા પવત્તત્તા તદારમ્મણન્તિ વુચ્ચતિ. એવં એકાદસન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં **તદારમ્મણવસેન** પવત્તિ વેદિતબ્બા.

તદારમ્મણાવસાને પન પુન ભવઙ્ગમેવ પવત્તતિ, ભવઙ્ગે વિચ્છિન્ને પુન આવજ્જનાદીનીતિ એવં લદ્ધપચ્ચયચિત્તસન્તાનં ભવઙ્ગાનન્તરં આવજ્જનં આવજ્જનાનન્તરં દસ્સનાદીનીતિ ચિત્તનિયમવસેનેવ પુનપ્પુનં તાવ પવત્તતિ, યાવ એકસ્મિં ભવે ભવઙ્ગસ્સ પરિક્ખયો. એકસ્મિં હિ ભવે યં સબ્બપચ્છિમં ભવઙ્ગચિત્તં, તં તતો ચવનત્તા ચુતીતિ વુચ્ચતિ. તસ્મા તમ્પિ એકૂનવીસતિવિધમેવ હોતિ. એવં એકૂનવીસતિયા વિપાકવિઞ્ઞાણાનં **ચુતિવસેન** પવત્તિ વેદિતબ્બા.

ચુતિતો પન પુન પટિસન્ધિ, પટિસન્ધિતો પુન ભવઙ્ગન્તિ એવં ભવગતિઠિતિનિવાસેસુ સંસરમાનાનં સત્તાનં અવિચ્છિન્નં ચિત્તસન્તાનં પવત્તતિયેવ. યો પનેત્થ અરહત્તં પાપુણાતિ, તસ્સ ચુતિચિત્તે નિરુદ્ધે નિરુદ્ધમેવ હોતીતિ.

ઇદં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધે વિત્થારકથામુખં.

વેદનાક્ખન્ધકથા

૪૫૬. ઇદાનિ યં વુત્તં ''યંકિઞ્ચિ વેદયિતલક્ખણં, સબ્બં તં એકતો કત્વા વેદનાક્ખન્ધો વેદિતબ્બો''તિ, એત્થાપિ વેદયિતલક્ખણં નામ વેદનાવ. યથાહ – ''વેદયતિ વેદયતીતિ ખો આવુસો, તસ્મા વેદનાતિ વુચ્ચતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૦). સા પન વેદયિતલક્ખણેન સભાવતો એકવિધાપિ જાતિવસેન તિવિધા હોતિ કુસલા, અકુસલા, અબ્યાકતા ચાતિ.

તત્થ કામાવચરં સોમનસ્સુપેક્ખાઞાણસઙ્ખારભેદતો અટ્ઠવિધન્તિઆદિના નયેન વુત્તેન કુસલવિઞ્ઞાણેન સમ્પયુત્તા કુસલા, અકુસલેન સમ્પયુત્તા અકુસલા, અબ્યાકતેન સમ્પયુત્તા અબ્યાકતાતિ વેદિતબ્બા. સા સભાવભેદતો પઞ્ચવિધા હોતિ – સુખં દુક્ખં સોમનસ્સં દોમનસ્સં ઉપેક્ખાતિ.

તત્થ કુસલવિપાકેન કાયવિઞ્ઞાણેન સમ્પયુત્તં સુખં. અકુસલવિપાકેન દુક્ખં. કામાવચરતો ચતૂહિ કુસલેહિ, ચતૂહિ સહેતુકવિપાકેહિ, એકેન અહેતુકવિપાકેન, ચતૂહિ સહેતુકકિરિયેહિ, એકેન અહેતુકકિરિયેન, ચતૂહિ અકુસલેહિ, રૂપાવચરતો ઠપેત્વા પઞ્ચમજ્ઝાનવિઞ્ઞાણં ચતૂહિ કુસલેહિ, ચતૂહિ વિપાકેહિ, ચતૂહિ કિરિયેહિ, લોકુત્તરં પન યસ્મા અઝાનિકં નામ નત્થિ, તસ્મા અટ્ઠ લોકુત્તરાનિ પઞ્ચન્નં ઝાનાનં વસેન ચત્તાલીસં હોન્તિ. તેસુ ઠપેત્વા અટ્ઠ પઞ્ચમજ્ઝાનિકાનિ સેસેહિ દ્વત્તિંસાય કુસલવિપાકેહીતિ એવં સોમનસ્સં દ્વાસટ્ઠિયા વિઞ્ઞાણેહિ સમ્પયુત્તં. દોમનસ્સં દ્વીહિ અકુસલેહિ. ઉપેક્ખા અવસેસપઞ્ચપઞ્ઞાસાય વિઞ્ઞાણેહિ સમ્પયુત્તા.

તત્થ ઇટ્ઠફોટ્ઠબ્બાનુભવનલક્ખણં **સુખં**, સમ્પયુત્તાનં ઉપબ્રૂહનરસં, કાયિકઅસ્સાદપચ્ચુપટ્ઠાનં, કાયિન્દ્રિયપદટ્ઠાનં.

અનિટ્ઠફોટ્ઠબ્બાનુભવનલક્ખણં **દુક્ખં**, સમ્પયુત્તાનં મિલાપનરસં, કાયિકાબાધપચ્ચુપટ્ઠાનં, કાયિન્દ્રિયપદટ્ઠાનં.

ઇટ્ઠારમ્મણાનુભવનલક્ખણં **સોમનસ્સં**, યથા તથા વા ઇટ્ઠાકારસમ્ભોગરસં, ચેતસિકઅસ્સાદપચ્ચુપટ્ઠાનં, પસ્સદ્ધિપદટ્ઠાનં.

અનિટ્ઠારમ્મણાનુભવનલક્ખણં **દોમનસ્સં**, યથા તથા વા અનિટ્ઠાકારસમ્ભોગરસં, ચેતસિકાબાધપચ્ચુપટ્ઠાનં, એકન્તેનેવ હદયવત્થુપદટ્ઠાનં.

મજ્ઝત્તવેદયિતલક્ખણા ઉપેક્ખા, સમ્પયુત્તાનં નાતિઉપબ્રૂહનમિલાપનરસા, સન્તભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, નિપ્પીતિકચિત્તપદટ્ઠાનાતિ.

ઇદં વેદનાક્ખન્ધે વિત્થારકથામુખં.

સઞ્ઞાક્ખન્ધકથા

૪૫૭. ઇદાનિ યં વુત્તં ''યંકિઞ્ચિ સઞ્જાનનલક્ખણં, સબ્બં તં એકતો કત્વા સઞ્ઞાક્ખન્ધો વેદિતબ્બો''તિ, એત્થાપિ સઞ્જાનનલક્ખણં નામ સઞ્ઞાવ. યથાહ – ''સઞ્જાનાતિ સઞ્જાનાતીતિ ખો, આવુસો, તસ્મા સઞ્ઞાતિ વુચ્ચતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૦). સા પનેસા સઞ્જાનનલક્ખણેન સભાવતો એકવિધાપિ જાતિવસેન તિવિધા હોતિ કુસલા, અકુસલા, અબ્યાકતા ચ.

તત્થ કુસલવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા કુસલા, અકુસલસમ્પયુત્તા અકુસલા, અબ્યાકતસમ્પયુત્તા અબ્યાકતા. ન હિ તં વિઞ્ઞાણં અત્થિ, યં સઞ્ઞાય વિપ્પયુત્તં, તસ્મા યત્તકો વિઞ્ઞાણસ્સ ભેદો, તત્તકો સઞ્ઞાયાતિ.

સા પનેસા એવં વિઞ્ઞાણેન સમપ્પભેદાપિ લક્ખણાદિતો સબ્બાવ સઞ્જાનનલક્ખણા, તદેવેતન્તિ પુન સઞ્જાનનપચ્ચયનિમિત્તકરણરસા દારુઆદીસુ તચ્છકાદયો વિય, યથાગહિતનિમિત્તવસેન અભિનિવેસકરણપચ્ચુપટ્ઠાના હત્થિદસ્સકઅન્ધા (ઉદા॰ ૫૪) વિય, યથાઉપટ્ઠિતવિસયપદટ્ઠાના તિણપુરિસકેસુ મિગપોતકાનં પુરિસાતિ ઉપ્પન્નસઞ્ઞા વિયાતિ.

ઇદં સઞ્ઞાક્ખન્ધે વિત્થારકથામુખં.

૪૫૮. યં પન વુત્તં ‘‘યંકિઞ્ચિ અભિસઙ્ખરણલક્ખણં, સબ્બં તં એકતો કત્વા સઙ્ખારક્ખન્ધો વેદિતબ્બો’’તિ, એત્થ અભિસઙ્ખરણલક્ખણં નામ રાસિકરણલક્ખણં. કિં પન તન્તિ, સઙ્ખારાયેવ. યથાહ – ‘‘સઙ્ખતમભિસઙ્ખરોન્તીતિ ખો, ભિક્ખવે, તસ્મા સઙ્ખારાતિ વુચ્ચન્તી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯). તે અભિસઙ્ખરણલક્ખણા, આયૂહનરસા, વિપ્ફારપચ્ચુપટ્ઠાના, સેસખન્ધત્તયપદટ્ઠાના.

એવં લક્ખણાદિતો એકવિધાપિ ચ જાતિવસેન તિવિધા કુસલા, અકુસલા, અબ્યાકતાતિ . તેસુ કુસલવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા કુસલા. અકુસલસમ્પયુત્તા અકુસલા. અબ્યાકતસમ્પયુત્તા અબ્યાકતા.

તત્થ કામાવચરપઠમકુસલવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા તાવ નિયતા સરૂપેન આગતા સત્તવીસતિ, યેવાપનકા ચત્તારો, અનિયતા પઞ્ચાતિ છત્તિંસ. તત્થ ફસ્સો, ચેતના, વિતક્કો, વિચારો, પીતિ, વીરિયં, જીવિતં, સમાધિ, સદ્ધા, સતિ, હિરી, ઓત્તપ્પં, અલોભો, અદોસો, અમોહો, કાયપસ્સદ્ધિ, ચિત્તપસ્સદ્ધિ, કાયલહુતા, ચિત્તલહુતા, કાયમુદુતા, ચિત્તમુદુતા, કાયકમ્મઞ્ઞતા, ચિત્તકમ્મઞ્ઞતા, કાયપાગુઞ્ઞતા, ચિત્તપાગુઞ્ઞતા, કાયુજુકતા, ચિત્તુજુકતાતિ ઇમે સરૂપેન આગતા સત્તવીસતિ (ધ॰ સ॰ ૧; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧ યેવાપનકવણ્ણના). છન્દો, અધિમોક્ખો, મનસિકારો, તત્રમજ્ઝત્તતાતિ ઇમે યેવાપનકા ચત્તારો (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧ યેવાપનકવણ્ણના). કરુણા, મુદિતા, કાયદુચ્ચરિતવિરતિ, વચીદુચ્ચરિતવિરતિ, મિચ્છાજીવવિરતીતિ ઇમે અનિયતા પઞ્ચ. એતે હિ કદાચિ ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પજ્જમાનાપિ ચ ન એકતો ઉપ્પજ્જન્તિ.

૪૫૯. તત્થ ફુસતીતિ **ફસ્સો**. સ્વાયં ફુસનલક્ખણો. સઙ્ઘટ્ટનરસો, સન્નિપાતપચ્ચુપટ્ઠાનો, આપાથગતવિસયપદટ્ઠાનો. અયઞ્હિ અરૂપધમ્મોપિ સમાનો આરમ્મણે ફુસનાકારેનેવ પવત્તતિ. એકદેસેન ચ અનલ્લિયમાનોપિ રૂપં વિય ચક્ખુ, સદ્દો વિય ચ સોતં ચિત્તં આરમ્મણઞ્ચ સઙ્ઘટ્ટેતિ, તિકસન્નિપાતસઙ્ખાતસ્સ અત્તનો કારણસ્સ વસેન પવેદિતત્તા સન્નિપાતપચ્ચુપટ્ઠાનો. તજ્જાસમન્નાહારેન ચેવ ઇન્દ્રિયેન ચ પરિક્ખતે વિસયે અનન્તરાયેનેવ ઉપ્પજ્જનતો આપાથગતવિસયપદટ્ઠાનોતિ વુચ્ચતિ. વેદનાધિટ્ઠાનભાવતો પન નિચ્ચમ્મગાવી (સં॰ નિ॰ ૨.૬૩) વિય દટ્ઠબ્બો.

૪૬૦. ચેતયતીતિ **ચેતના**. અભિસન્દહતીતિ અત્થો. સા ચેતનાભાવલક્ખણા, આયૂહનરસા, સંવિદહનપચ્ચુપટ્ઠાના સકિચ્ચપરકિચ્ચસાધિકા જેટ્ઠસિસ્સમહાવડ્ઢકીઆદયો વિય. અચ્ચાયિકકમ્માનુસ્સરણાદીસુ ચ પનાયં સમ્પયુત્તાનં ઉસ્સહનભાવેન પવત્તમાના પાકટા હોતિ.

વિતક્કવિચારપીતીસુ યં વત્તબ્બં સિયા, તં સબ્બં પથવીકસિણનિદ્દેસે પઠમજ્ઝાનવણ્ણનાયં (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૭૧) વુત્તમેવ.

૪૬૧. વીરભાવો **વીરિયં**. તં ઉસ્સહનલક્ખણં, સહજાતાનં ઉપત્થમ્ભનરસં, અસંસીદનભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં. ‘‘સંવિગ્ગો યોનિસો પદહતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૩) વચનતો સંવેગપદટ્ઠાનં, વીરિયારમ્ભવત્થુપદટ્ઠાનં વા, સમ્મા આરદ્ધં સબ્બસમ્પત્તીનં મૂલં હોતીતિ દટ્ઠબ્બં.

૪૬૨. જીવન્તિ તેન, સયં વા જીવતિ, જીવનમત્તમેવ વા તન્તિ **જીવિતં**. લક્ખણાદીનિ પનસ્સ રૂપજીવિતે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. તઞ્હિ રૂપધમ્માનં જીવિતં, ઇદં અરૂપધમ્માનન્તિ ઇદમેવેત્થ નાનાકરણં.

૪૬૩. આરમ્મણે ચિત્તં સમં આધિયતિ, સમ્મા વા આધિયતિ, સમાધાનમત્તમેવ વા એતં ચિત્તસ્સાતિ **સમાધિ**. સો અવિસારલક્ખણો, અવિક્ખેપલક્ખણો વા, સહજાતાનં સમ્પિણ્ડનરસો ન્હાનિયચુણ્ણાનં ઉદકં વિય, ઉપસમપચ્ચુપટ્ઠાનો, વિસેસતો સુખપદટ્ઠાનો, નિવાતે દીપચ્ચીનં ઠિતિ વિય ચેતસો ઠિતીતિ દટ્ઠબ્બો.

૪૬૪. સદ્દહન્તિ એતાય, સયં વા સદ્દહતિ, સદ્દહનમત્તમેવ વા એસાતિ **સદ્ધા**. સા સદ્દહનલક્ખણા, ઓકપ્પનલક્ખણા વા, પસાદનરસા ઉદકપ્પસાદકમણિ વિય, પક્ખન્દનરસા વા ઓઘુત્તરણો વિય. અકાલુસ્સિયપચ્ચુપટ્ઠાના, અધિમુત્તિપચ્ચુપટ્ઠાના વા, સદ્ધેય્યવત્થુપદટ્ઠાના, સદ્ધમ્મસ્સવનાદિસોતાપત્તિયઙ્ગ(દી॰ નિ॰ ૩.૩૧૧; સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૦૧) પદટ્ઠાના વા, હત્થવિત્તબીજાનિ વિય દટ્ઠબ્બા.

૪૬૫. સરન્તિ તાય, સયં વા સરતિ સરણમત્તમેવ વા એસાતિ **સતિ**. સા અપિલાપનલક્ખણા, અસમ્મોસરસા, આરક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના, વિસયાભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાના વા, થિરસઞ્ઞાપદટ્ઠાના, કાયાદિસતિપટ્ઠાનપદટ્ઠાના વા. આરમ્મણે દળ્હપતિટ્ઠિતત્તા પન એસિકા વિય, ચક્ખુદ્વારાદિરક્ખણતો દોવારિકો વિય ચ દટ્ઠબ્બા.

૪૬૬. કાયદુચ્ચરિતાદીહિ હિરિયતીતિ **હિરી**. લજ્જાયેતં અધિવચનં. તેહિયેવ ઓત્તપ્પતીતિ **ઓત્તપ્પં**. પાપતો ઉબ્બેગસ્સેતં અધિવચનં. તત્થ પાપતો જિગુચ્છનલક્ખણા હિરી. ઉત્તાસનલક્ખણં ઓત્તપ્પં. લજ્જાકારેન પાપાનં અકરણરસા હિરી. ઉત્તાસાકારેન ઓત્તપ્પં. વુત્તપ્પકારેનેવ ચ પાપતો સઙ્કોચનપચ્ચુપટ્ઠાના એતા, અત્તગારવપરગારવપદટ્ઠાના. અત્તાનં ગરું કત્વા હિરિયા પાપં જહાતિ કુલવધૂ વિય. પરં ગરું કત્વા ઓત્તપ્પેન પાપં જહાતિ વેસિયા વિય. ઇમે ચ પન દ્વે ધમ્મા લોકપાલકાતિ (અ॰ નિ॰ ૨.૯) દટ્ઠબ્બા.

૪૬૭. ન લુબ્ભન્તિ તેન, સયં વા ન લુબ્ભતિ, અલુબ્ભનમત્તમેવ વા તન્તિ **અલોભો**. અદોસામોહેસુપિ એસેવ નયો. તેસુ અલોભો આરમ્મણે ચિત્તસ્સ અગેધલક્ખણો, અલગ્ગભાવલક્ખણો વા કમલદલે જલબિન્દુ વિય. અપરિગ્ગહરસો મુત્તભિક્ખુ વિય, અનલ્લીનભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો અસુચિમ્હિ પતિતપુરિસો વિય.

૪૬૮. **અદોસો** અચણ્ડિક્કલક્ખણો, અવિરોધલક્ખણો વા અનુકૂલમિત્તો વિય, આઘાતવિનયરસો, પરિળાહવિનયરસો વા ચન્દનં વિય, સોમ્મભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો પુણ્ણચન્દો વિય.

૪૬૯. **અમોહો** યથાસભાવપટિવેધલક્ખણો, અક્ખલિતપટિવેધલક્ખણો વા કુસલિસ્સાસખિત્તઉસુપટિવેધો વિય, વિસયોભાસનરસો પદીપો વિય. અસમ્મોહપચ્ચુપટ્ઠાનો અરઞ્ઞગતસુદેસકો વિય. તયોપિ ચેતે સબ્બકુસલાનં મૂલભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

૪૭૦. કાયસ્સ પસ્સમ્ભનં **કાયપસ્સદ્ધિ**. ચિત્તસ્સ પસ્સમ્ભનં **ચિત્તપસ્સદ્ધિ**. **કાયો**તિ ચેત્થ વેદનાદયો તયો ખન્ધા. ઉભોપિ પનેતા એકતો કત્વા કાયચિત્તદરથવૂપસમલક્ખણા કાયચિત્તપસ્સદ્ધિયો, કાયચિત્તદરથનિમદ્દનરસા, કાયચિત્તાનં અપરિપ્ફન્દનસીતિભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તાનં અવૂપસમકરઉદ્ધચ્ચાદિકિલેસપટિપક્ખભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

કાયસ્સ લહુભાવો **કાયલહુતા**. ચિત્તસ્સ લહુભાવો **ચિત્તલહુતા**. તા કાયચિત્તગરુભાવવૂપસમલક્ખણા, કાયચિત્તગરુભાવનિમદ્દનરસા, કાયચિત્તાનં અદન્ધતાપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તાનં ગરુભાવકરથિનમિદ્ધાદિકિલેસપટિપક્ખભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

કાયસ્સ મુદુભાવો **કાયમુદુતા**. ચિત્તસ્સ મુદુભાવો **ચિત્તમુદુતા**. તા કાયચિત્તત્થમ્ભવૂપસમલક્ખણા , કાયચિત્તથદ્ધભાવનિમદ્દનરસા, અપ્પટિઘાતપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તાનં થદ્ધભાવકરદિટ્ઠિમાનાદિકિલેસપટિપક્ખભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

કાયસ્સ કમ્મઞ્ઞભાવો **કાયકમ્મઞ્ઞતા**. ચિત્તસ્સ કમ્મઞ્ઞભાવો **ચિત્તકમ્મઞ્ઞતા**. તા કાયચિત્તાકમ્મઞ્ઞભાવવૂપસમલક્ખણા, કાયચિત્તાકમ્મઞ્ઞભાવનિમદ્દનરસા, કાયચિત્તાનં આરમ્મણકરણસમ્પત્તિપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તાનં અકમ્મઞ્ઞભાવકરાવસેસનીવરણાદિપટિપક્ખભૂતા, પસાદનીયવત્થૂસુ પસાદાવહા, હિતકિરિયાસુ વિનિયોગક્ખમભાવાવહા સુવણ્ણવિસુદ્ધિ વિયાતિ દટ્ઠબ્બા.

કાયસ્સ પાગુઞ્ઞભાવો **કાયપાગુઞ્ઞતા**. ચિત્તસ્સ પાગુઞ્ઞભાવો **ચિત્તપાગુઞ્ઞતા**. તા કાયચિત્તાનં અગેલઞ્ઞભાવલક્ખણા, કાયચિત્તગેલઞ્ઞનિમદ્દનરસા, નિરાદીનવપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તાનં ગેલઞ્ઞકરઅસદ્ધિયાદિપટિપક્ખભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

કાયસ્સ ઉજુકભાવો **કાયુજુકતા**. ચિત્તસ્સ ઉજુકભાવો **ચિત્તુજુકતા**. તા કાયચિત્તઅજ્જવલક્ખણા, કાયચિત્તકુટિલભાવનિમદ્દનરસા, અજિમ્હતાપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તાનં કુટિલભાવકરમાયાસાઠેય્યાદિપટિપક્ખભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

૪૭૧. **છન્દો**તિ કત્તુકામતાયેતં અધિવચનં. તસ્મા સો કત્તુકામતાલક્ખણો છન્દો, આરમ્મણપરિયેસનરસો, આરમ્મણેન અત્થિકતાપચ્ચુપટ્ઠાનો, તદેવસ્સ પદટ્ઠાનં. આરમ્મણગ્ગહણે અયં ચેતસો હત્થપ્પસારણં વિય દટ્ઠબ્બો.

૪૭૨. અધિમુચ્ચનં **અધિમોક્ખો**. સો સન્નિટ્ઠાનલક્ખણો, અસંસપ્પનરસો, નિચ્છયપચ્ચુપટ્ઠાનો, સન્નિટ્ઠેય્યધમ્મપદટ્ઠાનો, આરમ્મણે નિચ્ચલભાવેન ઇન્દખીલો વિય દટ્ઠબ્બો.

૪૭૩. કિરિયા કારો. મનમ્હિ કારો **મનસિકારો**. પુરિમમનતો વિસદિસમનં કરોતીતિપિ મનસિકારો. સ્વાયં આરમ્મણપટિપાદકો, વીથિપટિપાદકો, જવનપટિપાદકોતિ તિપ્પકારો.

તત્થ **આરમ્મણપટિપાદકો** મનમ્હિ કારોતિ મનસિકારો. સો સારણલક્ખણો, સમ્પયુત્તાનં આરમ્મણે સંયોજનરસો, આરમ્મણાભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો, આરમ્મણપદટ્ઠાનો. સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નો, આરમ્મણપટિપાદકત્તેન સમ્પયુત્તાનં સારથિ વિય દટ્ઠબ્બો. **વીથિપટિપાદકો**તિ પન પઞ્ચદ્વારાવજ્જનસ્સેતં અધિવચનં. **જવનપટિપાદકો**તિ મનોદ્વારાવજ્જનસ્સેતં અધિવચનં. ન તે ઇધ અધિપ્પેતા.

૪૭૪. તેસુ ધમ્મેસુ મજ્ઝત્તતા **તત્રમજ્ઝત્તતા**. સા ચિત્તચેતસિકાનં સમવાહિતલક્ખણા, ઊનાધિકતાનિવારણરસા, પક્ખપાતુપચ્છેદનરસા વા, મજ્ઝત્તભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, ચિત્તચેતસિકાનં અજ્ઝુપેક્ખનભાવેન સમપ્પવત્તાનં આજાનીયાનં અજ્ઝુપેક્ખકસારથિ વિય દટ્ઠબ્બા.

કરુણામુદિતા ચ બ્રહ્મવિહારનિદ્દેસે (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૬૨) વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. કેવલઞ્હિ તા અપ્પનાપ્પત્તા રૂપાવચરા, ઇમા કામાવચરાતિ અયમેવ વિસેસો.

કેચિ પન મેત્તુપેક્ખાયોપિ અનિયતેસુ ઇચ્છન્તિ, તં ન ગહેતબ્બં. અત્થતો હિ અદોસોયેવ મેત્તા, તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાયેવ ઉપેક્ખાતિ.

૪૭૫. કાયદુચ્ચરિતતો વિરતિ **કાયદુચ્ચરિતવિરતિ**. એસ નયો સેસાસુપિ. લક્ખણાદિતો પનેતા તિસ્સોપિ કાયદુચ્ચરિતાદિવત્થૂનં અવીતિક્કમલક્ખણા, અમદ્દનલક્ખણાતિ વુત્તં હોતિ. કાયદુચ્ચરિતાદિવત્થુતો સઙ્કોચનરસા, અકિરિયપચ્ચુપટ્ઠાના, સદ્ધાહિરોત્તપ્પઅપ્પિચ્છતાદિગુણપદટ્ઠાના, પાપકિરિયતો ચિત્તસ્સ વિમુખભાવભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

૪૭૬. ઇતિ ઇમેવ છત્તિંસ સઙ્ખારા પઠમેન કામાવચરકુસલવિઞ્ઞાણેન સમ્પયોગં ગચ્છન્તીતિ વેદિતબ્બા. યથા ચ પઠમેન, એવં દુતિયેનાપિ. સસઙ્ખારભાવમત્તમેવ હેત્થ વિસેસો.

તતિયેન પન ઠપેત્વા અમોહં અવસેસા વેદિતબ્બા. તથા ચતુત્થેન. સસઙ્ખારભાવમત્તમેવ હેત્થ વિસેસો.

પઠમે વુત્તેસુ પન ઠપેત્વા પીતિં અવસેસા પઞ્ચમેન સમ્પયોગં ગચ્છન્તિ. યથા ચ પઞ્ચમેન, એવં છટ્ઠેનાપિ. સસઙ્ખારભાવમત્તમેવ હેત્થ વિસેસો. સત્તમેન ચ પન ઠપેત્વા અમોહં અવસેસા વેદિતબ્બા. તથા અટ્ઠમેન. સસઙ્ખારભાવમત્તમેવ હેત્થ વિસેસો.

પઠમે વુત્તેસુ ઠપેત્વા વિરતિત્તયં સેસા રૂપાવચરકુસલેસુ પઠમેન સમ્પયોગં ગચ્છન્તિ. દુતિયેન તતો વિતક્કવજ્જા. તતિયેન તતો વિચારવજ્જા. ચતુત્થેન તતો પીતિવજ્જા. પઞ્ચમેન તતો અનિયતેસુ કરુણામુદિતાવજ્જા. તેયેવ ચતૂસુ આરુપ્પકુસલેસુ. અરૂપાવચરભાવોયેવ હિ એત્થ વિસેસો.

લોકુત્તરેસુ પઠમજ્ઝાનિકે તાવ મગ્ગવિઞ્ઞાણે પઠમરૂપાવચરવિઞ્ઞાણે વુત્તનયેન, દુતિયજ્ઝાનિકાદિભેદે દુતિયરૂપાવચરવિઞ્ઞાણાદીસુ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. કરુણામુદિતાનં પન અભાવો, નિયતવિરતિતા , લોકુત્તરતા ચાતિ અયમેત્થ વિસેસો. એવં તાવ કુસલાયેવ સઙ્ખારા વેદિતબ્બા.

૪૭૭. અકુસલેસુ લોભમૂલે પઠમાકુસલસમ્પયુત્તા તાવ નિયતા સરૂપેન આગતા તેરસ, યેવાપનકા ચત્તારોતિ સત્તરસ. તત્થ ફસ્સો, ચેતના, વિતક્કો, વિચારો, પીતિ, વીરિયં, જીવિતં, સમાધિ, અહિરિકં, અનોત્તપ્પં, લોભો, મોહો, મિચ્છાદિટ્ઠીતિ ઇમે સરૂપેન આગતા તેરસ (ધ॰ સ॰ ૩૬૫; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૩૬૫). છન્દો, અધિમોક્ખો, ઉદ્ધચ્ચં, મનસિકારોતિ ઇમે યેવાપનકા ચત્તારો (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૩૬૫).

૪૭૮. તત્થ ન હિરિયતીતિ અહિરિકો. અહિરિકસ્સ ભાવો **અહિરિકં**. ન ઓતપ્પતીતિ **અનોત્તપ્પં**. તેસુ **અહિરિકં** કાયદુચ્ચરિતાદીહિ અજિગુચ્છનલક્ખણં, અલજ્જાલક્ખણં વા. **અનોત્તપ્પં** તેહેવ અસારજ્જલક્ખણં, અનુત્તાસલક્ખણં વા. અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારો પન હિરોત્તપ્પાનં વુત્તપટિપક્ખવસેન વેદિતબ્બો.

૪૭૯. લુબ્ભન્તિ તેન, સયં વા લુબ્ભતિ, લુબ્ભનમત્તમેવ વા તન્તિ **લોભો**. મુય્હન્તિ તેન, સયં વા મુય્હતિ, મુય્હનમત્તમેવ વા તન્તિ **મોહો**. તેસુ **લોભો** આરમ્મણગ્ગહણલક્ખણો મક્કટાલેપો વિય, અભિસઙ્ગરસો તત્તકપાલે

ખિત્તમંસપેસિ વિય. અપરિચ્ચાગપચ્ચુપટ્ઠાનો તેલઞ્જનરાગો વિય. સંયોજનિયધમ્મેસુ અસ્સાદદસ્સનપદટ્ઠાનો. તણ્હાનદીભાવેન વડ્ઢમાનો સીઘસોતા નદી ઇવ મહાસમુદ્દં અપાયમેવ ગહેત્વા ગચ્છતીતિ દટ્ઠબ્બો.

૪૮૦. **મોહો** ચિત્તસ્સ અન્ધભાવલક્ખણો, અઞ્ઞાણલક્ખણો વા, અસમ્પટિવેધરસો, આરમ્મણસભાવચ્છાદનરસો વા, અસમ્માપટિપત્તિપચ્ચુપટ્ઠાનો, અન્ધકારપચ્ચુપટ્ઠાનો વા, અયોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનો, સબ્બાકુસલાનં મૂલન્તિ દટ્ઠબ્બો.

૪૮૧. મિચ્છા પસ્સન્તિ તાય, સયં વા મિચ્છા પસ્સતિ, મિચ્છાદસ્સનમત્તં વા એસાતિ **મિચ્છાદિટ્ઠિ**. સા અયોનિસો અભિનિવેસલક્ખણા, પરામાસરસા, મિચ્છાભિનિવેસપચ્ચુપટ્ઠાના, અરિયાનં અદસ્સનકામતાદિપદટ્ઠાના, પરમં વજ્જન્તિ દટ્ઠબ્બા.

૪૮૨. ઉદ્ધતભાવો **ઉદ્ધચ્ચં**. તં અવૂપસમલક્ખણં વાતાભિઘાતચલજલં વિય, અનવટ્ઠાનરસં વાતાભિઘાતચલધજપટાકા વિય, ભન્તત્તપચ્ચુપટ્ઠાનં પાસાણાભિઘાતસમુદ્ધતભસ્મં વિય, ચેતસો અવૂપસમે અયોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનં, ચિત્તવિક્ખેપોતિ દટ્ઠબ્બં. સેસા કુસલે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. અકુસલભાવોયેવ હિ અકુસલભાવેન ચ લામકત્તં એતેસં તેહિ વિસેસો.

૪૮૩. ઇતિ ઇમે સત્તરસ સઙ્ખારા પઠમેન અકુસલવિઞ્ઞાણેન સમ્પયોગં ગચ્છન્તીતિ વેદિતબ્બા. યથા ચ પઠમેન, એવં દુતિયેનાપિ. સસઙ્ખારતા પનેત્થ થિનમિદ્ધસ્સ ચ અનિયતતા વિસેસો.

તત્થ થિનનતા **થિનં**. મિદ્ધનતા **મિદ્ધં**. અનુસ્સાહસંહનનતા અસત્તિવિઘાતો ચાતિ અત્થો. થિનઞ્ચ મિદ્ધઞ્ચ થિનમિદ્ધં. તત્થ **થિનં** અનુસ્સાહલક્ખણં, વીરિયવિનોદનરસં, સંસીદનપચ્ચુપટ્ઠાનં. **મિદ્ધં** અકમ્મઞ્ઞતાલક્ખણં, ઓનહનરસં, લીનતાપચ્ચુપટ્ઠાનં, પચલાયિકાનિદ્દાપચ્ચુપટ્ઠાનં વા. ઉભયમ્પિ અરતિવિજમ્ભિકાદીસુ અયોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનં.

તતિયેન પઠમે વુત્તેસુ ઠપેત્વા મિચ્છાદિટ્ઠિં અવસેસા વેદિતબ્બા. **માનો** પનેત્થ અનિયતો હોતિ. અયં વિસેસો, સો ઉણ્ણતિલક્ખણો, સમ્પગ્ગહરસો, કેતુકમ્યતાપચ્ચુપટ્ઠાનો, દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તલોભપદટ્ઠાનો, ઉમ્માદો વિય દટ્ઠબ્બો.

ચતુત્થેન દુતિયે વુત્તેસુ ઠપેત્વા મિચ્છાદિટ્ઠિં અવસેસા વેદિતબ્બા. એત્થાપિ ચ માનો અનિયતેસુ હોતિયેવ. પઠમે વુત્તેસુ પન ઠપેત્વા પીતિં અવસેસા પઞ્ચમેન સમ્પયોગં ગચ્છન્તિ. યથા ચ પઞ્ચમેન, એવં છટ્ઠેનાપિ. સસઙ્ખારતા પનેત્થ થિનમિદ્ધસ્સ ચ અનિયતભાવો વિસેસો. સત્તમેન પઞ્ચમે વુત્તેસુ ઠપેત્વા દિટ્ઠિં અવસેસા વેદિતબ્બા. માનો પનેત્થ અનિયતો હોતિ. અટ્ઠમેન છટ્ઠે વુત્તેસુ ઠપેત્વા દિટ્ઠિં અવસેસા વેદિતબ્બા. એત્થાપિ ચ માનો અનિયતેસુ હોતિયેવાતિ.

૪૮૪. દોસમૂલેસુ પન દ્વીસુ પઠમસમ્પયુત્તા તાવ નિયતા સરૂપેન આગતા એકાદસ, યેવાપનકા ચત્તારો, અનિયતા તયોતિ અટ્ઠારસ . તત્થ ફસ્સો, ચેતના, વિતક્કો, વિચારો, વીરિયં, જીવિતં, સમાધિ, અહિરિકં, અનોત્તપ્પં, દોસો, મોહોતિ ઇમે સરૂપેન આગતા એકાદસ (ધ॰ સ॰ ૪૧૩; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૧૩). છન્દો, અધિમોક્ખો, ઉદ્ધચ્ચં, મનસિકારોતિ ઇમે યેવાપનકા ચત્તારો (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૧૩). ઇસ્સા, મચ્છરિયં, કુક્કુચ્ચન્તિ ઇમે અનિયતા તયો (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૧૩).

૪૮૫. તત્થ દુસ્સન્તિ તેન, સયં વા દુસ્સતિ, દુસ્સનમત્તમેવ વા તન્તિ **દોસો**. સો ચણ્ડિક્કલક્ખણો પહટાસીવિસો વિય, વિસપ્પનરસો વિસનિપાતો વિય, અત્તનો નિસ્સયદહનરસો વા દાવગ્ગિ વિય. દૂસનપચ્ચુપટ્ઠાનો લદ્ધોકાસો વિય સપત્તો, આઘાતવત્થુપદટ્ઠાનો, વિસસંસટ્ઠપૂતિમુત્તં વિય દટ્ઠબ્બો.

૪૮૬. ઇસ્સાયના **ઇસ્સા**. સા પરસમ્પત્તીનં ઉસૂયનલક્ખણા. તત્થેવ અનભિરતિરસા, તતો વિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, પરસમ્પત્તિપદટ્ઠાના, સંયોજનન્તિ દટ્ઠબ્બા.

૪૮૭. મચ્છરભાવો **મચ્છરિયં**. તં લદ્ધાનં વા લભિતબ્બાનં વા અત્તનો સમ્પત્તીનં નિગૂહનલક્ખણં, તાસંયેવ પરેહિ સાધારણભાવઅક્ખમનરસં, સઙ્કોચનપચ્ચુપટ્ઠાનં, કટુકઞ્ચુકતાપચ્ચુપટ્ઠાનં વા, અત્તસમ્પત્તિપદટ્ઠાનં, ચેતસો વિરૂપભાવોતિ દટ્ઠબ્બં.

૪૮૮. કુચ્છિતં કતં કુકતં. તસ્સ ભાવો **કુક્કુચ્ચં**. તં પચ્છાનુતાપલક્ખણં, કતાકતાનુસોચનરસં, વિપ્પટિસારપચ્ચુપટ્ઠાનં, કતાકતપદટ્ઠાનં, દાસબ્યમિવ દટ્ઠબ્બં. સેસા વુત્તપ્પકારાયેવાતિ.

ઇતિ ઇમે અટ્ઠારસ સઙ્ખારા પઠમેન દોસમૂલેન સમ્પયોગં ગચ્છન્તીતિ વેદિતબ્બા. યથા ચ પઠમેન, એવં દુતિયેનાપિ. સસઙ્ખારતા પન અનિયતેસુ ચ થિનમિદ્ધસમ્ભવોવ વિસેસો.

૪૮૯. મોહમૂલેસુ દ્વીસુ વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તેન તાવ ફસ્સો, ચેતના, વિતક્કો, વિચારો, વીરિયં, જીવિતં, ચિત્તટ્ઠિતિ, અહિરિકં, અનોત્તપ્પં , મોહો, વિચિકિચ્છાતિ સરૂપેન આગતા એકાદસ (ધ॰ સ॰ ૪૨૨; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૨૨), ઉદ્ધચ્ચં, મનસિકારોતિ યેવાપનકા દ્વે ચાતિ તેરસ.

૪૯૦. તત્થ **ચિત્તટ્ઠિતી**તિ પવત્તિટ્ઠિતિમત્તો દુબ્બલો સમાધિ. વિગતા ચિકિચ્છાતિ **વિચિકિચ્છા**. સા સંસયલક્ખણા, કમ્પનરસા, અનિચ્છયપચ્ચુપટ્ઠાના, અનેકંસગાહપચ્ચુપટ્ઠાના વા, વિચિકિચ્છાયં અયોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાના, પટિપત્તિઅન્તરાયકરાતિ દટ્ઠબ્બા. સેસા વુત્તપ્પકારાયેવ.

ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તેન વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તે વુત્તેસુ ઠપેત્વા વિચિકિચ્છં સેસા દ્વાદસ. વિચિકિચ્છાય અભાવેન પનેત્થ અધિમોક્ખો ઉપ્પજ્જતિ. તેન સદ્ધિં તેરસેવ, અધિમોક્ખસબ્ભાવતો ચ બલવતરો સમાધિ હોતિ. યઞ્ચેત્થ ઉદ્ધચ્ચં, તં સરૂપેનેવ આગતં. અધિમોક્ખમનસિકારા યેવાપનકવસેનાતિ એવં અકુસલસઙ્ખારા વેદિતબ્બા.

૪૯૧. અબ્યાકતેસુ વિપાકાબ્યાકતા તાવ અહેતુકસહેતુકભેદતો દુવિધા. તેસુ અહેતુકવિપાકવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા અહેતુકા. તત્થ કુસલાકુસલવિપાકચક્ખુવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા તાવ ફસ્સો, ચેતના, જીવિતં, ચિત્તટ્ઠિતીતિ સરૂપેન આગતા ચત્તારો (ધ॰ સ॰ ૪૩૧; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૩૧), યેવાપનકો મનસિકારોયેવાતિ પઞ્ચ. સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તાપિ એતેયેવ. ઉભયવિપાકમનોધાતુયા એતે ચેવ વિતક્કવિચારાધિમોક્ખા ચાતિ અટ્ઠ, તથા તિવિધાયપિ અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા. યા પનેત્થ સોમનસ્સસહગતા, તાય સદ્ધિં પીતિ અધિકા હોતીતિ વેદિતબ્બા.

સહેતુકવિપાકવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા પન સહેતુકા. તેસુ અટ્ઠકામાવચરવિપાકસમ્પયુત્તા તાવ અટ્ઠહિ કામાવચરકુસલેહિ સમ્પયુત્તસઙ્ખારસદિસાયેવ. યા પન તા અનિયતેસુ કરુણામુદિતા, તા સત્તારમ્મણત્તા વિપાકેસુ

ન સન્તિ. એકન્તપરિત્તારમ્મણા હિ કામાવચરવિપાકા. ન કેવલઞ્ચ કરુણામુદિતા, વિરતિયોપિ વિપાકેસુ ન સન્તિ. ‘‘પઞ્ચ સિક્ખાપદા કુસલાયેવા’’તિ હિ વુત્તં.

રૂપાવચરારૂપાવચરલોકુત્તરવિપાકવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા પન તેસં કુસલવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તસઙ્ખારેહિ સદિસા એવ.

૪૯૨. કિરિયાબ્યાકતાપિ અહેતુકસહેતુકભેદતો દુવિધા. તેસુ અહેતુકકિરિયવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા અહેતુકા. તે ચ કુસલવિપાકમનોધાતુઅહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયયુત્તેહિ સમાના. મનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયે પન વીરિયં અધિકં. વીરિયસબ્ભાવતો બલપ્પત્તો સમાધિ હોતિ. અયમેત્થ વિસેસો.

સહેતુકકિરિયવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા પન સહેતુકા. તેસુ અટ્ઠકામાવચરકિરિયવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા તાવ ઠપેત્વા વિરતિયો અટ્ઠહિ કામાવચરકુસલેહિ સમ્પયુત્તસઙ્ખારસદિસા. રૂપાવચરારૂપાવચરકિરિયસમ્પયુત્તા પન સબ્બાકારેનપિ તેસં કુસલવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તસદિસાયેવાતિ એવં અબ્યાકતાપિ સઙ્ખારા વેદિતબ્બાતિ.

ઇદં સઙ્ખારક્ખન્ધે વિત્થારકથામુખં.

ઇદં તાવ અભિધમ્મે પદભાજનીયનયેન ખન્ધેસુ વિત્થારકથામુખં.

અતીતાદિવિભાગકથા

૪૯૩. ભગવતા પન –

> ‘‘યંકિઞ્ચિ રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અજ્ઝત્તં વા બહિદ્ધા વા ઓળારિકં વા સુખુમં વા હીનં વા પણીતં વા યં દૂરે સન્તિકે વા, તદેકજ્ઝં અભિસંયૂહિત્વા અભિસઙ્ખિપિત્વા અયં વુચ્ચતિ રૂપક્ખન્ધો. યા કાચિ વેદના... યા કાચિ સઞ્ઞા... યે કેચિ સઙ્ખારા... યંકિઞ્ચિ વિઞ્ઞાણં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં...પે॰... અભિસઙ્ખિપિત્વા અયં વુચ્ચતિ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો’’તિ (વિભ॰ ૨,૨૬) –

એવં ખન્ધા વિત્થારિતા.

તત્થ **યંકિઞ્ચી**તિ અનવસેસપરિયાદાનં. **રૂપ**ન્તિ અતિપ્પસઙ્ગનિયમનં. એવં પદદ્વયેનાપિ રૂપસ્સ અનવસેસપરિગ્ગહો કતો હોતિ. અથસ્સ અતીતાદિના વિભાગં આરભતિ. તઞ્હિ કિઞ્ચિ અતીતં, કિઞ્ચિ અનાગતાદિભેદન્તિ. એસ નયો વેદનાદીસુ.

૪૯૪. તત્થ રૂપં તાવ અદ્ધાસન્તતિસમયખણવસેન ચતુધા અતીતં નામ હોતિ. તથા અનાગતપચ્ચુપ્પન્નં.

તત્થ **અદ્ધાવસેન** તાવ એકસ્સ એકસ્મિં ભવે પટિસન્ધિતો પુબ્બે અતીતં, ચુતિતો ઉદ્ધં અનાગતં, ઉભિન્નમન્તરે પચ્ચુપ્પન્નં.

સન્તતિવસેન સભાગએકઉતુસમુટ્ઠાનં એકાહારસમુટ્ઠાનઞ્ચ પુબ્બાપરિયવસેન વત્તમાનમ્પિ પચ્ચુપ્પન્નં, તતો પુબ્બે વિસભાગઉતુઆહારસમુટ્ઠાનં અતીતં, પચ્છા અનાગતં. ચિત્તજં એકવીથિએકજવનએકસમાપત્તિસમુટ્ઠાનં

પચ્ચુપ્પન્નં, તતો પુબ્બે અતીતં, પચ્છા અનાગતં. કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સ પાટિયેક્કં સન્તતિવસેન અતીતાદિભેદો નત્થિ, તેસઞ્ઞેવ પન ઉતુઆહારચિત્તસમુટ્ઠાનાનં ઉપત્થમ્ભકવસેન તસ્સ અતીતાદિભાવો વેદિતબ્બો.

સમયવસેન એકમુહુત્તપુબ્બણ્હસાયન્હરત્તિન્દિવાદીસુ સમયેસુ સન્તાનવસેન પવત્તમાનં તં તં સમયં પચ્ચુપ્પન્નં નામ, તતો પુબ્બે અતીતં, પચ્છા અનાગતં.

ખણવસેન ઉપ્પાદાદિખણત્તયપરિયાપન્નં પચ્ચુપ્પન્નં, તતો પુબ્બે અનાગતં, પચ્છા અતીતં. અપિચ અતિક્કન્તહેતુપચ્ચયકિચ્ચં અતીતં, નિટ્ઠિતહેતુકિચ્ચં અનિટ્ઠિતપચ્ચયકિચ્ચં પચ્ચુપ્પન્નં, ઉભયકિચ્ચં અસમ્પત્તં અનાગતં. સકિચ્ચક્ખણે વા પચ્ચુપ્પન્નં, તતો પુબ્બે અનાગતં, પચ્છા અતીતં. એત્થ ચ ખણાદિકથાવ નિપ્પરિયાયા. સેસા સપરિયાયા.

૪૯૫. અજ્ઝત્તબહિદ્ધાભેદો વુત્તનયો એવ. અપિચ ઇધ નિયકજ્ઝત્તમ્પિ અજ્ઝત્તં પરપુગ્ગલિકમ્પિ ચ બહિદ્ધાતિ વેદિતબ્બં. ઓળારિકસુખુમભેદો વુત્તનયોવ.

૪૯૬. હીનપણીતભેદો દુવિધો પરિયાયતો નિપ્પરિયાયતો ચ. તત્થ અકનિટ્ઠાનં રૂપતો સુદસ્સીનં રૂપં હીનં. તદેવ સુદસ્સાનં રૂપતો પણીતં. એવં યાવ નરકસત્તાનં રૂપં, તાવ પરિયાયતો હીનપણીતતા વેદિતબ્બા. નિપ્પરિયાયતો પન યત્થ અકુસલવિપાકં ઉપ્પજ્જતિ, તં હીનં. યત્થ કુસલવિપાકં, તં પણીતં.

દૂરે સન્તિકેતિ ઇદમ્પિ વુત્તનયમેવ. અપિચ ઓકાસતોપેત્થ ઉપાદાયુપાદાય દૂરસન્તિકતા વેદિતબ્બા.

૪૯૭. તદેકજ્ઝં અભિસંયૂહિત્વા અભિસઙ્ખિપિત્વાતિ તં અતીતાદીહિ પદેહિ વિસું વિસું નિદ્દિટ્ઠં રૂપં સબ્બં રુપ્પનલક્ખણસઙ્ખાતે એકવિધભાવે પઞ્ઞાય રાસિં કત્વા રૂપક્ખન્ધોતિ વુચ્ચતીતિ અયમેત્થ અત્થો. એતેન સબ્બમ્પિ રૂપં રુપ્પનલક્ખણે રાસિભાવૂપગમનેન રૂપક્ખન્ધોતિ દસ્સિતં હોતિ. ન હિ રૂપતો અઞ્ઞો રૂપક્ખન્ધો નામ અત્થિ.

૪૯૮. યથા ચ રૂપં, એવં વેદનાદયોપિ વેદયિતલક્ખણાદીસુ રાસિભાવૂપગમનેન. ન હિ વેદનાદીહિ અઞ્ઞે વેદનાક્ખન્ધાદયો નામ અત્થિ.

અતીતાદિવિભાગે પનેત્થ સન્તતિવસેન ખણાદિવસેન ચ વેદનાય અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નભાવો વેદિતબ્બો. તત્થ **સન્તતિવસેન** એકવીથિએકજવનએકસમાપત્તિપરિયાપન્ના એકવીથિવિસયસમાયોગપ્પવત્તા ચ પચ્ચુપ્પન્ના, તતો પુબ્બે અતીતા, પચ્છા અનાગતા. **ખણાદિવસેન** ખણત્તયપરિયાપન્ના પુબ્બન્તાપરન્તમજ્ઝત્તગતા સકિચ્ચઞ્ચ કુરુમાના વેદના પચ્ચુપ્પન્ના, તતો પુબ્બે અતીતા, પચ્છા અનાગતા. અજ્ઝત્તબહિદ્ધાભેદો નિયકજ્ઝત્તવસેન વેદિતબ્બો.

૪૯૯. ઓળારિકસુખુમભેદો ''અકુસલા વેદના ઓળારિકા, કુસલાબ્યાકતા વેદના સુખુમા''તિઆદિના (વિભ॰ ૧૧) નયેન વિભઙ્ગે વુત્તેન જાતિસભાવપુગ્ગલલોકિયલોકુત્તરવસેન વેદિતબ્બો. **જાતિવસેન** તાવ અકુસલા વેદના સાવજ્જકિરિયહેતુતો, કિલેસસન્તાપભાવતો ચ અવૂપસન્તવુત્તીતિ કુસલવેદનાય ઓળારિકા, સબ્યાપારતો, સઉસ્સાહતો, સવિપાકતો, કિલેસસન્તાપભાવતો, સાવજ્જતો ચ વિપાકાબ્યાકતાય ઓળારિકા, સવિપાકતો, કિલેસસન્તાપભાવતો, સબ્યાબજ્ઝતો, સાવજ્જતો ચ કિરિયાબ્યાકતાય ઓળારિકા. કુસલાબ્યાકતા પન

વુત્તવિપરિયાયતો અકુસલાય સુખુમા. દ્વેપિ કુસલાકુસલવેદના સબ્યાપારતો, સઉસ્સાહતો, સવિપાકતો ચ યથાયોગં દુવિધાયપિ અબ્યાકતાય ઓળારિકા , વુત્તવિપરિયાયેન દુવિધાપિ અબ્યાકતા તાહિ સુખુમા. એવં તાવ જાતિવસેન ઓળારિકસુખુમતા વેદિતબ્બા.

૫૦૦. **સભાવવસેન** પન દુક્ખા વેદના નિરસ્સાદતો, સવિપ્ફારતો, ખોભકરણતો, ઉબ્બેજનીયતો, અભિભવનતો ચ ઇતરાહિ દ્વીહિ ઓળારિકા, ઇતરા પન દ્વે સાતતો, સન્તતો, પણીતતો, મનાપતો, મજ્ઝત્તતો ચ યથાયોગં દુક્ખાય સુખુમા. ઉભો પન સુખદુક્ખા સવિપ્ફારતો, ખોભકરણતો, પાકટતો ચ અદુક્ખમસુખાય ઓળારિકા, સા વુત્તવિપરિયાયેન તદુભયતો સુખુમા. એવં સભાવવસેન ઓળારિકસુખુમતા વેદિતબ્બા.

૫૦૧. **પુગ્ગલવસેન** પન અસમાપન્નસ્સ વેદના નાનારમ્મણે વિક્ખિત્તભાવતો સમાપન્નસ્સ વેદનાય ઓળારિકા, વિપરિયાયેન ઇતરા સુખુમા. એવં પુગ્ગલવસેન ઓળારિકસુખુમતા વેદિતબ્બા.

લોકિયલોકુત્તરવસેન પન સાસવા વેદના લોકિયા, સા આસવુપ્પત્તિહેતુતો, ઓઘનિયતો, યોગનિયતો, ગન્થનિયતો, નીવરણિયતો, ઉપાદાનિયતો, સંકિલેસિકતો, પુથુજ્જનસાધારણતો ચ અનાસવાય ઓળારિકા. સા વિપરિયાયેન સાસવાય સુખુમા. એવં લોકિયલોકુત્તરવસેન ઓળારિકસુખુમતા વેદિતબ્બા.

૫૦૨. તત્થ જાતિઆદિવસેન સમ્ભેદો પરિહરિતબ્બો. અકુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા હિ વેદના જાતિવસેન અબ્યાકતત્તા સુખુમાપિ સમાના સભાવાદિવસેન ઓળારિકા હોતિ. વુત્તઞ્હેતં ''અબ્યાકતા વેદના સુખુમા. દુક્ખા વેદના ઓળારિકા. સમાપન્નસ્સ વેદના સુખુમા. અસમાપન્નસ્સ વેદના ઓળારિકા. સાસવા વેદના ઓળારિકા. અનાસવા વેદના સુખુમા''તિ (વિભ॰ ૧૧). યથા ચ દુક્ખા વેદના, એવં સુખાદયોપિ જાતિવસેન ઓળારિકા સભાવાદિવસેન સુખુમા હોન્તિ. તસ્મા યથા જાતિઆદિવસેન સમ્ભેદો ન હોતિ, તથા વેદનાનં ઓળારિકસુખુમતા વેદિતબ્બા. સેય્યથિદં – અબ્યાકતા જાતિવસેન કુસલાકુસલાહિ સુખુમા. તત્થ કતમા અબ્યાકતા? કિં દુક્ખા? કિં સુખા? કિં સમાપન્નસ્સ? કિં અસમાપન્નસ્સ? કિં સાસવા ? કિં અનાસવાતિ? એવં સભાવાદિભેદો ન પરામસિતબ્બો. એસ નયો સબ્બત્થ.

અપિચ તં તં વા પન વેદનં ઉપાદાયુપાદાય વેદના ઓળારિકસુખુમા દટ્ઠબ્બાતિ વચનતો અકુસલાદીસુપિ લોભસહગતાય દોસસહગતા વેદના અગ્ગિ વિય અત્તનો નિસ્સયદહનતો ઓળારિકા, લોભસહગતા સુખુમા. દોસસહગતાપિ નિયતા ઓળારિકા, અનિયતા સુખુમા. નિયતાપિ કપ્પટ્ઠિતિકા ઓળારિકા, ઇતરા સુખુમા. કપ્પટ્ઠિતિકાસુપિ અસઙ્ખારિકા ઓળારિકા, ઇતરા સુખુમા. લોભસહગતા પન દિટ્ઠિસમ્પયુત્તા ઓળારિકા, ઇતરા સુખુમા. સાપિ નિયતા કપ્પટ્ઠિતિકા અસઙ્ખારિકા ઓળારિકા, ઇતરા સુખુમા. અવિસેસેન ચ અકુસલા બહુવિપાકા ઓળારિકા, અપ્પવિપાકા સુખુમા. કુસલા પન અપ્પવિપાકા ઓળારિકા, બહુવિપાકા સુખુમા.

અપિચ કામાવચરકુસલા ઓળારિકા. રૂપાવચરા સુખુમા. તતો અરૂપાવચરા. તતો લોકુત્તરા. કામાવચરા દાનમયા ઓળારિકા. સીલમયા સુખુમા. તતો ભાવનામયા. ભાવનામયાપિ દુહેતુકા ઓળારિકા. તિહેતુકા સુખુમા. તિહેતુકાપિ સસઙ્ખારિકા ઓળારિકા. અસઙ્ખારિકા સુખુમા. રૂપાવચરા ચ પઠમજ્ઝાનિકા ઓળારિકા…પે॰… પઞ્ચમજ્ઝાનિકા સુખુમા. અરૂપાવચરા ચ આકાસાનઞ્ચાયતનસમ્પયુત્તા ઓળારિકા…પે॰… નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમ્પયુત્તા સુખુમાવ. લોકુત્તરા ચ સોતાપત્તિમગ્ગસમ્પયુત્તા ઓળારિકા…પે॰…

અરહત્તમગ્ગસમ્પયુત્તા સુખુમાવ. એસ નયો તં તં ભૂમિવિપાકકિરિયવેદનાસુ ચ દુક્ખાદિઅસમાપન્નાદિસાસવાદિવસેન વુત્તવેદનાસુ ચ.

ઓકાસવસેન ચાપિ નિરયે દુક્ખા ઓળારિકા. તિરચ્છાનયોનિયં સુખુમા...પે॰... પરનિમ્મિતવસવત્તીસુ સુખુમાવ. યથા ચ દુક્ખા, એવં સુખાપિ સબ્બત્થ યથાનુરૂપં યોજેતબ્બા. વત્થુવસેન ચાપિ હીનવત્થુકા યા કાચિ વેદના ઓળારિકા, પણીતવત્થુકા સુખુમા.

હીનપણીતભેદે યા ઓળારિકા, સા હીના. યા ચ સુખુમા, સા પણીતાતિ દટ્ઠબ્બા.

૫૦૩. દૂરપદં પન ''અકુસલા વેદના કુસલાબ્યાકતાહિ વેદનાહિ દૂરે''. સન્તિકેપદં ''અકુસલા વેદના અકુસલાય વેદનાય સન્તિકે''તિઆદિના નયેન વિભઙ્ગે વિભત્તં. તસ્મા અકુસલા વેદના વિસભાગતો, અસંસટ્ઠતો, અસરિક્ખતો ચ કુસલાબ્યાકતાહિ દૂરે, તથા કુસલાબ્યાકતા અકુસલાય. એસ નયો સબ્બવારેસુ. અકુસલા પન વેદના સભાગતો, સરિક્ખતો ચ અકુસલાય સન્તિકેતિ. ઇદં વેદનાક્ખન્ધસ્સ અતીતાદિવિભાગે વિત્થારકથામુખં. તંતંવેદનાસમ્પયુત્તાનં પન સઞ્ઞાદીનમ્પિ એવમેવ વેદિતબ્બં.

કમાદિવિનિચ્છયકથા

૫૦૪. એવં વિદિત્વા ચ પુન એતેસ્વેવ –

ખન્ધેસુ ઞાણભેદત્થં, કમતોથ વિસેસતો;
અનૂનાધિકતો ચેવ, ઉપમાતો તથેવ ચ.

દટ્ઠબ્બતો દ્વિધા એવં, પસ્સન્તસ્સત્થસિદ્ધિતો;
વિનિચ્છયનયો સમ્મા, વિઞ્ઞાતબ્બો વિભાવિના.

તત્થ **કમતો**તિ ઇધ ઉપ્પત્તિક્કમો, પહાનક્કમો, પટિપત્તિક્કમો, ભૂમિક્કમો, દેસનાક્કમોતિ બહુવિધો કમો.

તત્થ ''પઠમં કલલં હોતિ, કલલા હોતિ અબ્બુદ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૫) એવમાદિ ઉપ્પત્તિક્કમો. ''દસ્સનેન પહાતબ્બા ધમ્મા, ભાવનાય પહાતબ્બા ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૮) એવમાદિ પહાનક્કમો. ''સીલવિસુદ્ધિ, ચિત્તવિસુદ્ધી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૫૯; પટિ॰ મ॰ ૩.૪૧) એવમાદિ પટિપત્તિક્કમો. ''કામાવચરા, રૂપાવચરા''તિ (ધ॰ સ॰ ૯૮૭) એવમાદિ ભૂમિક્કમો. ''ચત્તારો સતિપટ્ઠાના, ચત્તારો સમ્મપ્પધાના''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૪૫) વા, ''દાનકથં, સીલકથ''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૯૮) વા એવમાદિ દેસનાક્કમો. તેસુ ઇધ ઉપ્પત્તિક્કમો તાવ ન યુજ્જતિ, કલલાદીનં વિય ખન્ધાનં પુબ્બાપરિયવવત્થાનેન અનુપ્પત્તિતો. ન પહાનક્કમો, કુસલાબ્યાકતાનં અપ્પહાતબ્બતો. નપટિપત્તિક્કમો, અકુસલાનં અપ્પટિપજ્જનીયતો. ન ભૂમિક્કમો, વેદનાદીનં ચતુભૂમિપરિયાપન્નત્તા. દેસનાક્કમો પન યુજ્જતિ.

અભેદેન હિ પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ અત્તગાહપતિતં વેનેય્યજનં સમૂહઘનવિનિબ્ભોગદસ્સનેન અત્તગાહતો મોચેતુકામો ભગવા હિતકામો તસ્સ તસ્સ જનસ્સ સુખગહણત્થં ચક્ખુઆદીનમ્પિ વિસયભૂતં ઓળારિકં પઠમં રૂપક્ખન્ધં દેસેસિ. તતો ઇટ્ઠાનિટ્ઠરૂપસંવેદનિકં વેદનં. ''યં વેદયતિ, તં સઞ્જાનાતી''તિ એવં વેદનાવિસયસ્સ

આકારગાહિકં સઞ્ઞં. સઞ્ઞાવસેન અભિસઙ્ખારકે સઙ્ખારે. તેસં વેદનાદીનં નિસ્સયં અધિપતિભૂતઞ્ચ નેસં વિઞ્ઞાણન્તિ એવં તાવ કમતો વિનિચ્છયનયો વિઞ્ઞાતબ્બો.

૫૦૫. **વિસેસતો**તિ ખન્ધાનઞ્ચ ઉપાદાનક્ખન્ધાનઞ્ચ વિસેસતો. કો પન નેસં વિસેસો, ખન્ધા તાવ અવિસેસતો વુત્તા. ઉપાદાનક્ખન્ધા સાસવઉપાદાનિયભાવેન વિસેસેત્વા. યથાહ –

> ‘‘પઞ્ચ ચેવ વો, ભિક્ખવે, ખન્ધે દેસેસ્સામિ પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે ચ, તં સુણાથ. કતમે ચ, ભિક્ખવે, પઞ્ચક્ખન્ધા, યંકિઞ્ચિ, ભિક્ખવે, રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં…પે॰… સન્તિકે વા, અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, રૂપક્ખન્ધો. યા કાચિ વેદના…પે॰… યંકિઞ્ચિ વિઞ્ઞાણં…પે॰… સન્તિકે વા, અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો. ઇમે વુચ્ચન્તિ, ભિક્ખવે, પઞ્ચક્ખન્ધા. કતમે ચ, ભિક્ખવે, પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા. યંકિઞ્ચિ, ભિક્ખવે, રૂપં…પે॰… સન્તિકે વા સાસવં ઉપાદાનિયં, અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, રૂપુપાદાનક્ખન્ધો. યા કાચિ વેદના…પે॰… યંકિઞ્ચિ વિઞ્ઞાણં…પે॰… સન્તિકે વા સાસવં ઉપાદાનિયં, અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, વિઞ્ઞાણુપાદાનક્ખન્ધો. ઇમે વુચ્ચન્તિ, ભિક્ખવે, પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૪૮).

એત્થ ચ યથા વેદનાદયો અનાસવાપિ અત્થિ, ન એવં રૂપં. યસ્મા પનસ્સ રાસટ્ઠેન ખન્ધભાવો યુજ્જતિ, તસ્મા ખન્ધેસુ વુત્તં. યસ્મા રાસટ્ઠેન ચ સાસવટ્ઠેન ચ ઉપાદાનક્ખન્ધભાવો યુજ્જતિ, તસ્મા ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ વુત્તં. વેદનાદયો પન અનાસવાવ ખન્ધેસુ વુત્તા. સાસવા ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ. **ઉપાદાનક્ખન્ધા**તિ ચેત્થ ઉપાદાનગોચરા ખન્ધા ઉપાદાનક્ખન્ધાતિ એવમત્થો દટ્ઠબ્બો. ઇધ પન સબ્બેપેતે એકજ્ઝં કત્વા ખન્ધાતિ અધિપ્પેતા.

૫૦૬. **અનૂનાધિકતો**તિ કસ્મા પન ભગવતા પઞ્ચેવ ખન્ધા વુત્તા અનૂના અનધિકાતિ. સબ્બસઙ્ખતસભાગેકસઙ્ગહતો અત્તત્તનિયગાહવત્થુસ્સ એતપરમતો અઞ્ઞેસઞ્ચ તદવરોધતો. અનેકપ્પભેદેસુ હિ સઙ્ખતધમ્મેસુ સભાગવસેન સઙ્ગય્હમાનેસુ રૂપમ્પિ રૂપસભાગેકસઙ્ગહવસેન એકો ખન્ધો હોતિ. વેદના વેદનાસભાગેકસઙ્ગહવસેન એકો ખન્ધો હોતિ. એસ નયો સઞ્ઞાદીસુ. તસ્મા સબ્બસઙ્ખતસભાગેકસઙ્ગહતો પઞ્ચેવ વુત્તા. એતપરમઞ્ચેતં અત્તત્તનિયગાહવત્થુ યદિદં રૂપાદયો પઞ્ચ. વુત્તઞ્હેતં ‘‘રૂપે ખો, ભિક્ખવે, સતિ રૂપં ઉપાદાય રૂપં અભિનિવિસ્સ એવં દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ ‘એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા’તિ. વેદનાય, સઞ્ઞાય, સઙ્ખારેસુ, વિઞ્ઞાણે સતિ વિઞ્ઞાણં ઉપાદાય વિઞ્ઞાણં અભિનિવિસ્સ એવં દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ ‘એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૨૦૭). તસ્મા અત્તત્તનિયગાહવત્થુસ્સ એતપરમતોપિ પઞ્ચેવ વુત્તા. યેપિ ચઞ્ઞે સીલાદયો પઞ્ચ ધમ્મક્ખન્ધા વુત્તા, તેપિ સઙ્ખારક્ખન્ધે પરિયાપન્નત્તા એત્થેવ અવરોધં ગચ્છન્તિ. તસ્મા અઞ્ઞેસં તદવરોધતોપિ પઞ્ચેવ વુત્તાતિ એવં અનૂનાધિકતો વિનિચ્છયનયો વિઞ્ઞાતબ્બો.

૫૦૭. **ઉપમાતો**તિ એત્થ હિ ગિલાનસાલુપમો રૂપુપાદાનક્ખન્ધો, ગિલાનુપમસ્સ વિઞ્ઞાણુપાદાનક્ખન્ધસ્સ વત્થુદ્વારારમ્મણવસેન નિવાસટ્ઠાનતો. ગેલઞ્ઞુપમો વેદનુપાદાનક્ખન્ધો, આબાધકત્તા. ગેલઞ્ઞસમુટ્ઠાનુપમો સઞ્ઞુપાદાનક્ખન્ધો, કામસઞ્ઞાદિવસેન રાગાદિસમ્પયુત્તવેદનાસબ્ભાવા. અસપ્પાયસેવનુપમો સઙ્ખારુપાદાનક્ખન્ધો, વેદનાગેલઞ્ઞસ્સ નિદાનત્તા. ‘‘વેદનં વેદનત્થાય અભિસઙ્ખરોન્તી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯) હિ વુત્તં. તથા ‘‘અકુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં કાયવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતિ દુક્ખસહગત’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૫૫૬). ગિલાનુપમો વિઞ્ઞાણુપાદાનક્ખન્ધો, વેદનાગેલઞ્ઞેન અપરિમુત્તત્તા. અપિચ

ચારકકારણઅપરાધકારણકારકઅપરાધિકુપમા એતે ભાજનભોજનબ્યઞ્જનપરિવેસકભુઞ્જકૂપમા ચાતિ એવં ઉપમાતો વિનિચ્છયનયો વિઞ્ઞાતબ્બો.

૫૦૮. **દટ્ઠબ્બતો દ્વિધા**તિ સઙ્ખેપતો વિત્થારતો ચાતિ એવં દ્વિધા દટ્ઠબ્બતોપેત્થ વિનિચ્છયનયો વિઞ્ઞાતબ્બો. **સઙ્ખેપતો** હિ પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા આસીવિસૂપમે (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૮) વુત્તનયેન ઉક્ખિત્તાસિકપચ્ચત્થિકતો, ભારસુત્તવસેન (સં॰ નિ॰ ૩.૨૨) ભારતો, ખજ્જનીયપરિયાયવસેન (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯) ખાદકતો, યમકસુત્તવસેન (સં॰ નિ॰ ૩.૮૫) અનિચ્ચદુક્ખાનત્તસઙ્ખતવધકતો દટ્ઠબ્બા. **વિત્થારતો** પનેત્થ ફેણપિણ્ડો વિય રૂપં દટ્ઠબ્બં, પરિમદ્દનાસહનતો. ઉદકપુબ્બુળં વિય વેદના, મુહુત્તરમણીયતો. મરીચિકા વિય સઞ્ઞા, વિપ્પલમ્ભનતો. કદલિક્ખન્ધો વિય સઙ્ખારા, અસારકતો. માયા વિય વિઞ્ઞાણં, વઞ્ચકતો. વિસેસતો ચ સુળારમ્પિ અજ્ઝત્તિકં રૂપં અસુભન્તિ દટ્ઠબ્બં. વેદના તીહિ દુક્ખતાહિ અવિનિમુત્તતો દુક્ખાતિ. સઞ્ઞાસઙ્ખારા અવિધેય્યતો અનત્તાતિ. વિઞ્ઞાણં ઉદયબ્બયધમ્મતો અનિચ્ચન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૫૦૯. **એવં પસ્સન્તસ્સત્થસિદ્ધિતો**તિ એવઞ્ચ સઙ્ખેપવિત્થારવસેન દ્વિધા પસ્સતો યા અત્થસિદ્ધિ હોતિ, તતોપિ વિનિચ્છયનયો વિઞ્ઞાતબ્બો. સેય્યથિદં – સઙ્ખેપતો તાવ પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે ઉક્ખિત્તાસિકપચ્ચત્થિકાદિભાવેન પસ્સન્તો ખન્ધેહિ ન વિહઞ્ઞતિ. વિત્થારતો પન રૂપાદીનિ ફેણપિણ્ડાદિસદિસભાવેન પસ્સન્તો ન અસારેસુ સારદસ્સી હોતિ.

વિસેસતો ચ **અજ્ઝત્તિકરૂપં અસુભતો** પસ્સન્તો કબળીકારાહારં પરિજાનાતિ, અસુભે સુભન્તિ વિપલ્લાસં પજહતિ. કામોઘં ઉત્તરતિ, કામયોગેન વિસંયુજ્જતિ, કામાસવેન અનાસવો હોતિ, અભિજ્ઝાકાયગન્થં ભિન્દતિ, કામુપાદાનં ન ઉપાદિયતિ.

વેદનં દુક્ખતો પસ્સન્તો ફસ્સાહારં પરિજાનાતિ, દુક્ખે સુખન્તિ વિપલ્લાસં પજહતિ, ભવોઘં ઉત્તરતિ, ભવયોગેન વિસંયુજ્જતિ, ભવાસવેન અનાસવો હોતિ, બ્યાપાદકાયગન્થં ભિન્દતિ, સીલબ્બતુપાદાનં ન ઉપાદિયતિ.

સઞ્ઞં સઙ્ખારે ચ અનત્તતો પસ્સન્તો મનોસઞ્ચેતનાહારં પરિજાનાતિ, અનત્તનિ અત્તાતિ વિપલ્લાસં પજહતિ, દિટ્ઠોઘં ઉત્તરતિ, દિટ્ઠિયોગેન વિસંયુજ્જતિ, દિટ્ઠાસવેન અનાસવો હોતિ. ઇદંસચ્ચાભિનિવેસકાયગન્થં ભિન્દતિ, અત્તવાદુપાદાનં ન ઉપાદિયતિ.

વિઞ્ઞાણં અનિચ્ચતો પસ્સન્તો વિઞ્ઞાણાહારં પરિજાનાતિ, અનિચ્ચે નિચ્ચન્તિ વિપલ્લાસં પજહતિ, અવિજ્જોઘં ઉત્તરતિ, અવિજ્જાયોગેન વિસંયુજ્જતિ, અવિજ્જાસવેન અનાસવો હોતિ, સીલબ્બતપરામાસકાયગન્થં ભિન્દતિ, દિટ્ઠુપાદાનં ન ઉપાદિયતિ.

એવં મહાનિસંસં, વધકાદિવસેન દસ્સનં યસ્મા;
તસ્મા ખન્ધે ધીરો, વધકાદિવસેન પસ્સેય્યાતિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

પઞ્ઞાભાવનાધિકારે

ખન્ધનિદ્દેસો નામ

ચુદ્દસમો પરિચ્છેદો.

૧૫. આયતનધાતુનિદ્દેસો

આયતનવિત્થારકથા

૫૧૦. **આયતનાની**તિ દ્વાદસાયતનાનિ – ચક્ખાયતનં, રૂપાયતનં, સોતાયતનં, સદ્દાયતનં, ઘાનાયતનં, ગન્ધાયતનં, જિવ્હાયતનં, રસાયતનં, કાયાયતનં, ફોટ્ઠબ્બાયતનં, મનાયતનં, ધમ્માયતનન્તિ. તત્થ –

અત્થ લક્ખણ તાવત્વ, કમ સઙ્ખેપ વિત્થારા;
તથા દટ્ઠબ્બતો ચેવ, વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

તત્થ વિસેસતો તાવ ચક્ખતીતિ **ચક્ખુ**, રૂપં અસ્સાદેતિ વિભાવેતિ ચાતિ અત્થો. રૂપયતીતિ **રૂપં**, વણ્ણવિકારં આપજ્જમાનં હદયઙ્ગતભાવં પકાસેતીતિ અત્થો. સુણાતીતિ **સોતં**. સપ્પતીતિ **સદ્દો**, ઉદાહરિયતીતિ અત્થો. ઘાયતીતિ **ઘાનં**. ગન્ધયતીતિ **ગન્ધો**. અત્તનો વત્થું સૂચયતીતિ અત્થો. જીવિતં અવ્હયતીતિ **જિવ્હા**. રસન્તિ તં સત્તાતિ **રસો**, અસ્સાદેન્તીતિ અત્થો. કુચ્છિતાનં સાસવધમ્માનં આયોતિ **કાયો**. **આયો**તિ ઉપ્પત્તિદેસો. ફુસિયતીતિ **ફોટ્ઠબ્બં**. મુનાતીતિ **મનો**. અત્તનો લક્ખણં ધારેન્તીતિ **ધમ્મા**.

૫૧૧. અવિસેસતો પન આયતનતો, આયાનં તનનતો, આયતસ્સ ચ નયનતો **આયતન**ન્તિ વેદિતબ્બં. ચક્ખુરૂપાદીસુ હિ તંતંદ્વારારમ્મણા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા સેન સેન અનુભવનાદિના કિચ્ચેન આયતન્તિ ઉટ્ઠહન્તિ ઘટન્તિ, વાયમન્તીતિ વુત્તં હોતિ. તે ચ આયભૂતે ધમ્મે એતાનિ તનોન્તિ, વિત્થારેન્તીતિ વુત્તં હોતિ, ઇદઞ્ચ અનમતગ્ગે સંસારે પવત્તં અતીવ આયતં સંસારદુક્ખં યાવ ન નિવત્તતિ, તાવ નયન્તેવ, પવત્તયન્તીતિ વુત્તં હોતિ. ઇતિ સબ્બેપિમે ધમ્મા આયતનતો, આયાનં તનનતો, આયતસ્સ ચ નયનતો આયતનં આયતનન્તિ વુચ્ચન્તિ.

૫૧૨. અપિચ નિવાસટ્ઠાનટ્ઠેન આકરટ્ઠેન સમોસરણટ્ઠાનટ્ઠેન સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન કારણટ્ઠેન ચ **આયતનં** વેદિતબ્બં. તથા હિ લોકે ''ઇસ્સરાયતનં વાસુદેવાયતન''ન્તિઆદીસુ નિવાસટ્ઠાનં આયતનન્તિ વુચ્ચતિ. ''સુવણ્ણાયતનં રજતાયતન''ન્તિઆદીસુ આકરો. સાસને પન ''મનોરમ્મે આયતને સેવન્તિ નં વિહઙ્ગમા''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૫.૩૮) સમોસરણટ્ઠાનં. ''દક્ખિણાપથો ગુન્નં આયતન''ન્તિઆદીસુ સઞ્જાતિદેસો. ''તત્ર તત્રેવ સક્ખિભબ્બતં પાપુણાતિ સતિ સતિઆયતને''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૩.૧૦૨) કારણં.

ચક્ખુઆદીસુ ચાપિ તે તે ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા નિવસન્તિ તદાયત્તવુત્તિતાયાતિ ચક્ખાદયો ચ નેસં નિવાસટ્ઠાનં. ચક્ખાદીસુ ચ તે આકિણ્ણા તન્નિસ્સિતત્તા તદારમ્મણત્તા ચાતિ ચક્ખાદયો નેસં આકરો. ચક્ખાદયો ચ નેસં સમોસરણટ્ઠાનં, તત્થ તત્થ વત્થુદ્વારારમ્મણવસેન સમોસરણતો. ચક્ખાદયો ચ નેસં સઞ્જાતિદેસો, તન્નિસ્સયારમ્મણભાવેન તત્થેવ ઉપ્પત્તિતો. ચક્ખાદયો ચ નેસં કારણં, તેસં અભાવે અભાવતોતિ. ઇતિ નિવાસટ્ઠાનટ્ઠેન, આકરટ્ઠેન, સમોસરણટ્ઠાનટ્ઠેન, સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન, કારણટ્ઠેનચાતિ ઇમેહિપિ કારણેહિ એતે ધમ્મા આયતનં આયતનન્તિ વુચ્ચન્તિ.

તસ્મા યથાવુત્તેન અત્થેન ચક્ખુ ચ તં આયતનઞ્ચાતિ **ચક્ખાયતનં**...પે॰... ધમ્મા ચ તે આયતનઞ્ચાતિ **ધમ્માયતન**ન્તિ એવં તાવેત્થ **અત્થતો** વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૧૩. લક્ખણાતિ ચક્ખાદીનં લક્ખણતોપેત્થ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો. તાનિ ચ પન તેસં લક્ખણાનિ ખન્ધનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ.

તાવત્વતોતિ તાવભાવતો. ઇદં વુત્તં હોતિ – ચક્ખાદયોપિ હિ ધમ્મા એવ, એવં સતિ ધમ્માયતનમિચ્ચેવ અવત્વા કસ્મા દ્વાદસાયતનાનીતિ વુત્તાનીતિ ચે. છવિઞ્ઞાણકાયુપ્પત્તિદ્વારારમ્મણવવત્થાનતો ઇધ છન્નં વિઞ્ઞાણકાયાનં દ્વારભાવેન આરમ્મણભાવેન ચ વવત્થાનતો અયમેતેસં ભેદો હોતીતિ દ્વાદસ વુત્તાનિ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણવીથિપરિયાપન્નસ્સ હિ વિઞ્ઞાણકાયસ્સ ચક્ખાયતનમેવ ઉપ્પત્તિદ્વારં, રૂપાયતનમેવ ચારમ્મણં, તથા ઇતરાનિ ઇતરેસં. છટ્ઠસ્સ પન ભવઙ્ગમનસઙ્ખાતો મનાયતનેકદેસોવ ઉપ્પત્તિદ્વારં, અસાધારણમેવ ચ ધમ્માયતનં આરમ્મણન્તિ . ઇતિ છન્નં વિઞ્ઞાણકાયાનં ઉપ્પત્તિદ્વારારમ્મણવવત્થાનતો દ્વાદસ વુત્તાનીતિ એવમેત્થ તાવત્વતો વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૧૪. કમતોતિ ઇધાપિ પુબ્બે વુત્તેસુ ઉપ્પત્તિક્કમાદીસુ દેસનાક્કમોવ યુજ્જતિ. અજ્ઝત્તિકેસુ હિ આયતનેસુ સનિદસ્સનસપ્પટિઘવિસયત્તા ચક્ખાયતનં પાકટન્તિ પઠમં દેસિતં, તતો અનિદસ્સનસપ્પટિઘવિસયાનિ સોતાયતનાદીનિ. અથ વા દસ્સનાનુત્તરિયસવનાનુત્તરિયહેતુભાવેન બહૂપકારત્તા અજ્ઝત્તિકેસુ ચક્ખાયતનસોતાયતનાનિ પઠમં દેસિતાનિ, તતો ઘાનાયતનાદીનિ તીણિ, પઞ્ચન્નમ્પિ ગોચરવિસયત્તા અન્તે મનાયતનં, ચક્ખાયતનાદીનં પન ગોચરત્તા તસ્સ તસ્સ અન્તરન્તરાનિ બાહિરેસુ રૂપાયતનાદીનિ. અપિચ વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિકારણવવત્થાનતોપિ અયમેતેસં કમો વેદિતબ્બો. વુત્તઞ્હેતં ''ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં...પે॰... મનઞ્ચ પટિચ્ચ ધમ્મે ચ ઉપ્પજ્જતિ મનોવિઞ્ઞાણ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૨૧; સં॰ નિ॰ ૨.૪૩). એવં કમતોપેત્થ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૧૫. સઙ્ખેપવિત્થારાતિ સઙ્ખેપતો હિ મનાયતનસ્સ ચેવ ધમ્માયતનેકદેસસ્સ ચ નામેન તદવસેસાનઞ્ચ આયતનાનં રૂપેન સઙ્ગહિતત્તા દ્વાદસાપિ આયતનાનિ નામરૂપમત્તમેવ હોન્તિ. **વિત્થારતો** પન અજ્ઝત્તિકેસુ તાવ ચક્ખાયતનં જાતિવસેન ચક્ખુપસાદમત્તમેવ, પચ્ચયગતિનિકાયપુગ્ગલભેદતો પન અનન્તપ્પભેદં. તથા સોતાયતનાદીનિ ચત્તારિ. મનાયતનં કુસલાકુસલવિપાકકિરિયવિઞ્ઞાણભેદેન એકૂનનવુતિપ્પભેદં એકવીસુત્તરસતપ્પભેદઞ્ચ. વત્થુપટિપદાદિભેદતો પન અનન્તપ્પભેદં. રૂપસદ્દગન્ધરસાયતનાનિ વિસભાગપચ્ચયાદિભેદતો અનન્તપ્પભેદાનિ. ફોટ્ઠબ્બાયતનં પથવીધાતુતેજોધાતુવાયોધાતુવસેન તિપ્પભેદં. પચ્ચયાદિભેદતો અનેકપ્પભેદં. ધમ્માયતનં વેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારક્ખન્ધસુખુમરૂપનિબ્બાનાનં સભાવનાનત્તભેદતો અનેકપ્પભેદન્તિ. એવં સઙ્ખેપવિત્થારા વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૧૬. દટ્ઠબ્બતોતિ એત્થ પન સબ્બાનેવ સઙ્ખતાનિ આયતનાનિ અનાગમનતો અનિગ્ગમનતો ચ દટ્ઠબ્બાનિ. ન હિ તાનિ પુબ્બે ઉદયા કુતોચિ આગચ્છન્તિ, નપિ ઉદ્ધં વયા કુહિઞ્ચિ ગચ્છન્તિ, અથ ખો પુબ્બે ઉદયા અપ્પટિલદ્ધસભાવાનિ , ઉદ્ધં વયા પરિભિન્નસભાવાનિ, પુબ્બન્તાપરન્તવેમજ્ઝે પચ્ચયાયત્તવુત્તિતાય અવસાનિ પવત્તન્તિ. તસ્મા અનાગમનતો અનિગ્ગમનતો ચ દટ્ઠબ્બાનિ. તથા નિરીહકતો અબ્યાપારતો ચ. ન હિ ચક્ખુરૂપાદીનં એવં હોતિ ''અહો વત અમ્હાકં સામગ્ગિયં વિઞ્ઞાણં નામ ઉપ્પજ્જેય્યા''તિ, ન ચ તાનિ વિઞ્ઞાણુપ્પાદનત્થં દ્વારભાવેન વત્થુભાવેન આરમ્મણભાવેન વા ઈહન્તિ, ન બ્યાપારમાપજ્જન્તિ, અથ ખો ધમ્મતાવેસા, યં ચક્ખુરૂપાદિસામગ્ગિયં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ સમ્ભવન્તીતિ. તસ્મા નિરીહકતો અબ્યાપારતો ચ દટ્ઠબ્બાનિ. અપિચ અજ્ઝત્તિકાનિ સુઞ્ઞગામો વિય દટ્ઠબ્બાનિ, ધુવસુભસુખત્તભાવવિરહિતત્તા. બાહિરાનિ

ગામઘાતકચોરા વિય, અજ્ઝત્તિકાનં અભિઘાતકત્તા. વુત્તઞ્હેતં ‘‘ચક્ખુ, ભિક્ખવે, હઞ્ઞતિ મનાપામનાપેહિ રૂપેહી’’તિ વિત્થારો. અપિચ અજ્ઝત્તિકાનિ છ પાણકા વિય દટ્ઠબ્બાનિ, બાહિરાનિ તેસં ગોચરા વિયાતિ. એવમેત્થ દટ્ઠબ્બતો વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

ઇદં તાવ આયતનાનં વિત્થારકથામુખં.

ધાતુવિત્થારકથા

૫૧૭. તદનન્તરા પન **ધાતુયો**તિ અટ્ઠારસ ધાતુયો – ચક્ખુધાતુ, રૂપધાતુ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ, સોતધાતુ, સદ્દધાતુ, સોતવિઞ્ઞાણધાતુ, ઘાનધાતુ, ગન્ધધાતુ, ઘાનવિઞ્ઞાણધાતુ, જિવ્હાધાતુ, રસધાતુ, જિવ્હાવિઞ્ઞાણધાતુ, કાયધાતુ, ફોટ્ઠબ્બધાતુ, કાયવિઞ્ઞાણધાતુ, મનોધાતુ, ધમ્મધાતુ, મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ. તત્થ –

> અત્થતો લક્ખણાદીહિ, કમ તાવત્વસઙ્ખતો;
> પચ્ચયા અથ દટ્ઠબ્બા, વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો.

તત્થ **અત્થતો**તિ ચક્ખતીતિ ચક્ખુ. રૂપયતીતિ રૂપં. ચક્ખુસ્સ વિઞ્ઞાણં ચક્ખુવિઞ્ઞાણન્તિ એવમાદિના તાવ નયેન ચક્ખાદીનં વિસેસત્થતો વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો. અવિસેસેન પન વિદહતિ, ધીયતે, વિધાનં, વિધીયતે એતાય, એત્થ વા ધીયતીતિ ધાતુ. લોકિયા હિ ધાતુયો કારણભાવેન વવત્થિતા હુત્વા સુવણ્ણરજતાદિધાતુયો વિય સુવણ્ણરજતાદિં , અનેકપ્પકારં સંસારદુક્ખં વિદહન્તિ. ભારહારેહિ ચ ભારો વિય, સત્તેહિ ધીયન્તે, ધારિયન્તીતિ અત્થો. દુક્ખવિધાનમત્તમેવ ચેસા, અવસવત્તનતો. એતાહિ ચ કરણભૂતાહિ સંસારદુક્ખં સત્તેહિ અનુવિધીયતિ. તથાવિહિતઞ્ચ તં એતાસ્વેવ ધીયતિ, ઠપિયતીતિ અત્થો. ઇતિ ચક્ખાદીસુ એકેકો ધમ્મો યથાસમ્ભવં વિદહતિ, ધીયતીતિઆદિના અત્થવસેન ધાતૂતિ વુચ્ચતિ.

૫૧૮. અપિચ યથા તિત્થિયાનં અત્તા નામ સભાવતો નત્થિ, ન એવમેતા, એતા પન અત્તનો સભાવં ધારેન્તીતિ ધાતુયો. યથા લોકે વિચિત્તા હરિતાલમનોસિલાદયો સેલાવયવા ધાતુયોતિ વુચ્ચન્તિ, એવમેતાપિ ધાતુયો વિય ધાતુયો. વિચિત્તા હેતે ઞાણઞેય્યાવયવાતિ. યથા વા સરીરસઙ્ખાતસ્સ સમુદાયસ્સ અવયવભૂતેસુ રસસોણિતાદીસુ અઞ્ઞમઞ્ઞવિસભાગલક્ખણપરિચ્છિન્નેસુ ધાતુસમઞ્ઞા, એવમેતેસુપિ પઞ્ચક્ખન્ધસઙ્ખાતસ્સ અત્તભાવસ્સ અવયવેસુ ધાતુસમઞ્ઞા વેદિતબ્બા. અઞ્ઞમઞ્ઞવિસભાગલક્ખણપરિચ્છિન્ના હેતે ચક્ખાદયોતિ. અપિચ ધાતૂતિ નિજ્જીવમત્તસ્સેવેતં અધિવચનં. તથા હિ ભગવા ‘‘છ ધાતુરો અયં ભિક્ખુ પુરિસો’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૪૪) જીવસઞ્ઞાસમૂહનનત્થં ધાતુદેસનં અકાસીતિ.

તસ્મા યથાવુત્તેન અત્થેન ચક્ખુ ચ તં ધાતુ ચ ચક્ખુધાતુ…પે॰… મનોવિઞ્ઞાણઞ્ચ તં ધાતુ ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ. એવં તાવેત્થ અત્થતો વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૧૯. લક્ખણાદિતોતિ ચક્ખાદીનં લક્ખણાદિતોપેત્થ વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો. તાનિ ચ પન નેસં લક્ખણાદીનિ ખન્ધનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ.

કમતોતિ ઇધાપિ પુબ્બે વુત્તેસુ ઉપ્પત્તિક્કમાદીસુ દેસનાક્કમોવ યુજ્જતિ. સો ચ પનાયં હેતુફલાનુપુબ્બવવત્થાનવસેન વુત્તો. ચક્ખુધાતુ રૂપધાતૂતિ ઇદઞ્હિ દ્વયં હેતુ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતૂતિ ફલં. એવં

સબ્બત્થ.

૫૨૦. તાવત્વતોતિ તાવભાવતો. ઇદં વુત્તં હોતિ – તેસુ તેસુ હિ સુત્તાભિધમ્મપ્પદેસેસુ ‘‘આભાધાતુ, સુભધાતુ, આકાસાનઞ્ચાયતનધાતુ, વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનધાતુ, આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનધાતુ, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનધાતુ, સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધધાતુ’’ (સં॰ નિ॰ ૨.૯૫), ‘‘કામધાતુ , બ્યાપાદધાતુ, વિહિંસાધાતુ, નેક્ખમ્મધાતુ, અબ્યાપાદધાતુ, અવિહિંસાધાતુ’’ (વિભ॰ ૧૮૨; દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫; મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૫), ‘‘સુખધાતુ, દુક્ખધાતુ, સોમનસ્સધાતુ, દોમનસ્સધાતુ, ઉપેક્ખાધાતુ, અવિજ્જાધાતુ’’ (વિભ॰ ૧૮૦; મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૫), ‘‘આરમ્ભધાતુ, નિક્કમધાતુ, પરક્કમધાતુ’’ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૮૩), ‘‘હીનધાતુ, મજ્ઝિમધાતુ, પણીતધાતુ’’ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫), ‘‘પથવીધાતુ, આપોધાતુ, તેજોધાતુ, વાયોધાતુ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૧૧), આકાસધાતુ, વિઞ્ઞાણધાતુ’’ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૫; વિભ॰ ૧૭૨), ‘‘સઙ્ખતધાતુ, અસઙ્ખતધાતુ’’ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૫), ‘‘અનેકધાતુ નાનાધાતુ લોકો’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૬૬; મ॰ નિ॰ ૧.૧૪૮) એવમાદયો અઞ્ઞાપિ ધાતુયો દિસ્સન્તિ. એવં સતિ સબ્બાસં વસેન પરિચ્છેદં અકત્વા કસ્મા અટ્ઠારસાતિ અયમેવ પરિચ્છેદો કતોતિ ચે. સભાવતો વિજ્જમાનાનં સબ્બધાતૂનં તદન્તોગધત્તા.

રૂપધાતુયેવ હિ આભાધાતુ, સુભધાતુ પન રૂપાદિપટિબદ્ધા. કસ્મા, સુભનિમિત્તત્તા. સુભનિમિત્તઞ્હિ સુભધાતુ. તઞ્ચ રૂપાદિવિનિમુત્તં ન વિજ્જતિ. કુસલવિપાકારમ્મણા વા રૂપાદયો એવ સુભધાતૂતિ રૂપાદિમત્તમેવેસા. આકાસાનઞ્ચાયતનધાતુઆદીસુ ચિત્તં મનોવિઞ્ઞાણધાતુયેવ, સેસા ધમ્મધાતુ. સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધધાતુ પન સભાવતો નત્થિ. ધાતુદ્વયનિરોધમત્તમેવ હિ સા.

કામધાતુ ધમ્મધાતુમત્તં વા હોતિ. યથાહ – ‘‘તત્થ કતમા કામધાતુ? કામપટિસંયુત્તો તક્કો વિતક્કો મિચ્છાસઙ્કપ્પો’’તિ (વિભ॰ ૧૮૨). અટ્ઠારસાપિ વા ધાતુયો. યથાહ – ‘‘હેટ્ઠતો અવીચિનિરયં પરિયન્તં કરિત્વા ઉપરિતો પરનિમ્મિતવસવત્તી દેવે અન્તોકરિત્વા યં એતસ્મિં અન્તરે એત્થાવચરા એત્થ પરિયાપન્ના ખન્ધધાતુઆયતના રૂપા વેદના સઞ્ઞા સઙ્ખારા વિઞ્ઞાણં, અયં વુચ્ચતિ કામધાતૂ’’તિ (વિભ॰ ૧૮૨).

નેક્ખમ્મધાતુ ધમ્મધાતુ એવ, ‘‘સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા નેક્ખમ્મધાતૂ’’તિ (વિભ॰ ૧૮૨) વચનતો મનોવિઞ્ઞાણધાતુપિ હોતિયેવ. બ્યાપાદવિહિંસા-અબ્યાપાદ-અવિહિંસાસુખ-દુક્ખ-સોમનસ્સ-દોમનસ્સુપેક્ખા-અવિજ્જાઆરમ્ભ-નિક્કમ-પરક્કમધાતુયો ધમ્મધાતુયેવ.

હીનમજ્ઝિમપણીતધાતુયો અટ્ઠારસ ધાતુમત્તમેવ. હીના હિ ચક્ખાદયો હીના ધાતુ, મજ્ઝિમપણીતા મજ્ઝિમા ચેવ પણીતા ચ. નિપ્પરિયાયેન પન અકુસલા ધમ્મધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો હીનધાતુ, લોકિયા કુસલાબ્યાકતા ઉભોપિ ચક્ખુધાતુઆદયો ચ મજ્ઝિમધાતુ, લોકુત્તરા પન ધમ્મધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો પણીતધાતુ.

પથવીતેજોવાયોધાતુયો ફોટ્ઠબ્બધાતુયેવ, આપોધાતુ આકાસધાતુ ચ ધમ્મધાતુયેવ. વિઞ્ઞાણધાતુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિસત્તવિઞ્ઞાણધાતુસઙ્ખેપોયેવ.

સત્તરસ ધાતુયો ધમ્મધાતુએકદેસો ચ સઙ્ખતધાતુ, અસઙ્ખતા પન ધાતુ ધમ્મધાતુએકદેસોવ. અનેકધાતુનાનાધાતુલોકો પન અટ્ઠારસ ધાતુપ્પભેદમત્તમેવાતિ. ઇતિ સભાવતો વિજ્જમાનાનં સબ્બધાતૂનં તદન્તોગધત્તા અટ્ઠારસેવ વુત્તાતિ.

૫૨૧. અપિચ વિજાનનસભાવે વિઞ્ઞાણે જીવસઞ્ઞીનં સઞ્ઞાસમૂહનનત્થમ્પિ અટ્ઠારસેવ વુત્તા. સન્તિ હિ સત્તા વિજાનનસભાવે વિઞ્ઞાણે જીવસઞ્ઞિનો, તેસં ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયમનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુભેદેન તસ્સ અનેકતં ચક્ખુરૂપાદિપચ્ચયાયત્તવુત્તિતાય અનિચ્ચતઞ્ચ પકાસેત્વા દીઘરત્તાનુસયિતં જીવસઞ્ઞં સમૂહનિતુકામેન ભગવતા અટ્ઠારસ ધાતુયો પકાસિતા. કિઞ્ચ ભિય્યો તથા વેનેય્યજ્ઝાસયવસેન ચ. યે ચ ઇમાય અનતિસઙ્ખેપવિત્થારાય દેસનાય વેનેય્યસત્તા, તદજ્ઝાસયવસેન ચ અટ્ઠારસેવ પકાસિતા.

સઙ્ખેપવિત્થારનયેન તથા તથા હિ,
ધમ્મં પકાસયતિ એસ યથા યથાસ્સ;
સદ્ધમ્મતેજવિહતં વિલયં ખણેન,
વેનેય્યસત્તહદયેસુ તમો પયાતીતિ.

એવમેત્થ તાવત્વતો વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૨૨. સઙ્ખતોતિ ચક્ખુધાતુ તાવ જાતિતો એકો ધમ્મોત્વેવ સઙ્ખં ગચ્છતિ ચક્ખુપસાદવસેન, તથા સોતઘાનજિવ્હાકાયરૂપસદ્દગન્ધરસધાતુયો સોતપ્પસાદાદિવસેન, ફોટ્ઠબ્બધાતુ પન પથવીતેજોવાયોવસેન તયો ધમ્માતિ સઙ્ખં ગચ્છતિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ કુસલાકુસલવિપાકવસેન દ્વે ધમ્માતિ સઙ્ખં ગચ્છતિ, તથા સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણધાતુયો. મનોધાતુ પન પઞ્ચદ્વારાવજ્જનકુસલાકુસલવિપાકસમ્પટિચ્છનવસેન તયો ધમ્માતિ સઙ્ખં ગચ્છતિ. ધમ્મધાતુ તિણ્ણં અરૂપક્ખન્ધાનં સોળસન્નં સુખુમરૂપાનં અસઙ્ખતાય ચ ધાતુયા વસેન વીસતિ ધમ્માતિ સઙ્ખં ગચ્છતિ. મનોવિઞ્ઞાણધાતુ સેસકુસલાકુસલાબ્યાકતવિઞ્ઞાણવસેન છસત્તતિ ધમ્માતિ સઙ્ખં ગચ્છતિ. એવમેત્થ સઙ્ખતોપિ વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૨૩. પચ્ચયાતિ એત્થ ચ ચક્ખુધાતુ તાવ ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા વિપ્પયુત્તપુરેજાતઅત્થિઅવિગતનિસ્સયિન્દ્રિયપચ્ચયાનં વસેન છહિ પચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ, રૂપધાતુ પુરેજાતઅત્થિઅવિગતારમ્મણપચ્ચયાનં વસેન ચતૂહિ પચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ. એવં સોતવિઞ્ઞાણધાતુઆદીનં સોતધાતુસદ્દધાતુઆદયો. પઞ્ચન્નં પન નેસં આવજ્જનમનોધાતુ અનન્તરસમનન્તરનત્થિવિગતાનન્તરૂપનિસ્સયવસેન પઞ્ચહિ પચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ, તા ચ પઞ્ચપિ સમ્પટિચ્છનમનોધાતુયા. તથા સમ્પટિચ્છનમનોધાતુ સન્તીરણમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા, સા ચ વોટ્ઠબ્બનમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા, વોટ્ઠબ્બનમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ચ જવનમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા. જવનમનોવિઞ્ઞાણધાતુ પન અનન્તરાય જવનમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા તેહિ ચેવ પઞ્ચહિ આસેવનપચ્ચયેન ચાતિ છહિ પચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ. એસ તાવ પઞ્ચદ્વારે નયો.

મનોદ્વારે પન ભવઙ્ગમનોવિઞ્ઞાણધાતુ આવજ્જનમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા. આવજ્જનમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ચ જવનમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા પુરિમેહિ પઞ્ચહિ પચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ. ધમ્મધાતુ પન સત્તન્નમ્પિ વિઞ્ઞાણધાતૂનં સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતાદીહિ બહુધા પચ્ચયો હોતિ. ચક્ખુધાતુઆદયો પન એકચ્ચા ચ ધમ્મધાતુ એકચ્ચાય મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણપચ્ચયાદીહિપિ પચ્ચયા હોન્તિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુઆદીનઞ્ચ ન કેવલં ચક્ખુરૂપાદયો પચ્ચયા હોન્તિ, અથ ખો આલોકાદયોપિ. તેનાહુ પુબ્બાચરિયા –

‘‘ચક્ખુરૂપાલોકમનસિકારે પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં. સોતસદ્દવિવરમનસિકારે પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ સોતવિઞ્ઞાણં. ઘાનગન્ધવાયુમનસિકારે પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ ઘાનવિઞ્ઞાણં. જિવ્હારસઆપમનસિકારે પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ જિવ્હાવિઞ્ઞાણં. કાયફોટ્ઠબ્બપથવીમનસિકારે પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ કાયવિઞ્ઞાણં. ભવઙ્ગમનધમ્મમનસિકારે પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ મનોવિઞ્ઞાણ’’ન્તિ.

અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારતો પન પચ્ચયપ્પભેદો પટિચ્ચસમુપ્પાદનિદ્દેસે આવિભવિસ્સતીતિ એવમેત્થ પચ્ચયતોપિ વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૨૪. દટ્ઠબ્બતોતિ દટ્ઠબ્બતોપેત્થ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બોતિ અત્થો. સબ્બા એવ હિ સઙ્ખતધાતુયો પુબ્બન્તાપરન્તવિવિત્તતો ધુવસુભસુખત્તભાવસુઞ્ઞતો પચ્ચયાયત્તવુત્તિતો ચ દટ્ઠબ્બા.

વિસેસતો પનેત્થ ભેરિતલં વિય ચક્ખુધાતુ દટ્ઠબ્બા, દણ્ડો વિય રૂપધાતુ, સદ્દો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ. તથા આદાસતલં વિય ચક્ખુધાતુ, મુખં વિય રૂપધાતુ, મુખનિમિત્તં વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ. અથ વા ઉચ્છુતિલા વિય ચક્ખુધાતુ, યન્તચક્કયટ્ઠિ વિય રૂપધાતુ, ઉચ્છુરસતેલાનિ વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ. તથા અધરારણી વિય ચક્ખુધાતુ, ઉત્તરારણી વિય રૂપધાતુ, અગ્ગિ વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ. એસ નયો સોતધાતુઆદીસુ.

મનોધાતુ પન યથાસમ્ભવતો ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુઆદીનં પુરેચરાનુચરા વિય દટ્ઠબ્બા.

ધમ્મધાતુયા વેદનાક્ખન્ધો સલ્લમિવ સૂલમિવ ચ દટ્ઠબ્બો. સઞ્ઞાસઙ્ખારક્ખન્ધા વેદનાસલ્લસૂલયોગાઆતુરા વિય, પુથુજ્જનાનં વા સઞ્ઞા આસાદુક્ખજનનતો રિત્તમુટ્ઠિ વિય. અયથાભુચ્ચનિમિત્તગાહકતો વનમિગો વિય. સઙ્ખારા પટિસન્ધિયં પક્ખિપનતો અઙ્ગારકાસુયં ખિપનકપુરિસા વિય. જાતિ દુક્ખાનુબન્ધતો રાજપુરિસાનુબન્ધચોરા વિય. સબ્બાનત્થાવહસ્સ ખન્ધસન્તાનસ્સ હેતુતો વિસરુક્ખબીજાનિ વિય. રૂપં નાનાવિધુપદ્દવનિમિત્તતો ખુરચક્કં વિય દટ્ઠબ્બં. અસઙ્ખતા પન ધાતુ અમતતો સન્તતો ખેમતો ચ દટ્ઠબ્બા. કસ્મા? સબ્બાનત્થાવહસ્સ પટિપક્ખભૂતત્તા.

મનોવિઞ્ઞાણધાતુ આરમ્મણેસુ વવત્થાનાભાવતો અરઞ્ઞમક્કટો વિય, દુદ્દમનતો અસ્સખળુઙ્કો વિય, યત્થકામનિપાતિતો વેહાસક્ખિત્તદણ્ડો વિય, લોભદોસાદિનાનપ્પકારકિલેસવેસયોગતો રઙ્ગનટો વિય દટ્ઠબ્બાતિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

પઞ્ઞાભાવનાધિકારે

આયતનધાતુનિદ્દેસો નામ

પન્નરસમો પરિચ્છેદો.

૧૬. ઇન્દ્રિયસચ્ચનિદ્દેસો

ઇન્દ્રિયવિત્થારકથા

૫૨૫. ધાતૂનં અનન્તરં ઉદ્દિટ્ઠાનિ પન **ઇન્દ્રિયાની**તિ બાવીસતિન્દ્રિયાનિ – ચક્ખુન્દ્રિયં સોતિન્દ્રિયં ઘાનિન્દ્રિયં જિવ્હિન્દ્રિયં કાયિન્દ્રિયં મનિન્દ્રિયં ઇત્થિન્દ્રિયં પુરિસિન્દ્રિયં જીવિતિન્દ્રિયં સુખિન્દ્રિયં દુક્ખિન્દ્રિયં સોમનસ્સિન્દ્રિયં દોમનસ્સિન્દ્રિયં ઉપેક્ખિન્દ્રિયં સદ્ધિન્દ્રિયં વીરિયિન્દ્રિયં સતિન્દ્રિયં સમાધિન્દ્રિયં પઞ્ઞિન્દ્રિયં અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં અઞ્ઞિન્દ્રિયં અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયન્તિ. તત્થ –

> અત્થતો લક્ખણાદીહિ, કમતો ચ વિજાનિયા;
> ભેદાભેદા તથા કિચ્ચા, ભૂમિતો ચ વિનિચ્છયં.

તત્થ ચક્ખાદીનં તાવ ચક્ખતીતિ ચક્ખૂતિઆદિના નયેન અત્થો પકાસિતો. પચ્છિમેસુ પન તીસુ પઠમં પુબ્બભાગે અનઞ્ઞાતં અમતં પદં ચતુસચ્ચધમ્મં વા જાનિસ્સામીતિ એવં પટિપન્નસ્સ ઉપ્પજ્જનતો ઇન્દ્રિયટ્ઠસમ્ભવતો ચ અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયન્તિ વુત્તં. દુતિયં આજાનનતો ઇન્દ્રિયટ્ઠસમ્ભવતો ચ અઞ્ઞિન્દ્રિયં. તતિયં અઞ્ઞાતાવિનો ચતૂસુ સચ્ચેસુ નિટ્ઠિતઞ્ઞાણકિચ્ચસ્સ ખીણાસવસ્સ ઉપ્પજ્જનતો ઇન્દ્રિયટ્ઠસમ્ભવતો ચ અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં.

કો પન નેસં **ઇન્દ્રિયટ્ઠો** નામાતિ? ઇન્દલિઙ્ગટ્ઠો ઇન્દ્રિયટ્ઠો. ઇન્દદેસિતટ્ઠો ઇન્દ્રિયટ્ઠો. ઇન્દદિટ્ઠટ્ઠો ઇન્દ્રિયટ્ઠો. ઇન્દસિટ્ઠટ્ઠો ઇન્દ્રિયટ્ઠો. ઇન્દજુટ્ઠટ્ઠો ઇન્દ્રિયટ્ઠો. સો સબ્બોપિ ઇધ યથાયોગં યુજ્જતિ. ભગવા હિ સમ્માસમ્બુદ્ધો પરમિસ્સરિયભાવતો ઇન્દો. કુસલાકુસલઞ્ચ કમ્મં, કમ્મેસુ કસ્સચિ ઇસ્સરિયાભાવતો. તેનેવેત્થ કમ્મસઞ્જનિતાનિ તાવ ઇન્દ્રિયાનિ કુસલાકુસલકમ્મં ઉલ્લિઙ્ગેન્તિ. તેન ચ સિટ્ઠાનીતિ ઇન્દલિઙ્ગટ્ઠેન ઇન્દસિટ્ઠટ્ઠેન ચ ઇન્દ્રિયાનિ. સબ્બાનેવ પનેતાનિ ભગવતા યથાભૂતતો પકાસિતાનિ અભિસમ્બુદ્ધાનિ ચાતિ ઇન્દદેસિતટ્ઠેન ઇન્દદિટ્ઠટ્ઠેન ચ ઇન્દ્રિયાનિ. તેનેવ ભગવતા મુનિન્દેન કાનિચિ ગોચરાસેવનાય કાનિચિ ભાવનાસેવનાય સેવિતાનીતિ ઇન્દજુટ્ઠટ્ઠેનાપિ ઇન્દ્રિયાનિ.

અપિચ આધિપચ્ચસઙ્ખાતેન ઇસ્સરિયટ્ઠેનાપિ એતાનિ ઇન્દ્રિયાનિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિપ્પવત્તિયઞ્હિ ચક્ખાદીનં સિદ્ધં આધિપચ્ચં, તસ્મિં તિક્ખે તિક્ખત્તા મન્દે ચ મન્દત્તાતિ. અયં તાવેત્થ અત્થતો વિનિચ્છયો.

લક્ખણાદીહીતિ લક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનેહિપિ ચક્ખાદીનં વિનિચ્છયં વિજાનિયાતિ અત્થો. તાનિ ચ નેસં લક્ખણાદીનિ ખન્ધનિદ્દેસે વુત્તાનેવ. પઞ્ઞિન્દ્રિયાદીનિ હિ ચત્તારિ અત્થતો અમોહોયેવ. સેસાનિ તત્થ સરૂપેનેવ આગતાનિ.

૫૨૬. કમતોતિ અયમ્પિ દેસનાક્કમોવ. તત્થ અજ્ઝત્તધમ્મે પરિઞ્ઞાય અરિયભૂમિપટિલાભો હોતીતિ અત્તભાવપરિયાપન્નાનિ ચક્ખુન્દ્રિયાદીનિ પઠમં દેસિતાનિ. સો પન અત્તભાવો યં ધમ્મં ઉપાદાય ઇત્થીતિ વા પુરિસોતિ વા સઙ્ખં ગચ્છતિ, અયં સોતિ નિદસ્સનત્થં તતો ઇત્થિન્દ્રિયં પુરિસિન્દ્રિયઞ્ચ. સો દુવિધોપિ જીવિતિન્દ્રિયપટિબદ્ધવુત્તીતિ ઞાપનત્થં તતો જીવિતિન્દ્રિયં. યાવ તસ્સ પવત્તિ, તાવ એતેસં વેદયિતાનં અનિવત્તિ. યઞ્ચ કિઞ્ચિ વેદયિતં, સબ્બં તં દુક્ખન્તિ ઞાપનત્થં તતો સુખિન્દ્રિયાદીનિ. તંનિરોધત્થં પન એતે ધમ્મા ભાવેતબ્બાતિ પટિપત્તિદસ્સનત્થં તતો સદ્ધાદીનિ. ઇમાય પટિપત્તિયા એસ ધમ્મો પઠમં અત્તનિ પાતુભવતીતિ પટિપત્તિયા

અમોઘભાવદસ્સનત્થં તતો અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં. તસ્સેવ ફલત્તા તતો અનન્તરં ભાવેતબ્બતો ચ તતો અઞ્ઞિન્દ્રિયં. તતો પરં ભાવનાય ઇમસ્સ અધિગમો, અધિગતે ચ પન ઇમસ્મિં નત્થિ કિઞ્ચિ ઉત્તરિ કરણીયન્તિ ઞાપનત્થં અન્તે પરમસ્સાસભૂતં અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં દેસિતન્તિ અયમેત્થ કમો.

ભેદાભેદાતિ જીવિતિન્દ્રિયસ્સેવ ચેત્થ ભેદો. તઞ્હિ રૂપજીવિતિન્દ્રિયં અરૂપજીવિતિન્દ્રિયન્તિ દુવિધં હોતિ. સેસાનં અભેદોતિ એવમેત્થ ભેદાભેદતો વિનિચ્છયં વિજાનિયા.

૫૨૭. કિચ્ચાતિ કિં ઇન્દ્રિયાનં કિચ્ચન્તિ ચે. ચક્ખુન્દ્રિયસ્સ તાવ ‘‘ચક્ખાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં ઇન્દ્રિયપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ વચનતો યં તં ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવેન સાધેતબ્બં અત્તનો તિક્ખમન્દાદિભાવેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિધમ્માનં તિક્ખમન્દાદિસઙ્ખાતં અત્તાકારાનુવત્તાપનં, ઇદં કિચ્ચં. એવં સોતઘાનજિવ્હાકાયાનં. મનિન્દ્રિયસ્સ પન સહજાતધમ્માનં અત્તનો વસવત્તાપનં. જીવિતિન્દ્રિયસ્સ સહજાતધમ્માનુપાલનં. ઇત્થિન્દ્રિયપુરિસિન્દ્રિયાનં ઇત્થિપુરિસલિઙ્ગનિમિત્તકુત્તાકપ્પાકારાનુવિધાનં. સુખદુક્ખસોમનસ્સદોમનસ્સિન્દ્રિયાનં સહજાતધમ્મે અભિભવિત્વા યથાસકં ઓળારિકાકારાનુપાપનં. ઉપેક્ખિન્દ્રિયસ્સ સન્તપણીતમજ્ઝત્તાકારાનુપાપનં. સદ્ધાદીનં પટિપક્ખાભિભવનં સમ્પયુત્તધમ્માનઞ્ચ પસન્નાકારાદિભાવસમ્પાપનં. અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયસ્સ સંયોજનત્તયપ્પહાનઞ્ચેવ સમ્પયુત્તાનઞ્ચ તપ્પહાનાભિમુખભાવકરણં. અઞ્ઞિન્દ્રિયસ્સ કામરાગબ્યાપાદાદિતનુકરણપ્પહાનઞ્ચેવ સહજાતાનઞ્ચ અત્તનો વસાનુવત્તાપનં. અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયસ્સ સબ્બકિચ્ચેસુ ઉસ્સુક્કપ્પહાનઞ્ચેવ અમતાભિમુખભાવપચ્ચયતા ચ સમ્પયુત્તાનન્તિ એવમેત્થ કિચ્ચતો વિનિચ્છયં વિજાનિયા.

૫૨૮. ભૂમિતોતિ ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયઇત્થિપુરિસસુખદુક્ખદોમનસ્સિન્દ્રિયાનિ ચેત્થ કામાવચરાનેવ. મનિન્દ્રિયજીવિતિન્દ્રિયઉપેક્ખિન્દ્રિયાનિ સદ્ધાવીરિયસતિસમાધિપઞ્ઞિન્દ્રિયાનિ ચ ચતુભૂમિપરિયાપન્નાનિ. સોમનસ્સિન્દ્રિયં કામાવચરરૂપાવચરલોકુત્તરવસેન ભૂમિત્તયપરિયાપન્નં. અવસાને તીણિ લોકુત્તરાનેવાતિ એવમેત્થ ભૂમિતોપિ વિનિચ્છયં વિજાનેય્ય. એવં હિ વિજાનન્તો –

સંવેગબહુલો ભિક્ખુ, ઠિતો ઇન્દ્રિયસંવરે;
ઇન્દ્રિયાનિ પરિઞ્ઞાય, દુક્ખસ્સન્તં કરિસ્સતીતિ.

ઇદં ઇન્દ્રિયાનં વિત્થારકથામુખં.

સચ્ચવિત્થારકથા

૫૨૯. તદનન્તરાનિ પન **સચ્ચાની**તિ ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ – દુક્ખં અરિયસચ્ચં, દુક્ખસમુદયો અરિયસચ્ચં, દુક્ખનિરોધો અરિયસચ્ચં, દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા અરિયસચ્ચન્તિ. તત્થ –

વિભાગતો નિબ્બચન, લક્ખણાદિપ્પભેદતો;
અત્થત્થુદ્ધારતો ચેવ, અનૂનાધિકતો તથા.

કમતો જાતિઆદીનં, નિચ્છયા ઞાણકિચ્ચતો;
અન્તોગધાનં પભેદા, ઉપમાતો ચતુક્કતો.

સુઞ્ઞતેકવિધાદીહિ, સભાગવિસભાગતો;

વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો, વિઞ્ઞુના સાસનક્કમે.

તત્થ **વિભાગતો**તિ દુક્ખાદીનં હિ ચત્તારો ચત્તારો અત્થા વિભત્તા તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા, યે દુક્ખાદીનિ અભિસમેન્તેહિ અભિસમેતબ્બા. યથાહ – ''દુક્ખસ્સ પીળનટ્ઠો સઙ્ખતટ્ઠો સન્તાપટ્ઠો વિપરિણામટ્ઠો, ઇમે ચત્તારો દુક્ખસ્સ દુક્ખટ્ઠા તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા. સમુદયસ્સ આયૂહનટ્ઠો નિદાનટ્ઠો સંયોગટ્ઠો પલિબોધટ્ઠો. નિરોધસ્સ નિસ્સરણટ્ઠો વિવેકટ્ઠો અસઙ્ખતટ્ઠો અમતટ્ઠો. મગ્ગસ્સ નિય્યાનટ્ઠો હેતુટ્ઠો દસ્સનટ્ઠો અધિપતેય્યટ્ઠો. ઇમે ચત્તારો મગ્ગસ્સ મગ્ગટ્ઠા તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૨.૮). તથા ''દુક્ખસ્સ પીળનટ્ઠો સઙ્ખતટ્ઠો સન્તાપટ્ઠો વિપરિણામટ્ઠો અભિસમયટ્ઠો''તિ (પટિ॰ મ॰ ૨.૧૧) એવમાદિ. ઇતિ એવં વિભત્તાનં ચતુન્નં ચતુન્નં અત્થાનં વસેન દુક્ખાદીનિ વેદિતબ્બાનીતિ. અયં તાવેત્થ વિભાગતો વિનિચ્છયો.

૫૩૦. નિબ્બચનલક્ખણાદિપ્પભેદતોતિ એત્થ પન **નિબ્બચનતો** તાવ ઇધ **દુ**-ઇતિ અયં સદ્દો કુચ્છિતે દિસ્સતિ. કુચ્છિતં હિ પુત્તં દુપ્પુત્તોતિ વદન્તિ. **ખં**-સદ્દો પન તુચ્છે. તુચ્છં હિ આકાસં ''ખ''ન્તિ વુચ્ચતિ. ઇદઞ્ચ પઠમસચ્ચં કુચ્છિતં અનેકઉપદ્દવાધિટ્ઠાનતો. તુચ્છં બાલજનપરિકપ્પિતધુવસુભસુખત્તભાવવિરહિતતો. તસ્મા કુચ્છિતત્તા તુચ્છત્તા ચ **દુક્ખ**ન્તિ વુચ્ચતિ.

સં-ઇતિ ચ અયં સદ્દો ''સમાગમો સમેત''ન્તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૯૬; વિભ॰ ૧૯૯) સંયોગં દીપેતિ. **ઉ**-ઇતિ અયં ''ઉપ્પન્નં ઉદિત''ન્તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧; મહાવ॰ ૮૪) ઉપ્પત્તિં. **અય**-સદ્દો કારણં દીપેતિ. ઇદઞ્ચાપિ દુતિયસચ્ચં અવસેસપચ્ચયસમાયોગે સતિ દુક્ખસ્સુપ્પત્તિકારણં. ઇતિ દુક્ખસ્સ સંયોગે ઉપ્પત્તિકારણત્તા **દુક્ખસમુદય**ન્તિ વુચ્ચતિ.

તતિયસચ્ચં પન યસ્મા **નિ**-સદ્દો અભાવં, **રોધ**-સદ્દો ચ ચારકં દીપેતિ. તસ્મા અભાવો એત્થ સંસારચારકસઙ્ખાતસ્સ દુક્ખરોધસ્સ સબ્બગતિસુઞ્ઞત્તા, સમધિગતે વા તસ્મિં સંસારચારકસઙ્ખાતસ્સ દુક્ખરોધસ્સ અભાવો હોતિ, તપ્પટિપક્ખત્તાતિપિ **દુક્ખનિરોધ**ન્તિ વુચ્ચતિ. દુક્ખસ્સ વા અનુપ્પાદનિરોધપચ્ચયત્તા દુક્ખનિરોધન્તિ.

ચતુત્થસચ્ચં પન યસ્મા એતં દુક્ખનિરોધં ગચ્છતિ આરમ્મણવસેન તદભિમુખભૂતત્તા, પટિપદા ચ હોતિ દુક્ખનિરોધપ્પત્તિયા. તસ્મા દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદાતિ વુચ્ચતિ.

૫૩૧. યસ્મા પનેતાનિ બુદ્ધાદયો અરિયા પટિવિજ્ઝન્તિ, તસ્મા **અરિયસચ્ચાની**તિ વુચ્ચન્તિ. યથાહ ''ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, અરિયસચ્ચાનિ. કતમાનિ…પે॰… ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ. અરિયા ઇમાનિ પટિવિજ્ઝન્તિ, તસ્મા અરિયસચ્ચાનીતિ વુચ્ચન્તી''તિ. અપિચ અરિયસ્સ સચ્ચાનીતિપિ અરિયસચ્ચાનિ. યથાહ ''સદેવકે, ભિક્ખવે, લોકે…પે॰… મનુસ્સાય તથાગતો અરિયો, તસ્મા અરિયસચ્ચાનીતિ વુચ્ચન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૮). અથ વા એતેસં અભિસમ્બુદ્ધત્તા અરિયભાવસિદ્ધિતોપિ અરિયસચ્ચાનિ. યથાહ – ''ઇમેસં ખો, ભિક્ખવે, ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં યથાભૂતં અભિસમ્બુદ્ધત્તા તથાગતો અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો અરિયોતિ વુચ્ચતી''તિ. અપિચ ખો પન અરિયાનિ સચ્ચાનીતિપિ અરિયસચ્ચાનિ. અરિયાનીતિ તથાનિ અવિતથાનિ અવિસંવાદકાનીતિ અત્થો. યથાહ – ''ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ, તસ્મા અરિયસચ્ચાનીતિ વુચ્ચન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૭) એવમેત્થ નિબ્બચનતો વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૩૨. કથં **લક્ખણાદિપ્પભેદતો**? એત્થ હિ બાધનલક્ખણં **દુક્ખસચ્ચં**, સન્તાપનરસં, પવત્તિપચ્ચુપટ્ઠાનં. પભવલક્ખણં **સમુદયસચ્ચં**, અનુપચ્છેદકરણરસં, પલિબોધપચ્ચુપટ્ઠાનં. સન્તિલક્ખણં **નિરોધસચ્ચં**, અચ્ચુતિરસં, અનિમિત્તપચ્ચુપટ્ઠાનં. નિય્યાનલક્ખણં **મગ્ગસચ્ચં**, કિલેસપ્પહાનરસં, વુટ્ઠાનપચ્ચુપટ્ઠાનં. અપિચ પવત્તિપવત્તનનિવત્તિનિવત્તનલક્ખણાનિ પટિપાટિયા. તથા સઙ્ખતતણ્હા અસઙ્ખતદસ્સનલક્ખણાનિ ચાતિ એવમેત્થ લક્ખણાદિપ્પભેદતો વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૩૩. **અત્થત્થુદ્ધારતો ચેવા**તિ એત્થ પન અત્થતો તાવ કો સચ્ચટ્ઠોતિ ચે? યો પઞ્ઞાચક્ખુના ઉપપરિક્ખમાનાનં માયાવ વિપરીતો, મરીચિવ વિસંવાદકો, તિત્થિયાનં અત્તાવ અનુપલબ્ભસભાવો ચ ન હોતિ, અથ ખો બાધનપ્પભવસન્તિનિય્યાનપ્પકારેન તચ્છાવિપરીતભૂતભાવેન અરિયઞાણસ્સ ગોચરો હોતિયેવ. એસ અગ્ગિલક્ખણં વિય, લોકપકતિ વિય ચ તચ્છાવિપરીતભૂતભાવો સચ્ચટ્ઠોતિ વેદિતબ્બો. યથાહ – ‘‘ઇદં દુક્ખન્તિ, ભિક્ખવે, તથમેતં અવિતથમેતં અનઞ્ઞથમેત’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૦) વિત્થારો. અપિચ –

નાબાધકં યતો દુક્ખં, દુક્ખા અઞ્ઞં ન બાધકં;
બાધકત્તનિયામેન, તતો સચ્ચમિદં મતં.

તં વિના નાઞ્ઞતો દુક્ખં, ન હોતિ ન ચ તં તતો;
દુક્ખહેતુનિયામેન, ઇતિ સચ્ચં વિસત્તિકા.

નાઞ્ઞા નિબ્બાનતો સન્તિ, સન્તં ન ચ ન તં યતો;
સન્તભાવનિયામેન, તતો સચ્ચમિદં મતં.

મગ્ગા અઞ્ઞં ન નિય્યાનં, અનિય્યાનો ન ચાપિ સો;
તચ્છનિય્યાનભાવત્તા, ઇતિ સો સચ્ચસમ્મતો.

ઇતિ તચ્છાવિપલ્લાસ, ભૂતભાવં ચતૂસ્વપિ;
દુક્ખાદીસ્વવિસેસેન, સચ્ચટ્ઠં આહુ પણ્ડિતાતિ.

એવં અત્થતો વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૩૪. કથં **અત્થુદ્ધારતો**? ઇધાયં **સચ્ચ**-સદ્દો અનેકેસુ અત્થેસુ દિસ્સતિ. સેય્યથિદં – ‘‘સચ્ચં ભણે ન કુજ્ઝેય્યા’’તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૨૨૪) વાચાસચ્ચે. ‘‘સચ્ચે ઠિતા સમણબ્રાહ્મણા ચા’’તિઆદીસુ (જા॰ ૨.૨૧.૪૩૩) વિરતિસચ્ચે. ‘‘કસ્મા નુ સચ્ચાનિ વદન્તિ નાના પવાદિયાસે કુસલાવદાના’’તિઆદીસુ (સુ॰ નિ॰ ૮૯૧) દિટ્ઠિસચ્ચે. ‘‘એકં હિ સચ્ચં ન દુતિય’’ન્તિઆદીસુ (સુ॰ નિ॰ ૮૯૦) પરમત્થસચ્ચે નિબ્બાને ચેવ મગ્ગે ચ. ‘‘ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં કતિ કુસલા’’તિઆદીસુ (વિભ॰ ૨૧૬) અરિયસચ્ચે. સ્વાયમિધાપિ અરિયસચ્ચે વત્તતીતિ એવમેત્થ અત્થુદ્ધારતોપિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૩૫. **અનૂનાધિકતો**તિ કસ્મા પન ચત્તારેવ અરિયસચ્ચાનિ વુત્તાનિ અનૂનાનિ અનધિકાનીતિ ચે? અઞ્ઞસ્સાસમ્ભવતો અઞ્ઞતરસ્સ ચ અપનેય્યાભાવતો. ન હિ એતેહિ અઞ્ઞં અધિકં વા, એતેસં વા એકમ્પિ અપનેતબ્બં સમ્ભોતિ. યથાહ – ‘‘ઇધ, ભિક્ખવે, આગચ્છેય્ય સમણો વા બ્રાહ્મણો વા ‘નેતં દુક્ખં અરિયસચ્ચં, અઞ્ઞં

દુક્ખં અરિયસચ્ચં. અહમેતં દુક્ખં અરિયસચ્ચં ઠપેત્વા અઞ્ઞં દુક્ખં અરિયસચ્ચં પઞ્ઞપેસ્સામી’તિ નેતં ઠાનં વિજ્જતી’’તિઆદિ. યથા ચાહ – ‘‘યો હિ કોચિ, ભિક્ખવે, સમણો વા બ્રાહ્મણો વા એવં વદેય્ય ‘નેતં દુક્ખં પઠમં અરિયસચ્ચં યં સમણેન ગોતમેન દેસિતં, અહમેતં દુક્ખં પઠમં અરિયસચ્ચં પચ્ચક્ખાય અઞ્ઞં દુક્ખં પઠમં અરિયસચ્ચં પઞ્ઞપેસ્સામી’તિ નેતં ઠાનં વિજ્જતી’’તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૬).

અપિચ પવત્તિમાચિક્ખન્તો ભગવા સહેતુકં આચિક્ખિ, નિવત્તિઞ્ચ સઉપાયં. ઇતિ પવત્તિનિવત્તિતદુભયહેતૂનં એતપરમતો ચત્તારેવ વુત્તાનિ. તથા પરિઞ્ઞેય્યપહાતબ્બસચ્છિકાતબ્બભાવેતબ્બાનં, તણ્હાવત્થુતણ્હાતણ્હાનિરોધતણ્હાનિરોધુપાયાનં, આલયઆલયારામતાઆલયસમુગ્ઘાતઆલયસમુગ્ઘાતુપાયાનઞ્ચ વસેનાપિ ચત્તારેવ વુત્તાનીતિ એવમેત્થ અનૂનાધિકતો વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૩૬. **કમતો**તિ અયમ્પિ દેસનાક્કમોવ. એત્થ ચ ઓળારિકત્તા, સબ્બસત્તસાધારણત્તા ચ સુવિઞ્ઞેય્યન્તિ દુક્ખસચ્ચં પઠમં વુત્તં. તસ્સેવ હેતુદસ્સનત્થં તદનન્તરં સમુદયસચ્ચં. હેતુનિરોધા ફલનિરોધોતિ ઞાપનત્થં તતો નિરોધસચ્ચં. તદધિગમુપાયદસ્સનત્થં અન્તે મગ્ગસચ્ચં. ભવસુખસ્સાદગધિતાનં વા સત્તાનં સંવેગજનનત્થં પઠમં દુક્ખમાહ. તં નેવ અકતં આગચ્છતિ , ન ઇસ્સરનિમ્માનાદિતો હોતિ, ઇતો પન હોતીતિ ઞાપનત્થં તદનન્તરં સમુદયં. તતો સહેતુકેન દુક્ખેન અભિભૂતત્તા સંવિગ્ગમાનસાનં દુક્ખનિસ્સરણગવેસીનં નિસ્સરણદસ્સનેન અસ્સાસજનનત્થં નિરોધં. તતો નિરોધાધિગમત્થં નિરોધસમ્પાપકં મગ્ગન્તિ એવમેત્થ કમતો વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૩૭. **જાતિઆદીનં નિચ્છયા**તિ યે તે અરિયસચ્ચાનિ નિદ્દિસન્તેન ભગવતા ‘‘જાતિપિ દુક્ખા, જરાપિ દુક્ખા, મરણમ્પિ દુક્ખં, સોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસાપિ દુક્ખા, અપ્પિયેહિ સમ્પયોગો દુક્ખો, પિયેહિ વિપ્પયોગો દુક્ખો, યમ્પિચ્છં ન લભતિ તમ્પિ દુક્ખં, સંખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા દુક્ખા’’તિ (વિભ॰ ૧૯૦) દુક્ખનિદ્દેસે દ્વાદસ ધમ્મા, ‘‘યાયં તણ્હા પોનોબ્ભવિકા નન્દીરાગસહગતા તત્રતત્રાભિનન્દિની. સેય્યથિદં, કામતણ્હા, ભવતણ્હા, વિભવતણ્હા’’તિ (વિભ॰ ૨૦૩) સમુદયનિદ્દેસે તિવિધા તણ્હા, ‘‘યો તસ્સાયેવ તણ્હાય અસેસવિરાગનિરોધો ચાગો પટિનિસ્સગ્ગો મુત્તિ અનાલયો’’તિ (વિભ॰ ૨૦૪) એવં નિરોધનિદ્દેસે અત્થતો એકમેવ નિબ્બાનં, ‘‘કતમં દુક્ખનિરોધગામિનીપટિપદા અરિયસચ્ચં, અયમેવ અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો. સેય્યથિદં – સમ્માદિટ્ઠિ…પે॰… સમ્માસમાધી’’તિ (વિભ॰ ૨૦૫) એવં મગ્ગનિદ્દેસે અટ્ઠ ધમ્માતિ ઇતિ ચતુન્નં સચ્ચાનં નિદ્દેસે જાતિઆદયો ધમ્મા વુત્તા, તેસં જાતિઆદીનં નિચ્છયાપિ એત્થ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

દુક્ખનિદ્દેસકથા

જાતિનિદ્દેસો

સેય્યથિદં, અયઞ્હિ **જાતિ**-સદ્દો અનેકત્થો. તથા હેસ ‘‘એકમ્પિ જાતિં દ્વેપિ જાતિયો’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૪; પારા॰ ૧૨) એત્થ ભવે આગતો. ‘‘અત્થિ, વિસાખે, નિગણ્ઠા નામ સમણજાતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૭૧) એત્થ નિકાયે. ‘‘જાતિ દ્વીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિતા’’તિ (ધાતુ॰ ૭૧) એત્થ સઙ્ખતલક્ખણે. ‘‘યં માતુકુચ્છિસ્મિં પઠમં ચિત્તં ઉપ્પન્નં, પઠમં વિઞ્ઞાણં પાતુભૂતં, તદુપાદાય સાવસ્સ જાતી’’તિ (મહાવ॰ ૧૨૪) એત્થ પટિસન્ધિયં. ‘‘સમ્પતિજાતો, આનન્દ, બોધિસત્તો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૭) એત્થ પસૂતિયં. ‘‘અક્ખિત્તો અનુપકુટ્ઠો જાતિવાદેના’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૩૩૧) એત્થ કુલે. ‘‘યતોહં, ભગિનિ, અરિયાય જાતિયા જાતો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૫૧) એત્થ અરિયસીલે.

૫૩૮. સ્વાયમિધ ગબ્ભસેય્યકાનં પટિસન્ધિતો પટ્ઠાય યાવ માતુકુચ્છિમ્હા નિક્ખમનં, તાવ પવત્તેસુ ખન્ધેસુ. ઇતરેસં પટિસન્ધિખન્ધેસ્વેવાતિ દટ્ઠબ્બો. અયમ્પિ ચ પરિયાયકથાવ. નિપ્પરિયાયતો પન તત્થ તત્થ નિબ્બત્તમાનાનં સત્તાનં યે યે ખન્ધા પાતુભવન્તિ, તેસં તેસં પઠમપાતુભાવો જાતિ નામ.

સા પનેસા તત્થ તત્થ ભવે પઠમાભિનિબ્બત્તિલક્ખણા, નિય્યાતનરસા, અતીતભવતો ઇધ ઉમ્મુજ્જનપચ્ચુપટ્ઠાના, દુક્ખવિચિત્તતાપચ્ચુપટ્ઠાના વા.

૫૩૯. કસ્મા પનેસા દુક્ખાતિ ચે? અનેકેસં દુક્ખાનં વત્થુભાવતો. અનેકાનિ હિ દુક્ખાનિ. સેય્યથિદં – દુક્ખદુક્ખં, વિપરિણામદુક્ખં, સઙ્ખારદુક્ખં, પટિચ્છન્નદુક્ખં, અપ્પટિચ્છન્નદુક્ખં, પરિયાયદુક્ખં, નિપ્પરિયાયદુક્ખન્તિ.

તત્થ કાયિકચેતસિકા દુક્ખા વેદનાસભાવતો ચ નામતો ચ દુક્ખત્તા **દુક્ખદુક્ખ**ન્તિ વુચ્ચતિ.

સુખા વેદના વિપરિણામેન દુક્ખુપ્પત્તિહેતુતો **વિપરિણામદુક્ખં**.

ઉપેક્ખા વેદના ચેવ અવસેસા ચ તેભૂમકા સઙ્ખારા ઉદયબ્બયપ્પટિપીળિતત્તા **સઙ્ખારદુક્ખં**. કણ્ણસૂલદન્તસૂલરાગજપરિળાહદોસજપરિળાહાદિ કાયિકચેતસિકો આબાધો પુચ્છિત્વા જાનિતબ્બતો ઉપક્કમસ્સ ચ અપાકટભાવતો **પટિચ્છન્નદુક્ખં** નામ. અપાકટદુક્ખન્તિપિ વુચ્ચતિ.

દ્વત્તિંસકમ્મકારણાદિસમુટ્ઠાનો આબાધો અપુચ્છિત્વાવ જાનિતબ્બતો ઉપક્કમસ્સ ચ પાકટભાવતો **અપ્પટિચ્છન્નદુક્ખં** નામ. પાકટદુક્ખન્તિપિ વુચ્ચતિ.

ઠપેત્વા દુક્ખદુક્ખં સેસં દુક્ખસચ્ચવિભઙ્ગે આગતં જાતિઆદિ સબ્બમ્પિ તસ્સ તસ્સ દુક્ખસ્સ વત્થુભાવતો **પરિયાયદુક્ખં**. દુક્ખદુક્ખં પન **નિપ્પરિયાયદુક્ખ**ન્તિ વુચ્ચતિ.

તત્રાયં જાતિ યં તં બાલપણ્ડિતસુત્તાદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૬ આદયો) ભગવતાપિ ઉપમાવસેન પકાસિતં આપાયિકં દુક્ખં, યઞ્ચ સુગતિયમ્પિ મનુસ્સલોકે ગબ્ભોક્કન્તિમૂલકાદિભેદં દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ વત્થુભાવતો દુક્ખા.

૫૪૦. તત્રિદં ગબ્ભોક્કન્તિમૂલકાદિભેદં દુક્ખં – અયં હિ સત્તો માતુકુચ્છિમ્હિ નિબ્બત્તમાનો ન ઉપ્પલપદુમપુણ્ડરીકાદીસુ નિબ્બત્તતિ, અથ ખો હેટ્ઠા આમાસયસ્સ ઉપરિ પક્કાસયસ્સ ઉદરપટલપિટ્ઠિકણ્ટકાનં વેમજ્ઝે પરમસમ્બાધે તિબ્બન્ધકારેનાનાકુણપગન્ધપરિભાવિતપરમદુગ્ગન્ધપવનવિચરિતે અધિમત્તજેગુચ્છે કુચ્છિપદેસે પૂતિમચ્છપૂતિકુમ્માસચન્દનિકાદીસુ કિમિ વિય નિબ્બત્તતિ. સો તત્થ નિબ્બત્તો દસ માસે માતુકુચ્છિસમ્ભવેન ઉસ્મના પુટપાકં વિય પચ્ચમાનો પિટ્ઠપિણ્ડિ વિય સેદિયમાનો સમિઞ્જનપસારણાદિરહિતો અધિમત્તં દુક્ખમનુભોતીતિ, ઇદં તાવ **ગબ્ભોક્કન્તિમૂલકં** દુક્ખં.

યં પન સો માતુ સહસા ઉપક્ખલનગમનનિસીદનવુટ્ઠાનપરિવત્તનાદીસુ સુરાધુત્તહત્થગતો એળકો વિય અહિતુણ્ડિકહત્થગતો સપ્પપોતકો વિય ચ આકડ્ઢનપરિકડ્ઢનઓધૂનનનિદ્ધૂનનાદિના ઉપક્કમેન અધિમત્તં દુક્ખમનુભવતિ, યઞ્ચ માતુ સીતૂદકપાનકાલે સીતનરકુપપન્નો વિય, ઉણ્હયાગુભત્તાદિઅજ્ઝોહરણકાલે અઙ્ગારવુટ્ઠિસમ્પરિકિણ્ણો વિય, લોણમ્બિલાદિઅજ્ઝોહરણકાલે ખારાપટિચ્છકાદિકમ્મકારણપત્તો વિય તિબ્બં દુક્ખમનુભોતિ, ઇદં **ગબ્ભપરિહરણમૂલકં** દુક્ખં.

યં પનસ્સ મૂળ્હગબ્ભાય માતુયા મિત્તામચ્ચસુહજ્જાદીહિપિ અદસ્સનારહે દુક્ખુપ્પત્તિટ્ઠાને છેદનફાલનાદીહિ દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, ઇદં **ગબ્ભવિપત્તિમૂલકં** દુક્ખં.

યં વિજાયમાનાય માતુયા કમ્મજેહિ વાતેહિ પરિવત્તેત્વા નરકપપાતં વિય અતિભયાનકં યોનિમગ્ગં પટિપાતિયમાનસ્સ પરમસમ્બાધેન યોનિમુખેન તાળચ્છિગ્ગળેન વિય નિક્કડ્ઢિયમાનસ્સ મહાનાગસ્સ નરકસત્તસ્સ વિય ચ સઙ્ઘાતપબ્બતેહિ વિચુણ્ણિયમાનસ્સ દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, ઇદં **વિજાયનમૂલકં** દુક્ખં.

યં પન જાતસ્સ તરુણવણસદિસસુખુમાલસરીરસ્સ હત્થગહણનહાપનધોવનચોળપરિમજ્જનાદિકાલે સૂચિમુખખુરધારાહિ વિજ્ઝનફાલનસદિસં દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, ઇદં માતુકુચ્છિતો **બહિનિક્ખમનમૂલકં** દુક્ખં.

યં તતો પરં પવત્તિયં અત્તનાવ અત્તાનં વધેન્તસ્સ અચેલકવતાદિવસેન આતાપનપરિતાપનાનુયોગમનુયુત્તસ્સ, કોધવસેન અભુઞ્જન્તસ્સ, ઉબ્બન્ધન્તસ્સ ચ દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, ઇદં **અત્તૂપક્કમમૂલકં** દુક્ખં. યં પન પરતો વધબન્ધનાદીનિ અનુભવન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, ઇદં **પરૂપક્કમમૂલકં** દુક્ખન્તિ.

ઇતિ ઇમસ્સ સબ્બસ્સાપિ દુક્ખસ્સ અયં જાતિ વત્થુમેવ હોતિ.

૫૪૧. તેનેતં વુચ્ચતિ –

જાયેથ નો ચે નરકેસુ સત્તો,
તત્તગ્ગિદાહાદિકમપ્પસય્હં;
લભેથ દુક્ખં નુ કુહિં પતિટ્ઠં,
ઇચ્ચાહ દુક્ખાતિ મુનીધ જાતિં.

દુક્ખં તિરચ્છેસુ કસાપતોદ-
દણ્ડાભિઘાતાદિભવં અનેકં;
યં તં કથં તત્થ ભવેય્ય જાતિં,
વિના તહિં જાતિ તતોપિ દુક્ખા.

પેતેસુ દુક્ખં પન ખુપ્પિપાસા-
વાતાતપાદિપ્પભવં વિચિત્તં;
યસ્મા અજાતસ્સ ન તત્થ અત્થિ,
તસ્માપિ દુક્ખં મુનિ જાતિમાહ.

તિબ્બન્ધકારે ચ અસય્હસીતે,
લોકન્તરે યં અસુરેસુ દુક્ખં;
ન તં ભવે તત્થ ન ચસ્સ જાતિ,
યતો અયં જાતિ તતોપિ દુક્ખા.

યઞ્ચાપિ ગૂથનરકે વિય માતુગબ્ભે,
સત્તો વસં ચિરમતો બહિ નિક્ખમઞ્ચ;

પપ્પોતિ દુક્ખમતિઘોરમિદમ્પિ નત્થિ,
જાતિં વિના ઇતિપિ જાતિ અયઞ્હિ દુક્ખા.

કિં ભાસિતેન બહુના નનુ યં કુહિઞ્ચિ,
અત્થીધ કિઞ્ચિદપિ દુક્ખમિદં કદાચિ;
નેવત્થિ જાતિવિરહેન યતો મહેસિ,
દુક્ખાતિ સબ્બપઠમં ઇમમાહ જાતિન્તિ.

અયં તાવ જાતિયં વિનિચ્છયો.

જરાનિદ્દેસો

૫૪૨. **જરાપિ દુક્ખા**તિ એત્થ દુવિધા જરા સઙ્ખતલક્ખણઞ્ચ, ખણ્ડિચ્ચાદિસમ્મતો સન્તતિયં એકભવપરિયાપન્નખન્ધપુરાણભાવો ચ, સા ઇધ અધિપ્પેતા. સા પનેસા જરા ખન્ધપરિપાકલક્ખણા, મરણૂપનયનરસા, યોબ્બનવિનાસપચ્ચુપટ્ઠાના. દુક્ખા સઙ્ખારદુક્ખભાવતો ચેવ દુક્ખવત્થુતો ચ . યં હિ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસિથિલીભાવઇન્દ્રિયવિકારવિરૂપતાયોબ્બનવિનાસબલૂપઘાતસતિમતિવિપ્પવાસપરપરિભવાદિઅનેકપચ્ચયં કાયિકચેતસિકદુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, જરા તસ્સ વત્થુ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘અઙ્ગાનં સિથિલીભાવા, ઇન્દ્રિયાનં વિકારતો;
યોબ્બનસ્સ વિનાસેન, બલસ્સ ઉપઘાતતો.

‘‘વિપ્પવાસા સતાદીનં, પુત્તદારેહિ અત્તનો;
અપસાદનીયતો ચેવ, ભિય્યો બાલત્તપત્તિયા.

‘‘પપ્પોતિ દુક્ખં યં મચ્ચો, કાયિકં માનસં તથા;
સબ્બમેતં જરાહેતુ, યસ્મા તસ્મા જરા દુખા’’તિ.

અયં જરાયં વિનિચ્છયો.

મરણનિદ્દેસો

૫૪૩. **મરણમ્પિ દુક્ખ**ન્તિ એત્થાપિ દુવિધં મરણં સઙ્ખતલક્ખણઞ્ચ, યં સન્ધાય વુત્તં ‘‘જરામરણં દ્વીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિત’’ન્તિ (ધાતુ॰ ૭૧). એકભવપરિયાપન્નજીવિતિન્દ્રિયપ્પબન્ધવિચ્છેદો ચ, યં સન્ધાય વુત્તં ‘‘નિચ્ચં મરણતો ભય’’ન્તિ (સુ॰ નિ॰ ૫૮૧). તં ઇધ અધિપ્પેતં. જાતિપચ્ચયા મરણં ઉપક્કમમરણં સરસમરણં આયુક્ખયમરણં પુઞ્ઞક્ખયમરણન્તિપિ તસ્સેવ નામં. તયિદં ચુતિલક્ખણં, વિયોગરસં, ગતિવિપ્પવાસપચ્ચુપટ્ઠાનં. દુક્ખસ્સ પન વત્થુભાવતો દુક્ખન્તિ વેદિતબ્બં. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘પાપસ્સ પાપકમ્માદિ-નિમિત્તમનુપસ્સતો;
ભદ્દસ્સાપસહન્તસ્સ, વિયોગં પિયવત્થુકં;
મીયમાનસ્સ યં દુક્ખં, માનસં અવિસેસતો.

સબ્બેસઞ્ચાપિ યં સન્ધિ-બન્ધનચ્છેદનાદિકં;
વિતુજ્જમાનમમ્માનં, હોતિ દુક્ખં સરીરજં.

અસય્હમપ્પતિકારં, દુક્ખસ્સેતસ્સિદં યતો;
મરણં વત્થુ તેનેતં, દુક્ખમિચ્ચેવ ભાસિત''ન્તિ.

અયં મરણે વિનિચ્છયો.

સોકાદિનિદ્દેસા

૫૪૪. સોકાદીસુ **સોકો** નામ ઞાતિબ્યસનાદીહિ ફુટ્ઠસ્સ ચિત્તસન્તાપો. સો કિઞ્ચાપિ અત્થતો દોમનસ્સમેવ હોતિ. એવં સન્તેપિ અન્તોનિજ્ઝાનલક્ખણો, ચેતસો પરિજ્ઝાપનરસો, અનુસોચનપચ્ચુપટ્ઠાનો. દુક્ખો પન દુક્ખદુક્ખતો દુક્ખવત્થુતો ચ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''સત્તાનં હદયં સોકો, વિસસલ્લંવ તુજ્જતિ;
અગ્ગિતત્તોવ નારાચો, ભુસંવ દહતે પુન.

''સમાવહતિ ચ બ્યાધિ-જરામરણભેદનં;
દુક્ખમ્પિ વિવિધં યસ્મા, તસ્મા દુક્ખોતિ વુચ્ચતી''તિ.

અયં સોકે વિનિચ્છયો.

પરિદેવો

૫૪૫. **પરિદેવો** નામ ઞાતિબ્યસનાદીહિ ફુટ્ઠસ્સ વચીપલાપો. સો લાલપ્પનલક્ખણો, ગુણદોસકિત્તનરસો, સમ્ભમપચ્ચુપટ્ઠાનો. દુક્ખો પન સઙ્ખારદુક્ખભાવતો દુક્ખવત્થુતો ચ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''યં સોકસલ્લવિહતો પરિદેવમાનો,
કણ્ઠોટ્ઠતાલુતલસોસજમપ્પસય્હં;
ભિય્યોધિમત્તમધિગચ્છતિયેવ દુક્ખં,
દુક્ખોતિ તેન ભગવા પરિદેવમાહા''તિ.

અયં પરિદેવે વિનિચ્છયો.

દુક્ખં

૫૪૬. **દુક્ખં** નામ કાયિકં દુક્ખં, તં કાયપીળનલક્ખણં, દુપ્પઞ્ઞાનં દોમનસ્સકરણરસં, કાયિકાબાધપચ્ચુપટ્ઠાનં. દુક્ખં પન દુક્ખદુક્ખતો માનસદુક્ખાવહનતો ચ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''પીળેતિ કાયિકમિદં, દુક્ખઞ્ચ માનસં ભિય્યો;
જનયતિ યસ્મા તસ્મા, દુક્ખન્તિ વિસેસતો વુત્ત''ન્તિ.

અયં દુક્ખે વિનિચ્છયો.

દોમનસ્સં

૫૪૭. **દોમનસ્સં** નામ માનસં દુક્ખં. તં ચિત્તપીળનલક્ખણં, મનોવિઘાતરસં, માનસબ્યાધિપચ્ચુપટ્ઠાનં. દુક્ખં પન દુક્ખદુક્ખતો કાયિકદુક્ખાવહનતો ચ. ચેતોદુક્ખસમપ્પિતા હિ કેસે પકિરિય કન્દન્તિ, ઉરાનિ પટિપિસન્તિ, આવટ્ટન્તિ, વિવટ્ટન્તિ, ઉદ્ધંપાદં પપતન્તિ, સત્થં આહરન્તિ, વિસં ખાદન્તિ, રજ્જુયા ઉબ્બન્ધન્તિ, અગ્ગિં પવિસન્તીતિ તં નાનપ્પકારકં દુક્ખમનુભવન્તિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''પીળેતિ યતો ચિત્તં, કાયસ્સ ચ પીળનં સમાવહતિ;
દુક્ખન્તિ દોમનસ્સં, વિદોમનસ્સા તતો આહૂ''તિ.

અયં દોમનસ્સે વિનિચ્છયો.

ઉપાયાસો

૫૪૮. **ઉપાયાસો** નામ ઞાતિબ્યસનાદીહિ ફુટ્ઠસ્સ અધિમત્તચેતોદુક્ખપ્પભાવિતો દોસોયેવ. **સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નો એકો ધમ્મોતિ એકે**. સો ચિત્તપરિદહનલક્ખણો, નિત્થુનનરસો , વિસાદપચ્ચુપટ્ઠાનો. દુક્ખો પન સઙ્ખારદુક્ખભાવતો ચિત્તપરિદહનતો કાયવિસાદનતો ચ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''ચિત્તસ્સ ચ પરિદહના, કાયસ્સ વિસાદના ચ અધિમત્તં;
યં દુક્ખમુપાયાસો, જનેતિ દુક્ખો તતો વુત્તો''તિ.

અયં ઉપાયાસે વિનિચ્છયો.

એત્થ ચ મન્દગ્ગિના અન્તોભાજને પાકો વિય **સોકો**. તિક્ખગ્ગિના પચ્ચમાનસ્સ ભાજનતો બહિનિક્ખમનં વિય **પરિદેવો**. બહિનિક્ખન્તાવસેસસ્સ નિક્ખમિતું અપ્પહોન્તસ્સ અન્તોભાજનેયેવ યાવ પરિક્ખયા પાકો વિય **ઉપાયાસો** દટ્ઠબ્બો.

અપ્પિયસમ્પયોગો

૫૪૯. **અપ્પિયસમ્પયોગો** નામ અમનાપેહિ સત્તસઙ્ખારેહિ સમોધાનં. સો અનિટ્ઠસમોધાનલક્ખણો, ચિત્તવિઘાતકરણરસો, અનત્થભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો. દુક્ખો પન દુક્ખવત્થુતો. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''દિસ્વાવ અપ્પિયે દુક્ખં, પઠમં હોતિ ચેતસિ;
તદુપક્કમસમ્ભૂત-મથકાયે યતો ઇધ.

''તતો દુક્ખદ્વયસ્સાપિ, વત્થુતો સો મહેસિના;
દુક્ખો વુત્તોતિ વિઞ્ઞેય્યો, અપ્પિયેહિ સમાગમો''તિ.

અયં અપ્પિયસમ્પયોગે વિનિચ્છયો.

પિયવિપ્પયોગો

૫૫૦. **પિયવિપ્પયોગો** નામ મનાપેહિ સત્તસઙ્ખારેહિ વિનાભાવો. સો ઇટ્ઠવત્થુવિયોગલક્ખણો , સોકુપ્પાદનરસો, બ્યસનપચ્ચુપટ્ઠાનો. દુક્ખો પન સોકદુક્ખસ્સ વત્થુતો. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘ઞાતિધનાદિવિયોગા,
સોકસરસમપ્પિતા વિતુજ્જન્તિ;
બાલા યતો તતો યં,
દુક્ખોતિ મતો પિયવિપ્પયોગો’’તિ.

અયં પિયવિપ્પયોગે વિનિચ્છયો.

ઇચ્છિતાલાભો

૫૫૧. **યમ્પિચ્છં ન લભતી**તિ એત્થ ‘‘અહો વત મયં ન જાતિધમ્મા અસ્સામા’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૯૮; વિભ॰ ૨૦૧) અલબ્ભનેય્યવત્થૂસુ ઇચ્છાવ યમ્પિચ્છં ન લભતિ, તમ્પિ દુક્ખન્તિ વુત્તા. સા અલબ્ભનેય્યવત્થુઇચ્છનલક્ખણા, તપ્પરિયેસનરસા, તેસં અપ્પત્તિપચ્ચુપટ્ઠાના. દુક્ખા પન દુક્ખવત્થુતો. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘તં તં પત્થયમાનાનં, તસ્સ તસ્સ અલાભતો;
યં વિઘાતમયં દુક્ખં, સત્તાનં ઇધ જાયતિ.

‘‘અલબ્ભનેય્યવત્થૂનં, પત્થના તસ્સ કારણં;
યસ્મા તસ્મા જિનો દુક્ખં, ઇચ્છિતાલાભમબ્રવી’’તિ.

અયં ઇચ્છિતાલાભે વિનિચ્છયો.

પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા

૫૫૨. **સંખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા દુક્ખા**તિ એત્થ પન –

જાતિપ્પભુતિકં દુક્ખં, યં વુત્તમિધ તાદિના;
અવુત્તં યઞ્ચ તં સબ્બં, વિના એતે ન વિજ્જતિ.

યસ્મા તસ્મા ઉપાદાન-ક્ખન્ધા સઙ્ખેપતો ઇમે;
દુક્ખાતિ વુત્તા દુક્ખન્ત-દેસકેન મહેસિના.

તથા હિ ઇન્ધનમિવ પાવકો, લક્ખમિવ પહરણાનિ, ગોરૂપં વિય ડંસમકસાદયો, ખેત્તમિવ લાયકા, ગામં વિય ગામઘાતકા ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકમેવ જાતિઆદયો નાનપ્પકારેહિ વિબાધેન્તા તિણલતાદીનિ વિય ભૂમિયં, પુપ્ફફલપલ્લવાનિ વિય રુક્ખેસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુયેવ નિબ્બત્તન્તિ. ઉપાદાનક્ખન્ધાનઞ્ચ આદિદુક્ખં જાતિ, મજ્ઝેદુક્ખં જરા, પરિયોસાનદુક્ખં મરણં, મારણન્તિકદુક્ખાભિઘાતેન પરિડય્હનદુક્ખં સોકો, તદસહનતો

લાલપ્પનદુક્ખં પરિદેવો, તતો ધાતુક્ખોભસઞ્જાતઅનિટ્ઠફોટ્ઠબ્બસમાયોગતો કાયસ્સ આબાધનદુક્ખં દુક્ખં, તેન બાધિયમાનાનં પુથુજ્જનાનં તત્થ પટિઘુપ્પત્તિતો ચેતોબાધનદુક્ખં દોમનસ્સં, સોકાદિવુદ્ધિયા જનિતવિસાદાનં અનુત્થુનનદુક્ખં ઉપાયાસો, મનોરથવિઘાતપ્પત્તાનં ઇચ્છાવિઘાતદુક્ખં ઇચ્છિતાલાભોતિ એવં નાનપ્પકારતો ઉપપરિક્ખિયમાના ઉપાદાનક્ખન્ધાવ દુક્ખાતિ. યદેતં એકમેકં દસ્સેત્વા વુચ્ચમાનં અનેકેહિપિ કપ્પેહિ ન સક્કા અસેસતો વત્તું, તસ્મા તં સબ્બમ્પિ દુક્ખં એકજલબિન્દુમ્હિ સકલસમુદ્દજલરસં વિય યેસુ કેસુચિ પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ સંખિપિત્વા દસ્સેતું ''સંખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા દુક્ખા''તિ ભગવા અવોચાતિ. અયં ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ વિનિચ્છયો.

અયં તાવ દુક્ખનિદ્દેસે નયો.

સમુદયનિદ્દેસકથા

૫૫૩. સમુદયનિદ્દેસે પન **યાયં તણ્હા**તિ યા અયં તણ્હા. **પોનોબ્ભવિકા**તિ પુનબ્ભવકરણં પુનોબ્ભવો, પુનોબ્ભવો સીલમેતિસ્સાતિ પોનોબ્ભવિકા. **નન્દીરાગેન સહગતા**તિ નન્દીરાગસહગતા, નન્દીરાગેન સદ્ધિં અત્થતો એકત્તમેવ ગતાતિ વુત્તં હોતિ. **તત્ર તત્રાભિનન્દિની**તિ યત્ર યત્ર અત્તભાવો નિબ્બત્તતિ, તત્ર તત્રાભિનન્દિની. **સેય્યથિદ**ન્તિ નિપાતો , તસ્સ સા કતમાતિ ચેતિ અત્થો. કામતણ્હા ભવતણ્હા વિભવતણ્હાતિ ઇમા પટિચ્ચસમુપ્પાદનિદ્દેસે આવિભવિસ્સન્તિ. ઇધ પનાયં તિવિધાપિ દુક્ખસચ્ચસ્સ નિબ્બત્તકટ્ઠેન એકત્તં ઉપનેત્વા દુક્ખસમુદયં અરિયસચ્ચન્તિ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

અયં સમુદયનિદ્દેસે નયો.

નિરોધનિદ્દેસકથા

૫૫૪. દુક્ખનિરોધનિદ્દેસે યો તસ્સાયેવ તણ્હાયાતિઆદિના નયેન સમુદયનિરોધો વુત્તો, સો કસ્માતિ ચે? સમુદયનિરોધેન દુક્ખનિરોધો. સમુદયનિરોધેન હિ દુક્ખં નિરુજ્ઝતિ, ન અઞ્ઞથા. તેનાહ –

''યથાપિ મૂલે અનુપદ્દવે દળ્હે,
છિન્નોપિ રુક્ખો પુનદેવ રૂહતિ;
એવમ્પિ તણ્હાનુસયે અનૂહતે,
નિબ્બત્તતી દુક્ખમિદં પુનપ્પુન''ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૩૩૮);

ઇતિ યસ્મા સમુદયનિરોધેનેવ દુક્ખં નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા ભગવા દુક્ખનિરોધં દેસેન્તો સમુદયનિરોધેનેવ દેસેસિ. સીહસમાનવુત્તિનો હિ તથાગતા. તે દુક્ખં નિરોધેન્તા દુક્ખનિરોધઞ્ચ દેસેન્તા હેતુમ્હિ પટિપજ્જન્તિ, ન ફલે. સુવાનવુત્તિનો પન તિત્થિયા. તે દુક્ખં નિરોધેન્તા દુક્ખનિરોધઞ્ચ દેસેન્તા અત્તકિલમથાનુયોગદેસનાદીહિ ફલે પટિપજ્જન્તિ, ન હેતુમ્હીતિ. એવં તાવ દુક્ખનિરોધસ્સ સમુદયનિરોધવસેન દેસનાય પયોજનં વેદિતબ્બં.

૫૫૫. અયં પનત્થો – **તસ્સાયેવ તણ્હાયા**તિ તસ્સા ''પોનોબ્ભવિકા''તિ વત્વા કામતણ્હાદિવસેન વિભત્તતણ્હાય. **વિરાગો** વુચ્ચતિ મગ્ગો. ''વિરાગા વિમુચ્ચતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૫; સં॰ નિ॰ ૩.૧૪) હિ વુત્તં. વિરાગેન નિરોધો વિરાગનિરોધો. અનુસયસમુગ્ઘાતતો અસેસો વિરાગનિરોધો **અસેસવિરાગનિરોધો**. અથ વા

વિરાગોતિ પહાનં વુચ્ચતિ, તસ્મા અસેસો વિરાગો અસેસો નિરોધોતિ એવમ્પેત્થ યોજના દટ્ઠબ્બા. અત્થતો પન સબ્બાનેવ એતાનિ નિબ્બાનસ્સ વેવચનાનિ. પરમત્થતો હિ દુક્ખનિરોધો અરિયસચ્ચન્તિ નિબ્બાનં વુચ્ચતિ. યસ્મા પન તં આગમ્મ તણ્હા વિરજ્જતિ ચેવ નિરુજ્ઝતિ ચ, તસ્મા વિરાગોતિ ચ નિરોધોતિ ચ વુચ્ચતિ. યસ્મા ચ તદેવ આગમ્મ તસ્સા ચાગાદયો હોન્તિ, કામગુણાલયેસુ ચેત્થ એકોપિ આલયો નત્થિ, તસ્મા ''ચાગો પટિનિસ્સગ્ગો મુત્તિ અનાલયો''તિ વુચ્ચતિ.

૫૫૬. તયિદં સન્તિલક્ખણં, અચ્ચુતિરસં, અસ્સાસકરણરસં વા, અનિમિત્તપચ્ચુપટ્ઠાનં, નિપ્પપઞ્ચપચ્ચુપટ્ઠાનં વા.

નિબ્બાનકથા

૫૫૭. નત્થેવ નિબ્બાનં, સસવિસાણં વિય અનુપલબ્ભનીયતોતિ ચે? ન, ઉપાયેન ઉપલબ્ભનીયતો. ઉપલબ્ભતિ હિ તં તદનુરૂપપટિપત્તિસઙ્ખાતેન ઉપાયેન, ચેતોપરિયઞાણેન પરેસં લોકુત્તરચિત્તં વિય, તસ્મા ''અનુપલબ્ભનીયતો નત્થી''તિ ન વત્તબ્બં. ન હિ ''યં બાલપુથુજ્જના ન ઉપલભન્તિ, તં નત્થી''તિ વત્તબ્બં.

૫૫૮. અપિચ નિબ્બાનં નત્થીતિ ન વત્તબ્બં, કસ્મા? પટિપત્તિયા વઞ્ઝભાવાપજ્જનતો. અસતિ હિ નિબ્બાને સમ્માદિટ્ઠિપુરેજવાય સીલાદિખન્ધત્તયસઙ્ગહાય સમ્માપટિપત્તિયા વઞ્ઝભાવો આપજ્જતિ. ન ચાયં વઞ્ઝા, નિબ્બાનપાપનતોતિ. ન પટિપત્તિયા વઞ્ઝભાવાપત્તિ, અભાવપાપકત્તાતિ ચે. ન, અતીતાનાગતાભાવેપિ નિબ્બાનપત્તિયા અભાવતો. વત્તમાનાનમ્પિ અભાવો નિબ્બાનન્તિ ચે. ન, તેસં અભાવાસમ્ભવતો, અભાવે ચ અવત્તમાનભાવાપજ્જનતો, વત્તમાનક્ખન્ધનિસ્સિતમગ્ગક્ખણે ચ સોપાદિસેસનિબ્બાનધાતુપ્પત્તિયા અભાવદોસતો. તદા કિલેસાનં અવત્તમાનત્તા ન દોસોતિ ચે. ન, અરિયમગ્ગસ્સ નિરત્થકભાવાપજ્જનતો. એવઞ્હિ સતિ અરિયમગ્ગક્ખણતો પુબ્બેપિ કિલેસા ન સન્તીતિ અરિયમગ્ગસ્સ નિરત્થકભાવો આપજ્જતિ. તસ્મા અકારણમેતં.

૫૫૯. ''યો ખો, આવુસો, રાગક્ખયો''તિઆદિવચનતો (સં॰ નિ॰ ૪.૩૧૫) ''ખયો નિબ્બાન''ન્તિ ચે. ન, અરહત્તસ્સાપિ ખયમત્તાપજ્જનતો. તમ્પિ હિ ''યો ખો, આવુસો , રાગક્ખયો''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૪.૩૧૫) નયેન નિદ્દિટ્ઠં. કિઞ્ચ ભિય્યો નિબ્બાનસ્સ ઇત્તરકાલાદિપ્પત્તિદોસતો. એવઞ્હિ સતિ નિબ્બાનં ઇત્તરકાલં, સઙ્ખતલક્ખણં, સમ્માવાયામનિરપેક્ખાધિગમનીયભાવઞ્ચ આપજ્જતિ. સઙ્ખતલક્ખણત્તાયેવ ચ સઙ્ખતપરિયાપન્નં, સઙ્ખતપરિયાપન્નત્તા રાગાદીહિ અગ્ગીહિ આદિત્તં, આદિત્તત્તા દુક્ખઞ્ચાતિપિ આપજ્જતિ. યસ્મા ખયા પટ્ઠાય ન ભિય્યો પવત્તિ નામ હોતિ, તસ્સ નિબ્બાનભાવતો ન દોસોતિ ચે. ન, તાદિસસ્સ ખયસ્સ અભાવતો. ભાવેપિ ચસ્સ વુત્તપ્પકારદોસાનતિવત્તનતો, અરિયમગ્ગસ્સ ચ નિબ્બાનભાવાપજ્જનતો. અરિયમગ્ગો હિ દોસે ખીણેતિ, તસ્મા ખયોતિ વુચ્ચતિ. તતો ચ પટ્ઠાય ન ભિય્યો દોસાનં પવત્તીતિ.

અનુપ્પત્તિનિરોધસઙ્ખાતસ્સ પન ખયસ્સ પરિયાયેન ઉપનિસ્સયત્તા, યસ્સ ઉપનિસ્સયો હોતિ તદુપચારેન ''ખયો''તિ વુત્તં. સરૂપેનેવ કસ્મા ન વુત્તન્તિ ચે. અતિસુખુમત્તા. અતિસુખુમતા ચસ્સ ભગવતો અપ્પોસુક્કભાવાવહનતો, અરિયેન ચક્ખુના પસ્સિતબ્બતો ચ સિદ્ધાતિ.

૫૬૦. તયિદં મગ્ગસમઙ્ગિના પત્તબ્બતો **અસાધારણં**, પુરિમકોટિયા અભાવતો **અપ્પભવં**. મગ્ગભાવે ભાવતો ન અપ્પભવન્તિ ચે. ન, મગ્ગેન અનુપ્પાદનીયતો. પત્તબ્બમેવ હેતં મગ્ગેન, ન ઉપ્પાદેતબ્બં. તસ્મા અપ્પભવમેવ. અપ્પભવત્તા **અજરામરણં**. પભવજરામરણાનં અભાવતો **નિચ્ચં**.

નિબ્બાનસ્સેવ અણુઆદીનમ્પિ નિચ્ચભાવાપત્તીતિ ચે. ન, હેતુનો અભાવા. નિબ્બાનસ્સ નિચ્ચત્તા તે નિચ્ચાતિ ચે. ન, હેતુલક્ખણસ્સ અનુપપત્તિતો. નિચ્ચા ઉપ્પાદાદીનં અભાવતો નિબ્બાનં વિયાતિ ચે. ન, અણુઆદીનં અસિદ્ધત્તા.

૫૬૧. યથાવુત્તયુત્તિસબ્ભાવતો પન ઇદમેવ નિચ્ચં, રૂપસભાવાતિક્કમતો **અરૂપં**. બુદ્ધાદીનં નિટ્ઠાય વિસેસાભાવતો **એકાવ નિટ્ઠા**. યેન ભાવનાય પત્તં, તસ્સ કિલેસવૂપસમં, ઉપાદિસેસઞ્ચ ઉપાદાય પઞ્ઞાપનીયત્તા સહ ઉપાદિસેસેન પઞ્ઞાપિયતીતિ **સઉપાદિસેસં**. યો ચસ્સ સમુદયપ્પહાનેન ઉપહતાયતિકમ્મફલસ્સ ચરિમચિત્તતો ચ ઉદ્ધં પવત્તિખન્ધાનં અનુપ્પાદનતો, ઉપ્પન્નાનઞ્ચ અન્તરધાનતો ઉપાદિસેસાભાવો , તં ઉપાદાય પઞ્ઞાપનીયતો નત્થિ એત્થ ઉપાદિસેસોતિ **અનુપાદિસેસં**.

અસિથિલપરક્કમસિદ્ધેન ઞાણવિસેસેન અધિગમનીયતો, સબ્બઞ્ઞુવચનતો ચ પરમત્થેન સભાવતો નિબ્બાનં નાવિજ્જમાનં. વુત્તઞ્હેતં ''અત્થિ, ભિક્ખવે, અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખત''ન્તિ.

ઇદં દુક્ખનિરોધનિદ્દેસે વિનિચ્છયકથામુખં.

મગ્ગનિદ્દેસકથા

૫૬૨. દુક્ખનિરોધગામિનિપટિપદાનિદ્દેસે વુત્તા પન અટ્ઠ ધમ્મા કામં ખન્ધનિદ્દેસેપિ અત્થતો પકાસિતાયેવ, ઇધ પન નેસં એકક્ખણે પવત્તમાનાનં વિસેસાવબોધનત્થં વદામ. સઙ્ખેપતો હિ ચતુસચ્ચપટિવેધાય પટિપન્નસ્સ યોગિનો નિબ્બાનારમ્મણં અવિજ્જાનુસયસમુગ્ઘાતકં પઞ્ઞાચક્ખુ **સમ્માદિટ્ઠિ**. સા સમ્મા દસ્સનલક્ખણા, ધાતુપ્પકાસનરસા, અવિજ્જન્ધકારવિદ્ધંસનપચ્ચુપટ્ઠાના. તથા સમ્પન્નદિટ્ઠિનો તંસમ્પયુત્તં મિચ્છાસઙ્કપ્પનિઘાતકં ચેતસો નિબ્બાનપદાભિનિરોપનં **સમ્માસઙ્કપ્પો**. સો સમ્મા ચિત્તાભિનિરોપનલક્ખણો, અપ્પનારસો, મિચ્છાસઙ્કપ્પપ્પહાનપચ્ચુપટ્ઠાનો.

તથા પસ્સતો વિતક્કયતો ચ તંસમ્પયુત્તાવ વચીદુચ્ચરિતસમુગ્ઘાતિકા મિચ્છાવાચાય વિરતિ **સમ્માવાચા** નામ. સા પરિગ્ગહલક્ખણા, વિરમણરસા, મિચ્છાવાચાપ્પહાનપચ્ચુપટ્ઠાના. તથા વિરમતો તંસમ્પયુત્તાવ મિચ્છાકમ્મન્તસમુચ્છેદિકા પાણાતિપાતાદિવિરતિ **સમ્માકમ્મન્તો** નામ. સો સમુટ્ઠાપનલક્ખણો, વિરમણરસો, મિચ્છાકમ્મન્તપ્પહાનપચ્ચુપટ્ઠાનો. યા પનસ્સ તેસં સમ્માવાચાકમ્મન્તાનં વિસુદ્ધિભૂતા તંસમ્પયુત્તાવ કુહનાદિઉપચ્છેદિકા મિચ્છાજીવવિરતિ, સો **સમ્માઆજીવો** નામ. સો વોદાનલક્ખણો, ઞાયાજીવપવત્તિરસો, મિચ્છાજીવપ્પહાનપચ્ચુપટ્ઠાનો.

અથસ્સ યો તસ્સા સમ્માવાચાકમ્મન્તાજીવસઙ્ખાતાય સીલભૂમિયં પતિટ્ઠિતસ્સ તદનુરૂપો તંસમ્પયુત્તોવ કોસજ્જસમુચ્છેદકો વીરિયારમ્ભો, એસ **સમ્માવાયામો** નામ. સો પગ્ગહલક્ખણો, અનુપ્પન્નઅકુસલાનુપ્પાદનાદિરસો, મિચ્છાવાયામપ્પહાનપચ્ચુપટ્ઠાનો. તસ્સેવં વાયમતો તંસમ્પયુત્તોવ મિચ્છાસતિવિનિદ્ધુનનો ચેતસો અસમ્મોસો **સમ્માસતિ** નામ. સા ઉપટ્ઠાનલક્ખણા, અસમ્મુસ્સનરસા, મિચ્છાસતિપ્પહાનપચ્ચુપટ્ઠાના. એવં અનુત્તરાય સતિયા સંરક્ખિયમાનચિત્તસ્સ તંસમ્પયુત્તાવ મિચ્છાસમાધિવિદ્ધંસિકા ચિત્તેકગ્ગતા **સમ્માસમાધિ** નામ. સો અવિક્ખેપલક્ખણો, સમાધાનરસો, મિચ્છાસમાધિપ્પહાનપચ્ચુપટ્ઠાનોતિ. અયં દુક્ખનિરોધગામિનિપટિપદાનિદ્દેસે નયો. એવમેત્થ જાતિઆદીનં વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૬૩. ઞાણકિચ્ચતોતિ સચ્ચઞાણસ્સ કિચ્ચતોપિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો. દુવિધં હિ સચ્ચઞાણં – અનુબોધઞાણં પટિવેધઞાણઞ્ચ. તત્થ અનુબોધઞાણં લોકિયં અનુસ્સવાદિવસેન નિરોધે મગ્ગે ચ પવત્તતિ. પટિવેધઞાણં લોકુત્તરં નિરોધમારમ્મણં કત્વા કિચ્ચતો ચત્તારિ સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતિ. યથાહ – ''યો, ભિક્ખવે, દુક્ખં પસ્સતિ, દુક્ખસમુદયમ્પિ સો પસ્સતિ, દુક્ખનિરોધમ્પિ પસ્સતિ, દુક્ખનિરોધગામિનિં પટિપદમ્પિ પસ્સતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) સબ્બં વત્તબ્બં. તં પનસ્સ કિચ્ચં ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયં આવિભવિસ્સતિ.

યં પનેતં લોકિયં, તત્થ દુક્ખઞાણં પરિયુટ્ઠાનાભિભવવસેન પવત્તમાનં સક્કાયદિટ્ઠિં નિવત્તેતિ. સમુદયઞાણં ઉચ્છેદદિટ્ઠિં. નિરોધઞાણં સસ્સતદિટ્ઠિં. મગ્ગઞાણં અકિરિયદિટ્ઠિં. દુક્ખઞાણં વા ધુવસુભસુખત્તભાવવિરહિતેસુ ખન્ધેસુ ધુવસુભસુખત્તભાવસઞ્ઞાસઙ્ખાતં ફલે વિપ્પટિપત્તિં. સમુદયઞાણં ઇસ્સરપધાનકાલસભાવાદીહિ લોકો પવત્તતીતિ અકારણે કારણાભિમાનપ્પવત્તં હેતુમ્હિ વિપ્પટિપત્તિં. નિરોધઞાણં અરૂપલોકલોકથૂપિકાદીસુ અપવગ્ગગાહભૂતં નિરોધે વિપ્પટિપત્તિં. મગ્ગઞાણં કામસુખલ્લિકઅત્તકિલમથાનુયોગપ્પભેદે અવિસુદ્ધિમગ્ગે વિસુદ્ધિમગ્ગગાહવસેન પવત્તં ઉપાયે વિપ્પટિપત્તિં નિવત્તેતિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

> ''લોકે લોકપ્પભવે, લોકત્થગમે સિવે ચ તદુપાયે;
> સમ્મુય્હતિ તાવ નરો, ન વિજાનાતિ યાવ સચ્ચાની''તિ.

એવમેત્થ ઞાણકિચ્ચતોપિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૬૪. અન્તોગધાનં પભેદાતિ દુક્ખસચ્ચસ્મિં હિ ઠપેત્વા તણ્હઞ્ચેવ અનાસવધમ્મે ચ સેસા સબ્બધમ્મા અન્તોગધા. સમુદયસચ્ચે છત્તિંસ તણ્હાવિચરિતાનિ. નિરોધસચ્ચં અસમ્મિસ્સં. મગ્ગસચ્ચે સમ્માદિટ્ઠિમુખેન વીમંસિદ્ધિપાદપઞ્ઞિન્દ્રિયપઞ્ઞાબલધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનિ. સમ્માસઙ્કપ્પાપદેસેન તયો નેક્ખમ્મવિતક્કાદયો. સમ્માવાચાપદેસેન ચત્તારિ વચીસુચરિતાનિ . સમ્માકમ્મન્તાપદેસેન તીણિ કાયસુચરિતાનિ. સમ્માજીવમુખેન અપ્પિચ્છતા સન્તુટ્ઠિતા ચ. સબ્બેસંયેવ વા એતેસં સમ્માવાચાકમ્મન્તાજીવાનં અરિયકન્તસીલત્તા અરિયકન્તસીલસ્સ ચ સદ્ધાહત્થેન પટિગ્ગહેતબ્બત્તા તેસં અત્થિતાય અત્થિભાવતો સદ્ધિન્દ્રિયસદ્ધાબલછન્દિદ્ધિપાદા. સમ્માવાયામાપદેસેન ચતુબ્બિધસમ્મપ્પધાનવીરિયિન્દ્રિયવીરિયબલવીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનિ. સમ્માસતિઅપદેસેન ચતુબ્બિધસતિપટ્ઠાનસતિન્દ્રિયસતિબલસતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનિ. સમ્માસમાધિઅપદેસેન સવિતક્કસવિચારાદયો તયો સમાધી ચિત્તસમાધિ સમાધિન્દ્રિયસમાધિબલપીતિપસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનિ અન્તોગધાનીતિ એવમેત્થ અન્તોગધાનં પભેદતોપિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૬૫. ઉપમાતોતિ ભારો વિય હિ દુક્ખસચ્ચં દટ્ઠબ્બં, ભારાદાનમિવ સમુદયસચ્ચં, ભારનિક્ખેપનમિવ નિરોધસચ્ચં, ભારનિક્ખેપનુપાયો વિય મગ્ગસચ્ચં. રોગો વિય ચ દુક્ખસચ્ચં, રોગનિદાનમિવ સમુદયસચ્ચં, રોગવૂપસમો વિય નિરોધસચ્ચં, ભેસજ્જમિવ મગ્ગસચ્ચં. દુબ્ભિક્ખમિવ વા દુક્ખસચ્ચં, દુબ્બુટ્ઠિ વિય સમુદયસચ્ચં, સુભિક્ખમિવ નિરોધસચ્ચં, સુવુટ્ઠિ વિય મગ્ગસચ્ચં. અપિચ વેરી-વેરમૂલ-વેરસમુગ્ઘાત-વેરસમુગ્ઘાતુપાયેહિ, વિસરુક્ખ-રુક્ખમૂલ-મૂલુપચ્છેદ-તદુપચ્છેદુપાયેહિ, ભય-ભયમૂલ-નિબ્ભય-તદધિગમુપાયેહિ, ઓરિમતીર-મહોઘપારિમતીર-તંસમ્પાપકવાયામેહિ ચ યોજેત્વાપેતાનિ ઉપમાતો વેદિતબ્બાનીતિ એવમેત્થ ઉપમાતો વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૬૬. **ચતુક્કતો**તિ અત્થિ ચેત્થ દુક્ખં ન અરિયસચ્ચં, અત્થિ અરિયસચ્ચં ન દુક્ખં, અત્થિ દુક્ખઞ્ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ, અત્થિ નેવ દુક્ખં ન અરિયસચ્ચં. એસ નયો સમુદયાદીસુ. તત્થ મગ્ગસમ્પયુત્તા ધમ્મા સામઞ્ઞફલાનિ ચ ''યદનિચ્ચં તં દુક્ખ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫) વચનતો સઙ્ખારદુક્ખતાય દુક્ખં, ન અરિયસચ્ચં. નિરોધો અરિયસચ્ચં, ન દુક્ખં. ઇતરં પન અરિયસચ્ચદ્વયં સિયા દુક્ખં અનિચ્ચતો, ન પન યસ્સ પરિઞ્ઞાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્તેન. સબ્બાકારેન પન ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકં દુક્ખઞ્ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ અઞ્ઞત્ર તણ્હાય. મગ્ગસમ્પયુત્તા ધમ્મા સામઞ્ઞફલાનિ ચ યસ્સ પરિઞ્ઞત્થં ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્તેન નેવ દુક્ખં ન અરિયસચ્ચં. એવં સમુદયાદીસુપિ યથાયોગં યોજેત્વા ચતુક્કતોપેત્થ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૬૭. સુઞ્ઞતેકવિધાદીહીતિએત્થ **સુઞ્ઞતો** તાવ પરમત્થેન હિ સબ્બાનેવ સચ્ચાનિ વેદકકારકનિબ્બુતગમકાભાવતો સુઞ્ઞાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''દુક્ખમેવ હિ, ન કોચિ દુક્ખિતો;
કારકો ન, કિરિયાવ વિજ્જતિ.
અત્થિ નિબ્બુતિ, ન નિબ્બુતો પુમા;
મગ્ગમત્થિ, ગમકો ન વિજ્જતી''તિ.

અથ વા,

ધુવસુભસુખત્તસુઞ્ઞં, પુરિમદ્વયમત્તસુઞ્ઞમમતપદં;
ધુવસુખઅત્તવિરહિતો, મગ્ગોઇતિ સુઞ્ઞતા તેસુ.

નિરોધસુઞ્ઞાનિ વા તીણિ, નિરોધો ચ સેસત્તયસુઞ્ઞો. ફલસુઞ્ઞો વા એત્થ હેતુ સમુદયે દુક્ખસ્સાભાવતો, મગ્ગે ચ નિરોધસ્સ, ન ફલેન સગબ્ભો પકતિવાદીનં પકતિ વિય. હેતુસુઞ્ઞઞ્ચ ફલં દુક્ખસમુદયાનં નિરોધમગ્ગાનઞ્ચ અસમવાયા, ન હેતુસમવેતં હેતુફલં સમવાયવાદીનં દ્વિઅણુકાદિ વિય. તેનેતં વુચ્ચતિ –

''તયમિધ નિરોધસુઞ્ઞં, તયેન તેનાપિ નિબ્બુતિ સુઞ્ઞા;
સુઞ્ઞો ફલેન હેતુ, ફલમ્પિ તંહેતુના સુઞ્ઞ''ન્તિ.

એવં તાવ સુઞ્ઞતો વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

એકવિધાદિવિનિચ્છયકથા

૫૬૮. **એકવિધાદીહી**તિ સબ્બમેવ ચેત્થ દુક્ખં એકવિધં પવત્તિભાવતો. દુવિધં નામરૂપતો. તિવિધં કામરૂપારૂપૂપપત્તિભવભેદતો. ચતુબ્બિધં ચતુઆહારભેદતો. પઞ્ચવિધં પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધભેદતો.

સમુદયોપિ એકવિધો પવત્તકભાવતો. દુવિધો દિટ્ઠિસમ્પયુત્તાસમ્પયુત્તતો. તિવિધો કામભવવિભવતણ્હાભેદતો. ચતુબ્બિધો ચતુમગ્ગપ્પહેય્યતો. પઞ્ચવિધો રૂપાભિનન્દનાદિભેદતો. છબ્બિધો છતણ્હાકાયભેદતો.

નિરોધોપિ એકવિધો અસઙ્ખતધાતુભાવતો. પરિયાયેન પન દુવિધો સઉપાદિસેસઅનુપાદિસેસભેદતો. તિવિધો ભવત્તયવૂપસમતો. ચતુબ્બિધો ચતુમગ્ગાધિગમનીયતો. પઞ્ચવિધો પઞ્ચાભિનન્દનવૂપસમતો. છબ્બિધો

છતણ્હાકાયક્ખયભેદતો.

મગ્ગોપિ એકવિધો ભાવેતબ્બતો. દુવિધો સમથવિપસ્સનાભેદતો, દસ્સનભાવનાભેદતો વા. તિવિધો ખન્ધત્તયભેદતો. અયઞ્હિ સપ્પદેસત્તા નગરં વિય રજ્જેન નિપ્પદેસેહિ તીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિતો. યથાહ –

> ‘‘ન ખો, આવુસો વિસાખ, અરિયેન અટ્ઠઙ્ગિકેન મગ્ગેન તયો ખન્ધા સઙ્ગહિતા, તીહિ ચ ખો, આવુસો વિસાખ, ખન્ધેહિ અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો સઙ્ગહિતો. યા ચાવુસો વિસાખ, સમ્માવાચા, યો ચ સમ્માકમ્મન્તો, યો ચ સમ્માઆજીવો, ઇમે ધમ્મા સીલક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા. યો ચ સમ્માવાયામો, યા ચ સમ્માસતિ, યો ચ સમ્માસમાધિ, ઇમે ધમ્મા સમાધિક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા. યા ચ સમ્માદિટ્ઠિ, યો ચ સમ્માસઙ્કપ્પો, ઇમે ધમ્મા પઞ્ઞાક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨).

એત્થ હિ સમ્માવાચાદયો તયો સીલમેવ, તસ્મા તે સજાતિતો સીલક્ખન્ધેન સઙ્ગહિતા. કિઞ્ચાપિ હિ પાળિયં સીલક્ખન્ધેતિ ભુમ્મેન નિદ્દેસો કતો, અત્થો પન કરણવસેનેવ વેદિતબ્બો. સમ્માવાયામાદીસુ પન તીસુ સમાધિ અત્તનો ધમ્મતાય આરમ્મણે એકગ્ગભાવેન અપ્પેતું ન સક્કોતિ, વીરિયે પન પગ્ગહકિચ્ચં સાધેન્તે સતિયા ચ અપિલાપનકિચ્ચં સાધેન્તિયા લદ્ધુપકારો હુત્વા સક્કોતિ.

તત્રાયં ઉપમા – યથા હિ નક્ખત્તં કીળિસ્સામાતિ ઉય્યાનં પવિટ્ઠેસુ તીસુ સહાયેસુ એકો સુપુપ્ફિતં ચમ્પકરુક્ખં દિસ્વા હત્થં ઉક્ખિપિત્વા ગહેતુમ્પિ ન સક્કુણેય્ય. અથસ્સ દુતિયો ઓનમિત્વા પિટ્ઠિં દદેય્ય, સો તસ્સ પિટ્ઠિયં ઠત્વાપિ કમ્પમાનો ગહેતું ન સક્કુણેય્ય. અથસ્સ ઇતરો અંસકૂટં ઉપનામેય્ય. સો એકસ્સ પિટ્ઠિયં ઠત્વા એકસ્સ અંસકૂટં ઓલુબ્ભ યથારુચિ પુપ્ફાનિ ઓચિનિત્વા પિળન્ધિત્વા નક્ખત્તં કીળેય્ય. એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં.

એકતો ઉય્યાનં પવિટ્ઠા તયો સહાયા વિય હિ એકતો જાતા સમ્માવાયામાદયો તયો ધમ્મા. સુપુપ્ફિતચમ્પકો વિય આરમ્મણં. હત્થં ઉક્ખિપિત્વાપિ ગહેતું અસક્કોન્તો વિય અત્તનો ધમ્મતાય આરમ્મણે એકગ્ગભાવેન અપ્પેતું અસક્કોન્તો સમાધિ. પિટ્ઠિં દત્વા ઓનતસહાયો વિય વાયામો. અંસકૂટં દત્વા ઠિતસહાયો વિય સતિ. યથા તેસુ એકસ્સ પિટ્ઠિયં ઠત્વા એકસ્સ અંસકૂટં ઓલુબ્ભ ઇતરો યથારુચિ પુપ્ફં ગહેતું સક્કોતિ, એવમેવ વીરિયે પગ્ગહકિચ્ચં સાધેન્તે સતિયા ચ અપિલાપનકિચ્ચં સાધેન્તિયા લદ્ધુપકારો સમાધિ સક્કોતિ આરમ્મણે એકગ્ગભાવેન અપ્પેતું. તસ્મા સમાધિયેવેત્થ સજાતિતો સમાધિક્ખન્ધેન સઙ્ગહિતો, વાયામસતિયો પન કિરિયતો સઙ્ગહિતા હોન્તિ.

સમ્માદિટ્ઠિસમ્માસઙ્કપ્પેસુપિ પઞ્ઞા અત્તનો ધમ્મતાય અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ આરમ્મણં નિચ્છેતું ન સક્કોતિ. વિતક્કે પન આકોટેત્વા આકોટેત્વા દેન્તે સક્કોતિ. કથં? યથા હિ હેરઞ્ઞિકો કહાપણં હત્થે ઠપેત્વા સબ્બભાગેસુ ઓલોકેતુકામો સમાનોપિ ન ચક્ખુતલેનેવ પરિવત્તેતું સક્કોતિ. અઙ્ગુલિપબ્બેહિ પન પરિવત્તેત્વા પરિવત્તેત્વા ઇતો ચિતો ચ ઓલોકેતું સક્કોતિ, એવમેવ ન પઞ્ઞા અત્તનો ધમ્મતાય અનિચ્ચાદિવસેન આરમ્મણં નિચ્છેતું સક્કોતિ. અભિનિરોપનલક્ખણેન પન આહનનપરિયાહનનરસેન વિતક્કેન આકોટેન્તેન વિય પરિવત્તેન્તેન વિય ચ આદાયાદાય દિન્નમેવ નિચ્છેતું સક્કોતિ. તસ્મા ઇધાપિ સમ્માદિટ્ઠિયેવ સજાતિતો પઞ્ઞાક્ખન્ધેન સઙ્ગહિતા, સમ્માસઙ્કપ્પો પન કિરિયવસેન સઙ્ગહિતો હોતિ.

ઇતિ ઇમેહિ તીહિ ખન્ધેહિ મગ્ગો સઙ્ગહં ગચ્છતિ. તેન વુત્તં ‘‘તિવિધો ખન્ધત્તયભેદતો’’તિ. ચતુબ્બિધો સોતાપત્તિમગ્ગાદિવસેનેવ.

અપિચ સબ્બાનેવ સચ્ચાનિ એકવિધાનિ અવિતથત્તા, અભિઞ્ઞેય્યત્તા વા. દુવિધાનિ લોકિયલોકુત્તરતો, સઙ્ખતાસઙ્ખતતો વા. તિવિધાનિ દસ્સન-ભાવનાહિ પહાતબ્બતો, અપ્પહાતબ્બતો ચ. ચતુબ્બિધાનિ પરિઞ્ઞેય્યાદિભેદતોતિ એવમેત્થ એકવિધાદીહિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

૫૬૯. સભાગવિસભાગતોતિ સબ્બાનેવ સચ્ચાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞં સભાગાનિ અવિતથતો અત્તસુઞ્ઞતો દુક્કરપટિવેધતો ચ. યથાહ –

‘‘તં કિં મઞ્ઞસિ, આનન્દ, કતમં નુ ખો દુક્કરતરં વા દુરભિસમ્ભવતરં વા, યો વા દૂરતોવ સુખુમેન તાળચ્છિગ્ગળેન અસનં અતિપાતેય્ય પોઙ્ખાનુપોઙ્ખં અવિરાધિતં, યો વા સતધા ભિન્નસ્સ વાલસ્સ કોટિયા કોટિં પટિવિજ્ઝેય્યાતિ? એતદેવ, ભન્તે, દુક્કરતરઞ્ચેવ દુરભિસમ્ભવતરઞ્ચ, યો વા સતધા ભિન્નસ્સ વાલસ્સ કોટિયા કોટિં પટિવિજ્ઝેય્યાતિ. તતો ખો તે, આનન્દ, દુપ્પટિવિજ્ઝતરં પટિવિજ્ઝન્તિ. યે ઇદં દુક્ખન્તિ યથાભૂતં પટિવિજ્ઝન્તિ…પે॰… અયં દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદાતિ યથાભૂતં પટિવિજ્ઝન્તી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૧૫).

વિસભાગાનિ સલક્ખણવવત્થાનતો. પુરિમાનિ ચ દ્વે સભાગાનિ દુરવગાહત્થેન ગમ્ભીરત્તા લોકિયત્તા સાસવત્તા ચ. વિસભાગાનિ ફલહેતુભેદતો પરિઞ્ઞેય્યપ્પહાતબ્બતો ચ. પચ્છિમાનિપિ દ્વે સભાગાનિ ગમ્ભીરત્તેન દુરવગાહત્તા લોકુત્તરત્તા અનાસવત્તા ચ. વિસભાગાનિ વિસયવિસયીભેદતો સચ્છિકાતબ્બભાવેતબ્બતો ચ. પઠમતતિયાનિ ચાપિ સભાગાનિ ફલાપદેસતો. વિસભાગાનિ સઙ્ખતાસઙ્ખતતો. દુતિયચતુત્થાનિ ચાપિ સભાગાનિ હેતુઅપદેસતો. વિસભાગાનિ એકન્તકુસલાકુસલતો. પઠમચતુત્થાનિ ચાપિ સભાગાનિ સઙ્ખતતો. વિસભાગાનિ લોકિયલોકુત્તરતો. દુતિયતતિયાનિ ચાપિ સભાગાનિ નેવસેક્ખાનાસેક્ખભાવતો. વિસભાગાનિ સારમ્મણાનારમ્મણતો.

ઇતિ એવં પકારેહિ, નયેહિ ચ વિચક્ખણો;
વિજઞ્ઞા અરિયસચ્ચાનં, સભાગવિસભાગતન્તિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

પઞ્ઞાભાવનાધિકારે

ઇન્દ્રિયસચ્ચનિદ્દેસો નામ

સોળસમો પરિચ્છેદો.

૧૭. પઞ્ઞાભૂમિનિદ્દેસો

પટિચ્ચસમુપ્પાદકથા

૫૭૦. ઇદાનિ ''ખન્ધાયતનધાતુઇન્દ્રિયસચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદાદિભેદા ધમ્મા ભૂમી''તિ એવં વુત્તેસુ ઇમિસ્સા પઞ્ઞાય ભૂમિભૂતેસુ ધમ્મેસુ યસ્મા પટિચ્ચસમુપ્પાદોચેવ, આદિસદ્દેન સઙ્ગહિતા પટિચ્ચસમુપ્પન્ના ધમ્મા ચ અવસેસા હોન્તિ, તસ્મા તેસં વણ્ણનાક્કમો અનુપ્પત્તો.

તત્થ અવિજ્જાદયો તાવ ધમ્મા **પટિચ્ચસમુપ્પાદો**તિ વેદિતબ્બા. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ''કતમો ચ, ભિક્ખવે, પટિચ્ચસમુપ્પાદો? અવિજ્જાપચ્ચયા, ભિક્ખવે, સઙ્ખારા, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં, વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં, નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનં, સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો, ફસ્સપચ્ચયા વેદના, વેદનાપચ્ચયા તણ્હા, તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનં, ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો, ભવપચ્ચયા જાતિ, જાતિપચ્ચયા જરામરણં સોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસા સમ્ભવન્તિ. એવમેતસ્સ કેવલસ્સ દુક્ખક્ખન્ધસ્સ સમુદયો હોતિ. અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, પટિચ્ચસમુપ્પાદો''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧).

જરામરણાદયો પન **પટિચ્ચસમુપ્પન્ના ધમ્મા**તિ વેદિતબ્બા. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ''કતમે ચ, ભિક્ખવે, પટિચ્ચસમુપ્પન્ના ધમ્મા? જરામરણં, ભિક્ખવે, અનિચ્ચં સઙ્ખતં પટિચ્ચસમુપ્પન્નં ખયધમ્મં વયધમ્મં વિરાગધમ્મં નિરોધધમ્મં. જાતિ, ભિક્ખવે...પે॰... ભવો... ઉપાદાનં... તણ્હા... વેદના... ફસ્સો... સળાયતનં... નામરૂપં... વિઞ્ઞાણં... સઙ્ખારા... અવિજ્જા, ભિક્ખવે, અનિચ્ચા સઙ્ખતા પટિચ્ચસમુપ્પન્ના ખયધમ્મા વયધમ્મા વિરાગધમ્મા નિરોધધમ્મા. ઇમે વુચ્ચન્તિ, ભિક્ખવે, પટિચ્ચસમુપ્પન્ના ધમ્મા''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦).

૫૭૧. અયં પનેત્થ સઙ્ખેપો. **પટિચ્ચસમુપ્પાદો**તિ પચ્ચયધમ્મા વેદિતબ્બા. **પટિચ્ચસમુપ્પન્ના ધમ્મા**તિ તેહિ તેહિ પચ્ચયેહિ નિબ્બત્તધમ્મા. કથમિદં જાનિતબ્બન્તિ ચે? ભગવતો વચનેન. ભગવતા હિ પટિચ્ચસમુપ્પાદપટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મદેસનાસુત્તે –

> ''કતમો ચ, ભિક્ખવે, પટિચ્ચસમુપ્પાદો? જાતિપચ્ચયા, ભિક્ખવે, જરામરણં, ઉપ્પાદા વા તથાગતાનં અનુપ્પાદા વા તથાગતાનં ઠિતાવ સા ધાતુ ધમ્મટ્ઠિતતા ધમ્મનિયામતા ઇદપ્પચ્ચયતા. તં તથાગતો અભિસમ્બુજ્ઝતિ અભિસમેતિ, અભિસમ્બુજ્ઝિત્વા અભિસમેત્વા આચિક્ખતિ દેસેતિ પઞ્ઞપેતિ પટ્ઠપેતિ વિવરતિ વિભજતિ ઉત્તાનીકરોતિ, પસ્સથાતિ ચાહ. જાતિપચ્ચયા, ભિક્ખવે, જરામરણં. ભવપચ્ચયા, ભિક્ખવે, જાતિ...પે॰... અવિજ્જાપચ્ચયા, ભિક્ખવે, સઙ્ખારા ઉપ્પાદા વા તથાગતાનં...પે॰... ઉત્તાનીકરોતિ પસ્સથાતિ ચાહ. અવિજ્જાપચ્ચયા, ભિક્ખવે, સઙ્ખારા. ઇતિ ખો, ભિક્ખવે, યા તત્ર તથતા અવિતથતા અનઞ્ઞથતા ઇદપ્પચ્ચયતા. અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, પટિચ્ચસમુપ્પાદો''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦).

૫૭૨. એવં પટિચ્ચસમુપ્પાદં દેસેન્તેન તથતાદીહિ વેવચનેહિ પચ્ચયધમ્માવ પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ વુત્તા. તસ્મા જરામરણાદીનં ધમ્માનં પચ્ચયલક્ખણો પટિચ્ચસમુપ્પાદો, દુક્ખાનુબન્ધનરસો, કુમ્મગ્ગપચ્ચુપટ્ઠાનોતિ

વેદિતબ્બો.

સો પનાયં તેહિ તેહિ પચ્ચયેહિ અનૂનાધિકેહેવ તસ્સ તસ્સ ધમ્મસ્સ સમ્ભવતો **તથતા**તિ, સામગ્ગિં ઉપગતેસુ પચ્ચયેસુ મુહુત્તમ્પિ તતો નિબ્બત્તધમ્માનં અસમ્ભવાભાવતો **અવિતથતા**તિ, અઞ્ઞધમ્મપચ્ચયેહિ અઞ્ઞધમ્માનુપ્પત્તિતો **અનઞ્ઞથતા**તિ, યથાવુત્તાનં એતેસં જરામરણાદીનં પચ્ચયતો વા પચ્ચયસમૂહતો વા **ઇદપ્પચ્ચયતા**તિ વુત્તો.

૫૭૩. તત્રાયં વચનત્થો, ઇમેસં પચ્ચયા ઇદપ્પચ્ચયા. ઇદપ્પચ્ચયા એવ **ઇદપ્પચ્ચયતા**. ઇદપ્પચ્ચયાનં વા સમૂહો **ઇદપ્પચ્ચયતા**. લક્ખણં પનેત્થ સદ્દસત્થતો પરિયેસિતબ્બં.

૫૭૪. કેચિ પન પટિચ્ચ સમ્મા ચ તિત્થિયપરિકપ્પિતપકતિપુરિસાદિકારણનિરપેક્ખો ઉપ્પાદો પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ એવં ઉપ્પાદમત્તં પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ વદન્તિ , તં ન યુજ્જતિ. કસ્મા? સુત્તાભાવતો, સુત્તવિરોધતો, ગમ્ભીરનયાસમ્ભવતો, સદ્દભેદતો ચ. ‘‘ઉપ્પાદમત્તં પટિચ્ચસમુપ્પાદો’’તિ હિ સુત્તં નત્થિ. તં ‘‘પટિચ્ચસમુપ્પાદો’’તિ ચ વદન્તસ્સ પદેસવિહારસુત્તવિરોધો આપજ્જતિ. કથં? ભગવતો હિ ‘‘અથ ખો ભગવા રત્તિયા પઠમં યામં પટિચ્ચસમુપ્પાદં અનુલોમપટિલોમં મનસાકાસી’’તિ (મહાવ॰ ૧) આદિવચનતો પટિચ્ચસમુપ્પાદમનસિકારો પઠમાભિસમ્બુદ્ધવિહારો, પદેસવિહારો ચ તસ્સેકદેસવિહારો. યથાહ ‘‘યેન સ્વાહં, ભિક્ખવે, વિહારેન પઠમાભિસમ્બુદ્ધો વિહરામિ, તસ્સ પદેસેન વિહાસિ’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧). તત્ર ચ પચ્ચયાકારદસ્સનેન વિહાસિ, ન ઉપ્પાદમત્તદસ્સનેનાતિ. યથાહ ‘‘સો એવં પજાનામિ મિચ્છાદિટ્ઠિપચ્ચયાપિ વેદયિતં સમ્માદિટ્ઠિપચ્ચયાપિ વેદયિતં મિચ્છાસઙ્કપ્પપચ્ચયાપિ વેદયિત’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧) સબ્બં વિત્થારેતબ્બં. એવં ઉપ્પાદમત્તં ‘‘પટિચ્ચસમુપ્પાદો’’તિ વદન્તસ્સ પદેસવિહારસુત્તવિરોધો આપજ્જતિ. તથા કચ્ચાનસુત્તવિરોધો.

કચ્ચાનસુત્તેપિ હિ ‘‘લોકસમુદયં ખો, કચ્ચાન, યથાભૂતં સમ્મપ્પઞ્ઞાય પસ્સતો યા લોકે નત્થિતા, સા ન હોતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૫) અનુલોમપટિચ્ચસમુપ્પાદો લોકપચ્ચયતો ‘‘લોકસમુદયો’’તિ ઉચ્છેદદિટ્ઠિસમુગ્ઘાતત્થં પકાસિતો, ન ઉપ્પાદમત્તં. ન હિ ઉપ્પાદમત્તદસ્સનેન ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા સમુગ્ઘાતો હોતિ. પચ્ચયાનુપરમદસ્સનેન પન હોતિ. પચ્ચયાનુપરમે ફલાનુપરમતોતિ. એવં ઉપ્પાદમત્તં ‘‘પટિચ્ચસમુપ્પાદો’’તિ વદન્તસ્સ કચ્ચાનસુત્તવિરોધોપિ આપજ્જતિ.

ગમ્ભીરનયાસમ્ભવતોતિ વુત્તં ખો પનેતં ભગવતા ‘‘ગમ્ભીરો ચાયં, આનન્દ, પટિચ્ચસમુપ્પાદો ગમ્ભીરાવભાસો ચા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૫; સં॰ નિ॰ ૨.૬૦). ગમ્ભીરત્તઞ્ચ નામ ચતુબ્બિધં, તં પરતો વણ્ણયિસ્સામ. તં ઉપ્પાદમત્તે નત્થિ. ચતુબ્બિધનયપટિમણ્ડિતઞ્ચેતં પટિચ્ચસમુપ્પાદં વણ્ણયન્તિ, તમ્પિ નયચતુક્કં ઉપ્પાદમત્તે નત્થીતિ ગમ્ભીરનયાસમ્ભવતોપિ ન ઉપ્પાદમત્તં પટિચ્ચસમુપ્પાદો.

૫૭૫. **સદ્દભેદતો**તિ પટિચ્ચસદ્દો ચ પનાયં સમાને કત્તરિ પુબ્બકાલે પયુજ્જમાનો અત્થસિદ્ધિકરો હોતિ. સેય્યથિદં, ‘‘ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણ’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૪૩). ઇધ પન ભાવસાધનેન ઉપ્પાદસદ્દેન સદ્ધિં પયુજ્જમાનો સમાનસ્સ કત્તુ અભાવતો સદ્દભેદં ગચ્છતિ, ન ચ કિઞ્ચિ અત્થં સાધેતીતિ સદ્દભેદતોપિ ન ઉપ્પાદમત્તં પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ.

તત્થ સિયા – ‘‘હોતિ-સદ્દેન સદ્ધિં યોજયિસ્સામ ‘પટિચ્ચસમુપ્પાદો હોતી’તિ’’, તં ન યુત્તં. કસ્મા? યોગાભાવતો ચેવ, ઉપ્પાદસ્સ ચ ઉપ્પાદપત્તિદોસતો. ‘‘પટિચ્ચસમુપ્પાદં વો, ભિક્ખવે, દેસેસ્સામિ. કતમો ચ, ભિક્ખવે, પટિચ્ચસમુપ્પાદો…પે॰… અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, પટિચ્ચસમુપ્પાદો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧). ઇમેસુ હિ પદેસુ એકેનપિ સદ્ધિં હોતિ-સદ્દો યોગં ન ગચ્છતિ, ન ચ ઉપ્પાદો હોતિ. સચે ભવેય્ય, ઉપ્પાદસ્સાપિ ઉપ્પાદો પાપુણેય્યાતિ.

૫૭૬. યેપિ મઞ્ઞન્તિ ‘‘ઇદપ્પચ્ચયાનં ભાવો ઇદપ્પચ્ચયતા, **ભાવો** ચ નામ યો આકારો અવિજ્જાદીનં સઙ્ખારાદિપાતુભાવે હેતુ, સો. તસ્મિઞ્ચ સઙ્ખારવિકારે પટિચ્ચસમુપ્પાદસઞ્ઞા’’તિ, તેસં તં ન યુજ્જતિ. કસ્મા? અવિજ્જાદીનં હેતુવચનતો. ભગવતા હિ ‘‘તસ્માતિહ, આનન્દ, એસેવ હેતુ, એતં નિદાનં, એસ સમુદયો, એસ પચ્ચયો જરામરણસ્સ યદિદં જાતિ…પે॰… સઙ્ખારાનં, યદિદં અવિજ્જા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૮ આદયો) એવં અવિજ્જાદયોવ હેતૂતિ વુત્તા, ન તેસં વિકારો. તસ્મા ‘‘પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ પચ્ચયધમ્મા વેદિતબ્બા’’તિ ઇતિ યં તં વુત્તં, તં સમ્મા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

૫૭૭. યા પનેત્થ ‘‘પટિચ્ચસમુપ્પાદો’’તિ ઇમાય બ્યઞ્જનચ્છાયાય ઉપ્પાદોયેવાયં વુત્તોતિ સઞ્ઞા ઉપ્પજ્જતિ, સા ઇમસ્સ પદસ્સ એવમત્થં ગહેત્વા વૂપસમેતબ્બા. ભગવતા હિ,

> દ્વેધા તતો પવત્તે, ધમ્મસમૂહે યતો ઇદં વચનં;
> તપ્પચ્ચયો તતોયં, ફલોપચારેન ઇતિ વુત્તો.

યો હિ અયં પચ્ચયતાય પવત્તો ધમ્મસમૂહો, તત્થ પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ ઇદં વચનં દ્વિધા ઇચ્છન્તિ. સો હિ યસ્મા પતીયમાનો હિતાય સુખાય ચ સંવત્તતિ, તસ્મા પચ્ચેતુમરહન્તિ નં પણ્ડિતાતિ પટિચ્ચો. ઉપ્પજ્જમાનો ચ સહ સમ્મા ચ ઉપ્પજ્જતિ, ન એકેકતો, નાપિ અહેતુતોતિ સમુપ્પાદો. એવં પટિચ્ચો ચ સો સમુપ્પાદો ચાતિ પટિચ્ચસમુપ્પાદો . અપિચ સહ ઉપ્પજ્જતીતિ સમુપ્પાદો, પચ્ચયસામગ્ગિં પન પટિચ્ચ અપચ્ચક્ખાયાતિ એવમ્પિ પટિચ્ચસમુપ્પાદો. તસ્સ ચાયં હેતુસમૂહો પચ્ચયોતિ તપ્પચ્ચયત્તા અયમ્પિ, યથા લોકે સેમ્હસ્સ પચ્ચયો ગુળો **સેમ્હો ગુળો**તિ વુચ્ચતિ, યથા ચ સાસને સુખપ્પચ્ચયો બુદ્ધાનં ઉપ્પાદો ‘‘સુખો બુદ્ધાનં ઉપ્પાદો’’તિ વુચ્ચતિ, તથા પટિચ્ચસમુપ્પાદો ઇચ્ચેવ ફલવોહારેન વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

૫૭૮. અથ વા,

> પટિમુખમિતોતિ વુત્તો, હેતુસમૂહો અયં પટિચ્ચોતિ;
> સહિતે ઉપ્પાદેતિ ચ, ઇતિ વુત્તો સો સમુપ્પાદો.

યો હિ એસ સઙ્ખારાદીનં પાતુભાવાય અવિજ્જાદિએકેકહેતુસીસેન નિદ્દિટ્ઠો હેતુસમૂહો, સો સાધારણફલનિપ્ફાદકટ્ઠેન અવેકલ્લટ્ઠેન ચ સામગ્ગિઅઙ્ગાનં અઞ્ઞમઞ્ઞેન પટિમુખં ઇતો ગતોતિ કત્વા પટિચ્ચોતિ વુચ્ચતિ. સ્વાયં સહિતેયેવ અઞ્ઞમઞ્ઞં અવિનિબ્ભોગવુત્તિધમ્મે ઉપ્પાદેતીતિ સમુપ્પાદોતિપિ વુત્તો. એવમ્પિ પટિચ્ચો ચ સો સમુપ્પાદો ચાતિ પટિચ્ચસમુપ્પાદો.

૫૭૯. અપરો નયો –

પચ્ચયતા અઞ્ઞોઞ્ઞં, પટિચ્ચ યસ્મા સમં સહ ચ ધમ્મે;
અયમુપ્પાદેતિ તતોપિ, એવમિધ ભાસિતા મુનિના.

અવિજ્જાદિસીસેન નિદ્દિટ્ઠપચ્ચયેસુ હિ યે પચ્ચયા યં સઙ્ખારાદિકં ધમ્મં ઉપ્પાદેન્તિ, ન તે અઞ્ઞમઞ્ઞં અપટિચ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞવેકલ્લે સતિ ઉપ્પાદેતું સમત્થાતિ. તસ્મા પટિચ્ચ સમં સહ ચ ન એકેકદેસં, નાપિ પુબ્બાપરભાવેન અયં પચ્ચયતા ધમ્મે ઉપ્પાદેતીતિ અત્થાનુસારવોહારકુસલેન મુનિના એવમિધ ભાસિતા, પટિચ્ચસમુપ્પાદોત્વેવ ભાસિતાતિ અત્થો.

૫૮૦. એવં ભાસમાનેન ચ,

પુરિમેન સસ્સતાદીન, મભાવો પચ્છિમેન ચ પદેન;
ઉચ્છેદાદિવિઘાતો, દ્વયેન પરિદીપિતો ઞાયો.

પુરિમેનાતિ પચ્ચયસામગ્ગિપરિદીપકેન પટિચ્ચપદેન પવત્તિધમ્માનં પચ્ચયસામગ્ગિયં આયત્તવુત્તિત્તા સસ્સતાહેતુવિસમહેતુવસવત્તિવાદપ્પભેદાનં સસ્સતાદીનં અભાવો પરિદીપિતો હોતિ? કિં હિ સસ્સતાનં, અહેતુઆદિવસેન વા પવત્તાનં પચ્ચયસામગ્ગિયાતિ? **પચ્છિમેન ચ પદેના**તિ ધમ્માનં ઉપ્પાદપરિદીપકેન સમુપ્પાદપદેન પચ્ચયસામગ્ગિયં ધમ્માનં ઉપ્પત્તિતો વિહતા ઉચ્છેદનત્થિકઅકિરિયવાદાતિ ઉચ્છેદાદિવિઘાતો પરિદીપિતો હોતિ. પુરિમપુરિમપચ્ચયવસેન હિ પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જમાનેસુ ધમ્મેસુ કુતો ઉચ્છેદો, નત્થિકાકિરિયવાદા ચાતિ. **દ્વયેના**તિ સકલેન પટિચ્ચસમુપ્પાદવચનેન તસ્સા તસ્સા પચ્ચયસામગ્ગિયા સન્તતિં અવિચ્છિન્દિત્વા તેસં તેસં ધમ્માનં સમ્ભવતો મજ્ઝિમા પટિપદા, ‘‘સો કરોતિ સો પટિસંવેદેતિ, અઞ્ઞો કરોતિ અઞ્ઞો પટિસંવેદેતી’’તિ વાદપ્પહાનં, જનપદનિરુત્તિયા અનભિનિવેસો, સમઞ્ઞાય અનતિધાવનન્તિ અયં ઞાયો પરિદીપિતો હોતીતિ અયં તાવ પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ વચનમત્તસ્સ અત્થો.

૫૮૧. યા પનાયં ભગવતા પટિચ્ચસમુપ્પાદં દેસેન્તેન ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’’તિઆદિના નયેન નિક્ખિત્તા તન્તિ, તસ્સા અત્થસંવણ્ણનં કરોન્તેન વિભજ્જવાદિમણ્ડલં ઓતરિત્વા આચરિયે અનબ્ભાચિક્ખન્તેન સકસમયં અવોક્કમન્તેન પરસમયં અનાયૂહન્તેન સુત્તં અપ્પટિબાહન્તેન વિનયં અનુલોમેન્તેન મહાપદેસે ઓલોકેન્તેન ધમ્મં દીપેન્તેન અત્થં સઙ્ગાહેન્તેન તમેવત્થં પુનરાવત્તેત્વા અપરેહિપિ પરિયાયન્તરેહિ નિદ્દિસન્તેન ચ યસ્મા અત્થસંવણ્ણના કાતબ્બા હોતિ, પકતિયાપિ ચ દુક્કરાવ પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ અત્થસંવણ્ણના. યથાહુ પોરાણા –

‘‘સચ્ચં સત્તો પટિસન્ધિ, પચ્ચયાકારમેવ ચ;
દુદ્દસા ચતુરો ધમ્મા, દેસેતું ચ સુદુક્કરા’’તિ.

તસ્મા અઞ્ઞત્ર આગમાધિગમપ્પત્તેહિ ન સુકરા પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સત્થવણ્ણનાતિ પરિતુલયિત્વા,

વત્તુકામો અહં અજ્જ, પચ્ચયાકારવણ્ણનં;
પતિટ્ઠં નાધિગચ્છામિ, અજ્ઝોગાળ્હોવ સાગરં.

સાસનં પનિદં નાના, દેસનાનયમણ્ડિતં;

પુબ્બાચરિયમગ્ગો ચ, અબ્બોચ્છિન્નો પવત્તતિ.

યસ્મા તસ્મા તદુભયં, સન્નિસ્સાયત્થવણ્ણનં;
આરભિસ્સામિ એતસ્સ, તં સુણાથ સમાહિતા.

વુત્તઞ્હેતં પુબ્બાચરિયેહિ –

‘‘યો કોચિ મં અટ્ઠિકત્વા સુણેય્ય,
લભેથ પુબ્બાપરિયં વિસેસં;
લદ્ધાન પુબ્બાપરિયં વિસેસં,
અદસ્સનં મચ્ચુરાજસ્સ ગચ્છે’’તિ.

૫૮૨. ઇતિ **અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા**તિઆદીસુ હિ આદિતોયેવ તાવ,

દેસનાભેદતો અત્થ, લક્ખણેકવિધાદિતો. અઙ્ગાનઞ્ચ વવત્થાના, વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

તત્થ **દેસનાભેદતો**તિ ભગવતો હિ વલ્લિહારકાનં ચતુન્નં પુરિસાનં વલ્લિગહણં વિય આદિતો વા મજ્ઝતો વા પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાનં, તથા પરિયોસાનતો વા મજ્ઝતો વા પટ્ઠાય યાવ આદીતિ ચતુબ્બિધા પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસના.

યથા હિ વલ્લિહારકેસુ ચતૂસુ પુરિસેસુ એકો વલ્લિયા મૂલમેવ પઠમં પસ્સતિ, સો તં મૂલે છેત્વા સબ્બં આકડ્ઢિત્વા આદાય કમ્મે ઉપનેતિ, એવં ભગવા ‘‘ઇતિ ખો, ભિક્ખવે, અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા…પે॰… જાતિપચ્ચયા જરામરણ’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૨; સં॰ નિ॰ ૨.૨) આદિતો પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાનાપિ પટિચ્ચસમુપ્પાદં દેસેતિ.

યથા પન તેસુ પુરિસેસુ એકો વલ્લિયા મજ્ઝં પઠમં પસ્સતિ, સો મજ્ઝે છિન્દિત્વા ઉપરિભાગઞ્ઞેવ આકડ્ઢિત્વા આદાય કમ્મે ઉપનેતિ, એવં ભગવા ‘‘તસ્સ તં વેદનં અભિનન્દતો અભિવદતો અજ્ઝોસાય તિટ્ઠતો ઉપ્પજ્જતિ નન્દી. યા વેદનાસુ નન્દી, તદુપાદાનં. તસ્સુપાદાનપચ્ચયા ભવો, ભવપચ્ચયા જાતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૯; સં॰ નિ॰ ૩.૫) મજ્ઝતો પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાનાપિ દેસેતિ.

યથા ચ તેસુ પુરિસેસુ એકો વલ્લિયા અગ્ગં પઠમં પસ્સતિ, સો અગ્ગે ગહેત્વા અગ્ગાનુસારેન યાવ મૂલા સબ્બં આદાય કમ્મે ઉપનેતિ, એવં ભગવા ‘‘જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઇતિ ખો પનેતં વુત્તં, જાતિપચ્ચયા નુ ખો, ભિક્ખવે, જરામરણં નો વા કથં વો એત્થ હોતીતિ? જાતિપચ્ચયા, ભન્તે, જરામરણં. એવં નો એત્થ હોતિ જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ. ભવપચ્ચયા જાતિ…પે॰… અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ ઇતિ ખો પનેતં વુત્તં, અવિજ્જાપચ્ચયા નુ ખો, ભિક્ખવે, સઙ્ખારા નો વા કથં વો એત્થ હોતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૩) પરિયોસાનતો પટ્ઠાય યાવ આદિતોપિ પટિચ્ચસમુપ્પાદં દેસેતિ.

યથા પનેતેસુ પુરિસેસુ એકો વલ્લિયા મજ્ઝમેવ પઠમં પસ્સતિ, સો મજ્ઝે છિન્દિત્વા હેટ્ઠા ઓતરન્તો યાવ મૂલા આદાય કમ્મે ઉપનેતિ, એવં ભગવા ‘‘ઇમે ચ, ભિક્ખવે, ચત્તારો આહારા કિંનિદાના, કિંસમુદયા, કિંજાતિકા,

કિંપભવા? ઇમે ચત્તારો આહારા તણ્હાનિદાના, તણ્હાસમુદયા, તણ્હાજાતિકા, તણ્હાપભવા. તણ્હા કિન્નિદાના... વેદના... ફસ્સો... સળાયતનં... નામરૂપં... વિઞ્ઞાણં... સઙ્ખારા કિન્નિદાના...પે॰... સઙ્ખારા અવિજ્જાનિદાના...પે॰... અવિજ્જાપભવા''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૧) મજ્ઝતો પટ્ઠાય યાવ આદિતો દેસેતિ.

૫૮૩. કસ્મા પનેવં દેસેતીતિ? પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ સમન્તભદ્દકત્તા સયઞ્ચ દેસનાવિલાસપ્પત્તત્તા. સમન્તભદ્દકો હિ પટિચ્ચસમુપ્પાદો, તતો તતો ઞાયપટિવેધાય સંવત્તતિયેવ . દેસનાવિલાસપ્પત્તો ચ ભગવા ચતુવેસારજ્જપટિસમ્ભિદાયોગેન ચતુબ્બિધગમ્ભીરભાવપ્પત્તિયા ચ. સો દેસનાવિલાસપ્પત્તત્તા નાનાનયેહેવ ધમ્મં દેસેતિ.

વિસેસતો પનસ્સ યા આદિતો પટ્ઠાય અનુલોમદેસના, સા પવત્તિકારણવિભાગસંમૂળ્હં વેનેય્યજનં સમનુપસ્સતો યથાસકેહિ કારણેહિ પવત્તિસન્દસ્સનત્થં ઉપ્પત્તિક્કમસન્દસ્સનત્થઞ્ચ પવત્તાતિ વિઞ્ઞાતબ્બા. યા પરિયોસાનતો પટ્ઠાય પટિલોમદેસના, સા ''કિચ્છં વતાયં લોકો આપન્નો જાયતિ ચ જીયતિ ચ મીયતિ ચ ચવતિ ચ ઉપપજ્જતિ ચા''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૨.૫૭; સં॰ નિ॰ ૨.૪) નયેન કિચ્છાપન્નં લોકં અનુવિલોકયતો પુબ્બભાગપટિવેધાનુસારેન તસ્સ તસ્સ જરામરણાદિકસ્સ દુક્ખસ્સ અત્તના અધિગતકારણસન્દસ્સનત્થં. યા મજ્ઝતો પટ્ઠાય યાવ આદિ પવત્તા, સા આહારનિદાનવવત્થાપનાનુસારેન યાવ અતીતં અદ્ધાનં અતિહરિત્વા પુન અતીતદ્ધતો પભુતિ હેતુફલપટિપાટિસન્દસ્સનત્થં. યા પન મજ્ઝતો પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાનં પવત્તા, સા પચ્ચુપ્પન્ને અદ્ધાને અનાગતદ્ધહેતુસમુટ્ઠાનતો પભુતિ અનાગતદ્ધસન્દસ્સનત્થં. તાસુ યા પવત્તિકારણસમ્મૂળ્હસ્સ વેનેય્યજનસ્સ યથાસકેહિ કારણેહિ પવત્તિસન્દસ્સનત્થં ઉપ્પત્તિક્કમસન્દસ્સનત્થઞ્ચ આદિતો પટ્ઠાય અનુલોમદેસના વુત્તા, સા ઇધ નિક્ખિત્તાતિ વેદિતબ્બા.

૫૮૪. કસ્મા પનેત્થ અવિજ્જા આદિતો વુત્તા, કિં પકતિવાદીનં પકતિ વિય અવિજ્જાપિ અકારણં મૂલકારણં લોકસ્સાતિ? ન અકારણં. ''આસવસમુદયા અવિજ્જાસમુદયો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૩) હિ અવિજ્જાય કારણં વુત્તં. અત્થિ પન પરિયાયો યેન મૂલકારણં સિયા, કો પન સોતિ? વટ્ટકથાય સીસભાવો.

ભગવા હિ વટ્ટકથં કથેન્તો દ્વે ધમ્મે સીસં કત્વા કથેતિ, અવિજ્જં વા. યથાહ – ''પુરિમા, ભિક્ખવે, કોટિ ન પઞ્ઞાયતિ અવિજ્જાય 'ઇતો પુબ્બે અવિજ્જા નાહોસિ, અથ પચ્છા સમભવી'તિ, એવઞ્ચેતં, ભિક્ખવે, વુચ્ચતિ, અથ ચ પન પઞ્ઞાયતિ ઇદપ્પચ્ચયા અવિજ્જા''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૧). ભવતણ્હં વા. યથાહ – ''પુરિમા, ભિક્ખવે, કોટિ ન પઞ્ઞાયતિ ભવતણ્હાય 'ઇતો પુબ્બે ભવતણ્હા નાહોસિ, અથ પચ્છા સમભવી'તિ, એવઞ્ચેતં, ભિક્ખવે, વુચ્ચતિ, અથ ચ પન પઞ્ઞાયતિ ઇદપ્પચ્ચયા ભવતણ્હા''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૨).

૫૮૫. કસ્મા પન ભગવા વટ્ટકથં કથેન્તો ઇમે દ્વે ધમ્મે સીસં કત્વા કથેતીતિ? સુગતિદુગ્ગતિગામિનો કમ્મસ્સ વિસેસહેતુભૂતત્તા. દુગ્ગતિગામિનો હિ કમ્મસ્સ વિસેસહેતુ અવિજ્જા. કસ્મા? યસ્મા અવિજ્જાભિભૂતો પુથુજ્જનો અગ્ગિસન્તાપલગુળાભિઘાતપરિસ્સમાભિભૂતા વજ્ઝગાવી તાય પરિસ્સમાતુરતાય નિરસ્સાદમ્પિ અત્તનો અનત્થાવહમ્પિ ચ ઉણ્હોદકપાનં વિય કિલેસસન્તાપતો નિરસ્સાદમ્પિ દુગ્ગતિનિપાતનતો ચ અત્તનો અનત્થાવહમ્પિ પાણાતિપાતાદિં અનેકપ્પકારં દુગ્ગતિગામિકમ્મં આરભતિ. સુગતિગામિનો પન કમ્મસ્સ વિસેસહેતુ ભવતણ્હા. કસ્મા? યસ્મા ભવતણ્હાભિભૂતો પુથુજ્જનો સા વુત્તપ્પકારા ગાવી સીતૂદકતણ્હાય સઅસ્સાદં અત્તનો

પરિસ્સમવિનોદનઞ્ચ સીતૂદકપાનં વિય કિલેસસન્તાપવિરહતો સઅસ્સાદં સુગતિસમ્પાપનેન અત્તનો દુગ્ગતિદુક્ખપરિસ્સમવિનોદનઞ્ચ પાણાતિપાતા વેરમણિઆદિં અનેકપ્પકારં સુગતિગામિકમ્મં આરભતિ.

૫૮૬. એતેસુ પન વટ્ટકથાય સીસભૂતેસુ ધમ્મેસુ કત્થચિ ભગવા એકધમ્મમૂલિકં દેસનં દેસેતિ. સેય્યથિદં, ‘‘ઇતિ ખો, ભિક્ખવે, અવિજ્જૂપનિસા સઙ્ખારા, સઙ્ખારૂપનિસં વિઞ્ઞાણ’’ન્તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૩). તથા ‘‘ઉપાદાનિયેસુ, ભિક્ખવે, ધમ્મેસુ અસ્સાદાનુપસ્સિનો વિહરતો તણ્હા પવડ્ઢતિ, તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાન’’ન્તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૨). કત્થચિ ઉભયમૂલિકમ્પિ. સેય્યથિદં, ‘‘અવિજ્જાનીવરણસ્સ, ભિક્ખવે, બાલસ્સ તણ્હાય સમ્પયુત્તસ્સ એવમયં કાયો સમુદાગતો. ઇતિ અયઞ્ચેવ કાયો બહિદ્ધા ચ નામરૂપં ઇત્થેતં દ્વયં. દ્વયં પટિચ્ચ ફસ્સો સળેવાયતનાનિ, યેહિ ફુટ્ઠો બાલો સુખદુક્ખં પટિસંવેદેતી’’તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૯). તાસુ દેસનાસુ ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’’તિ અયમિધ અવિજ્જાવસેન એકધમ્મમૂલિકા દેસનાતિ વેદિતબ્બા. એવં તાવેત્થ દેસનાભેદતો વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૮૭. **અત્થતો**તિ અવિજ્જાદીનં પદાનં અત્થતો. સેય્યથિદં, પૂરેતું અયુત્તટ્ઠેન કાયદુચ્ચરિતાદિ અવિન્દિયં નામ, અલદ્ધબ્બન્તિ અત્થો. તં અવિન્દિયં વિન્દતીતિ **અવિજ્જા**. તબ્બિપરીતતો કાયસુચરિતાદિ વિન્દિયં નામ, તં વિન્દિયં ન વિન્દતીતિ **અવિજ્જા**. ખન્ધાનં રાસટ્ઠં, આયતનાનં આયતનટ્ઠં, ધાતૂનં સુઞ્ઞટ્ઠં, ઇન્દ્રિયાનં અધિપતિયટ્ઠં, સચ્ચાનં તથટ્ઠં અવિદિતં કરોતીતિપિ **અવિજ્જા**. દુક્ખાદીનં પીળનાદિવસેન વુત્તં ચતુબ્બિધં અત્થં અવિદિતં કરોતીતિપિ **અવિજ્જા**. અન્તવિરહિતે સંસારે સબ્બયોનિગતિભવવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસેસુ સત્તે જવાપેતીતિ **અવિજ્જા**. પરમત્થતો અવિજ્જમાનેસુ ઇત્થિપુરિસાદીસુ જવતિ, વિજ્જમાનેસુપિ ખન્ધાદીસુ ન જવતીતિ **અવિજ્જા**. અપિચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં વત્થારમ્મણાનં પટિચ્ચસમુપ્પાદપટિચ્ચસમુપ્પન્નાનઞ્ચ ધમ્માનં છાદનતોપિ **અવિજ્જા**.

યં પટિચ્ચ ફલમેતિ, સો **પચ્ચયો**. **પટિચ્ચા**તિ ન વિના અપચ્ચક્ખત્વાતિ અત્થો. **એતી**તિ ઉપ્પજ્જતિ ચેવ પવત્તતિ ચાતિ અત્થો. અપિચ ઉપકારકટ્ઠો પચ્ચયટ્ઠો. અવિજ્જા ચ સા પચ્ચયો ચાતિ અવિજ્જાપચ્ચયો. તસ્મા **અવિજ્જાપચ્ચયા**.

સઙ્ખતમભિસઙ્ખરોન્તીતિ **સઙ્ખારા**. અપિચ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારાતિ દુવિધા સઙ્ખારા. તત્થ પુઞ્ઞાપુઞ્ઞાનેઞ્જાભિસઙ્ખારા તયો, કાયવચીચિત્તસઙ્ખારા તયોતિ ઇમે છ **અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા**. તે સબ્બેપિ લોકિયકુસલાકુસલચેતનામત્તમેવ હોન્તિ.

સઙ્ખતસઙ્ખારો, અભિસઙ્ખતસઙ્ખારો, અભિસઙ્ખરણકસઙ્ખારો, પયોગાભિસઙ્ખારોતિ ઇમે પન ચત્તારો સઙ્ખાર-સદ્દેન આગતસઙ્ખારા. તત્થ ‘‘અનિચ્ચા વત સઙ્ખારા’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૨૧, ૨૭૨; સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૬) વુત્તા સબ્બેપિ સપ્પચ્ચયા ધમ્મા **સઙ્ખતસઙ્ખારા** નામ. કમ્મનિબ્બત્તા તેભૂમકા રૂપારૂપધમ્મા **અભિસઙ્ખતસઙ્ખારા**તિ અટ્ઠકથાસુ વુત્તા, તેપિ ‘‘અનિચ્ચા વત સઙ્ખારા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૨૧; ૨૭૨; સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૬) એત્થેવ સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ. વિસું પન નેસં આગતટ્ઠાનં ન પઞ્ઞાયતિ. તેભૂમિકકુસલાકુસલચેતના પન **અભિસઙ્ખરણકસઙ્ખારો**તિ વુચ્ચતિ, તસ્સ ‘‘અવિજ્જાગતોયં, ભિક્ખવે, પુરિસપુગ્ગલો પુઞ્ઞઞ્ચેવ સઙ્ખારં અભિસઙ્ખરોતી’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૧) આગતટ્ઠાનં પઞ્ઞાયતિ. કાયિકચેતસિકં પન વીરિયં **પયોગાભિસઙ્ખારો**તિ વુચ્ચતિ, સો ‘‘યાવતિકા અભિસઙ્ખારસ્સ ગતિ, તાવતિકા ગન્ત્વા અક્ખાહતં મઞ્ઞે અટ્ઠાસી’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૩.૧૫) આગતો.

ન કેવલઞ્ચ એતેયેવ, અઞ્ઞેપિ ''સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં સમાપજ્જન્તસ્સ ખો, આવુસો વિસાખ, ભિક્ખુનો પઠમં નિરુજ્ઝતિ વચીસઙ્ખારો, તતો કાયસઙ્ખારો, તતો ચિત્તસઙ્ખારો''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૪) નયેન સઙ્ખાર-સદ્દેન આગતા અનેકે સઙ્ખારા. તેસુ નત્થિ સો સઙ્ખારો, યો સઙ્ખતસઙ્ખારેહિ સઙ્ગહં ન ગચ્છેય્ય, ઇતો પરં સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણન્તિઆદીસુ વુત્તં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

અવુત્તે પન વિજાનાતીતિ **વિઞ્ઞાણં**. નમતીતિ **નામં**. રુપ્પતીતિ **રૂપં**. આયે તનોતિ આયતઞ્ચ નયતીતિ **આયતનં**. ફુસતીતિ **ફસ્સો**. વેદયતીતિ **વેદના**. પરિતસ્સતીતિ **તણ્હા**. ઉપાદિયતીતિ **ઉપાદાનં**. ભવતિ ભાવયતિ ચાતિ **ભવો**. જનનં **જાતિ**. જિરણં **જરા**. મરન્તિ એતેનાતિ **મરણં**. સોચનં **સોકો**. પરિદેવનં **પરિદેવો**. દુક્ખયતીતિ **દુક્ખં**. ઉપ્પાદટ્ઠિતિવસેન વા દ્વિધા ખણતીતિપિ **દુક્ખં**. દુમ્મનભાવો **દોમનસ્સં**. ભુસો આયાસો **ઉપાયાસો**.

સમ્ભવન્તીતિ અભિનિબ્બત્તન્તિ. ન કેવલઞ્ચ સોકાદીહેવ, અથ ખો સબ્બપદેહિ સમ્ભવન્તિ-સદ્દસ્સ યોજના કાતબ્બા. ઇતરથા હિ ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ વુત્તે કિં કરોન્તીતિ ન પઞ્ઞાયેય્ય, સમ્ભવન્તીતિ પન યોજનાય સતિ અવિજ્જા ચ સા પચ્ચયો ચાતિ અવિજ્જાપચ્ચયો. તસ્મા અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા સમ્ભવન્તીતિ પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નવવત્થાનં કતં હોતિ. એસ નયો સબ્બત્થ.

એવન્તિ નિદ્દિટ્ઠનયનિદસ્સનં. તેન અવિજ્જાદીહેવ કારણેહિ, ન ઇસ્સરનિમ્માનાદીહીતિ દસ્સેતિ. **એતસ્સા**તિ યથાવુત્તસ્સ. **કેવલસ્સા**તિ અસમ્મિસ્સસ્સ, સકલસ્સ વા. **દુક્ખક્ખન્ધસ્સા**તિ દુક્ખસમૂહસ્સ, ન સત્તસ્સ, ન સુખસુભાદીનં. **સમુદયો**તિ નિબ્બત્તિ. **હોતી**તિ સમ્ભવતિ. એવમેત્થ અત્થતો વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૮૮. **લક્ખણાદિતો**તિ અવિજ્જાદીનં લક્ખણાદિતો. સેય્યથિદં – અઞ્ઞાણલક્ખણા **અવિજ્જા**, સમ્મોહનરસા, છાદનપચ્ચુપટ્ઠાના, આસવપદટ્ઠાના. અભિસઙ્ખરણલક્ખણા **સઙ્ખારા**, આયૂહનરસા, ચેતનાપચ્ચુપટ્ઠાના, અવિજ્જાપદટ્ઠાના. વિજાનનલક્ખણં **વિઞ્ઞાણં**, પુબ્બઙ્ગમરસં, પટિસન્ધિપચ્ચુપટ્ઠાનં, સઙ્ખારપદટ્ઠાનં, વત્થારમ્મણપદટ્ઠાનં વા. નમનલક્ખણં **નામં**, સમ્પયોગરસં, અવિનિબ્ભોગપચ્ચુપટ્ઠાનં, વિઞ્ઞાણપદટ્ઠાનં. રુપ્પનલક્ખણં **રૂપં**, વિકિરણરસં, અબ્યાકતપચ્ચુપટ્ઠાનં, વિઞ્ઞાણપદટ્ઠાનં. આયતનલક્ખણં **સળાયતનં**, દસ્સનાદિરસં, વત્થુદ્વારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, નામરૂપપદટ્ઠાનં. ફુસનલક્ખણો **ફસ્સો**, સઙ્ઘટ્ટનરસો, સઙ્ગતિપચ્ચુપટ્ઠાનો, સળાયતનપદટ્ઠાનો. અનુભવનલક્ખણા **વેદના**, વિસયરસસમ્ભોગરસા, સુખદુક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના, ફસ્સપદટ્ઠાના. હેતુલક્ખણા **તણ્હા**, અભિનન્દનરસા, અતિત્તભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, વેદનાપદટ્ઠાના. ગહણલક્ખણં **ઉપાદાનં**, અમુઞ્ચનરસં, તણ્હાદળ્હત્તદિટ્ઠિપચ્ચુપટ્ઠાનં, તણ્હાપદટ્ઠાનં. કમ્મકમ્મફલલક્ખણો **ભવો**, ભાવનભવનરસો, કુસલાકુસલાબ્યાકતપચ્ચુપટ્ઠાનો , ઉપાદાનપદટ્ઠાનો. જાતિઆદીનં લક્ખણાદીનિ સચ્ચનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. એવમેત્થ લક્ખણાદિતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૮૯. **એકવિધાદિતો**તિ એત્થ અવિજ્જા અઞ્ઞાણાદસ્સનમોહાદિભાવતો એકવિધા. અપ્પટિપત્તિમિચ્છાપટિપત્તિતો દુવિધા. તથા સસઙ્ખારાસઙ્ખારતો. વેદનત્તયસમ્પયોગતો તિવિધા. ચતુસચ્ચપટિવેધતો ચતુબ્બિધા. ગતિપઞ્ચકાદીનવચ્છાદનતો પઞ્ચવિધા. દ્વારારમ્મણતો પન સબ્બેસુપિ અરૂપધમ્મેસુ છબ્બિધતા વેદિતબ્બા.

સઙ્ખારા સાસવવિપાકધમ્મધમ્માદિભાવતો એકવિધા. કુસલાકુસલતો દુવિધા. તથા પરિત્તમહગ્ગતહીનમજ્ઝિમમિચ્છત્તનિયતાનિયતતો. તિવિધા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદિભાવતો. ચતુબ્બિધા

ચતુયોનિસંવત્તનતો. પઞ્ચવિધા પઞ્ચગતિગામિતો.

વિઞ્ઞાણં લોકિયવિપાકાદિભાવતો એકવિધં. સહેતુકાહેતુકાદિતો દુવિધં. ભવત્તયપરિયાપન્નતો, વેદનત્તયસમ્પયોગતો, અહેતુકદ્વિહેતુકતિહેતુકતો ચ તિવિધં. યોનિગતિવસેન ચતુબ્બિધં, પઞ્ચવિધઞ્ચ.

નામરૂપં વિઞ્ઞાણસન્નિસ્સયતો કમ્મપચ્ચયતો ચ એકવિધં. સારમ્મણનારમ્મણતો દુવિધં. અતીતાદિતો તિવિધં. યોનિગતિવસેન ચતુબ્બિધં, પઞ્ચવિધઞ્ચ.

સળાયતનં સઞ્જાતિસમોસરણટ્ઠાનતો એકવિધં. ભૂતપ્પસાદવિઞ્ઞાણાદિતો દુવિધં. સમ્પત્તાસમ્પત્તનોભયગોચરતો તિવિધં. યોનિગતિપરિયાપન્નતો ચતુબ્બિધં પઞ્ચવિધઞ્ચાતિ ઇમિના નયેન ફસ્સાદીનમ્પિ એકવિધાદિભાવો વેદિતબ્બોતિ એવમેત્થ એકવિધાદિતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૫૯૦. **અઙ્ગાનઞ્ચ વવત્થાના**તિ સોકાદયો ચેત્થ ભવચક્કસ્સ અવિચ્છેદદસ્સનત્થં વુત્તા. જરામરણબ્ભાહતસ્સ હિ બાલસ્સ તે સમ્ભવન્તિ. યથાહ – ‘‘અસ્સુતવા, ભિક્ખવે, પુથુજ્જનો સારીરિકાય દુક્ખાય વેદનાય ફુટ્ઠો સમાનો સોચતિ કિલમતિ પરિદેવતિ ઉરત્તાળિં કન્દતિ સમ્મોહમાપજ્જતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૨). યાવ ચ તેસં પવત્તિ, તાવ અવિજ્જાયાતિ પુનપિ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ સમ્બન્ધમેવ હોતિ ભવચક્કં. તસ્મા તેસં જરામરણેનેવ એકસઙ્ખેપં કત્વા દ્વાદસેવ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. એવમેત્થ અઙ્ગાનં વવત્થાનતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

અયં તાવેત્થ સઙ્ખેપકથા.

અવિજ્જાપચ્ચયાસઙ્ખારપદકથા

૫૯૧. અયં પન વિત્થારનયો – **અવિજ્જા**તિ સુત્તન્તપરિયાયેન દુક્ખાદીસુ ચતૂસુ ઠાનેસુ અઞ્ઞાણં, અભિધમ્મપરિયાયેન પુબ્બન્તાદીહિ સદ્ધિં અટ્ઠસુ. વુત્તઞ્હેતં ‘‘તત્થ કતમા અવિજ્જા, દુક્ખે અઞ્ઞાણં…પે॰… દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય અઞ્ઞાણં, પુબ્બન્તે અઞ્ઞાણં, અપરન્તે, પુબ્બન્તાપરન્તે, ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ અઞ્ઞાણ’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૦૬). તત્થ કિઞ્ચાપિ ઠપેત્વા લોકુત્તરં સચ્ચદ્વયં સેસટ્ઠાનેસુ આરમ્મણવસેન અવિજ્જા ઉપ્પજ્જતિ, એવં સન્તેપિ પટિચ્છાદનવસેનેવ ઇધ અધિપ્પેતા. સા હિ ઉપ્પન્ના દુક્ખસચ્ચં પટિચ્છાદેત્વા તિટ્ઠતિ, યાથાવસરસલક્ખણં પટિવિજ્ઝિતું ન દેતિ, તથા સમુદયં, નિરોધં, મગ્ગં, પુબ્બન્તસઙ્ખાતં અતીતં ખન્ધપઞ્ચકં, અપરન્તસઙ્ખાતં અનાગતં ખન્ધપઞ્ચકં, પુબ્બન્તાપરન્તસઙ્ખાતં તદુભયં, ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મસઙ્ખાતં ઇદપ્પચ્ચયતઞ્ચેવ પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મે ચ પટિચ્છાદેત્વા તિટ્ઠતિ. ‘‘અયં અવિજ્જા, ઇમે સઙ્ખારા’’તિ એવં યાથાવસરસલક્ખણમેત્થ પટિવિજ્ઝિતું ન દેતિ. તસ્મા દુક્ખે અઞ્ઞાણં…પે॰… ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ અઞ્ઞાણન્તિ વુચ્ચતિ.

૫૯૨. **સઙ્ખારા**તિ પુઞ્ઞાદયો તયો કાયસઙ્ખારાદયો તયોતિ એવં પુબ્બે સઙ્ખેપતો વુત્તા છ, વિત્થારતો પનેત્થ **પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો** દાનસીલાદિવસેન પવત્તા અટ્ઠ કામાવચરકુસલચેતના ચેવ ભાવનાવસેન પવત્તા પઞ્ચ રૂપાવચરકુસલચેતના ચાતિ તેરસ ચેતના હોન્તિ. **અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો** પાણાતિપાતાદિવસેન પવત્તા દ્વાદસ

અકુસલચેતના . **આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો** ભાવનાવસેનેવ પવત્તા ચતસ્સો અરૂપાવચરકુસલચેતના ચાતિ તયોપિ સઙ્ખારા એકૂનતિંસ ચેતના હોન્તિ.

ઇતરેસુ પન તીસુ કાયસઞ્ચેતના **કાયસઙ્ખારો**, વચીસઞ્ચેતના **વચીસઙ્ખારો**, મનોસઞ્ચેતના **ચિત્તસઙ્ખારો**. અયં તિકો કમ્માયૂહનક્ખણે પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં દ્વારતો પવત્તિદસ્સનત્થં વુત્તો. કાયવિઞ્ઞત્તિં સમુટ્ઠાપેત્વા હિ કાયદ્વારતો પવત્તા અટ્ઠ કામાવચરકુસલચેતના, દ્વાદસ અકુસલચેતનાતિ સમવીસતિ ચેતના કાયસઙ્ખારો નામ. તા એવ વચીવિઞ્ઞત્તિં સમુટ્ઠાપેત્વા વચીદ્વારતો પવત્તા વચીસઙ્ખારો નામ. અભિઞ્ઞાચેતના પનેત્થ પરતો વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો ન હોતીતિ ન ગહિતા. યથા ચ અભિઞ્ઞાચેતના, એવં ઉદ્ધચ્ચચેતનાપિ ન હોતિ. તસ્મા સાપિ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયભાવે અપનેતબ્બા, અવિજ્જાપચ્ચયા પન સબ્બાપેતા હોન્તિ. ઉભોપિ વિઞ્ઞત્તિયો અસમુટ્ઠાપેત્વા મનોદ્વારે ઉપ્પન્ના પન સબ્બાપિ એકૂનતિંસતિ ચેતના ચિત્તસઙ્ખારોતિ. ઇતિ અયં તિકો પુરિમત્તિકમેવ પવિસતીતિ અત્થતો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનંયેવ વસેન અવિજ્જાય પચ્ચયભાવો વેદિતબ્બો.

૫૯૩. તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ‘‘ઇમે સઙ્ખારા અવિજ્જા પચ્ચયા હોન્તી’’તિ? અવિજ્જાભાવે ભાવતો. યસ્સ હિ દુક્ખાદીસુ અવિજ્જાસઙ્ખાતં અઞ્ઞાણં અપ્પહીનં હોતિ, સો દુક્ખે તાવ પુબ્બન્તાદીસુ ચ અઞ્ઞાણેન સંસારદુક્ખં સુખસઞ્ઞાય ગહેત્વા તસ્સેવ હેતુભૂતે તિવિધેપિ સઙ્ખારે આરભતિ. સમુદયે અઞ્ઞાણેન દુક્ખહેતુભૂતેપિ તણ્હાપરિક્ખારે સઙ્ખારે સુખહેતુતો મઞ્ઞમાનો આરભતિ. નિરોધે પન મગ્ગે ચ અઞ્ઞાણેન દુક્ખસ્સ અનિરોધભૂતેપિ ગતિવિસેસે દુક્ખનિરોધસઞ્ઞી હુત્વા નિરોધસ્સ ચ અમગ્ગભૂતેસુપિ યઞ્ઞામરતપાદીસુ નિરોધમગ્ગસઞ્ઞી હુત્વા દુક્ખનિરોધં પત્થયમાનો યઞ્ઞામરતપાદિમુખેન તિવિધેપિ સઙ્ખારે આરભતિ.

અપિચ સો તાય ચતૂસુ સચ્ચેસુ અપ્પહીનાવિજ્જતાય વિસેસતો જાતિજરારોગમરણાદિઅનેકાદીનવવોકિણ્ણમ્પિ પુઞ્ઞફલસઙ્ખાતં દુક્ખં દુક્ખતો અજાનન્તો તસ્સ અધિગમાય કાયવચીચિત્તસઙ્ખારભેદં પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં આરભતિ દેવચ્છરકામકો વિય મરુપ્પપાતં. સુખસમ્મતસ્સાપિ ચ તસ્સ પુઞ્ઞફલસ્સ અન્તે મહાપરિળાહજનિકં વિપરિણામદુક્ખતં અપ્પસ્સાદતઞ્ચ અપસ્સન્તોપિ તપ્પચ્ચયં વુત્તપ્પકારમેવ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં આરભતિ સલભો વિય દીપસિખાભિનિપાતં, મધુબિન્દુગિદ્ધો વિય ચ મધુલિત્તસત્થધારાલેહનં. કામુપસેવનાદીસુ ચ સવિપાકેસુ આદીનવં અપસ્સન્તો સુખસઞ્ઞાય ચેવ કિલેસાભિભૂતતાય ચ દ્વારત્તયપ્પવત્તમ્પિ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં આરભતિ, બાલો વિય ગૂથકીળનં, મરિતુકામો વિય ચ વિસખાદનં. આરુપ્પવિપાકેસુ ચાપિ સઙ્ખારવિપરિણામદુક્ખતં અનવબુજ્ઝમાનો સસ્સતાદિવિપલ્લાસેન ચિત્તસઙ્ખારભૂતં આનેઞ્જાભિસઙ્ખારં આરભતિ, દિસામૂળ્હો વિય પિસાચનગરાભિમુખમગ્ગગમનં.

એવં યસ્મા અવિજ્જાભાવતોવ સઙ્ખારભાવો, ન અભાવતો. તસ્મા જાનિતબ્બમેતં ‘‘ઇમે સઙ્ખારા અવિજ્જાપચ્ચયા હોન્તી’’તિ. વુત્તમ્પિ ચેતં ‘‘અવિદ્વા, ભિક્ખવે, અવિજ્જાગતો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારમ્પિ અભિસઙ્ખરોતિ, અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારમ્પિ અભિસઙ્ખરોતિ, આનેઞ્જાભિસઙ્ખારમ્પિ અભિસઙ્ખરોતિ. યતો ચ ખો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો અવિજ્જા પહીના, વિજ્જા ઉપ્પન્ના; સો અવિજ્જાવિરાગા વિજ્જુપ્પાદા નેવ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં અભિસઙ્ખરોતી’’તિ.

પટ્ઠાનપચ્ચયકથા

૫૯૪. એત્થાહ – ગણ્હામ તાવ એતં અવિજ્જા સઙ્ખારાનં પચ્ચયોતિ, ઇદં પન વત્તબ્બં કતમેસં સઙ્ખારાનં કથં પચ્ચયો હોતીતિ? તત્રિદં વુચ્ચતિ, ભગવતા હિ ‘‘હેતુપચ્ચયો, આરમ્મણપચ્ચયો, અધિપતિપચ્ચયો,

અનન્તરપચ્ચયો, સમનન્તરપચ્ચયો, સહજાતપચ્ચયો, અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો, નિસ્સયપચ્ચયો, ઉપનિસ્સયપચ્ચયો, પુરેજાતપચ્ચયો, પચ્છાજાતપચ્ચયો, આસેવનપચ્ચયો, કમ્મપચ્ચયો, વિપાકપચ્ચયો, આહારપચ્ચયો, ઇન્દ્રિયપચ્ચયો, ઝાનપચ્ચયો, મગ્ગપચ્ચયો, સમ્પયુત્તપચ્ચયો, વિપ્પયુત્તપચ્ચયો, અત્થિપચ્ચયો, નત્થિપચ્ચયો, વિગતપચ્ચયો, અવિગતપચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.પચ્ચયુદ્દેસ) ચતુવીસતિ પચ્ચયા વુત્તા.

તત્થ હેતુ ચ સો પચ્ચયો ચાતિ **હેતુપચ્ચયો**, હેતુ હુત્વા પચ્ચયો, હેતુભાવેન પચ્ચયોતિ વુત્તં હોતિ. આરમ્મણપચ્ચયાદીસુપિ એસેવ નયો.

૫૯૫. તત્થ **હેતૂ**તિ વચનાવયવકારણમૂલાનમેતં અધિવચનં. ''પટિઞ્ઞા, હેતૂ''તિઆદીસુ હિ લોકે વચનાવયવો હેતૂતિ વુચ્ચતિ. સાસને પન ''યે ધમ્મા હેતુપ્પભવા''તિઆદીસુ (મહાવ॰ ૬૦) કારણં. ''તયો કુસલહેતૂ, તયો અકુસલહેતૂ''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૦૫૯) મૂલં હેતૂતિ વુચ્ચતિ, તં ઇધ અધિપ્પેતં. **પચ્ચયો**તિ એત્થ પન અયં વચનત્થો, પટિચ્ચ એતસ્મા એતીતિ પચ્ચયો. અપચ્ચક્ખાય નં વત્તતીતિ અત્થો. યો હિ ધમ્મો યં ધમ્મં અપચ્ચક્ખાય તિટ્ઠતિ વા ઉપ્પજ્જતિ વા, સો તસ્સ પચ્ચયોતિ વુત્તં હોતિ. લક્ખણતો પન ઉપકારકલક્ખણો પચ્ચયો. યો હિ ધમ્મો યસ્સ ધમ્મસ્સ ઠિતિયા વા ઉપ્પત્તિયા વા ઉપકારકો હોતિ, સો તસ્સ પચ્ચયોતિ વુચ્ચતિ. પચ્ચયો, હેતુ, કારણં, નિદાનં, સમ્ભવો, પભવોતિઆદિ અત્થતો એકં, બ્યઞ્જનતો નાનં. ઇતિ મૂલટ્ઠેન હેતુ, ઉપકારકટ્ઠેન પચ્ચયોતિ સઙ્ખેપતો મૂલટ્ઠેન ઉપકારકો ધમ્મો હેતુપચ્ચયો.

સો સાલિઆદીનં સાલિબીજાદીનિ વિય, મણિપભાદીનં વિય ચ મણિવણ્ણાદયો કુસલાદીનં કુસલાદિભાવસાધકોતિ આચરિયાનં અધિપ્પાયો. એવં સન્તે પન તંસમુટ્ઠાનરૂપેસુ હેતુપચ્ચયતા ન સમ્પજ્જતિ. ન હિ સો તેસં કુસલાદિભાવં સાધેતિ, ન ચ પચ્ચયો ન હોતિ. વુત્તઞ્હેતં ''હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧). અહેતુકચિત્તાનઞ્ચ વિના એતેન અબ્યાકતભાવો સિદ્ધો, સહેતુકાનમ્પિ ચ યોનિસોમનસિકારાદિપટિબદ્ધો કુસલાદિભાવો, ન સમ્પયુત્તહેતુપટિબદ્ધો. યદિ ચ સમ્પયુત્તહેતૂસુ સભાવતોવ કુસલાદિભાવો સિયા, સમ્પયુત્તેસુ હેતુપટિબદ્ધો અલોભો કુસલો વા સિયા અબ્યાકતો વા. યસ્મા પન ઉભયથાપિ હોતિ, તસ્મા યથા સમ્પયુત્તેસુ, એવં હેતૂસુપિ કુસલાદિતા પરિયેસિતબ્બા.

કુસલાદિભાવસાધનવસેન પન હેતૂનં મૂલટ્ઠં અગહેત્વા સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનવસેન ગય્હમાને ન કિઞ્ચિ વિરુજ્ઝતિ. લદ્ધહેતુપચ્ચયા હિ ધમ્મા વિરૂળ્હમૂલા વિય પાદપા થિરા હોન્તિ સુપ્પતિટ્ઠિતા, અહેતુકા તિલબીજકાદિસેવાલા વિય ન સુપ્પતિટ્ઠિતા. ઇતિ મૂલટ્ઠેન ઉપકારકોતિ સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનેન ઉપકારકો ધમ્મો હેતુપચ્ચયોતિ વેદિતબ્બો.

૫૯૬. તતો પરેસુ આરમ્મણભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો **આરમ્મણપચ્ચયો**. સો ''રૂપાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨) આરભિત્વાપિ ''યં યં ધમ્મં આરબ્ભ યે યે ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા, તે તે ધમ્મા તેસં તેસં ધમ્માનં આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨) ઓસાપિતત્તા ન કોચિ ધમ્મો ન હોતિ. યથા હિ દુબ્બલો પુરિસો દણ્ડં વા રજ્જું વા આલમ્બિત્વાવ ઉટ્ઠહતિ ચેવ તિટ્ઠતિ ચ, એવં ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા રૂપાદિઆરમ્મણં આરબ્ભેવ ઉપ્પજ્જન્તિ ચેવ તિટ્ઠન્તિ ચ. તસ્મા સબ્બેપિ ચિત્તચેતસિકાનં આરમ્મણભૂતા ધમ્મા આરમ્મણપચ્ચયોતિ વેદિતબ્બા.

૫૯૭. જેટ્ઠકટ્ઠેન ઉપકારકો ધમ્મો **અધિપતિપચ્ચયો**, સો સહજાતારમ્મણવસેન દુવિધો. તત્થ ‘‘છન્દાધિપતિ છન્દસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં અધિપતિપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિઆદિવચનતો (પટ્ઠા॰ ૧.૩.૩) છન્દવીરિયચિત્તવીમંસાસઙ્ખાતા ચત્તારો ધમ્મા અધિપતિપચ્ચયોતિ વેદિતબ્બા, નો ચ ખો એકતો. યદા હિ છન્દં ધુરં છન્દં જેટ્ઠકં કત્વા ચિત્તં પવત્તતિ, તદા છન્દોવ અધિપતિ, ન ઇતરે. એસ નયો સેસેસુપિ.

યં પન ધમ્મં ગરું કત્વા અરૂપધમ્મા પવત્તન્તિ, સો નેસં આરમ્મણાધિપતિ. તેન વુત્તં ‘‘યં યં ધમ્મં ગરું કત્વા યે યે ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા, તે તે ધમ્મા તેસં તેસં ધમ્માનં અધિપતિપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૩).

૫૯૮. અનન્તરભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો **અનન્તરપચ્ચયો**. સમનન્તરભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો **સમનન્તરપચ્ચયો**. ઇદઞ્ચ પચ્ચયદ્વયં બહુધા પપઞ્ચયન્તિ. અયં પનેત્થ સારો, યો હિ એસ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાનન્તરા મનોધાતુ, મનોધાતુઅનન્તરા મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિઆદિ ચિત્તનિયમો, સો યસ્મા પુરિમપુરિમચિત્તવસેનેવ ઇજ્ઝતિ, ન અઞ્ઞથા, તસ્મા અત્તનો અત્તનો અનન્તરં અનુરૂપસ્સ ચિત્તુપ્પાદસ્સ ઉપ્પાદનસમત્થો ધમ્મો અનન્તરપચ્ચયો. તેનેવાહ – ‘‘અનન્તરપચ્ચયોતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ તંસમ્પયુત્તકા ચ ધમ્મા મનોધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪). યો અનન્તરપચ્ચયો, સ્વેવ સમનન્તરપચ્ચયો. બ્યઞ્જનમત્તમેવ હેત્થ નાનં, ઉપચયસન્તતીસુ વિય અધિવચનનિરુત્તિદુકાદીસુ વિય ચ. અત્થતો પન નાનં નત્થિ.

યમ્પિ ‘‘અત્થાનન્તરતાય અનન્તરપચ્ચયો, કાલાનન્તરતાય સમનન્તરપચ્ચયો’’તિ આચરિયાનં મતં, તં ‘‘નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનકુસલં ફલસમાપત્તિયા સમનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિઆદીહિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૮) વિરુજ્ઝતિ. યમ્પિ તત્થ વદન્તિ ‘‘ધમ્માનં સમુટ્ઠાપનસમત્થતા ન પરિહાયતિ, ભાવનાબલેન પન વારિતત્તા ધમ્મા સમનન્તરા નુપ્પજ્જન્તી’’તિ, તમ્પિ કાલાનન્તરતાય અભાવમેવ સાધેતિ. ભાવનાબલેન હિ તત્થ કાલાનન્તરતા નત્થીતિ, મયમ્પિ એતદેવ વદામ. યસ્મા ચ કાલાનન્તરતા નત્થિ, તસ્મા સમનન્તરપચ્ચયતા ન યુજ્જતિ. કાલાનન્તરતાય હિ તેસં સમનન્તરપચ્ચયો હોતીતિ લદ્ધિ. તસ્મા અભિનિવેસં અકત્વા બ્યઞ્જનમત્તતોવેત્થ નાનાકરણં પચ્ચેતબ્બં, ન અત્થતો. કથં? નત્થિ એતેસં અન્તરન્તિ હિ અનન્તરા. સણ્ઠાનાભાવતો સુટ્ઠુ અનન્તરાતિ સમનન્તરા.

૫૯૯. ઉપ્પજ્જમાનોવ સહ ઉપ્પાદનભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો **સહજાતપચ્ચયો** પકાસસ્સ પદીપો વિય. સો અરૂપક્ખન્ધાદિવસેન છબ્બિધો હોતિ. યથાહ – ‘‘ચત્તારો ખન્ધા અરૂપિનો અઞ્ઞમઞ્ઞં સહજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો. ચત્તારો મહાભૂતા અઞ્ઞમઞ્ઞં, ઓક્કન્તિક્ખણે નામરૂપં અઞ્ઞમઞ્ઞં, ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં, મહાભૂતા ઉપાદારૂપાનં, રૂપિનો ધમ્મા અરૂપીનં ધમ્માનં કિઞ્ચિકાલે સહજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો, કિઞ્ચિકાલે ન સહજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૬). ઇદં હદયવત્થુમેવ સન્ધાય વુત્તં.

૬૦૦. અઞ્ઞમઞ્ઞં ઉપ્પાદનુપત્થમ્ભનભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો **અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો** અઞ્ઞમઞ્ઞૂપત્થમ્ભકં તિદણ્ડકં વિય. સો અરૂપક્ખન્ધાદિવસેન તિવિધો હોતિ. યથાહ – ‘‘ચત્તારો ખન્ધા અરૂપિનો અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયેન પચ્ચયો. ચત્તારો મહાભૂતા ઓક્કન્તિક્ખણે નામરૂપં અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૭).

૬૦૧. અધિટ્ઠાનાકારેન નિસ્સયાકારેન ચ ઉપકારકો ધમ્મો **નિસ્સયપચ્ચયો** તરુચિત્તકમ્માદીનં પથવીપટાદયો વિય. સો ''ચત્તારો ખન્ધા અરૂપિનો અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ એવં સહજાતે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. છટ્ઠો પનેત્થ કોટ્ઠાસો ''ચક્ખાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા...પે॰... સોત... ઘાન... જિવ્હા... કાયાયતનં કાયવિઞ્ઞાણધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં નિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો. યં રૂપં નિસ્સાય મનોધાતુ ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ચ વત્તન્તિ, તં રૂપં મનોધાતુયા ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા ચ તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં નિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૮) એવં વિભત્તો.

૬૦૨. **ઉપનિસ્સયપચ્ચયો**તિ એત્થ પન અયં તાવ વચનત્થો, તદધીનવુત્તિતાય અત્તનો ફલેન નિસ્સિતો ન પટિક્ખિત્તોતિ નિસ્સયો. યથા પન ભુસો આયાસો ઉપાયાસો, એવં ભુસો નિસ્સયો ઉપનિસ્સયો, બલવકારણસ્સેતં અધિવચનં. તસ્મા બલવકારણભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો ઉપનિસ્સયપચ્ચયોતિ વેદિતબ્બો.

સો આરમ્મણૂપનિસ્સયો અનન્તરૂપનિસ્સયો પકતૂપનિસ્સયોતિ તિવિધો હોતિ. તત્થ ''દાનં દત્વા સીલં સમાદિયિત્વા ઉપોસથકમ્મં કત્વા તં ગરુંકત્વા પચ્ચવેક્ખતિ, પુબ્બે સુચિણ્ણાનિ ગરુંકત્વા પચ્ચવેક્ખતિ, ઝાના વુટ્ઠહિત્વા ઝાનં ગરુંકત્વા પચ્ચવેક્ખતિ, સેક્ખા ગોત્રભું ગરુંકત્વા પચ્ચવેક્ખન્તિ, વોદાનં ગરુંકત્વા પચ્ચવેક્ખન્તિ. સેક્ખા મગ્ગા વુટ્ઠહિત્વા મગ્ગં ગરુંકત્વા પચ્ચવેક્ખન્તી''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૩) એવમાદિના નયેન **આરમ્મણૂપનિસ્સયો** તાવ આરમ્મણાધિપતિના સદ્ધિં નાનત્તં અકત્વાવ વિભત્તો. તત્થ યં આરમ્મણં ગરુંકત્વા ચિત્તચેતસિકા ઉપ્પજ્જન્તિ, તં નિયમતો તેસુ આરમ્મણેસુ બલવારમ્મણં હોતિ. ઇતિ ગરુકત્તબ્બમત્તટ્ઠેન આરમ્મણાધિપતિ, બલવકારણટ્ઠેન આરમ્મણૂપનિસ્સયોતિ એવમેતેસં નાનત્તં વેદિતબ્બં.

અનન્તરૂપનિસ્સયોપિ ''પુરિમા પુરિમા કુસલા ખન્ધા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં કુસલાનં ખન્ધાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૯) નયેન અનન્તરપચ્ચયેન સદ્ધિં નાનત્તં અકત્વાવ વિભત્તો. માતિકાનિક્ખેપે પન નેસં ''ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ તંસમ્પયુત્તકા ચ ધમ્મા મનોધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪) નયેન અનન્તરસ્સ, ''પુરિમા પુરિમા કુસલા ધમ્મા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં કુસલાનં ધમ્માનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૯) નયેન ઉપનિસ્સયસ્સ આગતત્તા નિક્ખેપે વિસેસો અત્થિ. સોપિ અત્થતો એકીભાવમેવ ગચ્છતિ. એવં સન્તેપિ અત્તનો અત્તનો અનન્તરા અનુરૂપસ્સ ચિત્તુપ્પાદસ્સ પવત્તનસમત્થતાય અનન્તરતા, પુરિમચિત્તસ્સ પચ્છિમચિત્તુપ્પાદને બલવતાય અનન્તરૂપનિસ્સયતા વેદિતબ્બા. યથા હિ હેતુપચ્ચયાદીસુ કિઞ્ચિ ધમ્મં વિનાપિ ચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, ન એવં અનન્તરચિત્તં વિના ચિત્તસ્સ ઉપ્પત્તિ નામ અત્થિ. તસ્મા બલવપચ્ચયો હોતિ. ઇતિ અત્તનો અત્તનો અનન્તરા અનુરૂપચિત્તુપ્પાદનવસેન અનન્તરપચ્ચયો, બલવકારણવસેન અનન્તરૂપનિસ્સયોતિ એવમેતેસં નાનત્તં વેદિતબ્બં.

પકતૂપનિસ્સયો પન પકતો ઉપનિસ્સયો પકતૂપનિસ્સયો. પકતો નામ અત્તનો સન્તાને નિપ્ફાદિતો વા સદ્ધાસીલાદિ ઉપસેવિતો વા ઉતુભોજનાદિ. પકતિયા એવ વા ઉપનિસ્સયો પકતૂપનિસ્સયો, આરમ્મણાનન્તરેહિ અસમ્મિસ્સોતિ અત્થો. તસ્સ પકતૂપનિસ્સયો ''સદ્ધં ઉપનિસ્સાય દાનં દેતિ, સીલં સમાદિયતિ, ઉપોસથકમ્મં કરોતિ, ઝાનં ઉપ્પાદેતિ, વિપસ્સનં ઉપ્પાદેતિ, મગ્ગં ઉપ્પાદેતિ, અભિઞ્ઞં ઉપ્પાદેતિ, સમાપત્તિં ઉપ્પાદેતિ. સીલં, સુતં, ચાગં, પઞ્ઞં ઉપનિસ્સાય દાનં દેતિ...પે॰... સમાપત્તિં ઉપ્પાદેતિ. સદ્ધા, સીલં, સુતં, ચાગો, પઞ્ઞા સદ્ધાય, સીલસ્સ, સુતસ્સ, ચાગસ્સ, પઞ્ઞાય, ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૩) નયેન

અનેકપ્પકારતો પભેદો વેદિતબ્બો. ઇતિ ઇમે સદ્ધાદયો પકતા ચેવ બલવકારણટ્ઠેન ઉપનિસ્સયા ચાતિ પકતૂપનિસ્સયોતિ.

૬૦૩. પઠમતરં ઉપ્પજ્જિત્વા વત્તમાનભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો **પુરેજાતપચ્ચયો**. સો પઞ્ચદ્વારે વત્થારમ્મણહદયવત્થુવસેન એકાદસવિધો હોતિ. યથાહ – ‘‘ચક્ખાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં પુરેજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો. સોત...પે॰... ઘાન, જિવ્હા, કાયાયતનં, રૂપ, સદ્દ, ગન્ધ, રસ, ફોટ્ઠબ્બાયતનં કાયવિઞ્ઞાણધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં પુરેજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો. રૂપ, સદ્દ, ગન્ધ, રસ, ફોટ્ઠબ્બાયતનં મનોધાતુયા. યં રૂપં નિસ્સાય મનોધાતુ ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ચ વત્તન્તિ, તં રૂપં મનોધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં પુરેજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો. મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં કિઞ્ચિકાલે પુરેજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો. કિઞ્ચિકાલે ન પુરેજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૦).

૬૦૪. પુરેજાતાનં રૂપધમ્માનં ઉપત્થમ્ભકત્તેન ઉપકારકો અરૂપધમ્મો **પચ્છાજાતપચ્ચયો** ગિજ્ઝપોતકસરીરાનં આહારાસાચેતના વિય. તેન વુત્તં ‘‘પચ્છાજાતા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા પુરેજાતસ્સ ઇમસ્સ કાયસ્સ પચ્છાજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૧).

૬૦૫. આસેવનટ્ઠેન અનન્તરાનં પગુણબલવભાવાય ઉપકારકો ધમ્મો **આસેવનપચ્ચયો** ગન્થાદીસુ પુરિમપુરિમાભિયોગો વિય. સો કુસલાકુસલકિરિયજવનવસેન તિવિધો હોતિ. યથાહ – ‘‘પુરિમા પુરિમા કુસલા ધમ્મા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં કુસલાનં ધમ્માનં આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો. પુરિમા પુરિમા અકુસલા...પે॰... કિરિયાબ્યાકતા ધમ્મા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં કિરિયાબ્યાકતાનં ધમ્માનં આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૨).

૬૦૬. ચિત્તપયોગસઙ્ખાતેન કિરિયભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો **કમ્મપચ્ચયો**. સો નાનક્ખણિકાય ચેવ કુસલાકુસલચેતનાય સહજાતાય ચ સબ્બાયપિ ચેતનાય વસેન દુવિધો હોતિ . યથાહ – ‘‘કુસલાકુસલં કમ્મં વિપાકાનં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો. ચેતના સમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૩).

૬૦૭. નિરુસ્સાહસન્તભાવેન નિરુસ્સાહસન્તભાવાય ઉપકારકો વિપાકધમ્મો **વિપાકપચ્ચયો**. સો પવત્તે તંસમુટ્ઠાનાનં, પટિસન્ધિયં કટત્તા ચ રૂપાનં, સબ્બત્થ ચ સમ્પયુત્તધમ્માનં પચ્ચયો હોતિ. યથાહ –‘‘વિપાકાબ્યાકતો એકો ખન્ધો તિણ્ણન્નં ખન્ધાનં ચિત્તસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં વિપાકપચ્ચયેન પચ્ચયો...પે॰... પટિસન્ધિક્ખણે વિપાકાબ્યાકતો એકો ખન્ધો તિણ્ણન્નં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં. તયો ખન્ધા એકસ્સ ખન્ધસ્સ. દ્વે ખન્ધા દ્વિન્નં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં વિપાકપચ્ચયેન પચ્ચયો. ખન્ધા વત્થુસ્સ વિપાકપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ.

૬૦૮. રૂપારૂપાનં ઉપત્થમ્ભકટ્ઠેન ઉપકારકા ચત્તારો આહારા **આહારપચ્ચયો**. યથાહ –‘‘કબળીકારો આહારો ઇમસ્સ કાયસ્સ આહારપચ્ચયેન પચ્ચયો. અરૂપિનો આહારા સમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં આહારપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૫). પઞ્હાવારે પન ‘‘પટિસન્ધિક્ખણે વિપાકાબ્યાકતા આહારા સમ્પયુત્તકાનં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં આહારપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિપિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૯) વુત્તં.

૬૦૯. અધિપતિયટ્ઠેન ઉપકારકા ઇત્થિન્દ્રિયપુરિસિન્દ્રિયવજ્જા વીસતિન્દ્રિયા **ઇન્દ્રિયપચ્ચયો**. તત્થ ચક્ખુન્દ્રિયાદયો અરૂપધમ્માનંયેવ, સેસા રૂપારૂપાનં પચ્ચયા હોન્તિ. યથાહ – ''ચક્ખુન્દ્રિયં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા...પે॰... સોત... ઘાન... જિવ્હા... કાયિન્દ્રિયં કાયવિઞ્ઞાણધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં ઇન્દ્રિયપચ્ચયેન પચ્ચયો. રૂપજીવિતિન્દ્રિયં કટત્તારૂપાનં ઇન્દ્રિયપચ્ચયેન પચ્ચયો. અરૂપિનો ઇન્દ્રિયા સમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં ઇન્દ્રિયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૬). પઞ્હાવારે પન ''પટિસન્ધિક્ખણે વિપાકાબ્યાકતા ઇન્દ્રિયા સમ્પયુત્તકાનં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં ઇન્દ્રિયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિપિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૦) વુત્તં.

૬૧૦. ઉપનિજ્ઝાયનટ્ઠેન ઉપકારકાનિ ઠપેત્વા દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણે સુખદુક્ખવેદનાદ્વયં સબ્બાનિપિ કુસલાદિભેદાનિ સત્ત ઝાનઙ્ગાનિ **ઝાનપચ્ચયો**. યથાહ –''ઝાનઙ્ગાનિ ઝાનસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં ઝાનપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૭). પઞ્હાવારે પન ''પટિસન્ધિક્ખણે વિપાકાબ્યાકતાનિ ઝાનઙ્ગાનિ સમ્પયુત્તકાનં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં ઝાનપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિપિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૧) વુત્તં.

૬૧૧. યતો તતો વા નિય્યાનટ્ઠેન ઉપકારકાનિ કુસલાદિભેદાનિ દ્વાદસ મગ્ગઙ્ગાનિ **મગ્ગપચ્ચયો**. યથાહ – ''મગ્ગઙ્ગાનિ મગ્ગસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં મગ્ગપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૮). પઞ્હાવારે પન ''પટિસન્ધિક્ખણે વિપાકાબ્યાકતાનિ મગ્ગઙ્ગાનિ સમ્પયુત્તકાનં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં મગ્ગપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિપિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૨) વુત્તં. એતે પન દ્વેપિ ઝાનમગ્ગપચ્ચયા દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાહેતુકચિત્તેસુ ન લબ્ભન્તીતિ વેદિતબ્બા.

૬૧૨. એકવત્થુકએકારમ્મણએકુપ્પાદેકનિરોધસઙ્ખાતેન સમ્પયુત્તભાવેન ઉપકારકા અરૂપધમ્મા **સમ્પયુત્તપચ્ચયો**. યથાહ – ''ચત્તારો ખન્ધા અરૂપિનો અઞ્ઞમઞ્ઞં સમ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૯).

૬૧૩. એકવત્થુકાદિભાવાનુપગમેન ઉપકારકા રૂપિનો ધમ્મા અરૂપીનં ધમ્માનં, અરૂપિનોપિ રૂપીનં **વિપ્પયુત્તપચ્ચયો**. સો સહજાતપચ્છાજાતપુરેજાતવસેન તિવિધો હોતિ. વુત્તઞ્હેતં ''સહજાતા કુસલા ખન્ધા ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો. પચ્છાજાતા કુસલા ખન્ધા પુરેજાતસ્સ ઇમસ્સ કાયસ્સ વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૪). અબ્યાકતપદસ્સ પન સહજાતવિભઙ્ગે ''પટિસન્ધિક્ખણે વિપાકાબ્યાકતા ખન્ધા કટત્તારૂપાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો. ખન્ધા વત્થુસ્સ. વત્થુ ખન્ધાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિપિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૪) વુત્તં. પુરેજાતં પન ચક્ખુન્દ્રિયાદિવત્થુવસેનેવ વેદિતબ્બં. યથાહ – ''પુરેજાતં ચક્ખાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ...પે॰... કાયાયતનં કાયવિઞ્ઞાણસ્સ વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો. વત્થુ વિપાકાબ્યાકતાનં કિરિયાબ્યાકતાનં ખન્ધાનં...પે॰... વત્થુ કુસલાનં ખન્ધાનં...પે॰... વત્થુ અકુસલાનં ખન્ધાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૪).

૬૧૪. પચ્ચુપ્પન્નલક્ખણેન અત્થિભાવેન તાદિસસ્સેવ ધમ્મસ્સ ઉપત્થમ્ભકત્તેન ઉપકારકો ધમ્મો **અત્થિપચ્ચયો**. તસ્સ અરૂપક્ખન્ધમહાભૂતનામરૂપચિત્તચેતસિકમહાભૂતઆયતનવત્થુવસેન સત્તધા માતિકા નિક્ખિત્તા. યથાહ –''ચત્તારો ખન્ધા અરૂપિનો અઞ્ઞમઞ્ઞં અત્થિપચ્ચયેન પચ્ચયો, ચત્તારો મહાભૂતા, ઓક્કન્તિક્ખણે નામરૂપં અઞ્ઞમઞ્ઞં. ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં. મહાભૂતા ઉપાદારૂપાનં.

ચક્ખાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા...પે॰... કાયાયતનં...પે॰... રૂપાયતનં...પે॰... ફોટ્ઠબ્બાયતનં કાયવિઞ્ઞાણધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં અત્થિપચ્ચયેન પચ્ચયો. રૂપાયતનં...પે॰... ફોટ્ઠબ્બાયતનં મનોધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં. યં રૂપં નિસ્સાય મનોધાતુ ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ચ વત્તન્તિ, તં રૂપં મનોધાતુયા ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા ચ તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં અત્થિપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨૧).

પઞ્હાવારે પન સહજાતં પુરેજાતં પચ્છાજાતં આહારં ઇન્દ્રિયન્તિપિ નિક્ખિપિત્વા **સહજાતે** તાવ ''એકો ખન્ધો તિણ્ણન્નં ખન્ધાનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં અત્થિપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૫) નયેન નિદ્દેસો કતો, **પુરેજાતે** પુરેજાતાનં ચક્ખાદીનં વસેન નિદ્દેસો કતો. **પચ્છાજાતે** પુરેજાતસ્સ ઇમસ્સ કાયસ્સ પચ્છાજાતાનં ચિત્તચેતસિકાનં પચ્ચયવસેન નિદ્દેસો કતો. **આહારિન્દ્રિયેસુ** ''કબળીકારો આહારો ઇમસ્સ કાયસ્સ અત્થિપચ્ચયેન પચ્ચયો. રૂપજીવિતિન્દ્રિયં કટત્તારૂપાનં અત્થિપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૫) એવં નિદ્દેસો કતોતિ.

૬૧૫. અત્તનો અનન્તરા ઉપ્પજ્જમાનાનં અરૂપધમ્માનં પવત્તિઓકાસદાનેન ઉપકારકા સમનન્તરનિરુદ્ધા અરૂપધમ્મા **નત્થિપચ્ચયો**. યથાહ –''સમનન્તરનિરુદ્ધા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા પટુપ્પન્નાનં ચિત્તચેતસિકાનં ધમ્માનં નત્થિપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ.

તે એવ વિગતભાવેન ઉપકારકત્તા **વિગતપચ્ચયો**. યથાહ – ''સમનન્તરવિગતા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા પટુપ્પન્નાનં ચિત્તચેતસિકાનં ધમ્માનં વિગતપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ.

અત્થિ પચ્ચયધમ્મા એવ ચ અવિગતભાવેન ઉપકારકત્તા **અવિગતપચ્ચયો**તિ વેદિતબ્બા. દેસનાવિલાસેન પન તથા વિનેતબ્બવેનેય્યવસેન વા અયં દુકો વુત્તો, અહેતુકદુકં વત્વાપિ હેતુવિપ્પયુત્તદુકો વિયાતિ.

અવિજ્જાપચ્ચયાસઙ્ખારપદવિત્થારકથા

૬૧૬. એવમિમેસુ ચતુવીસતિયા પચ્ચયેસુ અયં અવિજ્જા,

> પચ્ચયો હોતિ પુઞ્ઞાનં, દુવિધાનેકધા પન;
> પરેસં પચ્છિમાનં સા, એકધા પચ્ચયો મતાતિ.

તત્થ **પુઞ્ઞાનં દુવિધા**તિ આરમ્મણપચ્ચયેન ચ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચાતિ દ્વેધા પચ્ચયો હોતિ. સા હિ અવિજ્જં ખયતો વયતો સમ્મસનકાલે કામાવચરાનં પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાનં આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ. અભિઞ્ઞાચિત્તેન સમોહચિત્તં જાનનકાલે રૂપાવચરાનં. અવિજ્જાસમતિક્કમત્થાય પન દાનાદીનિ ચેવ કામાવચરપુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ પૂરેન્તસ્સ, રૂપાવચરજ્ઝાનાનિ ચ ઉપ્પાદેન્તસ્સ દ્વિન્નમ્પિ તેસં ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ. તથા અવિજ્જાસમ્મૂળ્હત્તા કામભવરૂપભવસમ્પત્તિયો પત્થેત્વા તાનેવ પુઞ્ઞાનિ કરોન્તસ્સ.

અનેકધા પન પરેસન્તિ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાનં અનેકધા પચ્ચયો હોતિ. કથં? એસા હિ અવિજ્જં આરબ્ભ રાગાદીનં ઉપ્પજ્જનકાલે આરમ્મણપચ્ચયેન, ગરું કત્વા અસ્સાદનકાલે આરમ્મણાધિપતિઆરમ્મણૂપનિસ્સયેહિ, અવિજ્જાસમ્મૂળ્હસ્સ અનાદીનવદસ્સાવિનો પાણાતિપાતાદીનિ કરોન્તસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન, દુતિયજવનાદીનં અનન્તરસમનન્તરઅનન્તરૂપનિસ્સયાસેવનનત્થિવિગતપચ્ચયેહિ, યંકિઞ્ચિ અકુસલં કરોન્તસ્સ હેતુ સહજાત અઞ્ઞમઞ્ઞ નિસ્સય સમ્પયુત્ત અત્થિ અવિગતપચ્ચયેહીતિ અનેકધા પચ્ચયો હોતિ.

પચ્છિમાનં સા એકધા પચ્ચયો મતાતિ આનેઞ્જાભિસઙ્ખારાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયેનેવ એકધા પચ્ચયો મતા. સો પનસ્સા ઉપનિસ્સયભાવો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બોતિ.

૬૧૭. એત્થાહ – કિં પનાયમેકાવ અવિજ્જા સઙ્ખારાનં પચ્ચયો, ઉદાહુ અઞ્ઞેપિ પચ્ચયા સન્તીતિ? કિં પનેત્થ, યદિ તાવ એકાવ, એકકારણવાદો આપજ્જતિ. અથઞ્ઞેપિ સન્તિ, ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ એકકારણનિદ્દેસો નુપપજ્જતીતિ? ન નુપપજ્જતિ. કસ્મા? યસ્મા –

એકં ન એકતો ઇધ, નાનેકમનેકતોપિ નો એકં;
ફલમત્થિ અત્થિ પન એક-હેતુફલદીપને અત્થો.

એકતો હિ કારણતો ન ઇધ કિઞ્ચિ એકં ફલમત્થિ, ન અનેકં. નાપિ અનેકેહિ કારણેહિ એકં. અનેકેહિ પન કારણેહિ અનેકમેવ હોતિ. તથા હિ અનેકેહિ ઉતુપથવીબીજસલિલસઙ્ખાતેહિ કારણેહિ અનેકમેવ રૂપગન્ધરસાદિકં અઙ્કુરસઙ્ખાતં ફલં ઉપ્પજ્જમાનં દિસ્સતિ. યં પનેતં ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ''ન્તિ એકેકહેતુફલદીપનં કતં, તત્થ અત્થો અત્થિ, પયોજનં વિજ્જતિ.

ભગવા હિ કત્થચિ પધાનત્તા, કત્થચિ પાકટત્તા, કત્થચિ અસાધારણત્તા દેસનાવિલાસસ્સ ચ વેનેય્યાનઞ્ચ અનુરૂપતો એકમેવ હેતું વા ફલં વા દીપેતિ. ''ફસ્સપચ્ચયા વેદના''તિ હિ પધાનત્તા એકમેવ હેતુફલમાહ. ફસ્સો હિ વેદનાય પધાનહેતુ યથાફસ્સં વેદના વવત્થાનતો. વેદના ચ ફસ્સસ્સ પધાનફલં યથાવેદનં ફસ્સવવત્થાનતો. ''સેમ્હસમુટ્ઠાના આબાધા''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૦) પાકટત્તા એકં હેતુમાહ. પાકટો હિ એત્થ સેમ્હો, ન કમ્માદયો. ''યે કેચિ, ભિક્ખવે, અકુસલા ધમ્મા, સબ્બે તે અયોનિસોમનસિકારમૂલકા''તિ અસાધારણત્તા એકં હેતુમાહ. અસાધારણો હિ અયોનિસોમનસિકારો અકુસલાનં, સાધારણાનિ વત્થારમ્મણાદીનીતિ. તસ્મા અયમિધ અવિજ્જા વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ વત્થારમ્મણસહજાતધમ્માદીસુ સઙ્ખારકારણેસુ ''અસ્સાદાનુપસ્સિનો તણ્હા પવડ્ઢતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૨) ચ ''અવિજ્જાસમુદયા આસવસમુદયો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૪) ચ વચનતો અઞ્ઞેસમ્પિ તણ્હાદીનં સઙ્ખારહેતૂનં હેતૂતિ પધાનત્તા, ''અવિદ્વા, ભિક્ખવે, અવિજ્જાગતો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારમ્પિ અભિસઙ્ખરોતી''તિ પાકટત્તા, અસાધારણત્તા ચ સઙ્ખારાનં હેતુભાવેન દીપિતાતિ વેદિતબ્બા. એતેનેવ ચ એકેકહેતુફલદીપનપરિહારવચનેન સબ્બત્થ એકેકહેતુફલદીપને પયોજનં વેદિતબ્બન્તિ.

૬૧૮. એત્થાહ – એવં સન્તેપિ એકન્તાનિટ્ઠફલાય સાવજ્જાય અવિજ્જાય કથં પુઞ્ઞાનેઞ્જાભિસઙ્ખારપચ્ચયત્તં યુજ્જતિ? ન હિ નિમ્બબીજતો ઉચ્છુ ઉપ્પજ્જતીતિ. કથં ન યુજ્જિસ્સતિ? લોકસ્મિઞ્હિ –

વિરુદ્ધો ચાવિરુદ્ધો ચ, સદિસાસદિસો તથા;
ધમ્માનં પચ્ચયો સિદ્ધો, વિપાકા એવ તે ચ ન.

ધમ્માનં હિ ઠાનસભાવકિચ્ચાદિવિરુદ્ધો ચાવિરુદ્ધો ચ પચ્ચયો લોકે સિદ્ધો. પુરિમચિત્તં હિ અપરચિત્તસ્સ ઠાનવિરુદ્ધો પચ્ચયો, પુરિમસિપ્પાદિસિક્ખા ચ પચ્છા પવત્તમાનાનં સિપ્પાદિકિરિયાનં. કમ્મં રૂપસ્સ સભાવવિરુદ્ધો પચ્ચયો, ખીરાદીનિ ચ દધિઆદીનં. આલોકો ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ કિચ્ચવિરુદ્ધો, ગુળાદયો ચ આસવાદીનં. ચક્ખુરૂપાદયો પન ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં ઠાનાવિરુદ્ધા પચ્ચયા. પુરિમજવનાદયો પચ્છિમજવનાદીનં સભાવાવિરુદ્ધા કિચ્ચાવિરુદ્ધા ચ.

યથા ચ વિરુદ્ધાવિરુદ્ધા પચ્ચયા સિદ્ધા, એવં સદિસાસદિસાપિ. સદિસમેવ હિ ઉતુઆહારસઙ્ખાતં રૂપં રૂપસ્સ પચ્ચયો, સાલિબીજાદીનિ ચ સાલિફલાદીનં. અસદિસમ્પિ રૂપં અરૂપસ્સ, અરૂપઞ્ચ રૂપસ્સ પચ્ચયો હોતિ, ગોલોમાવિલોમ-વિસાણ-દધિતિલપિટ્ઠાદીનિ ચ દુબ્બા-સરભૂતિણકાદીનં. યેસઞ્ચ ધમ્માનં તે વિરુદ્ધાવિરુદ્ધસદિસાસદિસપચ્ચયા, ન તે ધમ્મા તેસં ધમ્માનં વિપાકા એવ.

ઇતિ અયં અવિજ્જા વિપાકવસેન એકન્તાનિટ્ઠફલા, સભાવવસેન ચ સાવજ્જાપિ સમાના સબ્બેસમ્પિ એતેસં પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં યથાનુરૂપં ઠાનકિચ્ચસભાવવિરુદ્ધાવિરુદ્ધપચ્ચયવસેન, સદિસાસદિસપચ્ચયવસેન ચ પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બા. સો ચસ્સા પચ્ચયભાવો ‘‘યસ્સ હિ દુક્ખાદીસુ અવિજ્જાસઙ્ખાતં અઞ્ઞાણં અપ્પહીનં હોતિ, સો દુક્ખે તાવ પુબ્બન્તાદીસુ ચ અઞ્ઞાણેન સંસારદુક્ખં સુખસઞ્ઞાય ગહેત્વા તસ્સ હેતુભૂતે તિવિધેપિ સઙ્ખારે આરભતી’’તિઆદિના નયેન વુત્તો એવ.

૬૧૯. અપિચ અયં અઞ્ઞોપિ પરિયાયો –

ચુતૂપપાતે સંસારે, સઙ્ખારાનઞ્ચ લક્ખણે;
યો પટિચ્ચસમુપ્પન્ન-ધમ્મેસુ ચ વિમુય્હતિ.

અભિસઙ્ખરોતિ સો એતે, સઙ્ખારે તિવિધે યતો;
અવિજ્જા પચ્ચયો તેસં, તિવિધાનમ્પયં તતોતિ.

કથં પન યો એતેસુ વિમુય્હતિ, સો તિવિધેપેતે સઙ્ખારે કરોતીતિ ચે. **ચુતિયા** તાવ વિમૂળ્હો ‘‘સબ્બત્થ ખન્ધાનં ભેદો મરણ’’ન્તિ ચુતિં અગણ્હન્તો ‘‘સત્તો મરતિ, સત્તસ્સ દેહન્તરસઙ્કમન’’ન્તિઆદીનિ વિકપ્પેતિ.

ઉપપાતે વિમૂળ્હો ‘‘સબ્બત્થ ખન્ધાનં પાતુભાવો જાતી’’તિ ઉપપાતં અગણ્હન્તો ‘‘સત્તો ઉપપજ્જતિ, સત્તસ્સ નવસરીરપાતુભાવો’’તિઆદીનિ વિકપ્પેતિ.

સંસારે વિમૂળ્હો યો એસ,

‘‘ખન્ધાનઞ્ચ પટિપાટિ, ધાતુઆયતનાન ચ;
અબ્બોચ્છિન્નં વત્તમાના, સંસારોતિ પવુચ્ચતી’’તિ. –

એવં વણ્ણિતો **સંસારો**, તં એવં અગણ્હન્તો ‘‘અયં સત્તો અસ્મા લોકા પરં લોકં ગચ્છતિ, પરસ્મા લોકા ઇમં લોકં આગચ્છતી’’તિઆદીનિ વિકપ્પેતિ.

સઙ્ખારાનં લક્ખણે વિમૂળ્હો સઙ્ખારાનં સભાવલક્ખણં સામઞ્ઞલક્ખણઞ્ચ અગણ્હન્તો સઙ્ખારે અત્તતો અત્તનિયતો ધુવતો સુખતો સુભતો વિકપ્પેતિ.

પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મેસુ વિમૂળ્હો અવિજ્જાદીહિ સઙ્ખારાદીનં પવત્તિં અગણ્હન્તો ‘‘અત્તા જાનાતિ વા ન જાનાતિ વા, સો એવ કરોતિ ચ કારેતિ ચ. સો પટિસન્ધિયં ઉપપજ્જતિ, તસ્સ અણુઇસ્સરાદયો કલલાદિભાવેન

સરીરં સણ્ઠપેન્તો ઇન્દ્રિયાનિ સમ્પાદેન્તિ. સો ઇન્દ્રિયસમ્પન્નો ફુસતિ, વેદિયતિ, તણ્હીયતિ, ઉપાદિયતિ, ઘટિયતિ. સો પુન ભવન્તરે ભવતી''તિ વા, ''સબ્બે સત્તા નિયતિસઙ્ગતિભાવપરિણતા''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૮) વા વિકપ્પેતિ.

સો અવિજ્જાય અન્ધીકતો એવં વિકપ્પેન્તો યથા નામ અન્ધો પથવિયં વિચરન્તો મગ્ગમ્પિ અમગ્ગમ્પિ થલમ્પિ નિન્નમ્પિ સમમ્પિ વિસમમ્પિ પટિપજ્જતિ, એવં પુઞ્ઞમ્પિ અપુઞ્ઞમ્પિ આનેઞ્જાભિસઙ્ખારમ્પિ અભિસઙ્ખરોતીતિ.

તેનેતં વુચ્ચતિ –

''યથાપિ નામ જચ્ચન્ધો, નરો અપરિણાયકો;
એકદા યાતિ મગ્ગેન, ઉમ્મગ્ગેનાપિ એકદા.

''સંસારે સંસરં બાલો, તથા અપરિણાયકો;
કરોતિ એકદા પુઞ્ઞં, અપુઞ્ઞમપિ એકદા.

''યદા ચ ઞત્વા સો ધમ્મં, સચ્ચાનિ અભિસમેસ્સતિ;
તદા અવિજ્જૂપસમા, ઉપસન્તો ચરિસ્સતી''તિ.

અયં ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ પદસ્મિં વિત્થારકથા.

સઙ્ખારપચ્ચયાવિઞ્ઞાણપદવિત્થારકથા

૬૨૦. સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણપદે – **વિઞ્ઞાણન્તિ** ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિ છબ્બિધં. તત્થ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં કુસલવિપાકં અકુસલવિપાકન્તિ દુવિધં હોતિ. તથા સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ. મનોવિઞ્ઞાણં કુસલાકુસલવિપાકા દ્વે મનોધાતુયો, તિસ્સો અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો, અટ્ઠ સહેતુકાનિ કામાવચરવિપાકચિત્તાનિ, પઞ્ચ રૂપાવચરાનિ, ચત્તારિ અરૂપાવચરાનીતિ બાવીસતિવિધં હોતિ. ઇતિ ઇમેહિ છહિ વિઞ્ઞાણેહિ સબ્બાનિપિ બાત્તિંસ લોકિયવિપાકવિઞ્ઞાણાનિ સઙ્ગહિતાનિ હોન્તિ. લોકુત્તરાનિ પન વટ્ટકથાય ન યુજ્જન્તીતિ ન ગહિતાનિ.

તત્થ સિયા ''કથં પનેતં જાનિતબ્બં ઇદં વુત્તપ્પકારં વિઞ્ઞાણં સઙ્ખારપચ્ચયા હોતી''તિ? ઉપચિતકમ્માભાવે વિપાકાભાવતો. વિપાકં હેતં, વિપાકઞ્ચ ન ઉપચિતકમ્માભાવે ઉપ્પજ્જતિ. યદિ ઉપ્પજ્જેય્ય સબ્બેસં સબ્બવિપાકાનિ ઉપ્પજ્જેય્યું, ન ચ ઉપ્પજ્જન્તીતિ જાનિતબ્બમેતં સઙ્ખારપચ્ચયા ઇદં વિઞ્ઞાણં હોતીતિ.

કતરસઙ્ખારપચ્ચયા કતરં વિઞ્ઞાણન્તિ ચે. **કામાવચરપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારપચ્ચયા** તાવ કુસલવિપાકાનિ પઞ્ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ, મનોવિઞ્ઞાણે એકા મનોધાતુ, દ્વે મનોવિઞ્ઞાણધાતુયો, અટ્ઠ કામાવચરમહાવિપાકાનીતિ સોળસ. યથાહ –

''કામાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કટત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતિ… સોત… ઘાન… જિવ્હા… કાયવિઞ્ઞાણં … વિપાકા મનોધાતુ ઉપ્પન્ના હોતિ. સોમનસ્સસહગતા મનોવિઞ્ઞાણધાતુ

ઉપ્પન્ના હોતિ. ઉપેક્ખાસહગતા મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પન્ના હોતિ. સોમનસ્સસહગતા ઞાણસમ્પયુત્તા. સોમનસ્સસહગતા ઞાણસમ્પયુત્તા સસઙ્ખારેન. સોમનસ્સસહગતા ઞાણવિપ્પયુત્તા. સોમનસ્સસહગતા ઞાણવિપ્પયુત્તા સસઙ્ખારેન. ઉપેક્ખાસહગતા ઞાણસમ્પયુત્તા. ઉપેક્ખાસહગતા ઞાણસમ્પયુત્તા સસઙ્ખારેન. ઉપેક્ખાસહગતા ઞાણવિપ્પયુત્તા. ઉપેક્ખાસહગતા ઞાણવિપ્પયુત્તા સસઙ્ખારેના''તિ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧, ૪૯૮).

રૂપાવચરપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારપચ્ચયા પન પઞ્ચ રૂપાવચરવિપાકાનિ. યથાહ –

''તસ્સેવ રૂપાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કટત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં વિવિચ્ચેવ કામેહિ પઠમં ઝાનં... પે॰... પઞ્ચમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી''તિ (ધ॰ સ॰ ૪૯૯). એવં પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારપચ્ચયા એકવીસતિવિધં વિઞ્ઞાણં હોતિ.

અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારપચ્ચયા પન અકુસલવિપાકાનિ પઞ્ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ, એકા મનોધાતુ, એકા મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ એવં સત્તવિધં વિઞ્ઞાણં હોતિ. યથાહ –

''અકુસલસ્સ કમ્મસ્સ કટત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતિ... સોત... ઘાન... જિવ્હા... કાયવિઞ્ઞાણં... વિપાકા મનોધાતુ વિપાકા મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પન્ના હોતી''તિ (ધ॰ સ॰ ૫૫૬).

આનેઞ્જાભિસઙ્ખારપચ્ચયા પન ચત્તારિ અરૂપવિપાકાનીતિ એવં ચતુબ્બિધં વિઞ્ઞાણં હોતિ. યથાહ –

''તસ્સેવ અરૂપાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કટત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં સબ્બસો રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞાસહગતં...પે॰... વિઞ્ઞાણઞ્ચા...પે॰... આકિઞ્ચઞ્ઞા...પે॰... નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસહગતં સુખસ્સ ચ દુક્ખસ્સ ચ પહાના ચતુત્થં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી''તિ (ધ॰ સ॰ ૫૦૧).

૬૨૧. એવં યં સઙ્ખારપચ્ચયા યં વિઞ્ઞાણં હોતિ, તં ઞત્વા ઇદાનિસ્સ એવં પવત્તિ વેદિતબ્બા – સબ્બમેવ હિ ઇદં પવત્તિપટિસન્ધિવસેન દ્વેધા પવત્તતિ. તત્થ દ્વે પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ, દ્વે મનોધાતુયો, સોમનસ્સસહગતા અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ ઇમાનિ તેરસ પઞ્ચવોકારભવે પવત્તિયઞ્ઞેવ પવત્તન્તિ. સેસાનિ એકૂનવીસતિ તીસુ ભવેસુ યથાનુરૂપં પવત્તિયમ્પિ પટિસન્ધિયમ્પિ પવત્તન્તિ.

કથં? કુસલવિપાકાનિ તાવ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ પઞ્ચ કુસલવિપાકેન અકુસલવિપાકેન વા નિબ્બત્તસ્સ યથાક્કમં પરિપાકં ઉપગતિન્દ્રિયસ્સ ચક્ખાદીનં આપાથગતં ઇટ્ઠં ઇટ્ઠમજ્ઝત્તં વા રૂપાદિઆરમ્મણં આરબ્ભ ચક્ખાદિપસાદં નિસ્સાય દસ્સનસવનઘાયનસાયનફુસનકિચ્ચં સાધયમાનાનિ પવત્તન્તિ. તથા અકુસલવિપાકાનિ પઞ્ચ. કેવલઞ્હિ તેસં અનિટ્ઠં અનિટ્ઠમજ્ઝત્તં વા આરમ્મણં હોતિ. અયમેવ વિસેસો. દસપિ ચેતાનિ નિયતદ્વારારમ્મણવત્થુટ્ઠાનાનિ નિયતકિચ્ચાનેવ ચ ભવન્તિ.

તતો કુસલવિપાકાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અનન્તરા કુસલવિપાકા મનોધાતુ તેસંયેવ આરમ્મણં આરબ્ભ હદયવત્થું નિસ્સાય સમ્પટિચ્છનકિચ્ચં સાધયમાના પવત્તતિ. તથા અકુસલવિપાકાનં અનન્તરા અકુસલવિપાકા. ઇદઞ્ચ પન દ્વયં અનિયતદ્વારારમ્મણં નિયતવત્થુટ્ઠાનં નિયતકિચ્ચઞ્ચ હોતિ.

સોમનસ્સસહગતા પન અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ કુસલવિપાકમનોધાતુયા અનન્તરા તસ્સા એવ આરમ્મણં આરબ્ભ હદયવત્થું નિસ્સાય સન્તીરણકિચ્ચં સાધયમાના છસુ દ્વારેસુ બલવારમ્મણે કામાવચરસત્તાનં યેભુય્યેન લોભસમ્પયુત્તજવનાવસાને ભવઙ્ગવીથિં પચ્છિન્દિત્વા જવનેન ગહિતારમ્મણે તદારમ્મણવસેન ચ સકિં વા દ્વિક્ખત્તું વા પવત્તતીતિ મજ્ઝિમટ્ઠકથાયં વુત્તં. અભિધમ્મટ્ઠકથાયં પન તદારમ્મણે દ્વે ચિત્તવારા આગતા. ઇદં પન ચિત્તં તદારમ્મણન્તિ ચ પિટ્ઠિભવઙ્ગન્તિ ચાતિ દ્વે નામાનિ લભતિ. અનિયતદ્વારારમ્મણં નિયતવત્થુકં અનિયતટ્ઠાનકિચ્ચઞ્ચ હોતીતિ. એવં તાવ તેરસ પઞ્ચવોકારભવે પવત્તિયઞ્ઞેવ પવત્તન્તીતિ વેદિતબ્બાનિ.

સેસેસુ એકૂનવીસતિયા ન કિઞ્ચિ અત્તનો અનુરૂપાય પટિસન્ધિયા ન પવત્તતિ. પવત્તિયં પન કુસલાકુસલવિપાકા તાવ દ્વે અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો પઞ્ચદ્વારે કુસલાકુસલવિપાકમનોધાતૂનં અનન્તરા સન્તીરણકિચ્ચં, છસુ દ્વારેસુ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ તદારમ્મણકિચ્ચં, અત્તના દિન્નપટિસન્ધિતો ઉદ્ધં અસતિ ભવઙ્ગુપચ્છેદકે ચિત્તુપ્પાદે ભવઙ્ગકિચ્ચં, અન્તે ચુતિકિચ્ચઞ્ચાતિ ચત્તારિ કિચ્ચાનિ સાધયમાના નિયતવત્થુકા અનિયતદ્વારારમ્મણટ્ઠાનકિચ્ચા હુત્વા પવત્તન્તિ.

અટ્ઠ કામાવચરસહેતુકચિત્તાનિ વુત્તનયેનેવ છસુ દ્વારેસુ તદારમ્મણકિચ્ચં, અત્તના દિન્નપટિસન્ધિતો ઉદ્ધં અસતિ ભવઙ્ગુપચ્છેદકે ચિત્તુપ્પાદે ભવઙ્ગકિચ્ચં, અન્તે ચુતિકિચ્ચઞ્ચાતિ તીણિ કિચ્ચાનિ સાધયમાનાનિ નિયતવત્થુકાનિ અનિયતદ્વારારમ્મણટ્ઠાનકિચ્ચાનિ હુત્વા પવત્તન્તિ.

પઞ્ચ રૂપાવચરાનિ ચત્તારિ ચ આરુપ્પાનિ અત્તના દિન્નપટિસન્ધિતો ઉદ્ધં અસતિ ભવઙ્ગુપચ્છેદકે ચિત્તુપ્પાદે ભવઙ્ગકિચ્ચં, અન્તે ચુતિકિચ્ચઞ્ચાતિ કિચ્ચદ્વયં સાધયમાનાનિ પવત્તન્તિ . તેસુ રૂપાવચરાનિ નિયતવત્થારમ્મણાનિ અનિયતટ્ઠાનકિચ્ચાનિ, ઇતરાનિ નિયતવત્થુકાનિ નિયતારમ્મણાનિ અનિયતટ્ઠાનકિચ્ચાનિ હુત્વા પવત્તન્તીતિ એવં તાવ બાત્તિંસવિધમ્પિ વિઞ્ઞાણં પવત્તિયં સઙ્ખારપચ્ચયા પવત્તતિ. તત્રાસ્સ તે તે સઙ્ખારા કમ્મપચ્ચયેન ચ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચ પચ્ચયા હોન્તિ.

૬૨૨. યં પન વુત્તં ''સેસેસુ એકૂનવીસતિયા ન કિઞ્ચિ અત્તનો અનુરૂપાય પટિસન્ધિયા ન પવત્તતી''તિ, તં અતિસંખિત્તત્તા દુબ્બિજાનં. તેનસ્સ વિત્થારનયદસ્સનત્થં વુચ્ચતિ – કતિ પટિસન્ધિયો, કતિ પટિસન્ધિચિત્તાનિ, કેન કત્થ પટિસન્ધિ હોતિ, કિં પટિસન્ધિયા આરમ્મણન્તિ?

અસઞ્ઞપટિસન્ધિયા સદ્ધિં વીસતિ પટિસન્ધિયો. વુત્તપ્પકારાનેવ એકૂનવીસતિ પટિસન્ધિચિત્તાનિ. તત્થ અકુસલવિપાકાય અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા અપાયેસુ પટિસન્ધિ હોતિ. કુસલવિપાકાય મનુસ્સલોકે જચ્ચન્ધજાતિબધિરજાતિઉમ્મત્તકજાતિએળમૂગનપુંસકાદીનં. અટ્ઠહિ સહેતુકકામાવચરવિપાકેહિ કામાવચરદેવેસુ ચેવ મનુસ્સેસુ ચ પુઞ્ઞવન્તાનં પટિસન્ધિ હોતિ. પઞ્ચહિ રૂપાવચરવિપાકેહિ રૂપીબ્રહ્મલોકે. ચતૂહિ અરૂપાવચરવિપાકેહિ અરૂપલોકેતિ. યેન ચ યત્થ પટિસન્ધિ હોતિ , સા એવ તસ્સ અનુરૂપા પટિસન્ધિ નામ. સઙ્ખેપતો પન પટિસન્ધિયા તીણિ આરમ્મણાનિ હોન્તિ અતીતં પચ્ચુપ્પન્નં નવત્તબ્બઞ્ચ. અસઞ્ઞા પટિસન્ધિ અનારમ્મણાતિ.

તત્થ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનપટિસન્ધીનં અતીતમેવ આરમ્મણં. દસન્નં કામાવચરાનં અતીતં વા પચ્ચુપ્પન્નં વા. સેસાનં નવત્તબ્બમેવ. એવં તીસુ આરમ્મણેસુ પવત્તમાના પન પટિસન્ધિ યસ્મા અતીતારમ્મણસ્સ વા નવત્તબ્બારમ્મણસ્સ વા ચુતિચિત્તસ્સ અનન્તરમેવ પવત્તતિ. પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં પન

ચુતિચિત્તં નામ નત્થિ. તસ્મા દ્વીસુ આરમ્મણેસુ અઞ્ઞતરારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા તીસુ આરમ્મણેસુ અઞ્ઞતરારમ્મણાય પટિસન્ધિયા સુગતિદુગ્ગતિવસેન પવત્તનાકારો વેદિતબ્બો.

૬૨૩. સેય્યથિદં – કામાવચરસુગતિયં તાવ ઠિતસ્સ પાપકમ્મિનો પુગ્ગલસ્સ ''તાનિસ્સ તસ્મિં સમયે ઓલમ્બન્તી''તિઆદિવચનતો (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૮) મરણમઞ્ચે નિપન્નસ્સ યથૂપચિતં પાપકમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ. તં આરબ્ભ ઉપ્પન્નાય તદારમ્મણપરિયોસાનાય જવનવીથિયા અનન્તરં ભવઙ્ગવિસયં આરમ્મણં કત્વા ચુતિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. તસ્મિં નિરુદ્ધે તદેવ આપાથગતં કમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા આરબ્ભ અનુપચ્છિન્નકિલેસબલવિનામિતં દુગ્ગતિપરિયાપન્નં પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયં અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા અતીતારમ્મણા પટિસન્ધિ.

અપરસ્સ મરણસમયે વુત્તપ્પકારકમ્મવસેન નરકાદીસુ અગ્ગિજાલવણ્ણાદિકં દુગ્ગતિનિમિત્તં મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ, તસ્સ દ્વિક્ખત્તું ભવઙ્ગે ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધે તં આરમ્મણં આરબ્ભ એકં આવજ્જનં, મરણસ્સ આસન્નભાવેન મન્દીભૂતવેગત્તા પઞ્ચ જવનાનિ, દ્વે તદારમ્મણાનીતિ તીણિ વીથિચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. તતો ભવઙ્ગવિસયં આરમ્મણં કત્વા એકં ચુતિચિત્તં. એત્તાવતા એકાદસ ચિત્તક્ખણા અતીતા હોન્તિ. અથસ્સ અવસેસપઞ્ચચિત્તક્ખણાયુકે તસ્મિઞ્ઞેવ આરમ્મણે પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયં અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ.

અપરસ્સ મરણસમયે પઞ્ચન્નં દ્વારાનં અઞ્ઞતરસ્મિં રાગાદિહેતુભૂતં હીનમારમ્મણં આપાથમાગચ્છતિ. તસ્સ યથાક્કમેન ઉપ્પન્ને વોટ્ઠબ્બનાવસાને મરણસ્સ આસન્નભાવેન મન્દીભૂતવેગત્તા પઞ્ચ જવનાનિ, દ્વે તદારમ્મણાનિ ચ ઉપ્પજ્જન્તિ. તતો ભવઙ્ગવિસયં આરમ્મણં કત્વા એકં ચુતિચિત્તં. એત્તાવતા ચ દ્વે ભવઙ્ગાનિ, આવજ્જનં, દસ્સનં, સમ્પટિચ્છનં, સન્તીરણં, વોટ્ઠબ્બનં, પઞ્ચ જવનાનિ, દ્વે તદારમ્મણાનિ, એકં ચુતિચિત્તન્તિ પઞ્ચદસ ચિત્તક્ખણા અતીતા હોન્તિ. અથાવસેસએકચિત્તક્ખણાયુકે તસ્મિઞ્ઞેવ આરમ્મણે પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયમ્પિ અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ. એસ તાવ અતીતારમ્મણાય સુગતિચુતિયા અનન્તરા અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાય દુગ્ગતિપટિસન્ધિયા પવત્તનાકારો.

૬૨૪. દુગ્ગતિયં ઠિતસ્સ પન ઉપચિતાનવજ્જકમ્મસ્સ વુત્તનયેનેવ તં અનવજ્જકમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતીતિ કણ્હપક્ખે સુક્કપક્ખં ઠપેત્વા સબ્બં પુરિમનયેનેવ વેદિતબ્બં. અયં અતીતારમ્મણાય દુગ્ગતિચુતિયા અનન્તરા અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાય સુગતિપટિસન્ધિયા પવત્તનાકારો.

૬૨૫. સુગતિયં ઠિતસ્સ પન ઉપચિતાનવજ્જકમ્મસ્સ ''તાનિસ્સ તસ્મિં સમયે ઓલમ્બન્તી''તિઆદિવચનતો મરણમઞ્ચે નિપન્નસ્સ યથૂપચિતં અનવજ્જકમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ. તઞ્ચ ખો ઉપચિતકામાવચરાનવજ્જકમ્મસ્સેવ. ઉપચિતમહગ્ગતકમ્મસ્સ પન કમ્મનિમિત્તમેવ આપાથમાગચ્છતિ. તં આરબ્ભ ઉપ્પન્નાય તદારમ્મણપરિયોસાનાય સુદ્ધાય વા જવનવીથિયા અનન્તરં ભવઙ્ગવિસયં આરમ્મણં કત્વા ચુતિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. તસ્મિં નિરુદ્ધે તમેવ આપાથગતં કમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા આરબ્ભ અનુપચ્છિન્નકિલેસબલવિનામિતં સુગતિપરિયાપન્નં પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયં અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા અતીતારમ્મણા વા નવત્તબ્બારમ્મણા વા પટિસન્ધિ.

અપરસ્સ મરણસમયે કામાવચરઅનવજ્જકમ્મવસેન મનુસ્સલોકે માતુકુચ્છિવણ્ણસઙ્ખાતં વા દેવલોકે ઉય્યાનવિમાનકપ્પરુક્ખાદિવણ્ણસઙ્ખાતં વા સુગતિનિમિત્તં મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ, તસ્સ દુગ્ગતિનિમિત્તે દસ્સિતાનુક્કમેનેવ ચુતિચિત્તાનન્તરં પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયં અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ.

અપરસ્સ મરણસમયે ઞાતકા ''અયં તાત તવત્થાય બુદ્ધપૂજા કરીયતિ ચિત્તં પસાદેહી''તિ વત્વા પુપ્ફદામપટાકાદિવસેન રૂપારમ્મણં વા, ધમ્મસ્સવનતૂરિયપૂજાદિવસેન સદ્દારમ્મણં વા, ધૂમવાસગન્ધાદિવસેન ગન્ધારમ્મણં વા, ''ઇદં તાત સાયસ્સુ તવત્થાય દાતબ્બદેય્યધમ્મ''ન્તિ વત્વા મધુફાણિતાદિવસેન રસારમ્મણં વા, ''ઇદં તાત ફુસસ્સુ તવત્થાય દાતબ્બદેય્યધમ્મ''ન્તિ વત્વા ચીનપટ્ટસોમારપટ્ટાદિવસેન ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં વા પઞ્ચદ્વારે ઉપસંહરન્તિ, તસ્સ તસ્મિં આપાથગતે રૂપાદિઆરમ્મણે યથાક્કમેન ઉપ્પન્નવોટ્ઠબ્બનાવસાને મરણસ્સ આસન્નભાવેન મન્દીભૂતવેગત્તા પઞ્ચ જવનાનિ, દ્વે તદારમ્મણાનિ ચ ઉપ્પજ્જન્તિ. તતો ભવઙ્ગવિસયં આરમ્મણં કત્વા એકં ચુતિચિત્તં, તદવસાને તસ્મિઞ્ઞેવ એકચિત્તક્ખણટ્ઠિતિકે આરમ્મણે પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયમ્પિ અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ.

૬૨૬. અપરસ્સ પન પથવીકસિણજ્ઝાનાદિવસેન પટિલદ્ધમહગ્ગતસ્સ સુગતિયં ઠિતસ્સ મરણસમયે કામાવચરકુસલકમ્મ-કમ્મનિમિત્ત-ગતિનિમિત્તાનં વા અઞ્ઞતરં, પથવીકસિણાદિકં વા નિમિત્તં, મહગ્ગતચિત્તં વા મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ, ચક્ખુસોતાનં વા અઞ્ઞતરસ્મિં કુસલુપ્પત્તિહેતુભૂતં પણીતમારમ્મણં આપાથમાગચ્છતિ, તસ્સ યથાક્કમેન ઉપ્પન્નવોટ્ઠબ્બનાવસાને મરણસ્સ આસન્નભાવેન મન્દીભૂતવેગત્તા પઞ્ચ જવનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. મહગ્ગતગતિકાનં પન તદારમ્મણં નત્થિ, તસ્મા જવનાનન્તરંયેવ ભવઙ્ગવિસયં આરમ્મણં કત્વા એકં ચુતિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. તસ્સાવસાને કામાવચરમહગ્ગતસુગતીનં અઞ્ઞતરસુગતિપરિયાપન્નં યથૂપટ્ઠિતેસુ આરમ્મણેસુ અઞ્ઞતરારમ્મણં પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયં નવત્તબ્બારમ્મણાય સુગતિચુતિયા અનન્તરા અતીતપચ્ચુપ્પન્નનવત્તબ્બારમ્મણાનં અઞ્ઞતરારમ્મણા પટિસન્ધિ.

એતેનાનુસારેન આરુપ્પચુતિયાપિ અનન્તરા પટિસન્ધિ વેદિતબ્બા. અયં અતીતનવત્તબ્બારમ્મણાય સુગતિચુતિયા અનન્તરા અતીતનવત્તબ્બપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાય પટિસન્ધિયા પવત્તનાકારો.

૬૨૭. દુગ્ગતિયં ઠિતસ્સ પન પાપકમ્મિનો વુત્તનયેનેવ તં કમ્મં કમ્મનિમિત્તં ગતિનિમિત્તં વા મનોદ્વારે. પઞ્ચદ્વારે વા પન અકુસલુપ્પત્તિ હેતુભૂતં આરમ્મણં આપાથમાગચ્છતિ, અથસ્સ યથાક્કમેન ચુતિચિત્તાવસાને દુગ્ગતિપરિયાપન્નં તેસુ આરમ્મણેસુ અઞ્ઞતરારમ્મણં પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયં અતીતારમ્મણાય દુગ્ગતિચુતિયા અનન્તરા અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાય પટિસન્ધિયા પવત્તનાકારોતિ. એત્તાવતા એકૂનવીસતિવિધસ્સાપિ વિઞ્ઞાણસ્સ પટિસન્ધિવસેન પવત્તિ દીપિતા હોતિ.

૬૨૮. તયિદં સબ્બમ્પિ એવં,

પવત્તમાનં સન્ધિમ્હિ, દ્વેધા કમ્મેન વત્તતિ;
મિસ્સાદીહિ ચ ભેદેહિ, ભેદસ્સ દુવિધાદિકો.

ઇદઞ્હિ એકૂનવીસતિવિધમ્પિ વિપાકવિઞ્ઞાણં પટિસન્ધિમ્હિ પવત્તમાના દ્વેધા કમ્મેન વત્તતિ. યથાસકઞ્હિ એકસ્સ જનકકમ્મં નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયેન ચેવ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચ પચ્ચયો હોતિ. વુત્તઞ્હેતં ''કુસલાકુસલં કમ્મં વિપાકસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૩). એવં વત્તમાનસ્સ પનસ્સ મિસ્સાદીહિ ભેદેહિ દુવિધાદિકોપિ ભેદો વેદિતબ્બો.

સેય્યથિદં – ઇદઞ્હિ પટિસન્ધિવસેન એકધા પવત્તમાનમ્પિ રૂપેન સહ મિસ્સામિસ્સભેદતો દુવિધં. કામરૂપારૂપભવભેદતો તિવિધં. અણ્ડજજલાબુજ-સંસેદજ-ઓપપાતિકયોનિવસેન ચતુબ્બિધં. ગતિવસેન પઞ્ચવિધં. વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિવસેન સત્તવિધં. સત્તાવાસવસેન અટ્ઠવિધં હોતિ.

૬૨૯. તત્થ,

મિસ્સં દ્વિધા ભાવભેદા, સભાવં તત્થ ચ દ્વિધા;
દ્વે વા તયો વા દસકા, ઓમતો આદિના સહ.

મિસ્સં દ્વિધા ભાવભેદાતિ યં હેતં એત્થ અઞ્ઞત્ર અરૂપભવા રૂપમિસ્સં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, તં રૂપભવે ઇત્થિન્દ્રિયપુરિસિન્દ્રિયસઙ્ખાતેન ભાવેન વિના ઉપ્પત્તિતો. કામભવે અઞ્ઞત્ર જાતિપણ્ડકપટિસન્ધિયા ભાવેન સહ ઉપ્પત્તિતો સ-ભાવં, અ-ભાવન્તિ દુવિધં હોતિ.

સભાવં તત્થ ચ દ્વિધાતિ તત્થાપિ ચ યં સ-ભાવં, તં ઇત્થિપુરિસભાવાનં અઞ્ઞતરેન સહ ઉપ્પત્તિતો દુવિધમેવ હોતિ.

દ્વે વા તયો વા દસકા ઓમતો આદિના સહાતિ યં હેતમેત્થ ''મિસ્સં અમિસ્સ''ન્તિ દુકે આદિભૂતં રૂપમિસ્સં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં, તેન સહ વત્થુકાયદસકવસેન દ્વે વા, વત્થુકાયભાવદસકવસેન તયો વા દસકા ઓમતો ઉપ્પજ્જન્તિ, નત્થિ ઇતો પરં રૂપપરિહાનીતિ. તં પનેતં એવં ઓમકપરિમાણં ઉપ્પજ્જમાનં અણ્ડજજલાબુજનામિકાસુ દ્વીસુ યોનીસુ જાતિઉણ્ણાય એકેન અંસુના ઉદ્ધટસપ્પિમણ્ડપ્પમાણં કલલન્તિ લદ્ધસઙ્ખં હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ. તત્થ યોનીનં ગતિવસેન સમ્ભવભેદો વેદિતબ્બો.

૬૩૦. એતાસુ હિ,

નિરયે ભુમ્મવજ્જેસુ, દેવેસુ ચ ન યોનિયો;
તિસ્સો પુરિમિકા હોન્તિ, ચતસ્સોપિ ગતિત્તયે.

તત્થ **દેવેસુ ચા**તિ ચસદ્દેન યથા નિરયે ચ ભુમ્મવજ્જેસુ ચ દેવેસુ, એવં નિજ્ઝામતણ્હિકપેતેસુ ચ પુરિમિકા તિસ્સો યોનિયો ન સન્તીતિ વેદિતબ્બા. ઓપપાતિકા એવ હિ તે હોન્તિ. સેસે પન તિરચ્છાનપેત્તિવિસયમનુસ્સસઙ્ખાતે ગતિત્તયે પુબ્બે વજ્જિતભુમ્મદેવેસુ ચ ચતસ્સોપિ યોનિયો હોન્તિ. તત્થ,

તિંસ નવ ચેવ રૂપીસુ, સત્તતિ ઉક્કંસતોથ રૂપાનિ;
સંસેદૂપપાતયોનિસુ, અથ વા અવકંસતો તિંસ.

રૂપીબ્રહ્મેસુ તાવ ઓપપાતિકયોનિકેસુ ચક્ખુસોતવત્થુદસકાનં જીવિતનવકસ્સ ચાતિ ચતુન્નં કલાપાનં વસેન તિંસ ચ નવ ચ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેન સહ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. રૂપી બ્રહ્મે પન ઠપેત્વા અઞ્ઞેસુ સંસેદજઓપપાતિકયોનિકેસુ ઉક્કંસતો ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયવત્થુભાવદસકાનં વસેન સત્તતિ, તાનિ ચ નિચ્ચં દેવેસુ. તત્થ વણ્ણો ગન્ધો રસો ઓજા ચતસ્સો ચાપિ ધાતુયો ચક્ખુપસાદો જીવિતન્તિ અયં દસરૂપપરિમાણો રૂપપુઞ્જો ચક્ખુદસકો નામ. એવં સેસા વેદિતબ્બા . અવકંસતો પન જચ્ચન્ધબધિરઅઘાનકનપુંસકસ્સ જિવ્હાકાયવત્થુદસકાનં વસેન તિંસ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. ઉક્કંસાવકંસાનં પન અન્તરે અનુરૂપતો વિકપ્પો વેદિતબ્બો.

૬૩૧. એવં વિદિત્વા પુન,

ખન્ધારમ્મણગતિહેતુ-વેદનાપીતિવિતક્કવિચારેહિ;
ભેદાભેદવિસેસો, ચુતિસન્ધીનં પરિઞ્ઞેય્યો.

યા હેસા મિસ્સામિસ્સતો દુવિધા પટિસન્ધિ, યા ચસ્સા અતીતાનન્તરા ચુતિ, તાસં ઇમેહિ ખન્ધાદીહિ ભેદાભેદવિસેસો ઞાતબ્બોતિ અત્થો.

કથં? કદાચિ હિ ચતુક્ખન્ધાય આરુપ્પચુતિયા અનન્તરા ચતુક્ખન્ધાવ આરમ્મણતોપિ અભિન્ના પટિસન્ધિ હોતિ. કદાચિ અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણાય મહગ્ગતઅજ્ઝત્તારમ્મણા. અયં તાવ અરૂપભૂમીસુયેવ નયો. કદાચિ પન ચતુક્ખન્ધાય અરૂપચુતિયા અનન્તરા પઞ્ચક્ખન્ધા કામાવચરપટિસન્ધિ . કદાચિ પઞ્ચક્ખન્ધાય કામાવચરચુતિયા રૂપાવચરચુતિયા વા અનન્તરા ચતુક્ખન્ધા અરૂપપટિસન્ધિ. એવં અતીતારમ્મણાય ચુતિયા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ. એકચ્ચસુગતિચુતિયા એકચ્ચદુગ્ગતિપટિસન્ધિ. અહેતુકચુતિયા સહેતુકપટિસન્ધિ. દુહેતુકચુતિયા તિહેતુકપટિસન્ધિ. ઉપેક્ખાસહગતચુતિયા સોમનસ્સસહગતપટિસન્ધિ. અપ્પીતિકચુતિયા સપ્પીતિકપટિસન્ધિ. અવિતક્કચુતિયા સવિતક્કપટિસન્ધિ. અવિચારચુતિયા સવિચારપટિસન્ધિ. અવિતક્કાવિચારચુતિયા સવિતક્કસવિચારપટિસન્ધીતિ તસ્સ તસ્સ વિપરીતતો ચ યથાયોગં યોજેતબ્બં.

૬૩૨લદ્ધપચ્ચયમિતિ ધમ્મમત્તમેતં ભવન્તરમુપેતિ;
નાસ્સ તતો સઙ્કન્તિ, ન તતો હેતું વિના હોતિ.

ઇતિ હેતં લદ્ધપચ્ચયં રૂપારૂપધમ્મમત્તં ઉપ્પજ્જમાનં ભવન્તરમુપેતીતિ વુચ્ચતિ, ન સત્તો, ન જીવો. તસ્સ ચ નાપિ અતીતભવતો ઇધ સઙ્કન્તિ અત્થિ. નાપિ તતો હેતું વિના ઇધ પાતુભાવો. તયિદં પાકટેન મનુસ્સચુતિપટિસન્ધિક્કમેન પકાસયિસ્સામ.

અતીતભવસ્મિં હિ સરસેન ઉપક્કમેન વા સમાસન્નમરણસ્સ અસય્હાનં સબ્બઙ્ગપચ્ચઙ્ગસન્ધિબન્ધનચ્છેદકાનં મારણન્તિકવેદનાસત્થાનં સન્નિપાતં અસહન્તસ્સ આતપે પક્ખિત્તહરિતતાલપણ્ણમિવ કમેન ઉપસુસ્સમાને સરીરે નિરુદ્ધેસુ ચક્ખાદીસુ ઇન્દ્રિયેસુ હદયવત્થુમત્તે પતિટ્ઠિતેસુ કાયિન્દ્રિયમનિન્દ્રિયજીવિતિન્દ્રિયેસુ તઙ્ખણાવસેસહદયવત્થુસન્નિસ્સિતં વિઞ્ઞાણં ગરુકસમાસેવિતાસન્નપુબ્બકતાનં અઞ્ઞતરં લદ્ધાવસેસપચ્ચયસઙ્ખારસઙ્ખાતં કમ્મં, તદુપટ્ઠાપિતં વા કમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તસઙ્ખાતં વિસયં આરબ્ભ પવત્તતિ. તદેવં પવત્તમાનં તણ્હાવિજ્જાનં અપ્પહીનત્તા અવિજ્જાપટિચ્છાદિતાદીનવે તસ્મિં વિસયે તણ્હા નામેતિ,

સહજાતસઙ્ખારા ખિપન્તિ. તં સન્તતિવસેન તણ્હાય નામિયમાનં સઙ્ખારેહિ ખિપ્પમાનં ઓરિમતીરરુક્ખવિનિબદ્ધરજ્જુમાલમ્બિત્વા માતિકાતિક્કમકો વિય પુરિમઞ્ચ નિસ્સયં જહતિ, અપરઞ્ચ કમ્મસમુટ્ઠાપિતં નિસ્સયં અસ્સાદયમાનં વા અનસ્સાદયમાનં વા આરમ્મણાદીહિયેવ પચ્ચયેહિ પવત્તતીતિ.

એત્થ ચ પુરિમં ચવનતો ચુતિ. પચ્છિમં ભવન્તરાદિપટિસન્ધાનતો પટિસન્ધીતિ વુચ્ચતિ . તદેતં નાપિ પુરિમભવા ઇધાગતં, નાપિ તતો કમ્મસઙ્ખારનતિવિસયાદિહેતું વિના પાતુભૂતન્તિ વેદિતબ્બં.

૬૩૩સિયું નિદસ્સનાનેત્થ, પટિઘોસાદિકા અથ;
સન્તાનબન્ધતો નત્થિ, એકતા નાપિ નાનતા.

એત્થ ચેતસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ પુરિમભવતો ઇધ અનાગમને, અતીતભવપરિયાપન્નહેતૂતિ ચ ઉપ્પાદે પટિઘોસ-પદીપ-મુદ્દા-પટિબિમ્બપ્પકારા ધમ્મા નિદસ્સનાનિ સિયું. યથા હિ પટિઘોસ-પદીપ-મુદ્દા-છાયા સદ્દાદિહેતુકા હોન્તિ અઞ્ઞત્ર અગન્ત્વા એવમેવં ઇદં ચિત્તં.

એત્થ ચ **સન્તાનબન્ધતો નત્થિ એકતા નાપિ નાનતા**. યદિ હિ સન્તાનબન્ધે સતિ એકન્તમેકતા ભવેય્ય, ન ખીરતો દધિ સમ્ભૂતં સિયા. અથાપિ એકન્તનાનતા ભવેય્ય, ન ખીરસ્સાધીનો દધિ સિયા. એસ નયો સબ્બહેતુહેતુસમુપ્પન્નેસુ. એવઞ્ચ સતિ સબ્બલોકવોહારલોપો સિયા, સો ચ અનિટ્ઠો. તસ્મા એત્થ ન એકન્તમેકતા વા નાનતા વા ઉપગન્તબ્બાતિ.

૬૩૪. એત્થાહ – નનુ એવં અસઙ્કન્તિપાતુભાવે સતિ યે ઇમસ્મિં મનુસ્સત્તભાવે ખન્ધા, તેસં નિરુદ્ધત્તા, ફલપચ્ચયસ્સ ચ કમ્મસ્સ તત્થ અગમનતો અઞ્ઞસ્સ અઞ્ઞતો ચ તં ફલં સિયા, ઉપભુઞ્જકે ચ અસતિ કસ્સ તં ફલં સિયા, તસ્મા ન સુન્દરમિદં વિધાનન્તિ. તત્રિદં વુચ્ચતિ –

સન્તાને યં ફલં એતં, નાઞ્ઞસ્સ ન ચ અઞ્ઞતો;
બીજાનં અભિસઙ્ખારો, એતસ્સત્થસ્સ સાધકો.

એકસન્તાનસ્મિં હિ ફલં ઉપ્પજ્જમાનં તત્થ એકન્તએકત્તનાનત્તાનં પટિસિદ્ધત્તા અઞ્ઞસ્સાતિ વા અઞ્ઞતોતિ વા ન હોતિ. એતસ્સ ચ પનત્થસ્સ બીજાનં અભિસઙ્ખારો સાધકો. અમ્બબીજાદીનં હિ અભિસઙ્ખારેસુ કતેસુ તસ્સ બીજસ્સ સન્તાને લદ્ધપચ્ચયો કાલન્તરે ફલવિસેસો ઉપ્પજ્જમાનો ન અઞ્ઞબીજાનં, નાપિ અઞ્ઞાભિસઙ્ખારપચ્ચયા ઉપ્પજ્જતિ , ન ચ તાનિ બીજાનિ, તે અભિસઙ્ખારા વા ફલટ્ઠાનં પાપુણન્તિ, એવં સમ્પદમિદં વેદિતબ્બં. વિજ્જાસિપ્પોસધાદીહિ ચાપિ બાલસરીરે ઉપયુત્તેહિ કાલન્તરે વુડ્ઢસરીરાદીસુ ફલદેહિ અયમત્થો વેદિતબ્બો.

યમ્પિ વુત્તં ‘‘ઉપભુઞ્જકે ચ અસતિ કસ્સ તં ફલં સિયા’’તિ, તત્થ,

ફલસ્સુપ્પત્તિયા એવ, સિદ્ધા ભુઞ્જકસમ્મુતિ;
ફલુપ્પાદેન રુક્ખસ્સ, યથા ફલતિ સમ્મુતિ.

યથા હિ રુક્ખસઙ્ખાતાનં ધમ્માનં એકદેસભૂતસ્સ રુક્ખફલસ્સ ઉપ્પત્તિયા એવ રુક્ખો ફલતીતિ વા ફલિતોતિ વા વુચ્ચતિ, તથા દેવમનુસ્સસઙ્ખાતાનં ખન્ધાનં એકદેસભૂતસ્સ ઉપભોગસઙ્ખાતસ્સ સુખદુક્ખફલસ્સ ઉપ્પાદેનેવ

દેવો, મનુસ્સો વા ઉપભુઞ્જતીતિ વા, સુખિતો, દુક્ખિતોતિ વા વુચ્ચતિ. તસ્મા ન એત્થ અઞ્ઞેન ઉપભુઞ્જકેન નામ કોચિ અત્થો અત્થીતિ.

૬૩૫. યોપિ વદેય્ય ''એવં સન્તેપિ એતે સઙ્ખારા વિજ્જમાના વા ફલસ્સ પચ્ચયા સિયું, અવિજ્જમાના વા, યદિ ચ વિજ્જમાના પવત્તિક્ખણેયેવ નેસં વિપાકેન ભવિતબ્બં, અથ અવિજ્જમાના પવત્તિતો પુબ્બે પચ્છા ચ નિચ્ચં ફલાવહા સિયુ''ન્તિ, સો એવં વત્તબ્બો –

કતત્તા પચ્ચયા એતે, ન ચ નિચ્ચં ફલાવહા;
પાટિભોગાદિકં તત્થ, વેદિતબ્બં નિદસ્સનં.

કતત્તાયેવ હિ સઙ્ખારા અત્તનો ફલસ્સ પચ્ચયા હોન્તિ, ન વિજ્જમાનત્તા, અવિજ્જમાનત્તા વા. યથાહ – ''કામાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતી''તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧). યથારહસ્સ ચ અત્તનો ફલસ્સ પચ્ચયા હુત્વા ન પુન ફલાવહા હોન્તિ વિપાકત્તા. એતસ્સ ચત્થસ્સ વિભાવને ઇદં પાટિભોગાદિકં નિદસ્સનં વેદિતબ્બં. યથા હિ લોકે યો કસ્સચિ અત્થસ્સ નિય્યાતનત્થં પાટિભોગો હોતિ, ભણ્ડં વા કિણાતિ, ઇણં વા ગણ્હાતિ, તસ્સ તં કિરિયાકરણમત્તમેવ તદત્થનિય્યાતનાદિમ્હિ પચ્ચયો હોતિ, ન કિરિયાય વિજ્જમાનત્તં, અવિજ્જમાનત્તં વા, ન ચ તદત્થનિય્યાતનાદિતો પરમ્પિ ધારકોવ હોતિ. કસ્મા? નિય્યાતનાદીનં કતત્તા. એવં કતત્તાવ સઙ્ખારાપિ અત્તનો ફલસ્સ પચ્ચયા હોન્તિ, ન ચ યથારહં ફલદાનતો પરમ્પિ ફલાવહા હોન્તીતિ. એત્તાવતા મિસ્સામિસ્સવસેન દ્વેધાપિ વત્તમાનસ્સ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ સઙ્ખારપચ્ચયા પવત્તિ દીપિતા હોતિ.

૬૩૬. ઇદાનિ સબ્બેસ્વેવ તેસુ બાત્તિંસવિપાકવિઞ્ઞાણેસુ સમ્મોહવિઘાતત્થં,

પટિસન્ધિપવત્તીનં, વસેનેતે ભવાદિસુ;
વિજાનિતબ્બા સઙ્ખારા, યથા યેસઞ્ચ પચ્ચયા.

તત્થ તયો ભવા, ચતસ્સો યોનિયો, પઞ્ચ ગતિયો, સત્ત વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો, નવ સત્તાવાસાતિ એતે **ભવાદયો** નામ. એતેસુ ભવાદીસુ પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ એતે યેસં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં પચ્ચયા, યથા ચ પચ્ચયા હોન્તિ, તથા વિજાનિતબ્બાતિ અત્થો.

તત્થ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારે તાવ કામાવચરઅટ્ઠચેતનાભેદો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો અવિસેસેન કામભવે સુગતિયં નવન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં પટિસન્ધિયં નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયેન ચેવ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચાતિ દ્વેધા પચ્ચયો. રૂપાવચરપઞ્ચકુસલચેતનાભેદો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો રૂપભવે પટિસન્ધિયં એવ પઞ્ચન્નં.

વુત્તપ્પભેદકામાવચરો પન કામભવે સુગતિયં ઉપેક્ખાસહગતાહેતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુવજ્જાનં સત્તન્નં પરિત્તવિપાકવિઞ્ઞાણાનં વુત્તનયેનેવ દ્વેધા પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. સ્વેવ રૂપભવે પઞ્ચન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. કામભવે પન દુગ્ગતિયં અટ્ઠન્નમ્પિ પરિત્તવિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. તત્થ નિરયે મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ

નરકચારિકાદીસુ ઇટ્ઠારમ્મણસમાયોગે સો પચ્ચયો હોતિ, તિરચ્છાનેસુ પન પેતમહિદ્ધિકેસુ ચ ઇટ્ઠારમ્મણં લબ્ભતિયેવ.

સ્વેવ કામભવે સુગતિયં સોળસન્નમ્પિ કુસલવિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે ચ પટિસન્ધિયઞ્ચ. અવિસેસેન પન પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો રૂપભવે દસન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે ચ પટિસન્ધિયઞ્ચ.

દ્વાદસાકુસલચેતનાભેદો અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો કામભવે દુગ્ગતિયં એકસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ તથેવ પચ્ચયો પટિસન્ધિયં, નો પવત્તે. છન્નં પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. સત્તન્નમ્પિ અકુસલવિપાકવિઞ્ઞાણાનં પવત્તે ચ પટિસન્ધિયઞ્ચ.

કામભવે પન સુગતિયં તેસંયેવ સત્તન્નં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. રૂપભવે ચતુન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. સો ચ ખો કામાવચરે અનિટ્ઠરૂપદસ્સનસદ્દસવનવસેન, બ્રહ્મલોકે પન અનિટ્ઠરૂપાદયો નામ નત્થિ. તથા કામાવચરદેવલોકેપિ.

આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો અરૂપભવે ચતુન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે ચ પટિસન્ધિયઞ્ચ.

એવં તાવ ભવેસુ પટિસન્ધિપવત્તીનં વસેન એતે સઙ્ખારા યેસં પચ્ચયા, યથા ચ પચ્ચયા હોન્તિ, તથા વિજાનિતબ્બા. એતેનેવ નયેન યોનિઆદીસુપિ વેદિતબ્બા.

૬૩૭. તત્રિદં આદિતો પટ્ઠાય મુખમત્તપકાસનં – ઇમેસુ હિ સઙ્ખારેસુ યસ્મા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો તાવ દ્વીસુ ભવેસુ પટિસન્ધિં દત્વા સબ્બમત્તનો વિપાકં જનેતિ. તથા અણ્ડજાદીસુ ચતૂસુ યોનીસુ, દેવમનુસ્સસઙ્ખાતાસુ દ્વીસુ ગતીસુ, નાનત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞીનાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞી-એકત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞી-એકત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીસઙ્ખાતાસુ ચતૂસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ. અસઞ્ઞસત્તાવાસે પનેસ રૂપમત્તમેવાભિસઙ્ખરોતીતિ ચતૂસુયેવ સત્તાવાસેસુ ચ પટિસન્ધિં દત્વા સબ્બમત્તનો વિપાકં જનેતિ. તસ્મા એસ એતેસુ દ્વીસુ ભવેસુ, ચતૂસુ યોનીસુ, દ્વીસુ ગતીસુ, ચતૂસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ, ચતૂસુ સત્તાવાસેસુ ચ એકવીસતિયા વિપાકવિઞ્ઞાણાનં વુત્તનયેનેવ પચ્ચયો હોતિ યથાસમ્ભવં પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ.

અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો પન યસ્મા એકસ્મિંયેવ કામભવે ચતૂસુ યોનીસુ, અવસેસાસુ તીસુ ગતીસુ , નાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીસઙ્ખાતાય એકિસ્સા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા, તાદિસેયેવ ચ એકસ્મિં સત્તાવાસે પટિસન્ધિવસેન વિપચ્ચતિ, તસ્મા એસ એકસ્મિં ભવે, ચતૂસુ યોનીસુ, તીસુ ગતીસુ, એકિસ્સા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા, એકમ્હિ ચ સત્તાવાસે સત્તન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં વુત્તનયેનેવ પચ્ચયો પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ.

આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો પન યસ્મા એકસ્મિંયેવ અરૂપભવે, એકિસ્સા ઓપપાતિકયોનિયા, એકિસ્સા દેવગતિયા, આકાસાનઞ્ચાયતનાદિકાસુ તીસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ, આકાસાનઞ્ચાયતનાદિકેસુ ચ ચતૂસુ સત્તાવાસેસુ પટિસન્ધિવસેન વિપચ્ચતિ, તસ્મા એસ એકસ્મિં ભવે, એકિસ્સા યોનિયા, એકિસ્સા ગતિયા, તીસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ, ચતૂસુ સત્તાવાસેસુ ચતુન્નં વિઞ્ઞાણાનં વુત્તનયેનેવ પચ્ચયો હોતિ પટિસન્ધિયં પવત્તે ચાતિ. એવં,

પટિસન્ધિપવત્તીનં , વસેનેતે ભવાદિસુ;
વિજાનિતબ્બા સઙ્ખારા, યથા યેસઞ્ચ પચ્ચયાતિ.

અયં ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ’’ન્તિ પદસ્મિં વિત્થારકથા.

વિઞ્ઞાણપચ્ચયાનામરૂપપદવિત્થારકથા

૬૩૮. વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપપદે –

વિભાગા નામરૂપાનં, ભવાદીસુ પવત્તિતો;
સઙ્ગહા પચ્ચયનયા, વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

વિભાગા નામરૂપાનન્તિ એત્થ હિ **નામ**ન્તિ આરમ્મણાભિમુખં નમનતો વેદનાદયો તયો ખન્ધા, **રૂપ**ન્તિ ચત્તારિ મહાભૂતાનિ ચતુન્નઞ્ચ મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપં. તેસં વિભાગો ખન્ધનિદ્દેસે વુત્તોયેવાતિ. એવં તાવેત્થ વિભાગા નામરૂપાનં વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

ભવાદીસુ પવત્તિતોતિ એત્થ ચ નામં એકં સત્તાવાસં ઠપેત્વા સબ્બભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસેસસત્તાવાસેસુ પવત્તતિ, રૂપં દ્વીસુ ભવેસુ, ચતૂસુ યોનીસુ, પઞ્ચસુ ગતીસુ, પુરિમાસુ ચતૂસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ, પઞ્ચસુ સત્તાવાસેસુ પવત્તતિ.

એવં પવત્તમાને ચ એતસ્મિં નામરૂપે યસ્મા અભાવકગબ્ભસેય્યકાનં અણ્ડજાનઞ્ચ પટિસન્ધિક્ખણે વત્થુકાયદસકવસેન રૂપતો દ્વેસન્તતિસીસાનિ, તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધા પાતુભવન્તિ, તસ્મા તેસં વિત્થારેન રૂપરૂપતો વીસતિ ધમ્મા, તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધાતિ એતે તેવીસતિ ધમ્મા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ વેદિતબ્બા. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન એકસન્તતિસીસતો નવ રૂપધમ્મે અપનેત્વા ચુદ્દસ. સભાવકાનં ભાવદસકં પક્ખિપિત્વા તેત્તિંસ, તેસમ્પિ અગ્ગહિતગ્ગહણેન સન્તતિસીસદ્વયતો અટ્ઠારસ રૂપધમ્મે અપનેત્વા પન્નરસ.

યસ્મા ચ ઓપપાતિકસત્તેસુ બ્રહ્મકાયિકાદીનં પટિસન્ધિક્ખણે ચક્ખુસોતવત્થુદસકાનં, જીવિતિન્દ્રિયનવકસ્સ ચ વસેન રૂપતો ચત્તારિ સન્તતિસીસાનિ, તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધા પાતુભવન્તિ, તસ્મા તેસં વિત્થારેન રૂપરૂપતો એકૂનચત્તાલીસ ધમ્મા, તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધાતિ એતે બાચત્તાલીસ ધમ્મા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ વેદિતબ્બા. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન સન્તતિસીસત્તયતો સત્તવીસતિ ધમ્મે અપનેત્વા પન્નરસ.

કામભવે પન યસ્મા સેસઓપપાતિકાનં, સંસેદજાનં વા સભાવકપરિપુણ્ણાયતનાનં પટિસન્ધિક્ખણે રૂપતો સત્ત સન્તતિસીસાનિ, તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધા પાતુભવન્તિ, તસ્મા તેસં વિત્થારેન રૂપરૂપતો સત્તતિ ધમ્મા, તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધાતિ એતે તેસત્તતિ ધમ્મા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ વેદિતબ્બા. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન રૂપસન્તતિસીસછક્કતો ચતુપઞ્ઞાસ ધમ્મે અપનેત્વા એકૂનવીસતિ. એસ ઉક્કંસો. અવકંસેન પન તંતંરૂપસન્તતિસીસવિકલાનં તસ્સ તસ્સ વસેન હાપેત્વા હાપેત્વા સઙ્ખેપતો વિત્થારતો ચ પટિસન્ધિયં વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપસઙ્ખા વેદિતબ્બા.

અરૂપીનં પન તયોવ અરૂપિનો ખન્ધા. અસઞ્ઞીનં રૂપતો જીવિતિન્દ્રિયનવકમેવાતિ. એસ તાવ પટિસન્ધિયં નયો.

પવત્તે પન સબ્બત્થ રૂપપ્પવત્તિદેસે પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણે પટિસન્ધિચિત્તેન સહ પવત્તઉતુતો ઉતુસમુટ્ઠાનં સુદ્ધટ્ઠકં પાતુભવતિ. પટિસન્ધિચિત્તં પન રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ. તઞ્હિ યથા પપાતે પતિતપુરિસો પરસ્સ પચ્ચયો હોતું ન સક્કોતિ, એવં વત્થુદુબ્બલતાય દુબ્બલત્તા રૂપં સમુટ્ઠાપેતું ન સક્કોતિ. પટિસન્ધિચિત્તતો પન ઉદ્ધં પઠમભવઙ્ગતો પભુતિ ચિત્તસમુટ્ઠાનં સુદ્ધટ્ઠકં, સદ્દપાતુભાવકાલે પટિસન્ધિક્ખણતો ઉદ્ધં પવત્તઉતુતો ચેવ ચિત્તતો ચ સદ્દનવકં, યે પન કબળીકારાહારૂપજીવિનો ગબ્ભસેય્યકસત્તા, તેસં,

> ‘‘યઞ્ચસ્સ ભુઞ્જતિ માતા, અન્નં પાનઞ્ચ ભોજનં;
> તેન સો તત્થ યાપેતિ, માતુકુચ્છિગતો નરો’’તિ. –

વચનતો માતરા અજ્ઝોહરિતાહારેન અનુગતે સરીરે, ઓપપાતિકાનં સબ્બપઠમં અત્તનો મુખગતં ખેળં અજ્ઝોહરણકાલે આહારસમુટ્ઠાનં સુદ્ધટ્ઠકન્તિ ઇદં આહારસમુટ્ઠાનસ્સ સુદ્ધટ્ઠકસ્સ, ઉતુચિત્તસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ ઉક્કંસતો દ્વિન્નં નવકાનં વસેન છબ્બીસતિવિધં, પુબ્બે એકેકચિત્તક્ખણે તિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જમાનં વુત્તં કમ્મસમુટ્ઠાનઞ્ચ સત્તતિવિધન્તિ છન્નવુતિવિધં રૂપં, તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધાતિ સમાસતો નવનવુતિ ધમ્મા. યસ્મા વા સદ્દો અનિયતો કદાચિદેવ પાતુભાવતો, તસ્મા દુવિધમ્પિ તં અપનેત્વા ઇમે સત્તનવુતિ ધમ્મા યથાસમ્ભવં સબ્બસત્તાનં વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ વેદિતબ્બં. તેસં હિ સુત્તાનમ્પિ પમત્તાનમ્પિ ખાદન્તાનમ્પિ પિવન્તાનમ્પિ દિવા ચ રત્તિઞ્ચ એતે વિઞ્ઞાણપચ્ચયા પવત્તન્તિ. તઞ્ચ નેસં વિઞ્ઞાણપચ્ચયભાવં પરતો વણ્ણયિસ્સામ.

યમ્પનેતમેત્થ કમ્મજરૂપં, તં ભવયોનિગતિઠિતિસત્તાવાસેસુ સબ્બપઠમં પતિટ્ઠહન્તમ્પિ તિસમુટ્ઠાનિકરૂપેન અનુપત્થદ્ધં ન સક્કોતિ સણ્ઠાતું, નાપિ તિસમુટ્ઠાનિકં તેન અનુપત્થદ્ધં. અથ ખો વાતબ્ભાહતાપિ ચતુદ્દિસા વવત્થાપિતા નળકલાપિયો વિય, ઊમિવેગબ્ભાહતાપિ મહાસમુદ્દે કત્થચિ લદ્ધપતિટ્ઠા ભિન્નવાહનિકા વિય ચ અઞ્ઞમઞ્ઞુપત્થદ્ધાનેવેતાનિ અપતમાનાનિ સણ્ઠહિત્વા એકમ્પિ વસ્સં દ્વેપિ વસ્સાનિ…પે॰… વસ્સસતમ્પિ યાવ તેસં સત્તાનં આયુક્ખયો વા પુઞ્ઞક્ખયો વા, તાવ પવત્તન્તીતિ. એવં ભવાદીસુ પવત્તિતોપેત્થ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૬૩૯. **સઙ્ગહા**તિ એત્થ ચ યં આરુપ્પે પવત્તિપટિસન્ધીસુ, પઞ્ચવોકારભવે ચ પવત્તિયં વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામમેવ, યઞ્ચ અસઞ્ઞેસુ સબ્બત્થ, પઞ્ચવોકારભવે ચ પવત્તિયં વિઞ્ઞાણપચ્ચયા રૂપમેવ, યઞ્ચ પઞ્ચવોકારભવે સબ્બત્થ વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં, તં સબ્બં નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ નામરૂપઞ્ચ નામરૂપન્તિ એવં એકદેસસરૂપેકસેસનયેન સઙ્ગહેત્વા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ વેદિતબ્બં.

અસઞ્ઞેસુ વિઞ્ઞાણાભાવા અયુત્તન્તિ ચે, નાયુત્તં. ઇદમ્પિ,

> નામરૂપસ્સ યં હેતુ, વિઞ્ઞાણં તં દ્વિધા મતં;
> વિપાકમવિપાકઞ્ચ, યુત્તમેવ યતો ઇદં.

યઞ્હિ નામરૂપસ્સ હેતુ વિઞ્ઞાણં, તં વિપાકાવિપાકભેદતો દ્વેધા મતં. ઇદઞ્ચ અસઞ્ઞસત્તેસુ કમ્મસમુટ્ઠાનત્તા પઞ્ચવોકારભવે પવત્તઅભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણપચ્ચયા રૂપં. તથા પઞ્ચવોકારે પવત્તિયં કુસલાદિચિત્તક્ખણે કમ્મસમુટ્ઠાનન્તિ યુત્તમેવ ઇદં. એવં સઙ્ગહતોપેત્થ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૬૪૦. પચ્ચયનયાતિ એત્થ હિ,

> નામસ્સ પાકવિઞ્ઞાણં, નવધા હોતિ પચ્ચયો;
> વત્થુરૂપસ્સ નવધા, સેસરૂપસ્સ અટ્ઠધા.
>
> અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણં, હોતિ રૂપસ્સ એકધા;
> તદઞ્ઞં પન વિઞ્ઞાણં, તસ્સ તસ્સ યથારહં.

યઞ્હેતં પટિસન્ધિયં પવત્તિયં વા વિપાકસઙ્ખાતં નામં, તસ્સ રૂપમિસ્સસ્સ વા અમિસ્સસ્સ વા પટિસન્ધિકં વા અઞ્ઞં વા વિપાકવિઞ્ઞાણં સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તવિપાકાહારિન્દ્રિયઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ નવધા પચ્ચયો હોતિ.

વત્થુરૂપસ્સ પટિસન્ધિયં સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયવિપાકાહારિન્દ્રિયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ નવધા પચ્ચયો હોતિ. ઠપેત્વા પન વત્થુરૂપં સેસરૂપસ્સ ઇમેસુ નવસુ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયં અપનેત્વા સેસેહિ અટ્ઠહિ પચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ.

અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણં પન અસઞ્ઞસત્તરૂપસ્સ વા પઞ્ચવોકારભવે વા કમ્મજસ્સ રૂપસ્સ સુત્તન્તિકપરિયાયતો ઉપનિસ્સયવસેન એકધાવ પચ્ચયો હોતિ. અવસેસં પઠમભવઙ્ગતો પભુતિ સબ્બમ્પિ વિઞ્ઞાણં તસ્સ તસ્સ નામરૂપસ્સ યથારહં પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બં. વિત્થારતો પન તસ્સ પચ્ચયનયે દસ્સિયમાને સબ્બાપિ પટ્ઠાનકથા વિત્થારેતબ્બા હોતીતિ ન નં આરભામ.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ''પટિસન્ધિનામરૂપં વિઞ્ઞાણપચ્ચયા હોતી''તિ? સુત્તતો યુત્તિતો ચ. સુત્તે હિ ''ચિત્તાનુપરિવત્તિનો ધમ્મા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૬૨) નયેન બહુધા વેદનાદીનં વિઞ્ઞાણપચ્ચયતા સિદ્ધા. યુત્તિતો પન,

> ચિત્તજેન હિ રૂપેન, ઇધ દિટ્ઠેન સિજ્ઝતિ;
> અદિટ્ઠસ્સાપિ રૂપસ્સ, વિઞ્ઞાણં પચ્ચયો ઇતિ.

ચિત્તે હિ પસન્ને અપ્પસન્ને વા તદનુરૂપાનિ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જમાનાનિ દિટ્ઠાનિ. દિટ્ઠેન ચ અદિટ્ઠસ્સ અનુમાનં હોતીતિ ઇમિના ઇધ દિટ્ઠેન ચિત્તજરૂપેન અદિટ્ઠસ્સાપિ પટિસન્ધિરૂપસ્સ વિઞ્ઞાણં પચ્ચયો હોતીતિ જાનિતબ્બમેતં. કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સાપિ હિ તસ્સ ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સેવ વિઞ્ઞાણપચ્ચયતા પટ્ઠાને આગતાતિ. એવં પચ્ચયનયતોપેત્થ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયોતિ.

અયં ''વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ''ન્તિ પદસ્મિં વિત્થારકથા.

નામરૂપપચ્ચયાસળાયતનપદવિત્થારકથા

૬૪૧. નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનપદે –

> નામં ખન્ધત્તયં રૂપં, ભૂતવત્થાદિકં મતં;

કતેકસેસં તં તસ્સ, તાદિસસ્સેવ પચ્ચયો.

યઞ્હેતં સળાયતનસ્સેવ પચ્ચયભૂતં નામરૂપં, તત્થ નામન્તિ વેદનાદિક્ખન્ધત્તયં, રૂપં પન સસન્તતિપરિયાપન્નં નિયમતો ચત્તારિ ભૂતાનિ છ વત્થૂનિ જીવિતિન્દ્રિયન્તિ એવં ભૂતવત્થાદિકં મતન્તિ વેદિતબ્બં. તં પન નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ નામરૂપઞ્ચ નામરૂપન્તિ એવં કતેકસેસં છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચ સળાયતનન્તિ એવં કતેકસેસસ્સેવ સળાયતનસ્સ પચ્ચયોતિ વેદિતબ્બં. કસ્મા? યસ્મા આરુપ્પે નામમેવ પચ્ચયો, તઞ્ચ છટ્ઠાયતનસ્સેવ ન અઞ્ઞસ્સ. ‘‘નામપચ્ચયા છટ્ઠાયતન’’ન્તિ (વિભ॰ ૩૨૨) હિ વિભઙ્ગે વુત્તં.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ‘‘નામરૂપં સળાયતનસ્સ પચ્ચયો’’તિ? નામરૂપભાવે ભાવતો. તસ્સ તસ્સ હિ નામસ્સ રૂપસ્સ ચ ભાવે તં તં આયતનં હોતિ, ન અઞ્ઞથા. સા પનસ્સ તબ્ભાવભાવિતા પચ્ચયનયસ્મિં યેવ આવિભવિસ્સતિ. તસ્મા,

પટિસન્ધિયા પવત્તે વા, હોતિ યં યસ્સ પચ્ચયો;
યથા ચ પચ્ચયો હોતિ, તથા નેય્યં વિભાવિના.

તત્રાયમત્થદીપના –

નામમેવ હિ આરુપ્પે, પટિસન્ધિપવત્તિસુ;
પચ્ચયો સત્તધા છધા, હોતિ તં અવકંસતો.

કથં? **પટિસન્ધિયં** તાવ અવકંસતો સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તવિપાકઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ સત્તધા નામં છટ્ઠાયતનસ્સ પચ્ચયો હોતિ. કિઞ્ચિ પનેત્થ હેતુપચ્ચયેન, કિઞ્ચિ આહારપચ્ચયેનાતિ એવં અઞ્ઞથાપિ પચ્ચયો હોતિ, તસ્સ વસેન ઉક્કંસાવકંસો વેદિતબ્બો.

પવત્તેપિ વિપાકં વુત્તનયેનેવ પચ્ચયો હોતિ, ઇતરં પન અવકંસતો વુત્તપ્પકારેસુ પચ્ચયેસુ વિપાકપચ્ચયવજ્જેહિ છહિ પચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ. કિઞ્ચિ પનેત્થ હેતુપચ્ચયેન, કિઞ્ચિ આહારપચ્ચયેનાતિ એવં અઞ્ઞથાપિ પચ્ચયો હોતિ, તસ્સ વસેન ઉક્કંસાવકંસો વેદિતબ્બો.

અઞ્ઞસ્મિમ્પિ ભવે નામં, તથેવ પટિસન્ધિયં;
છટ્ઠસ્સ ઇતરેસં તં, છહાકારેહિ પચ્ચયો.

આરુપ્પતો હિ અઞ્ઞસ્મિમ્પિ પઞ્ચવોકારભવે તં વિપાકનામં હદયવત્થુનો સહાયં હુત્વા છટ્ઠસ્સ મનાયતનસ્સ યથા આરુપ્પે વુત્તં, તથેવ અવકંસતો સત્તધા પચ્ચયો હોતિ. ઇતરેસં પન તં પઞ્ચન્નં ચક્ખાયતનાદીનં ચતુમહાભૂતસહાયં હુત્વા સહજાતનિસ્સયવિપાકવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન છહાકારેહિ પચ્ચયો હોતિ. કિઞ્ચિ પનેત્થ હેતુપચ્ચયેન, કિઞ્ચિ આહારપચ્ચયેનાતિ એવં અઞ્ઞથાપિ પચ્ચયો હોતિ, તસ્સ વસેન ઉક્કંસાવકંસો વેદિતબ્બો.

પવત્તેપિ તથા હોતિ, પાકં પાકસ્સ પચ્ચયો;
અપાકં અવિપાકસ્સ, છધા છટ્ઠસ્સ પચ્ચયો.

પવત્તેપિ હિ પઞ્ચવોકારભવે યથા પટિસન્ધિયં, તથેવ વિપાકનામં વિપાકસ્સ છટ્ઠાયતનસ્સ અવકંસતો સત્તધા પચ્ચયો હોતિ. અવિપાકં પન અવિપાકસ્સ છટ્ઠસ્સ અવકંસતોવ તતો વિપાકપચ્ચયં અપનેત્વા છધા પચ્ચયો હોતિ. વુત્તનયેનેવ પનેત્થ ઉક્કંસાવકંસો વેદિતબ્બો.

તત્થેવ સેસપઞ્ચન્નં, વિપાકં પચ્ચયો ભવે;
ચતુધા અવિપાકમ્પિ, એવમેવ પકાસિતં.

તત્થેવ હિ પવત્તે સેસાનં ચક્ખાયતનાદીનં પઞ્ચન્નં ચક્ખુપસાદાદિવત્થુકં ઇતરમ્પિ વિપાકનામં પચ્છાજાતવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ ચતુધા પચ્ચયો હોતિ. યથા ચ વિપાકં, અવિપાકમ્પિ એવમેવ પકાસિતં. તસ્મા કુસલાદિભેદમ્પિ તેસં ચતુધા પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બં. એવં તાવ નામમેવ પટિસન્ધિયં પવત્તે વા યસ્સ યસ્સ આયતનસ્સ પચ્ચયો હોતિ, યથા ચ પચ્ચયો હોતિ, તથા વેદિતબ્બં.

રૂપં પનેત્થ આરુપ્પે, ભવે ભવતિ પચ્ચયો;
ન એકાયતનસ્સાપિ, પઞ્ચક્ખન્ધભવે પન.

રૂપતો સન્ધિયં વત્થુ, છધા છટ્ઠસ્સ પચ્ચયો;
ભૂતાનિ ચતુધા હોન્તિ, પઞ્ચન્નં અવિસેસતો.

રૂપતો હિ પટિસન્ધિયં વત્થુરૂપં છટ્ઠસ્સ મનાયતનસ્સ સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ છધા પચ્ચયો હોતિ. ચત્તારિ પન ભૂતાનિ અવિસેસતો પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ યં યં આયતનં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ તસ્સ વસેન પઞ્ચન્નમ્પિ ચક્ખાયતનાદીનં સહજાતનિસ્સયઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ ચતુધા પચ્ચયા હોન્તિ.

તિધા જીવિતમેતેસં, આહારો ચ પવત્તિયં;
તાનેવ છધા છટ્ઠસ્સ, વત્થુ તસ્સેવ પઞ્ચધા.

એતેસં પન ચક્ખાદીનં પઞ્ચન્નં પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ અત્થિ અવિગતઇન્દ્રિયવસેન રૂપજીવિતં તિધા પચ્ચયો હોતિ. આહારો ચ અત્થિઅવિગતાહારવસેન તિવિધા પચ્ચયો હોતિ, સો ચ ખો યે સત્તા આહારૂપજીવિનો, તેસં આહારાનુગતે કાયે પવત્તિયંયેવ, નો પટિસન્ધિયં. તાનિ પન પઞ્ચ ચક્ખાયતનાદીનિ છટ્ઠસ્સ ચક્ખુ સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતસ્સ મનાયતનસ્સ નિસ્સયપુરેજાતઇન્દ્રિયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન છહાકારેહિ પચ્ચયા હોન્તિ પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. ઠપેત્વા પન પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ તસ્સેવ અવસેસમનાયતનસ્સ વત્થુરૂપં નિસ્સયપુરેજાતવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન પઞ્ચધા પચ્ચયો હોતિ પવત્તેયેવ, નો પટિસન્ધિયં. એવં રૂપમેવ પટિસન્ધિયં પવત્તે વા યસ્સ યસ્સ આયતનસ્સ પચ્ચયો હોતિ, યથા ચ પચ્ચયો હોતિ, તથા વેદિતબ્બં.

નામરૂપં પનુભયં, હોતિ યં યસ્સ પચ્ચયો;
યથા ચ તમ્પિ સબ્બત્થ, વિઞ્ઞાતબ્બં વિભાવિના.

સેય્યથિદં . પટિસન્ધિયં તાવ પઞ્ચવોકારભવે ખન્ધત્તયવત્થુરૂપસઙ્ખાતં નામરૂપં છટ્ઠાયતનસ્સ સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયવિપાકસમ્પયુત્તવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયાદીહિ પચ્ચયો હોતીતિ. ઇદમેત્થ

મુખમત્તં. વુત્તનયાનુસારેન પન સક્કા સબ્બં યોજેતુન્તિ ન એત્થ વિત્થારો દસ્સિતોતિ.

અયં ‘‘નામરૂપપચ્ચયા સળાયતન’’ન્તિ પદસ્મિં વિત્થારકથા.

સળાયતનપચ્ચયાફસ્સપદવિત્થારકથા

૬૪૨. સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સપદે –

સળેવ ફસ્સા સઙ્ખેપા, ચક્ખુસમ્ફસ્સઆદયો;
વિઞ્ઞાણમિવ બાત્તિંસ, વિત્થારેન ભવન્તિ તે.

સઙ્ખેપેન હિ સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સોતિ ચક્ખુસમ્ફસ્સો, સોતસમ્ફસ્સો, ઘાનસમ્ફસ્સો, જિવ્હાસમ્ફસ્સો, કાયસમ્ફસ્સો, મનોસમ્ફસ્સોતિ ઇમે ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો છ એવ ફસ્સા ભવન્તિ. વિત્થારેન પન ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો પઞ્ચ કુસલવિપાકા, પઞ્ચ અકુસલવિપાકાતિ દસ, સેસા બાવીસતિ-લોકિયવિપાકવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા ચ બાવીસતીતિ એવં સબ્બેપિ સઙ્ખારપચ્ચયા વુત્તવિઞ્ઞાણમિવ બાત્તિંસ હોન્તિ.

યં પનેતસ્સ બાત્તિંસવિધસ્સાપિ ફસ્સસ્સ પચ્ચયો સળાયતનં, તત્થ,

છટ્ઠેન સહ અજ્ઝત્તં, ચક્ખાદિં બાહિરેહિપિ;
સળાયતનમિચ્છન્તિ, છહિ સદ્ધિં વિચક્ખણા.

તત્થ યે તાવ ‘‘ઉપાદિણ્ણકપવત્તિકથા અય’’ન્તિ સકસન્તતિપરિયાપન્નમેવ પચ્ચયં પચ્ચયુપ્પન્નઞ્ચ દીપેન્તિ, તે ‘‘છટ્ઠાયતનપચ્ચયા ફસ્સો’’તિ (વિભ॰ ૩૨૨) પાળિઅનુસારતો આરુપ્પે છટ્ઠાયતનઞ્ચ, અઞ્ઞત્થ સબ્બસઙ્ગહતો સળાયતનઞ્ચ ફસ્સસ્સ પચ્ચયોતિ એકદેસસરૂપેકસેસં કત્વા છટ્ઠેન સહ અજ્ઝત્તં ચક્ખાદિં સળાયતનન્તિ ઇચ્છન્તિ. તઞ્હિ છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચ સળાયતનન્ત્વેવ સઙ્ખં ગચ્છતિ.

યે પન પચ્ચયુપ્પન્નમેવ એકસન્તતિપરિયાપન્નં દીપેન્તિ, પચ્ચયં પન ભિન્નસન્તાનમ્પિ, તે યં યં આયતનં ફસ્સસ્સ પચ્ચયો હોતિ, તં સબ્બમ્પિ દીપેન્તા બાહિરમ્પિ પરિગ્ગહેત્વા તદેવ છટ્ઠેન સહ અજ્ઝત્તં બાહિરેહિપિ રૂપાયતનાદીહિ સદ્ધિં સળાયતનન્તિ ઇચ્છન્તિ. તમ્પિ હિ છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચ સળાયતનન્તિ એતેસં એકસેસે કતે સળાયતનન્ત્વેવ સઙ્ખં ગચ્છતિ.

એત્થાહ – ન સબ્બાયતનેહિ એકો ફસ્સો સમ્ભોતિ, નાપિ એકમ્હા આયતના સબ્બે ફસ્સા, અયઞ્ચ સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સોતિ એકોવ વુત્તો, સો કસ્માતિ. તત્રિદં વિસ્સજ્જનં – સચ્ચમેતં, સબ્બેહિ એકો, એકમ્હા વા સબ્બે ન સમ્ભોન્તિ, સમ્ભોતિ પન અનેકેહિ એકો. યથા ચક્ખુસમ્ફસ્સો ચક્ખાયતના રૂપાયતના ચક્ખુવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતા મનાયતના અવસેસસમ્પયુત્તધમ્માયતના ચાતિ એવં સબ્બત્થ યથાનુરૂપં યોજેતબ્બં. તસ્મા એવ હિ,

એકોપનેકાયતનપ્પભવો ઇતિ દીપિતો;
ફસ્સોયં એકવચનનિદ્દેસેનીધ તાદિના.

એકવચનનિદ્દેસેનાતિ સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સોતિ ઇમિના એકવચનનિદ્દેસેન અનેકેહિ આયતનેહિ એકો ફસ્સો હોતીતિ તાદિના દીપિતોતિ અત્થો. આયતનેસુ પન,

છધા પઞ્ચ તતો એકં, નવધા બાહિરાનિ છ;
યથાસમ્ભવમેતસ્સ, પચ્ચયત્તે વિભાવયે.

તત્રાયં વિભાવના – ચક્ખાયતનાદીનિ તાવ પઞ્ચ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદિભેદતો પઞ્ચવિધસ્સ ફસ્સસ્સ નિસ્સયપુરેજાતિન્દ્રિયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન છધા પચ્ચયા હોન્તિ. તતો પરં એકં વિપાકમનાયતનં અનેકભેદસ્સ વિપાકમનોસમ્ફસ્સસ્સ સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયવિપાકાહારઇન્દ્રિયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન નવધા પચ્ચયો હોતિ. બાહિરેસુ પન રૂપાયતનં ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ આરમ્મણપુરેજાતઅત્થિઅવિગતવસેન ચતુધા પચ્ચયો હોતિ. તથા સદ્દાયતનાદીનિ સોતસમ્ફસ્સાદીનં. મનોસમ્ફસ્સસ્સ પન તાનિ ચ ધમ્માયતનઞ્ચ તથા ચ આરમ્મણપચ્ચયમત્તેનેવ ચાતિ એવં બાહિરાનિ છ યથાસમ્ભવમેતસ્સ પચ્ચયત્તે વિભાવયેતિ.

અયં ‘‘સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો’’તિ પદસ્મિં વિત્થારકથા.

ફસ્સપચ્ચયાવેદનાપદવિત્થારકથા

૬૪૩. ફસ્સપચ્ચયા વેદનાપદે –

દ્વારતો વેદના વુત્તા, ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિકા;
સળેવ તા પભેદેન, એકૂનનવુતી મતા.

એતસ્સપિ પદસ્સ વિભઙ્ગે ‘‘ચક્ખુસમ્ફસ્સજા વેદના. સોત… ઘાન… જિવ્હા… કાય… મનોસમ્ફસ્સજા વેદના’’તિ (વિભ॰ ૨૩૧) એવં દ્વારતો સળેવ વેદના વુત્તા, તા પન પભેદેન એકૂનનવુતિયા ચિત્તેહિ સમ્પયુત્તત્તા એકૂનનવુતિ મતા.

વેદનાસુ પનેતાસુ, ઇધ બાત્તિંસ વેદના;
વિપાકચિત્તયુત્તાવ, અધિપ્પેતાતિ ભાસિતા.

અટ્ઠધા તત્થ પઞ્ચન્નં, પઞ્ચદ્વારમ્હિ પચ્ચયો;
સેસાનં એકધા ફસ્સો, મનોદ્વારેપિ સો તથા.

તત્થ હિ પઞ્ચદ્વારે ચક્ખુપસાદાદિવત્થુકાનં પઞ્ચન્નં વેદનાનં ચક્ખુસમ્ફસ્સાદિકો ફસ્સો સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયવિપાકઆહારસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન અટ્ઠધા પચ્ચયો હોતિ. સેસાનં પન એકેકસ્મિં દ્વારે સમ્પટિચ્છનસન્તીરણતદારમ્મણવસેન પવત્તાનં કામાવચરવિપાકવેદનાનં સો ચક્ખુસમ્ફસ્સાદિકો ફસ્સો ઉપનિસ્સયવસેન એકધાવ પચ્ચયો હોતિ.

મનોદ્વારેપિ સો તથાતિ મનોદ્વારેપિ હિ તદારમ્મણવસેન પવત્તાનં કામાવચરવિપાકવેદનાનં સો સહજાતમનોસમ્ફસ્સસઙ્ખાતો ફસ્સો તથેવ અટ્ઠધા પચ્ચયો હોતિ, પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેન પવત્તાનં

તેભૂમકવિપાકવેદનાનમ્પિ. યા પન તા મનોદ્વારે તદારમ્મણવસેન પવત્તા કામાવચરવેદના, તાસં મનોદ્વારાવજ્જનસમ્પયુત્તો મનોસમ્ફસ્સો ઉપનિસ્સયવસેન એકધાવ પચ્ચયો હોતીતિ.

અયં ''ફસ્સપચ્ચયા વેદના''તિ પદસ્મિં વિત્થારકથા.

વેદનાપચ્ચયાતણ્હાપદવિત્થારકથા

૬૪૪. વેદનાપચ્ચયા તણ્હાપદે –

રૂપતણ્હાદિભેદેન, છ તણ્હા ઇધ દીપિતા;
એકેકા તિવિધા તત્થ, પવત્તાકારતો મતા.

ઇમસ્મિં હિ પદે સેટ્ઠિપુત્તો બ્રાહ્મણપુત્તોતિ પિતિતો નામવસેન પુત્તો વિય ''રૂપતણ્હા. સદ્દ... ગન્ધ... રસ... ફોટ્ઠબ્બ... ધમ્મતણ્હા''તિ (વિભ॰ ૨૩૨) આરમ્મણતો નામવસેન વિભઙ્ગે છ તણ્હા દીપિતા.

તાસુ પન તણ્હાસુ એકેકા તણ્હા પવત્તિઆકારતો કામતણ્હા, ભવતણ્હા, વિભવતણ્હાતિ એવં તિવિધા મતા. રૂપતણ્હાયેવ હિ યદા ચક્ખુસ્સ આપાથમાગતં રૂપારમ્મણં કામસ્સાદવસેન અસ્સાદયમાના પવત્તતિ, તદા **કામતણ્હા** નામ હોતિ. યદા તદેવારમ્મણં ''ધુવં સસ્સત''ન્તિ પવત્તાય સસ્સતદિટ્ઠિયા સદ્ધિં પવત્તતિ, તદા **ભવતણ્હા** નામ હોતિ. સસ્સતદિટ્ઠિસહગતો હિ રાગો ભવતણ્હાતિ વુચ્ચતિ. યદા પન તદેવારમ્મણં ''ઉચ્છિજ્જતિ વિનસ્સતી''તિ પવત્તાય ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા સદ્ધિં પવત્તતિ, તદા **વિભવતણ્હા** નામ હોતિ. ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતો હિ રાગો વિભવતણ્હાતિ વુચ્ચતિ. એસ નયો સદ્દતણ્હાદીસુપીતિ. એતા અટ્ઠારસ તણ્હા હોન્તિ.

તા અજ્ઝત્તરૂપાદીસુ અટ્ઠારસ, બહિદ્ધા અટ્ઠારસાતિ છત્તિંસ. ઇતિ અતીતા છત્તિંસ, અનાગતા છત્તિંસ, પચ્ચુપ્પન્ના છત્તિંસાતિ અટ્ઠસતં તણ્હા હોન્તિ. તા પુન સઙ્ખેપ્પમાણા રૂપાદિઆરમ્મણવસેન છ, કામતણ્હાદિવસેન વા તિસ્સોવ તણ્હા હોન્તીતિ વેદિતબ્બા.

યસ્મા પનિમે સત્તા પુત્તં અસ્સાદેત્વા પુત્તે મમત્તેન ધાતિયા વિય રૂપાદિઆરમ્મણવસેન ઉપ્પજ્જમાનં વેદનં અસ્સાદેત્વા વેદનાય મમત્તેન રૂપાદિઆરમ્મણદાયકાનં ચિત્તકાર-ગન્ધબ્બ-ગન્ધિક-સૂદ-તન્તવાયરસાયનવિધાયકવેજ્જાદીનં મહાસક્કારં કરોન્તિ. તસ્મા સબ્બાપેસા વેદનાપચ્ચયા તણ્હા હોતીતિ વેદિતબ્બા.

યસ્મા ચેત્થ અધિપ્પેતા, વિપાકસુખવેદના;
એકાવ એકધાવેસા, તસ્મા તણ્હાય પચ્ચયો.

એકધાતિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેનેવ પચ્ચયો હોતિ. યસ્મા વા,

દુક્ખી સુખં પત્થયતિ, સુખી ભિય્યોપિ ઇચ્છતિ;
ઉપેક્ખા પન સન્તત્તા, સુખમિચ્ચેવ ભાસિતા.

તણ્હાય પચ્ચયા તસ્મા, હોન્તિ તિસ્સોપિ વેદના;

વેદનાપચ્ચયા તણ્હા, ઇતિ વુત્તા મહેસિના.

વેદનાપચ્ચયા ચાપિ, યસ્મા નાનુસયં વિના;
હોતિ તસ્મા ન સા હોતિ, બ્રાહ્મણસ્સ વુસીમતોતિ.

અયં ‘‘વેદનાપચ્ચયા તણ્હા’’તિ પદસ્મિં વિત્થારકથા.

તણ્હાપચ્ચયાઉપાદાનપદવિત્થારકથા

૬૪૫. તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનપદે –

ઉપાદાનાનિ ચત્તારિ, તાનિ અત્થવિભાગતો;
ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારા, કમતો ચ વિભાવયે.

તત્રાયં વિભાવના – કામુપાદાનં, દિટ્ઠુપાદાનં, સીલબ્બતુપાદાનં, અત્તવાદુપાદાનન્તિ ઇમાનિ તાવેત્થ ચત્તારિ ઉપાદાનાનિ. તેસં અયં **અત્થવિભાગો** – વત્થુસઙ્ખાતં કામં ઉપાદિયતીતિ **કામુપાદાનં**, કામો ચ સો ઉપાદાનઞ્ચાતિપિ કામુપાદાનં. **ઉપાદાનન્તિ** દળ્હગ્ગહણં. દળ્હત્થો હેત્થ ઉપસદ્દો ઉપાયાસઉપકટ્ઠાદીસુ વિય. તથા દિટ્ઠિ ચ સા ઉપાદાનઞ્ચાતિ **દિટ્ઠુપાદાનં**. દિટ્ઠિં ઉપાદિયતીતિ વા દિટ્ઠુપાદાનં. ‘‘સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચા’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૩૧) હિ પુરિમદિટ્ઠિં ઉત્તરદિટ્ઠિ ઉપાદિયતિ. તથા સીલબ્બતં ઉપાદિયતીતિ **સીલબ્બતુપાદાનં**. સીલબ્બતઞ્ચ તં ઉપાદાનઞ્ચાતિપિ સીલબ્બતુપાદાનં. ગોસીલગોવતાદીનિ હિ ‘‘એવં સુદ્ધી’’તિ અભિનિવેસતો સયમેવ ઉપાદાનાનિ. તથા વદન્તિ એતેનાતિ વાદો. ઉપાદિયન્તિ એતેનાતિ ઉપાદાનં. કિં વદન્તિ, ઉપાદિયન્તિ વા? અત્તાનં. અત્તનો વાદુપાદાનં **અત્તવાદુપાદાનં**. અત્તવાદમત્તમેવ વા અત્તાતિ ઉપાદિયન્તિ એતેનાતિ અત્તવાદુપાદાનં. અયં તાવ તેસં અત્થવિભાગો.

ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારે પન કામુપાદાનં તાવ ‘‘તત્થ કતમં કામુપાદાનં? યો કામેસુ કામચ્છન્દો કામરાગો કામનન્દી કામતણ્હા કામસ્નેહો કામપરિળાહો કામમુચ્છા કામજ્ઝોસાનં, ઇદં વુચ્ચતિ કામુપાદાન’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૨૦; વિભ॰ ૯૩૮) આગતત્તા સઙ્ખેપતો તણ્હાદળ્હત્તં વુચ્ચતિ. **તણ્હાદળ્હત્તં** નામ પુરિમતણ્હાઉપનિસ્સયપચ્ચયેન દળ્હસમ્ભૂતા ઉત્તરતણ્હાવ. કેચિ પનાહુ ‘‘અપ્પત્તવિસયપત્થના તણ્હા અન્ધકારે ચોરસ્સ હત્થપ્પસારણં વિય, સમ્પત્તવિસયગ્ગહણં ઉપાદાનં તસ્સેવ ભણ્ડગ્ગહણં વિય. અપ્પિચ્છતાસન્તુટ્ઠિતાપટિપક્ખા ચ તે ધમ્મા. તથા પરિયેસનારક્ખદુક્ખમૂલા’’તિ. સેસુપાદાનત્તયં પન સઙ્ખેપતો દિટ્ઠિમત્તમેવ.

વિત્થારતો પન પુબ્બે રૂપાદીસુ વુત્તઅટ્ઠસતપ્પભેદાયપિ તણ્હાય દળ્હભાવો કામુપાદાનં. દસવત્થુકા મિચ્છાદિટ્ઠિ દિટ્ઠુપાદાનં. યથાહ – ‘‘તત્થ કતમં દિટ્ઠુપાદાનં? નત્થિ દિન્નં, નત્થિ યિટ્ઠં…પે॰… સચ્છિકત્વા પવેદેન્તીતિ યા એવરૂપા દિટ્ઠિ…પે॰… વિપરિયેસગ્ગાહો. ઇદં વુચ્ચતિ દિટ્ઠુપાદાન’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૨૧; વિભ॰ ૯૩૮). સીલબ્બતેહિ સુદ્ધીતિ પરામસનં પન સીલબ્બતુપાદાનં. યથાહ – ‘‘તત્થ કતમં સીલબ્બતુપાદાનં? સીલેન સુદ્ધિ, વતેન સુદ્ધિ, સીલબ્બતેન સુદ્ધીતિ યા એવરૂપા દિટ્ઠિ…પે॰… વિપરિયેસગ્ગાહો. ઇદં વુચ્ચતિ સીલબ્બતુપાદાન’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૨૨; વિભ॰ ૯૩૮). વીસતિવત્થુકા સક્કાયદિટ્ઠિ અત્તવાદુપાદાનં. યથાહ –

''તત્થ કતમં અત્તવાદુપાદાનં? ઇધ અસ્સુતવા પુથુજ્જનો...પે॰... સપ્પુરિસધમ્મે અવિનીતો રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતિ...પે॰... વિપરિયેસગ્ગાહો, ઇદં વુચ્ચતિ અત્તવાદુપાદાન''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૨૩; વિભ॰ ૯૩૮). અયમેત્થ ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારો.

કમતોતિ એત્થ પન તિવિધો કમો ઉપ્પત્તિક્કમો પહાનક્કમો દેસનાક્કમો ચ. તત્થ અનમતગ્ગે સંસારે ઇમસ્સ પઠમં ઉપ્પત્તીતિ અભાવતો કિલેસાનં નિપ્પરિયાયેન ઉપ્પત્તિક્કમો ન વુચ્ચતિ. પરિયાયેન પન યેભુય્યેન એકસ્મિં ભવે અત્તગ્ગાહપુબ્બઙ્ગમો સસ્સતુચ્છેદાભિનિવેસો, તતો ''સસ્સતો અયં અત્તા''તિ ગણ્હતો અત્તવિસુદ્ધત્થં સીલબ્બતુપાદાનં, ''ઉચ્છિજ્જતી''તિ ગણ્હતો પરલોકનિરપેક્ખસ્સ કામુપાદાનન્તિ એવં પઠમં અત્તવાદુપાદાનં, તતો દિટ્ઠિસીલબ્બતકામુપાદાનાનીતિ અયમેતેસં એકસ્મિં ભવે ઉપ્પત્તિક્કમો.

દિટ્ઠુપાદાનાદીનિ ચેત્થ પઠમં પહીયન્તિ સોતાપત્તિમગ્ગવજ્ઝત્તા. કામુપાદાનં પચ્છા, અરહત્તમગ્ગવજ્ઝત્તાતિ અયમેતેસં પહાનક્કમો.

મહાવિસયત્તા પન પાકટત્તા ચ એતેસુ કામુપાદાનં પઠમં દેસિતં. મહાવિસયં હિ તં અટ્ઠચિત્તસમ્પયોગા, અપ્પવિસયાનિ ઇતરાનિ ચતુચિત્તસમ્પયોગા, યેભુય્યેન ચ આલયરામત્તા પજાય પાકટં કામુપાદાનં, ન ઇતરાનિ. કામુપાદાન વા કામાનં સમધિગમત્થં કોતૂહલમઙ્ગલાદિબહુલો હોતિ, સાસ્સ દિટ્ઠીતિ તદનન્તરં દિટ્ઠુપાદાનં, તં પભિજ્જમાનં સીલબ્બતઅત્તવાદુપાદાનવસેન દુવિધં હોતિ. તસ્મિં દ્વયે ગોકિરિયં કુક્કુરકિરિયં વા દિસ્વાપિ વેદિતબ્બતો ઓળારિકન્તિ સીલબ્બતુપાદાનં પઠમં દેસિતં. સુખુમત્તા અન્તે અત્તવાદુપાદાનન્તિ અયમેતેસં દેસનાક્કમો.

તણ્હા ચ પુરિમસ્સેત્થ, એકધા હોતિ પચ્ચયો;
સત્તધા અટ્ઠધા વાપિ, હોતિ સેસત્તયસ્સ સા.

એત્થ ચ એવં દેસિતે ઉપાદાનચતુક્કે પુરિમસ્સ કામુપાદાનસ્સ કામતણ્હા ઉપનિસ્સયવસેન એકધાવ પચ્ચયો હોતિ, તણ્હાભિનન્દિતેસુ વિસયેસુ ઉપ્પત્તિતો. સેસત્તયસ્સ પન સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતહેતુવસેન સત્તધા વા, ઉપનિસ્સયેન સહ અટ્ઠધા વાપિ પચ્ચયો હોતિ. યદા ચ સા ઉપનિસ્સયવસેન પચ્ચયો હોતિ, તદા અસહજાતાવ હોતીતિ.

અયં ''તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાન''ન્તિ પદસ્મિં વિત્થારકથા.

ઉપાદાનપચ્ચયાભવપદવિત્થારકથા

૬૪૬. ઉપાદાનપચ્ચયા ભવપદે –

અત્થતો ધમ્મતો ચેવ, સાત્થતો ભેદસઙ્ગહા;
યં યસ્સ પચ્ચયો ચેવ, વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

તત્થ ભવતીતિ ભવો. સો કમ્મભવો ઉપપત્તિભવો ચાતિ દુવિધો હોતિ. યથાહ – ''ભવો દુવિધેન અત્થિ કમ્મભવો, અત્થિ ઉપપત્તિભવો''તિ (વિભ॰ ૨૩૪). તત્થ કમ્મમેવ ભવો કમ્મભવો, તથા ઉપપત્તિયેવ ભવો

ઉપપત્તિભવો. એત્થ ચ ઉપપત્તિ ભવતીતિ ભવો. કમ્મં પન યથા સુખકારણત્તા ''સુખો બુદ્ધાનં ઉપ્પાદો''તિ (ધ॰ પ॰ ૧૯૪) વુત્તો, એવં ભવકારણત્તા ફલવોહારેન ભવોતિ વેદિતબ્બન્તિ. એવં તાવેત્થ **અત્થતો** વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૬૪૭. **ધમ્મતો** પન કમ્મભવો તાવ સઙ્ખેપતો ચેતના ચેવ ચેતનાસમ્પયુત્તા ચ અભિજ્ઝાદયો કમ્મસઙ્ખાતા ધમ્મા. યથાહ – ''તત્થ કતમો કમ્મભવો? પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો (વિભ॰ ૨૩૪) પરિત્તભૂમકો વા મહાભૂમકો વા, અયં વુચ્ચતિ કમ્મભવો. સબ્બમ્પિ ભવગામિકમ્મં કમ્મભવો''તિ (વિભ॰ ૨૩૪). એત્થ હિ **પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**તિ તેરસ ચેતના. **અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**તિ દ્વાદસ. **આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો**તિ ચતસ્સો ચેતના. એવં **પરિત્તભૂમકો વા મહાભૂમકો વા**તિ એતેન તાસંયેવ ચેતનાનં મન્દબહુવિપાકતા વુત્તા. **સબ્બમ્પિ ભવગામિકમ્મ**ન્તિ ઇમિના પન ચેતનાસમ્પયુત્તા અભિજ્ઝાદયો વુત્તા.

ઉપપત્તિભવો પન સઙ્ખેપતો કમ્માભિનિબ્બત્તા ખન્ધા, પભેદતો નવવિધો હોતિ. યથાહ – ''તત્થ કતમો ઉપપત્તિભવો? કામભવો રૂપભવો અરૂપભવો સઞ્ઞાભવો અસઞ્ઞાભવો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભવો, એકવોકારભવો ચતુવોકારભવો પઞ્ચવોકારભવો, અયં વુચ્ચતિ ઉપપત્તિભવો''તિ (વિભ॰ ૨૩૪). તત્થ કામસઙ્ખાતો ભવો કામભવો. એસ નયો રૂપારૂપભવેસુ. સઞ્ઞાવતં ભવો, સઞ્ઞા વા એત્થ ભવે અત્થીતિ સઞ્ઞાભવો. વિપરિયાયેન અસઞ્ઞાભવો. ઓળારિકાય સઞ્ઞાય અભાવા સુખુમાય ચ ભાવા નેવસઞ્ઞા, નાસઞ્ઞા અસ્મિં ભવેતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભવો. એકેન રૂપક્ખન્ધેન વોકિણ્ણો ભવો એકવોકારભવો. એકો વા વોકારો અસ્સ ભવસ્સાતિ એકવોકારભવો. એસ નયો ચતુવોકારપઞ્ચવોકારભવેસુ. તત્થ કામભવો પઞ્ચ ઉપાદિણ્ણક્ખન્ધા. તથા રૂપભવો. અરૂપભવો ચત્તારો , સઞ્ઞાભવો પઞ્ચ. અસઞ્ઞાભવો એકો ઉપાદિણ્ણક્ખન્ધો. નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભવો ચત્તારો. એકવોકારભવાદયો એકચતુપઞ્ચક્ખન્ધા ઉપાદિણ્ણક્ખન્ધેહીતિ એવમેત્થ ધમ્મતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૬૪૮. **સાત્થતો**તિ યથા ચ ભવનિદ્દેસે, તથેવ કામં સઙ્ખારનિદ્દેસેપિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદયોવ વુત્તા, એવં સન્તેપિ પુરિમે અતીતકમ્મવસેન ઇધ પટિસન્ધિયા પચ્ચયત્તા, ઇમે પચ્ચુપ્પન્નકમ્મવસેન આયતિં પટિસન્ધિયા પચ્ચયત્તાતિ પુનવચનં સાત્થકમેવ, પુબ્બે વા ''તત્થ કતમો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો? કુસલા ચેતના કામાવચરા''તિ (વિભ॰ ૨૨૬) એવમાદિના નયેન ચેતનાવ સઙ્ખારાતિ વુત્તા. ઇધ પન ''સબ્બમ્પિ ભવગામિકમ્મ''ન્તિ (વિભ॰ ૨૩૪) વચનતો ચેતનાસમ્પયુત્તાપિ. પુબ્બે ચ વિઞ્ઞાણપચ્ચયમેવ કમ્મં ''સઙ્ખારા''તિ વુત્તં. ઇદાનિ અસઞ્ઞાભવનિબ્બત્તકમ્પિ. કિં વા બહુના, ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ એત્થ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદયોવ કુસલાકુસલા ધમ્મા વુત્તા. ''ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો''તિ ઇધ પન ઉપપત્તિભવસ્સાપિ સઙ્ગહિતત્તા કુસલાકુસલાબ્યાકતા ધમ્મા વુત્તા. તસ્મા સબ્બથાપિ સાત્થકમેવિદં પુનવચનન્તિ એવમેત્થ સાત્થતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૬૪૯. **ભેદસઙ્ગહા**તિ ઉપાદાનપચ્ચયા ભવસ્સ ભેદતો ચેવ સઙ્ગહતો ચ. યઞ્હિ કામુપાદાનપચ્ચયા કામભવનિબ્બત્તકં કમ્મં કરીયતિ, સો કમ્મભવો. તદભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. એસ નયો રૂપારૂપભવેસુ. એવં કામુપાદાનપચ્ચયા દ્વે કામભવા, તદન્તોગધા ચ સઞ્ઞાભવપઞ્ચવોકારભવા, દ્વે રૂપભવા, તદન્તોગધા ચ સઞ્ઞાભવઅસઞ્ઞાભવએકવોકારભવપઞ્ચવોકારભવા, દ્વે અરૂપભવા, તદન્તોગધા ચ સઞ્ઞાભવનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભવચતુવોકારભવાતિ સદ્ધિં અન્તોગધેહિ છ ભવા. યથા ચ કામુપાદાનપચ્ચયા સદ્ધિં અન્તોગધેહિ છ ભવા. તથા સેસુપાદાનપચ્ચયાપીતિ એવં ઉપાદાનપચ્ચયા **ભેદતો** સદ્ધિં અન્તોગધેહિ ચતુવીસતિ ભવા.

સઙ્ગહતો પન કમ્મભવં ઉપપત્તિભવઞ્ચ એકતો કત્વા કામુપાદાનપચ્ચયા સદ્ધિં અન્તોગધેહિ એકો કામભવો. તથા રૂપારૂપભવાતિ તયો ભવા. તથા સેસુપાદાનપચ્ચયા પીતિ. એવં ઉપાદાનપચ્ચયા સઙ્ગહતો સદ્ધિં અન્તોગધેહિ દ્વાદસ ભવા. અપિચ અવિસેસેન ઉપાદાનપચ્ચયા કામભવૂપગં કમ્મં કમ્મભવો. તદભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. એસ નયો રૂપારૂપભવેસુ. એવં ઉપાદાનપચ્ચયા સદ્ધિં અન્તોગધેહિ દ્વે કામભવા, દ્વે રૂપભવા, દ્વે અરૂપભવાતિ અપરેન પરિયાયેન સઙ્ગહતો છ ભવા. કમ્મભવઉપપત્તિભવભેદં વા અનુપગમ્મ સદ્ધિં અન્તોગધેહિ કામભવાદિવસેન તયો ભવા હોન્તિ. કામભવાદિભેદમ્પિ અનુપગમ્મ કમ્મભવઉપપત્તિભવવસેન દ્વે ભવા હોન્તિ. કમ્મુપપત્તિભેદઞ્ચાપિ અનુપગમ્મ ઉપાદાનપચ્ચયા ભવોતિ ભવવસેન એકોવ ભવો હોતીતિ એવમેત્થ ઉપાદાનપચ્ચયસ્સ ભવસ્સ ભેદસઙ્ગહાપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

૬૫૦. **યં યસ્સ પચ્ચયો ચેવા**તિ યઞ્ચેત્થ ઉપાદાનં યસ્સ પચ્ચયો હોતિ, તતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયોતિ અત્થો. કિં પનેત્થ કસ્સ પચ્ચયો હોતિ? યંકિઞ્ચિ યસ્સ કસ્સચિ પચ્ચયો હોતિયેવ. ઉમ્મત્તકો વિય હિ પુથુજ્જનો. સો ઇદં યુત્તં ઇદં અયુત્તન્તિ અવિચારેત્વા યસ્સ કસ્સચિ ઉપાદાનસ્સ વસેન યંકિઞ્ચિ ભવં પત્થેત્વા યંકિઞ્ચિ કમ્મં કરોતિયેવ. તસ્મા યદેકચ્ચે સીલબ્બતુપાદાનેન રૂપારૂપભવા ન હોન્તીતિ વદન્તિ, તં ન ગહેતબ્બં. સબ્બેન પન સબ્બો હોતીતિ ગહેતબ્બં.

સેય્યથિદં – ઇધેકચ્ચો અનુસ્સવવસેન વા દિટ્ઠાનુસારેન વા ‘‘કામા નામેતે મનુસ્સલોકે ચેવ ખત્તિયમહાસાલકુલાદીસુ, છ કામાવચરદેવલોકે ચ સમિદ્ધા’’તિ ચિન્તેત્વા તેસં અધિગમત્થં અસદ્ધમ્મસ્સવનાદીહિ વઞ્ચિતો ‘‘ઇમિના કમ્મેન કામા સમ્પજ્જન્તી’’તિ મઞ્ઞમાનો કામુપાદાનવસેન કાયદુચ્ચરિતાદીનિપિ કરોતિ, સો દુચ્ચરિતપારિપૂરિયા અપાયે ઉપપજ્જતિ. સન્દિટ્ઠિકે વા પન કામે પત્થયમાનો પટિલદ્ધે ચ ગોપયમાનો કામુપાદાનવસેન કાયદુચ્ચરિતાદીનિ કરોતિ, સો દુચ્ચરિતપારિપૂરિયા અપાયે ઉપપજ્જતિ. તત્રાસ્સ ઉપપત્તિહેતુભૂતં કમ્મં કમ્મભવો. કમ્માભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. સઞ્ઞાભવપઞ્ચવોકારભવા પન તદન્તોગધા એવ.

અપરો પન સદ્ધમ્મસ્સવનાદીહિ ઉપબ્રૂહિતઞાણો ‘‘ઇમિના કમ્મેન કામા સમ્પજ્જન્તી’’તિ મઞ્ઞમાનો કામુપાદાનવસેન કાયસુચરિતાદીનિ કરોતિ. સો સુચરિતપારિપૂરિયા દેવેસુ વા મનુસ્સેસુ વા ઉપપજ્જતિ. તત્રાસ્સ ઉપપત્તિહેતુભૂતં કમ્મં કમ્મભવો. કમ્માભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. સઞ્ઞાભવપઞ્ચવોકારભવા પન તદન્તોગધા એવ. ઇતિ કામુપાદાનં સપ્પભેદસ્સ સાન્તોગધસ્સ કામભવસ્સ પચ્ચયો હોતિ.

અપરો ‘‘રૂપારૂપભવેસુ તતો સમિદ્ધતરા કામા’’તિ સુત્વા પરિકપ્પેત્વા વા કામુપાદાનવસેનેવ રૂપારૂપસમાપત્તિયો નિબ્બત્તેત્વા સમાપત્તિબલેન રૂપારૂપબ્રહ્મલોકે ઉપપજ્જતિ. તત્રાસ્સ ઉપપત્તિહેતુભૂતં કમ્મં કમ્મભવો. કમ્માભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. સઞ્ઞા-અસઞ્ઞા-નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞા-એક-ચતુ-પઞ્ચવોકારભવા પન તદન્તોગધા એવ. ઇતિ કામુપાદાનં સપ્પભેદાનં સાન્તોગધાનં રૂપારૂપભવાનમ્પિ પચ્ચયો હોતિ.

અપરો ‘‘અયં અત્તા નામ કામાવચરસમ્પત્તિભવે વા રૂપારૂપભવાનં વા અઞ્ઞતરસ્મિં ઉચ્છિન્ને સુઉચ્છિન્નો હોતી’’તિ ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ઉપાદાય તદુપગં કમ્મં કરોતિ, તસ્સ તં કમ્મં કમ્મભવો. કમ્માભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. સઞ્ઞાભવાદયો પન તદન્તોગધા એવ. ઇતિ દિટ્ઠુપાદાનં સપ્પભેદાનં સાન્તોગધાનં તિણ્ણમ્પિ કામરૂપારૂપભવાનં પચ્ચયો હોતિ.

અપરો ‘‘અયં અત્તા નામ કામાવચરસમ્પત્તિભવે વા રૂપારૂપભવાનં વા અઞ્ઞતરસ્મિં સુખી હોતિ વિગતપરિળાહો’’તિ અત્તવાદુપાદાનેન તદુપગં કમ્મં કરોતિ, તસ્સ તં કમ્મં કમ્મભવો. તદભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. સઞ્ઞાભવાદયો પન તદન્તોગધા એવ. ઇતિ અત્તવાદુપાદાનં સપ્પભેદાનં સાન્તોગધાનં તિણ્ણં ભવાનં પચ્ચયો હોતિ.

અપરો ‘‘ઇદં સીલબ્બતં નામ કામાવચરસમ્પત્તિભવે વા રૂપારૂપભવાનં વા અઞ્ઞતરસ્મિં પરિપૂરેન્તસ્સ સુખં પારિપૂરિં ગચ્છતી’’તિ સીલબ્બતુપાદાનવસેન તદુપગં કમ્મં કરોતિ, તસ્સ તં કમ્મં કમ્મભવો. તદભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. સઞ્ઞાભવાદયો પન તદન્તોગધા એવ. ઇતિ સીલબ્બતુપાદાનં સપ્પભેદાનં સાન્તોગધાનં તિણ્ણં ભવાનં પચ્ચયો હોતિ. એવમેત્થ યં યસ્સ પચ્ચયો હોતિ, તતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

કિં પનેત્થ કસ્સ ભવસ્સ કથં પચ્ચયો હોતીતિ ચે?

રૂપારૂપભવાનં , ઉપનિસ્સયપચ્ચયો ઉપાદાનં;
સહજાતાદીહિપિ તં, કામભવસ્સાતિ વિઞ્ઞેય્યં.

રૂપારૂપભવાનં હિ, કામભવપરિયાપન્નસ્સ ચ કમ્મભવે કુસલકમ્મસ્સેવ, ઉપપત્તિભવસ્સ ચેતં ચતુબ્બિધમ્પિ ઉપાદાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયવસેન એકધાવ પચ્ચયો હોતિ. કામભવે અત્તના સમ્પયુત્તાકુસલકમ્મભવસ્સ સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતહેતુપચ્ચયપ્પભેદેહિ સહજાતાદીહિ પચ્ચયો હોતિ. વિપ્પયુત્તસ્સ પન ઉપનિસ્સયપચ્ચયેનેવાતિ.

અયં ‘‘ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો’’તિ પદસ્મિં વિત્થારકથા.

ભવપચ્ચયાજાતિઆદિવિત્થારકથા

૬૫૧. ભવપચ્ચયા જાતીતિઆદીસુ જાતિઆદીનં વિનિચ્છયો સચ્ચનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. **ભવો**તિ પનેત્થ કમ્મભવોવ અધિપ્પેતો. સો હિ જાતિયા પચ્ચયો, ન ઉપપત્તિભવો. સો ચ પન કમ્મપચ્ચયઉપનિસ્સયપચ્ચયવસેન દ્વેધા પચ્ચયો હોતીતિ.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ભવો જાતિયા પચ્ચયોતિ ચે? બાહિરપચ્ચયસમત્તેપિ હીનપણીતતાદિવિસેસદસ્સનતો. બાહિરાનં હિ જનકજનનીસુક્કસોણિતાહારાદીનં પચ્ચયાનં સમત્તેપિ સત્તાનં યમકાનમ્પિ સતં હીનપણીતતાદિવિસેસો દિસ્સતિ. સો ચ ન અહેતુકો સબ્બદા ચ સબ્બેસઞ્ચ અભાવતો, ન કમ્મભવતો અઞ્ઞહેતુકો તદભિનિબ્બત્તકસત્તાનં અજ્ઝત્તસન્તાને અઞ્ઞસ્સ કારણસ્સ અભાવતોતિ કમ્મભવહેતુકોવ. કમ્મં હિ સત્તાનં હીનપણીતતાદિવિસેસસ્સ હેતુ. તેનાહ ભગવા ‘‘કમ્મં સત્તે વિભજતિ યદિદં હીનપ્પણીતતાયા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૮૯). તસ્મા જાનિતબ્બમેતં ‘‘ભવો જાતિયા પચ્ચયો’’તિ.

યસ્મા ચ અસતિ જાતિયા જરામરણં નામ, સોકાદયો વા ધમ્મા ન હોન્તિ. જાતિયા પન સતિ જરામરણઞ્ચેવ, જરામરણસઙ્ખાતદુક્ખધમ્મફુટ્ઠસ્સ ચ બાલજનસ્સ જરામરણાભિસમ્બન્ધા વા તેન તેન દુક્ખધમ્મેન ફુટ્ઠસ્સ અનભિસમ્બન્ધા વા સોકાદયો ચ ધમ્મા હોન્તિ. તસ્મા અયમ્પિ જાતિ જરામરણસ્સ ચેવ સોકાદીનઞ્ચ પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બા. સા પન ઉપનિસ્સયકોટિયા એકધાવ પચ્ચયો હોતીતિ.

અયં ''ભવપચ્ચયા જાતી''તિઆદીસુ વિત્થારકથા.

ભવચક્કકથા

૬૫૨. યસ્મા પનેત્થ સોકાદયો અવસાને વુત્તા, તસ્મા યા સા અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ એવમેતસ્સ ભવચક્કસ્સ આદિમ્હિ વુત્તા, સા,

સોકાદીહિ અવિજ્જા, સિદ્ધા ભવચક્કમવિદિતાદિમિદં;
કારકવેદકરહિતં, દ્વાદસવિધસુઞ્ઞતાસુઞ્ઞં.

સતતં સમિતં પવત્તતીતિ વેદિતબ્બં.

કથં પનેત્થ સોકાદીહિ અવિજ્જા સિદ્ધા, કથમિદં ભવચક્કં અવિદિતાદિ, કથં કારકવેદકરહિતં, કથં દ્વાદસવિધસુઞ્ઞતાસુઞ્ઞન્તિ ચે? એત્થ હિ સોકદોમનસ્સુપાયાસા અવિજ્જાય અવિયોગિનો, પરિદેવો ચ નામ મૂળ્હસ્સાતિ તેસુ તાવ સિદ્ધેસુ સિદ્ધા હોતિ અવિજ્જા. અપિચ ''આસવસમુદયા અવિજ્જાસમુદયો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૩) વુત્તં. આસવસમુદયા ચેતે સોકાદયો હોન્તિ.

કથં? વત્થુકામવિયોગે તાવ સોકો કામાસવસમુદયા હોતિ. યથાહ –

''તસ્સ ચે કામયાનસ્સ, છન્દજાતસ્સ જન્તુનો;
તે કામા પરિહાયન્તિ, સલ્લવિદ્ધોવ રુપ્પતી''તિ. (સુ॰ નિ॰ ૭૭૩);

યથા ચાહ – ''કામતો જાયતિ સોકો''તિ. (ધ॰ પ॰ ૨૧૫).

સબ્બેપિ ચેતે દિટ્ઠાસવસમુદયા હોન્તિ. યથાહ –

''તસ્સ 'અહં રૂપં મમ રૂપ'ન્તિ પરિયુટ્ઠટ્ઠાયિનો રૂપવિપરિણામઞ્ઞથાભાવા ઉપ્પજ્જન્તિ સોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસા''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧).

યથા ચ દિટ્ઠાસવસમુદયા, એવં ભવાસવસમુદયાપિ. યથાહ –

''યેપિ તે દેવા દીઘાયુકા વણ્ણવન્તો સુખબહુલા ઉચ્ચેસુ વિમાનેસુ ચિરટ્ઠિતિકા, તેપિ તથાગતસ્સ ધમ્મદેસનં સુત્વા ભયં સન્તાસં સંવેગમાપજ્જન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૮). પઞ્ચ પુબ્બનિમિત્તાનિ દિસ્વા મરણભયેન સન્તજ્જિતાનં દેવાનં વિય.

યથા ચ ભવાસવસમુદયા, એવં અવિજ્જાસવસમુદયાપિ. યથાહ –

''સ ખો સો, ભિક્ખવે, બાલો તિવિધં દિટ્ઠેવ ધમ્મે દુક્ખં દોમનસ્સં પટિસંવેદેતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૬).

ઇતિ યસ્મા આસવસમુદયા એતે ધમ્મા હોન્તિ, તસ્મા એતે સિજ્ઝમાના અવિજ્જાય હેતુભૂતે આસવે સાધેન્તિ. આસવેસુ ચ સિદ્ધેસુ પચ્ચયભાવે ભાવતો અવિજ્જાપિ સિદ્ધાવ હોતીતિ. એવં તાવેત્થ **સોકાદીહિ**

અવિજ્જા સિદ્ધા હોતીતિ વેદિતબ્બા.

યસ્મા પન એવં પચ્ચયભાવે ભાવતો અવિજ્જાય સિદ્ધાય પુન અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણન્તિ એવં હેતુફલપરમ્પરાય પરિયોસાનં નત્થિ. તસ્મા તં હેતુફલસમ્બન્ધવસેન પવત્તં દ્વાદસઙ્ગં **ભવચક્કં અવિદિતાદી**તિ સિદ્ધં હોતિ.

એવં સતિ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ ઇદં આદિમત્તકથનં વિરુજ્ઝતીતિ ચે. નયિદં આદિમત્તકથનં. પધાનધમ્મકથનં પનેતં. તિણ્ણન્નં હિ વટ્ટાનં અવિજ્જા પધાના. અવિજ્જાગ્ગહણેન હિ અવસેસકિલેસવટ્ટઞ્ચ કમ્માદીનિ ચ બાલં પલિબોધેન્તિ. સપ્પસિરગ્ગહણેન સેસસપ્પસરીરં વિય બાહં. અવિજ્જાસમુચ્છેદે પન કતે તેહિ વિમોક્ખો હોતિ . સપ્પસિરચ્છેદે કતે પલિબોધિતબાહાવિમોક્ખો વિય. યથાહ – ‘‘અવિજ્જાયત્વેવ અસેસવિરાગનિરોધા સઙ્ખારનિરોધો’’તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧; મહાવ॰ ૧). ઇતિ યં ગણ્હતો બન્ધો, મુચ્ચતો ચ મોક્ખો હોતિ, તસ્સ પધાનધમ્મસ્સ કથનમિદં, ન આદિમત્તકથનન્તિ. એવમિદં **ભવચક્કં અવિદિતાદી**તિ વેદિતબ્બં.

તયિદં યસ્મા અવિજ્જાદીહિ કારણેહિ સઙ્ખારાદીનં પવત્તિ, તસ્મા તતો અઞ્ઞેન ‘‘બ્રહ્મા મહાબ્રહ્મા સેટ્ઠો સજિતા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૪૨) એવં પરિકપ્પિતેન બ્રહ્માદિના વા સંસારસ્સ કારકેન, ‘‘સો ખો પન મે અયં અત્તા વદો વેદેય્યો’’તિ એવં પરિકપ્પિતેન અત્તના વા સુખદુક્ખાનં વેદકેન રહિતં. ઇતિ **કારકવેદકરહિત**ન્તિ વેદિતબ્બં.

યસ્મા પનેત્થ અવિજ્જા ઉદયબ્બયધમ્મકત્તા ધુવભાવેન, સંકિલિટ્ઠત્તા સંકિલેસિકત્તા ચ સુભભાવેન, ઉદયબ્બયપટિપીળિતત્તા સુખભાવેન, પચ્ચયાયત્તવુત્તિત્તા વસવત્તનભૂતેન અત્તભાવેન ચ સુઞ્ઞા. તથા સઙ્ખારાદીનિપિ અઙ્ગાનિ. યસ્મા વા અવિજ્જા ન અત્તા, ન અત્તનો, ન અત્તનિ, ન અત્તવતી. તથા સઙ્ખારાદીનિપિ અઙ્ગાનિ. તસ્મા **દ્વાદસવિધસુઞ્ઞતાસુઞ્ઞ**મેતં ભવચક્કન્તિ વેદિતબ્બં.

૬૫૩. એવઞ્ચ વિદિત્વા પુન,

> તસ્સાવિજ્જાતણ્હા, મૂલમતીતાદયો તયો કાલા;
> દ્વે અટ્ઠ દ્વે એવ ચ, સરૂપતો તેસુ અઙ્ગાનિ.

તસ્સ ખો પનેતસ્સ ભવચક્કસ્સ અવિજ્જા તણ્હા ચાતિ દ્વે ધમ્મા **મૂલ**ન્તિ વેદિતબ્બા. તદેતં પુબ્બન્તાહરણતો અવિજ્જામૂલં વેદનાવસાનં, અપરન્તસન્તાનતો તણ્હામૂલં જરામરણાવસાનન્તિ દુવિધં હોતિ. તત્થ પુરિમં દિટ્ઠિચરિતવસેન વુત્તં, પચ્છિમં તણ્હાચરિતવસેન. દિટ્ઠિચરિતાનં હિ અવિજ્જા, તણ્હાચરિતાનઞ્ચ તણ્હા સંસારનાયિકા. ઉચ્છેદદિટ્ઠિસમુગ્ઘાતાય વા પઠમં, ફલુપ્પત્તિયા હેતૂનં અનુપચ્છેદપ્પકાસનતો, સસ્સતદિટ્ઠિસમુગ્ઘાતાય દુતિયં, ઉપ્પન્નાનં જરામરણપ્પકાસનતો. ગબ્ભસેય્યકવસેન વા પુરિમં, અનુપુબ્બપવત્તિદીપનતો, ઓપપાતિકવસેન પચ્છિમં, સહુપ્પત્તિદીપનતો.

અતીતપચ્ચુપ્પન્નાનાગતા ચસ્સ **તયો કાલા**. તેસુ પાળિયં સરૂપતો આગતવસેન ‘‘અવિજ્જા, સઙ્ખારા ચા’’તિ **દ્વે** અઙ્ગાનિ અતીતકાલાનિ. વિઞ્ઞાણાદીનિ ભવાવસાનાનિ **અટ્ઠ** પચ્ચુપ્પન્નકાલાનિ. જાતિ ચેવ જરામરણઞ્ચ **દ્વે** અનાગતકાલાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

૬૫૪. પુન ,

> ‘‘હેતુફલહેતુપુબ્બક-તિસન્ધિચતુભેદસઙ્ગહઞ્ચેતં;
> વીસતિ આકારારં, તિવટ્ટમનવટ્ઠિતં ભમતિ’’.

ઇતિપિ વેદિતબ્બં.

તત્થ સઙ્ખારાનઞ્ચ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ ચ અન્તરા એકો હેતુફલસન્ધિ નામ. વેદનાય ચ તણ્હાય ચ અન્તરા એકો ફલહેતુસન્ધિ નામ. ભવસ્સ ચ જાતિયા ચ અન્તરા એકો હેતુફલસન્ધીતિ એવમિદં **હેતુફલહેતુપુબ્બકતિસન્ધી**તિ વેદિતબ્બં.

સન્ધીનં આદિપરિયોસાનવવત્થિતા પનસ્સ **ચત્તારો સઙ્ગહા** હોન્તિ. સેય્યથિદં – અવિજ્જાસઙ્ખારા એકો સઙ્ગહો. વિઞ્ઞાણનામરૂપસળાયતનફસ્સવેદના દુતિયો. તણ્હુપાદાનભવા તતિયો. જાતિજરામરણં ચતુત્થોતિ. એવમિદં ચતુભેદસઙ્ગહન્તિ વેદિતબ્બં.

> અતીતે હેતવો પઞ્ચ, ઇદાનિ ફલપઞ્ચકં;
> ઇદાનિ હેતવો પઞ્ચ, આયતિં ફલપઞ્ચકન્તિ.

એતેહિ પન વીસતિયા આકારસઙ્ખાતેહિ અરેહિ **વીસતિઆકારાર**ન્તિ વેદિતબ્બં. તત્થ **અતીતે હેતવો પઞ્ચા**તિ અવિજ્જા સઙ્ખારા ચાતિ ઇમે તાવ દ્વે વુત્તા એવ. યસ્મા પન અવિદ્વા પરિતસ્સતિ, પરિતસ્સિતો ઉપાદિયતિ, તસ્સુપાદાનપચ્ચયા ભવો. તસ્મા તણ્હુપાદાનભવાપિ ગહિતા હોન્તિ. તેનાહ ‘‘પુરિમકમ્મભવસ્મિં મોહો અવિજ્જા, આયૂહના સઙ્ખારા, નિકન્તિ તણ્હા, ઉપગમનં ઉપાદાનં, ચેતના ભવોતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા પુરિમકમ્મભવસ્મિં ઇધ પટિસન્ધિયા પચ્ચયા’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૭).

તત્થ **પુરિમકમ્મભવસ્મિ**ન્તિ પુરિમે કમ્મભવે, અતીતજાતિયં કમ્મભવે કરિયમાનેતિ અત્થો. **મોહો અવિજ્જા**તિ યો તદા દુક્ખાદીસુ મોહો, યેન મૂળ્હો કમ્મં કરોતિ, સા અવિજ્જા. **આયૂહના સઙ્ખારા**તિ તં કમ્મં કરોતો યા પુરિમચેતનાયો, યથા ‘‘દાનં દસ્સામી’’તિ ચિત્તં ઉપ્પાદેત્વા માસમ્પિ સંવચ્છરમ્પિ દાનુપકરણાનિ સજ્જેન્તસ્સ ઉપ્પન્ના પુરિમચેતનાયો. પટિગ્ગાહકાનં પન હત્થે દક્ખિણં પતિટ્ઠાપયતો ચેતના ભવોતિ વુચ્ચતિ. એકાવજ્જનેસુ વા છસુ જવનેસુ ચેતના આયૂહના સઙ્ખારા નામ . સત્તમે ભવો. યા કાચિ વા પન ચેતના ભવો. સમ્પયુત્તા આયૂહના સઙ્ખારા નામ. **નિકન્તિ તણ્હા**તિ યા કમ્મં કરોન્તસ્સ ફલે ઉપપત્તિભવે નિકામના પત્થના, સા તણ્હા નામ. **ઉપગમનં ઉપાદાન**ન્તિ યં કમ્મભવસ્સ પચ્ચયભૂતં ‘‘ઇદં કત્વા અસુકસ્મિં નામ ઠાને કામે સેવિસ્સામિ ઉચ્છિજ્જિસ્સામી’’તિઆદિના નયેન પવત્તં ઉપગમનં ગહણં પરામસનં, ઇદં ઉપાદાનં નામ. **ચેતના ભવો**તિ આયૂહનાવસાને વુત્તા ચેતના ભવોતિ એવમત્થો વેદિતબ્બો.

ઇદાનિ ફલપઞ્ચકન્તિ વિઞ્ઞાણાદિવેદનાવસાનં પાળિયં આગતમેવ. યથાહ – ‘‘ઇધ પટિસન્ધિ વિઞ્ઞાણં, ઓક્કન્તિ નામરૂપં, પસાદો આયતનં, ફુટ્ઠો ફસ્સો, વેદયિતં વેદના, ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ઇધૂપપત્તિભવસ્મિં પુરેકતસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયા’’તિ (પટિ॰ ૧.૪૭). તત્થ **પટિસન્ધિ વિઞ્ઞાણ**ન્તિ યં ભવન્તરપટિસન્ધાનવસેન ઉપ્પન્નત્તા પટિસન્ધીતિ વુચ્ચતિ, તં વિઞ્ઞાણં. **ઓક્કન્તિ નામરૂપ**ન્તિ યા ગબ્ભે રૂપારૂપધમ્માનં ઓક્કન્તિ આગન્ત્વા

પવિસનં વિય, ઇદં નામરૂપં. **પસાદો આયતનન્તિ** ઇદં ચક્ખાદિપઞ્ચાયતનવસેન વુત્તં. **ફુટ્ઠો ફસ્સો**તિ યો આરમ્મણં ફુટ્ઠો ફુસન્તો ઉપ્પન્નો, અયં ફસ્સો. **વેદયિતં વેદના**તિ યં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેન વા સળાયતનપચ્ચયેન વા ફસ્સેન સહ ઉપ્પન્નં વિપાકવેદયિતં, સા વેદનાતિ એવમત્થો વેદિતબ્બો.

ઇદાનિ હેતવો પઞ્ચાતિ તણ્હાદયો પાળિયં આગતા તણ્હુપાદાનભવા. ભવે પન ગહિતે તસ્સ પુબ્બભાગા તંસમ્પયુત્તા વા સઙ્ખારા ગહિતાવ હોન્તિ. તણ્હુપાદાનગ્ગહણેન ચ તંસમ્પયુત્તા, યાય વા મૂળ્હો કમ્મં કરોતિ, સા અવિજ્જા ગહિતાવ હોતીતિ. એવં પઞ્ચ. તેનાહ ''ઇધ પરિપક્કત્તા આયતનાનં મોહો અવિજ્જા, આયૂહના સઙ્ખારા, નિકન્તિ તણ્હા, ઉપગમનં ઉપાદાનં, ચેતના ભવોતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ઇધ કમ્મભવસ્મિં આયતિં પટિસન્ધિયા પચ્ચયા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૭). તત્થ **ઇધ પરિપક્કત્તા આયતનાનન્તિ** પરિપક્કાયતનસ્સ કમ્મકરણકાલે સમ્મોહો દસ્સિતો. સેસં ઉત્તાનત્થમેવ.

આયતિં ફલપઞ્ચકન્તિ વિઞ્ઞાણાદીનિ પઞ્ચ. તાનિ જાતિગ્ગહણેન વુત્તાનિ. જરામરણં પન તેસંયેવ જરામરણં. તેનાહ – ''આયતિં પટિસન્ધિ વિઞ્ઞાણં , ઓક્કન્તિ નામરૂપં, પસાદો આયતનં, ફુટ્ઠો ફસ્સો, વેદયિતં વેદના, ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા આયતિં ઉપપત્તિભવસ્મિં ઇધ કતસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૭). એવમિદં વીસતિ આકારારં હોતિ.

તિવટ્ટમનવટ્ઠિતં ભમતીતિ એત્થ પન સઙ્ખારભવા કમ્મવટ્ટં, અવિજ્જાતણ્હુપાદાનાનિ કિલેસવટ્ટં, વિઞ્ઞાણનામરૂપસળાયતનફસ્સવેદના વિપાકવટ્ટન્તિ ઇમેહિ તીહિ વટ્ટેહિ તિવટ્ટમિદં ભવચક્કં યાવ કિલેસવટ્ટં ન ઉપચ્છિજ્જતિ, તાવ અનુપચ્છિન્નપચ્ચયત્તા અનવટ્ઠિતં પુનપ્પુનં પરિવત્તનતો ભમતિયેવાતિ વેદિતબ્બં.

૬૫૫. તયિદમેવં ભમમાનં,

> સચ્ચપ્પભવતો કિચ્ચા, વારણા ઉપમાહિ ચ;
> ગમ્ભીરનયભેદા ચ, વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

તત્થ યસ્મા કુસલાકુસલં કમ્મં અવિસેસેન સમુદયસચ્ચન્તિ સચ્ચવિભઙ્ગે વુત્તં, તસ્મા અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ અવિજ્જાય સઙ્ખારા દુતિયસચ્ચપ્પભવં દુતિયસચ્ચં. સઙ્ખારેહિ વિઞ્ઞાણં દુતિયસચ્ચપ્પભવં પઠમસચ્ચં. વિઞ્ઞાણાદીહિ નામરૂપાદીનિ વિપાકવેદનાપરિયોસાનાનિ પઠમસચ્ચપ્પભવં પઠમસચ્ચં. વેદનાય તણ્હા પઠમસચ્ચપ્પભવં દુતિયસચ્ચં. તણ્હાય ઉપાદાનં દુતિયસચ્ચપ્પભવં દુતિયસચ્ચં. ઉપાદાનતો ભવો દુતિયસચ્ચપ્પભવં પઠમદુતિયસચ્ચદ્વયં. ભવતો જાતિ દુતિયસચ્ચપ્પભવં પઠમસચ્ચં. જાતિયા જરામરણં પઠમસચ્ચપ્પભવં પઠમસચ્ચન્તિ એવં તાવિદં **સચ્ચપ્પભવતો** વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

૬૫૬. યસ્મા પનેત્થ અવિજ્જા વત્થૂસુ ચ સત્તે સમ્મોહેતિ, પચ્ચયો ચ હોતિ સઙ્ખારાનં પાતુભાવાય. તથા સઙ્ખારા સઙ્ખતઞ્ચ અભિસઙ્ખરોન્તિ, પચ્ચયા ચ હોન્તિ વિઞ્ઞાણસ્સ. વિઞ્ઞાણમ્પિ વત્થુઞ્ચ પટિવિજાનાતિ, પચ્ચયો ચ હોતિ નામરૂપસ્સ. નામરૂપમ્પિ અઞ્ઞમઞ્ઞઞ્ચ ઉપત્થમ્ભેતિ, પચ્ચયો ચ હોતિ સળાયતનસ્સ. સળાયતનમ્પિ સવિસયે ચ પવત્તતિ, પચ્ચયો ચ હોતિ ફસ્સસ્સ. ફસ્સોપિ આરમ્મણઞ્ચ ફુસતિ, પચ્ચયો ચ હોતિ વેદનાય. વેદનાપિ આરમ્મણરસઞ્ચ અનુભવતિ, પચ્ચયો ચ હોતિ તણ્હાય. તણ્હાપિ રજ્જનીયે ચ ધમ્મે રજ્જતિ, પચ્ચયો ચ હોતિ ઉપાદાનસ્સ. ઉપાદાનમ્પિ ઉપાદાનિયે ચ ધમ્મે ઉપાદિયતિ, પચ્ચયો ચ હોતિ ભવસ્સ. ભવોપિ

નાનાગતીસુ ચ વિક્ખિપતિ, પચ્ચયો ચ હોતિ જાતિયા. જાતિપિ ખન્ધે ચ જનેતિ તેસં અભિનિબ્બત્તિભાવેન પવત્તત્તા, પચ્ચયો ચ હોતિ જરામરણસ્સ. જરામરણમ્પિ ખન્ધાનં પાકભેદભાવઞ્ચ અધિતિટ્ઠતિ, પચ્ચયો ચ હોતિ ભવન્તરપાતુભાવાય સોકાદીનં અધિટ્ઠાનત્તા. તસ્મા સબ્બપદેસુ દ્વેધા પવત્તિ**કિચ્ચતો**પિ ઇદં વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

૬૫૭. યસ્મા ચેત્થ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ ઇદં કારકદસ્સનનિવારણં. સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણન્તિ અત્તસઙ્કન્તિદસ્સનનિવારણં. વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ ''અત્તા''તિપરિકપ્પિતવત્થુભેદદસ્સનતો ઘનસઞ્ઞાનિવારણં. નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનન્તિઆદિ અત્તા પસ્સતિ…પે॰… વિજાનાતિ, ફુસતિ, વેદયતિ, તણ્હિયતિ, ઉપાદિયતિ, ભવતિ, જાયતિ, જીયતિ, મીયતીતિએવમાદિદસ્સનનિવારણં. તસ્મા મિચ્છાદસ્સન**નિવારણતો**પેતં ભવચક્કં વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

૬૫૮. યસ્મા પનેત્થ સલક્ખણસામઞ્ઞલક્ખણવસેન ધમ્માનં અદસ્સનતો અન્ધો વિય અવિજ્જા. અન્ધસ્સ ઉપક્ખલનં વિય અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા. ઉપક્ખલિતસ્સ પતનં વિય સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં. પતિતસ્સ ગણ્ડપાતુભાવો વિય વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં. ગણ્ડભેદપીળકા વિય નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનં. ગણ્ડપીળકાઘટ્ટનં વિય સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો. ઘટ્ટનદુક્ખં વિય ફસ્સપચ્ચયા વેદના, દુક્ખસ્સ પટિકારાભિલાસો વિય વેદનાપચ્ચયા તણ્હા. પટિકારાભિલાસેન અસપ્પાયગ્ગહણં વિય તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનં. ઉપાદિણ્ણઅસપ્પાયાલેપનં વિય ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો. અસપ્પાયાલેપનેન ગણ્ડવિકારપાતુભાવો વિય ભવપચ્ચયા જાતિ. ગણ્ડવિકારતો ગણ્ડભેદો વિય જાતિપચ્ચયા જરામરણં. યસ્મા વા પનેત્થ અવિજ્જા અપ્પટિપત્તિમિચ્છાપટિપત્તિભાવેન સત્તે અભિભવતિ પટલં વિય અક્ખીનિ . તદભિભૂતો ચ બાલો પુનબ્ભવિકેહિ સઙ્ખારેહિ અત્તાનં વેઠેતિ કોસકારકિમિ વિય કોસપ્પદેસેહિ. સઙ્ખારપરિગ્ગહિતં વિઞ્ઞાણં ગતીસુ પતિટ્ઠં લભતિ પરિણાયકપરિગ્ગહિતો વિય રાજકુમારો રજ્જે. ઉપપત્તિનિમિત્તપરિકપ્પનતો વિઞ્ઞાણં પટિસન્ધિયં અનેકપ્પકારં નામરૂપં અભિનિબ્બત્તેતિ માયાકારો વિય માયં. નામરૂપે પતિટ્ઠિતં સળાયતનં વુદ્ધિં વિરૂળ્હિં વેપુલ્લં પાપુણાતિ સુભૂમિયં પતિટ્ઠિતો વનપ્પગુમ્બો વિય. આયતનઘટ્ટનતો ફસ્સો જાયતિ અરણિસહિતાભિમન્થનતો અગ્ગિ વિય. ફસ્સેન ફુટ્ઠસ્સ વેદના પાતુભવતિ અગ્ગિના ફુટ્ઠસ્સ દાહો વિય. વેદયમાનસ્સ તણ્હા પવડ્ઢતિ લોણૂદકં પિવતો પિપાસા વિય. તસિતો ભવેસુ અભિલાસં કરોતિ પિપાસિતો વિય પાનીયે. તદસ્સુપાદાનં, ઉપાદાનેન ભવં ઉપાદિયતિ આમિસલોભેન મચ્છો બળિસં વિય. ભવે સતિ જાતિ હોતિ બીજે સતિ અઙ્કુરો વિય. જાતસ્સ અવસ્સં જરામરણં ઉપ્પન્નસ્સ રુક્ખસ્સ પતનં વિય. તસ્મા એવં **ઉપમાહિ**પેતં ભવચક્કં વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

૬૫૯. યસ્મા ચ ભગવતા અત્થતોપિ ધમ્મતોપિ દેસનતોપિ પટિવેધતોપિ ગમ્ભીરભાવં સન્ધાય ''ગમ્ભીરો ચાયં, આનન્દ, પટિચ્ચસમુપ્પાદો ગમ્ભીરાવભાસો ચા''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૫; સં॰ નિ॰ ૨.૬૦) વુત્તં, તસ્મા **ગમ્ભીરભેદતો**પેતં ભવચક્કં વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

તત્થ યસ્મા ન જાતિતો જરામરણં ન હોતિ, ન ચ જાતિં વિના અઞ્ઞતો હોતિ, ઇત્થઞ્ચ જાતિતો સમુદાગચ્છતીતિ એવં જાતિપચ્ચયસમુદાગતટ્ઠસ્સ દુરવબોધનીયતો જરામરણસ્સ જાતિપચ્ચયસમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો ગમ્ભીરો. તથા જાતિયા ભવપચ્ચય…પે॰… સઙ્ખારાનં અવિજ્જાપચ્ચયસમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો ગમ્ભીરો. તસ્મા ઇદં ભવચક્કં અત્થગમ્ભીરન્તિ અયં તાવેત્થ **અત્થગમ્ભીરતા**. હેતુફલઞ્હિ અત્થોતિ વુચ્ચતિ. યથાહ – ''હેતુફલે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૨૦).

યસ્મા પન યેનાકારેન યદવત્થા ચ અવિજ્જા તેસં તેસં સઙ્ખારાનં પચ્ચયો હોતિ, તસ્સ દુરવબોધનીયતો અવિજ્જાય સઙ્ખારાનં પચ્ચયટ્ઠો ગમ્ભીરો. તથા સઙ્ખારાનં...પે॰... જાતિયા જરામરણસ્સ પચ્ચયટ્ઠો ગમ્ભીરો, તસ્મા ઇદં ભવચક્કં ધમ્મગમ્ભીરન્તિ અયમેત્થ **ધમ્મગમ્ભીરતા**. હેતુનો હિ ધમ્મોતિ નામં. યથાહ – ''હેતુમ્હિ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૨૦).

યસ્મા ચસ્સ તેન તેન કારણેન તથા તથા પવત્તેતબ્બત્તા દેસનાપિ ગમ્ભીરા, ન તત્થ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણતો અઞ્ઞં ઞાણં પતિટ્ઠં લભતિ. તથાહેતં કત્થચિ સુત્તે અનુલોમતો, કત્થચિ પટિલોમતો, કત્થચિ અનુલોમપટિલોમતો, કત્થચિ વેમજ્ઝતો પટ્ઠાય અનુલોમતો વા પટિલોમતો વા, કત્થચિ તિસન્ધિચતુસઙ્ખેપં, કત્થચિ દ્વિસન્ધિતિસઙ્ખેપં, કત્થચિ એકસન્ધિદ્વિસઙ્ખેપં દેસિતં, તસ્મા ઇદં ભવચક્કં દેસનાગમ્ભીરન્તિ અયં **દેસનાગમ્ભીરતા**.

યસ્મા ચેત્થ યો સો અવિજ્જાદીનં સભાવો, યેન પટિવિદ્ધેન અવિજ્જાદયો સમ્મા સલક્ખણતો પટિવિદ્ધા હોન્તિ, સો દુપ્પરિયોગાહત્તા ગમ્ભીરો, તસ્મા ઇદં ભવચક્કં પટિવેધગમ્ભીરં. તથા હેત્થ અવિજ્જાય અઞ્ઞાણાદસ્સનસચ્ચાસમ્પટિવેધટ્ઠો ગમ્ભીરો, સઙ્ખારાનં અભિસઙ્ખરણાયૂહનસરાગવિરાગટ્ઠો, વિઞ્ઞાણસ્સ સુઞ્ઞતઅબ્યાપારઅસઙ્કન્તિપટિસન્ધિપાતુભાવટ્ઠો, નામરૂપસ્સ એકુપ્પાદવિનિબ્ભોગાવિનિબ્ભોગનમનરુપ્પનટ્ઠો, સળાયતનસ્સ અધિપતિલોકદ્વારખેત્તવિસયિભાવટ્ઠો, ફસ્સસ્સ ફુસનસઙ્ઘટ્ટનસઙ્ગતિસન્નિપાતટ્ઠો , વેદનાય આરમ્મણરસાનુભવનસુખદુક્ખમજ્ઝત્તભાવનિજ્જીવવેદયિતટ્ઠો. તણ્હાય અભિનન્દિતજ્ઝોસાનસરિતાલતાનદીતણ્હાસમુદ્દદુપ્પૂરટ્ઠો, ઉપાદાનસ્સ આદાનગ્ગહણાભિનિવેસપરામાસદુરતિક્કમટ્ઠો, ભવસ્સ આયૂહનાભિસઙ્ખરણયોનિગતિઠિતિનિવાસેસુખિપનટ્ઠો, જાતિયા જાતિ સઞ્જાતિ ઓક્કન્તિ નિબ્બત્તિ પાતુભાવટ્ઠો, જરામરણસ્સ ખયવયભેદવિપરિણામટ્ઠો ગમ્ભીરોતિ અયમેત્થ **પટિવેધગમ્ભીરતા**.

૬૬૦. યસ્મા પનેત્થ એકત્તનયો, નાનત્તનયો, અબ્યાપારનયો, એવંધમ્મતાનયોતિ ચત્તારો અત્થનયા હોન્તિ, તસ્મા **નયભેદતો**પેતં ભવચક્કં વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

તત્થ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણન્તિ એવં બીજસ્સ અઙ્કુરાદિભાવેન રુક્ખભાવપ્પત્તિ વિય સન્તાનાનુપચ્છેદો **એકત્તનયો** નામ. યં સમ્મા પસ્સન્તો હેતુફલસમ્બન્ધેન સન્તાનસ્સ અનુપચ્છેદાવબોધતો ઉચ્છેદદિટ્ઠિં પજહતિ. મિચ્છા પસ્સન્તો હેતુફલસમ્બન્ધેન પવત્તમાનસ્સ સન્તાનાનુપચ્છેદસ્સ એકત્તગહણતો સસ્સતદિટ્ઠિં ઉપાદિયતિ.

અવિજ્જાદીનં પન યથાસકંલક્ખણવવત્થાનં **નાનત્તનયો** નામ. યં સમ્મા પસ્સન્તો નવનવાનં ઉપ્પાદદસ્સનતો સસ્સતદિટ્ઠિં પજહતિ. મિચ્છા પસ્સન્તો એકસન્તાનપતિતસ્સ ભિન્નસન્તાનસ્સેવ નાનત્તગ્ગહણતો ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ઉપાદિયતિ.

અવિજ્જાય સઙ્ખારા મયા ઉપ્પાદેતબ્બા, સઙ્ખારાનં વા વિઞ્ઞાણં અમ્હેહીતિ એવમાદિબ્યાપારાભાવો **અબ્યાપારનયો** નામ. યં સમ્મા પસ્સન્તો કારકસ્સ અભાવાવબોધતો અત્તદિટ્ઠિં પજહતિ. મિચ્છા પસ્સન્તો યો અસતિપિ બ્યાપારે અવિજ્જાદીનં સભાવનિયમસિદ્ધો હેતુભાવો, તસ્સ અગ્ગહણતો અકિરિયદિટ્ઠિં ઉપાદિયતિ.

અવિજ્જાદીહિ પન કારણેહિ સઙ્ખારાદીનંયેવ સમ્ભવો ખીરાદીહિ દધિઆદીનં વિય, ન અઞ્ઞેસન્તિ અયં **એવંધમ્મતાનયો** નામ. યં સમ્મા પસ્સન્તો પચ્ચયાનુરૂપતો ફલાવબોધા અહેતુકદિટ્ઠિં અકિરિયદિટ્ઠિઞ્ચ પજહતિ. મિચ્છા પસ્સન્તો પચ્ચયાનુરૂપં ફલપ્પવત્તિં અગ્ગહેત્વા યતો કુતોચિ યસ્સ કસ્સચિ અસમ્ભવગ્ગહણતો અહેતુકદિટ્ઠિઞ્ચેવ નિયતવાદઞ્ચ ઉપાદિયતીતિ એવમિદં ભવચક્કં,

સચ્ચપ્પભવતો કિચ્ચા, વારણાઉપમાહિ ચ;
ગમ્ભીરનયભેદા ચ, વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

૬૬૧. ઇદઞ્હિ અતિગમ્ભીરતો અગાધં. નાનાનયગહનતો દુરતિયાનં. ઞાણાસિના સમાધિપવરસિલાયં સુનિસિતેન,

ભવચક્કમપદાલેત્વા, અસનિવિચક્કમિવ નિચ્ચનિમ્મથનં;
સંસારભયમતીતો, ન કોચિ સુપિનન્તરેપ્યત્થિ.

વુત્તમ્પિ હેતં ભગવતા – ‘‘ગમ્ભીરો ચાયં, આનન્દ, પટિચ્ચસમુપ્પાદો ગમ્ભીરાવભાસો ચ. એતસ્સ ચાનન્દ, ધમ્મસ્સ અનનુબોધા અપ્પટિવેધા એવમયં પજા તન્તાકુલકજાતા કુલાગણ્ઠિકજાતા મુઞ્જપબ્બજભૂતા અપાયં દુગ્ગતિં વિનિપાતં સંસારં નાતિવત્તતી’’તિ (મહાવ॰ ૯૫; સં॰ નિ॰ ૨.૬૦). તસ્મા અત્તનો વા પરેસં વા હિતાય ચ સુખાય ચ પટિપન્નો અવસેસકિચ્ચાનિ પહાય,

ગમ્ભીરે પચ્ચયાકારપ્પભેદે ઇધ પણ્ડિતો;
યથા ગાધં લભેથેવમનુયુઞ્જે સદા સતોતિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

પઞ્ઞાભાવનાધિકારે

પઞ્ઞાભૂમિનિદ્દેસો નામ

સત્તરસમો પરિચ્છેદો.

૧૮. દિટ્ઠિવિસુદ્ધિનિદ્દેસો

નામરૂપપરિગ્ગહકથા

૬૬૨. ઇદાનિ યા ''ઇમેસુ ભૂમિભૂતેસુ ધમ્મેસુ ઉગ્ગહપરિપુચ્છાવસેન ઞાણપરિચયં કત્વા 'સીલવિસુદ્ધિ ચેવ ચિત્તવિસુદ્ધિ ચા'તિ દ્વે મૂલભૂતા વિસુદ્ધિયો સમ્પાદેતબ્બા''તિ વુત્તા. તત્થ **સીલવિસુદ્ધિ** નામ સુપરિસુદ્ધં પાતિમોક્ખસંવરાદિચતુબ્બિધં સીલં, તઞ્ચ **સીલનિદ્દેસે** વિત્થારિતમેવ. **ચિત્તવિસુદ્ધિ** નામ સઉપચારા અટ્ઠ સમાપત્તિયો, તાપિ ચિત્તસીસેન વુત્ત**સમાધિનિદ્દેસે** સબ્બાકારેન વિત્થારિતા એવ. તસ્મા તા તત્થ વિત્થારિતનયેનેવ વેદિતબ્બા.

યં પન વુત્તં ''દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ, કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિ, મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ, પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ, ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધીતિ ઇમા પન પઞ્ચ વિસુદ્ધિયો સરીર''ન્તિ, તત્થ **નામરૂપાનં યાથાવદસ્સનં દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ** નામ.

૬૬૩. તં સમ્પાદેતુકામેન **સમથયાનિકેન** તાવ ઠપેત્વા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં અવસેસરૂપારૂપાવચરજ્ઝાનાનં અઞ્ઞતરતો વુટ્ઠાય વિતક્કાદીનિ ઝાનઙ્ગાનિ, તંસમ્પયુત્તા ચ ધમ્મા **લક્ખણરસાદિવસેન** પરિગ્ગહેતબ્બા. પરિગ્ગહેત્વા સબ્બમ્પેતં આરમ્મણાભિમુખં નમનતો નમનટ્ઠેન **નામ**ન્તિ વવત્થપેતબ્બં.

તતો યથા નામ પુરિસો અન્તોગેહે સપ્પં દિસ્વા તં અનુબન્ધમાનો તસ્સ આસયં પસ્સતિ, એવમેવ અયમ્પિ યોગાવચરો તં નામં ઉપપરિક્ખન્તો ''ઇદં નામં કિં નિસ્સાય પવત્તતી''તિ પરિયેસમાનો તસ્સ નિસ્સયં હદયરૂપં પસ્સતિ. તતો હદયરૂપસ્સ નિસ્સયભૂતાનિ, ભૂતનિસ્સિતાનિ ચ સેસુપાદાયરૂપાનીતિ રૂપં પરિગ્ગણ્હાતિ. સો સબ્બમ્પેતં રુપ્પનતો **રૂપ**ન્તિ વવત્થપેતિ. તતો નમનલક્ખણં નામં, રુપ્પનલક્ખણં રૂપન્તિ **સઙ્ખેપતો નામરૂપં વવત્થપેતિ**.

૬૬૪. **સુદ્ધવિપસ્સનાયાનિકો** પન અયમેવ વા **સમથયાનિકો** ચતુધાતુવવત્થાને વુત્તાનં તેસં તેસં ધાતુપરિગ્ગહમુખાનં અઞ્ઞતરમુખવસેન સઙ્ખેપતો વા વિત્થારતો વા ચતસ્સો ધાતુયો પરિગ્ગણ્હાતિ. અથસ્સ યાથાવસરસલક્ખણતો આવિભૂતાસુ ધાતૂસુ કમ્મસમુટ્ઠાનમ્હિ તાવ કેસે ''ચતસ્સો ધાતુયો, વણ્ણો, ગન્ધો, રસો, ઓજા, જીવિતં, કાયપ્પસાદો''તિ એવં કાયદસકવસેન દસ રૂપાનિ, તત્થેવ ભાવસ્સ અત્થિતાય ભાવદસકવસેન દસ, તત્થેવ આહારસમુટ્ઠાનં ઓજટ્ઠમકં, ઉતુસમુટ્ઠાનં, ચિત્તસમુટ્ઠાનન્તિ અપરાનિપિ ચતુવીસતીતિ એવં ચતુસમુટ્ઠાનેસુ ચતુવીસતિકોટ્ઠાસેસુ ચતુચત્તાલીસ ચતુચત્તાલીસ રૂપાનિ, સેદો, અસ્સુ, ખેળો, સિઙ્ઘાણિકાતિ ઇમેસુ પન ચતૂસુ ઉતુચિત્તસમુટ્ઠાનેસુ દ્વિન્નં ઓજટ્ઠમકાનં વસેન સોળસ સોળસ રૂપાનિ, ઉદરિયં, કરીસં, પુબ્બો, મુત્તન્તિ ઇમેસુ ચતૂસુ ઉતુસમુટ્ઠાનેસુ ઉતુસમુટ્ઠાનસ્સેવ ઓજટ્ઠમકસ્સ વસેન અટ્ઠ અટ્ઠ રૂપાનિ પાકટાનિ હોન્તીતિ. એસ તાવ **દ્વત્તિંસાકારે** નયો.

યે પન ઇમસ્મિં દ્વત્તિંસાકારે આવિભૂતે અપરે દસ આકારા આવિભવન્તિ. તત્થ અસિતાદિપરિપાચકે તાવ કમ્મજે તેજોકોટ્ઠાસમ્હિ ઓજટ્ઠમકઞ્ચેવ જીવિતઞ્ચાતિ નવ રૂપાનિ, તથા ચિત્તજે અસ્સાસપસ્સાસકોટ્ઠાસેપિ

ઓજટ્ઠમકઞ્ચેવ સદ્દો ચાતિ નવ, સેસેસુ ચતુસમુટ્ઠાનેસુ અટ્ઠસુ જીવિતનવકઞ્ચેવ તીણિ ચ ઓજટ્ઠમકાનીતિ તેત્તિંસ રૂપાનિ પાકટાનિ હોન્તિ.

તસ્સેવં વિત્થારતો દ્વાચત્તાલીસાકારવસેન ઇમેસુ ભૂતુપાદાયરૂપેસુ પાકટેસુ જાતેસુ વત્થુદ્વારવસેન પઞ્ચ ચક્ખુદસકાદયો, હદયવત્થુદસકઞ્ચાતિ અપરાનિપિ સટ્ઠિરૂપાનિ પાકટાનિ હોન્તિ. સો સબ્બાનિપિ તાનિ **રુપ્પનલક્ખણેન** એકતો કત્વા ‘‘એતં **રૂપ**’’ન્તિ પસ્સતિ.

તસ્સેવં પરિગ્ગહિતરૂપસ્સ દ્વારવસેન અરૂપધમ્મા પાકટા હોન્તિ. સેય્યથિદં – દ્વેપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ, તિસ્સો મનોધાતુયો, અટ્ઠસટ્ઠિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયોતિ એકાસીતિ લોકિયચિત્તાનિ, અવિસેસેન ચ તેહિ ચિત્તેહિ સહજાતો ફસ્સો, વેદના, સઞ્ઞા, ચેતના, જીવિતં, ચિત્તટ્ઠિતિ, મનસિકારોતિ ઇમે સત્ત સત્ત ચેતસિકાતિ. લોકુત્તરચિત્તાનિ પન નેવ સુદ્ધવિપસ્સકસ્સ , ન સમથયાનિકસ્સ પરિગ્ગહં ગચ્છન્તિ અનધિગતત્તાતિ. સો સબ્બેપિ તે અરૂપધમ્મે **નમનલક્ખણેન** એકતો કત્વા ‘‘એતં **નામ**’’ન્તિ પસ્સતિ. એવમેકો **ચતુધાતુવવત્થાનમુખેન વિત્થારતો નામરૂપં વવત્થપેતિ**.

૬૬૫. અપરો **અટ્ઠારસધાતુવસેન**. કથં? ઇધ ભિક્ખુ અત્થિ ઇમસ્મિં અત્તભાવે ચક્ખુધાતુ…પે॰… મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ ધાતુયો આવજ્જિત્વા યં લોકો સેતકણ્હમણ્ડલવિચિત્તં આયતવિત્થતં અક્ખિકૂપકે ન્હારુસુત્તકેન આબદ્ધં મંસપિણ્ડં ‘‘ચક્ખૂ’’તિ સઞ્જાનાતિ, તં અગ્ગહેત્વા ખન્ધનિદ્દેસે ઉપાદારૂપેસુ વુત્તપ્પકારં ચક્ખુપસાદં ‘‘ચક્ખુધાતૂ’’તિ વવત્થપેતિ.

યાનિ પનસ્સ નિસ્સયભૂતા ચતસ્સો ધાતુયો, પરિવારકાનિ ચત્તારિ વણ્ણ-ગન્ધ-રસ-ઓજા-રૂપાનિ, અનુપાલકં જીવિતિન્દ્રિયન્તિ નવ સહજાતરૂપાનિ, તત્થેવ ઠિતાનિ કાયદસકભાવદસકવસેન વીસતિ કમ્મજરૂપાનિ, આહારસમુટ્ઠાનાદીનં તિણ્ણં ઓજટ્ઠમકાનં વસેન ચતુવીસતિ અનુપાદિન્નરૂપાનીતિ એવં સેસાનિ તેપણ્ણાસ રૂપાનિ હોન્તિ, ન તાનિ ચ ‘‘ચક્ખુધાતૂ’’તિ વવત્થપેતિ. એસ નયો સોતધાતુઆદીસુપિ. કાયધાતુયં પન અવસેસાનિ તેચત્તાલીસ રૂપાનિ હોન્તિ. કેચિ પન ઉતુચિત્તસમુટ્ઠાનાનિ સદ્દેન સહ નવ નવ કત્વા પઞ્ચચત્તાલીસાતિ વદન્તિ.

ઇતિ ઇમે પઞ્ચ પસાદા, તેસઞ્ચ વિસયા રૂપસદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બા પઞ્ચાતિ દસ રૂપાનિ દસ ધાતુયો હોન્તિ. અવસેસરૂપાનિ ધમ્મધાતુયેવ હોન્તિ. ચક્ખું પન નિસ્સાય રૂપં આરબ્ભ પવત્તં ચિત્તં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ નામાતિ એવં દ્વેપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ પઞ્ચ વિઞ્ઞાણધાતુયો હોન્તિ. તીણિ મનોધાતુચિત્તાનિ એકા મનોધાતુ, અટ્ઠસટ્ઠિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુચિત્તાનિ મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ સબ્બાનિપિ એકાસીતિ લોકિયચિત્તાનિ સત્ત વિઞ્ઞાણધાતુયો. તંસમ્પયુત્તા ફસ્સાદયો ધમ્મધાતૂતિ એવમેત્થ અડ્ઢેકાદસ ધાતુયો રૂપં, અડ્ઢટ્ઠમા ધાતુયો નામન્તિ એવમેકો અટ્ઠારસધાતુવસેન નામરૂપં વવત્થપેતિ.

૬૬૬. અપરો **દ્વાદસાયતનવસેન**. કથં? ચક્ખુધાતુયં વુત્તનયેનેવ ઠપેત્વા તેપણ્ણાસ રૂપાનિ ચક્ખુપસાદમત્તં ‘‘ચક્ખાયતન’’ન્તિ વવત્થપેતિ. તત્થ વુત્તનયેનેવ ચ સોતઘાનજિવ્હાકાયધાતુયો ‘‘સોતઘાનજિવ્હાકાયાયતનાની’’તિ, તેસં વિસયભૂતે પઞ્ચધમ્મે ‘‘રૂપસદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બાયતનાની’’તિ , લોકિયસત્તવિઞ્ઞાણધાતુયો ‘‘મનાયતન’’ન્તિ, તંસમ્પયુત્તા ફસ્સાદયો સેસરૂપઞ્ચ ‘‘ધમ્માયતન’’ન્તિ એવમેત્થ અડ્ઢેકાદસ આયતનાનિ રૂપં, દિયડ્ઢઆયતનાનિ નામન્તિ એવમેકો દ્વાદસાયતનવસેન નામરૂપં વવત્થપેતિ.

૬૬૭. અપરો તતો સંખિત્તતરં **ખન્ધવસેન** વવત્થપેતિ. કથં? ઇધ ભિક્ખુ ઇમસ્મિં સરીરે ચતુસમુટ્ઠાના ચતસ્સો ધાતુયો, તંનિસ્સિતો વણ્ણો, ગન્ધો, રસો, ઓજા, ચક્ખુપસાદાદયો પઞ્ચ પસાદા, વત્થુરૂપં, ભાવો, જીવિતિન્દ્રિયં, દ્વિસમુટ્ઠાનો સદ્દોતિ ઇમાનિ સત્તરસ રૂપાનિ **સમ્મસનુપગાનિ** નિપ્ફન્નાનિ રૂપરૂપાનિ. કાયવિઞ્ઞત્તિ, વચીવિઞ્ઞત્તિ, આકાસધાતુ, રૂપસ્સ લહુતા, મુદુતા, કમ્મઞ્ઞતા, ઉપચયો, સન્તતિ, જરતા, અનિચ્ચતાતિ ઇમાનિ પન દસ રૂપાનિ **ન સમ્મસનુપગાનિ**, આકારવિકારઅન્તરપરિચ્છેદમત્તકાનિ, ન નિપ્ફન્નરૂપાનિ, ન રૂપરૂપાનિ. અપિચ ખો રૂપાનં આકારવિકારઅન્તરપરિચ્છેદમત્તતો રૂપન્તિ સઙ્ખં ગતાનિ. ઇતિ સબ્બાનિ પેતાનિ સત્તવીસતિ રૂપાનિ રૂપક્ખન્ધો, એકાસીતિયા લોકિયચિત્તેહિ સદ્ધિં ઉપ્પન્ના વેદના વેદનાક્ખન્ધો, તંસમ્પયુત્તા સઞ્ઞા સઞ્ઞાક્ખન્ધો, સઙ્ખારા સઙ્ખારક્ખન્ધો, વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ. ઇતિ રૂપક્ખન્ધો રૂપં, ચત્તારો અરૂપિનો ખન્ધા નામન્તિ એવમેકો પઞ્ચક્ખન્ધવસેન નામરૂપં વવત્થપેતિ.

૬૬૮. અપરો ''યંકિઞ્ચિ રૂપં સબ્બં રૂપં ચત્તારિ મહાભૂતાનિ ચતુન્નઞ્ચ મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૪૭; અ॰ નિ॰ ૧૧.૧૭) એવં સંખિત્તેનેવ ઇમસ્મિં અત્તભાવે રૂપં પરિગ્ગહેત્વા, તથા મનાયતનઞ્ચેવ ધમ્માયતનેકદેસઞ્ચ નામન્તિ પરિગ્ગહેત્વા ''ઇતિ ઇદઞ્ચ નામં ઇદઞ્ચ રૂપં, ઇદં વુચ્ચતિ નામરૂપ''ન્તિ **સઙ્ખેપતો** નામરૂપં વવત્થપેતિ.

૬૬૯. સચે પનસ્સ તેન તેન મુખેન રૂપં પરિગ્ગહેત્વા અરૂપં પરિગ્ગણ્હતો સુખુમત્તા અરૂપં ન ઉપટ્ઠાતિ, તેન ધુરનિક્ખેપં અકત્વા રૂપમેવ પુનપ્પુનં સમ્મસિતબ્બં મનસિકાતબ્બં પરિગ્ગહેતબ્બં વવત્થપેતબ્બં. યથા યથા હિસ્સ રૂપં સુવિક્ખાલિતં હોતિ નિજ્જટં સુપરિસુદ્ધં, તથા તથા તદારમ્મણા અરૂપધમ્મા સયમેવ પાકટા હોન્તિ.

યથા હિ ચક્ખુમતો પુરિસસ્સ અપરિસુદ્ધે આદાસે મુખનિમિત્તં ઓલોકેન્તસ્સ નિમિત્તં ન પઞ્ઞાયતિ, સો ''નિમિત્તં ન પઞ્ઞાયતી''તિ ન આદાસં છડ્ડેતિ, અથ ખો નં પુનપ્પુનં પરિમજ્જતિ . તસ્સ પરિસુદ્ધે આદાસે નિમિત્તં સયમેવ પાકટં હોતિ. યથા ચ તેલત્થિકો તિલપિટ્ઠં દોણિયં આકિરિત્વા ઉદકેન પરિપ્ફોસેત્વા એકવારં દ્વેવારં પીળનમત્તેન તેલે અનિક્ખમન્તે ન તિલપિટ્ઠં છડ્ડેતિ, અથ ખો નં પુનપ્પુનં ઉણ્હોદકેન પરિપ્ફોસેત્વા મદ્દિત્વા પીળેતિ. તસ્સેવં કરોતો વિપ્પસન્નં તિલતેલં નિક્ખમતિ. યથા વા પન ઉદકં પસાદેતુકામો કતકટ્ઠિં ગહેત્વા અન્તોઘટે હત્થં ઓતારેત્વા એકદ્વેવારે ઘંસનમત્તેન ઉદકે અવિપ્પસીદન્તે ન કતકટ્ઠિં છડ્ડેતિ, અથ ખો નં પુનપ્પુનં ઘંસતિ. તસ્સેવં કરોન્તસ્સ કલલકદ્દમં સન્નિસીદતિ. ઉદકં અચ્છં હોતિ વિપ્પસન્નં, એવમેવં તેન ભિક્ખુના ધુરનિક્ખેપં અકત્વા રૂપમેવ પુનપ્પુનં સમ્મસિતબ્બં મનસિકાતબ્બં પરિગ્ગહેતબ્બં વવત્થપેતબ્બં.

યથા યથા હિસ્સ રૂપં સુવિક્ખાલિતં હોતિ નિજ્જટં સુપરિસુદ્ધં, તથા તથા તપ્પચ્ચનીકકિલેસા સન્નિસીદન્તિ, કદ્દમુપરિ ઉદકં વિય ચિત્તં પસન્નં હોતિ. તદારમ્મણા અરૂપધમ્મા સયમેવ પાકટા હોન્તિ. એવં અઞ્ઞાહિપિ ઉચ્છુચોરગોણદધિમચ્છાદીહિ ઉપમાહિ અયમત્થો પકાસેતબ્બો.

અરૂપધમ્માનં ઉપટ્ઠાનાકારકથા

૬૭૦. એવં સુવિસુદ્ધરૂપપરિગ્ગહસ્સ પનસ્સ અરૂપધમ્મા તીહિ આકારેહિ ઉપટ્ઠહન્તિ ફસ્સવસેન વા વેદનાવસેન વા વિઞ્ઞાણવસેન વા. કથં? એકસ્સ તાવ ''પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા''તિઆદિના નયેન ધાતુયો પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ પઠમાભિનિપાતો ફસ્સો, તંસમ્પયુત્તા વેદના વેદનાક્ખન્ધો, સઞ્ઞા સઞ્ઞાક્ખન્ધો, સદ્ધિં ફસ્સેન ચેતના સઙ્ખારક્ખન્ધો, ચિત્તં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ ઉપટ્ઠાતિ. તથા ''કેસે પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા...પે॰...

અસ્સાસપસ્સાસે પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૩૦૭) પઠમાભિનિપાતો ફસ્સો, તંસમ્પયુત્તા વેદના વેદનાક્ખન્ધો...પે॰... ચિત્તં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ ઉપટ્ઠાતિ. એવં અરૂપધમ્મા **ફસ્સવસેન** ઉપટ્ઠહન્તિ.

એકસ્સ ''પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા''તિ તદારમ્મણરસાનુભવનકવેદના વેદનાક્ખન્ધો, તંસમ્પયુત્તા સઞ્ઞા સઞ્ઞાક્ખન્ધો, તંસમ્પયુત્તો ફસ્સો ચ ચેતના ચ સઙ્ખારક્ખન્ધો, તંસમ્પયુત્તં ચિત્તં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ ઉપટ્ઠાતિ. તથા ''કેસે પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા ...પે॰... અસ્સાસપસ્સાસે પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા''તિ તદારમ્મણરસાનુભવનકવેદના વેદનાક્ખન્ધો...પે॰... તંસમ્પયુત્તં ચિત્તં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ ઉપટ્ઠાતિ. એવં **વેદનાવસેન** અરૂપધમ્મા ઉપટ્ઠહન્તિ.

અપરસ્સ ''પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા''તિ આરમ્મણપટિવિજાનનં વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો, તંસમ્પયુત્તા વેદના વેદનાક્ખન્ધો, સઞ્ઞા સઞ્ઞાક્ખન્ધો, ફસ્સો ચ ચેતના ચ સઙ્ખારક્ખન્ધોતિ ઉપટ્ઠાતિ. તથા ''કેસે પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા...પે॰... અસ્સાસપસ્સાસે પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા''તિ આરમ્મણપટિવિજાનનં વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો, તંસમ્પયુત્તા વેદના વેદનાક્ખન્ધો, સઞ્ઞા સઞ્ઞાક્ખન્ધો, ફસ્સો ચ ચેતના ચ સઙ્ખારક્ખન્ધોતિ ઉપટ્ઠાતિ. એવં **વિઞ્ઞાણવસેન** અરૂપધમ્મા ઉપટ્ઠહન્તિ.

એતેનેવ ઉપાયેન ''કમ્મસમુટ્ઠાને કેસે પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા''તિઆદિના નયેન દ્વાચત્તાલીસાય ધાતુકોટ્ઠાસેસુ ચતુન્નં ચતુન્નં ધાતૂનં વસેન, સેસેસુ ચ ચક્ખુધાતુઆદીસુ રૂપપરિગ્ગહમુખેસુ સબ્બં નયભેદં અનુગન્ત્વા યોજના કાતબ્બા.

૬૭૧. યસ્મા ચ એવં સુવિસુદ્ધરૂપપરિગ્ગહસ્સેવ તસ્સ અરૂપધમ્મા તીહાકારેહિ પાકટા હોન્તિ. તસ્મા સુવિસુદ્ધરૂપપરિગ્ગહેનેવ અરૂપપરિગ્ગહાય યોગો કાતબ્બો, ન ઇતરેન. સચે હિ એકસ્મિં વા રૂપધમ્મે ઉપટ્ઠિતે દ્વીસુ વા રૂપં પહાય અરૂપપરિગ્ગહં આરભતિ કમ્મટ્ઠાનતો પરિહાયતિ, પથવીકસિણભાવનાય વુત્તપ્પકારા પબ્બતેય્યા ગાવી વિય. સુવિસુદ્ધરૂપપરિગ્ગહસ્સ પન અરૂપપરિગ્ગહાય યોગં કરોતો કમ્મટ્ઠાનં વુદ્ધિં વિરૂળ્હિં વેપુલ્લં પાપુણાતિ.

સો એવં ફસ્સાદીનં વસેન ઉપટ્ઠિતે ચત્તારો અરૂપિનો ખન્ધે નામન્તિ, તેસં આરમ્મણભૂતાનિ ચત્તારિ મહાભૂતાનિ, ચતુન્નઞ્ચ મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપં રૂપન્તિ વવત્થપેતિ. ઇતિ અટ્ઠારસ ધાતુયો દ્વાદસાયતનાનિ પઞ્ચક્ખન્ધાતિ સબ્બેપિ તેભૂમકે ધમ્મે ખગ્ગેન સમુગ્ગં વિવરમાનો વિય યમકતાલકન્દં ફાલયમાનો વિય ચ નામઞ્ચ રૂપઞ્ચાતિ દ્વેધા વવત્થપેતિ. નામરૂપમત્તતો ઉદ્ધં અઞ્ઞો સત્તો વા પુગ્ગલો વા દેવો વા બ્રહ્મા વા નત્થીતિ નિટ્ઠં ગચ્છતિ.

સમ્બહુલસુત્તન્તસંસન્દના

૬૭૨. સો એવં યાથાવસરસતો નામરૂપં વવત્થપેત્વા સુટ્ઠુતરં ''સત્તો પુગ્ગલો''તિ ઇમિસ્સા લોકસમઞ્ઞાય પહાનત્થાય સત્તસમ્મોહસ્સ સમતિક્કમત્થાય અસમ્મોહભૂમિયં ચિત્તં ઠપનત્થાય સમ્બહુલસુત્તન્તવસેન ''નામરૂપમત્તમેવિદં, ન સત્તો, ન પુગ્ગલો અત્થી''તિ એતમત્થં સંસન્દેત્વા વવત્થપેતિ. વુત્તઞ્હેતં –

''યથાપિ અઙ્ગસમ્ભારા, હોતિ સદ્દો રથો ઇતિ;

એવં ખન્ધેસુ સન્તેસુ, હોતિ સત્તોતિ સમ્મુતી’’તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૧);

અપરમ્પિ વુત્તં, ‘‘સેય્યથાપિ, આવુસો, કટ્ઠઞ્ચ પટિચ્ચ વલ્લિઞ્ચ પટિચ્ચ મત્તિકઞ્ચ પટિચ્ચ તિણઞ્ચ પટિચ્ચ આકાસો પરિવારિતો અગારન્ત્વેવ સઙ્ખં ગચ્છતિ, એવમેવ ખો, આવુસો, અટ્ઠિઞ્ચ પટિચ્ચ ન્હારુઞ્ચ પટિચ્ચ મંસઞ્ચ પટિચ્ચ ચમ્મઞ્ચ પટિચ્ચ આકાસો પરિવારિતો રૂપન્ત્વેવ સઙ્ખં ગચ્છતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૦૬).

અપરમ્પિ વુત્તં –

‘‘દુક્ખમેવ હિ સમ્ભોતિ, દુક્ખં તિટ્ઠતિ વેતિ ચ;
નાઞ્ઞત્ર દુક્ખા સમ્ભોતિ, નાઞ્ઞં દુક્ખા નિરુજ્ઝતી’’તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૭૧);

ઉપમાહિ નામરૂપવિભાવના

૬૭૩. એવં અનેકસતેહિ સુત્તન્તેહિ નામરૂપમેવ દીપિતં, ન સત્તો ન પુગ્ગલો. તસ્મા યથા અક્ખચક્કપઞ્જરઈસાદીસુ અઙ્ગસમ્ભારેસુ એકેનાકારેન સણ્ઠિતેસુ **રથો**તિ વોહારમત્તં હોતિ, પરમત્થતો એકેકસ્મિં અઙ્ગે ઉપપરિક્ખિયમાને રથો નામ નત્થિ. યથા ચ કટ્ઠાદીસુ ગેહસમ્ભારેસુ એકેનાકારેન આકાસં પરિવારેત્વા ઠિતેસુ **ગેહ**ન્તિ વોહારમત્તં હોતિ, પરમત્થતો ગેહં નામ નત્થિ. યથા ચ અઙ્ગુલિઅઙ્ગુટ્ઠાદીસુ એકેનાકારેન ઠિતેસુ **મુટ્ઠી**તિ વોહારમત્તં હોતિ. દોણિતન્તિઆદીસુ **વીણા**તિ. હત્થિઅસ્સાદીસુ **સેના**તિ. પાકારગેહગોપુરાદીસુ **નગર**ન્તિ. ખન્ધસાખાપલાસાદીસુ એકેનાકારેન ઠિતેસુ **રુક્ખો**તિ વોહારમત્તં હોતિ, પરમત્થતો એકેકસ્મિં અવયવે ઉપપરિક્ખિયમાને રુક્ખો નામ નત્થિ. એવમેવં પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ સતિ ‘‘**સત્તો, પુગ્ગલો**’’તિ વોહારમત્તં હોતિ, પરમત્થતો એકેકસ્મિં ધમ્મે ઉપપરિક્ખિયમાને ‘‘અસ્મીતિ વા અહન્તિ વા’’તિ ગાહસ્સ વત્થુભૂતો સત્તો નામ નત્થિ. પરમત્થતો પન નામરૂપમત્તમેવ અત્થીતિ. એવં પસ્સતો હિ દસ્સનં **યથાભૂતદસ્સનં** નામ હોતિ.

૬૭૪. યો પનેતં યથાભૂતદસ્સનં પહાય ‘‘સત્તો અત્થી’’તિ ગણ્હાતિ. સો તસ્સ વિનાસં અનુજાનેય્ય અવિનાસં વા. અવિનાસં અનુજાનન્તો સસ્સતે પતતિ. વિનાસં અનુજાનન્તો ઉચ્છેદે પતતિ. કસ્મા? ખીરન્વયસ્સ દધિનો વિય તદન્વયસ્સ અઞ્ઞસ્સ અભાવતો. સો ‘‘સસ્સતો સત્તો’’તિ ગણ્હન્તો ઓલીયતિ નામ. ‘‘ઉચ્છિજ્જતી’’તિ ગણ્હન્તો અતિધાવતિ નામ. તેનાહ ભગવા –

‘‘દ્વીહિ, ભિક્ખવે, દિટ્ઠિગતેહિ પરિયુટ્ઠિતા દેવમનુસ્સા ઓલીયન્તિ એકે, અતિધાવન્તિ એકે, ચક્ખુમન્તો ચ પસ્સન્તિ.

‘‘કથઞ્ચ, ભિક્ખવે, ઓલીયન્તિ એકે? ભવારામા, ભિક્ખવે, દેવમનુસ્સા ભવરતા ભવસમુદિતા. તેસં ભવનિરોધાય ધમ્મે દેસિયમાને ચિત્તં ન પક્ખન્દતિ નપ્પસીદતિ ન સન્તિટ્ઠતિ નાધિમુચ્ચતિ. એવં ખો, ભિક્ખવે, ઓલીયન્તિ એકે.

‘‘કથઞ્ચ, ભિક્ખવે, અતિધાવન્તિ એકે? ભવેનેવ ખો પનેકે અટ્ટીયમાના હરાયમાના જિગુચ્છમાના વિભવં અભિનન્દન્તિ, યતો કિર ભો અયં અત્તા કાયસ્સ ભેદા ઉચ્છિજ્જતિ વિનસ્સતિ, ન હોતિ પરંમરણા, એતં સન્તં, એતં પણીતં, એતં યાથાવન્તિ. એવં ખો, ભિક્ખવે, અતિધાવન્તિ એકે.

‘‘કથઞ્ચ, ભિક્ખવે, ચક્ખુમન્તો પસ્સન્તિ? ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ ભૂતં ભૂતતો પસ્સતિ, ભૂતં ભૂતતો દિસ્વા ભૂતસ્સ નિબ્બિદાય વિરાગાય નિરોધાય પટિપન્નો હોતિ. એવં ખો, ભિક્ખવે, ચક્ખુમન્તો પસ્સન્તી’’તિ (ઇતિવુ॰ ૪૯).

૬૭૫. તસ્મા યથા દારુયન્તં સુઞ્ઞં નિજ્જીવં નિરીહકં, અથ ચ પન દારુરજ્જુકસમાયોગવસેન ગચ્છતિપિ તિટ્ઠતિપિ. સઈહકં સબ્યાપારં વિય ખાયતિ, એવમિદં નામરૂપમ્પિ સુઞ્ઞં નિજ્જીવં નિરીહકં, અથ ચ પન અઞ્ઞમઞ્ઞસમાયોગવસેન ગચ્છતિપિ તિટ્ઠતિપિ. સઈહકં સબ્યાપારં વિય ખાયતીતિ દટ્ઠબ્બં. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ ઇધત્થિ સચ્ચતો,
ન હેત્થ સત્તો મનુજો ચ વિજ્જતિ;
સુઞ્ઞં ઇદં યન્તમિવાભિસઙ્ખતં,
દુક્ખસ્સ પુઞ્જો તિણકટ્ઠસાદિસો’’તિ.

ન કેવલઞ્ચેતં દારુયન્તુપમાય, અઞ્ઞાહિપિ નળકલાપીઆદીહિ ઉપમાહિ વિભાવેતબ્બં – યથા હિ દ્વીસુ નળકલાપીસુ અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાય ઠપિતાસુ એકા એકિસ્સા ઉપત્થમ્ભો હોતિ, એકિસ્સા પતમાનાય ઇતરાપિ પતતિ, એવમેવં પઞ્ચવોકારભવે નામરૂપં અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાય પવત્તતિ, એકં એકસ્સ ઉપત્થમ્ભો હોતિ. મરણવસેન એકસ્મિં પતમાને ઇતરમ્પિ પતતિ. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘યમકં નામરૂપઞ્ચ, ઉભો અઞ્ઞોઞ્ઞનિસ્સિતા;
એકસ્મિં ભિજ્જમાનસ્મિં, ઉભો ભિજ્જન્તિ પચ્ચયા’’તિ.

૬૭૬. યથા ચ દણ્ડાભિહતં ભેરિં નિસ્સાય સદ્દે પવત્તમાને અઞ્ઞા ભેરી, અઞ્ઞો સદ્દો, ભેરિસદ્દા અસમ્મિસ્સા, ભેરી સદ્દેન સુઞ્ઞા, સદ્દો ભેરિયા સુઞ્ઞો, એવમેવં વત્થુદ્વારારમ્મણસઙ્ખાતં રૂપં નિસ્સાય નામે પવત્તમાને અઞ્ઞં રૂપં, અઞ્ઞં નામં, નામરૂપા અસમ્મિસ્સા, નામં રૂપેન સુઞ્ઞં, રૂપં નામેન સુઞ્ઞં, અપિચ ખો ભેરિં પટિચ્ચ સદ્દો વિય રૂપં પટિચ્ચ નામં પવત્તતિ. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘ન ચક્ખુતો જાયરે ફસ્સપઞ્ચમા,
ન રૂપતો નો ચ ઉભિન્નમન્તરા;
હેતું પટિચ્ચપ્પભવન્તિ સઙ્ખતા,
યથાપિ સદ્દો પહટાય ભેરિયા.

‘‘ન સોતતો જાયરે ફસ્સપઞ્ચમા,
ન સદ્દતો નો ચ ઉભિન્નમન્તરા…પે॰….

‘‘ન ઘાનતો જાયરે ફસ્સપઞ્ચમા,
ન ગન્ધતો નો ચ ઉભિન્નમન્તરા…પે॰….

‘‘ન જિવ્હાતો જાયરે ફસ્સપઞ્ચમા,
ન રસતો નો ચ ઉભિન્નમન્તરા…પે॰….

‘‘ન કાયતો જાયરે ફસ્સપઞ્ચમા,
ન ફસ્સતો નો ચ ઉભિન્નમન્તરા…પે॰….

‘‘ન વત્થુરૂપા પભવન્તિ સઙ્ખતા,
ન ચાપિ ધમ્માયતનેહિ નિગ્ગતા;
હેતું પટિચ્ચપ્પભવન્તિ સઙ્ખતા,
યથાપિ સદ્દો પહટાય ભેરિયા’’તિ.

૬૭૭. અપિચેત્થ નામં નિત્તેજં ન સકેન તેજેન પવત્તિતું સક્કોતિ, ન ખાદતિ, ન પિવતિ, ન બ્યાહરતિ, ન ઇરિયાપથં કપ્પેતિ. રૂપમ્પિ નિત્તેજં ન સકેન તેજેન પવત્તિતું સક્કોતિ. ન હિ તસ્સા ખાદિતુકામતા, નાપિ પિવિતુકામતા, ન બ્યાહરિતુકામતા, ન ઇરિયાપથં કપ્પેતુકામતા, અથ ખો નામં નિસ્સાય રૂપં પવત્તતિ, રૂપં નિસ્સાય નામં પવત્તતિ, નામસ્સ ખાદિતુકામતાય પિવિતુકામતાય બ્યાહરિતુકામતાય ઇરિયાપથં કપ્પેતુકામતાય સતિ રૂપં ખાદતિ, પિવતિ, બ્યાહરતિ, ઇરિયાપથં કપ્પેતિ.

ઇમસ્સ પનત્થસ્સ વિભાવનત્થાય ઇમં ઉપમં ઉદાહરન્તિ – યથા જચ્ચન્ધો ચ પીઠસપ્પી ચ દિસાપક્કમિતુકામા અસ્સુ, જચ્ચન્ધો પીઠસપ્પિં એવમાહ ‘‘અહં ખો ભણે, સક્કોમિ પાદેહિ પાદકરણીયં કાતું, નત્થિ ચ મે ચક્ખૂનિ યેહિ સમવિસમં પસ્સેય્ય’’ન્તિ. પીઠસપ્પીપિ જચ્ચન્ધં એવમાહ ‘‘અહં ખો ભણે, સક્કોમિ ચક્ખુના ચક્ખુકરણીયં કાતું, નત્થિ ચ મે પાદાનિ યેહિ અભિક્કમેય્યં વા પટિક્કમેય્યં વા’’તિ. સો તુટ્ઠહટ્ઠો જચ્ચન્ધો પીઠસપ્પિં અંસકૂટં આરોપેસિ. પીઠસપ્પી જચ્ચન્ધસ્સ અંસકૂટે નિસીદિત્વા એવમાહ ‘‘વામં મુઞ્ચ દક્ખિણં ગણ્હ, દક્ખિણં મુઞ્ચ વામં ગણ્હા’’તિ. તત્થ જચ્ચન્ધોપિ નિત્તેજો દુબ્બલો ન સકેન તેજેન સકેન બલેન ગચ્છતિ, પીઠસપ્પીપિ નિત્તેજો દુબ્બલો ન સકેન તેજેન સકેન બલેન ગચ્છતિ, ન ચ તેસં અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાય ગમનં નપ્પવત્તતિ, એવમેવં નામમ્પિ નિત્તેજં ન સકેન તેજેન ઉપ્પજ્જતિ, ન તાસુ તાસુ કિરિયાસુ પવત્તતિ. રૂપમ્પિ નિત્તેજં ન સકેન તેજેન ઉપ્પજ્જતિ, ન તાસુ તાસુ કિરિયાસુ પવત્તતિ, ન ચ તેસં અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાય ઉપ્પત્તિ વા પવત્તિ વા ન હોતિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

‘‘ન સકેન બલેન જાયરે,
નોપિ સકેન બલેન તિટ્ઠરે;
પરધમ્મવસાનુવત્તિનો,
જાયરે સઙ્ખતા અત્તદુબ્બલા.

‘‘પરપચ્ચયતો ચ જાયરે,
પરઆરમ્મણતો સમુટ્ઠિતા;
આરમ્મણપચ્ચયેહિ ચ,
પરધમ્મેહિ ચિમે પભાવિતા.

‘‘યથાપિ નાવં નિસ્સાય, મનુસ્સા યન્તિ અણ્ણવે;
એવમેવ રૂપં નિસ્સાય, નામકાયો પવત્તતિ.

‘‘યથા ચ મનુસ્સે નિસ્સાય, નાવા ગચ્છતિ અણ્ણવે;
એવમેવ નામં નિસ્સાય, રૂપકાયો પવત્તતિ.

‘‘ઉભો નિસ્સાય ગચ્છન્તિ, મનુસ્સા નાવા ચ અણ્ણવે;
એવં નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ, ઉભો અઞ્ઞોઞ્ઞનિસ્સિતા’’તિ.

એવં નાનાનયેહિ નામરૂપં વવત્થાપયતો સત્તસઞ્ઞં અભિભવિત્વા અસમ્મોહભૂમિયં ઠિતં નામરૂપાનં યાથાવદસ્સનં **દિટ્ઠિવિસુદ્ધી**તિ વેદિતબ્બં. **નામરૂપવવત્થાન**ન્તિપિ **સઙ્ખારપરિચ્છેદો**તિપિ એતસ્સેવ અધિવચનં.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

પઞ્ઞાભાવનાધિકારે

દિટ્ઠિવિસુદ્ધિનિદ્દેસો નામ

અટ્ઠારસમો પરિચ્છેદો.

૧૯. કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિનિદ્દેસો

પચ્ચયપરિગ્ગહકથા

૬૭૮. એતસ્સેવ પન નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહણેન તીસુ અદ્ધાસુ કઙ્ખં વિતરિત્વા ઠિતં ઞાણં **કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિ** નામ.

તં સમ્પાદેતુકામો ભિક્ખુ યથા નામ કુસલો ભિસક્કો રોગં દિસ્વા તસ્સ સમુટ્ઠાનં પરિયેસતિ. યથા વા પન અનુકમ્પકો પુરિસો દહરં કુમારં મન્દં ઉત્તાનસેય્યકં રથિકાય નિપન્નં દિસ્વા ''કસ્સ નુ ખો અયં પુત્તકો''તિ તસ્સ માતાપિતરો આવજ્જતિ, એવમેવ તસ્સ નામરૂપસ્સ હેતુપચ્ચયપરિયેસનં આપજ્જતિ.

સો આદિતોવ ઇતિ પટિસઞ્ચિક્ખતિ ''ન તાવિદં નામરૂપં અહેતુકં, સબ્બત્થ સબ્બદા સબ્બેસઞ્ચ એકસદિસભાવાપત્તિતો, ન ઇસ્સરાદિહેતુકં, નામરૂપતો ઉદ્ધં ઇસ્સરાદીનં અભાવતો. યેપિ નામરૂપમત્તમેવ ઇસ્સરાદયોતિ વદન્તિ, તેસં ઇસ્સરાદિસઙ્ખાતનામરૂપસ્સ અહેતુકભાવપ્પત્તિતો. તસ્મા ભવિતબ્બમસ્સ હેતુપચ્ચયેહિ, કે નુ ખો તે''તિ.

૬૭૯. સો એવં નામરૂપસ્સ હેતુપચ્ચયે આવજ્જેત્વા ઇમસ્સ તાવ રૂપકાયસ્સ એવં હેતુપચ્ચયે પરિગ્ગણ્હાતિ – ''અયં કાયો નિબ્બત્તમાનો નેવ ઉપ્પલપદુમપુણ્ડરીકસોગન્ધિકાદીનં અબ્ભન્તરે નિબ્બત્તતિ, ન મણિમુત્તાહારાદીનં, અથ ખો આમાસયપક્કાસયાનં અન્તરે ઉદરપટલં પચ્છતો પિટ્ઠિકણ્ટકં પુરતો કત્વા અન્તઅન્તગુણપરિવારિતો સયમ્પિ દુગ્ગન્ધજેગુચ્છપટિક્કૂલો દુગ્ગન્ધજેગુચ્છપટિક્કૂલે પરમસમ્બાધે ઓકાસે પૂતિમચ્છપૂતિકુમ્માસઓળિગલ્લચન્દનિકાદીસુ કિમિવ નિબ્બત્તતિ. તસ્સેવં નિબ્બત્તમાનસ્સ 'અવિજ્જા તણ્હા ઉપાદાનં કમ્મ'ન્તિ ઇમે ચત્તારો ધમ્મા નિબ્બત્તકત્તા **હેતુ**, આહારો ઉપત્થમ્ભકત્તા **પચ્ચયો**તિ પઞ્ચ ધમ્મા હેતુપચ્ચયા હોન્તિ. તેસુપિ અવિજ્જાદયો તયો ઇમસ્સ કાયસ્સ માતા વિય દારકસ્સ ઉપનિસ્સયા હોન્તિ. કમ્મં પિતા વિય પુત્તસ્સ જનકં . આહારો ધાતિ વિય દારકસ્સ સન્ધારકો''તિ. એવં રૂપકાયસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહં કત્વા, પુન ''ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણ''ન્તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૨.૪૩) નયેન નામકાયસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહં કરોતિ.

સો એવં પચ્ચયતો નામરૂપસ્સ પવત્તિં દિસ્વા યથા ઇદં એતરહિ, એવં અતીતેપિ અદ્ધાને પચ્ચયતો પવત્તિત્થ, અનાગતેપિ પચ્ચયતો પવત્તિસ્સતીતિ સમનુપસ્સતિ.

૬૮૦. તસ્સેવં સમનુપસ્સતો યા સા પુબ્બન્તં આરબ્ભ ''અહોસિં નુ ખો અહં અતીતમદ્ધાનં, ન નુ ખો અહોસિં અતીતમદ્ધાનં, કિં નુ ખો અહોસિં અતીતમદ્ધાનં, કથં નુ ખો અહોસિં અતીતમદ્ધાનં, કિં હુત્વા કિં અહોસિં નુ ખો અહં અતીતમદ્ધાન''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮; સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) પઞ્ચવિધા વિચિકિચ્છા વુત્તા, યાપિ અપરન્તં આરબ્ભ ''ભવિસ્સામિ નુ ખો અહં અનાગતમદ્ધાનં, ન નુ ખો ભવિસ્સામિ અનાગતમદ્ધાનં, કિં નુ ખો ભવિસ્સામિ અનાગતમદ્ધાનં, કથં નુ ખો ભવિસ્સામિ અનાગતમદ્ધાનં, કિં હુત્વા કિં ભવિસ્સામિ નુ ખો અહં અનાગતમદ્ધાન''ન્તિ પઞ્ચવિધા વિચિકિચ્છા વુત્તા, યાપિ પચ્ચુપ્પન્નં આરબ્ભ ''એતરહિ વા પન પચ્ચુપ્પન્નં અદ્ધાનં અજ્ઝત્તં કથંકથી

હોતિ – અહં નુ ખોસ્મિ, નો નુ ખોસ્મિ, કિં નુ ખોસ્મિ, કથં નુ ખોસ્મિ, અયં નુ ખો સત્તો કુતો આગતો, સો કુહિં ગામી ભવિસ્સતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮) છબ્બિધા વિચિકિચ્છા વુત્તા, સા સબ્બાપિ પહીયતિ.

૬૮૧. અપરો **સાધારણાસાધારણવસેન** દુવિધં નામસ્સ પચ્ચયં પસ્સતિ, કમ્માદિવસેન ચતુબ્બિધં રૂપસ્સ. દુવિધો હિ નામસ્સ પચ્ચયો સાધારણો અસાધારણો ચ. તત્થ ચક્ખાદીનિ છ દ્વારાનિ, રૂપાદીનિ છ આરમ્મણાનિ નામસ્સ સાધારણો પચ્ચયો, કુસલાદિભેદતો સબ્બપ્પકારસ્સાપિ તતો પવત્તિતો. મનસિકારાદિકો અસાધારણો. યોનિસો મનસિકારસદ્ધમ્મસ્સવનાદિકો હિ કુસલસ્સેવ હોતિ, વિપરીતો અકુસલસ્સ, કમ્માદિકો વિપાકસ્સ, ભવઙ્ગાદિકો કિરિયસ્સાતિ.

રૂપસ્સ પન કમ્મં ચિત્તં ઉતુ આહારોતિ અયં કમ્માદિકો ચતુબ્બિધો પચ્ચયો. તત્થ કમ્મં અતીતમેવ કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સ રૂપસ્સ પચ્ચયો હોતિ . ચિત્તં ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ ઉપ્પજ્જમાનં. ઉતુઆહારા ઉતુઆહારસમુટ્ઠાનસ્સ ઠિતિક્ખણે પચ્ચયા હોન્તીતિ. એવમેવેકો નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહં કરોતિ.

સો એવં પચ્ચયતો નામરૂપસ્સ પવત્તિં દિસ્વા યથા ઇદં એતરહિ, એવં અતીતેપિ અદ્ધાને પચ્ચયતો પવત્તિત્થ, અનાગતેપિ પચ્ચયતો પવત્તિસ્સતીતિ સમનુપસ્સતિ. તસ્સેવં સમનુપસ્સતો વુત્તનયેનેવ તીસુપિ અદ્ધાસુ વિચિકિચ્છા પહીયતિ.

૬૮૨. અપરો તેસંયેવ નામરૂપસઙ્ખાતાનં સઙ્ખારાનં જરાપત્તિં જિણ્ણાનઞ્ચ ભઙ્ગં દિસ્વા ઇદં સઙ્ખારાનં જરામરણં નામ જાતિયા સતિ હોતિ, જાતિ ભવે સતિ, ભવો ઉપાદાને સતિ, ઉપાદાનં તણ્હાય સતિ, તણ્હા વેદનાય સતિ, વેદના ફસ્સે સતિ, ફસ્સો સળાયતને સતિ, સળાયતનં નામરૂપે સતિ, નામરૂપં વિઞ્ઞાણે સતિ, વિઞ્ઞાણં સઙ્ખારેસુ સતિ, સઙ્ખારા અવિજ્જાય સતીતિ એવં **પટિલોમપટિચ્ચસમુપ્પાદવસેન** નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહં કરોતિ. અથસ્સ વુત્તનયેનેવ વિચિકિચ્છા પહીયતિ.

૬૮૩. અપરો ''ઇતિ ખો અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨) પુબ્બે વિત્થારેત્વા દસ્સિત**અનુલોમપટિચ્ચસમુપ્પાદવસેનેવ** નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહં કરોતિ. અથસ્સ વુત્તનયેનેવ કઙ્ખા પહીયતિ.

૬૮૪. અપરો ''પુરિમકમ્મભવસ્મિં મોહો અવિજ્જા, આયૂહના સઙ્ખારા, નિકન્તિ તણ્હા, ઉપગમનં ઉપાદાનં, ચેતના ભવોતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા પુરિમકમ્મભવસ્મિં ઇધ પટિસન્ધિયા પચ્ચયા, ઇધ પટિસન્ધિ વિઞ્ઞાણં, ઓક્કન્તિ નામરૂપં, પસાદો આયતનં, ફુટ્ઠો ફસ્સો, વેદયિતં વેદનાતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ઇધૂપપત્તિભવસ્મિં પુરેકતસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયા. ઇધ પરિપક્કત્તા આયતનાનં મોહો અવિજ્જા...પે॰... ચેતના ભવોતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ઇધ કમ્મભવસ્મિં આયતિં પટિસન્ધિયા પચ્ચયા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૭) એવં **કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટવસેન** નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહં કરોતિ.

૬૮૫. તત્થ ચતુબ્બિધં કમ્મં – દિટ્ઠધમ્મવેદનીયં, ઉપપજ્જવેદનીયં, અપરાપરિયવેદનીયં, અહોસિકમ્મન્તિ. તેસુ એકજવનવીથિયં સત્તસુ ચિત્તેસુ કુસલા વા અકુસલા વા પઠમજવનચેતના **દિટ્ઠધમ્મવેદનીયકમ્મં** નામ. તં ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે વિપાકં દેતિ. તથા અસક્કોન્તં પન ''અહોસિકમ્મં નાહોસિ કમ્મવિપાકો, ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો, નત્થિ કમ્મવિપાકો''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૩૪) ઇમસ્સ તિકસ્સ વસેન અહોસિકમ્મં નામ હોતિ. અત્થસાધિકા પન સત્તમજવનચેતના **ઉપપજ્જવેદનીયકમ્મં** નામ. તં અનન્તરે અત્તભાવે વિપાકં દેતિ. તથા

અસક્કોન્તં વુત્તનયેનેવ અહોસિકમ્મં નામ હોતિ. ઉભિન્નં અન્તરે પઞ્ચ જવનચેતના **અપરાપરિયવેદનીયકમ્મં** નામ. તં અનાગતે યદા ઓકાસં લભતિ, તદા વિપાકં દેતિ. સતિ સંસારપ્પવત્તિયા અહોસિકમ્મં નામ ન હોતિ.

૬૮૬. અપરમ્પિ ચતુબ્બિધં કમ્મં – યં ગરુકં, યં બહુલં, યદાસન્નં, કટત્તા વા પન કમ્મન્તિ. તત્થ કુસલં વા હોતુ અકુસલં વા, ગરુકાગરુકેસુ **યં ગરુકં** માતુઘાતાદિકમ્મં વા મહગ્ગતકમ્મં વા, તદેવ પઠમં વિપચ્ચતિ. તથા બહુલાબહુલેસુપિ **યં બહુલં** હોતિ સુસીલ્યં વા દુસ્સીલ્યં વા, તદેવ પઠમં વિપચ્ચતિ. **યદાસન્નં** નામ મરણકાલે અનુસ્સરિતકમ્મં. યઞ્હિ આસન્નમરણો અનુસ્સરિતું સક્કોતિ, તેનેવ ઉપપજ્જતિ. એતેહિ પન તીહિ મુત્તં પુનપ્પુનં લદ્ધાસેવનં **કટત્તા વા પન કમ્મં** નામ હોતિ, તેસં અભાવે તં પટિસન્ધિં આકડ્ઢતિ.

૬૮૭. અપરમ્પિ ચતુબ્બિધં કમ્મં – જનકં, ઉપત્થમ્ભકં, ઉપપીળકં, ઉપઘાતકન્તિ. તત્થ **જનકં** નામ કુસલમ્પિ હોતિ અકુસલમ્પિ. તં પટિસન્ધિયમ્પિ પવત્તેપિ રૂપારૂપવિપાકક્ખન્ધે જનેતિ. **ઉપત્થમ્ભકં** પન વિપાકં જનેતું ન સક્કોતિ, અઞ્ઞેન કમ્મેન દિન્નાય પટિસન્ધિયા જનિતે વિપાકે ઉપ્પજ્જમાનકસુખદુક્ખં ઉપત્થમ્ભેતિ, અદ્ધાનં પવત્તેતિ. **ઉપપીળકં** અઞ્ઞેન કમ્મેન દિન્નાય પટિસન્ધિયા જનિતે વિપાકે ઉપ્પજ્જમાનકસુખદુક્ખં પીળેતિ બાધતિ, અદ્ધાનં પવત્તિતું ન દેતિ. **ઉપઘાતકં** પન સયં કુસલમ્પિ અકુસલમ્પિ સમાનં અઞ્ઞં દુબ્બલકમ્મં ઘાતેત્વા તસ્સ વિપાકં પટિબાહિત્વા અત્તનો વિપાકસ્સ ઓકાસં કરોતિ. એવં પન કમ્મેન કતે ઓકાસે તં વિપાકં ઉપ્પન્નં નામ વુચ્ચતિ.

ઇતિ ઇમેસં દ્વાદસન્નં કમ્માનં કમ્મન્તરઞ્ચેવ વિપાકન્તરઞ્ચ બુદ્ધાનં કમ્મવિપાકઞાણસ્સેવ યાથાવસરસતો પાકટં હોતિ, અસાધારણં સાવકેહિ. વિપસ્સકેન પન કમ્મન્તરઞ્ચ વિપાકન્તરઞ્ચ એકદેસતો જાનિતબ્બં. તસ્મા અયં મુખમત્તદસ્સનેન કમ્મવિસેસો પકાસિતોતિ.

૬૮૮. ઇતિ ઇમં દ્વાદસવિધં કમ્મં કમ્મવટ્ટે પક્ખિપિત્વા એવં એકો કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટવસેન નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહં કરોતિ. સો એવં કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટવસેન પચ્ચયતો નામરૂપસ્સ પવત્તિં દિસ્વા ‘‘યથા ઇદં એતરહિ, એવં અતીતેપિ અદ્ધાને કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટવસેન પચ્ચયતો પવત્તિત્થ, અનાગતેપિ કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટવસેનેવ પચ્ચયતો પવત્તિસ્સતી’’તિ. ઇતિ કમ્મઞ્ચેવ કમ્મવિપાકો ચ, કમ્મવટ્ટઞ્ચ વિપાકવટ્ટઞ્ચ, કમ્મપવત્તઞ્ચ વિપાકપવત્તઞ્ચ, કમ્મસન્તતિ ચ વિપાકસન્તતિ ચ, કિરિયા ચ કિરિયાફલઞ્ચ.

કમ્મા વિપાકા વત્તન્તિ, વિપાકો કમ્મસમ્ભવો;
કમ્મા પુનબ્ભવો હોતિ, એવં લોકો પવત્તતીતિ. –

સમનુપસ્સતિ. તસ્સેવં સમનુપસ્સતો યા સા પુબ્બન્તાદયો આરબ્ભ ‘‘અહોસિં નુ ખો અહ’’ન્તિઆદિના નયેન વુત્તા સોળસવિધા વિચિકિચ્છા, સા સબ્બા પહીયતિ. સબ્બભવયોનિગતિઠિતિનિવાસેસુ હેતુફલસમ્બન્ધવસેન પવત્તમાનં નામરૂપમત્તમેવ ખાયતિ. સો નેવ કારણતો ઉદ્ધં કારકં પસ્સતિ, ન વિપાકપ્પવત્તિતો ઉદ્ધં વિપાકપટિસંવેદકં. કારણે પન સતિ ‘‘કારકો’’તિ, વિપાકપ્પવત્તિયા સતિ ‘‘પટિસંવેદકો’’તિ સમઞ્ઞામત્તેન પણ્ડિતા વોહરન્તિઇચ્ચેવસ્સ સમ્મપ્પઞ્ઞાય સુદિટ્ઠં હોતિ.

૬૮૯. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘કમ્મસ્સ કારકો નત્થિ, વિપાકસ્સ ચ વેદકો;
સુદ્ધધમ્મા પવત્તન્તિ, એવેતં સમ્મદસ્સનં.

‘‘એવં કમ્મે વિપાકે ચ, વત્તમાને સહેતુકે;
બીજરુક્ખાદિકાનંવ, પુબ્બા કોટિ ન નાયતિ;
અનાગતેપિ સંસારે, અપ્પવત્તં ન દિસ્સતિ.

‘‘એતમત્થં અનઞ્ઞાય, તિત્થિયા અસયંવસી;
સત્તસઞ્ઞં ગહેત્વાન, સસ્સતુચ્છેદદસ્સિનો;
દ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠિં ગણ્હન્તિ, અઞ્ઞમઞ્ઞવિરોધિતા.

‘‘દિટ્ઠિબન્ધનબદ્ધા તે, તણ્હાસોતેન વુય્હરે;
તણ્હાસોતેન વુય્હન્તા, ન તે દુક્ખા પમુચ્ચરે.

‘‘એવમેતં અભિઞ્ઞાય, ભિક્ખુ બુદ્ધસ્સ સાવકો;
ગમ્ભીરં નિપુણં સુઞ્ઞં, પચ્ચયં પટિવિજ્ઝતિ.

‘‘કમ્મં નત્થિ વિપાકમ્હિ, પાકો કમ્મે ન વિજ્જતિ;
અઞ્ઞમઞ્ઞં ઉભો સુઞ્ઞા, ન ચ કમ્મં વિના ફલં.

‘‘યથા ન સૂરિયે અગ્ગિ, ન મણિમ્હિ ન ગોમયે;
ન તેસં બહિ સો અત્થિ, સમ્ભારેહિ ચ જાયતિ.

‘‘તથા ન અન્તો કમ્મસ્સ, વિપાકો ઉપલબ્ભતિ;
બહિદ્ધાપિ ન કમ્મસ્સ, ન કમ્મં તત્થ વિજ્જતિ.

‘‘ફલેન સુઞ્ઞં તં કમ્મં, ફલં કમ્મે ન વિજ્જતિ;
કમ્મઞ્ચ ખો ઉપાદાય, તતો નિબ્બત્તતે ફલં.

‘‘ન હેત્થ દેવો બ્રહ્મા વા, સંસારસ્સત્થિકારકો;
સુદ્ધધમ્મા પવત્તન્તિ, હેતુસમ્ભારપચ્ચયા’’તિ.

૬૯૦. તસ્સેવં કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટવસેન નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહં કત્વા તીસુ અદ્ધાસુ પહીનવિચિકિચ્છસ્સ સબ્બે અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નધમ્મા ચુતિપટિસન્ધિવસેન વિદિતા હોન્તિ, સાસ્સ હોતિ **ઞાતપરિઞ્ઞા**.

સો એવં પજાનાતિ – યે અતીતે કમ્મપચ્ચયા નિબ્બત્તા ખન્ધા, તે તત્થેવ નિરુદ્ધા, અતીતકમ્મપચ્ચયા પન ઇમસ્મિં ભવે અઞ્ઞે નિબ્બત્તા, અતીતભવતો ઇમં ભવં આગતો એકધમ્મોપિ નત્થિ, ઇમસ્મિમ્પિ ભવે કમ્મપચ્ચયેન નિબ્બત્તા ખન્ધા નિરુજ્ઝિસ્સન્તિ, પુનબ્ભવે અઞ્ઞે નિબ્બત્તિસ્સન્તિ, ઇમમ્હા ભવા પુનબ્ભવં એકધમ્મોપિ ન ગમિસ્સતિ. અપિચ ખો યથા ન આચરિયમુખતો સજ્ઝાયો અન્તેવાસિકસ્સ મુખં પવિસતિ, ન ચ

તપ્પચ્ચયા તસ્સ મુખે સજ્ઝાયો ન વત્તતિ, ન દૂતેન મન્તોદકં પીતં રોગિનો ઉદરં પવિસતિ, ન ચ તસ્સ તપ્પચ્ચયા રોગો ન વૂપસમ્મતિ, ન મુખે મણ્ડનવિધાનં આદાસતલાદીસુ મુખનિમિત્તં ગચ્છતિ, ન ચ તત્થ તપ્પચ્ચયા મણ્ડનવિધાનં ન પઞ્ઞાયતિ, ન એકિસ્સા વટ્ટિયા દીપસિખા અઞ્ઞં વટ્ટિં સઙ્કમતિ, ન ચ તત્થ તપ્પચ્ચયા દીપસિખા ન નિબ્બત્તતિ, એવમેવ ન અતીતભવતો ઇમં ભવં, ઇતો વા પુનબ્ભવં કોચિ ધમ્મો સઙ્કમતિ, ન ચ અતીતભવે ખન્ધાયતનધાતુપચ્ચયા ઇધ, ઇધ વા ખન્ધાયતનધાતુપચ્ચયા પુનબ્ભવે ખન્ધાયતનધાતુયો ન નિબ્બત્તન્તીતિ.

યથેવ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, મનોધાતુઅનન્તરં;
ન ચેવ આગતં નાપિ, ન નિબ્બત્તં અનન્તરં.

તથેવ પટિસન્ધિમ્હિ, વત્તતે ચિત્તસન્તતિ;
પુરિમં ભિજ્જતે ચિત્તં, પચ્છિમં જાયતે તતો.

તેસં અન્તરિકા નત્થિ, વીચિ તેસં ન વિજ્જતિ;
ન ચિતો ગચ્છતિ કિઞ્ચિ, પટિસન્ધિ ચ જાયતીતિ.

૬૯૧. એવં ચુતિપટિસન્ધિવસેન વિદિતસબ્બધમ્મસ્સ સબ્બાકારેન નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહઞાણં થામગતં હોતિ, સોળસવિધા કઙ્ખા સુટ્ઠુતરં પહીયતિ. ન કેવલઞ્ચ સા એવ, ''સત્થરિ કઙ્ખતી''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૦૮) આદિનયપ્પવત્તા અટ્ઠવિધાપિ કઙ્ખા પહીયતિયેવ, દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિગતાનિ વિક્ખમ્ભન્તિ. એવં નાનાનયેહિ નામરૂપપચ્ચયપરિગ્ગહણેન તીસુ અદ્ધાસુ કઙ્ખં વિતરિત્વા ઠિતં ઞાણં **કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધી**તિ વેદિતબ્બં. **ધમ્મટ્ઠિતિઞાણ**ન્તિપિ **યથાભૂતઞાણ**ન્તિપિ **સમ્માદસ્સન**ન્તિપિ એતસ્સેવાધિવચનં. વુત્તઞ્હેતં –

''અવિજ્જા પચ્ચયો, સઙ્ખારા પચ્ચયસમુપ્પન્ના. ઉભોપેતે ધમ્મા પચ્ચયસમુપ્પન્નાતિ પચ્ચયપરિગ્ગહે પઞ્ઞા ધમ્મટ્ઠિતિઞાણ''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૬).

''અનિચ્ચતો મનસિકરોન્તો કતમે ધમ્મે યથાભૂતં જાનાતિ પસ્સતિ, કથં સમ્માદસ્સનં હોતિ, કથં તદન્વયેન સબ્બે સઙ્ખારા અનિચ્ચતો સુદિટ્ઠા હોન્તિ, કત્થ કઙ્ખા પહીયતિ? દુક્ખતો…પે॰… અનત્તતો મનસિકરોન્તો કતમે ધમ્મે યથાભૂતં જાનાતિ પસ્સતિ…પે॰… કત્થ કઙ્ખા પહીયતીતિ?

''અનિચ્ચતો મનસિકરોન્તો નિમિત્તં યથાભૂતં જાનાતિ પસ્સતિ, તેન વુચ્ચતિ સમ્માદસ્સનં. એવં તદન્વયેન સબ્બે સઙ્ખારા અનિચ્ચતો સુદિટ્ઠા હોન્તિ. એત્થ કઙ્ખા પહીયતિ. દુક્ખતો મનસિકરોન્તો પવત્તં યથાભૂતં જાનાતિ પસ્સતિ…પે॰… અનત્તતો મનસિકરોન્તો નિમિત્તઞ્ચ પવત્તઞ્ચ યથાભૂતં જાનાતિ પસ્સતિ, તેન વુચ્ચતિ સમ્માદસ્સનં. એવં તદન્વયેન સબ્બે ધમ્મા અનત્તતો સુદિટ્ઠા હોન્તિ. એત્થ કઙ્ખા પહીયતિ.

''યઞ્ચ યથાભૂતઞાણં યઞ્ચ સમ્માદસ્સનં યા ચ કઙ્ખાવિતરણા, ઇમે ધમ્મા નાનત્થા ચેવ નાનાબ્યઞ્જના ચ, ઉદાહુ એકત્થા બ્યઞ્જનમેવ નાનન્તિ? યઞ્ચ યથાભૂતઞાણં યઞ્ચ સમ્માદસ્સનં યા ચ કઙ્ખાવિતરણા, ઇમે ધમ્મા એકત્થા, બ્યઞ્જનમેવ નાન''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭).

ઇમિના પન ञाणेन સમન્નાગતો વિપસ્સકો બુદ્ધસાસને લદ્ધસ્સાસો લદ્ધપતિટ્ઠો નિયતગતિકો ચૂળસોતાપન્નો નામ હોતિ.

તસ્મા ભિક્ખુ સદા સતો, નામરૂપસ્સ સબ્બસો;
પચ્ચયે પરિઞ્ઞણ્હેય્ય, કઙ્ખાવિતરણત્થિકોતિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

પઞ્ઞાભાવનાધિકારે

કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિનિદ્દેસો નામ

એકૂનવીસતિમો પરિચ્છેદો.

૨૦. મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસો

સમ્મસનઞાણકથા

૬૯૨. અયં મગ્ગો, અયં ન મગ્ગોતિ એવં મગ્ગઞ્ચ અમગ્ગઞ્ચ ઞત્વા ઠિતં ઞાણં પન **મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ** નામ.

તં સમ્પાદેતુકામેન **કલાપસમ્મસનસઙ્ખાતાય નયવિપસ્સનાય** તાવ યોગો કરણીયો. કસ્મા? આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ ઓભાસાદિસમ્ભવે મગ્ગામગ્ગઞાણસમ્ભવતો. આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ હિ ઓભાસાદીસુ સમ્ભૂતેસુ મગ્ગામગ્ગઞાણં હોતિ, વિપસ્સનાય ચ કલાપસમ્મસનં આદિ. તસ્મા એતં કઙ્ખાવિતરણાનન્તરં ઉદ્દિટ્ઠં. અપિચ યસ્મા તીરણપરિઞ્ઞાય વત્તમાનાય મગ્ગામગ્ગઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, તીરણપરિઞ્ઞા ચ ઞાતપરિઞ્ઞાનન્તરા, તસ્માપિ તં મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિં સમ્પાદેતુકામેન કલાપસમ્મસને તાવ યોગો કાતબ્બો.

૬૯૩. તત્રાયં વિનિચ્છયો – તિસ્સો હિ લોકિયપરિઞ્ઞા ઞાતપરિઞ્ઞા તીરણપરિઞ્ઞા પહાનપરિઞ્ઞા ચ. યા સન્ધાય વુત્તં ''અભિઞ્ઞાપઞ્ઞા ઞાતટ્ઠે ઞાણં. પરિઞ્ઞાપઞ્ઞા તીરણટ્ઠે ઞાણં. પહાનપઞ્ઞા પરિચ્ચાગટ્ઠે ઞાણ''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૫). તત્થ ''રુપ્પનલક્ખણં રૂપં, વેદયિતલક્ખણા વેદના''તિ એવં તેસં તેસં ધમ્માનં પચ્ચત્તલક્ખણસલ્લક્ખણવસેન પવત્તા પઞ્ઞા **ઞાતપરિઞ્ઞા** નામ. ''રૂપં અનિચ્ચં, વેદના અનિચ્ચા''તિઆદિના નયેન તેસંયેવ ધમ્માનં સામઞ્ઞલક્ખણં આરોપેત્વા પવત્તા લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સના પઞ્ઞા **તીરણપરિઞ્ઞા** નામ. તેસુયેવ પન ધમ્મેસુ નિચ્ચસઞ્ઞાદિપજહનવસેન પવત્તા લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સના પઞ્ઞા **પહાનપરિઞ્ઞા** નામ.

તત્થ સઙ્ખારપરિચ્છેદતો પટ્ઠાય યાવ પચ્ચયપરિગ્ગહા ઞાતપરિઞ્ઞાય ભૂમિ. એતસ્મિં હિ અન્તરે ધમ્માનં પચ્ચત્તલક્ખણપટિવેધસ્સેવ આધિપચ્ચં હોતિ. કલાપસમ્મસનતો પન પટ્ઠાય યાવ ઉદયબ્બયાનુપસ્સના તીરણપરિઞ્ઞાય ભૂમિ. એતસ્મિં હિ અન્તરે સામઞ્ઞલક્ખણપટિવેધસ્સેવ આધિપચ્ચં હોતિ. ભઙ્ગાનુપસ્સનં આદિં કત્વા ઉપરિ પહાનપરિઞ્ઞાય ભૂમિ . તતો પટ્ઠાય હિ અનિચ્ચતો અનુપસ્સન્તો નિચ્ચસઞ્ઞં પજહતિ, દુક્ખતો અનુપસ્સન્તો સુખસઞ્ઞં, અનત્તતો અનુપસ્સન્તો અત્તસઞ્ઞં, નિબ્બિન્દન્તો નન્દિં, વિરજ્જન્તો રાગં, નિરોધેન્તો સમુદયં, પટિનિસ્સજ્જન્તો આદાનં પજહતીતિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૨) એવં નિચ્ચસઞ્ઞાદિપહાનસાધિકાનં સત્તન્નં અનુપસ્સનાનં આધિપચ્ચં. ઇતિ ઇમાસુ તીસુ પરિઞ્ઞાસુ સઙ્ખારપરિચ્છેદસ્સ ચેવ પચ્ચયપરિગ્ગહસ્સ ચ સાધિતત્તા ઇમિના યોગિના ઞાતપરિઞ્ઞાવ અધિગતા હોતિ, ઇતરા ચ અધિગન્તબ્બા. તેન વુત્તં ''યસ્મા તીરણપરિઞ્ઞાય વત્તમાનાય મગ્ગામગ્ગઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, તીરણપરિઞ્ઞા ચ ઞાતપરિઞ્ઞાનન્તરા, તસ્માપિ તં મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિં સમ્પાદેતુકામેન કલાપસમ્મસને તાવ યોગો કાતબ્બો''તિ.

૬૯૪. તત્રાયં પાળિ –

''કથં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નાનં ધમ્માનં સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાને પઞ્ઞા સમ્મસને ઞાણં? યંકિઞ્ચિ રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અજ્ઝત્તં વા…પે॰… યં દૂરે સન્તિકે વા, સબ્બં રૂપં અનિચ્ચતો વવત્થપેતિ, એકં સમ્મસનં. દુક્ખતો વવત્થપેતિ, એકં સમ્મસનં. અનત્તતો વવત્થપેતિ, એકં સમ્મસનં. યા કાચિ વેદના…પે॰… યંકિઞ્ચિ વિઞ્ઞાણં…પે॰… અનત્તતો વવત્થપેતિ, એકં સમ્મસનં.

''ચક્ખું…પે॰… જરામરણં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અનિચ્ચતો વવત્થપેતિ, એકં સમ્મસનં. દુક્ખતો અનત્તતો વવત્થપેતિ, એકં સમ્મસનં.

‘‘રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન, દુક્ખં ભયટ્ઠેન, અનત્તા અસારકટ્ઠેનાતિ સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાને પઞ્ઞા સમ્મસને ઞાણં. વેદનં... વિઞ્ઞાણં... ચક્ખું...પે॰... જરામરણં...પે॰... સમ્મસને ઞાણં.

‘‘રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અનિચ્ચં સઙ્ખતં પટિચ્ચસમુપ્પન્નં ખયધમ્મં વયધમ્મં વિરાગધમ્મં નિરોધધમ્મન્તિ સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાને પઞ્ઞા સમ્મસને ઞાણં. વેદનં... વિઞ્ઞાણં... ચક્ખું... જરામરણં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અનિચ્ચં સઙ્ખતં...પે॰... નિરોધધમ્મન્તિ સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાને પઞ્ઞા સમ્મસને ઞાણં.

‘‘જાતિપચ્ચયા જરામરણં, અસતિ જાતિયા નત્થિ જરામરણન્તિ સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાને પઞ્ઞા સમ્મસને ઞાણં. અતીતમ્પિ અદ્ધાનં, અનાગતમ્પિ અદ્ધાનં જાતિપચ્ચયા જરામરણં, અસતિ જાતિયા નત્થિ જરામરણન્તિ સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાને પઞ્ઞા સમ્મસને ઞાણં. ભવપચ્ચયા જાતિ...પે॰... અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, અસતિ અવિજ્જાય નત્થિ સઙ્ખારાતિ સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાને પઞ્ઞા સમ્મસને ઞાણં. અતીતમ્પિ અદ્ધાનં, અનાગતમ્પિ અદ્ધાનં અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, અસતિ અવિજ્જાય નત્થિ સઙ્ખારાતિ સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાને પઞ્ઞા સમ્મસને ઞાણં.

‘‘તં ઞાતટ્ઠેન ઞાણં. પજાનનટ્ઠેન પઞ્ઞા. તેન વુચ્ચતિ અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નાનં ધમ્માનં સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાને પઞ્ઞા સમ્મસને ઞાણ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૮).

એત્થ ચ ચક્ખું...પે॰... જરામરણન્તિ ઇમિના પેય્યાલેન દ્વારારમ્મણેહિ સદ્ધિં દ્વારપ્પવત્તા ધમ્મા, પઞ્ચક્ખન્ધા, છ દ્વારાનિ, છ આરમ્મણાનિ, છ વિઞ્ઞાણાનિ, છ ફસ્સા, છ વેદના, છ સઞ્ઞા, છ ચેતના, છ તણ્હા, છ વિતક્કા, છ વિચારા, છ ધાતુયો, દસ કસિણાનિ, દ્વત્તિંસકોટ્ઠાસા, દ્વાદસાયતનાનિ, અટ્ઠારસ ધાતુયો, બાવીસતિ ઇન્દ્રિયાનિ, તિસ્સો ધાતુયો, નવ ભવા, ચત્તારિ ઝાનાનિ, ચતસ્સો અપ્પમઞ્ઞા, ચતસ્સો સમાપત્તિયો, દ્વાદસ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનીતિ ઇમે ધમ્મરાસયો સંખિત્તાતિ વેદિતબ્બા.

વુત્તં હેતં અભિઞ્ઞેય્યનિદ્દેસે –

‘‘સબ્બં, ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્યં. કિઞ્ચ, ભિક્ખવે, સબ્બં અભિઞ્ઞેય્યં? ચક્ખુ, ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્યં. રૂપા... ચક્ખુવિઞ્ઞાણં... ચક્ખુસમ્ફસ્સો... યમ્પિદં ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા ઉપ્પજ્જતિ વેદયિતં સુખં વા દુક્ખં વા અદુક્ખમસુખં વા, તમ્પિ અભિઞ્ઞેય્યં. સોતં...પે॰... યમ્પિદં મનોસમ્ફસ્સપચ્ચયા ઉપ્પજ્જતિ વેદયિતં સુખં વા દુક્ખં વા અદુક્ખમસુખં વા, તમ્પિ અભિઞ્ઞેય્યં.

‘‘રૂપં...પે॰... વિઞ્ઞાણં... ચક્ખુ...પે॰... મનો... રૂપા...પે॰... ધમ્મા... ચક્ખુવિઞ્ઞાણં...પે॰... મનોવિઞ્ઞાણં... ચક્ખુસમ્ફસ્સો...પે॰... મનોસમ્ફસ્સો....

‘‘ચક્ખુસમ્ફસ્સજા વેદના...પે॰... મનોસમ્ફસ્સજા વેદના... રૂપસઞ્ઞા...પે॰... ધમ્મસઞ્ઞા... રૂપસઞ્ચેતના... પે॰... ધમ્મસઞ્ચેતના... રૂપતણ્હા...પે॰... ધમ્મતણ્હા... રૂપવિતક્કો...પે॰... ધમ્મવિતક્કો... રૂપવિચારો...પે॰... ધમ્મવિચારો....

‘‘પથવીધાતુ...પે॰... વિઞ્ઞાણધાતુ... પથવીકસિણં...પે॰... વિઞ્ઞાણકસિણં... કેસા...પે॰... મુત્તં... મત્થલુઙ્ગં....

‘‘ચક્ખાયતનં…પે॰… ધમ્માયતનં… ચક્ખુધાતુ…પે॰… મનોધાતુ… મનોવિઞ્ઞાણધાતુ… ચક્ખુન્દ્રિયં…પે॰… અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં….

‘‘કામધાતુ… રૂપધાતુ… અરૂપધાતુ… કામભવો… રૂપભવો… અરૂપભવો… સઞ્ઞાભવો… અસઞ્ઞાભવો… નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભવો… એકવોકારભવો… ચતુવોકારભવો… પઞ્ચવોકારભવો….

‘‘પઠમં ઝાનં…પે॰… ચતુત્થં ઝાનં… મેત્તાચેતોવિમુત્તિ…પે॰… ઉપેક્ખાચેતોવિમુત્તિ… આકાસાનઞ્ચાયતનસમાપત્તિ…પે॰… નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિ… અવિજ્જા અભિઞ્ઞેય્યા…પે॰… જરામરણં અભિઞ્ઞેય્ય’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૩; સં॰ નિ॰ ૪.૪૬).

તં તત્થ એવં વિત્થારેન વુત્તત્તા ઇધ સબ્બં પેય્યાલેન સંખિત્તં. એવં સંખિત્તે પનેત્થ યે લોકુત્તરા ધમ્મા આગતા, તે અસમ્મસનુપગત્તા ઇમસ્મિં અધિકારે ન ગહેતબ્બા. યેપિ ચ સમ્મસનુપગા , તેસુ **યે યસ્સ પાકટા હોન્તિ સુખેન પરિગ્ગહં ગચ્છન્તિ, તેસુ તેન સમ્મસનં આરભિતબ્બં**.

૬૯૫. તત્રાયં ખન્ધવસેન આરબ્ભવિધાનયોજના – યંકિઞ્ચિ રૂપં…પે॰… સબ્બં રૂપં અનિચ્ચતો વવત્થપેતિ, એકં સમ્મસનં. દુક્ખતો અનત્તતો વવત્થપેતિ, એકં સમ્મસનન્તિ. એત્તાવતા અયં ભિક્ખુ ‘‘યંકિઞ્ચિ રૂપ’’ન્તિ એવં અનિયમનિદ્દિટ્ઠં સબ્બમ્પિ રૂપં અતીતત્તિકેન ચેવ ચતૂહિ ચ અજ્ઝત્તાદિદુકેહીતિ એકાદસહિ ઓકાસેહિ પરિચ્છિન્દિત્વા સબ્બં રૂપં અનિચ્ચતો વવત્થપેતિ, અનિચ્ચન્તિ સમ્મસતિ.

કથં ? પરતો વુત્તનયેન. વુત્તઞ્હેતં – ‘‘રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં **અનિચ્ચં ખયટ્ઠેના**’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૮).

તસ્મા એસ યં **અતીતં** રૂપં, તં યસ્મા અતીતેયેવ ખીણં, નયિમં ભવં સમ્પત્તન્તિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન.

યં **અનાગતં** અનન્તરભવે નિબ્બત્તિસ્સતિ, તમ્પિ તત્થેવ ખીયિસ્સતિ, ન તતો પરં ભવં ગમિસ્સતીતિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન.

યં **પચ્ચુપ્પન્નં** રૂપં, તમ્પિ ઇધેવ ખીયતિ, ન ઇતો ગચ્છતીતિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન.

યં **અજ્ઝત્તં**, તમ્પિ અજ્ઝત્તમેવ ખીયતિ, ન બહિદ્ધાભાવં ગચ્છતીતિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેન.

યં **બહિદ્ધા…પે॰… ઓળારિકં…પે॰… સુખુમં…પે॰… હીનં…પે॰… પણીતં…પે॰… દૂરે…પે॰… સન્તિકે**, તમ્પિ તત્થેવ ખીયતિ, ન દૂરભાવં ગચ્છતીતિ અનિચ્ચં ખયટ્ઠેનાતિ સમ્મસતિ.

ઇદં સબ્બમ્પિ ‘‘અનિચ્ચં ખયટ્ઠેના’’તિ એતસ્સ વસેન એકં સમ્મસનં. ભેદતો પન એકાદસવિધં હોતિ.

સબ્બમેવ ચ તં **દુક્ખં** ભયટ્ઠેન. **ભયટ્ઠેના**તિ સપ્પટિભયતાય. યઞ્હિ અનિચ્ચં, તં ભયાવહં હોતિ સીહોપમસુત્તે (સં॰ નિ॰ ૩.૭૮; અ॰ નિ॰ ૪.૩૩) દેવાનં વિય. ઇતિ ઇદમ્પિ ‘‘દુક્ખં ભયટ્ઠેના’’તિ એતસ્સ વસેન એકં સમ્મસનં. ભેદતો પન એકાદસવિધં હોતિ.

યથા ચ દુક્ખં, એવં સબ્બમ્પિ તં **અનત્તા** અસારકટ્ઠેન. **અસારકટ્ઠેના**તિ ‘‘અત્તા નિવાસી કારકો વેદકો સયંવસી’’તિ એવં પરિકપ્પિતસ્સ અત્તસારસ્સ અભાવેન. યઞ્હિ અનિચ્ચં, દુક્ખં, તં અત્તનોપિ અનિચ્ચતં વા ઉદયબ્બયપીળનં વા વારેતું ન સક્કોતિ, કુતો તસ્સ કારકાદિભાવો. તેનાહ – ‘‘રૂપઞ્ચ હિદં, ભિક્ખવે, અત્તા અભવિસ્સ. નયિદં રૂપં આબાધાય

સંવત્તેય્યા''તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૩.૫૯). ઇતિ ઇદમ્પિ ''અનત્તા અસારકટ્ઠેના''તિ એતસ્સ વસેન એકં સમ્મસનં. ભેદતો પન એકાદસવિધં હોતિ. એસ નયો વેદનાદીસુ.

૬૯૬. યં પન અનિચ્ચં, તં યસ્મા નિયમતો સઙ્ખતાદિભેદં હોતિ. તેનસ્સ પરિયાયદસ્સનત્થં, નાનાકારેહિ વા મનસિકારપ્પવત્તિદસ્સનત્થં ''રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં અનિચ્ચં સઙ્ખતં પટિચ્ચસમુપ્પન્નં ખયધમ્મં વયધમ્મં વિરાગધમ્મં નિરોધધમ્મ''ન્તિ પુન પાળિ વુત્તા. એસ નયો વેદનાદીસૂતિ.

ચત્તારીસાકારઅનુપસ્સનાકથા

૬૯૭. સો તસ્સેવ પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ અનિચ્ચદુક્ખાનત્તસમ્મસનસ્સ થિરભાવત્થાય, યં તં ભગવતા ''કતમેહિ ચત્તારીસાય આકારેહિ અનુલોમિકં ખન્તિં પટિલભતિ, કતમેહિ ચત્તારીસાય આકારેહિ સમ્મત્તનિયામં ઓક્કમતી''તિ એતસ્સ વિભઙ્ગે –

> ''પઞ્ચક્ખન્ધે અનિચ્ચતો, દુક્ખતો, રોગતો, ગણ્ડતો, સલ્લતો, અઘતો, આબાધતો, પરતો, પલોકતો, ઈતિતો, ઉપદ્દવતો, ભયતો, ઉપસગ્ગતો, ચલતો, પભઙ્ગુતો, અદ્ધુવતો, અતાણતો, અલેણતો, અસરણતો, રિત્તતો, તુચ્છતો, સુઞ્ઞતો, અનત્તતો, આદીનવતો, વિપરિણામધમ્મતો, અસારકતો, અઘમૂલતો, વધકતો, વિભવતો, સાસવતો, સઙ્ખતતો, મારામિસતો, જાતિધમ્મતો, જરાધમ્મતો, બ્યાધિધમ્મતો, મરણધમ્મતો , સોકધમ્મતો, પરિદેવધમ્મતો, ઉપાયાસધમ્મતો, સંકિલેસિકધમ્મતો''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૭) –

ચત્તારીસાય આકારેહિ,

''પઞ્ચક્ખન્ધે અનિચ્ચતો પસ્સન્તો અનુલોમિકં ખન્તિં પટિલભતિ. પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં નિરોધો નિચ્ચં નિબ્બાનન્તિ પસ્સન્તો સમ્મત્તનિયામં ઓક્કમતી''તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૮) નયેન,

અનુલોમઞાણં વિભજન્તેન પભેદતો અનિચ્ચાદિસમ્મસનં વુત્તં. તસ્સાપિ વસેન ઇમે પઞ્ચક્ખન્ધે સમ્મસતિ.

૬૯૮. કથં ? સો હિ એકેકં ખન્ધં અનચ્ચન્તિકતાય, આદિઅન્તવન્તતાય ચ **અનિચ્ચતો**. ઉપ્પાદવયપટિપીળનતાય, દુક્ખવત્થુતાય ચ **દુક્ખતો**. પચ્ચયયાપનીયતાય, રોગમૂલતાય ચ **રોગતો**. દુક્ખતાસૂલયોગિતાય, કિલેસાસુચિપગ્ઘરણતાય, ઉપ્પાદજરાભઙ્ગેહિ ઉદ્ધુમાતપરિપક્કપભિન્નતાય ચ **ગણ્ડતો**. પીળાજનકતાય, અન્તોતુદનતાય, દુન્નીહરણીયતાય ચ **સલ્લતો**. વિગરહણીયતાય, અવડ્ઢિઆવહનતાય, અઘવત્થુતાય ચ **અઘતો**. અસેરિભાવજનકતાય, આબાધપદટ્ઠાનતાય ચ **આબાધતો**. અવસતાય, અવિધેય્યતાય ચ **પરતો**. બ્યાધિજરામરણેહિ પલુજ્જનતાય **પલોકતો**. અનેકબ્યસનાવહનતાય **ઈતિતો**. અવિદિતાનંયેવ વિપુલાનં અનત્થાનં આવહનતો, સબ્બુપદ્દવવત્થુતાય ચ **ઉપદ્દવતો**. સબ્બભયાનં આકરતાય, દુક્ખવૂપસમસઙ્ખાતસ્સ પરમસ્સાસસ્સ પટિપક્ખભૂતતાય ચ **ભયતો**. અનેકેહિ અનત્થેહિ અનુબદ્ધતાય, દોસૂપસટ્ઠતાય, ઉપસગ્ગો વિય અનધિવાસનારહતાય ચ **ઉપસગ્ગતો**. બ્યાધિજરામરણેહિ ચેવ લાભાલાભાદીહિ ચ લોકધમ્મેહિ પચલિતતાય **ચલતો**. ઉપક્કમેન ચેવ સરસેન ચ પભઙ્ગુપગમનસીલતાય **પભઙ્ગુતો**. સબ્બાવત્થનિપાતિતાય, થિરભાવસ્સ ચ અભાવતાય **અદ્ધુવતો**. અતાયનતાય ચેવ, અલબ્ભનેય્યખેમતાય ચ **અતાણતો**. અલ્લીયિતું અનરહતાય, અલ્લીનાનમ્પિ ચ લેણકિચ્ચાકારિતાય **અલેણતો**. નિસ્સિતાનં ભયસારકત્તાભાવેન **અસરણતો**. યથાપરિકપ્પિતેહિ ધુવસુભસુખત્તભાવેહિ રિત્તતાય **રિત્તતો**. રિત્તતાયેવ તુચ્છતો અપ્પકત્તા વા, અપ્પકમ્પિ હિ લોકે તુચ્છન્તિ વુચ્ચતિ. સામિ-નિવાસિ-કારક-વેદકાધિટ્ઠાયકવિરહિતતાય **સુઞ્ઞતો**. સયઞ્ચ અસ્સામિકભાવાદિતાય **અનત્તતો**. પવત્તિદુક્ખતાય, દુક્ખસ્સ ચ આદીનવતાય **આદીનવતો**, અથ વા આદીનં

વાતિ ગચ્છતિ પવત્તતીતિ આદીનવો, કપણમનુસ્સસ્સેતં અધિવચનં, ખન્ધાપિ ચ કપણાયેવાતિ આદીનવસદિસતાય **આદીનવતો**. જરાય ચેવ મરણેન ચાતિ દ્વેધા પરિણામપકતિતાય **વિપરિણામધમ્મતો**. દુબ્બલતાય, ફેગ્ગુ વિય સુખભઞ્જનીયતાય ચ **અસારકતો**. અઘહેતુતાય **અઘમૂલતો**. મિત્તમુખસપત્તો વિય વિસ્સાસઘાતિતાય **વધકતો**. વિગતભવતાય, વિભવસમ્ભૂતતાય ચ **વિભવતો**. આસવપદટ્ઠાનતાય **સાસવતો**. હેતુપચ્ચયેહિ અભિસઙ્ખતતાય **સઙ્ખતતો**. મચ્ચુમારકિલેસમારાનં આમિસભૂતતાય **મારામિસતો**. જાતિ-જરા-બ્યાધિમરણપકતિતાય **જાતિ-જરા-બ્યાધિ-મરણધમ્મતો**. સોક-પરિદેવ-ઉપાયાસહેતુતાય **સોક-પરિદેવઉપાયાસધમ્મતો**. તણ્હાદિટ્ઠિદુચ્ચરિતસંકિલેસાનં વિસયધમ્મતાય **સંકિલેસિકધમ્મતો**તિ એવં પભેદતો વુત્તસ્સ અનિચ્ચાદિસમ્મસનસ્સ વસેન સમ્મસતિ.

એત્થ હિ અનિચ્ચતો, પલોકતો, ચલતો, પભઙ્ગુતો, અદ્ધુવતો, વિપરિણામધમ્મતો, અસારકતો, વિભવતો, સઙ્ખતતો, મરણધમ્મતોતિ એકેકસ્મિં ખન્ધે દસ દસ કત્વા પઞ્ઞાસ **અનિચ્ચાનુપસ્સનાનિ**. પરતો, રિત્તતો, તુચ્છતો, સુઞ્ઞતો, અનત્તતોતિ એકેકસ્મિં ખન્ધે પઞ્ચ પઞ્ચ કત્વા પઞ્ચવીસતિ **અનત્તાનુપસ્સનાનિ**. સેસાનિ દુક્ખતો, રોગતોતિઆદીનિ એકેકસ્મિં ખન્ધે પઞ્ચવીસતિ પઞ્ચવીસતિ કત્વા પઞ્ચવીસતિસતં **દુક્ખાનુપસ્સનાની**તિ.

ઇચ્ચસ્સ ઇમિના દ્વિસતભેદેન અનિચ્ચાદિસમ્મસનેન પઞ્ચક્ખન્ધે સમ્મસતો તં નયવિપસ્સનાસઙ્ખાતં અનિચ્ચદુક્ખાનત્તસમ્મસનં થિરં હોતિ. ઇદં તાવેત્થ પાળિનયાનુસારેન સમ્મસનારમ્ભવિધાનં.

ઇન્દ્રિયતિક્ખકારણનવકકથા

૬૯૯. યસ્સ પન એવં નયવિપસ્સનાય યોગં કરોતોપિ નયવિપસ્સના ન સમ્પજ્જતિ, તેન ‘‘નવહાકારેહિ ઇન્દ્રિયાનિ તિક્ખાનિ ભવન્તિ – ઉપ્પન્નુપ્પન્નાનં સઙ્ખારાનં ખયમેવ પસ્સતિ, તત્થ ચ સક્કચ્ચકિરિયાય સમ્પાદેતિ, સાતચ્ચકિરિયાય સમ્પાદેતિ, સપ્પાયકિરિયાય સમ્પાદેતિ, સમાધિસ્સ ચ નિમિત્તગ્ગાહેન, બોજ્ઝઙ્ગાનઞ્ચ અનુપવત્તનતાય, કાયે ચ જીવિતે ચ અનપેક્ખતં ઉપટ્ઠાપેતિ, તત્થ ચ અભિભુય્ય નેક્ખમ્મેન, અન્તરા ચ અબ્યોસાનેના’’તિ એવં વુત્તાનં નવન્નં આકારાનં વસેન ઇન્દ્રિયાનિ તિક્ખાનિ કત્વા **પથવીકસિણનિદ્દેસે** વુત્તનયેન સત્ત અસપ્પાયાનિ વજ્જેત્વા સત્ત સપ્પાયાનિ સેવમાનેન કાલેન રૂપં સમ્મસિતબ્બં, કાલેન અરૂપં. રૂપં સમ્મસન્તેન રૂપસ્સ નિબ્બત્તિ પસ્સિતબ્બા.

રૂપનિબ્બત્તિપસ્સનાકારકથા

૭૦૦. સેય્યથિદં – ઇદં રૂપં નામ કમ્માદિવસેન ચતૂહિ કારણેહિ નિબ્બત્તતિ. તત્થ સબ્બેસં સત્તાનં રૂપં નિબ્બત્તમાનં પઠમં કમ્મતો નિબ્બત્તતિ. પટિસન્ધિક્ખણેયેવ હિ ગબ્ભસેય્યકાનં તાવ તિસન્તતિવસેન વત્થુ-કાય-ભાવદસકસઙ્ખાતાનિ તિંસ રૂપાનિ નિબ્બત્તન્તિ, તાનિ ચ ખો પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ. યથા ચ ઉપ્પાદક્ખણે, તથા ઠિતિક્ખણેપિ ભઙ્ગક્ખણેપિ.

તત્થ રૂપં દન્ધનિરોધં ગરુપરિવત્તિ, ચિત્તં ખિપ્પનિરોધં લહુપરિવત્તિ. તેનાહ – ‘‘નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યં એવં લહુપરિવત્તં યથયિદં, ભિક્ખવે, ચિત્ત’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૪૮). રૂપે ધરન્તેયેવ હિ સોળસવારે ભવઙ્ગચિત્તં ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝતિ. ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણોપિ ઠિતિક્ખણોપિ ભઙ્ગક્ખણોપિ એકસદિસા. રૂપસ્સ પન ઉપ્પાદભઙ્ગક્ખણાયેવ લહુકા, તેહિ સદિસા. ઠિતિક્ખણો પન મહા, યાવ સોળસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝન્તિ, તાવ વત્તતિ. પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નં ઠાનપ્પત્તં પુરેજાતં વત્થું નિસ્સાય દુતિયં ભવઙ્ગં ઉપ્પજ્જતિ. તેન સદ્ધિં ઉપ્પન્નં ઠાનપ્પત્તં પુરેજાતં વત્થું નિસ્સાય તતિયં ભવઙ્ગં ઉપ્પજ્જતિ. ઇમિના નયેન યાવતાયુકં ચિત્તપ્પવત્તિ વેદિતબ્બા. આસન્નમરણસ્સ પન એકમેવ ઠાનપ્પત્તં પુરેજાતં વત્થું નિસ્સાય સોળસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ.

પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નં રૂપં પટિસન્ધિચિત્તતો ઉદ્ધં સોળસમેન ચિત્તેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝતિ. ઠાનક્ખણે ઉપ્પન્નં સત્તરસમસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝતિ. ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પન્નં સત્તરસમસ્સ ઠાનક્ખણં પત્વા નિરુજ્ઝતિ. યાવ પવત્તિ નામ અત્થિ, એવમેવ પવત્તતિ. ઓપપાતિકાનમ્પિ સત્તસન્તતિવસેન સત્તતિ રૂપાનિ એવમેવ પવત્તન્તિ.

૭૦૧. તત્થ કમ્મં, કમ્મસમુટ્ઠાનં, કમ્મપચ્ચયં, કમ્મપચ્ચયચિત્તસમુટ્ઠાનં, કમ્મપચ્ચયઆહારસમુટ્ઠાનં, કમ્મપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનન્તિ એસ વિભાગો વેદિતબ્બો. તત્થ **કમ્મં** નામ કુસલાકુસલચેતના. **કમ્મસમુટ્ઠાનં** નામ વિપાકક્ખન્ધા ચ, ચક્ખુદસકાદિ સમસત્તતિરૂપઞ્ચ. **કમ્મપચ્ચયં** નામ તદેવ, કમ્મં હિ કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સ ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયોપિ હોતિ. **કમ્મપચ્ચયચિત્તસમુટ્ઠાનં** નામ વિપાકચિત્તસમુટ્ઠાનં રૂપં. **કમ્મપચ્ચયઆહારસમુટ્ઠાનં** નામ કમ્મસમુટ્ઠાનરૂપેસુ ઠાનપ્પત્તા ઓજા અઞ્ઞં ઓજટ્ઠમકં સમુટ્ઠાપેતિ, તત્રાપિ ઓજા ઠાનં પત્વા અઞ્ઞન્તિ એવં ચતસ્સો વા પઞ્ચ વા પવત્તિયો ઘટેતિ. **કમ્મપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં** નામ કમ્મજતેજોધાતુ ઠાનપ્પત્તા ઉતુસમુટ્ઠાનં ઓજટ્ઠમકં સમુટ્ઠાપેતિ, તત્રાપિ ઉતુ અઞ્ઞં ઓજટ્ઠમકન્તિ એવં ચતસ્સો વા પઞ્ચ વા પવત્તિયો ઘટેતિ. એવં તાવ **કમ્મજરૂપસ્સ નિબ્બત્તિ** પસ્સિતબ્બા.

૭૦૨. ચિત્તજેસુપિ ચિત્તં, ચિત્તસમુટ્ઠાનં, ચિત્તપચ્ચયં, ચિત્તપચ્ચયઆહારસમુટ્ઠાનં, ચિત્તપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનન્તિ એસ વિભાગો વેદિતબ્બો. તત્થ **ચિત્તં** નામ એકૂનનવુતિચિત્તાનિ.

> તેસુ દ્વત્તિંસ ચિત્તાનિ, છબ્બીસેકૂનવીસતિ;
> સોળસ રૂપિરિયાપથવિઞ્ઞત્તિજનકા મતા.

કામાવચરતો હિ અટ્ઠ કુસલાનિ, દ્વાદસાકુસલાનિ, મનોધાતુવજ્જા દસ કિરિયા, કુસલકિરિયતો દ્વે અભિઞ્ઞાચિત્તાનીતિ દ્વત્તિંસ ચિત્તાનિ રૂપં, ઇરિયાપથં, વિઞ્ઞત્તિઞ્ચ જનેન્તિ. વિપાકવજ્જાનિ સેસદસરૂપાવચરાનિ, અટ્ઠ અરૂપાવચરાનિ, અટ્ઠ લોકુત્તરચિત્તાનીતિ છબ્બીસતિ ચિત્તાનિ રૂપં, ઇરિયાપથઞ્ચ જનયન્તિ, ન વિઞ્ઞત્તિં. કામાવચરે દસ ભવઙ્ગચિત્તાનિ, રૂપાવચરે પઞ્ચ, તિસ્સો મનોધાતુયો, એકા વિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુસોમનસ્સસહગતાતિ એકૂનવીસતિ ચિત્તાનિ રૂપમેવ જનયન્તિ, ન ઇરિયાપથં, ન વિઞ્ઞત્તિં. દ્વેપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ, સબ્બસત્તાનં પટિસન્ધિચિત્તં, ખીણાસવાનં ચુતિચિત્તં, ચત્તારિ આરુપ્પવિપાકાનીતિ સોળસ ચિત્તાનિ નેવ રૂપં જનયન્તિ, ન ઇરિયાપથં, ન વિઞ્ઞત્તિં. યાનિ ચેત્થ રૂપં જનેન્તિ, તાનિ ન ઠિતિક્ખણે, ભઙ્ગક્ખણે વા, તદા હિ ચિત્તં દુબ્બલં હોતિ. ઉપ્પાદક્ખણે પન બલવં, તસ્મા તં તદા પુરેજાતં વત્થું નિસ્સાય રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ.

ચિત્તસમુટ્ઠાનં નામ તયો અરૂપિનો ખન્ધા, ''સદ્દનવકં, કાયવિઞ્ઞત્તિ, વચીવિઞ્ઞત્તિ, આકાસધાતુ, લહુતા, મુદુતા, કમ્મઞ્ઞતા, ઉપચયો, સન્તતી''તિ સત્તરસવિધં રૂપઞ્ચ. **ચિત્તપચ્ચયં** નામ ''પચ્છાજાતા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા પુરેજાતસ્સ ઇમસ્સ કાયસ્સા''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૧) એવં વુત્તં ચતુસમુટ્ઠાનરૂપં. **ચિત્તપચ્ચયઆહારસમુટ્ઠાનં** નામ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપેસુ ઠાનપ્પત્તા ઓજા અઞ્ઞં ઓજટ્ઠમકં સમુટ્ઠાપેતિ, એવં દ્વે તિસ્સો પવત્તિયો ઘટેતિ. **ચિત્તપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં** નામ ચિત્તસમુટ્ઠાનો ઉતુ ઠાનપ્પત્તો અઞ્ઞં ઓજટ્ઠમકં સમુટ્ઠાપેતિ, એવં દ્વે તિસ્સો પવત્તિયો ઘટેતિ. એવં **ચિત્તજરૂપસ્સ નિબ્બત્તિ** પસ્સિતબ્બા.

૭૦૩. આહારજેસુપિ આહારો, આહારસમુટ્ઠાનં, આહારપચ્ચયં, આહારપચ્ચયઆહારસમુટ્ઠાનં, આહારપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનન્તિ એસ વિભાગો વેદિતબ્બો. તત્થ **આહારો** નામ કબળીકારો આહારો. **આહારસમુટ્ઠાનં** નામ ઉપાદિણ્ણં કમ્મજરૂપં પચ્ચયં લભિત્વા તત્થ પતિટ્ઠાય ઠાનપ્પત્તાય ઓજાય સમુટ્ઠાપિતં ઓજટ્ઠમકં, આકાસધાતુ, લહુતા, મુદુતા, કમ્મઞ્ઞતા, ઉપચયો, સન્તતીતિ ચુદ્દસવિધં રૂપં. **આહારપચ્ચયં** નામ ''કબળીકારો આહારો ઇમસ્સ કાયસ્સ આહારપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૫) એવં વુત્તં ચતુસમુટ્ઠાનરૂપં. **આહારપચ્ચયઆહારસમુટ્ઠાનં** નામ

આહારસમુટ્ઠાનેસુ રૂપેસુ ઠાનપ્પત્તા ઓજા અઞ્ઞં ઓજટ્ઠમકં સમુટ્ઠાપેતિ, તત્રાપિ ઓજા અઞ્ઞન્તિ એવં દસદ્વાદસવારે પવત્તિં ઘટેતિ. એકદિવસં પરિભુત્તાહારો સત્તાહમ્પિ ઉપત્થમ્ભેતિ. દિબ્બા પન ઓજા એકમાસં દ્વેમાસમ્પિ ઉપત્થમ્ભેતિ. માતરા પરિભુત્તાહારોપિ દારકસ્સ સરીરં ફરિત્વા રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. સરીરે મક્ખિતાહારોપિ રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. કમ્મજાહારો ઉપાદિણ્ણકાહારો નામ. સોપિ ઠાનપ્પત્તો રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ, તત્રાપિ ઓજા અઞ્ઞં સમુટ્ઠાપેતીતિ એવં ચતસ્સો વા પઞ્ચ વા પવત્તિયો ઘટેતિ. **આહારપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં** નામ આહારસમુટ્ઠાના તેજોધાતુ ઠાનપ્પત્તા ઉતુસમુટ્ઠાનં ઓજટ્ઠમકં સમુટ્ઠાપેતિ. તત્રાયં આહારો આહારસમુટ્ઠાનાનં જનકો હુત્વા પચ્ચયો હોતિ, સેસાનં નિસ્સયાહારઅત્થિઅવિગતવસેનાતિ એવં **આહારજરૂપસ્સ નિબ્બત્તિ** પસ્સિતબ્બા.

૭૦૪. ઉતુજેસુપિ ઉતુ, ઉતુસમુટ્ઠાનં, ઉતુપચ્ચયં, ઉતુપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં, ઉતુપચ્ચયઆહારસમુટ્ઠાનન્તિ એસ વિભાગો વેદિતબ્બો. તત્થ **ઉતુ** નામ ચતુસમુટ્ઠાના તેજોધાતુ, ઉણ્હઉતુ સીતઉતૂતિ એવં પનેસ દુવિધો હોતિ. **ઉતુસમુટ્ઠાનં** નામ ચતુસમુટ્ઠાનો ઉતુ ઉપાદિણ્ણકં પચ્ચયં લભિત્વા ઠાનપ્પત્તો સરીરે રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. તં સદ્દનવકં, આકાસધાતુ , લહુતા, મુદુતા, કમ્મઞ્ઞતા, ઉપચયો, સન્તતીતિ પન્નરસવિધં હોતિ. **ઉતુપચ્ચયં** નામ ઉતુ ચતુસમુટ્ઠાનિકરૂપાનં પવત્તિયા ચ વિનાસસ્સ ચ પચ્ચયો હોતિ. **ઉતુપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં** નામ ઉતુસમુટ્ઠાના તેજોધાતુ ઠાનપ્પત્તા અઞ્ઞં ઓજટ્ઠમકં સમુટ્ઠાપેતિ, તત્રાપિ ઉતુ અઞ્ઞન્તિ એવં દીઘમ્પિ અદ્ધાનં અનુપાદિણ્ણપક્ખે ઠત્વાપિ ઉતુસમુટ્ઠાનં પવત્તતિયેવ. **ઉતુપચ્ચયઆહારસમુટ્ઠાનં** નામ ઉતુસમુટ્ઠાના ઠાનપ્પત્તા ઓજા અઞ્ઞં ઓજટ્ઠમકં સમુટ્ઠાપેતિ, તત્રાપિ ઓજા અઞ્ઞન્તિ એવં દસદ્વાદસવારે પવત્તિં ઘટેતિ. તત્રાયં ઉતુ ઉતુસમુટ્ઠાનાનં જનકો હુત્વા પચ્ચયો હોતિ, સેસાનં નિસ્સયઅત્થિઅવિગતવસેનાતિ એવં **ઉતુજરૂપસ્સ નિબ્બત્તિ** પસ્સિતબ્બા. એવઞ્હિ રૂપસ્સ નિબ્બત્તિં પસ્સન્તો કાલેન રૂપં સમ્મસતિ નામ.

અરૂપનિબ્બત્તિપસ્સનાકારકથા

૭૦૫. યથા ચ રૂપં સમ્મસન્તેન રૂપસ્સ, એવં અરૂપં સમ્મસન્તેનપિ અરૂપસ્સ નિબ્બત્તિ પસ્સિતબ્બા. સા ચ ખો એકાસીતિ લોકિયચિત્તુપ્પાદવસેનેવ.

સેય્યથિદં – ઇદઞ્હિ અરૂપં નામ પુરિમભવે આયૂહિતકમ્મવસેન પટિસન્ધિયં તાવ એકૂનવીસતિચિત્તુપ્પાદપ્પભેદં નિબ્બત્તતિ. નિબ્બત્તનાકારો પનસ્સ પટિચ્ચસમુપ્પાદનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. તદેવ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ અનન્તરચિત્તતો પટ્ઠાય ભવઙ્ગવસેન, આયુપરિયોસાને ચુતિવસેન. યં તત્થ કામાવચરં, તં છસુ દ્વારેસુ બલવારમ્મણે તદારમ્મણવસેન.

પવત્તે પન અસમ્ભિન્નત્તા ચક્ખુસ્સ આપાથગતત્તા રૂપાનં આલોકસન્નિસ્સિતં મનસિકારહેતુકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં નિબ્બત્તતિ સદ્ધિં સમ્પયુત્તધમ્મેહિ. ચક્ખુપસાદસ્સ હિ ઠિતિક્ખણે ઠિતિપ્પત્તમેવ રૂપં ચક્ખું ઘટ્ટેતિ. તસ્મિં ઘટ્ટિતે દ્વિક્ખત્તું ભવઙ્ગં ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝતિ. તતો તસ્મિંયેવ આરમ્મણે કિરિયમનોધાતુ આવજ્જનકિચ્ચં સાધયમાના ઉપ્પજ્જતિ. તદનન્તરં તદેવ રૂપં પસ્સમાનં કુસલવિપાકં અકુસલવિપાકં વા ચક્ખુવિઞ્ઞાણં. તતો તદેવ રૂપં સમ્પટિચ્છમાના વિપાકમનોધાતુ. તતો તદેવ રૂપં સન્તીરયમાના વિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ. તતો તદેવ રૂપં વવત્થાપયમાના કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપેક્ખાસહગતા . તતો પરં કામાવચરકુસલાકુસલકિરિયચિત્તેસુ એકં વા ઉપેક્ખાસહગતાહેતુકં ચિત્તં પઞ્ચ સત્ત વા જવનાનિ. તતો કામાવચરસત્તાનં એકાદસસુ તદારમ્મણચિત્તેસુ જવનાનુરૂપં યંકિઞ્ચિ તદારમ્મણન્તિ. એસ નયો સેસદ્વારેસુપિ. મનોદ્વારે પન મહગ્ગતચિત્તાનિપિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ. એવં છસુ દ્વારેસુ **અરૂપસ્સ નિબ્બત્તિ** પસ્સિતબ્બા. એવઞ્હિ અરૂપસ્સ નિબ્બત્તિં પસ્સન્તો કાલેન અરૂપં સમ્મસતિ નામ.

એવં કાલેન રૂપં કાલેન અરૂપં સમ્મસિત્વાપિ તિલક્ખણં આરોપેત્વા અનુક્કમેન પટિપજ્જમાનો એકો પઞ્ઞાભાવનં સમ્પાદેતિ.

રૂપસત્તકસમ્મસનકથા

૭૦૬. અપરો રૂપસત્તકઅરૂપસત્તકવસેન તિલક્ખણં આરોપેત્વા સઙ્ખારે સમ્મસતિ. તત્થ આદાનનિક્ખેપનતો, વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમતો, આહારમયતો, ઉતુમયતો, કમ્મજતો, ચિત્તસમુટ્ઠાનતો, ધમ્મતારૂપતોતિ ઇમેહિ આકારેહિ આરોપેત્વા સમ્મસન્તો રૂપસત્તકવસેન આરોપેત્વા સમ્મસતિ નામ. તેનાહુ પોરાણા –

> ‘‘આદાનનિક્ખેપનતો, વયોવુડ્ઢત્થગામિતો;
> આહારતો ચ ઉતુતો, કમ્મતો ચાપિ ચિત્તતો;
> ધમ્મતારૂપતો સત્ત, વિત્થારેન વિપસ્સતી’’તિ.

તત્થ **આદાન**ન્તિ પટિસન્ધિ. **નિક્ખેપન**ન્તિ ચુતિ. ઇતિ યોગાવચરો ઇમેહિ **આદાનનિક્ખેપેહિ** એકં વસ્સસતં પરિચ્છિન્દિત્વા સઙ્ખારેસુ તિલક્ખણં આરોપેતિ. કથં? એત્થન્તરે સબ્બે સઙ્ખારા અનિચ્ચા. કસ્મા? ઉપ્પાદવયવત્તિતો, વિપરિણામતો, તાવકાલિકતો, નિચ્ચપટિક્ખેપતો ચ. યસ્મા પન ઉપ્પન્ના સઙ્ખારા ઠિતિં પાપુણન્તિ, ઠિતિયં જરાય કિલમન્તિ, જરં પત્વા અવસ્સં ભિજ્જન્તિ, તસ્મા અભિણ્હસમ્પટિપીળનતો, દુક્ખમતો દુક્ખવત્થુતો, સુખપટિક્ખેપતો ચ દુક્ખા. યસ્મા ચ ‘‘ઉપ્પન્ના સઙ્ખારા ઠિતિં મા પાપુણન્તુ, ઠાનપ્પત્તા મા જીરન્તુ, જરપ્પત્તા મા ભિજ્જન્તૂ’’તિ ઇમેસુ તીસુ ઠાનેસુ કસ્સચિ વસવત્તિભાવો નત્થિ, સુઞ્ઞા તેન વસવત્તનાકારેન, તસ્મા સુઞ્ઞતો, અસ્સામિકતો, અવસવત્તિતો, અત્તપટિક્ખેપતો ચ અનત્તાતિ.

૭૦૭. એવં આદાનનિક્ખેપનવસેન વસ્સસતપરિચ્છિન્ને રૂપે તિલક્ખણં આરોપેત્વા તતો પરં **વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમતો** આરોપેતિ. તત્થ **વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમો** નામ વયવસેન વુડ્ઢસ્સ વડ્ઢિતસ્સ રૂપસ્સ અત્થઙ્ગમો. તસ્સ વસેન તિલક્ખણં આરોપેતીતિ અત્થો.

કથં? સો તમેવ વસ્સસતં પઠમવયેન મજ્ઝિમવયેન પચ્છિમવયેનાતિ તીહિ વયેહિ પરિચ્છિન્દતિ. તત્થ આદિતો તેત્તિંસ વસ્સાનિ પઠમવયો નામ. તતો ચતુત્તિંસ મજ્ઝિમવયો નામ. તતો તેત્તિંસ પચ્છિમવયો નામાતિ. ઇતિ ઇમેહિ તીહિ વયેહિ પરિચ્છિન્દિત્વા, ‘‘પઠમવયે પવત્તં રૂપં મજ્ઝિમવયં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તં અનિચ્ચં. યદનિચ્ચં, તં દુક્ખં. યં દુક્ખં, તદનત્તા. મજ્ઝિમવયે પવત્તરૂપમ્પિ પચ્છિમવયં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તમ્પિ અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા. પચ્છિમવયે તેત્તિંસ વસ્સાનિ પવત્તરૂપમ્પિ મરણતો પરં ગમનસમત્થં નામ નત્થિ, તસ્મા તમ્પિ અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ તિલક્ખણં આરોપેતિ.

૭૦૮. એવં **પઠમવયાદિવસેન** વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમતો તિલક્ખણં આરોપેત્વા પુન ‘‘મન્દદસકં, ખિડ્ડાદસકં, વણ્ણદસકં, બલદસકં, પઞ્ઞાદસકં, હાનિદસકં, પબ્ભારદસકં, વઙ્કદસકં, મોમૂહદસકં, સયનદસક’’ન્તિ ઇમેસં **દસન્નં દસકાનં વસેન** વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમતો તિલક્ખણં આરોપેતિ.

તત્થ દસકેસુ તાવ વસ્સસતજીવિનો પુગ્ગલસ્સ પઠમાનિ દસ વસ્સાનિ **મન્દદસકં** નામ, તદા હિ સો મન્દો હોતિ ચપલો કુમારકો. તતો પરાનિ દસ **ખિડ્ડાદસકં** નામ, તદા હિ સો ખિડ્ડારતિબહુલો હોતિ. તતો પરાનિ દસ **વણ્ણદસકં** નામ, તદા હિસ્સ વણ્ણાયતનં વેપુલ્લં પાપુણાતિ. તતો પરાનિ દસ **બલદસકં** નામ, તદા હિસ્સ બલઞ્ચ થામો ચ વેપુલ્લં પાપુણાતિ. તતો પરાનિ દસ **પઞ્ઞાદસકં** નામ, તદા હિસ્સ પઞ્ઞા સુપ્પતિટ્ઠિતા હોતિ, પકતિયા કિર દુબ્બલપઞ્ઞસ્સાપિ

તસ્મિં કાલે અપ્પમત્તકા પઞ્ઞા ઉપ્પજ્જતિયેવ. તતો પરાનિ દસ **હાનિદસકં** નામ, તદા હિસ્સ ખિડ્ડારતિવણ્ણબલપઞ્ઞા પરિહાયન્તિ. તતો પરાનિ દસ **પબ્ભારદસકં** નામ, તદા હિસ્સ અત્તભાવો પુરતો પબ્ભારો હોતિ. તતો પરાનિ દસ **વઙ્કદસકં** નામ, તદા હિસ્સ અત્તભાવો નઙ્ગલકોટિ વિય વઙ્કો હોતિ. તતો પરાનિ દસ **મોમૂહદસકં** નામ. તદા હિ સો મોમૂહો હોતિ, કતં કતં પમુસ્સતિ. તતો પરાનિ દસ **સયનદસકં** નામ, વસ્સસતિકો હિ સયનબહુલોવ હોતિ.

તત્રાયં યોગી એતેસં દસકાનં વસેન વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમતો તિલક્ખણં આરોપેતું ઇતિ પટિસઞ્ચિક્ખતિ – ‘‘પઠમદસકે પવત્તરૂપં દુતિયદસકં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા. દુતિયદસકે…પે॰… નવમદસકે પવત્તરૂપં દસમદસકં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુજ્ઝતિ. દસમદસકે પવત્તરૂપં પુનબ્ભવં અપ્પત્વા ઇધેવ નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તમ્પિ અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ તિલક્ખણં આરોપેતિ.

૭૦૯. એવં દસકવસેન વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમતો તિલક્ખણં આરોપેત્વા પુન તદેવ વસ્સસતં પઞ્ચપઞ્ચવસ્સવસેન વીસતિકોટ્ઠાસે કત્વા વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમતો તિલક્ખણં આરોપેતિ. કથં? સો હિ ઇતિ પટિસઞ્ચિક્ખતિ – ‘‘પઠમે વસ્સપઞ્ચકે પવત્તરૂપં દુતિયં વસ્સપઞ્ચકં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા. દુતિયે વસ્સપઞ્ચકે પવત્તરૂપં તતિયં…પે॰… એકૂનવીસતિમે વસ્સપઞ્ચકે પવત્તરૂપં વીસતિમં વસ્સપઞ્ચકં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુજ્ઝતિ. વીસતિમે વસ્સપઞ્ચકે પવત્તરૂપં મરણતો પરં ગમનસમત્થં નામ નત્થિ, તસ્મા તમ્પિ અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ.

એવં વીસતિકોટ્ઠાસવસેન વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમતો તિલક્ખણં આરોપેત્વા પુન પઞ્ચવીસતિ કોટ્ઠાસે કત્વા ચતુન્નં ચતુન્નં વસ્સાનં વસેન આરોપેતિ. તતો તેત્તિંસ કોટ્ઠાસે કત્વા તિણ્ણં તિણ્ણં વસ્સાનં વસેન, પઞ્ઞાસ કોટ્ઠાસે કત્વા દ્વિન્નં દ્વિન્નં વસ્સાનં વસેન, સતં કોટ્ઠાસે કત્વા એકેકવસ્સવસેન. તતો એકં વસ્સં તયો કોટ્ઠાસે કત્વા વસ્સાનહેમન્તગિમ્હેસુ તીસુ ઉતૂસુ એકેકઉતુવસેન તસ્મિં વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમરૂપે તિલક્ખણં આરોપેતિ.

કથં? ‘‘**વસ્સાને** ચતુમાસં પવત્તરૂપં હેમન્તં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુદ્ધં. **હેમન્તે** પવત્તરૂપં ગિમ્હં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુદ્ધં. **ગિમ્હે** પવત્તરૂપં પુન વસ્સાનં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુદ્ધં, તસ્મા તં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ. એવં આરોપેત્વા પુન એકં વસ્સં છ કોટ્ઠાસે કત્વા – ‘‘**વસ્સાને** દ્વેમાસં પવત્તરૂપં સરદં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુદ્ધં. **સરદે** પવત્તરૂપં હેમન્તં. **હેમન્તે** પવત્તરૂપં સિસિરં. **સિસિરે** પવત્તરૂપં વસન્તં. **વસન્તે** પવત્તરૂપં ગિમ્હં. **ગિમ્હે** પવત્તરૂપં પુન વસ્સાનં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુદ્ધં, તસ્મા અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ એવં તસ્મિં વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમરૂપે તિલક્ખણં આરોપેતિ.

એવં આરોપેત્વા તતો કાળજુણ્હવસેન – ‘‘કાળે પવત્તરૂપં જુણ્હં અપ્પત્વા. જુણ્હે પવત્તરૂપં કાળં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુદ્ધં, તસ્મા અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ તિલક્ખણં આરોપેતિ. તતો રત્તિન્દિવવસેન – ‘‘રત્તિં પવત્તરૂપં દિવસં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુદ્ધં. દિવસં પવત્તરૂપમ્પિ રત્તિં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુદ્ધં, તસ્મા અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ તિલક્ખણં આરોપેતિ. તતો તદેવ રત્તિન્દિવં પુબ્બણ્હાદિવસેન છ કોટ્ઠાસે કત્વા – ‘‘પુબ્બણ્હે પવત્તરૂપં મજ્ઝન્હં અપ્પત્વા. મજ્ઝન્હે પવત્તરૂપં સાયન્હં. સાયન્હે પવત્તરૂપં પઠમયામં. પઠમયામે પવત્તરૂપં મજ્ઝિમયામં. મજ્ઝિમયામે પવત્તરૂપં પચ્છિમયામં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુદ્ધં. પચ્છિમયામે પવત્તરૂપં પુન પુબ્બણ્હં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુદ્ધં, તસ્મા અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ તિલક્ખણં આરોપેતિ.

૭૧૦. એવં આરોપેત્વા પુન તસ્મિંયેવ રૂપે અભિક્કમપટિક્કમઆલોકનવિલોકનસમિઞ્જનપસારણવસેન – ‘‘અભિક્કમે પવત્તરૂપં પટિક્કમં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુજ્ઝતિ. પટિક્કમે પવત્તરૂપં આલોકનં. આલોકને પવત્તરૂપં વિલોકનં. વિલોકને પવત્તરૂપં સમિઞ્જનં. સમિઞ્જને પવત્તરૂપં પસારણં અપ્પત્વા તત્થેવ નિરુજ્ઝતિ. તસ્મા અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ તિલક્ખણં આરોપેતિ.

તતો એકપદવારં ઉદ્ધરણ અતિહરણવીતિહરણવોસ્સજ્જનસન્નિક્ખેપનસન્નિરુમ્ભનવસેન છ કોટ્ઠાસે કરોતિ.

તત્થ **ઉદ્ધરણં** નામ પાદસ્સ ભૂમિતો ઉક્ખિપનં. **અતિહરણં** નામ પુરતો હરણં. **વીતિહરણં** નામ ખાણુકણ્ટકદીઘજાતિઆદીસુ કિઞ્ચિદેવ દિસ્વા ઇતો ચિતો ચ પાદસઞ્ચારણં. **વોસ્સજ્જનં** નામ પાદસ્સ હેટ્ઠા ઓરોપનં. **સન્નિક્ખેપનં** નામ પથવીતલે ઠપનં. **સન્નિરુમ્ભનં** નામ પુન પાદુદ્ધરણકાલે પાદસ્સ પથવિયા સદ્ધિં અભિનિપ્પીળનં. તત્થ ઉદ્ધરણે પથવીધાતુ આપોધાતૂતિ દ્વે ધાતુયો ઓમત્તા હોન્તિ મન્દા, ઇતરા દ્વે અધિમત્તા હોન્તિ બલવતિયો. તથા અતિહરણવીતિહરણેસુ. વોસ્સજ્જને તેજોધાતુ વાયોધાતૂતિ દ્વે ધાતુયો ઓમત્તા હોન્તિ મન્દા, ઇતરા દ્વે અધિમત્તા હોન્તિ બલવતિયો. તથા સન્નિક્ખેપનસન્નિરુમ્ભનેસુ. એવં છ કોટ્ઠાસે કત્વા તેસં વસેન તસ્મિં વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમરૂપે તિલક્ખણં આરોપેતિ.

કથં? સો ઇતિ પટિસઞ્ચિક્ખતિ – ''યા ઉદ્ધરણે પવત્તા ધાતુયો, યાનિ ચ તદુપાદાયરૂપાનિ, સબ્બે તે ધમ્મા અતિહરણં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુજ્ઝન્તિ, તસ્મા અનિચ્ચા દુક્ખા અનત્તા. તથા અતિહરણે પવત્તા વીતિહરણં. વીતિહરણે પવત્તા વોસ્સજ્જનં. વોસ્સજ્જને પવત્તા સન્નિક્ખેપનં. સન્નિક્ખેપને પવત્તા સન્નિરુમ્ભનં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુજ્ઝન્તિ. ઇતિ તત્થ તત્થ ઉપ્પન્ના ઇતરં ઇતરં કોટ્ઠાસં અપ્પત્વા તત્થ તત્થેવ પબ્બં પબ્બં સન્ધિ સન્ધિ ઓધિ ઓધિ હુત્વા તત્તકપાલે પક્ખિત્તતિલા વિય તટતટાયન્તા સઙ્ખારા ભિજ્જન્તિ. તસ્મા અનિચ્ચા દુક્ખા અનત્તા''તિ. તસ્સેવં પબ્બપબ્બગતે સઙ્ખારે વિપસ્સતો રૂપસમ્મસનં સુખુમં હોતિ.

૭૧૧. સુખુમત્તે ચ પનસ્સ ઇદં ઓપમ્મં. એકો કિર દારુતિણુક્કાદીસુ કતપરિચયો અદિટ્ઠપુબ્બપદીપો પચ્ચન્તવાસિકો નગરમાગમ્મ અન્તરાપણે જલમાનં પદીપં દિસ્વા એકં પુરિસં પુચ્છિ અમ્ભો ''કિં નામેતં એવં મનાપ''ન્તિ? તમેનં સો આહ ''કિમેત્થ મનાપં, પદીપો નામેસ તેલક્ખયેન વટ્ટિક્ખયેન ચ ગતમગ્ગોપિસ્સ ન પઞ્ઞાયિસ્સતી''તિ. તમઞ્ઞો એવમાહ ''ઇદં ઓળારિકં, ઇમિસ્સા હિ વટ્ટિયા અનુપુબ્બેન ડય્હમાનાય તતિયભાગે તતિયભાગે જાલા ઇતરીતરં પદેસં અપ્પત્વાવ નિરુજ્ઝિસ્સતી''તિ. તમઞ્ઞો એવમાહ ''ઇદમ્પિ ઓળારિકં, ઇમિસ્સા હિ અઙ્ગુલઙ્ગુલન્તરે અડ્ઢઙ્ગુલડ્ઢઙ્ગુલન્તરે તન્તુમ્હિ તન્તુમ્હિ અંસુમ્હિ અંસુમ્હિ જાલા ઇતરીતરં અંસું અપ્પત્વાવ નિરુજ્ઝિસ્સતિ. અંસું પન મુઞ્ચિત્વા ન સક્કા જાલં પઞ્ઞાપેતુ''ન્તિ.

તત્થ ''તેલક્ખયેન વટ્ટિક્ખયેન ચ પદીપસ્સ ગતમગ્ગોપિ ન પઞ્ઞાયિસ્સતી''તિ પુરિસસ્સ ઞાણં વિય યોગિનો આદાનનિક્ખેપનતો વસ્સસતેન પરિચ્છિન્નરૂપે તિલક્ખણારોપનં. ''વટ્ટિયા તતિયભાગે તતિયભાગે જાલા ઇતરીતરં પદેસં અપ્પત્વાવ નિરુજ્ઝિસ્સતી''તિ પુરિસસ્સ ઞાણં વિય યોગિનો વસ્સસતસ્સ તતિયકોટ્ઠાસપરિચ્છિન્ને વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમરૂપે તિલક્ખણારોપનં. ''અઙ્ગુલઙ્ગુલન્તરે જાલા ઇતરીતરં અપ્પત્વાવ નિરુજ્ઝિસ્સતી''તિ પુરિસસ્સ ઞાણં વિય યોગિનો દસવસ્સ પઞ્ચવસ્સ ચતુવસ્સ તિવસ્સ દ્વિવસ્સ એકવસ્સ પરિચ્છિન્ને રૂપે તિલક્ખણારોપનં. ''અડ્ઢઙ્ગુલડ્ઢઙ્ગુલન્તરે જાલા ઇતરીતરં અપ્પત્વાવ નિરુજ્ઝિસ્સતી''તિ પુરિસસ્સ ઞાણં વિય યોગિનો એકેકઉતુવસેન એકં વસ્સં તિધા, છધા ચ વિભજિત્વા ચતુમાસ-દ્વિમાસપરિચ્છિન્ને રૂપે તિલક્ખણારોપનં. ''તન્તુમ્હિ તન્તુમ્હિ જાલા ઇતરીતરં અપ્પત્વાવ નિરુજ્ઝિસ્સતી''તિ પુરિસસ્સ ઞાણં વિય યોગિનો કાળજુણ્હવસેન, રત્તિન્દિવવસેન, એકરત્તિન્દિવં છ કોટ્ઠાસે કત્વા પુબ્બણ્હાદિવસેન ચ પરિચ્છિન્ને રૂપે તિલક્ખણારોપનં. ''અંસુમ્હિ અંસુમ્હિ જાલા ઇતરીતરં અપ્પત્વાવ નિરુજ્ઝિસ્સતી''તિ પુરિસસ્સ ઞાણં વિય યોગિનો અભિક્કમાદિવસેન ચેવ ઉદ્ધરણાદીસુ ચ એકેકકોટ્ઠાસવસેન પરિચ્છિન્ને રૂપે તિલક્ખણારોપનન્તિ.

૭૧૨. સો એવં નાનાકારેહિ વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમરૂપે તિલક્ખણં આરોપેત્વા પુન તદેવ રૂપં વિસઙ્ખરિત્વા આહારમયાદિવસેન ચત્તારો કોટ્ઠાસે કત્વા એકેકકોટ્ઠાસે તિલક્ખણં આરોપેતિ. તત્રાસ્સ **આહારમયં રૂપં** છાતસુહિતવસેન

પાકટં હોતિ. છાતકાલે સમુટ્ઠિતં રૂપં હિ ઝત્તં હોતિ કિલન્તં, ઝામખાણુકો વિય, અઙ્ગારપચ્છિયં નિલીનકાકો વિય ચ દુબ્બણ્ણં દુસ્સણ્ઠિતં. સુહિતકાલે સમુટ્ઠિતં ધાતં પીણિતં મુદુ સિનિદ્ધં ફસ્સવન્તં હોતિ. સો તં પરિગ્ગહેત્વા ''છાતકાલે પવત્તરૂપં સુહિતકાલં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુજ્ઝતિ. સુહિતકાલે સમુટ્ઠિતમ્પિ છાતકાલં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ એવં તત્થ તિલક્ખણં આરોપેતિ.

૭૧૩. ઉતુમયં સીતુણ્હવસેન પાકટં હોતિ. ઉણ્હકાલે સમુટ્ઠિતં રૂપં હિ ઝત્તં હોતિ કિલન્તં દુબ્બણ્ણં. સીતઉતુના સમુટ્ઠિતં રૂપં ધાતં પીણિતં સિનિદ્ધં હોતિ. સો તં પરિગ્ગહેત્વા ''ઉણ્હકાલે પવત્તરૂપં સીતકાલં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુજ્ઝતિ. સીતકાલે પવત્તરૂપં ઉણ્હકાલં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ એવં તત્થ તિલક્ખણં આરોપેતિ.

૭૧૪. કમ્મજં આયતનદ્વારવસેન પાકટં હોતિ. ચક્ખુદ્વારસ્મિં હિ ચક્ખુકાયભાવદસકવસેન તિંસ કમ્મજરૂપાનિ, ઉપત્થમ્ભકાનિ પન તેસં ઉતુચિત્તાહારસમુટ્ઠાનાનિ ચતુવીસતીતિ ચતુપણ્ણાસ હોન્તિ. તથા સોતઘાનજિવ્હાદ્વારેસુ. કાયદ્વારે કાયભાવદસકવસેન ચેવ ઉતુસમુટ્ઠાનાદિવસેન ચ ચતુચત્તાલીસ. મનોદ્વારે હદયવત્થુકાયભાવદસકવસેન ચેવ ઉતુસમુટ્ઠાનાદિવસેન ચ ચતુપણ્ણાસમેવ.

સો સબ્બમ્પિ તં રૂપં પરિગ્ગહેત્વા ''ચક્ખુદ્વારે પવત્તરૂપં સોતદ્વારં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુજ્ઝતિ. સોતદ્વારે પવત્તરૂપં ઘાનદ્વારં. ઘાનદ્વારે પવત્તરૂપં જિવ્હાદ્વારં. જિવ્હાદ્વારે પવત્તરૂપં કાયદ્વારં. કાયદ્વારે પવત્તરૂપં મનોદ્વારં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ એવં તત્થ તિલક્ખણં આરોપેતિ.

૭૧૫. ચિત્તસમુટ્ઠાનં સોમનસ્સિતદોમનસ્સિતવસેન પાકટં હોતિ, સોમનસ્સિતકાલે ઉપ્પન્નં હિ રૂપં સિનિદ્ધં મુદુ પીણિતં ફસ્સવન્તં હોતિ. દોમનસ્સિતકાલે ઉપ્પન્નં ઝત્તં કિલન્તં દુબ્બણ્ણં હોતિ. સો તં પરિગ્ગહેત્વા ''સોમનસ્સિતકાલે પવત્તરૂપં દોમનસ્સિતકાલં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુજ્ઝતિ. દોમનસ્સિતકાલે પવત્તરૂપં સોમનસ્સિતકાલં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ એવં તત્થ તિલક્ખણં આરોપેતિ.

તસ્સેવં ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપં પરિગ્ગહેત્વા તત્થ તિલક્ખણં આરોપયતો અયમત્થો પાકટો હોતિ –

જીવિતં અત્તભાવો ચ, સુખદુક્ખા ચ કેવલા;
એકચિત્તસમાયુત્તા, લહુસો વત્તતે ખણો.

ચુલ્લાસીતિ સહસ્સાનિ, કપ્પં તિટ્ઠન્તિ યે મરૂ;
ન ત્વેવ તેપિ તિટ્ઠન્તિ, દ્વીહિ ચિત્તેહિ સમોહિતા.

યે નિરુદ્ધા મરન્તસ્સ, તિટ્ઠમાનસ્સ વા ઇધ;
સબ્બેવ સદિસા ખન્ધા, ગતા અપ્પટિસન્ધિકા.

અનન્તરા ચ યે ભગ્ગા, યે ચ ભગ્ગા અનાગતે;
તદન્તરા નિરુદ્ધાનં, વેસમં નત્થિ લક્ખણે.

અનિબ્બત્તેન ન જાતો, પચ્ચુપ્પન્નેન જીવતિ;
ચિત્તભઙ્ગા મતો લોકો, પઞ્ઞત્તિ પરમત્થિયા.

અનિધાનગતા ભગ્ગા, પુઞ્જો નત્થિ અનાગતે;
નિબ્બત્તા યેપિ તિટ્ઠન્તિ, આરગ્ગે સાસપૂપમા.

નિબ્બત્તાનઞ્ચ ધમ્માનં, ભઙ્ગો નેસં પુરક્ખતો;
પલોકધમ્મા તિટ્ઠન્તિ, પુરાણેહિ અમિસ્સિતા.

અદસ્સનતો આયન્તિ, ભગ્ગા ગચ્છન્તુદસ્સનં;
વિજ્જુપ્પાદોવ આકાસે, ઉપ્પજ્જન્તિ વયન્તિ ચાતિ. (મહાનિ॰ ૧૦);

૭૧૬. એવં આહારમયાદીસુ તિલક્ખણં આરોપેત્વા પુન **ધમ્મતારૂપે** તિલક્ખણં આરોપેતિ. **ધમ્મતારૂપં** નામ બહિદ્ધા અનિન્દ્રિયબદ્ધં અયલોહતિપુસીસસુવણ્ણરજતમુત્તામણિવેળુરિયસઙ્ખસિલાપવાળલોહિતઙ્ગમસારગલ્લભૂમિપાસાણપબ્બતતિણરુક્ખલતાદિભેદં વિવટ્ટકપ્પતો પટ્ઠાય ઉપ્પજ્જનકરૂપં. તદસ્સ અસોકઙ્કુરાદિવસેન પાકટં હોતિ.

અસોકઙ્કુરં હિ આદિતોવ તનુરત્તં હોતિ, તતો દ્વીહતીહચ્ચયેન ઘનરત્તં, પુન દ્વીહતીહચ્ચયેન મન્દરત્તં, તતો તરુણપલ્લવવણ્ણં, તતો પરિણતપલ્લવવણ્ણં, તતો હરિતપણ્ણવણ્ણં. તતો નીલપણ્ણવણ્ણં. તતો નીલપણ્ણવણ્ણકાલતો પટ્ઠાય સભાગરૂપસન્તતિમનુપ્પબન્ધાપયમાનં સંવચ્છરમત્તેન પણ્ડુપલાસં હુત્વા વણ્ટતો છિજ્જિત્વા પતતિ.

સો તં પરિગ્ગહેત્વા ''તનુરત્તકાલે પવત્તરૂપં ઘનરત્તકાલં અપ્પત્વા નિરુજ્ઝતિ. ઘનરત્તકાલે પવત્તરૂપં મન્દરત્તકાલં. મન્દરત્તકાલે પવત્તરૂપં તરુણપલ્લવવણ્ણકાલં. તરુણપલ્લવવણ્ણકાલે પવત્તં પરિણતપલ્લવવણ્ણકાલં. પરિણતપલ્લવવણ્ણકાલે પવત્તં હરિતપણ્ણવણ્ણકાલં . હરિતપણ્ણકાલે પવત્તં નીલપણ્ણવણ્ણકાલં. નીલપણ્ણવણ્ણકાલે પવત્તં પણ્ડુપલાસકાલં. પણ્ડુપલાસકાલે પવત્તં વણ્ટતો છિજ્જિત્વા પતનકાલં અપ્પત્વાવ નિરુજ્ઝતિ, તસ્મા તં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ તિલક્ખણં આરોપેતિ, એવં તત્થ તિલક્ખણં આરોપેત્વા ઇમિના નયેન સબ્બમ્પિ ધમ્મતારૂપં સમ્મસતિ.

એવં તાવ **રૂપસત્તકવસેન** તિલક્ખણં આરોપેત્વા સઙ્ખારે સમ્મસતિ.

અરૂપસત્તકસમ્મસનકથા

૭૧૭. યં પન વુત્તં ''અરૂપસત્તકવસેના''તિ, તત્થ અયં માતિકા – કલાપતો, યમકતો, ખણિકતો, પટિપાટિતો, દિટ્ઠિઉગ્ઘાટનતો, માનસમુગ્ઘાટનતો, નિકન્તિપરિયાદાનતોતિ.

તત્થ **કલાપતો**તિ ફસ્સપઞ્ચમકા ધમ્મા. કથં કલાપતો સમ્મસતીતિ? ઇધ ભિક્ખુ ઇતિ પટિસઞ્ચિક્ખતિ – ''યે ઇમે 'કેસા અનિચ્ચા દુક્ખા અનત્તા'તિ સમ્મસને ઉપ્પન્ના ફસ્સપઞ્ચમકા ધમ્મા, યે ચ 'લોમા...પે॰... મત્થલુઙ્ગં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા'તિ સમ્મસને ઉપ્પન્ના ફસ્સપઞ્ચમકા ધમ્મા, સબ્બે તે ઇતરીતરં અપ્પત્વા પબ્બંપબ્બં ઓધિઓધિ હુત્વા તત્તકપાલે પક્ખિત્તતિલા વિય તટતટાયન્તા વિનટ્ઠા, તસ્મા અનિચ્ચા દુક્ખા અનત્તા''તિ. અયં તાવ **વિસુદ્ધિકથાયં** નયો.

અરિયવંસકથાયં પન ''હેટ્ઠા રૂપસત્તકે સત્તસુ ઠાનેસુ 'રૂપં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા'તિ પવત્તં ચિત્તં અપરેન ચિત્તેન 'અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા'તિ સમ્મસન્તો 'કલાપતો સમ્મસતી'તિ'' વુત્તં, તં યુત્તતરં. તસ્મા સેસાનિપિ તેનેવ નયેન વિભજિસ્સામ.

૭૧૮. યમકતોતિ ઇધ ભિક્ખુ આદાનનિક્ખેપરૂપં ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સમ્મસિત્વા તમ્પિ ચિત્તં અપરેન ચિત્તેન ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સમ્મસતિ. વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમરૂપં, આહારમયં, ઉતુમયં, કમ્મજં, ચિત્તસમુટ્ઠાનં, ધમ્મતારૂપં ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સમ્મસિત્વા તમ્પિ ચિત્તં અપરેન ચિત્તેન ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સમ્મસતિ. એવં યમકતો સમ્મસતિ નામ.

૭૧૯. ખણિકતોતિ ઇધ ભિક્ખુ આદાનનિક્ખેપરૂપં ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સમ્મસિત્વા તં પઠમચિત્તં દુતિયચિત્તેન, દુતિયં તતિયેન, તતિયં ચતુત્થેન, ચતુત્થં પઞ્ચમેન ''એતમ્પિ અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સમ્મસતિ. વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમરૂપં, આહારમયં, ઉતુમયં, કમ્મજં, ચિત્તસમુટ્ઠાનં, ધમ્મતારૂપં ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સમ્મસિત્વા તં પઠમચિત્તં દુતિયચિત્તેન, દુતિયં તતિયેન, તતિયં ચતુત્થેન, ચતુત્થં પઞ્ચમેન ''એતમ્પિ અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સમ્મસતિ. એવં રૂપપરિગ્ગાહકચિત્તતો પટ્ઠાય ચત્તારિ ચત્તારિ ચિત્તાનિ સમ્મસન્તો ખણિકતો સમ્મસતિ નામ.

૭૨૦. પટિપાટિતોતિ આદાનનિક્ખેપરૂપં ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સમ્મસિત્વા તં પઠમચિત્તં દુતિયચિત્તેન, દુતિયં તતિયેન, તતિયં ચતુત્થેન...પે॰... દસમં એકાદસમેન ''એતમ્પિ અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સમ્મસતિ. વયોવુડ્ઢત્થઙ્ગમરૂપં, આહારમયં, ઉતુમયં, કમ્મજં, ચિત્તસમુટ્ઠાનં, ધમ્મતારૂપં ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ સમ્મસિત્વા તં પઠમચિત્તં દુતિયચિત્તેન, દુતિયં તતિયેન, તતિયં ચતુત્થેન...પે॰... દસમં એકાદસમેન ''એતમ્પિ અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ એવં વિપસ્સના પટિપાટિયા સકલમ્પિ દિવસભાગં સમ્મસિતું વટ્ટેય્ય. યાવ દસમચિત્તસમ્મસના પન રૂપકમ્મટ્ઠાનમ્પિ અરૂપકમ્મટ્ઠાનમ્પિ પગુણં હોતિ. તસ્મા દસમેયેવ ઠપેતબ્બન્તિ વુત્તં. એવં સમ્મસન્તો પટિપાટિતો સમ્મસતિ નામ.

૭૨૧. દિટ્ઠિઉગ્ઘાટનતો માનઉગ્ઘાટનતો નિકન્તિપરિયાદાનતોતિ ઇમેસુ તીસુ વિસું સમ્મસનનયો નામ નત્થિ. યં પનેતં હેટ્ઠા રૂપં, ઇધ ચ અરૂપં પરિગ્ગહિતં, તં પસ્સન્તો રૂપારૂપતો ઉદ્ધં અઞ્ઞં સત્તં નામ ન પસ્સતિ. સત્તસ્સ અદસ્સનતો પટ્ઠાય સત્તસઞ્ઞા ઉગ્ઘાટિતા હોતિ. સત્તસઞ્ઞં ઉગ્ઘાટિતચિત્તેન સઙ્ખારે પરિગ્ગણ્હતો દિટ્ઠિ નુપ્પજ્જતિ. દિટ્ઠિયા અનુપ્પજ્જમાનાય **દિટ્ઠિ ઉગ્ઘાટિતા** નામ હોતિ. દિટ્ઠિઉગ્ઘાટિતચિત્તેન સઙ્ખારે પરિગ્ગણ્હતો માનો નુપ્પજ્જતિ. માને અનુપ્પજ્જન્તે **માનો સમુગ્ઘાટિતો** નામ હોતિ. માનસમુગ્ઘાટિતચિત્તેન સઙ્ખારે પરિગ્ગણ્હતો તણ્હા નુપ્પજ્જતિ. તણ્હાય અનુપ્પજ્જન્તિયા **નિકન્તિ પરિયાદિણ્ણા** નામ હોતીતિ ઇદં તાવ **વિસુદ્ધિકથાયં** વુત્તં.

અરિયવંસકથાયં પન ''દિટ્ઠિઉગ્ઘાટનતો માનસમુગ્ઘાટનતો નિકન્તિપરિયાદાનતો''તિ માતિકં ઠપેત્વા અયં નયો દસ્સિતો.

''અહં વિપસ્સામિ, મમ વિપસ્સના''તિ ગણ્હતો હિ દિટ્ઠિસમુગ્ઘાટનં નામ ન હોતિ. ''સઙ્ખારાવ સઙ્ખારે વિપસ્સન્તિ સમ્મસન્તિ વવત્થપેન્તિ પરિગ્ગણ્હન્તિ પરિચ્છિન્દન્તી''તિ ગણ્હતો પન **દિટ્ઠિઉગ્ઘાટનં** નામ હોતિ.

''સુટ્ઠુ વિપસ્સામિ, મનાપં વિપસ્સામી''તિ ગણ્હતો માનસમુગ્ઘાટો નામ ન હોતિ. ''સઙ્ખારાવ સઙ્ખારે વિપસ્સન્તિ સમ્મસન્તિ વવત્થપેન્તિ પરિગ્ગણ્હન્તિ પરિચ્છિન્દન્તી''તિ ગણ્હતો પન **માનસમુગ્ઘાટો** નામ હોતિ.

''વિપસ્સિતું સક્કોમી''તિ વિપસ્સનં અસ્સાદેન્તસ્સ નિકન્તિપરિયાદાનં નામ ન હોતિ. ''સઙ્ખારાવ સઙ્ખારે વિપસ્સન્તિ સમ્મસન્તિ વવત્થપેન્તિ પરિગ્ગણ્હન્તિ પરિચ્છિન્દન્તી''તિ ગણ્હતો પન **નિકન્તિપરિયાદાનં** નામ હોતિ.

સચે સઙ્ખારા અત્તા ભવેય્યું, અત્તાતિ ગહેતું વટ્ટેય્યું, અનત્તા ચ પન અત્તાતિ ગહિતા, તસ્મા તે અવસવત્તનટ્ઠેન અનત્તા, હુત્વા અભાવટ્ઠેન અનિચ્ચા, ઉપ્પાદવયપટિપીળનટ્ઠેન દુક્ખાતિ પસ્સતો **દિટ્ઠિઉગ્ઘાટનં** નામ હોતિ.

સચે સઙ્ખારા નિચ્ચા ભવેય્યું, નિચ્ચાતિ ગહેતું વટ્ટેય્યું, અનિચ્ચા ચ પન નિચ્ચાતિ ગહિતા, તસ્મા તે હુત્વા અભાવટ્ઠેન અનિચ્ચા, ઉપ્પાદવયપટિપીળનટ્ઠેન દુક્ખા, અવસવત્તનટ્ઠેન અનત્તાતિ પસ્સતો **માનસમુગ્ઘાટો** નામ હોતિ.

સચે સઙ્ખારા સુખા ભવેય્યું, સુખાતિ ગહેતું વટ્ટેય્યું, દુક્ખા ચ પન સુખાતિ ગહિતા, તસ્મા તે ઉપ્પાદવયપટિપીળનટ્ઠેન દુક્ખા, હુત્વા અભાવટ્ઠેન અનિચ્ચા, અવસવત્તનટ્ઠેન અનત્તાતિ પસ્સતો **નિકન્તિપરિયાદાનં** નામ હોતિ.

એવં સઙ્ખારે અનત્તતો પસ્સન્તસ્સ **દિટ્ઠિસમુગ્ઘાટનં** નામ હોતિ. અનિચ્ચતો પસ્સન્તસ્સ **માનસમુગ્ઘાટનં** નામ હોતિ. દુક્ખતો પસ્સન્તસ્સ **નિકન્તિપરિયાદાનં** નામ હોતિ. ઇતિ અયં વિપસ્સના અત્તનો અત્તનો ઠાનેયેવ તિટ્ઠતીતિ.

એવં **અરૂપસત્તકવસેના**પિ તિલક્ખણં આરોપેત્વા સઙ્ખારે સમ્મસતિ. એત્તાવતા પનસ્સ રૂપકમ્મટ્ઠાનમ્પિ અરૂપકમ્મટ્ઠાનમ્પિ પગુણં હોતિ.

૭૨૨. સો એવં પગુણરૂપારૂપકમ્મટ્ઠાનો યા ઉપરિ ભઙ્ગાનુપસ્સનતો પટ્ઠાય પહાનપરિઞ્ઞાવસેન સબ્બાકારતો પત્તબ્બા અટ્ઠારસ મહાવિપસ્સના, તાસં ઇધેવ તાવ એકદેસં પટિવિજ્ઝન્તો તપ્પટિપક્ખે ધમ્મે પજહતિ.

અટ્ઠારસ મહાવિપસ્સના નામ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદિકા પઞ્ઞા. યાસુ અનિચ્ચાનુપસ્સનં ભાવેન્તો નિચ્ચસઞ્ઞં પજહતિ, દુક્ખાનુપસ્સનં ભાવેન્તો સુખસઞ્ઞં પજહતિ, અનત્તાનુપસ્સનં ભાવેન્તો અત્તસઞ્ઞં પજહતિ, નિબ્બિદાનુપસ્સનં ભાવેન્તો નન્દિં પજહતિ, વિરાગાનુપસ્સનં ભાવેન્તો રાગં પજહતિ, નિરોધાનુપસ્સનં ભાવેન્તો સમુદયં પજહતિ, પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સનં ભાવેન્તો આદાનં પજહતિ, ખયાનુપસ્સનં ભાવેન્તો ઘનસઞ્ઞં પજહતિ, વયાનુપસ્સનં ભાવેન્તો આયૂહનં પજહતિ, વિપરિણામાનુપસ્સનં ભાવેન્તો ધુવસઞ્ઞં પજહતિ, અનિમિત્તાનુપસ્સનં ભાવેન્તો નિમિત્તં પજહતિ, અપ્પણિહિતાનુપસ્સનં ભાવેન્તો પણિધિં પજહતિ, સુઞ્ઞતાનુપસ્સનં ભાવેન્તો અભિનિવેસં પજહતિ, અધિપઞ્ઞાધમ્મવિપસ્સનં ભાવેન્તો સારાદાનાભિનિવેસં પજહતિ, યથાભૂતઞાણદસ્સનં ભાવેન્તો સમ્મોહાભિનિવેસં પજહતિ, આદીનવાનુપસ્સનં ભાવેન્તો આલયાભિનિવેસં પજહતિ, પટિસઙ્ખાનુપસ્સનં ભાવેન્તો અપ્પટિસઙ્ખં પજહતિ, વિવટ્ટાનુપસ્સનં ભાવેન્તો સંયોગાભિનિવેસં પજહતિ.

તાસુ યસ્મા ઇમિના અનિચ્ચાદિલક્ખણત્તયવસેન સઙ્ખારા દિટ્ઠા, તસ્મા અનિચ્ચ-દુક્ખ-અનત્તાનુપસ્સના પટિવિદ્ધા હોન્તિ. યસ્મા ચ ''યા ચ અનિચ્ચાનુપસ્સના યા ચ અનિમિત્તાનુપસ્સના, ઇમે ધમ્મા એકત્થા, બ્યઞ્જનમેવ નાનં''. તથા ''યા ચ દુક્ખાનુપસ્સના યા ચ અપ્પણિહિતાનુપસ્સના, ઇમે ધમ્મા એકત્થા, બ્યઞ્જનમેવ નાનં''. ''યા ચ અનત્તાનુપસ્સના યા ચ સુઞ્ઞતાનુપસ્સના, ઇમે ધમ્મા એકત્થા, બ્યઞ્જનમેવ નાન''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭) વુત્તં. તસ્મા તાપિ પટિવિદ્ધા હોન્તિ.

અધિપઞ્ઞાધમ્મવિપસ્સના પન સબ્બાપિ વિપસ્સના. યથાભૂતઞાણદસ્સનં કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિયા એવ સઙ્ગહિતં. ઇતિ ઇદમ્પિ દ્વયં પટિવિદ્ધમેવ હોતિ. સેસેસુ વિપસ્સનાઞાણેસુ કિઞ્ચિ પટિવિદ્ધં, કિઞ્ચિ અપ્પટિવિદ્ધં, તેસં વિભાગં પરતો આવિકરિસ્સામ.

યદેવ હિ પટિવિદ્ધં, તં સન્ધાય ઇદં વુત્તં ''એવં પગુણરૂપારૂપકમ્મટ્ઠાનો યા ઉપરિ ભઙ્ગાનુપસ્સનતો પટ્ઠાય પહાનપરિઞ્ઞાવસેન સબ્બાકારતો પત્તબ્બા અટ્ઠારસ મહાવિપસ્સના. તાસં ઇધેવ તાવ એકદેસં પટિવિજ્ઝન્તો તપ્પટિપક્ખે ધમ્મે પજહતી''તિ.

ઉદયબ્બયઞાણકથા

૭૨૩. સો એવં અનિચ્ચાનુપસ્સનાદિપટિપક્ખાનં નિચ્ચસઞ્ઞાદીનં પહાનેન વિસુદ્ધઞાણો સમ્મસનઞાણસ્સ પારં ગન્ત્વા, યં તં સમ્મસનઞાણાનન્તરં ''પચ્ચુપ્પન્નાનં ધમ્માનં વિપરિણામાનુપસ્સને પઞ્ઞા ઉદયબ્બયાનુપસ્સને ઞાણ''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ માતિકા ૧.૬) **ઉદયબ્બયાનુપસ્સનં** વુત્તં, તસ્સ અધિગમાય યોગં આરભતિ. આરભમાનો ચ સઙ્ખેપતો તાવ આરભતિ. તત્રાયં પાળિ –

''કથં પચ્ચુપ્પન્નાનં ધમ્માનં વિપરિણામાનુપસ્સને પઞ્ઞા ઉદયબ્બયાનુપસ્સને ઞાણં? જાતં રૂપં પચ્ચુપ્પન્નં, તસ્સ નિબ્બત્તિલક્ખણં ઉદયો, વિપરિણામલક્ખણં વયો, અનુપસ્સના ઞાણં. જાતા વેદના... સઞ્ઞા... સઙ્ખારા... વિઞ્ઞાણં... જાતં ચક્ખુ...પે॰... જાતો ભવો પચ્ચુપ્પન્નો, તસ્સ નિબ્બત્તિલક્ખણં ઉદયો, વિપરિણામલક્ખણં વયો, અનુપસ્સના ઞાણ''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૯).

સો ઇમિના પાળિનયેન જાતસ્સ નામરૂપસ્સ નિબ્બત્તિલક્ખણં જાતિં ઉપ્પાદં અભિનવાકારં ''ઉદયો''તિ, વિપરિણામલક્ખણં ખયં ભઙ્ગં ''વયો''તિ સમનુપસ્સતિ. સો એવં પજાનાતિ ''ઇમસ્સ નામરૂપસ્સ ઉપ્પત્તિતો પુબ્બે અનુપ્પન્નસ્સ રાસિ વા નિચયો વા નત્થિ, ઉપ્પજ્જમાનસ્સાપિ રાસિતો વા નિચયતો વા આગમનં નામ નત્થિ, નિરુજ્ઝમાનસ્સાપિ દિસાવિદિસાગમનં નામ નત્થિ, નિરુદ્ધસ્સાપિ એકસ્મિં ઠાને રાસિતો નિચયતો નિધાનતો અવટ્ઠાનં નામ નત્થિ. યથા પન વીણાય વાદિયમાનાય ઉપ્પન્નસદ્દસ્સ નેવ ઉપ્પત્તિતો પુબ્બે સન્નિચયો અત્થિ, ન ઉપ્પજ્જમાનો સન્નિચયતો આગતો, ન નિરુજ્ઝમાનસ્સ દિસાવિદિસાગમનં અત્થિ, ન નિરુદ્ધો કત્થચિ સન્નિચિતો તિટ્ઠતિ, અથ ખો વીણઞ્ચ ઉપવીણઞ્ચ પુરિસસ્સ ચ તજ્જં વાયામં પટિચ્ચ અહુત્વા સમ્ભોતિ, હુત્વા પટિવેતિ. એવં સબ્બેપિ રૂપારૂપિનો ધમ્મા અહુત્વા સમ્ભોન્તિ, હુત્વા પટિવેન્તી''તિ.

૭૨૪. એવં સઙ્ખેપતો ઉદયબ્બયમનસિકારં કત્વા પુન યાનિ એતસ્સેવ ઉદયબ્બયઞાણસ્સ વિભઙ્ગે –

''અવિજ્જાસમુદયા રૂપસમુદયોતિ પચ્ચયસમુદયટ્ઠેન રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ. તણ્હાસમુદયા... કમ્મસમુદયા... આહારસમુદયા રૂપસમુદયોતિ પચ્ચયસમુદયટ્ઠેન રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ. નિબ્બત્તિલક્ખણં પસ્સન્તોપિ રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ. રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સન્તો ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ પસ્સતિ.

''અવિજ્જાનિરોધા રૂપનિરોધોતિ પચ્ચયનિરોધટ્ઠેન રૂપક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સતિ. તણ્હાનિરોધા... કમ્મનિરોધા... આહારનિરોધા રૂપનિરોધોતિ પચ્ચયનિરોધટ્ઠેન રૂપક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સતિ. વિપરિણામલક્ખણં પસ્સન્તોપિ રૂપક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સતિ. રૂપક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સન્તોપિ ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ પસ્સતિ'' (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૦).

તથા ''અવિજ્જાસમુદયા વેદનાસમુદયોતિ પચ્ચયસમુદયટ્ઠેન વેદનાક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ. તણ્હાસમુદયા... કમ્મસમુદયા... ફસ્સસમુદયા વેદનાસમુદયોતિ પચ્ચયસમુદયટ્ઠેન વેદનાક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ. નિબ્બત્તિલક્ખણં પસ્સન્તોપિ વેદનાક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ. વેદનાક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સન્તો ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ પસ્સતિ. અવિજ્જાનિરોધા... તણ્હાનિરોધા... કમ્મનિરોધા... ફસ્સનિરોધા વેદનાનિરોધોતિ પચ્ચયનિરોધટ્ઠેન વેદનાક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સતિ. વિપરિણામલક્ખણં પસ્સન્તોપિ વેદનાક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સતિ. વેદનાક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સન્તો ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ પસ્સતિ'' (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૦).

વેદનાક્ખન્ધસ્સ વિય ચ સઞ્ઞાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણક્ખન્ધાનં. અયં પન વિસેસો, વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ ફસ્સટ્ઠાને ''નામરૂપસમુદયા, નામરૂપનિરોધા''તિ –

એવં એકેકસ્સ ખન્ધસ્સ ઉદયબ્બયદસ્સને દસ દસ કત્વા પઞ્ઞાસ લક્ખણાનિ વુત્તાનિ. તેસં વસેન એવમ્પિ રૂપસ્સ ઉદયો એવમ્પિ રૂપસ્સ વયો, એવમ્પિ રૂપં ઉદેતિ, એવમ્પિ રૂપં વેતીતિ પચ્ચયતો ચેવ ખણતો ચ વિત્થારેન મનસિકારં કરોતિ.

૭૨૫. તસ્સેવં મનસિકરોતો ''ઇતિ કિરિમે ધમ્મા અહુત્વા સમ્ભોન્તિ, હુત્વા પટિવેન્તી''તિ ઞાણં વિસદતરં હોતિ. તસ્સેવં પચ્ચયતો ચેવ ખણતો ચ દ્વેધા ઉદયબ્બયં પસ્સતો સચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદનયલક્ખણભેદા પાકટા હોન્તિ.

૭૨૬. યઞ્હિ સો અવિજ્જાદિસમુદયા ખન્ધાનં સમુદયં, અવિજ્જાદિનિરોધા ચ ખન્ધાનં નિરોધં પસ્સતિ, ઇદમસ્સ **પચ્ચયતો** ઉદયબ્બયદસ્સનં. યં પન નિબ્બત્તિલક્ખણવિપરિણામલક્ખણાનિ પસ્સન્તો ખન્ધાનં ઉદયબ્બયં પસ્સતિ, ઇદમસ્સ **ખણતો** ઉદયબ્બયદસ્સનં, ઉપ્પત્તિક્ખણેયેવ હિ નિબ્બત્તિલક્ખણં. ભઙ્ગક્ખણે ચ વિપરિણામલક્ખણં.

૭૨૭. ઇચ્ચસ્સેવં પચ્ચયતો ચેવ ખણતો ચ દ્વેધા ઉદયબ્બયં પસ્સતો પચ્ચયતો ઉદયદસ્સનેન **સમુદયસચ્ચં** પાકટં હોતિ જનકાવબોધતો. ખણતો ઉદયદસ્સનેન **દુક્ખસચ્ચં** પાકટં હોતિ જાતિદુક્ખાવબોધતો. પચ્ચયતો વયદસ્સનેન **નિરોધસચ્ચં** પાકટં હોતિ પચ્ચયાનુપ્પાદેન પચ્ચયવતં અનુપ્પાદાવબોધતો. ખણતો વયદસ્સનેન **દુક્ખસચ્ચમેવ** પાકટં હોતિ મરણદુક્ખાવબોધતો. યઞ્ચસ્સ ઉદયબ્બયદસ્સનં, મગ્ગોવાયં લોકિકોતિ **મગ્ગસચ્ચં** પાકટં હોતિ તત્ર સમ્મોહવિઘાતતો.

૭૨૮. પચ્ચયતો ચસ્સ ઉદયદસ્સનેન **અનુલોમો પટિચ્ચસમુપ્પાદો** પાકટો હોતિ, ''ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૪; સં॰ નિ॰ ૨.૨૧; ઉદા॰ ૧) અવબોધતો. પચ્ચયતો વયદસ્સનેન **પટિલોમો પટિચ્ચસમુપ્પાદો** પાકટો હોતિ, ''ઇમસ્સ નિરોધા ઇદં નિરુજ્ઝતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૬; સં॰ નિ॰ ૨.૨૧; ઉદા॰ ૨) અવબોધતો . ખણતો પન ઉદયબ્બયદસ્સનેન **પટિચ્ચસમુપ્પન્ના** ધમ્મા પાકટા હોન્તિ સઙ્ખતલક્ખણાવબોધતો. ઉદયબ્બયવન્તો હિ સઙ્ખતા, તે ચ પટિચ્ચસમુપ્પન્નાતિ.

૭૨૯. પચ્ચયતો ચસ્સ ઉદયદસ્સનેન **એકત્તનયો** પાકટો હોતિ હેતુફલસમ્બન્ધેન સન્તાનસ્સ અનુપચ્છેદાવબોધતો. અથ સુટ્ઠુતરં ઉચ્છેદદિટ્ઠિં પજહતિ. ખણતો ઉદયદસ્સનેન **નાનત્તનયો** પાકટો હોતિ નવનવાનં ઉપ્પાદાવબોધતો. અથ સુટ્ઠુતરં સસ્સતદિટ્ઠિં પજહતિ. પચ્ચયતો ચસ્સ ઉદયબ્બયદસ્સનેન **અબ્યાપારનયો** પાકટો હોતિ ધમ્માનં અવસવત્તિભાવાવબોધતો. અથ સુટ્ઠુતરં અત્તદિટ્ઠિં પજહતિ. પચ્ચયતો પન ઉદયદસ્સનેન **એવંધમ્મતાનયો** પાકટો હોતિ પચ્ચયાનુરૂપેન ફલસ્સ ઉપ્પાદાવબોધતો. અથ સુટ્ઠુતરં અકિરિયદિટ્ઠિં પજહતિ.

૭૩૦. પચ્ચયતો ચસ્સ ઉદયદસ્સનેન **અનત્તલક્ખણં** પાકટં હોતિ ધમ્માનં નિરીહકત્તપચ્ચયપટિબદ્ધવુત્તિતાવબોધતો. ખણતો ઉદયબ્બયદસ્સનેન **અનિચ્ચલક્ખણં** પાકટં હોતિ હુત્વા અભાવાવબોધતો, પુબ્બન્તાપરન્તવિવેકાવબોધતો ચ. **દુક્ખલક્ખણ**મ્પિ પાકટં હોતિ ઉદયબ્બયેહિ પટિપીળનાવબોધતો. **સભાવલક્ખણ**મ્પિ પાકટં હોતિ ઉદયબ્બયપરિચ્છિન્નાવબોધતો. સભાવલક્ખણે **સઙ્ખતલક્ખણસ્સ** તાવકાલિકત્તમ્પિ પાકટં હોતિ ઉદયક્ખણે વયસ્સ, વયક્ખણે ચ ઉદયસ્સ અભાવાવબોધતોતિ.

૭૩૧. તસ્સેવં પાકટીભૂતસચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદનયલક્ખણભેદસ્સ ''એવં કિર નામિમે ધમ્મા અનુપ્પન્નપુબ્બા ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના નિરુજ્ઝન્તી''તિ નિચ્ચનવાવ હુત્વા સઙ્ખારા ઉપટ્ઠહન્તિ. ન કેવલઞ્ચ નિચ્ચનવા, સૂરિયુગ્ગમને ઉસ્સાવબિન્દુ વિય ઉદકબુબ્બુળો વિય ઉદકે દણ્ડરાજિ વિય આરગ્ગે સાસપો વિય વિજ્જુપ્પાદો વિય ચ પરિત્તટ્ઠાયિનો. માયામરીચિસુપિનન્તઅલાતચક્કગન્ધબ્બનગરફેણકદલિઆદયો વિય અસ્સારા નિસ્સારાતિ ચાપિ ઉપટ્ઠહન્તિ.

એત્તાવતાનેન ‘‘વયધમ્મમેવ ઉપ્પજ્જતિ, ઉપ્પન્નઞ્ચ વયં ઉપેતી’’તિ ઇમિના આકારેન સમપઞ્ઞાસ લક્ખણાનિ પટિવિજ્ઝિત્વા ઠિતં **ઉદયબ્બયાનુપસ્સનં** નામ **તરુણવિપસ્સનાઞાણં** અધિગતં હોતિ, યસ્સાધિગમા **આરદ્ધવિપસ્સકો**તિ સઙ્ખં ગચ્છતિ.

વિપસ્સનુપક્કિલેસકથા

૭૩૨. અથસ્સ ઇમાય તરુણવિપસ્સનાય આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ **દસ વિપસ્સનુપક્કિલેસા** ઉપ્પજ્જન્તિ. વિપસ્સનુપક્કિલેસા હિ પટિવેધપ્પત્તસ્સ અરિયસાવકસ્સ ચેવ વિપ્પટિપન્નકસ્સ ચ નિક્ખિત્તકમ્મટ્ઠાનસ્સ કુસીતપુગ્ગલસ્સ નુપ્પજ્જન્તિ. સમ્માપટિપન્નકસ્સ પન યુત્તપયુત્તસ્સ આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ કુલપુત્તસ્સ ઉપ્પજ્જન્તિયેવ.

કતમે પન તે દસ ઉપક્કિલેસાતિ? ઓભાસો, ઞાણં, પીતિ, પસ્સદ્ધિ, સુખં, અધિમોક્ખો, પગ્ગહો, ઉપટ્ઠાનં, ઉપેક્ખા, નિકન્તીતિ. વુત્તઞ્હેતં –

‘‘કથં ધમ્મુદ્ધચ્ચવિગ્ગહિતમાનસં હોતિ? અનિચ્ચતો મનસિકરોતો ઓભાસો ઉપ્પજ્જતિ, ‘ઓભાસો ધમ્મો’તિ ઓભાસં આવજ્જતિ, તતો વિક્ખેપો ઉદ્ધચ્ચં. તેન ઉદ્ધચ્ચેન વિગ્ગહિતમાનસો અનિચ્ચતો ઉપટ્ઠાનં યથાભૂતં નપ્પજાનાતિ. દુક્ખતો... અનત્તતો ઉપટ્ઠાનં યથાભૂતં નપ્પજાનાતિ’’.

તથા ‘‘અનિચ્ચતો મનસિકરોતો ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ...પે॰... પીતિ... પસ્સદ્ધિ... સુખં... અધિમોક્ખો... પગ્ગહો... ઉપટ્ઠાનં... ઉપેક્ખા... નિકન્તિ ઉપ્પજ્જતિ, ‘નિકન્તિ ધમ્મો’તિ નિકન્તિં આવજ્જતિ, તતો વિક્ખેપો ઉદ્ધચ્ચં. તેન ઉદ્ધચ્ચેન વિગ્ગહિતમાનસો અનિચ્ચતો ઉપટ્ઠાનં યથાભૂતં નપ્પજાનાતિ. દુક્ખતો... અનત્તતો ઉપટ્ઠાનં યથાભૂતં નપ્પજાનાતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૨.૬).

૭૩૩. તત્થ **ઓભાસો**તિ વિપસ્સનોભાસો. તસ્મિં ઉપ્પન્ને યોગાવચરો ‘‘ન વત મે ઇતો પુબ્બે એવરૂપો ઓભાસો ઉપ્પન્નપુબ્બો, અદ્ધા મગ્ગપ્પત્તોસ્મિ ફલપત્તોસ્મી’’તિ અમગ્ગમેવ ‘‘મગ્ગો’’તિ, અફલમેવ ચ ‘‘ફલ’’ન્તિ ગણ્હાતિ. તસ્સ અમગ્ગં ‘‘મગ્ગો’’તિ અફલં ‘‘ફલ’’ન્તિ ગણ્હતો વિપસ્સનાવીથિ ઉક્કન્તા નામ હોતિ. સો અત્તનો મૂલકમ્મટ્ઠાનં વિસ્સજ્જેત્વા ઓભાસમેવ અસ્સાદેન્તો નિસીદતિ.

સો ખો પનાયં ઓભાસો કસ્સચિ ભિક્ખુનો પલ્લઙ્કટ્ઠાનમત્તમેવ ઓભાસેન્તો ઉપ્પજ્જતિ. કસ્સચિ અન્તોગબ્ભં. કસ્સચિ બહિગબ્ભમ્પિ. કસ્સચિ સકલવિહારં, ગાવુતં, અડ્ઢયોજનં, યોજનં, દ્વિયોજનં, તિયોજનં...પે॰... કસ્સચિ પથવીતલતો યાવ અકનિટ્ઠબ્રહ્મલોકા એકાલોકં કુરુમાનો. ભગવતો પન દસસહસ્સિલોકધાતું ઓભાસેન્તો ઉદપાદિ.

એવં વેમત્તતાય ચસ્સ ઇદં વત્થુ – ચિત્તલપબ્બતે કિર દ્વિકુટ્ટગેહસ્સ અન્તો દ્વે થેરા નિસીદિંસુ. તંદિવસઞ્ચ કાળપક્ખુપોસથો હોતિ, મેઘપટલચ્છન્ના દિસા, રત્તિભાગે ચતુરઙ્ગસમન્નાગતં તમં પવત્તતિ. અથેકો થેરો આહ – ‘‘ભન્તે, મય્હં ઇદાનિ ચેતિયઙ્ગણમ્હિ સીહાસને પઞ્ચવણ્ણાનિ કુસુમાનિ પઞ્ઞાયન્તી’’તિ. તં ઇતરો આહ – ‘‘અનચ્છરિયં, આવુસો, કથેસિ, મય્હં પનેતરહિ મહાસમુદ્દમ્હિ યોજનટ્ઠાને મચ્છકચ્છપા પઞ્ઞાયન્તી’’તિ.

અયં પન વિપસ્સનુપક્કિલેસો યેભુય્યેન સમથવિપસ્સનાલાભિનો ઉપ્પજ્જતિ. સો સમાપત્તિવિક્ખમ્ભિતાનં કિલેસાનં અસમુદાચારતો ‘‘અરહા અહ’’ન્તિ ચિત્તં ઉપ્પાદેતિ ઉચ્ચવાલિકવાસી મહાનાગત્થેરો વિય હંકનકવાસી મહાદત્તત્થેરો વિય ચિત્તલપબ્બતે નિઙ્કપેણકપધાનઘરવાસી ચૂળસુમનત્થેરો વિય ચ.

તત્રિદં એકવત્થુપરિદીપનં – તલઙ્ગરવાસી ધમ્મદિન્નત્થેરો કિર નામ એકો પભિન્નપટિસમ્ભિદો મહાખીણાસવો મહતો ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ ઓવાદદાયકો અહોસિ. સો એકદિવસં અત્તનો દિવાટ્ઠાને નિસીદિત્વા ''કિન્નુ ખો અમ્હાકં આચરિયસ્સ ઉચ્ચવાલિકવાસીમહાનાગત્થેરસ્સ સમણભાવકિચ્ચં મત્થકં પત્તં, નો''તિ આવજ્જન્તો પુથુજ્જનભાવમેવસ્સ દિસ્વા ''મયિ અગચ્છન્તે પુથુજ્જનકાલકિરિયમેવ કરિસ્સતી''તિ ચ ઞત્વા ઇદ્ધિયા વેહાસં ઉપ્પતિત્વા દિવાટ્ઠાને નિસિન્નસ્સ થેરસ્સ સમીપે ઓરોહિત્વા વન્દિત્વા વત્તં દસ્સેત્વા એકમન્તં નિસીદિ. ''કિં, આવુસો ધમ્મદિન્ન, અકાલે આગતોસી''તિ ચ વુત્તે ''પઞ્હં, ભન્તે, પુચ્છિતું આગતોમ્હી''તિ આહ. તતો ''પુચ્છાવુસો, જાનમાના કથયિસ્સામા''તિ વુત્તે પઞ્હસહસ્સં પુચ્છિ.

થેરો પુચ્છિતપુચ્છિતં અસજ્જમાનોવ કથેસિ. તતો ''અતિતિક્ખં વો, ભન્તે, ઞાણં, કદા તુમ્હેહિ અયં ધમ્મો અધિગતો''તિ વુત્તે ''ઇતો સટ્ઠિવસ્સકાલે, આવુસો''તિ આહ. સમાધિમ્પિ, ભન્તે, વળઞ્જેથાતિ, ન યિદં, આવુસો, ભારિયન્તિ. તેન હિ, ભન્તે, એકં હત્થિં માપેથાતિ . થેરો સબ્બસેતં હત્થિં માપેસિ. ઇદાનિ, ભન્તે, યથા અયં હત્થી અઞ્ચિતકણ્ણો પસારિતનઙ્ગુટ્ઠો સોણ્ડં મુખે પક્ખિપિત્વા ભેરવં કોઞ્ચનાદં કરોન્તો તુમ્હાકં અભિમુખો આગચ્છતિ, તથા નં કરોથાતિ. થેરો તથા કત્વા વેગેન આગચ્છતો હત્થિસ્સ ભેરવં આકારં દિસ્વા ઉટ્ઠાય પલાયિતું આરદ્ધો. તમેનં ખીણાસવત્થેરો હત્થં પસારેત્વા ચીવરકણ્ણે ગહેત્વા ''ભન્તે, ખીણાસવસ્સ સારજ્જં નામ હોતી''તિ આહ.

સો તમ્હિ કાલે અત્તનો પુથુજ્જનભાવં ઞત્વા ''અવસ્સયો મે, આવુસો, ધમ્મદિન્ન હોહી''તિ વત્વા પાદમૂલે ઉક્કુટિકં નિસીદિ. ''ભન્તે, તુમ્હાકં અવસ્સયો ભવિસ્સામિચ્ચેવાહં આગતો, મા ચિન્તયિત્થા''તિ કમ્મટ્ઠાનં કથેસિ. થેરો કમ્મટ્ઠાનં ગહેત્વા ચઙ્કમં આરુય્હ તતિયે પદવારે અગ્ગફલં અરહત્તં પાપુણિ. થેરો કિર દોસચરિતો અહોસિ. એવરૂપા ભિક્ખૂ ઓભાસે કમ્પન્તિ.

૭૩૪. ઞાણન્તિ વિપસ્સનાઞાણં. તસ્સ કિર રૂપારૂપધમ્મે તુલયન્તસ્સ તીરેન્તસ્સ વિસ્સટ્ઠઇન્દવજિરમિવ અવિહતવેગં તિખિણં સૂરં અતિવિસદં ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ.

પીતીતિ વિપસ્સનાપીતિ. તસ્સ કિર તસ્મિં સમયે ખુદ્દકાપીતિ, ખણિકાપીતિ, ઓક્કન્તિકાપીતિ, ઉબ્બેગાપીતિ, ફરણાપીતીતિ અયં પઞ્ચવિધા પીતિ સકલસરીરં પૂરયમાના ઉપ્પજ્જતિ.

પસ્સદ્ધીતિ વિપસ્સનાપસ્સદ્ધિ. તસ્સ કિર તસ્મિં સમયે રત્તિટ્ઠાને વા દિવાટ્ઠાને વા નિસિન્નસ્સ કાયચિત્તાનં નેવ દરથો, ન ગારવં, ન કક્ખળતા, ન અકમ્મઞ્ઞતા, ન ગેલઞ્ઞં, ન વઙ્કતા હોતિ, અથ ખો પનસ્સ કાયચિત્તાનિ પસ્સદ્ધાનિ લહૂનિ મુદૂનિ કમ્મઞ્ઞાનિ સુવિસદાનિ ઉજુકાનિયેવ હોન્તિ. સો ઇમેહિ પસ્સદ્ધાદીહિ અનુગ્ગહિતકાયચિત્તો તસ્મિં સમયે અમાનુસિં નામ રતિં અનુભવતિ. યં સન્ધાય વુત્તં –

''સુઞ્ઞાગારં પવિટ્ઠસ્સ, સન્તચિત્તસ્સ ભિક્ખુનો;
અમાનુસી રતિ હોતિ, સમ્મા ધમ્મં વિપસ્સતો.

''યતો યતો સમ્મસતિ, ખન્ધાનં ઉદયબ્બયં;
લભતી પીતિપામોજ્જં, અમતં તં વિજાનત''ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૩૭૩-૩૭૪);

એવમસ્સ ઇમં અમાનુસિં રતિં સાધયમાના લહુતાદિસમ્પયુત્તા પસ્સદ્ધિ ઉપ્પજ્જતિ.

સુખન્તિ વિપસ્સનાસુખં. તસ્સ કિર તસ્મિં સમયે સકલસરીરં અભિસન્દયમાનં અતિપણીતં સુખં ઉપ્પજ્જતિ.

અધિમોક્ખોતિ સદ્ધા. વિપસ્સનાસમ્પયુત્તાયેવ હિસ્સ ચિત્તચેતસિકાનં અતિસયપસાદભૂતા બલવતી સદ્ધા ઉપ્પજ્જતિ.

પગ્ગહોતિ વીરિયં. વિપસ્સનાસમ્પયુત્તમેવ હિસ્સ અસિથિલં અનચ્ચારદ્ધં સુપગ્ગહિતં વીરિયં ઉપ્પજ્જતિ.

ઉપટ્ઠાનન્તિ સતિ. વિપસ્સનાસમ્પયુત્તાયેવ હિસ્સ સુપટ્ઠિતા સુપતિટ્ઠિતા નિખાતા અચલા પબ્બતરાજસદિસા સતિ ઉપ્પજ્જતિ. સો યં યં ઠાનં આવજ્જતિ સમન્નાહરતિ મનસિકરોતિ પચ્ચવેક્ખતિ, તં તં ઠાનમસ્સ ઓક્ખન્દિત્વા પક્ખન્દિત્વા દિબ્બચક્ખુનો પરલોકો વિય સતિયા ઉપટ્ઠાતિ.

ઉપેક્ખાતિ વિપસ્સનુપેક્ખા ચેવ આવજ્જનુપેક્ખા ચ. તસ્મિં હિસ્સ સમયે સબ્બસઙ્ખારેસુ મજ્ઝત્તભૂતા વિપસ્સનુપેક્ખાપિ બલવતી ઉપ્પજ્જતિ. મનોદ્વારે આવજ્જનુપેક્ખાપિ. સા હિસ્સ તં તં ઠાનં આવજ્જન્તસ્સ વિસ્સટ્ઠઇન્દવજિરમિવ પત્તપુટે પક્ખિત્ત તત્તનારાચો વિય ચ સૂરા તિખિણા હુત્વા વહતિ.

નિકન્તીતિ વિપસ્સનાનિકન્તિ. એવં ઓભાસાદિપટિમણ્ડિતાય હિસ્સ વિપસ્સનાય આલયં કુરુમાના સુખુમા સન્તાકારા નિકન્તિ ઉપ્પજ્જતિ. યા નિકન્તિ કિલેસોતિ પરિગ્ગહેતુમ્પિ ન સક્કા હોતિ.

યથા ચ ઓભાસે, એવં એતેસુપિ અઞ્ઞતરસ્મિં ઉપ્પન્ને યોગાવચરો ''ન વત મે ઇતો પુબ્બે એવરૂપં ઞાણં ઉપ્પન્નપુબ્બં, એવરૂપા પીતિ, પસ્સદ્ધિ, સુખં, અધિમોક્ખો, પગ્ગહો, ઉપટ્ઠાનં, ઉપેક્ખા, નિકન્તિ ઉપ્પન્નપુબ્બા, અદ્ધા મગ્ગપ્પત્તોસ્મિ ફલપ્પત્તોસ્મી''તિ અમગ્ગમેવ ''મગ્ગો''તિ અફલમેવ ચ ''ફલ''ન્તિ ગણ્હાતિ. તસ્સ અમગ્ગં ''મગ્ગો''તિ અફલં ''ફલ''ન્તિ ગણ્હતો વિપસ્સનાવીથિ ઉક્કન્તા નામ હોતિ. સો અત્તનો મૂલકમ્મટ્ઠાનં વિસ્સજ્જેત્વા નિકન્તિમેવ અસ્સાદેન્તો નિસીદતીતિ.

૭૩૫. એત્થ ચ ઓભાસાદયો ઉપક્કિલેસવત્થુતાય ઉપક્કિલેસાતિ વુત્તા, ન અકુસલત્તા. નિકન્તિ પન ઉપક્કિલેસો ચેવ ઉપક્કિલેસવત્થુ ચ. વત્થુવસેનેવ ચેતે દસ. ગાહવસેન પન સમતિંસ હોન્તિ. કથં? ''મમ ઓભાસો ઉપ્પન્નો''તિ ગણ્હતો હિ દિટ્ઠિગાહો હોતિ, ''મનાપો વત ઓભાસો ઉપ્પન્નો''તિ ગણ્હતો માનગાહો, ઓભાસં અસ્સાદયતો તણ્હાગાહો, ઇતિ ઓભાસે દિટ્ઠિમાનતણ્હાવસેન તયો ગાહા. તથા સેસેસુપીતિ એવં ગાહવસેન સમતિંસ ઉપક્કિલેસા હોન્તિ. તેસં વસેન અકુસલો અબ્યત્તો યોગાવચરો ઓભાસાદીસુ કમ્પતિ વિક્ખિપતિ. ઓભાસાદીસુ એકેકં ''એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૧) સમનુપસ્સતિ. તેનાહુ પોરાણા –

> ''ઓભાસે ચેવ ઞાણે ચ, પીતિયા ચ વિકમ્પતિ;
> પસ્સદ્ધિયા સુખે ચેવ, યેહિ ચિત્તં પવેધતિ.
>
> ''અધિમોક્ખે ચ પગ્ગાહે, ઉપટ્ઠાને ચ કમ્પતિ;
> ઉપેક્ખાવજ્જનાયઞ્ચ, ઉપેક્ખાય નિકન્તિયા''તિ. (પટિ॰ મ॰ ૨.૭);

મગ્ગામગ્ગવવત્થાનકથા

૭૩૬. કુસલો પન પણ્ડિતો બ્યત્તો બુદ્ધિસમ્પન્નો યોગાવચરો ઓભાસાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ ''અયં ખો મે ઓભાસો ઉપ્પન્નો, સો ખો પનાયં અનિચ્ચો સઙ્ખતો પટિચ્ચસમુપ્પન્નો ખયધમ્મો વયધમ્મો વિરાગધમ્મો નિરોધધમ્મો''તિ ઇતિ વા તં પઞ્ઞાય પરિચ્છિન્દતિ ઉપપરિક્ખતિ. અથ વા પનસ્સ એવં હોતિ, ''સચે ઓભાસો અત્તા ભવેય્ય, 'અત્તા'તિ ગહેતું

વટ્ટેય્ય. અનત્તા ચ પનાયં ‘અત્તા’તિ ગહિતો. તસ્મા સો અવસવત્તનટ્ઠેન અનત્તા, હુત્વા અભાવટ્ઠેન અનિચ્ચો, ઉપ્પાદવયપટિપીળનટ્ઠેન દુક્ખો’’તિ સબ્બં અરૂપસત્તકે વુત્તનયેન વિત્થારેતબ્બં. યથા ચ ઓભાસે, એવં સેસેસુપિ.

સો એવં ઉપપરિક્ખિત્વા ઓભાસં ‘‘નેતં મમ, નેસોહમસ્મિ, ન મેસો અત્તા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૧) સમનુપસ્સતિ. ઞાણં...પે॰... નિકન્તિં ‘‘નેતં મમ, નેસોહમસ્મિ, ન મેસો અત્તા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૧) સમનુપસ્સતિ. એવં સમનુપસ્સન્તો ઓભાસાદીસુ ન કમ્પતિ ન વેધતિ. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘ઇમાનિ દસ ઠાનાનિ, પઞ્ઞાયસ્સ પરિચ્ચિતા;
ધમ્મુદ્ધચ્ચકુસલો હોતિ, ન ચ વિક્ખેપં ગચ્છતી’’તિ. (પટિ॰ મ॰ ૨.૭);

સો એવં વિક્ખેપં અગચ્છન્તો તં સમતિંસવિધં ઉપક્કિલેસજટં વિજટેત્વા ઓભાસાદયો ધમ્મા ન મગ્ગો. ઉપક્કિલેસવિમુત્તં પન વીથિપટિપન્નં વિપસ્સનાઞાણં મગ્ગોતિ મગ્ગઞ્ચ અમગ્ગઞ્ચ વવત્થપેતિ. તસ્સેવં ‘‘અયં મગ્ગો, અયં ન મગ્ગો’’તિ મગ્ગઞ્ચ અમગ્ગઞ્ચ ઞત્વા ઠિતં ઞાણં **મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધી**તિ વેદિતબ્બં.

એત્તાવતા ચ પન તેન તિણ્ણં સચ્ચાનં વવત્થાનં કતં હોતિ. કથં? **દિટ્ઠિવિસુદ્ધિયં** તાવ નામરૂપસ્સ વવત્થાપનેન **દુક્ખસચ્ચસ્સ** વવત્થાનં કતં. **કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિયં** પચ્ચયપરિગ્ગહણેન **સમુદયસચ્ચસ્સ** વવત્થાનં. ઇમિસ્સં **મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયં** સમ્મામગ્ગસ્સ અવધારણેન **મગ્ગસચ્ચસ્સ** વવત્થાનં કતન્તિ, એવં લોકિયેનેવ તાવ ઞાણેન તિણ્ણં સચ્ચાનં વવત્થાનં કતં હોતિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

પઞ્ઞાભાવનાધિકારે

મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસો નામ

વીસતિમો પરિચ્છેદો.

૨૧. પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસો

ઉપક્કિલેસવિમુત્તઉદયબ્બયઞાણકથા

૭૩૭. અટ્ઠન્નં પન ઞાણાનં વસેન સિખાપ્પત્તા વિપસ્સના, નવમઞ્ચ સચ્ચાનુલોમિકઞાણન્તિ અયં **પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ** નામ. **અટ્ઠન્નન્તિ** ચેત્થ ઉપક્કિલેસવિમુત્તં વીથિપટિપન્નવિપસ્સનાસઙ્ખાતં ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાઞાણં, ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણં, ભયતુપટ્ઠાનઞાણં, આદીનવાનુપસ્સનાઞાણં, નિબ્બિદાનુપસ્સનાઞાણં, મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં, પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણં, સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણન્તિ ઇમાનિ અટ્ઠ ઞાણાનિ વેદિતબ્બાનિ. **નવમં સચ્ચાનુલોમિકઞાણન્તિ** અનુલોમસ્સેતં અધિવચનં. તસ્મા તં સમ્પાદેતુકામેન ઉપક્કિલેસવિમુત્તં ઉદયબ્બયઞાણં આદિં કત્વા એતેસુ ઞાણેસુ યોગો કરણીયો.

૭૩૮. પુન ઉદયબ્બયઞાણે યોગો કિમત્થિયોતિ ચે? લક્ખણસલ્લક્ખણત્થો. ઉદયબ્બયઞાણં હિ હેટ્ઠા દસહિ ઉપક્કિલેસેહિ ઉપક્કિલિટ્ઠં હુત્વા યાથાવસરસતો તિલક્ખણં સલ્લક્ખેતું નાસક્ખિ. ઉપક્કિલેસવિમુત્તં પન સક્કોતિ. તસ્મા લક્ખણસલ્લક્ખણત્થમેત્થ પુન યોગો કરણીયો.

૭૩૯. લક્ખણાનિ પન કિસ્સ અમનસિકારા કેન પટિચ્છન્નત્તા ન ઉપટ્ઠહન્તિ? **અનિચ્ચલક્ખણં** તાવ ઉદયબ્બયાનં અમનસિકારા સન્તતિયા પટિચ્છન્નત્તા ન ઉપટ્ઠાતિ. **દુક્ખલક્ખણં** અભિણ્હસમ્પટિપીળનસ્સ અમનસિકારા ઇરિયાપથેહિ પટિચ્છન્નત્તા ન ઉપટ્ઠાતિ. **અનત્તલક્ખણં** નાનાધાતુવિનિબ્ભોગસ્સ અમનસિકારા ઘનેન પટિચ્છન્નત્તા ન ઉપટ્ઠાતિ. ઉદયબ્બયમ્પન પરિગ્ગહેત્વા સન્તતિયા વિકોપિતાય અનિચ્ચલક્ખણં યાથાવસરસતો ઉપટ્ઠાતિ. અભિણ્હસમ્પટિપીળનં મનસિકત્વા ઇરિયાપથે ઉગ્ઘાટિતે દુક્ખલક્ખણં યાથાવસરસતો ઉપટ્ઠાતિ. નાનાધાતુયો વિનિબ્ભુજિત્વા ઘનવિનિબ્ભોગે કતે અનત્તલક્ખણં યાથાવસરસતો ઉપટ્ઠાતિ.

૭૪૦. એત્થ ચ અનિચ્ચં, અનિચ્ચલક્ખણં, દુક્ખં, દુક્ખલક્ખણં, અનત્તા, અનત્તલક્ખણન્તિ અયં વિભાગો વેદિતબ્બો. તત્થ **અનિચ્ચન્તિ** ખન્ધપઞ્ચકં. કસ્મા? ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્તભાવા , હુત્વા અભાવતો વા. ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્તં **અનિચ્ચલક્ખણં** હુત્વા અભાવસઙ્ખાતો વા આકારવિકારો.

''યદનિચ્ચં તં દુક્ખ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫) વચનતો પન તદેવ ખન્ધપઞ્ચકં **દુક્ખં**. કસ્મા? અભિણ્હપટિપીળના, અભિણ્હપટિપીળનાકારો **દુક્ખલક્ખણં**.

''યં દુક્ખં તદનત્તા''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫) પન વચનતો તદેવ ખન્ધપઞ્ચકં **અનત્તા**. કસ્મા? અવસવત્તનતો, અવસવત્તનાકારો **અનત્તલક્ખણં**.

તયિદં સબ્બમ્પિ અયં યોગાવચરો ઉપક્કિલેસવિમુત્તેન વીથિપટિપન્નવિપસ્સનાસઙ્ખાતેન ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાઞાણેન યાથાવસરસતો સલ્લક્ખેતિ.

ઉપક્કિલેસવિમુત્તઉદયબ્બયઞાણં નિટ્ઠિતં.

ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણકથા

૭૪૧. તસ્સેવં સલ્લક્ખેત્વા પુનપ્પુનં ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ રૂપારૂપધમ્મે તુલયતો તીરયતો તં ઞાણં તિક્ખં હુત્વા વહતિ, સઙ્ખારા લહું ઉપટ્ઠહન્તિ, ઞાણે તિક્ખે વહન્તે સઙ્ખારેસુ લહું ઉપટ્ઠહન્તેસુ ઉપ્પાદં વા ઠિતિં વા પવત્તં વા નિમિત્તં વા ન સમ્પાપુણાતિ. ખયવયભેદનિરોધેયેવ સતિ સન્તિટ્ઠતિ. તસ્સ ''એવં ઉપ્પજ્જિત્વા એવં નામ સઙ્ખારગતં નિરુજ્ઝતી''તિ પસ્સતો એતસ્મિં ઠાને ભઙ્ગાનુપસ્સનં નામ વિપસ્સનાઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. યં સન્ધાય વુત્તં –

> ''કથં આરમ્મણપટિસઙ્ખા ભઙ્ગાનુપસ્સને પઞ્ઞા વિપસ્સને ઞાણં? રૂપારમ્મણતા ચિત્તં ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જતિ, તં આરમ્મણં પટિસઙ્ખા તસ્સ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગં અનુપસ્સતિ . **અનુપસ્સતીતિ** કથં અનુપસ્સતિ? અનિચ્ચતો અનુપસ્સતિ નો નિચ્ચતો, દુક્ખતો અનુપસ્સતિ નો સુખતો, અનત્તતો અનુપસ્સતિ નો અત્તતો, નિબ્બિન્દતિ નો નન્દતિ, વિરજ્જતિ નો રજ્જતિ, નિરોધેતિ નો સમુદેતિ, પટિનિસ્સજ્જતિ નો આદિયતિ.
>
> ''અનિચ્ચતો અનુપસ્સન્તો નિચ્ચસઞ્ઞં પજહતિ. દુક્ખતો અનુપસ્સન્તો સુખસઞ્ઞં, અનત્તતો અનુપસ્સન્તો અત્તસઞ્ઞં, નિબ્બિન્દન્તો નન્દિં, વિરજ્જન્તો રાગં, નિરોધેન્તો સમુદયં પટિનિસ્સજ્જન્તો આદાનં પજહતિ.

‘‘વેદનારમ્મણતા...પે॰... સઞ્ઞારમ્મણતા... સઙ્ખારારમ્મણતા... વિઞ્ઞાણારમ્મણતા... ચક્ખારમ્મણતા...પે॰... જરામરણારમ્મણતા ચિત્તં ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જતિ...પે॰... પટિનિસ્સજ્જન્તો આદાનં પજહતિ.

‘‘વત્થુસઙ્કમના ચેવ, પઞ્ઞાય ચ વિવટ્ટના;
આવજ્જનાબલઞ્ચેવ, પટિસઙ્ખાવિપસ્સના.

‘‘આરમ્મણઅન્વયેન, ઉભો એકવવત્થના;
નિરોધે અધિમુત્તતા, વયલક્ખણવિપસ્સના.

‘‘આરમ્મણઞ્ચ પટિસઙ્ખા, ભઙ્ગઞ્ચ અનુપસ્સતિ;
સુઞ્ઞતો ચ ઉપટ્ઠાનં, અધિપઞ્ઞાવિપસ્સના.

‘‘કુસલો તીસુ અનુપસ્સનાસુ, ચતસ્સો ચ વિપસ્સનાસુ;
તયો ઉપટ્ઠાને કુસલતા, નાનાદિટ્ઠીસુ ન કમ્પતી’’તિ.

‘‘તં ઞાતટ્ઠેન ઞાણં, પજાનનટ્ઠેન પઞ્ઞા, તેન વુચ્ચતિ ‘આરમ્મણપટિસઙ્ખા ભઙ્ગાનુપસ્સને પઞ્ઞા વિપસ્સને ઞાણ’’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૧-૫૨).

૭૪૨. તત્થ **આરમ્મણપટિસઙ્ખા**તિ યંકિઞ્ચિ આરમ્મણં પટિસઙ્ખાય જાનિત્વા, ખયતો વયતો દિસ્વાતિ અત્થો. **ભઙ્ગાનુપસ્સને પઞ્ઞા**તિ તસ્સ, આરમ્મણં ખયતો વયતો પટિસઙ્ખાય ઉપ્પન્નસ્સ ઞાણસ્સ ભઙ્ગં અનુપસ્સને યા પઞ્ઞા, ઇદં વિપસ્સને ઞાણન્તિ વુત્તં. તં કથં હોતીતિ અયં તાવ કથેતુકમ્યતાપુચ્છાય અત્થો. તતો યથા તં હોતિ, તં દસ્સેતું ‘‘રૂપારમ્મણતા’’તિઆદિ વુત્તં.

તત્થ **રૂપારમ્મણતા ચિત્તં ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જતી**તિ રૂપારમ્મણં ચિત્તં ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જતિ. અથ વા રૂપારમ્મણભાવે ચિત્તં ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જતીતિ અત્થો. **તં આરમ્મણં પટિસઙ્ખા**તિ તં રૂપારમ્મણં પટિસઙ્ખાય જાનિત્વા, ખયતો વયતો દિસ્વાતિ અત્થો. **તસ્સ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગં અનુપસ્સતી**તિ યેન ચિત્તેન તં રૂપારમ્મણં ખયતો વયતો દિટ્ઠં, તસ્સ ચિત્તસ્સ અપરેન ચિત્તેન ભઙ્ગં અનુપસ્સતીતિ અત્થો. તેનાહુ પોરાણા ‘‘ઞાતઞ્ચ ઞાણઞ્ચ ઉભોપિ વિપસ્સતી’’તિ.

એત્થ ચ **અનુપસ્સતી**તિ અનુ અનુ પસ્સતિ, અનેકેહિ આકારેહિ પુનપ્પુનં પસ્સતીતિ અત્થો. તેનાહ – ‘‘અનુપસ્સતીતિ કથં અનુપસ્સતિ. અનિચ્ચતો અનુપસ્સતી’’તિઆદિ.

તત્થ યસ્મા ભઙ્ગો નામ અનિચ્ચતાય પરમા કોટિ, તસ્મા સો ભઙ્ગાનુપસ્સકો યોગાવચરો સબ્બં સઙ્ખારગતં અનિચ્ચતો અનુપસ્સતિ, નો નિચ્ચતો. તતો અનિચ્ચસ્સ દુક્ખત્તા, દુક્ખસ્સ ચ અનત્તત્તા તદેવ દુક્ખતો અનુપસ્સતિ, નો સુખતો. અનત્તતો અનુપસ્સતિ નો અત્તતો.

યસ્મા પન યં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા, ન તં અભિનન્દિતબ્બં. યઞ્ચ અનભિનન્દિતબ્બં, ન તત્થ રજ્જિતબ્બં. તસ્મા એતસ્મિં ભઙ્ગાનુપસ્સનાનુસારેન ‘‘અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’’તિ દિટ્ઠે સઙ્ખારગતે નિબ્બિન્દતિ, નો નન્દતિ. વિરજ્જતિ, નો રજ્જતિ. સો એવં અરજ્જન્તો લોકિકેનેવ તાવ ઞાણેન રાગં નિરોધેતિ, નો સમુદેતિ. સમુદયં ન કરોતીતિ અત્થો.

અથ વા સો એવં વિરત્તો યથા દિટ્ઠં સઙ્ખારગતં, તથા અદિટ્ઠમ્પિ અન્વયઞાણવસેન નિરોધેતિ , નો સમુદેતિ. નિરોધતોવ મનસિકરોતિ. નિરોધમેવસ્સ પસ્સતિ, નો સમુદયન્તિ અત્થો.

સો એવં પટિપન્નો પટિનિસ્સજ્જતિ, નો આદિયતિ. કિં વુત્તં હોતિ? અયમ્પિ અનિચ્ચાદિઅનુપસ્સના તદઙ્ગવસેન સદ્ધિં ખન્ધાભિસઙ્ખારેહિ કિલેસાનં પરિચ્ચજનતો, સઙ્ખતદોસદસ્સનેન ચ તબ્બિપરીતે નિબ્બાને તન્નિન્નતાય પક્ખન્દનતો પરિચ્ચાગપટિનિસ્સગ્ગો ચેવ પક્ખન્દનપટિનિસ્સગ્ગો ચાતિ વુચ્ચતિ. તસ્મા તાય સમન્નાગતો ભિક્ખુ યથાવુત્તેન નયેન કિલેસે પરિચ્ચજતિ, નિબ્બાને ચ પક્ખન્દતિ. નાપિ નિબ્બત્તનવસેન કિલેસે આદિયતિ, ન અદોસદસ્સિતાવસેન સઙ્ખતારમ્મણં. તેન વુચ્ચતિ ‘‘પટિનિસ્સજ્જતિ નો આદિયતી’’તિ.

૭૪૩. ઇદાનિસ્સ તેહિ ઞાણેહિ યેસં ધમ્માનં પહાનં હોતિ, તં દસ્સેતું ‘‘અનિચ્ચતો અનુપસ્સન્તો નિચ્ચસઞ્ઞં પજહતી’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **નન્દિ**ન્તિ સપ્પીતિકં તણ્હં. સેસં વુત્તનયમેવ.

૭૪૪. ગાથાસુ પન **વત્થુસઙ્કમના**તિ રૂપસ્સ ભઙ્ગં દિસ્વા પુન યેન ચિત્તેન ભઙ્ગો દિટ્ઠો, તસ્સાપિ ભઙ્ગદસ્સનવસેન પુરિમવત્થુતો અઞ્ઞવત્થુસઙ્કમના. **પઞ્ઞાય ચ વિવટ્ટના**તિ ઉદયં પહાય વયે સન્તિટ્ઠના. **આવજ્જનાબલઞ્ચેવા**તિ રૂપસ્સ ભઙ્ગં દિસ્વા પુન ભઙ્ગારમ્મણસ્સ ચિત્તસ્સ

ભઙ્ગદસ્સનત્થં અનન્તરમેવ આવજ્જનસમત્થતા. **પટિસઙ્ખાવિપસ્સના**તિ એસા આરમ્મણપટિસઙ્ખાભઙ્ગાનુપસ્સના નામ.

૭૪૫. આરમ્મણઅન્વયેન ઉભો એકવવત્થનાતિ પચ્ચક્ખતો દિટ્ઠસ્સ આરમ્મણસ્સ અન્વયેન અનુગમનેન યથા ઇદં, તથા અતીતેપિ સઙ્ખારગતં ભિજ્જિત્થ, અનાગતેપિ ભિજ્જિસ્સતીતિ એવં ઉભિન્નં એકસભાવેનેવ વવત્થાપનન્તિ અત્થો.

વુત્તમ્પિ ચેતં પોરાણેહિ –

‘‘સંવિજ્જમાનમ્હિ વિસુદ્ધદસ્સનો,
તદન્વયં નેતિ અતીતનાગતે;
સબ્બેપિ સઙ્ખારગતા પલોકિનો,
ઉસ્સાવબિન્દૂ સૂરિયેવ ઉગ્ગતે’’તિ.

નિરોધે અધિમુત્તતાતિ એવં ઉભિન્નં ભઙ્ગવસેન એકવવત્થાનં કત્વા તસ્મિઞ્ઞેવ ભઙ્ગસઙ્ખાતે નિરોધે અધિમુત્તતા તગ્ગરુતા તન્નિન્નતા તપ્પોણતા તપ્પબ્ભારતાતિ અત્થો. **વયલક્ખણવિપસ્સના**તિ એસા વયલક્ખણવિપસ્સના નામાતિ વુત્તં હોતિ.

૭૪૬. આરમ્મણઞ્ચ પટિસઙ્ખાતિ પુરિમઞ્ચ રૂપાદિઆરમ્મણં જાનિત્વા. **ભઙ્ગઞ્ચ અનુપસ્સતી**તિ તસ્સારમ્મણસ્સ ભઙ્ગં દિસ્વા તદારમ્મણસ્સ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગં અનુપસ્સતિ. **સુઞ્ઞતો ચ ઉપટ્ઠાન**ન્તિ તસ્સેવં ભઙ્ગં અનુપસ્સતો ‘‘સઙ્ખારાવ ભિજ્જન્તિ, તેસં ભેદો મરણં, ન અઞ્ઞો કોચિ અત્થી’’તિ સુઞ્ઞતો ઉપટ્ઠાનં ઇજ્ઝતિ.

તેનાહુ પોરાણા –

‘‘ખન્ધા નિરુજ્ઝન્તિ ન ચત્થિ અઞ્ઞો,
ખન્ધાન ભેદો મરણન્તિ વુચ્ચતિ;
તેસં ખયં પસ્સતિ અપ્પમત્તો,
મણિંવ વિજ્ઝં વજિરેન યોનિસો’’તિ.

અધિપઞ્ઞાવિપસ્સનાતિ યા ચ આરમ્મણપટિસઙ્ખા યા ચ ભઙ્ગાનુપસ્સના યઞ્ચ સુઞ્ઞતો ઉપટ્ઠાનં, અયં અધિપઞ્ઞાવિપસ્સના નામાતિ વુત્તં હોતિ.

૭૪૭. કુસલો તીસુ અનુપસ્સનાસૂતિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીસુ તીસુ છેકો ભિક્ખુ. **ચતસ્સો ચ વિપસ્સનાસૂ**તિ નિબ્બિદાદીસુ ચ ચતૂસુ વિપસ્સનાસુ. **તયો ઉપટ્ઠાને કુસલતા**તિ ખયતો વયતો સુઞ્ઞતોતિ ઇમસ્મિઞ્ચ તિવિધે ઉપટ્ઠાને કુસલતાય. **નાનાદિટ્ઠીસુ ન કમ્પતી**તિ સસ્સતદિટ્ઠિઆદીસુ નાનપ્પકારાસુ દિટ્ઠીસુ ન વેધતિ.

૭૪૮. સો એવં અવેધમાનો ‘‘અનિરુદ્ધમેવ નિરુજ્ઝતિ, અભિન્નમેવ ભિજ્જતી’’તિ પવત્તમનસિકારો દુબ્બલભાજનસ્સ વિય ભિજ્જમાનસ્સ, સુખુમરજસ્સેવ વિપ્પકિરિયમાનસ્સ, તિલાનં વિય ભજ્જિયમાનાનં સબ્બસઙ્ખારાનં ઉપ્પાદટ્ઠિતિપવત્તનિમિત્તં વિસ્સજ્જેત્વા ભેદમેવ પસ્સતિ. સો યથા નામ ચક્ખુમા પુરિસો પોક્ખરણીતીરે વા નદીતીરે વા ઠિતો થૂલફુસિતકે દેવે વસ્સન્તે ઉદકપિટ્ઠે મહન્તમહન્તાનિ ઉદકબુબ્બુળકાનિ ઉપ્પજ્જિત્વા ઉપ્પજ્જિત્વા સીઘં સીઘં ભિજ્જમાનાનિ પસ્સેય્ય, એવમેવ સબ્બે સઙ્ખારા ભિજ્જન્તિ ભિજ્જન્તીતિ પસ્સતિ. એવરૂપં હિ યોગાવચરં સન્ધાય વુત્તં ભગવતા –

‘‘યથા બુબ્બુળકં પસ્સે, યથા પસ્સે મરીચિકં;
એવં લોકં અવેક્ખન્તં, મચ્ચુરાજા ન પસ્સતી’’તિ. (ધ॰ પ॰ ૧૭૦);

૭૪૯. તસ્સેવં ‘‘સબ્બે સઙ્ખારા ભિજ્જન્તિ ભિજ્જન્તી’’તિ અભિણ્હં પસ્સતો અટ્ઠાનિસંસપરિવારં ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણં બલપ્પત્તં હોતિ. તત્રિમે અટ્ઠાનિસંસા – ભવદિટ્ઠિપ્પહાનં, જીવિતનિકન્તિપરિચ્ચાગો, સદાયુત્તપયુત્તતા, વિસુદ્ધાજીવિતા, ઉસ્સુક્કપ્પહાનં, વિગતભયતા, ખન્તિસોરચ્ચપટિલાભો, અરતિરતિસહનતાતિ.

તેનાહુ પોરાણા –

‘‘ઇમાનિ અટ્ઠગ્ગુણમુત્તમાનિ,
દિસ્વા તહિં સમ્મસતે પુનપ્પુનં;

આદિત્તચેલસ્સિરસૂપમો મુનિ,
ભઙ્ગાનુપસ્સી અમતસ્સ પત્તિયા’’તિ.

ભઙ્ગાનુપસ્સનાઞાણં નિટ્ઠિતં.

ભયતુપટ્ઠાનઞાણકથા

૭૫૦. તસ્સેવં સબ્બસઙ્ખારાનં ખયવયભેદનિરોધારમ્મણં ભઙ્ગાનુપસ્સનં આસેવન્તસ્સ ભાવેન્તસ્સ બહુલીકરોન્તસ્સ સબ્બભવયોનિગતિઠિતિસત્તાવાસેસુ પભેદકા સઙ્ખારા સુખેન જીવિતુકામસ્સ ભીરુકપુરિસસ્સ સીહબ્યગ્ઘદીપિઅચ્છતરચ્છયક્ખરક્ખસચણ્ડગોણચણ્ડકુક્કુરપભિન્નમદચણ્ડહત્થિઘોરઆસીવિસઅસનિવિચક્કસુસાનરણભૂમિજલિતઅઙ્ગારકાસુઆદયો વિય મહાભયં હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ. તસ્સ ‘‘અતીતા સઙ્ખારા નિરુદ્ધા, પચ્ચુપ્પન્ના નિરુજ્ઝન્તિ, અનાગતે નિબ્બત્તનકસઙ્ખારાપિ એવમેવ નિરુજ્ઝિસ્સન્તી’’તિ પસ્સતો એતસ્મિં ઠાને **ભયતુપટ્ઠાનઞાણં** નામ ઉપ્પજ્જતિ.

તત્રાયં ઉપમા – એકિસ્સા કિર ઇત્થિયા તયો પુત્તા રાજપરાધિકા, તેસં રાજા સીસચ્છેદં આણાપેસિ. સા પુત્તેહિ સદ્ધિં આઘાતનં અગમાસિ. અથસ્સા જેટ્ઠપુત્તસ્સ સીસં છિન્દિત્વા મજ્ઝિમસ્સ છિન્દિતું આરભિંસુ. સા જેટ્ઠસ્સ સીસં છિન્નં મજ્ઝિમસ્સ ચ છિજ્જમાનં દિસ્વા કનિટ્ઠમ્હિ આલયં વિસ્સજ્જિ ‘‘અયમ્પિ એતેસઞ્ઞેવ સદિસો ભવિસ્સતી’’તિ. તત્થ તસ્સા ઇત્થિયા જેટ્ઠપુત્તસ્સ છિન્નસીસદસ્સનં વિય યોગિનો અતીતસઙ્ખારાનં નિરોધદસ્સનં, મજ્ઝિમસ્સ છિજ્જમાનસીસદસ્સનં વિય પચ્ચુપ્પન્નાનં નિરોધદસ્સનં, ‘‘અયમ્પિ એતેસઞ્ઞેવ સદિસો ભવિસ્સતી’’તિ કનિટ્ઠપુત્તમ્હિ આલયવિસ્સજ્જનં વિય ‘‘અનાગતેપિ નિબ્બત્તનકસઙ્ખારા ભિજ્જિસ્સન્તી’’તિ અનાગતાનં નિરોધદસ્સનં. તસ્સેવં પસ્સતો એતસ્મિં ઠાને ઉપ્પજ્જતિ ભયતુપટ્ઠાનઞાણં.

અપરાપિ ઉપમા – એકા કિર પૂતિપજા ઇત્થી દસ દારકે વિજાયિ. તેસુ નવ મતા, એકો હત્થગતો મરતિ, અપરો કુચ્છિયં. સા નવ દારકે મતે દસમઞ્ચ મીયમાનં દિસ્વા કુચ્છિગતે આલયં વિસ્સજ્જિ ‘‘અયમ્પિ એતેસઞ્ઞેવ સદિસો ભવિસ્સતી’’તિ. તત્થ તસ્સા ઇત્થિયા નવન્નં દારકાનં મરણાનુસ્સરણં વિય યોગિનો અતીતસઙ્ખારાનં નિરોધદસ્સનં, હત્થગતસ્સ મીયમાનભાવદસ્સનં વિય યોગિનો પચ્ચુપ્પન્નાનં નિરોધદસ્સનં, કુચ્છિગતે આલયવિસ્સજ્જનં વિય અનાગતાનં નિરોધદસ્સનં. તસ્સેવં પસ્સતો એતસ્મિં ખણે ઉપ્પજ્જતિ ભયતુપટ્ઠાનઞાણં.

૭૫૧. ભયતુપટ્ઠાનઞાણં પન ભાયતિ ન ભાયતીતિ? ન ભાયતિ. તઞ્હિ અતીતા સઙ્ખારા નિરુદ્ધા, પચ્ચુપ્પન્ના નિરુજ્ઝન્તિ, અનાગતા નિરુજ્ઝિસ્સન્તીતિ તીરણમત્તમેવ હોતિ. તસ્મા યથા નામ ચક્ખુમા પુરિસો નગરદ્વારે તિસ્સો અઙ્ગારકાસુયો ઓલોકયમાનો સયં ન ભાયતિ, કેવલં હિસ્સ ‘‘યે યે એત્થ નિપતિસ્સન્તિ, સબ્બે અનપ્પકં દુક્ખમનુભવિસ્સન્તી’’તિ તીરણમત્તમેવ હોતિ. યથા વા પન ચક્ખુમા પુરિસો ખદિરસૂલં અયોસૂલં સુવણ્ણસૂલન્તિ પટિપાટિયા ઠપિતં સૂલત્તયં ઓલોકયમાનો સયં ન ભાયતિ, કેવલં હિસ્સ ‘‘યે યે ઇમેસુ સૂલેસુ નિપતિસ્સન્તિ, સબ્બે અનપ્પકં દુક્ખમનુભવિસ્સન્તી’’તિ તીરણમત્તમેવ હોતિ, એવમેવ ભયતુપટ્ઠાનઞાણં સયં ન ભાયતિ, કેવલં હિસ્સ અઙ્ગારકાસુત્તયસદિસેસુ, સૂલત્તયસદિસેસુ ચ તીસુ ભવેસુ ‘‘અતીતા સઙ્ખારા નિરુદ્ધા, પચ્ચુપ્પન્ના નિરુજ્ઝન્તિ, અનાગતા નિરુજ્ઝિસ્સન્તી’’તિ તીરણમત્તમેવ હોતિ. યસ્મા પનસ્સ કેવલં સબ્બભવયોનિગતિઠિતિનિવાસગતા સઙ્ખારા બ્યસનાપન્ના સપ્પટિભયા હુત્વા ભયતો ઉપટ્ઠહન્તિ, તસ્મા **ભયતુપટ્ઠાનન્તિ** વુચ્ચતિ.

એવં ભયતો ઉપટ્ઠાને પનસ્સ અયં પાળિ –

> ‘‘અનિચ્ચતો મનસિકરોતો કિં ભયતો ઉપટ્ઠાતિ? દુક્ખતો. અનત્તતો મનસિકરોતો કિં ભયતો ઉપટ્ઠાતીતિ? અનિચ્ચતો મનસિકરોતો નિમિત્તં ભયતો ઉપટ્ઠાતિ. દુક્ખતો મનસિકરોતો પવત્તં ભયતો ઉપટ્ઠાતિ. અનત્તતો મનસિકરોતો નિમિત્તઞ્ચ પવત્તઞ્ચ ભયતો ઉપટ્ઠાતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭).

તત્થ **નિમિત્તન્તિ** સઙ્ખારનિમિત્તં. અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નાનં સઙ્ખારાનમેવેતં અધિવચનં. અનિચ્ચતો મનસિકરોન્તો હિ સઙ્ખારાનં મરણમેવ પસ્સતિ, તેનસ્સ નિમિત્તં ભયતો ઉપટ્ઠાતિ. **પવત્તન્તિ** રૂપારૂપભવપવત્તિ. દુક્ખતો મનસિકરોન્તો હિ સુખસમ્મતાયપિ પવત્તિયા અભિણ્હપટિપીળનભાવમેવ પસ્સતિ, તેનસ્સ પવત્તં ભયતો ઉપટ્ઠાતિ. અનત્તતો મનસિકરોન્તો પન ઉભયમ્પેતં સુઞ્ઞગામં વિય મરીચિગન્ધબ્બનગરાદીનિ વિય ચ રિત્તં તુચ્છં સુઞ્ઞં અસ્સામિકં અપરિણાયકં પસ્સતિ. તેનસ્સ નિમિત્તઞ્ચ પવત્તઞ્ચ ઉભયં ભયતો ઉપટ્ઠાતીતિ.

ભયતુપટ્ઠાનઞાણં નિટ્ઠિતં.

આદીનવાનુપસ્સનાઞાણકથા

૭૫૨. તસ્સ તં ભયતુપટ્ઠાનઞાણં આસેવન્તસ્સ ભાવેન્તસ્સ બહુલીકરોન્તસ્સ સબ્બભવયોનિગતિટ્ઠિતિસત્તાવાસેસુ નેવ તાણં, ન લેણં, ન ગતિ, નપ્પટિસરણં પઞ્ઞાયતિ. સબ્બભવયોનિગતિટ્ઠિતિનિવાસગતેસુ સઙ્ખારેસુ એકસઙ્ખારેપિ પત્થના વા પરામાસો વા ન હોતિ. તયો ભવા વીતચ્ચિકઙ્ગારપુણ્ણઅઙ્ગારકાસુયો વિય, ચત્તારો મહાભૂતા ઘોરવિસઆસીવિસા વિય, પઞ્ચક્ખન્ધા ઉક્ખિત્તાસિકવધકા વિય, છ અજ્ઝત્તિકાયતનાનિ સુઞ્ઞગામો વિય, છ બાહિરાયતનાનિ ગામઘાતકચોરા વિય, સત્ત વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો, નવ ચ સત્તાવાસા એકાદસહિ અગ્ગીહિ આદિત્તા સમ્પજ્જલિતા સજોતિભૂતા વિય ચ, સબ્બે સઙ્ખારા ગણ્ડભૂતા રોગભૂતા સલ્લભૂતા અઘભૂતા આબાધભૂતા વિય ચ નિરસ્સાદા નિરસા મહાઆદીનવરાસિભૂતા હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ.

કથં? સુખેન જીવિતુકામસ્સ ભીરુકપુરિસસ્સ રમણીયાકારસણ્ઠિતમ્પિ સવાળકમિવ વનગહનં, સસદ્દૂલા વિય ગુહા, સગાહરક્ખસં વિય ઉદકં, સમુસ્સિતખગ્ગા વિય પચ્ચત્થિકા, સવિસં વિય ભોજનં, સચોરો વિય મગ્ગો, આદિત્તમિવ અગારં, ઉય્યુત્તસેના વિય રણભૂમિ. યથા હિ સો પુરિસો એતાનિ સવાળકવનગહનાદીનિ આગમ્મ ભીતો સંવિગ્ગો લોમહટ્ઠજાતો સમન્તતો આદીનવમેવ પસ્સતિ, એવમેવાયં યોગાવચરો ભઙ્ગાનુપસ્સનાવસેન સબ્બસઙ્ખારેસુ ભયતો ઉપટ્ઠિતેસુ સમન્તતો નિરસં નિરસ્સાદં આદીનવમેવ પસ્સતિ. તસ્સેવં પસ્સતો **આદીનવઞાણં** નામ ઉપ્પન્નં હોતિ. યં સન્ધાય ઇદં વુત્તં –

‘‘કથં ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણં? ઉપ્પાદો ભયન્તિ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણં. પવત્તં ભયન્તિ… નિમિત્તં ભયન્તિ… આયૂહના ભયન્તિ… પટિસન્ધિ ભયન્તિ… ગતિ ભયન્તિ… નિબ્બત્તિ ભયન્તિ… ઉપપત્તિ ભયન્તિ… જાતિ ભયન્તિ… જરા ભયન્તિ… બ્યાધિ ભયન્તિ… મરણં ભયન્તિ… સોકો ભયન્તિ… પરિદેવો ભયન્તિ… ઉપાયાસો ભયન્તિ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણં. અનુપ્પાદો ખેમન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. અપ્પવત્તં…પે॰… અનુપાયાસો ખેમન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. ઉપ્પાદો ભયં, અનુપ્પાદો ખેમન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. પવત્તં…પે॰… ઉપાયાસો ભયં, અનુપાયાસો ખેમન્તિ સન્તિપદે ઞાણં.

‘‘ઉપ્પાદો દુક્ખન્તિ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણં. પવત્તં…પે॰… ઉપાયાસો દુક્ખન્તિ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણં. અનુપ્પાદો સુખન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. અપ્પવત્તં…પે॰… અનુપાયાસો સુખન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. ઉપ્પાદો દુક્ખં, અનુપ્પાદો સુખન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. પવત્તં…પે॰… ઉપાયાસો દુક્ખં, અનુપાયાસો સુખન્તિ સન્તિપદે ઞાણં.

‘‘ઉપ્પાદો સામિસન્તિ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણં. પવત્તં…પે॰… ઉપાયાસો સામિસન્તિ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણં. અનુપ્પાદો નિરામિસન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. અપ્પવત્તં…પે॰… અનુપાયાસો નિરામિસન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. ઉપ્પાદો સામિસં, અનુપ્પાદો નિરામિસન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. પવત્તં…પે॰… ઉપાયાસો સામિસં, અનુપાયાસો નિરામિસન્તિ સન્તિપદે ઞાણં.

ઉપ્પાદો ‘‘સઙ્ખારાતિ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણં. પવત્તં…પે॰… ઉપાયાસો સઙ્ખારાતિ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણં. અનુપ્પાદો નિબ્બાનન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. અપ્પવત્તં…પે॰… અનુપાયાસો નિબ્બાનન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. ઉપ્પાદો સઙ્ખારા, અનુપ્પાદો નિબ્બાનન્તિ સન્તિપદે ઞાણં. પવત્તં…પે॰… ઉપાયાસો સઙ્ખારા, અનુપાયાસો નિબ્બાનન્તિ સન્તિપદે ઞાણં.

‘‘ઉપ્પાદઞ્ચ પવત્તઞ્ચ, નિમિત્તં દુક્ખન્તિ પસ્સતિ;
આયૂહનં પટિસન્ધિં, ઞાણં આદીનવે ઇદં.

‘‘અનુપ્પાદં અપ્પવત્તં, અનિમિત્તં સુખન્તિ ચ;
અનાયૂહના અપ્પટિસન્ધિ, ઞાણં સન્તિપદે ઇદં.

‘‘ઇદં આદીનવે ઞાણં, પઞ્ચઠાનેસુ જાયતિ;
પઞ્ચઠાને સન્તિપદે, દસ ઞાણે પજાનાતિ;
દ્વિન્નં ઞાણાનં કુસલતા, નાનાદિટ્ઠીસુ ન કમ્પતી’’તિ.

‘‘તં ઞાતટ્ઠેન ઞાણં. પજાનનટ્ઠેન પઞ્ઞા. તેન વુચ્ચતિ ‘‘ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૩).

૭૫૩. તત્થ **ઉપ્પાદો**તિ પુરિમકમ્મપચ્ચયા ઇધ ઉપ્પત્તિ. **પવત્ત**ન્તિ તથા ઉપ્પન્નસ્સ પવત્તિ. **નિમિત્ત**ન્તિ સબ્બમ્પિ સઙ્ખારનિમિત્તં. **આયૂહના**તિ આયતિં પટિસન્ધિહેતુભૂતં કમ્મં. **પટિસન્ધી**તિ આયતિં ઉપ્પત્તિ. **ગતી**તિ યાય ગતિયા સા પટિસન્ધિ હોતિ. **નિબ્બત્તી**તિ ખન્ધાનં નિબ્બત્તનં. **ઉપપત્તી**તિ ‘‘સમાપન્નસ્સ વા ઉપપન્નસ્સ વા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૮૯, ૧૨૯૧) એવં વુત્તા વિપાકપ્પવત્તિ. **જાતી**તિ જરાદીનં પચ્ચયભૂતા ભવપચ્ચયા જાતિ. જરામરણાદયો પાકટા એવ. એત્થ ચ ઉપ્પાદાદયો પઞ્ચેવ આદીનવઞાણસ્સ વત્થુવસેન વુત્તા. સેસા તેસં વેવચનવસેન. નિબ્બત્તિ જાતીતિ ઇદઞ્હિ દ્વયં ઉપ્પાદસ્સ ચેવ પટિસન્ધિયા ચ વેવચનં. ગતિ ઉપપત્તીતિ ઇદં દ્વયં પવત્તસ્સ. જરાદયો નિમિત્તસ્સાતિ. તેનાહ –

‘‘ઉપ્પાદઞ્ચ પવત્તઞ્ચ, નિમિત્તં દુક્ખન્તિ પસ્સતિ;
આયૂહનં પટિસન્ધિં, ઞાણં આદીનવે ઇદ’’ન્તિ ચ.
‘‘ઇદં આદીનવે ઞાણં, પઞ્ચઠાનેસુ જાયતી’’તિ ચ.

અનુપ્પાદો ખેમન્તિ સન્તિપદે ઞાણન્તિઆદિ પન આદીનવઞાણસ્સ પટિપક્ખઞાણદસ્સનત્થં વુત્તં. ભયતુપટ્ઠાનેન વા આદીનવં દિસ્વા ઉબ્બિગ્ગહદયાનં અભયમ્પિ અત્થિ ખેમં નિરાદીનવન્તિ અસ્સાસજનનત્થમ્પિ એતં વુત્તં. યસ્મા વા પનસ્સ ઉપ્પાદાદયો ભયતો સૂપટ્ઠિતા હોન્તિ, તસ્સ તપ્પટિપક્ખનિન્નં ચિત્તં હોતિ, તસ્મા ભયતુપટ્ઠાનવસેન સિદ્ધસ્સ આદીનવઞાણસ્સ આનિસંસદસ્સનત્થમ્પેતં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

એત્થ ચ યં ભયં, તં યસ્મા નિયમતો **દુક્ખં**. તં વટ્ટામિસલોકામિસકિલેસામિસેહિ અવિપ્પમુત્તત્તા **સામિસમેવ**. યઞ્ચ સામિસં, તં **સઙ્ખારમત્તમેવ**. તસ્મા ‘‘ઉપ્પાદો દુક્ખન્તિ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા આદીનવે ઞાણ’’ન્તિઆદિ વુત્તં. એવં સન્તેપિ ભયાકારેન દુક્ખાકારેન સામિસાકારેનાતિ એવં આકારનાનત્તતો પવત્તિવસેનેવેત્થ નાનત્તં વેદિતબ્બં.

દસઞાણે પજાનાતીતિ આદીનવઞાણં પજાનન્તો ઉપ્પાદાદિવત્થુકાનિ પઞ્ચ, અનુપ્પાદાદિવત્થુકાનિ પઞ્ચાતિ દસ ઞાણાનિ પજાનાતિ પટિવિજ્ઝતિ સચ્છિકરોતિ. **દ્વિન્નં ઞાણાનં કુસલતા**તિ આદીનવઞાણસ્સ ચેવ સન્તિપદઞાણસ્સ ચાતિ ઇમેસં દ્વિન્નં કુસલતાય. **નાનાદિટ્ઠીસુ ન કમ્પતી**તિ પરમદિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનાદિવસેન પવત્તાસુ દિટ્ઠીસુ ન વેધતિ. સેસમેત્થ ઉત્તાનમેવાતિ.

આદીનવાનુપસ્સનાઞાણં નિટ્ઠિતં.

નિબ્બિદાનુપસ્સનાઞાણકથા

૭૫૪. સો એવં સબ્બસઙ્ખારે આદીનવતો પસ્સન્તો સબ્બભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસગતે સભેદકે સઙ્ખારગતે નિબ્બિન્દતિ ઉક્કણ્ઠતિ નાભિરમતિ.

સેય્યથાપિ નામ, ચિત્તકૂટપબ્બતપાદાભિરતો સુવણ્ણરાજહંસો અસુચિમ્હિ ચણ્ડાલગામદ્વારઆવાટે નાભિરમતિ, સત્તસુ મહાસરેસુયેવ અભિરમતિ, એવમેવ અયમ્પિ યોગીરાજહંસો સુપરિદિટ્ઠાદીનવે સભેદકે સઙ્ખારગતે નાભિરમતિ. ભાવનારામતાય પન ભાવનારતિયા સમન્નાગતત્તા સત્તસુ અનુપસ્સનાસુયેવ રમતિ.

યથા ચ સુવણ્ણપઞ્જરે પક્ખિત્તો સીહો મિગરાજા નાભિરમતિ, તિયોજનસહસ્સવિત્થતે પન હિમવન્તેયેવ રમતિ, એવમયં યોગીસીહો તિવિધે સુગતિભવેપિ નાભિરમતિ, તીસુ પન અનુપસ્સનાસુયેવ રમતિ.

યથા ચ સબ્બસેતો સત્તપતિટ્ઠો ઇદ્ધિમા વેહાસઙ્ગમો છદ્દન્તો નાગરાજા નગરમજ્ઝે નાભિરમતિ, હિમવતિ છદ્દન્તદહગહનેયેવ અભિરમતિ, એવમયં યોગીવરવારણો સબ્બસ્મિમ્પિ સઙ્ખારગતે નાભિરમતિ, અનુપ્પાદો ખેમન્તિઆદિના નયેન દિટ્ઠે સન્તિપદેયેવ અભિરમતિ, તન્નિન્નતપ્પોણતપ્પબ્ભારમાનસો હોતીતિ.

નિબ્બિદાનુપસ્સનાઞાણં નિટ્ઠિતં.

૭૫૫. તં પનેતં પુરિમેન ઞાણદ્વયેન અત્થતો એકં. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘ભયતુપટ્ઠાનં એકમેવ તીણિ નામાનિ લભતિ, સબ્બસઙ્ખારે ભયતો અદ્દસાતિ ભયતુપટ્ઠાનં નામ જાતં. તેસુયેવ સઙ્ખારેસુ આદીનવં ઉપ્પાદેતીતિ આદીનવાનુપસ્સના નામ જાતં. તેસુયેવ સઙ્ખારેસુ નિબ્બિન્દમાનં ઉપ્પન્નન્તિ નિબ્બિદાનુપસ્સના નામ જાત’’ન્તિ.

પાળિયમ્પિ વુત્તં – ‘‘યા ચ ભયતુપટ્ઠાને પઞ્ઞા, યઞ્ચ આદીનવે ઞાણં, યા ચ નિબ્બિદા, ઇમે ધમ્મા એકત્થા, બ્યઞ્જનમેવ નાન’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭).

મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણકથા

૭૫૬. ઇમિના પન નિબ્બિદાઞાણેન ઇમસ્સ કુલપુત્તસ્સ નિબ્બિન્દન્તસ્સ ઉક્કણ્ઠન્તસ્સ અનભિરમન્તસ્સ સબ્બભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસગતેસુ સભેદકેસુ સઙ્ખારેસુ એકસઙ્ખારેપિ ચિત્તં ન સજ્જતિ, ન લગ્ગતિ, ન બજ્ઝતિ, સબ્બસ્મા સઙ્ખારગતા મુચ્ચિતુકામં નિસ્સરિતુકામં હોતિ. યથા કિં? યથા નામ જાલબ્ભન્તરગતો મચ્છો, સપ્પમુખગતો મણ્ડૂકો, પઞ્જરપક્ખિત્તો વનકુક્કુટો, દળ્હપાસવસગતો મિગો, અહિતુણ્ડિકહત્થગતો સપ્પો, મહાપઙ્કપક્ખન્દો કુઞ્જરો, સુપણ્ણમુખગતો નાગરાજા, રાહુમુખપ્પવિટ્ઠો ચન્દો,

સપત્તપરિવારિતો પુરિસોતિ એવમાદયો તતો તતો મુચ્ચિતુકામા નિસ્સરિતુકામાવ હોન્તિ, એવં તસ્સ યોગિનો ચિત્તં સબ્બસ્મા સઙ્ખારગતા મુચ્ચિતુકામં નિસ્સરિતુકામં હોતિ. અથસ્સ એવં સબ્બસઙ્ખારેસુ વિગતાલયસ્સ સબ્બસ્મા સઙ્ખારગતા મુચ્ચિતુકામસ્સ ઉપ્પજ્જતિ મુઞ્ચિતુકમ્યતા ઞાણન્તિ.

મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં નિટ્ઠિતં.

પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણકથા

૭૫૭. સો એવં સબ્બભવયોનિગતિટ્ઠિતિનિવાસગતેહિ સભેદકેહિ સઙ્ખારેહિ મુચ્ચિતુકામો સબ્બસ્મા સઙ્ખારગતા મુચ્ચિતું પુન તે એવં સઙ્ખારે પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણેન તિલક્ખણં આરોપેત્વા પરિગ્ગણ્હાતિ.

સો સબ્બસઙ્ખારે અનચ્ચન્તિકતો, તાવકાલિકતો, ઉપ્પાદવયપરિચ્છિન્નતો, પલોકતો, ચલતો, પભઙ્ગુતો, અદ્ધુવતો, વિપરિણામધમ્મતો, અસ્સારકતો, વિભવતો, સઙ્ખતતો, મરણધમ્મતોતિઆદીહિ કારણેહિ **અનિચ્ચાતિ** પસ્સતિ.

અભિણ્હપટિપીળનતો, દુક્ખમતો, દુક્ખવત્થુતો, રોગતો, ગણ્ડતો, સલ્લતો, અઘતો, આબાધતો, ઈતિતો, ઉપદ્દવતો, ભયતો, ઉપસગ્ગતો, અતાણતો, અલેણતો, અસરણતો, આદીનવતો, અઘમૂલતો, વધકતો, સાસવતો, મારામિસતો, જાતિધમ્મતો, જરાધમ્મતો, બ્યાધિધમ્મતો, સોકધમ્મતો, પરિદેવધમ્મતો, ઉપાયાસધમ્મતો, સંકિલેસિકધમ્મતોતિઆદીહિ કારણેહિ **દુક્ખાતિ** પસ્સતિ.

અજઞ્ઞતો, દુગ્ગન્ધતો, જેગુચ્છતો, પટિક્કૂલતો, અમણ્ડનારહતો, વિરૂપતો, બીભચ્છતોતિઆદીહિ કારણેહિ દુક્ખલક્ખણસ્સ પરિવારભૂતતો **અસુભતો** પસ્સતિ.

પરતો, રિત્તતો, તુચ્છતો, સુઞ્ઞતો, અસ્સામિકતો, અનિસ્સરતો, અવસવત્તિતોતિઆદીહિ કારણેહિ **અનત્તતો** પસ્સતિ.

૭૫૮. એવઞ્હિ પસ્સતાનેન તિલક્ખણં આરોપેત્વા સઙ્ખારા પરિગ્ગહિતા નામ હોન્તિ. કસ્મા પનાયમેતે એવં પરિગ્ગણ્હાતીતિ? મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયસમ્પાદનત્થં.

તત્રાયં ઉપમા – એકો કિર પુરિસો ''મચ્છે ગહેસ્સામી''તિ મચ્છખિપ્પં ગહેત્વા ઉદકે ઓડ્ડાપેસિ સો ખિપ્પમુખેન હત્થં ઓતારેત્વા અન્તોઉદકે સપ્પં ગીવાય ગહેત્વા ''મચ્છો મે ગહિતો''તિ અત્તમનો અહોસિ. સો ''મહા વત મયા મચ્છો લદ્ધો''તિ ઉક્ખિપિત્વા પસ્સન્તો સોવત્થિકત્તયદસ્સનેન સપ્પોતિ સઞ્જાનિત્વા ભીતો આદીનવં દિસ્વા ગહણે નિબ્બિન્નો મુઞ્ચિતુકામો હુત્વા મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયં કરોન્તો અગ્ગનઙ્ગુટ્ઠતો પટ્ઠાય હત્થં નિબ્બેઠેત્વા બાહું ઉક્ખિપિત્વા ઉપરિસીસે દ્વે તયો વારે આવિજ્ઝિત્વા સપ્પં દુબ્બલં કત્વા ''ગચ્છ દુટ્ઠ સપ્પા''તિ નિસ્સજ્જિત્વા વેગેન તળાકપાળિં આરુય્હ ''મહન્તસ્સ વત ભો સપ્પસ્સ મુખતો મુત્તોમ્હી''તિ આગતમગ્ગં ઓલોકયમાનો અટ્ઠાસિ.

તત્થ તસ્સ પુરિસસ્સ ''મચ્છો''તિ સપ્પં ગીવાય ગહેત્વા તુટ્ઠકાલો વિય ઇમસ્સાપિ યોગિનો આદિતોવ અત્તભાવં પટિલભિત્વા તુટ્ઠકાલો, તસ્સ ખિપ્પમુખતો સીસં નીહરિત્વા સોવત્થિકત્તયદસ્સનં વિય ઇમસ્સ ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા સઙ્ખારેસુ તિલક્ખણદસ્સનં, તસ્સ ભીતકાલો વિય ઇમસ્સ ભયતુપટ્ઠાનઞાણં. તતો આદીનવદસ્સનં વિય આદીનવાનુપસ્સનાઞાણં, ગહણે નિબ્બિન્દનં વિય નિબ્બિદાનુપસ્સનાઞાણં. સપ્પં મુઞ્ચિતુકામતા વિય મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં, મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયકરણં વિય પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણેન સઙ્ખારેસુ તિલક્ખણારોપનં. યથા હિ સો પુરિસો સપ્પં આવિજ્ઝિત્વા દુબ્બલં કત્વા નિવત્તેત્વા ડંસિતું અસમત્થભાવં પાપેત્વા સુમુત્તં મુઞ્ચતિ, એવમયં યોગાવચરો તિલક્ખણારોપનેન સઙ્ખારે આવિજ્ઝિત્વા દુબ્બલે કત્વા પુન નિચ્ચસુખસુભઅત્તાકારેન ઉપટ્ઠાતું અસમત્થતં પાપેત્વા સુમુત્તં મુઞ્ચતિ. તેન વુત્તં ''મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયસમ્પાદનત્થં એવં પરિગ્ગણ્હાતી''તિ.

૭૫૯. એત્તાવતા તસ્સ ઉપ્પન્નં હોતિ **પટિસઙ્ખાઞાણં**. યં સન્ધાય વુત્તં –

> ''અનિચ્ચતો મનસિકરોતો કિં પટિસઙ્ખા ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ? દુક્ખતો. અનત્તતો મનસિકરોતો કિં પટિસઙ્ખા ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ? અનિચ્ચતો મનસિકરોતો નિમિત્તં પટિસઙ્ખા ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. દુક્ખતો મનસિકરોતો પવત્તં પટિસઙ્ખા ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. અનત્તતો મનસિકરોતો નિમિત્તઞ્ચ પવત્તઞ્ચ પટિસઙ્ખા ઞાણં ઉપ્પજ્જતી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭).

એત્થ ચ **નિમિત્તં પટિસઙ્ખાતિ** સઙ્ખારનિમિત્તં ''અદ્ધુવં તાવકાલિક''ન્તિ અનિચ્ચલક્ખણવસેન જાનિત્વા. કામઞ્ચ ન પઠમં જાનિત્વા પચ્છા ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, વોહારવસેન પન ''મનઞ્ચ પટિચ્ચ ધમ્મે ચ ઉપ્પજ્જતિ મનોવિઞ્ઞાણ''ન્તિઆદીનિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૨૧) વિય એવં વુચ્ચતિ. એકત્તનયેન વા પુરિમઞ્ચ પચ્છિમઞ્ચ એકં કત્વા એવં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ઇમિના નયેન ઇતરસ્મિમ્પિ પદદ્વયે અત્થો વેદિતબ્બોતિ.

પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણં નિટ્ઠિતં.

સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણકથા

૭૬૦. સો એવં પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણેન ''સબ્બે સઙ્ખારા સુઞ્ઞા''તિ પરિગ્ગહેત્વા પુન ''સુઞ્ઞમિદં અત્તેન વા અત્તનિયેન વા''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૬૯) દ્વિકોટિકં સુઞ્ઞતં પરિગ્ગણ્હાતિ. સો એવં નેવ અત્તાનં, ન પરં કિઞ્ચિ અત્તનો પરિક્ખારભાવે ઠિતં દિસ્વા પુન ''નાહં ક્વચનિ, કસ્સચિ કિઞ્ચનતસ્મિં, ન ચ મમ ક્વચનિ, કિસ્મિઞ્ચિ કિઞ્ચનતત્થી''તિ યા એત્થ ચતુકોટિકા સુઞ્ઞતા કથિતા, તં પરિગ્ગણ્હાતિ.

કથં? અયઞ્હિ **નાહં ક્વચની**તિ ક્વચિ અત્તાનં ન પસ્સતિ. **કસ્સચિ કિઞ્ચનતસ્મિ**ન્તિ અત્તનો અત્તાનં કસ્સચિ પરસ્સ કિઞ્ચનભાવે ઉપનેતબ્બં ન પસ્સતિ. ભાતિટ્ઠાનેવા ભાતરં, સહાયટ્ઠાને વા સહાયં, પરિક્ખારટ્ઠાને વા પરિક્ખારં મઞ્ઞિત્વા ઉપનેતબ્બં ન પસ્સતીતિ અત્થો. **ન ચ મમ ક્વચની**તિ એત્થ મમ-સદ્દં તાવ ઠપેત્વા **ન ચ ક્વચની**તિ પરસ્સ ચ અત્તાનં ક્વચિ નપસ્સતીતિ અયમત્થો. ઇદાનિ મમ-સદ્દં આહરિત્વા **મમ કિસ્મિઞ્ચિ કિઞ્ચનતત્થી**તિ સો પરસ્સ અત્તા મમ કિસ્મિઞ્ચિ કિઞ્ચનભાવે અત્થીતિ ન પસ્સતીતિ. અત્તનો ભાતિટ્ઠાને વા ભાતરં, સહાયટ્ઠાને વા સહાયં પરિક્ખારટ્ઠાને વા પરિક્ખારન્તિ કિસ્મિઞ્ચિ ઠાને પરસ્સ અત્તાનં ઇમિના કિઞ્ચનભાવેન ઉપનેતબ્બં ન પસ્સતીતિ અત્થો. એવમયં યસ્મા નેવ કત્થચિ અત્તાનં પસ્સતિ, ન તં પરસ્સ કિઞ્ચનભાવે ઉપનેતબ્બં પસ્સતિ, ન પરસ્સ અત્તાનં પસ્સતિ, ન પરસ્સ અત્તાનં અત્તનો કિઞ્ચનભાવે ઉપનેતબ્બં પસ્સતિ. તસ્માનેન ચતુકોટિકા સુઞ્ઞતા પરિગ્ગહિતા હોતીતિ.

૭૬૧. એવં ચતુકોટિકં સુઞ્ઞતં પરિગ્ગહેત્વા પુન છહાકારેહિ સુઞ્ઞતં પરિગ્ગણ્હાતિ. કથં? ચક્ખુ સુઞ્ઞં અત્તેન વા અત્તનિયેન વા નિચ્ચેન વા ધુવેન વા સસ્સતેન વા અવિપરિણામધમ્મેન વા…પે॰… મનો સુઞ્ઞો. રૂપા સુઞ્ઞા…પે॰… ધમ્મા સુઞ્ઞા. ચક્ખુવિઞ્ઞાણં…પે॰… મનોવિઞ્ઞાણં. ચક્ખુસમ્ફસ્સોતિ એવં યાવ જરામરણા નયો નેતબ્બો.

૭૬૨. એવં છહાકારેહિ સુઞ્ઞતં પરિગ્ગહેત્વા પુન અટ્ઠહાકારેહિ પરિગ્ગણ્હાતિ. સેય્યથિદં – રૂપં અસારં નિસ્સારં સારાપગતં નિચ્ચસારસારેન વા ધુવસારસારેન વા સુખસારસારેન વા અત્તસારસારેન વા નિચ્ચેન વા ધુવેન વા સસ્સતેન વા અવિપરિણામધમ્મેન વા. વેદના… સઞ્ઞા… સઙ્ખારા… વિઞ્ઞાણં… ચક્ખુ…પે॰… જરામરણં અસારં નિસ્સારં સારાપગતં નિચ્ચસારસારેન વા ધુવસારસારેન વા સુખસારસારેન વા અત્તસારસારેન વા નિચ્ચેન વા ધુવેન વા સસ્સતેન વા અવિપરિણામધમ્મેન વા. યથા નળો અસારો નિસ્સારો સારાપગતો. યથા એરણ્ડો… યથા ઉદુમ્બરો… યથા સેતવચ્છો… યથા પાળિભદ્દકો… યથા ફેણપિણ્ડો… યથા ઉદકબુબ્બુળં… યથા મરીચિ… યથા કદલિક્ખન્ધો… યથા માયા અસારા નિસ્સારા સારાપગતા, એવમેવ રૂપં…પે॰… જરામરણં અસારં નિસ્સારં સારાપગતં નિચ્ચસારસારેન વા…પે॰… અવિપરિણામધમ્મેન વાતિ (ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૮).

૭૬૩. સો એવં અટ્ઠહાકારેહિ સુઞ્ઞતં પરિગ્ગહેત્વા પુન દસહાકારેહિ પરિગ્ગણ્હાતિ, રૂપં રિત્તતો પસ્સતિ. તુચ્છતો… સુઞ્ઞતો… અનત્તતો… અનિસ્સરિયતો… અકામકારિયતો… અલબ્ભનીયતો… અવસવત્તકતો… પરતો… વિવિત્તતો પસ્સતિ. વેદનં…પે॰… વિઞ્ઞાણં રિત્તતો…પે॰… વિવિત્તતો પસ્સતીતિ.

૭૬૪. એવં દસહાકારેહિ સુઞ્ઞતં પરિગ્ગહેત્વા પુન દ્વાદસહાકારેહિ પરિગ્ગણ્હાતિ. સેય્યથિદં – રૂપં ન સત્તો, ન જીવો, ન નરો, ન માણવો, ન ઇત્થી, ન પુરિસો, ન અત્તા, ન અત્તનિયં. નાહં, ન મમ, ન અઞ્ઞસ્સ, ન કસ્સચિ. વેદના…પે॰… વિઞ્ઞાણં ન કસ્સચીતિ (ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૮).

૭૬૫. એવં દ્વાદસહાકારેહિ સુઞ્ઞતં પરિગ્ગણ્હિત્વા પુન તીરણપરિઞ્ઞાવસેન દ્વાચત્તાલીસાય આકારેહિ સુઞ્ઞતં પરિગ્ગણ્હાતિ, રૂપં અનિચ્ચતો… દુક્ખતો… રોગતો… ગણ્ડતો… સલ્લતો… અઘતો… આબાધતો… પરતો… પલોકતો… ઈતિતો… ઉપદ્દવતો… ભયતો… ઉપસગ્ગતો… ચલતો… પભઙ્ગુતો… અદ્ધુવતો… અતાણતો… અલેણતો… અસરણતો… અસરણીભૂતતો… રિત્તતો… તુચ્છતો… સુઞ્ઞતો… અનત્તતો… અનસ્સાદતો… આદીનવતો… વિપરિણામધમ્મતો… અસ્સારકતો… અઘમૂલતો… વધકતો… વિભવતો… સાસવતો… સઙ્ખતતો… મારામિસતો… જાતિધમ્મતો… જરાધમ્મતો… બ્યાધિધમ્મતો… મરણધમ્મતો… સોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સઉપાયાસધમ્મતો… સમુદયતો… અત્થઙ્ગમતો… અનસ્સાદતો … આદીનવતો… નિસ્સરણતો પસ્સતિ. વેદનં…પે॰… વિઞ્ઞાણં અનિચ્ચતો…પે॰… નિસ્સરણતો પસ્સતિ.

વુત્તમ્પિ ચેતં – ''રૂપં અનિચ્ચતો…પે॰… નિસ્સરણતો પસ્સન્તો સુઞ્ઞતો લોકં અવેક્ખતિ. વેદનં…પે॰… વિઞ્ઞાણં અનિચ્ચતો…પે॰… નિસ્સરણતો પસ્સન્તો સુઞ્ઞતો લોકં અવેક્ખતિ''.

''સુઞ્ઞતો લોકં અવેક્ખસ્સુ, મોઘરાજ સદા સતો;
અત્તાનુદિટ્ઠિં ઊહચ્ચ, એવં મચ્ચુતરો સિયા;
એવં લોકં અવેક્ખન્તં, મચ્ચુરાજા ન પસ્સતી''તિ. (સુ॰ નિ॰ ૧૧૨૫; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૮);

૭૬૬. એવં સુઞ્ઞતો દિસ્વા તિલક્ખણં આરોપેત્વા સઙ્ખારે પરિગ્ગણ્હન્તો ભયઞ્ચ નન્દિઞ્ચ વિપ્પહાય સઙ્ખારેસુ ઉદાસીનો અહોસિ મજ્ઝત્તો, અહન્તિ વા મમન્તિ વા ન ગણ્હાતિ વિસ્સટ્ઠભરિયો વિય પુરિસો.

યથા નામ પુરિસસ્સ ભરિયા ભવેય્ય ઇટ્ઠા કન્તા મનાપા, સો તાય વિના મુહુત્તમ્પિ અધિવાસેતું ન સક્કુણેય્ય, અતિવિય નં મમાયેય્ય, સો તં ઇત્થિં અઞ્ઞેન પુરિસેન સદ્ધિં ઠિતં વા નિસિન્નં વા કથેન્તિં વા હસન્તિં વા દિસ્વા કુપિતો અસ્સ અનત્તમનો, અધિમત્તં દોમનસ્સં પટિસંવેદેય્ય. સો અપરેન સમયેન તસ્સા ઇત્થિયા દોસં દિસ્વા મુઞ્ચિતુકામો હુત્વા તં વિસ્સજ્જેય્ય, ન નં મમાતિ ગણ્હેય્ય. તતો પટ્ઠાય તં યેનકેનચિ સદ્ધિં યંકિઞ્ચિ કુરુમાનં દિસ્વાપિ નેવ કુપ્પેય્ય, ન દોમનસ્સં આપજ્જેય્ય, અઞ્ઞદત્થુ ઉદાસીનોવ ભવેય્ય મજ્ઝત્તો. એવમેવાયં સબ્બસઙ્ખારેહિ મુઞ્ચિતુકામો હુત્વા પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાય સઙ્ખારે પરિગ્ગણ્હન્તો અહં મમાતિ ગહેતબ્બં અદિસ્વા ભયઞ્ચ નન્દિઞ્ચ વિપ્પહાય સબ્બસઙ્ખારેસુ ઉદાસીનો હોતિ મજ્ઝત્તો.

તસ્સ એવં જાનતો એવં પસ્સતો તીસુ ભવેસુ ચતૂસુ યોનીસુ પઞ્ચસુ ગતીસુ સત્તસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ નવસુ સત્તાવાસેસુ ચિત્તં પતિલીયતિ પતિકુટતિ પતિવત્તતિ ન સમ્પસારિયતિ, ઉપેક્ખા વા પાટિકુલ્યતા વા સણ્ઠાતિ.

સેય્યથાપિ નામ પદુમપલાસે ઈસકપોણે ઉદકફુસિતાનિ પતિલીયન્તિ પતિકુટન્તિ પતિવત્તન્તિ ન સમ્પસારિયન્તિ, એવમેવ...પે॰... સેય્યથાપિ નામ કુક્કુટપત્તં વા નહારુદદ્દુલં વા અગ્ગિમ્હિ પક્ખિત્તં પતિલીયતિ પતિકુટતિ પતિવત્તતિ ન સમ્પસારિયતિ (અ॰ નિ॰ ૭.૪૯), એવમેવ તસ્સ તીસુ ભવેસુ ચિત્તં...પે॰... ઉપેક્ખા વા પાટિકુલ્યતા વા સણ્ઠાતિ. ઇચ્ચસ્સ **સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં** નામ ઉપ્પન્નં હોતિ.

૭૬૭. તં પનેતં સચે સન્તિપદં નિબ્બાનં સન્તતો પસ્સતિ, સબ્બં સઙ્ખારપ્પવત્તં વિસ્સજ્જેત્વા નિબ્બાનમેવ પક્ખન્દતિ. નો ચે નિબ્બાનં સન્તતો પસ્સતિ, પુનપ્પુનં સઙ્ખારારમ્મણમેવ હુત્વા પવત્તતિ સામુદ્દિકાનં દિસાકાકો વિય. સામુદ્દિકા કિર વાણિજકા નાવં આરોહન્તા દિસાકાકં નામ ગણ્હન્તિ, તે યદા નાવા વાતક્ખિત્તા વિદેસં પક્ખન્દતિ, તીરં ન પઞ્ઞાયતિ, તદા દિસાકાકં વિસ્સજ્જેન્તિ. સો કૂપકયટ્ઠિતો આકાસં લઙ્ઘિત્વા સબ્બા દિસા ચ વિદિસા ચ અનુગન્ત્વા સચે તીરં પસ્સતિ, તદભિમુખોવ ગચ્છતિ. નો ચે પસ્સતિ, પુનપ્પુનં આગન્ત્વા કૂપકયટ્ઠિંયેવ અલ્લીયતિ. એવમેવ સચે સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં સન્તિપદં નિબ્બાનં સન્તતો પસ્સતિ, સબ્બં સઙ્ખારપ્પવત્તં વિસ્સજ્જેત્વા નિબ્બાનમેવ પક્ખન્દતિ. નો ચે પસ્સતિ, પુનપ્પુનં સઙ્ખારારમ્મણમેવ હુત્વા પવત્તતિ.

તદિદં સુપ્પગ્ગે પિટ્ઠં વટ્ટયમાનં વિય. નિબ્બટ્ટિતકપ્પાસં વિહનમાનં વિય નાનપ્પકારતો સઙ્ખારે પરિગ્ગહેત્વા ભયઞ્ચ નન્દિઞ્ચ પહાય સઙ્ખારવિચિનને મજ્ઝત્તં હુત્વા તિવિધાનુપસ્સનાવસેન તિટ્ઠતિ. એવં તિટ્ઠમાનં તિવિધવિમોક્ખમુખભાવં આપજ્જિત્વા સત્તઅરિયપુગ્ગલવિભાગાય પચ્ચયો હોતિ.

૭૬૮. તત્રિદં તિવિધાનુપસ્સનાવસેન પવત્તનતો તિણ્ણં ઇન્દ્રિયાનં આધિપતેય્યવસેન તિવિધવિમોક્ખમુખભાવં આપજ્જતિ નામ. તિસ્સો હિ અનુપસ્સના તીણિ વિમોક્ખમુખાનીતિ વુચ્ચન્તિ. યથાહ –

> ''તીણિ ખો પનિમાનિ વિમોક્ખમુખાનિ લોકનિય્યાનાય સંવત્તન્તિ, સબ્બસઙ્ખારે પરિચ્છેદપરિવટુમતો સમનુપસ્સનતાય, અનિમિત્તાય ચ ધાતુયા ચિત્તસમ્પક્ખન્દનતાય, સબ્બસઙ્ખારેસુ મનોસમુત્તેજનતાય, અપ્પણિહિતાય ચ ધાતુયા ચિત્તસમ્પક્ખન્દનતાય, સબ્બધમ્મે પરતો સમનુપસ્સનતાય, સુઞ્ઞતાય ચ ધાતુયા ચિત્તસમ્પક્ખન્દનતાય, ઇમાનિ તીણિ વિમોક્ખમુખાનિ લોકનિય્યાનાય સંવત્તન્તી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૧૯).

તત્થ **પરિચ્છેદપરિવટુમતો**તિ ઉદયબ્બયવસેન પરિચ્છેદતો ચેવ પરિવટુમતો ચ. અનિચ્ચાનુપસ્સનં હિ ''ઉદયતો પુબ્બે સઙ્ખારા નત્થી''તિ પરિચ્છિન્દિત્વા તેસં ગતિં સમન્નેસમાનં ''વયતો પરં ન ગચ્છન્તિ, એત્થેવ અન્તરધાયન્તી''તિ પરિવટુમતો સમનુપસ્સતિ. **મનોસમુત્તેજનતાયા**તિ ચિત્તસંવેજનતાય . દુક્ખાનુપસ્સનેન હિ સઙ્ખારેસુ ચિત્તં સંવેજેતિ. **પરતો સમનુપસ્સનતાયા**તિ ''નાહં, ન મમા''તિ એવં અનત્તતો સમનુપસ્સનતાય. ઇતિ ઇમાનિ તીણિ પદાનિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીનં વસેન વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. તેનેવ તદનન્તરે પઞ્હવિસ્સજ્જને વુત્તં – ''અનિચ્ચતો મનસિકરોતો ખયતો સઙ્ખારા ઉપટ્ઠહન્તિ. દુક્ખતો મનસિકરોતો ભયતો સઙ્ખારા ઉપટ્ઠહન્તિ. અનત્તતો મનસિકરોતો સુઞ્ઞતો સઙ્ખારા ઉપટ્ઠહન્તી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૧૯).

૭૬૯. કતમે પન તે વિમોક્ખા, યેસં ઇમાનિ અનુપસ્સનાનિ મુખાનીતિ? અનિમિત્તો, અપ્પણિહિતો, સુઞ્ઞતોતિ એતે તયો. વુત્તં હેતં ''અનિચ્ચતો મનસિકરોન્તો અધિમોક્ખબહુલો અનિમિત્તં વિમોક્ખં પટિલભતિ. દુક્ખતો મનસિકરોન્તો પસ્સદ્ધિબહુલો અપ્પણિહિતં વિમોક્ખં પટિલભતિ. અનત્તતો મનસિકરોન્તો વેદબહુલો સુઞ્ઞતવિમોક્ખં પટિલભતી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૩).

એત્થ ચ **અનિમિત્તો વિમોક્ખો**તિ અનિમિત્તાકારેન નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તો અરિયમગ્ગો. સો હિ અનિમિત્તાય ધાતુયા ઉપ્પન્નત્તા **અનિમિત્તો**. કિલેસેહિ ચ વિમુત્તત્તા **વિમોક્ખો**. એતેનેવ નયેન અપ્પણિહિતાકારેન નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તો **અપ્પણિહિતો**. સુઞ્ઞતાકારેન

નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તો **સુઞ્ઞતો**તિ વેદિતબ્બો.

૭૭૦. યં પન અભિધમ્મે ‘‘યસ્મિં સમયે લોકુત્તરં ઝાનં ભાવેતિ નિય્યાનિકં અપચયગામિં દિટ્ઠિગતાનં પહાનાય પઠમાય ભૂમિયા પત્તિયા વિવિચ્ચેવ કામેહિ પઠમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ અપ્પણિહિતં સુઞ્ઞત’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૩૪૩ આદયો) એવં વિમોક્ખદ્વયમેવ વુત્તં, તં નિપ્પરિયાયતો વિપસ્સનાગમનં સન્ધાય. વિપસ્સનાઞાણં હિ કિઞ્ચાપિ **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** –

‘‘અનિચ્ચાનુપસ્સનાઞાણં નિચ્ચતો અભિનિવેસં મુઞ્ચતીતિ સુઞ્ઞતો વિમોક્ખો. દુક્ખાનુપસ્સનાઞાણં સુખતો અભિનિવેસં. અનત્તાનુપસ્સનાઞાણં અત્તતો અભિનિવેસં મુઞ્ચતીતિ સુઞ્ઞતો વિમોક્ખો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૯) એવં અભિનિવેસં મુઞ્ચનવસેન **સુઞ્ઞતો વિમોક્ખો**તિ ચ,

‘‘અનિચ્ચાનુપસ્સનાઞાણં નિચ્ચતો નિમિત્તં મુઞ્ચતીતિ અનિમિત્તો વિમોક્ખો. દુક્ખાનુપસ્સનાઞાણં સુખતો નિમિત્તં, અનત્તાનુપસ્સનાઞાણં અત્તતો નિમિત્તં મુઞ્ચતીતિ અનિમિત્તો વિમોક્ખો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૯) એવં નિમિત્તં મુઞ્ચનવસેન **અનિમિત્તો વિમોક્ખો**તિ ચ,

‘‘અનિચ્ચાનુપસ્સનાઞાણં નિચ્ચતો પણિધિં મુઞ્ચતીતિ અપ્પણિહિતો વિમોક્ખો. દુક્ખાનુપસ્સનાઞાણં સુખતો પણિધિં. અનત્તાનુપસ્સનાઞાણં અત્તતો પણિધિં મુઞ્ચતીતિ અપ્પણિહિતો વિમોક્ખો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૯) એવં પણિધિં મુઞ્ચનવસેન **અપ્પણિહિતો વિમોક્ખો**તિ ચ –

વુત્તં. તથાપિ તં સઙ્ખારનિમિત્તસ્સ અવિજહનતો ન નિપ્પરિયાયેન અનિમિત્તં. નિપ્પરિયાયેન પન સુઞ્ઞતઞ્ચેવ અપ્પણિહિતઞ્ચ. તસ્સ ચ આગમનવસેન અરિયમગ્ગક્ખણે વિમોક્ખો ઉદ્ધટો. તસ્મા અપ્પણિહિતં સુઞ્ઞતન્તિ વિમોક્ખદ્વયમેવ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. અયં તાવેત્થ વિમોક્ખકથા.

૭૭૧. યં પન વુત્તં ‘‘સત્તઅરિયપુગ્ગલવિભાગાય પચ્ચયો હોતી’’તિ, તત્થ સદ્ધાનુસારી, સદ્ધાવિમુત્તો, કાયસક્ખિ, ઉભતોભાગવિમુત્તો, ધમ્માનુસારી, દિટ્ઠિપ્પત્તો, પઞ્ઞાવિમુત્તોતિ ઇમે તાવ સત્ત અરિયપુગ્ગલા, તેસં વિભાગાય ઇદં સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં પચ્ચયો હોતિ.

૭૭૨. યો હિ **અનિચ્ચતો** મનસિકરોન્તો અધિમોક્ખબહુલો **સદ્ધિન્દ્રિયં** પટિલભતિ, સો સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે **સદ્ધાનુસારી** હોતિ. સેસેસુ સત્તસુ ઠાનેસુ **સદ્ધાવિમુત્તો**.

૭૭૩. યો પન **દુક્ખતો** મનસિકરોન્તો પસ્સદ્ધિબહુલો **સમાધિન્દ્રિયં** પટિલભતિ, સો સબ્બત્થ **કાયસક્ખિ** નામ હોતિ. અરૂપજ્ઝાનં પન પત્વા અગ્ગફલપ્પત્તો **ઉભતોભાગવિમુત્તો** નામ હોતિ.

૭૭૪. યો પન **અનત્તતો** મનસિકરોન્તો વેદબહુલો **પઞ્ઞિન્દ્રિયં** પટિલભતિ, સો સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે **ધમ્માનુસારી** હોતિ. છસુ ઠાનેસુ **દિટ્ઠિપ્પત્તો** અગ્ગફલે **પઞ્ઞાવિમુત્તો**તિ.

૭૭૫. વુત્તં હેતં –

‘‘અનિચ્ચતો મનસિકરોતો સદ્ધિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ. સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમત્તત્તા સોતાપત્તિમગ્ગં પટિલભતિ, તેન વુચ્ચતિ સદ્ધાનુસારી’’તિ.

તથા ‘‘અનિચ્ચતો મનસિકરોતો સદ્ધિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ, સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમત્તત્તા સોતાપત્તિફલં સચ્છિકતં હોતિ, તેન વુચ્ચતિ સદ્ધાવિમુત્તો’’તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૧).

૭૭૬. અપરમ્પિ વુત્તં –

‘‘સદ્દહન્તો વિમુત્તોતિ સદ્ધાવિમુત્તો. ફુટ્ઠન્તં સચ્છિકતોતિ કાયસક્ખિ. દિટ્ઠન્તં પત્તોતિ દિટ્ઠિપ્પત્તો. સદ્દહન્તો વિમુચ્ચતીતિ સદ્ધાવિમુત્તો. ઝાનફસ્સં પઠમં ફુસતિ પચ્છા નિરોધં નિબ્બાનં સચ્છિકરોતીતિ કાયસક્ખિ. ‘દુક્ખા સઙ્ખારા, સુખો નિરોધો’તિ ઞાતં હોતિ દિટ્ઠં વિદિતં સચ્છિકતં ફુસિતં પઞ્ઞાયાતિ દિટ્ઠિપ્પત્તો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૧).

૭૭૭. ઇતરેસુ પન ચતૂસુ સદ્ધં અનુસરતિ, સદ્ધાય વા અનુસરતિ ગચ્છતીતિ **સદ્ધાનુસારી**. તથા પઞ્ઞાસઙ્ખાતં ધમ્મં અનુસરતિ, ધમ્મેન વા અનુસરતીતિ **ધમ્માનુસારી**. અરૂપજ્ઝાનેન ચેવ અરિયમગ્ગેન ચાતિ ઉભતોભાગેન વિમુત્તોતિ **ઉભતોભાગવિમુત્તો**. પજાનન્તો વિમુત્તોતિ

પઞ્ઞાવિમુત્તોતિ એવં વચનત્થો વેદિતબ્બોતિ.

સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં.

૭૭૮. તં પનેતં પુરિમેન ઞાણદ્વયેન અત્થતો એકં. તેનાહુ પોરાણા – ‘‘ઇદં સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં એકમેવ તીણિ નામાનિ લભતિ, હેટ્ઠા મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં નામ જાતં, મજ્ઝે પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણં નામ, અન્તે ચ સિખાપ્પત્તં સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં નામ’’.

૭૭૯. પાળિયમ્પિ વુત્તં –

‘‘કથં મુઞ્ચિતુકમ્યતા-પટિસઙ્ખા-સન્તિટ્ઠના પઞ્ઞા સઙ્ખારુપેક્ખાસુ ઞાણં? ઉપ્પાદં મુઞ્ચિતુકમ્યતા-પટિસઙ્ખા-સન્તિટ્ઠના પઞ્ઞા સઙ્ખારુપેક્ખાસુ ઞાણં. પવત્તં…પે॰… નિમિત્તં…પે॰… ઉપાયાસં મુઞ્ચિતુકમ્યતાપટિસઙ્ખા-સન્તિટ્ઠના પઞ્ઞા સઙ્ખારુપેક્ખાસુ ઞાણં. ઉપ્પાદો દુક્ખન્તિ…પે॰… ભયન્તિ…પે॰… સામિસન્તિ…પે॰… ઉપ્પાદો સઙ્ખારાતિ…પે॰… ઉપાયાસો સઙ્ખારાતિ મુઞ્ચિતુકમ્યતા-પટિસઙ્ખા-સન્તિટ્ઠના પઞ્ઞા સઙ્ખારુપેક્ખાસુ ઞાણ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૪).

૭૮૦. તત્થ મુઞ્ચિતુકમ્યતા ચ સા પટિસઙ્ખા ચ સન્તિટ્ઠના ચાતિ **મુઞ્ચિતુકમ્યતા-પટિસઙ્ખા-સન્તિટ્ઠના**. ઇતિ પુબ્બભાગે નિબ્બિદાઞાણેન નિબ્બિન્નસ્સ ઉપ્પાદાદીનિ પરિચ્ચજિતુકામતા **મુઞ્ચિતુકામતા**. મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયકરણત્થં મજ્ઝે પટિસઙ્ખાનં **પટિસઙ્ખા**. મુઞ્ચિત્વા અવસાને અજ્ઝુપેક્ખનં **સન્તિટ્ઠના**. યં સન્ધાય ‘‘ઉપ્પાદો સઙ્ખારા, તે સઙ્ખારે અજ્ઝુપેક્ખતીતિ સઙ્ખારુપેક્ખા’’તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૪) વુત્તં. એવં એકમેવિદં ઞાણં.

૭૮૧. અપિચ ઇમાયપિ પાળિયા ઇદં એકમેવાતિ વેદિતબ્બં. વુત્તં હેતં – ‘‘યા ચ મુઞ્ચિતુકમ્યતા, યા ચ પટિસઙ્ખાનુપસ્સના, યા ચ સઙ્ખારુપેક્ખા, ઇમે ધમ્મા એકત્થા, બ્યઞ્જનમેવ નાન’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭).

૭૮૨. એવં અધિગતસઙ્ખારુપેક્ખસ્સ પન ઇમસ્સ કુલપુત્તસ્સ વિપસ્સના સિખાપ્પત્તા વુટ્ઠાનગામિની હોતિ. સિખાપ્પત્તા વિપસ્સનાતિ વા વુટ્ઠાનગામિનીતિ વા સઙ્ખારુપેક્ખાદિઞાણત્તયસ્સેવ એતં નામં. સા હિ સિખં ઉત્તમભાવં પત્તત્તા **સિખાપ્પત્તા**. વુટ્ઠાનં ગચ્છતીતિ **વુટ્ઠાનગામિની**. વુટ્ઠાનં વુચ્ચતિ બહિદ્ધાનિમિત્તભૂતતો અભિનિવિટ્ઠવત્થુતો ચેવ અજ્ઝત્તપવત્તતો ચ વુટ્ઠહનતો મગ્ગો, તં ગચ્છતીતિ **વુટ્ઠાનગામિની**, મગ્ગેન સદ્ધિં ઘટિયતીતિ અત્થો.

૭૮૩. તત્રાયં અભિનિવેસવુટ્ઠાનાનં આવિભાવત્થાય માતિકા – અજ્ઝત્તં અભિનિવિસિત્વા અજ્ઝત્તા વુટ્ઠાતિ, અજ્ઝત્તં અભિનિવિસિત્વા બહિદ્ધા વુટ્ઠાતિ , બહિદ્ધા અભિનિવિસિત્વા બહિદ્ધા વુટ્ઠાતિ, બહિદ્ધા અભિનિવિસિત્વા અજ્ઝત્તા વુટ્ઠાતિ, રૂપે અભિનિવિસિત્વા રૂપા વુટ્ઠાતિ, રૂપે અભિનિવિસિત્વા અરૂપા વુટ્ઠાતિ, અરૂપે અભિનિવિસિત્વા અરૂપા વુટ્ઠાતિ, અરૂપે અભિનિવિસિત્વા રૂપા વુટ્ઠાતિ, એકપ્પહારેન પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ વુટ્ઠાતિ, અનિચ્ચતો અભિનિવિસિત્વા અનિચ્ચતો વુટ્ઠાતિ, અનિચ્ચતો અભિનિવિસિત્વા દુક્ખતો, અનત્તતો વુટ્ઠાતિ, દુક્ખતો અભિનિવિસિત્વા દુક્ખતો, અનિચ્ચતો, અનત્તતો વુટ્ઠાતિ, અનત્તતો અભિનિવિસિત્વા અનત્તતો, અનિચ્ચતો, દુક્ખતો વુટ્ઠાતિ.

૭૮૪. કથં? ઇધેકચ્ચો આદિતોવ અજ્ઝત્તસઙ્ખારેસુ અભિનિવિસતિ, અભિનિવિસિત્વા તે પસ્સતિ. યસ્મા પન ન સુદ્ધઅજ્ઝત્તદસ્સનમત્તેનેવ મગ્ગવુટ્ઠાનં હોતિ, બહિદ્ધાપિ દટ્ઠબ્બમેવ, તસ્મા પરસ્સ ખન્ધેપિ અનુપાદિણ્ણસઙ્ખારેપિ અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ પસ્સતિ. સો કાલેન અજ્ઝત્તં સમ્મસતિ, કાલેન બહિદ્ધા. તસ્સેવં સમ્મસતો અજ્ઝત્તં સમ્મસનકાલે વિપસ્સના મગ્ગેન સદ્ધિં ઘટિયતિ. અયં **અજ્ઝત્તં અભિનિવિસિત્વા અજ્ઝત્તા વુટ્ઠાતિ** નામ.

સચે પનસ્સ બહિદ્ધા સમ્મસનકાલે વિપસ્સના મગ્ગેન સદ્ધિં ઘટિયતિ, અયં **અજ્ઝત્તં અભિનિવિસિત્વા બહિદ્ધા વુટ્ઠાતિ** નામ. એસ નયો બહિદ્ધા અભિનિવિસિત્વા બહિદ્ધા ચ અજ્ઝત્તા ચ વુટ્ઠાનેપિ.

૭૮૫. અપરો આદિતોવ રૂપે અભિનિવિસતિ, અભિનિવિસિત્વા ભૂતરૂપઞ્ચ ઉપાદારૂપઞ્ચ રાસિં કત્વા પસ્સતિ. યસ્મા પન ન સુદ્ધરૂપદસ્સનમત્તેનેવ વુટ્ઠાનં હોતિ, અરૂપમ્પિ દટ્ઠબ્બમેવ. તસ્મા તં રૂપં આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પન્નં વેદનં સઞ્ઞં સઙ્ખારે વિઞ્ઞાણઞ્ચ ‘‘ઇદં અરૂપ’’ન્તિ અરૂપં પસ્સતિ. સો કાલેન રૂપં સમ્મસતિ, કાલેન અરૂપં . તસ્સેવં સમ્મસતો રૂપસમ્મસનકાલે વિપસ્સના મગ્ગેન સદ્ધિં ઘટિયતિ, અયં **રૂપે અભિનિવિસિત્વા રૂપા વુટ્ઠાતિ** નામ.

સચે પનસ્સ અરૂપસમ્મસનકાલે વિપસ્સના મગ્ગેન સદ્ધિં ઘટિયતિ, અયં **અરૂપે અભિનિવિસિત્વા અરૂપા વુટ્ઠાતિ** નામ. એસ નયો અરૂપે અભિનિવિસિત્વા અરૂપા ચ રૂપા ચ વુટ્ઠાનેપિ.

૭૮૬. ‘‘યંકિઞ્ચિ સમુદયધમ્મં, સબ્બં તં નિરોધધમ્મ’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૯૮) એવં અભિનિવિસિત્વા એવમેવ વુટ્ઠાનકાલે પન **એકપ્પહારેન પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ વુટ્ઠાતિ** નામ.

૭૮૭. એકો આદિતોવ અનિચ્ચતો સઙ્ખારે સમ્મસતિ. યસ્મા પન ન અનિચ્ચતો સમ્મસનમત્તેનેવ વુટ્ઠાનં હોતિ, દુક્ખતોપિ અનત્તતોપિ સમ્મસિતબ્બમેવ, તસ્મા દુક્ખતોપિ અનત્તતોપિ સમ્મસતિ. તસ્સેવં પટિપન્નસ્સ અનિચ્ચતો સમ્મસનકાલે વુટ્ઠાનં હોતિ, અયં **અનિચ્ચતો અભિનિવિસિત્વા અનિચ્ચતો વુટ્ઠાતિ** નામ.

સચે પનસ્સ દુક્ખતો અનત્તતો સમ્મસનકાલે વુટ્ઠાનં હોતિ, અયં **અનિચ્ચતો અભિનિવિસિત્વા દુક્ખતો, અનત્તતો વુટ્ઠાતિ** નામ. એસ નયો દુક્ખતો અનત્તતો અભિનિવિસિત્વા સેસવુટ્ઠાનેસુપિ.

૭૮૮. એત્થ ચ યોપિ અનિચ્ચતો અભિનિવિટ્ઠો, યોપિ દુક્ખતો, યોપિ અનત્તતો, વુટ્ઠાનકાલે ચ અનિચ્ચતો વુટ્ઠાનં હોતિ. તયોપિ જના અધિમોક્ખબહુલા હોન્તિ, સદ્ધિન્દ્રિયં પટિલભન્તિ, અનિમિત્તવિમોક્ખેન વિમુચ્ચન્તિ, પઠમમગ્ગક્ખણે સદ્ધાનુસારિનો હોન્તિ, સત્તસુ ઠાનેસુ સદ્ધાવિમુત્તા. સચે પન દુક્ખતો વુટ્ઠાનં હોતિ, તયોપિ જના પસ્સદ્ધિબહુલા હોન્તિ, સમાધિન્દ્રિયં પટિલભન્તિ, અપ્પણિહિતવિમોક્ખેન વિમુચ્ચન્તિ, સબ્બત્થ કાયસક્ખિનો હોન્તિ. યસ્સ પનેત્થ અરૂપજ્ઝાનં પાદકં, સો અગ્ગફલે ઉભતોભાગવિમુત્તો હોતિ. અથ નેસં અનત્તતો વુટ્ઠાનં હોતિ, તયોપિ જના વેદબહુલા હોન્તિ, પઞ્ઞિન્દ્રિયં પટિલભન્તિ, સુઞ્ઞતવિમોક્ખેન વિમુચ્ચન્તિ, પઠમમગ્ગક્ખણે ધમ્માનુસારિનો હોન્તિ, છસુ ઠાનેસુ દિટ્ઠિપ્પત્તા અગ્ગફલે પઞ્ઞાવિમુત્તાતિ.

૭૮૯. ઇદાનિ સદ્ધિં પુરિમપચ્છિમઞાણેહિ ઇમિસ્સા વુટ્ઠાનગામિનિયા વિપસ્સનાય આવિભાવત્થં દ્વાદસ ઉપમા વેદિતબ્બા. તાસં ઇદં ઉદ્દાનં –

‘‘વગ્ગુલી કણ્હસપ્પો ચ, ઘરં ગો યક્ખિ દારકો;
ખુદ્દં પિપાસં સીતુણ્હં, અન્ધકારં વિસેન ચા’’તિ.

ઇમા ચ ઉપમા ભયતુપટ્ઠાનતો પભુતિ યત્થ કત્થચિ ઞાણે ઠત્વા આહરિતું વટ્ટેય્યું. ઇમસ્મિં પન ઠાને આહરિયમાનાસુ ભયતુપટ્ઠાનતો યાવ ફલઞાણં સબ્બં પાકટં હોતિ, તસ્મા ઇધેવ આહરિતબ્બાતિ વુત્તા.

૭૯૦. **વગ્ગુલી**તિ એકા કિર વગ્ગુલી ‘‘એત્થ પુપ્ફં વા ફલં વા લભિસ્સામી’’તિ પઞ્ચસાખે મધુકરુક્ખે નિલીયિત્વા એકં સાખં પરામસિત્વા ન તત્થ કિઞ્ચિ પુપ્ફં ફલં વા ગય્હુપગં અદ્દસ. યથા ચ એકં, એવં દુતિયં, તતિયં, ચતુત્થં. પઞ્ચમમ્પિ સાખં પરામસિત્વા નાદ્દસ. સા ‘‘અફલો વતાયં રુક્ખો, નત્થેત્થ કિઞ્ચિ ગય્હુપગ’’ન્તિ તસ્મિં રુક્ખે આલયં વિસ્સજ્જેત્વા ઉજુકાય સાખાય આરુય્હ વિટપન્તરેન સીસં નીહરિત્વા ઉદ્ધં ઉલ્લોકેત્વા આકાસે ઉપ્પતિત્વા અઞ્ઞસ્મિં ફલરુક્ખે નિલીયતિ.

તત્થ વગ્ગુલિ વિય યોગાવચરો દટ્ઠબ્બો, પઞ્ચસાખો મધુકરુક્ખો વિય પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા, તત્થ વગ્ગુલિયા નિલીયનં વિય યોગિનો ખન્ધપઞ્ચકે અભિનિવેસો, તસ્સા એકેકં સાખં પરામસિત્વા કિઞ્ચિ ગય્હુપગં અદિસ્વા અવસેસસાખાપરામસનં વિય યોગિનો રૂપક્ખન્ધં સમ્મસિત્વા તત્થ કિઞ્ચિ ગય્હુપગં અદિસ્વા અવસેસક્ખન્ધસમ્મસનં, તસ્સા ‘‘અફલો વતાયં રુક્ખો’’તિ રુક્ખે આલયવિસ્સજ્જનં વિય યોગિનો પઞ્ચસુપિ ખન્ધેસુ અનિચ્ચલક્ખણાદિદસ્સનવસેન નિબ્બિન્નસ્સ મુઞ્ચિતુકમ્યતાદિઞાણત્તયં, તસ્સા ઉજુકાય સાખાય ઉપરિ આરોહનં વિય યોગિનો અનુલોમં, સીસં નીહરિત્વા ઉદ્ધં ઉલ્લોકનં વિય ગોત્રભુઞાણં, આકાસે ઉપ્પતનં વિય મગ્ગઞાણં, અઞ્ઞસ્મિં ફલરુક્ખે નિલીયનં વિય ફલઞાણં.

૭૯૧. **કણ્હસપ્પુપમા** પટિસઙ્ખાઞાણે વુત્તાવ. ઉપમાસંસન્દને પનેત્થ સપ્પવિસ્સજ્જનં વિય ગોત્રભુઞાણં, મુઞ્ચિત્વા આગતમગ્ગં ઓલોકેન્તસ્સ ઠાનં વિય મગ્ગઞાણં, ગન્ત્વા અભયટ્ઠાને ઠાનં વિય ફલઞાણન્તિ અયં વિસેસો.

૭૯૨. **ઘર**ન્તિ ઘરસામિકે કિર સાયં ભુઞ્જિત્વા સયનં આરુય્હ નિદ્દં ઓક્કન્તે ઘરં આદિત્તં, સો પબુજ્ઝિત્વા અગ્ગિં દિસ્વા ‘‘ભીતો સાધુ વતસ્સ સચે અડય્હમાનો નિક્ખમેય્ય’’ન્તિ ઓલોકયમાનો મગ્ગં દિસ્વા નિક્ખમિત્વા વેગેન ખેમટ્ઠાનં ગન્ત્વા ઠિતો. તત્થ ઘરસામિકસ્સ ભુઞ્જિત્વા સયનં આરુય્હ નિદ્દોક્કમનં વિય બાલપુથુજ્જનસ્સ ખન્ધપઞ્ચકે ‘‘અહં મમા’’તિ ગહણં. પબુજ્ઝિત્વા અગ્ગિં દિસ્વા ભીતકાલો વિય સમ્માપટિપદં પટિપજ્જિત્વા લક્ખણં દિસ્વા ભયતુપટ્ઠાનઞાણં, નિક્ખમનમગ્ગં ઓલોકનં વિય મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં , મગ્ગદસ્સનં વિય અનુલોમં, નિક્ખમનં વિય ગોત્રભુઞાણં, વેગેન ગમનં વિય મગ્ગઞાણં, ખેમટ્ઠાને ઠાનં વિય ફલઞાણં.

૭૯૩. **ગો**તિ એકસ્સ કિર કસ્સકસ્સ રત્તિભાગે નિદ્દં ઓક્કન્તસ્સ વજં ભિન્દિત્વા ગોણા પલાતા, સો પચ્ચૂસસમયે તત્થ ગન્ત્વા ઓલોકેન્તો તેસં પલાતભાવં ઞત્વા અનુપદં ગન્ત્વા રઞ્ઞો ગોણે અદ્દસ. તે ‘‘મય્હં ગોણા’’તિ સલ્લક્ખેત્વા આહરન્તો પભાતકાલે ‘‘ન ઇમે મય્હં ગોણા, રઞ્ઞો ગોણા’’તિ સઞ્જાનિત્વા ‘‘યાવ મં ‘ચોરો અય’ન્તિ ગહેત્વા રાજપુરિસા ન અનયબ્યસનં પાપેન્તિ, તાવદેવ પલાયિસ્સામી’’તિ ભીતો ગોણે પહાય વેગેન પલાયિત્વા નિબ્ભયટ્ઠાને અટ્ઠાસિ. તત્થ ‘‘મય્હં ગોણા’’તિ રાજગોણાનં ગહણં વિય બાલપુથુજ્જનસ્સ ‘‘અહં મમા’’તિ ખન્ધાનં ગહણં,

પભાતે ‘‘રાજગોણા’’તિ સઞ્ઞાનનં વિય યોગિનો તિલક્ખણવસેન ખન્ધાનં ‘‘અનિચ્ચા દુક્ખા અનત્તા’’તિ સઞ્ઞાનનં, ભીતકાલો વિય ભયતુપટ્ઠાનઞાણં, વિસ્સજ્જિત્વા ગન્તુકામતા વિય મુઞ્ચિતુકમ્યતા, વિસ્સજ્જનં વિય ગોત્રભુ, પલાયનં વિય મગ્ગો, પલાયિત્વા અભયદેસે ઠાનં વિય ફલં.

૭૯૪. **યક્ખી**તિ એકો કિર પુરિસો યક્ખિનિયા સદ્ધિં સંવાસં કપ્પેસિ, સા રત્તિભાગે ‘‘સુત્તો અય’’ન્તિ મન્ત્વા આમકસુસાનં ગન્ત્વા મનુસ્સમંસં ખાદતિ. સો ‘‘કુહિં એસા ગચ્છતી’’તિ અનુબન્ધિત્વા મનુસ્સમંસં ખાદમાનં દિસ્વા તસ્સા અમનુસ્સિભાવં ઞત્વા ‘‘યાવ મં ન ખાદતિ, તાવ પલાયિસ્સામી’’તિ ભીતો વેગેન પલાયિત્વા ખેમટ્ઠાને અટ્ઠાસિ. તત્થ યક્ખિનિયા સદ્ધિં સંવાસો વિય ખન્ધાનં ‘‘અહં મમા’’તિ ગહણં, સુસાને મનુસ્સમંસં ખાદમાનં દિસ્વા ‘‘યક્ખિની અય’’ન્તિ જાનનં વિય ખન્ધાનં તિલક્ખણં દિસ્વા અનિચ્ચાદિભાવજાનનં, ભીતકાલો વિય ભયતુપટ્ઠાનં, પલાયિતુકામતા વિય મુઞ્ચિતુકમ્યતા, સુસાનવિજહનં વિય ગોત્રભુ, વેગેન પલાયનં વિય મગ્ગો, અભયદેસે ઠાનં વિય ફલં.

૭૯૫. **દારકો**તિ એકા કિર પુત્તગિદ્ધિની ઇત્થી, સા ઉપરિપાસાદે નિસિન્નાવ અન્તરવીથિયં દારકસદ્દં સુત્વા ‘‘પુત્તો નુ ખો મે કેનચિ વિહેઠિયતી’’તિ વેગસા ગન્ત્વા ‘‘અત્તનો પુત્તો’’તિ સઞ્ઞાય પરપુત્તં અગ્ગહેસિ. સા ‘‘પરપુત્તો અય’’ન્તિ સઞ્જાનિત્વા ઓત્તપ્પમાના ઇતો ચિતો ચ ઓલોકેત્વા ‘‘મા હેવ મં કોચિ ‘દારકચોરી અય’ન્તિ વદેય્યા’’તિ દારકં તત્થેવ ઓરોપેત્વા પુન વેગસા પાસાદં આરુય્હ નિસીદિ. તત્થ અત્તનો પુત્તસઞ્ઞાય પરપુત્તસ્સ ગહણં વિય ‘‘અહં મમા’’તિ પઞ્ચક્ખન્ધગહણં, ‘‘પરપુત્તો અય’’ન્તિ સઞ્જાનનં વિય તિલક્ખણવસેન ‘‘નાહં, ન મમા’’તિ સઞ્જાનનં, ઓત્તપ્પનં વિય ભયતુપટ્ઠાનં, ઇતો ચિતો ચ ઓલોકનં વિય મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં, તત્થેવ દારકસ્સ ઓરોપનં વિય અનુલોમં, ઓરોપેત્વા અન્તરવીથિયં ઠિતકાલો વિય ગોત્રભુ, પાસાદારૂહનં વિય મગ્ગો, આરુય્હ નિસીદનં વિય ફલં.

૭૯૬. **ખુદં પિપાસં સીતુણ્હં, અન્ધકારં વિસેન ચા**તિ ઇમા પન છ ઉપમા વુટ્ઠાનગામિનિયા વિપસ્સનાય ઠિતસ્સ લોકુત્તરધમ્માભિમુખનિન્નપોણપબ્ભારભાવદસ્સનત્થં વુત્તા. યથા હિ ખુદાય અભિભૂતો સુજિઘચ્છિતો પુરિસો સાદુરસં ભોજનં પત્થેતિ, એવમેવાયં સંસારવટ્ટજિઘચ્છાય ફુટ્ઠો યોગાવચરો અમતરસં કાયગતાસતિભોજનં પત્થેતિ.

યથા ચ પિપાસિતો પુરિસો પરિસુસ્સમાનકણ્ઠમુખો અનેકઙ્ગસમ્ભારં પાનકં પત્થેતિ, એવમેવાયં સંસારવટ્ટપિપાસાય ફુટ્ઠો યોગાવચરો અરિયં અટ્ઠઙ્ગિકમગ્ગપાનકં પત્થેતિ.

યથા પન સીતસમ્ફુટ્ઠો પુરિસો ઉણ્હં પત્થેતિ, એવમેવાયં સંસારવટ્ટે તણ્હાસિનેહસીતેન ફુટ્ઠો યોગાવચરો કિલેસસન્તાપકં મગ્ગતેજં પત્થેતિ.

યથા ચ ઉણ્હસમ્ફુટ્ઠો પુરિસો સીતં પત્થેતિ, એવમેવાયં સંસારવટ્ટે એકાદસગ્ગિસન્તાપસન્તત્તો યોગાવચરો એકાદસગ્ગિવૂપસમં નિબ્બાનં પત્થેતિ.

યથા પન અન્ધકારપરેતો પુરિસો આલોકં પત્થેતિ, એવમેવાયં અવિજ્જન્ધકારેન ઓનદ્ધપરિયોનદ્ધો યોગાવચરો ઞાણાલોકં મગ્ગભાવનં પત્થેતિ.

યથા ચ વિસસમ્ફુટ્ઠો પુરિસો વિસઘાતનં ભેસજ્જં પત્થેતિ, એવમેવાયં કિલેસવિસસમ્ફુટ્ઠો યોગાવચરો કિલેસવિસનિમ્મથનં અમતોસધં નિબ્બાનં પત્થેતિ. તેન વુત્તં – ‘‘તસ્સેવં જાનતો એવં પસ્સતો તીસુ ભવેસુ…પે॰… નવસુ સત્તાવાસેસુ ચિત્તં પતિલીયતિ પતિકુટતિ પતિવત્તતિ ન સમ્પસારિયતિ. ઉપેક્ખા વા પાટિકુલ્યતા વા સણ્ઠાતિ. સેય્યથાપિ નામ પદુમપલાસે ઈસકપોણે’’તિ સબ્બં પુબ્બે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

૭૯૭. એત્તાવતા ચ પનેસ પતિલીનચરો નામ હોતિ, યં સન્ધાય વુત્તં –

‘‘પતિલીનચરસ્સ ભિક્ખુનો,
ભજમાનસ્સ વિવિત્તમાસનં;
સામગ્ગિયમાહુ તસ્સ તં,
યો અત્તાનં ભવને ન દસ્સયે’’તિ. (સુ॰ નિ॰ ૮૧૬; મહાનિ॰ ૪૫);

એવમિદં સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં યોગિનો પતિલીનચરભાવં નિયમેત્વા ઉત્તરિ અરિયમગ્ગસ્સાપિ બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગઝાનઙ્ગપટિપદાવિમોક્ખવિસેસં નિયમેતિ. કેચિ હિ થેરા બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગઝાનઙ્ગાનં વિસેસં પાદકજ્ઝાનં નિયમેતીતિ વદન્તિ. કેચિ વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા ખન્ધા નિયમેન્તીતિ વદન્તિ. કેચિ પુગ્ગલજ્ઝાસયો નિયમેતીતિ વદન્તિ. તેસમ્પિ વાદેસુ અયં પુબ્બભાગવુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાવ નિયમેતીતિ વેદિતબ્બા.

૭૯૮. તત્રાયં અનુપુબ્બિકથા – વિપસ્સનાનિયમેન હિ સુક્ખવિપસ્સકસ્સ ઉપ્પન્નમગ્ગોપિ, સમાપત્તિલાભિનો ઝાનં પાદકં અકત્વા ઉપ્પન્નમગ્ગોપિ, પઠમજ્ઝાનં પાદકં કત્વા પકિણ્ણકસઙ્ખારે સમ્મસિત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગોપિ પઠમજ્ઝાનિકાવ હોન્તિ. સબ્બેસુ સત્ત બોજ્ઝઙ્ગાનિ અટ્ઠ

મગ્ગઙ્ગાનિ પઞ્ચ ઝાનઙ્ગાનિ હોન્તિ. તેસં હિ પુબ્બભાગવિપસ્સના સોમનસ્સસહગતાપિ ઉપેક્ખાસહગતાપિ હુત્વા વુટ્ઠાનકાલે સઙ્ખારુપેક્ખાભાવં પત્વા સોમનસ્સસહગતા હોતિ. પઞ્ચકનયે દુતિયતતિયચતુત્થજ્ઝાનાનિ પાદકાનિ કત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગેસુ યથાક્કમેનેવ ઝાનં ચતુરઙ્ગિકં તિવઙ્ગિકં દુવઙ્ગિકઞ્ચ હોતિ. સબ્બેસુ પન સત્ત મગ્ગઙ્ગાનિ હોન્તિ. ચતુત્થે છ બોજ્ઝઙ્ગાનિ. અયં વિસેસો પાદકજ્ઝાનનિયમેન ચેવ વિપસ્સનાનિયમેન ચ હોતિ. તેસમ્પિ હિ પુબ્બભાગવિપસ્સના સોમનસ્સસહગતાપિ ઉપેક્ખાસહગતાપિ હોતિ. વુટ્ઠાનગામિની સોમનસ્સસહગતાવ. પઞ્ચમજ્ઝાનં પાદકં કત્વા નિબ્બત્તિતમગ્ગે પન ઉપેક્ખાચિત્તેકગ્ગતાવસેન દ્વે ઝાનઙ્ગાનિ બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગાનિ છ સત્ત ચેવ. અયમ્પિ વિસેસો ઉભયનિયમવસેન હોતિ. ઇમસ્મિં હિ નયે પુબ્બભાગવિપસ્સના સોમનસ્સસહગતા વા ઉપેક્ખાસહગતા વા હોતિ. વુટ્ઠાનગામિની ઉપેક્ખાસહગતાવ. અરૂપજ્ઝાનાનિ પાદકં કત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગેપિ એસેવ નયો. એવં પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય યેકેચિ સઙ્ખારે સમ્મસિત્વા નિબ્બત્તિતમગ્ગસ્સ આસન્નપદેસે વુટ્ઠિતસમાપત્તિ અત્તનો સદિસભાવં કરોતિ ભૂમિવણ્ણો વિય ગોધાવણ્ણસ્સ.

૭૯૯. દુતિયત્થેરવાદે પન યતો યતો સમાપત્તિતો વુટ્ઠાય યે યે સમાપત્તિધમ્મે સમ્મસિત્વા મગ્ગો નિબ્બત્તિતો હોતિ, તંતંસમાપત્તિસદિસોવ હોતિ. તત્રાપિ ચ વિપસ્સનાનિયમો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

૮૦૦. તતિયત્થેરવાદે અત્તનો અત્તનો અજ્ઝાસયાનુરૂપેન યં યં ઝાનં પાદકં કત્વા યે યે ઝાનધમ્મે સમ્મસિત્વા મગ્ગો નિબ્બત્તિતો, તંતંઝાનસદિસોવ હોતિ. પાદકજ્ઝાનં પન સમ્મસિતજ્ઝાનં વા વિના અજ્ઝાસયમત્તેનેવ તં ન ઇજ્ઝતિ. સ્વાયમત્થો નન્દકોવાદસુત્તેન (મ॰ નિ॰ ૩.૩૯૮ આદયો) દીપેતબ્બો. એત્થાપિ ચ વિપસ્સનાનિયમો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. એવં તાવ સઙ્ખારુપેક્ખા બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગઝાનઙ્ગાનિ નિયમેતીતિ વેદિતબ્બા.

૮૦૧. સચે પનાયં આદિતો કિલેસે વિક્ખમ્ભયમાના દુક્ખેન સપ્પયોગેન સસઙ્ખારેન વિક્ખમ્ભેતું અસક્ખિ, દુક્ખાપટિપદા નામ હોતિ. વિપરિયાયેન સુખાપટિપદા. કિલેસે પન વિક્ખમ્ભેત્વા વિપસ્સનાપરિવાસં મગ્ગપાતુભાવં સણિકં કુરુમાના દન્ધાભિઞ્ઞા નામ હોતિ. વિપરિયાયેન ખિપ્પાભિઞ્ઞા. ઇતિ અયં સઙ્ખારુપેક્ખા આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો અત્તનો મગ્ગસ્સ નામં દેતિ. તેન મગ્ગો ચત્તારિ નામાનિ લભતિ.

સા પનાયં પટિપદા કસ્સચિ ભિક્ખુનો નાના હોતિ, કસ્સચિ ચતૂસુપિ મગ્ગેસુ એકાવ. બુદ્ધાનં પન ચત્તારોપિ મગ્ગા સુખાપટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞાવ અહેસું. તથા ધમ્મસેનાપતિસ્સ. મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ પન પઠમમગ્ગો સુખાપટિપદો ખિપ્પાભિઞ્ઞો અહોસિ. ઉપરિ તયો દુક્ખાપટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા. યથા ચ પટિપદા, એવં અધિપતયોપિ કસ્સચિ ભિક્ખુનો ચતૂસુ મગ્ગેસુ નાના હોન્તિ. કસ્સચિ ચતૂસુપિ એકાવ. એવં સઙ્ખારુપેક્ખા પટિપદાવિસેસં નિયમેતિ. યથા પન વિમોક્ખવિસેસં નિયમેતિ, તં પુબ્બે વુત્તમેવ.

૮૦૨. અપિચ મગ્ગો નામ પઞ્ચહિ કારણેહિ નામં લભતિ સરસેન વા પચ્ચનીકેન વા સગુણેન વા આરમ્મણેન વા આગમનેન વા. સચે હિ સઙ્ખારુપેક્ખા અનિચ્ચતો સઙ્ખારે સમ્મસિત્વા વુટ્ઠાતિ, અનિમિત્તવિમોક્ખેન વિમુચ્ચતિ. સચે દુક્ખતો સમ્મસિત્વા વુટ્ઠાતિ, અપ્પણિહિતવિમોક્ખેન વિમુચ્ચતિ. સચે અનત્તતો સમ્મસિત્વા વુટ્ઠાતિ, સુઞ્ઞતવિમોક્ખેન વિમુચ્ચતિ. ઇદં **સરસતો** નામં નામ.

યસ્મા પનેસ અનિચ્ચાનુપસ્સનાય સઙ્ખારાનં ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા નિચ્ચનિમિત્તધુવનિમિત્તસસ્સતનિમિત્તાનિ પજહન્તો આગતો, તસ્મા અનિમિત્તો. દુક્ખાનુપસ્સનાય પન સુખસઞ્ઞં પહાય પણિધિં પત્થનં સુક્ખાપેત્વા આગતત્તા અપ્પણિહિતો. અનત્તાનુપસ્સનાય અત્તસત્તપુગ્ગલસઞ્ઞં પહાય સઙ્ખારાનં સુઞ્ઞતો દિટ્ઠત્તા સુઞ્ઞતોતિ ઇદં **પચ્ચનીકતો** નામં નામ.

રાગાદીહિ પનેસ સુઞ્ઞત્તા સુઞ્ઞતો, રૂપનિમિત્તાદીનં રાગનિમિત્તાદીનઞ્ઞેવ વા અભાવેન અનિમિત્તો, રાગપણિધિઆદીનં અભાવતો અપ્પણિહિતોતિ ઇદમસ્સ **સગુણતો** નામં.

સ્વાયં સુઞ્ઞં અનિમિત્તં અપ્પણિહિતઞ્ચ નિબ્બાનં આરમ્મણં કરોતીતિપિ સુઞ્ઞતો અનિમિત્તો અપ્પણિહિતોતિ વુચ્ચતિ. ઇદમસ્સ **આરમ્મણતો** નામં.

૮૦૩. આગમનં પન દુવિધં વિપસ્સનાગમનં મગ્ગાગમનઞ્ચ. તત્થ મગ્ગે વિપસ્સનાગમનં લભતિ, ફલે મગ્ગાગમનં. અનત્તાનુપસ્સના હિ સુઞ્ઞતા નામ, સુઞ્ઞતવિપસ્સનાય મગ્ગો સુઞ્ઞતો, અનિચ્ચાનુપસ્સના અનિમિત્તા નામ , અનિમિત્તવિપસ્સનાય મગ્ગો અનિમિત્તો. ઇદં પન નામં ન અભિધમ્મપરિયાયેન લબ્ભતિ, સુત્તન્તપરિયાયેન લબ્ભતિ. તત્ર હિ ગોત્રભુઞાણં અનિમિત્તં નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા અનિમિત્તનામકં હુત્વા સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા મગ્ગસ્સ નામં દેતીતિ વદન્તિ. તેન મગ્ગો અનિમિત્તોતિ વુત્તો. મગ્ગાગમનેન પન ફલં અનિમિત્તન્તિ યુજ્જતિયેવ. દુક્ખાનુપસ્સના સઙ્ખારેસુ પણિધિં સુક્ખાપેત્વા આગતત્તા અપ્પણિહિતા નામ, અપ્પણિહિતવિપસ્સનાય મગ્ગો અપ્પણિહિતો, અપ્પણિહિતમગ્ગસ્સ ફલં અપ્પણિહિતં. એવં વિપસ્સના અત્તનો નામં મગ્ગસ્સ દેતિ, મગ્ગો ફલસ્સાતિ ઇદં **આગમનતો** નામં. એવમયં સઙ્ખારુપેક્ખા વિમોક્ખવિસેસં નિયમેતીતિ.

સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં નિટ્ઠિતં.

અનુલોમઞાણકથા

૮૦૪. તસ્સ તં સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં આસેવન્તસ્સ ભાવેન્તસ્સ બહુલીકરોન્તસ્સ અધિમોક્ખસદ્ધા બલવતરા નિબ્બત્તતિ, વીરિયં સુપગ્ગહિતં હોતિ, સતિ સૂપટ્ઠિતા, ચિત્તં સુસમાહિતં, તિક્ખતરા સઙ્ખારુપેક્ખા ઉપ્પજ્જતિ. તસ્સ ''દાનિ મગ્ગો ઉપ્પજ્જિસ્સતી''તિ સઙ્ખારુપેક્ખા સઙ્ખારે અનિચ્ચાતિ વા દુક્ખાતિ વા અનત્તાતિ વા સમ્મસિત્વા ભવઙ્ગં ઓતરતિ. ભવઙ્ગાનન્તરં સઙ્ખારુપેક્ખાય કતનયેનેવ સઙ્ખારે અનિચ્ચાતિ વા દુક્ખાતિ વા અનત્તાતિ વા આરમ્મણં કુરુમાનં ઉપ્પજ્જતિ મનોદ્વારાવજ્જનં. તતો ભવઙ્ગં આવટ્ટેત્વા ઉપ્પન્નસ્સ તસ્સ કિરિયચિત્તસ્સાનન્તરં અવીચિકં ચિત્તસન્તતિં અનુપ્પબન્ધમાનં તથેવ સઙ્ખારે આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જતિ પઠમં જવનચિત્તં, યં **પરિકમ્મ**ન્તિ વુચ્ચતિ. તદનન્તરં તથેવ સઙ્ખારે આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જતિ દુતિયં જવનચિત્તં, યં **ઉપચાર**ન્તિ વુચ્ચતિ. તદનન્તરમ્પિ તથેવ સઙ્ખારે આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જતિ તતિયં જવનચિત્તં, યં **અનુલોમ**ન્તિ વુચ્ચતિ. ઇદં નેસં પાટિયેક્કં નામં.

અવિસેસેન પન તિવિધમ્પેતં આસેવનન્તિપિ પરિકમ્મન્તિપિ ઉપચારન્તિપિ અનુલોમન્તિપિ વત્તું વટ્ટતિ. કિસ્સાનુલોમં? પુરિમભાગપચ્છિમભાગાનં. તઞ્હિ પુરિમાનં અટ્ઠન્નં વિપસ્સનાઞાણાનં તથકિચ્ચતાય ચ અનુલોમેતિ, ઉપરિ ચ સત્તતિંસાય બોધિપક્ખિયધમ્માનં. તઞ્હિ અનિચ્ચલક્ખણાદિવસેન સઙ્ખારે આરબ્ભ પવત્તત્તા, ''ઉદયબ્બયવન્તાનંયેવ વત ધમ્માનં ઉદયબ્બયઞાણં ઉપ્પાદવયે અદ્દસા''તિ ચ, ''ભઙ્ગવન્તાનંયેવ વત ભઙ્ગાનુપસ્સનં ભઙ્ગં અદ્દસા''તિ ચ, ''સભયંયેવ વત ભયતુપટ્ઠાનસ્સ ભયતો ઉપટ્ઠિત''ન્તિ ચ, ''સાદીનવેયેવ વત આદીનવાનુપસ્સનં આદીનવં અદ્દસા''તિ ચ, ''નિબ્બિન્દિતબ્બેયેવ વત નિબ્બિદાઞાણં નિબ્બિન્ન''ન્તિ ચ, ''મુઞ્ચિતબ્બમ્હિયેવ વત મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં મુઞ્ચિતુકામં જાત''ન્તિ ચ, ''પટિસઙ્ખાતબ્બંયેવ વત પટિસઙ્ખાઞાણેન પટિસઙ્ખાત''ન્તિ ચ, ''ઉપેક્ખિતબ્બંયેવ વત સઙ્ખારુપેક્ખાય ઉપેક્ખિત''ન્તિ ચ અત્થતો વદમાનં વિય ઇમેસઞ્ચ અટ્ઠન્નં ઞાણાનં તથકિચ્ચતાય અનુલોમેતિ, ઉપરિ ચ સત્તતિંસાય બોધિપક્ખિયધમ્માનં તાય પટિપત્તિયા પત્તબ્બત્તા.

યથા હિ ધમ્મિકો રાજા વિનિચ્છયટ્ઠાને નિસિન્નો વોહારિકમહામત્તાનં વિનિચ્છયં સુત્વા અગતિગમનં પહાય મજ્ઝત્તો હુત્વા ''એવં હોતૂ''તિ અનુમોદમાનો તેસઞ્ચ વિનિચ્છયસ્સ અનુલોમેતિ, પોરાણસ્સ ચ રાજધમ્મસ્સ, એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બં. રાજા વિય હિ અનુલોમઞાણં, અટ્ઠ વોહારિકમહામત્તા વિય અટ્ઠ ઞાણાનિ, પોરાણો રાજધમ્મો વિય સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયા. તત્થ યથા રાજા ''એવં હોતૂ''તિ વદમાનો વોહારિકાનઞ્ચ વિનિચ્છયસ્સ, રાજધમ્મસ્સ ચ અનુલોમેતિ, એવમિદં અનિચ્ચાદિવસેન સઙ્ખારે આરબ્ભ ઉપ્પજ્જમાનં અટ્ઠન્નઞ્ચ ઞાણાનં તથકિચ્ચતાય અનુલોમેતિ, ઉપરિ ચ સત્તતિંસાય બોધિપક્ખિયધમ્માનં. તેનેવ **સચ્ચાનુલોમિકઞાણ**ન્તિ વુચ્ચતીતિ.

અનુલોમઞાણં નિટ્ઠિતં.

વુટ્ઠાનગામિનીવિપસ્સનાકથા

૮૦૫. ઇદઞ્ચ પન અનુલોમઞાણં સઙ્ખારારમ્મણાય વુટ્ઠાનગામિનિયા વિપસ્સનાય પરિયોસાનં હોતિ. સબ્બેન સબ્બં પન ગોત્રભુઞાણં વુટ્ઠાનગામિનિયા વિપસ્સનાય પરિયોસાનં. ઇદાનિ તસ્સાયેવ વુટ્ઠાનગામિનિયા વિપસ્સનાય અસમ્મોહત્થં અયં સુત્તસંસન્દના વેદિતબ્બા.

સેય્યથિદં –

અયઞ્હિ વુટ્ઠાનગામિની વિપસ્સના **સળાયતનવિભઙ્ગસુત્તે** ''અતમ્મયતં, ભિક્ખવે, નિસ્સાય અતમ્મયતં આગમ્મ યાયં ઉપેક્ખા એકત્તા એકત્તસિતા, તં પજહથ તં સમતિક્કમથા''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૧૦) એવં **અતમ્મયતા**તિ વુત્તા.

અલગદ્દસુત્તન્તે ''નિબ્બિન્દં વિરજ્જતિ, વિરાગા વિમુચ્ચતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૫) એવં **નિબ્બિદા**તિ વુત્તા.

સુસિમસુત્તન્તે ''પુબ્બે ખો, સુસિમ, ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં, પચ્છા નિબ્બાને ઞાણ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૭૦) એવં **ધમ્મટ્ઠિતિઞાણ**ન્તિ વુત્તા.

પોટ્ઠપાદસુત્તન્તે ''સઞ્ઞા ખો, પોટ્ઠપાદ, પઠમં ઉપ્પજ્જતિ, પચ્છા ઞાણ''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૪૧૬) એવં સઞ્ઞગ્ગન્તિ વુત્તા.

દસુત્તરસુત્તન્તે ''પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગ''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૯) એવં **પારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગ**ન્તિ વુત્તા.

પટિસમ્ભિદામગ્ગે ''યા ચ **મુઞ્ચિતુકમ્યતા** યા ચ **પટિસઙ્ખાનુપસ્સના** યા ચ **સઙ્ખારુપેક્ખા**, ઇમે ધમ્મા એકત્થા બ્યઞ્જનમેવ નાન''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭) એવં તીહિ નામેહિ વુત્તા.

પટ્ઠાને “**અનુલોમં ગોત્રભુસ્સ**, અનુલોમં **વોદાનસ્સા**”તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭) એવં તીહિ નામેહિ વુત્તા.

રથવિનીતસુત્તન્તે ‘‘કિં પનાવુસો, પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધત્થં ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૫૭) એવં **પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધી**તિ વુત્તા.

ઇતિનેકેહિ નામેહિ, કિત્તિતા યા મહેસિના;
વુટ્ઠાનગામિની સન્તા, પરિસુદ્ધા વિપસ્સના.

વુટ્ઠાતુકામો સંસાર-દુક્ખપઙ્કા મહબ્ભયા;
કરેય્ય સતતં તત્થ, યોગં પણ્ડિતજાતિકોતિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

પઞ્ઞાભાવનાધિકારે

પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસો નામ

એકવીસતિમો પરિચ્છેદો.

૨૨. ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસો

પઠમમગ્ગઞાણકથા

૮૦૬. ઇતો પરં ગોત્રભુઞાણં હોતિ, તં મગ્ગસ્સ આવજ્જનટ્ઠાનિયત્તા નેવ પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિં ન ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિં ભજતિ, અન્તરા અબ્બોહારિકમેવ હોતિ. વિપસ્સનાસોતે પતિતત્તા પન વિપસ્સનાતિ સઙ્ખં ગચ્છતિ. સોતાપત્તિમગ્ગો સકદાગામિમગ્ગો અનાગામિમગ્ગો અરહત્તમગ્ગોતિ ઇમેસુ પન ચતૂસુ મગ્ગેસુ ઞાણં ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ નામ.

તત્થ પઠમમગ્ગઞાણં તાવ સમ્પાદેતુકામેન અઞ્ઞં કિઞ્ચિ કાતબ્બં નામ નત્થિ. યઞ્હિ અનેન કાતબ્બં સિયા, તં અનુલોમાવસાનં વિપસ્સનં ઉપ્પાદેન્તેન કતમેવ. એવં ઉપ્પન્નઅનુલોમઞાણસ્સ પનસ્સ તેહિ તીહિપિ અનુલોમઞાણેહિ અત્તનો બલાનુરૂપેન થૂલથૂલે સચ્ચપટિચ્છાદકે તમમ્હિ અન્તરધાપિતે સબ્બસઙ્ખારગતેસુ ચિત્તં ન પક્ખન્દતિ, ન સન્તિટ્ઠતિ, નાધિમુચ્ચતિ, ન સજ્જતિ, ન લગ્ગતિ, ન બજ્ઝતિ. પદુમપલાસતો ઉદકં વિય પતિલીયતિ પતિકુટતિ પતિવત્તતિ. સબ્બં નિમિત્તારમ્મણમ્પિ સબ્બં પવત્તારમ્મણમ્પિ પલિબોધતો ઉપટ્ઠાતિ. અથસ્સ સબ્બસ્મિં નિમિત્તપવત્તારમ્મણે પલિબોધતો ઉપટ્ઠિતે અનુલોમઞાણસ્સ આસેવનન્તે અનિમિત્તં અપ્પવત્તં વિસઙ્ખારં નિરોધં નિબ્બાનં આરમ્મણં કુરુમાનં પુથુજ્જનગોત્તં પુથુજ્જનસઙ્ખં પુથુજ્જનભૂમિં અતિક્કમમાનં અરિયગોત્તં અરિયસઙ્ખં અરિયભૂમિં ઓક્કમમાનં નિબ્બાનારમ્મણે પઠમાવટ્ટનપઠમાભોગપઠમસમન્નાહારભૂતં મગ્ગસ્સ અનન્તરસમનન્તરાસેવનઉપનિસ્સયનત્થિવિગતવસેન છહિ આકારેહિ પચ્ચયભાવં સાધયમાનં સિખાપ્પત્તં વિપસ્સનાય મુદ્ધભૂતં અપુનરાવટ્ટકં ઉપ્પજ્જતિ ગોત્રભુઞાણં.

યં સન્ધાય વુત્તં –

> ‘‘કથં બહિદ્ધા વુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞા ગોત્રભુઞાણં? ઉપ્પાદં અભિભુય્યતીતિ ગોત્રભુ. પવત્તં…પે॰… ઉપાયાસં અભિભુય્યતીતિ ગોત્રભુ. બહિદ્ધા સઙ્ખારનિમિત્તં અભિભુય્યતીતિ ગોત્રભુ. અનુપ્પાદં પક્ખન્દતીતિ ગોત્રભુ. અપ્પવત્તં…પે॰… અનુપાયાસં નિરોધં નિબ્બાનં પક્ખન્દતીતિ ગોત્રભુ. ઉપ્પાદં અભિભુય્યિત્વા અનુપ્પાદં પક્ખન્દતીતિ ગોત્રભૂ’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૯) સબ્બં વિત્થારેતબ્બં.

૮૦૭. તત્રાયં એકાવજ્જનેન એકવીથિયં પવત્તમાનાનમ્પિ અનુલોમગોત્રભૂનં નાનારમ્મણે પવત્તનાકારદીપિકા ઉપમા – યથા હિ મહામાતિકં લઙ્ઘિત્વા પરતીરે પતિટ્ઠાતુકામો પુરિસો વેગેન ધાવિત્વા માતિકાય ઓરિમતીરે રુક્ખસાખાય બન્ધિત્વા ઓલમ્બિતં રજ્જું વા યટ્ઠિં વા ગહેત્વા ઉલ્લઙ્ઘિત્વા પરતીરનિન્નપોણપબ્ભારકાયો હુત્વા પરતીરસ્સ ઉપરિભાગં પત્તો તં મુઞ્ચિત્વા વેધમાનો પરતીરે પતિત્વા સણિકં પતિટ્ઠાતિ, એવમેવાયં યોગાવચરોપિ ભવયોનિગતિટ્ઠિતિનિવાસાનં પરતીરભૂતે નિબ્બાને પતિટ્ઠાતુકામો ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાદિના વેગેન ધાવિત્વા અત્તભાવરુક્ખસાખાય બન્ધિત્વા ઓલમ્બિતં રૂપરજ્જું વા વેદનાદીસુ અઞ્ઞતરદણ્ડં વા અનિચ્ચન્તિ વા દુક્ખન્તિ વા અનત્તાતિ વાતિ અનુલોમાવજ્જનેન ગહેત્વા તં અમુઞ્ચમાનોવ પઠમેન અનુલોમચિત્તેન ઉલ્લઙ્ઘિત્વા દુતિયેન પરતીરનિન્નપોણપબ્ભારકાયો વિય નિબ્બાનનિન્નપોણપબ્ભારમાનસો હુત્વા તતિયેન પરતીરસ્સ ઉપરિભાગં પત્તો વિય ઇદાનિ પત્તબ્બસ્સ નિબ્બાનસ્સ આસન્નો હુત્વા તસ્સ ચિત્તસ્સ નિરોધેન તં સઙ્ખારારમ્મણં મુઞ્ચિત્વા ગોત્રભુચિત્તેન વિસઙ્ખારે પરતીરભૂતે નિબ્બાને પતતિ. એકારમ્મણે પન અલદ્ધાસેવનતાય વેધમાનો સો પુરિસો વિય ન તાવ સુપ્પતિટ્ઠિતો હોતિ, તતો મગ્ગઞાણેન પતિટ્ઠાતીતિ.

૮૦૮. તત્થ અનુલોમં સચ્ચપટિચ્છાદકં કિલેસતમં વિનોદેતું સક્કોતિ, ન નિબ્બાનમારમ્મણં કાતું. ગોત્રભુ નિબ્બાનમેવ આરમ્મણં કાતું સક્કોતિ, ન સચ્ચપટિચ્છાદકં તમં વિનોદેતું. તત્રાયં ઉપમા – એકો કિર ચક્ખુમા પુરિસો ‘‘નક્ખત્તયોગં જાનિસ્સામી’’તિ રત્તિભાગે નિક્ખમિત્વા ચન્દં પસ્સિતું ઉદ્ધં ઉલ્લોકેસિ, તસ્સ વલાહકેહિ પટિચ્છન્નત્તા ચન્દો ન પઞ્ઞાયિત્થ. અથેકો વાતો ઉટ્ઠહિત્વા થૂલથૂલે વલાહકે વિદ્ધંસેતિ. અપરો મજ્ઝિમે, અપરો સુખુમેતિ. તતો સો પુરિસો વિગતવલાહકે નભે ચન્દં દિસ્વા નક્ખત્તયોગં અઞ્ઞાસિ.

તત્થ તયો વલાહકા વિય સચ્ચપટિચ્છાદકથૂલમજ્ઝિમસુખુમં કિલેસન્ધકારં, તયો વાતા વિય તીણિ અનુલોમચિત્તાનિ, ચક્ખુમા પુરિસો વિય ગોત્રભુઞાણં, ચન્દો વિય નિબ્બાનં, એકેકસ્સ વાતસ્સ યથાક્કમેન વલાહકવિદ્ધંસનં વિય એકેકસ્સ અનુલોમચિત્તસ્સ સચ્ચપટિચ્છાદકતમવિનોદનં, વિગતવલાહકે નભે તસ્સ પુરિસસ્સ વિસુદ્ધચન્દદસ્સનં વિય વિગતે સચ્ચપટિચ્છાદકે તમે ગોત્રભુઞાણસ્સ વિસુદ્ધનિબ્બાનદસ્સનં.

યથેવ હિ તયો વાતા ચન્દપટિચ્છાદકે વલાહકેયેવ વિદ્ધંસેતું સક્કોન્તિ, ન ચન્દં દટ્ઠું, એવં અનુલોમાનિ સચ્ચપટિચ્છાદકં તમઞ્ઞેવ વિનોદેતું સક્કોન્તિ, ન નિબ્બાનં દટ્ઠું. યથા સો પુરિસો ચન્દમેવ દટ્ઠું સક્કોતિ, ન વલાહકે વિદ્ધંસેતું, એવં ગોત્રભુઞાણં નિબ્બાનમેવ દટ્ઠું સક્કોતિ, ન કિલેસતમં વિનોદેતું. તેનેવ ચેતં મગ્ગસ્સ આવજ્જનન્તિ વુચ્ચતિ. તઞ્હિ અનાવજ્જનમ્પિ સમાનં આવજ્જનટ્ઠાને ઠત્વા ‘‘એવં નિબ્બત્તાહી’’તિ મગ્ગસ્સ સઞ્ઞં દત્વા વિય નિરુજ્ઝતિ. મગ્ગોપિ તેન દિન્નસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વાવ અવીચિસન્તતિવસેન તં ઞાણં અનુપ્પબન્ધમાનો અનિબ્બિદ્ધપુબ્બં અપદાલિતપુબ્બં લોભક્ખન્ધં દોસક્ખન્ધં મોહક્ખન્ધં નિબ્બિજ્ઝમાનોવ પદાલયમાનોવ નિબ્બત્તતિ.

૮૦૯. તત્રાયં ઉપમા – એકો કિર ઇસ્સાસો અટ્ઠઉસભમત્તે પદેસે ફલકસતં ઠપાપેત્વા વત્થેન મુખં વેઠેત્વા સરં સન્નહિત્વા ચક્કયન્તે અટ્ઠાસિ. અઞ્ઞો પુરિસો ચક્કયન્તં આવિજ્ઝિત્વા યદા ઇસ્સાસસ્સ ફલકં અભિમુખં હોતિ, તદા તત્થ દણ્ડકેન સઞ્ઞં દેતિ. ઇસ્સાસો દણ્ડકસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વાવ સરં ખિપિત્વા ફલકસતં નિબ્બિજ્ઝતિ. તત્થ દણ્ડકસઞ્ઞં વિય ગોત્રભુઞાણં, ઇસ્સાસો વિય મગ્ગઞાણં. ઇસ્સાસસ્સ દણ્ડકસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વાવ ફલકસતનિબ્બિજ્ઝનં વિય

મગ્ગઞાણસ્સ ગોત્રભુઞાણેન દિન્નસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વાવ નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા અનિબ્બિદ્ધપુબ્બાનં અપદાલિતપુબ્બાનં લોભદોસમોહક્ખન્ધાનં નિબ્બિજ્ઝનપદાલનં.

૮૧૦. ન કેવલઞ્ચેસ મગ્ગો લોભક્ખન્ધાદીનં નિબ્બિજ્ઝનમેવ કરોતિ, અપિચ ખો અનમતગ્ગસંસારવટ્ટદુક્ખસમુદ્દં સોસેતિ, સબ્બઅપાયદ્વારાનિ પિદહતિ, સત્તન્નં અરિયધનાનં સમ્મુખીભાવં કરોતિ, અટ્ઠઙ્ગિકં મિચ્છામગ્ગં પજહતિ, સબ્બવેરભયાનિ વૂપસમેતિ, સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ ઓરસપુત્તભાવં ઉપનેતિ , અઞ્ઞેસઞ્ચ અનેકસતાનં આનિસંસાનં પટિલાભાય સંવત્તતીતિ એવં અનેકાનિસંસદાયકેન સોતાપત્તિમગ્ગેન સમ્પયુત્તં ઞાણં સોતાપત્તિમગ્ગે ઞાણન્તિ.

પઠમમગ્ગઞાણં નિટ્ઠિતં.

સોતાપન્નપુગ્ગલકથા

૮૧૧. ઇમસ્સ પન ઞાણસ્સ અનન્તરં તસ્સેવ વિપાકભૂતાનિ દ્વે તીણિ વા ફલચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. અનન્તરવિપાકત્તાયેવ હિ લોકુત્તરકુસલાનં ‘‘સમાધિમાનન્તરિકઞ્ઞમાહૂ’’તિ (ખુ॰ પા॰ ૬.૫) ચ ‘‘દન્ધં આનન્તરિકં પાપુણાતિ આસવાનં ખયાયા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૬૨) ચ આદિ વુત્તં. કેચિ પન એકં દ્વે તીણિ ચત્તારિ વા ફલચિત્તાનીતિ વદન્તિ, તં ન ગહેતબ્બં.

અનુલોમસ્સ હિ આસેવનન્તે ગોત્રભુઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. તસ્મા સબ્બન્તિમેન પરિચ્છેદેન દ્વીહિ અનુલોમચિત્તેહિ ભવિતબ્બં. ન હિ એકં આસેવનપચ્ચયં લભતિ, સત્તચિત્તપરમા ચ એકાવજ્જનવીથિ. તસ્મા યસ્સ દ્વે અનુલોમાનિ, તસ્સ તતિયં ગોત્રભુ ચતુત્થં મગ્ગચિત્તં તીણિ ફલચિત્તાનિ હોન્તિ. યસ્સ તીણિ અનુલોમાનિ, તસ્સ ચતુત્થં ગોત્રભુ પઞ્ચમં મગ્ગચિત્તં દ્વે ફલચિત્તાનિ હોન્તિ. તેન વુત્તં ‘‘દ્વે તીણિ વા ફલચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તી’’તિ.

કેચિ પન યસ્સ ચત્તારિ અનુલોમાનિ, તસ્સ પઞ્ચમં ગોત્રભુ છટ્ઠં મગ્ગચિત્તં એકં ફલચિત્તન્તિ વદન્તિ, તં પન યસ્મા ચતુત્થં પઞ્ચમં વા અપ્પેતિ, ન તતો પરં આસન્નભવઙ્ગત્તાતિ પટિક્ખિત્તં. તસ્મા ન સારતો પચ્ચેતબ્બં.

૮૧૨. એત્તાવતા ચ પનેસ **સોતાપન્નો** નામ દુતિયો અરિયપુગ્ગલો હોતિ. ભુસં પમત્તોપિ હુત્વા સત્તક્ખત્તું દેવેસુ ચ મનુસ્સેસુ ચ સન્ધાવિત્વા સંસરિત્વા દુક્ખસ્સન્તસ્સ કરણસમત્થો હોતિ. ફલપરિયોસાને પનસ્સ ચિત્તં ભવઙ્ગં ઓતરતિ, તતો ભવઙ્ગં ઉપચ્છિન્દિત્વા મગ્ગપચ્ચવેક્ખણત્થાય ઉપ્પજ્જતિ મનોદ્વારાવજ્જનં, તસ્મિં નિરુદ્ધે પટિપાટિયા સત્ત મગ્ગપચ્ચવેક્ખણજવનાનીતિ. પુન ભવઙ્ગં ઓતરિત્વા તેનેવ નયેન ફલાદીનં પચ્ચવેક્ખણત્થાય આવજ્જનાદીનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. યેસં ઉપ્પત્તિયા એસ મગ્ગં પચ્ચવેક્ખતિ, ફલં પચ્ચવેક્ખતિ, પહીનકિલેસે પચ્ચવેક્ખતિ, અવસિટ્ઠકિલેસે પચ્ચવેક્ખતિ, નિબ્બાનં પચ્ચવેક્ખતિ.

સો હિ ‘‘ઇમિના વતાહં મગ્ગેન આગતો’’તિ મગ્ગં પચ્ચવેક્ખતિ, તતો ‘‘અયં મે આનિસંસો લદ્ધો’’તિ ફલં પચ્ચવેક્ખતિ. તતો ‘‘ઇમે નામ મે કિલેસા પહીના’’તિ પહીનકિલેસે પચ્ચવેક્ખતિ. તતો ‘‘ઇમે નામ મે કિલેસા અવસિટ્ઠા’’તિ ઉપરિમગ્ગત્તયવજ્ઝે કિલેસે પચ્ચવેક્ખતિ. અવસાને ચ ‘‘અયં મે ધમ્મો આરમ્મણતો પટિવિદ્ધો’’તિ અમતં નિબ્બાનં પચ્ચવેક્ખતિ. ઇતિ સોતાપન્નસ્સ અરિયસાવકસ્સ પઞ્ચ પચ્ચવેક્ખણાનિ હોન્તિ. યથા ચ સોતાપન્નસ્સ, એવં સકદાગામિઅનાગામીનમ્પિ. અરહતો પન અવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણં નામ નત્થીતિ. એવં સબ્બાનિપિ એકૂનવીસતિ પચ્ચવેક્ખણાનિ નામ.

ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદોયેવ ચેસો. પહીનાવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણઞ્હિ સેક્ખાનમ્પિ હોતિ વા ન વા. તસ્સ હિ પચ્ચવેક્ખણસ્સ અભાવેનેવ મહાનામો ભગવન્તં પુચ્છિ ‘‘કોસુ નામ મે ધમ્મો અજ્ઝત્તં અપ્પહીનો, યેન મે એકદા લોભધમ્માપિ ચિત્તં પરિયાદાય તિટ્ઠન્તી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૭૫) સબ્બં વિત્થારતો વેદિતબ્બં.

દુતિયમગ્ગઞાણકથા

૮૧૩. એવં પચ્ચવેક્ખિત્વા પન સો સોતાપન્નો અરિયસાવકો તસ્મિઞ્ઞેવ વા આસને નિસિન્નો, અપરેન વા સમયેન કામરાગબ્યાપાદાનં તનુભાવાય દુતિયાય ભૂમિયા પત્તિયા યોગં કરોતિ. સો ઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગાનિ સમોધાનેત્વા તદેવ રૂપવેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણભેદં સઙ્ખારગતં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ ઞાણેન પરિમદ્દતિ, પરિવત્તેતિ, વિપસ્સનાવીથિં ઓગાહતિ. તસ્સેવં પટિપન્નસ્સ વુત્તનયેનેવ સઙ્ખારુપેક્ખાવસાને એકાવજ્જનેન અનુલોમગોત્રભુઞાણેસુ ઉપ્પન્નેસુ ગોત્રભુઅનન્તરં **સકદાગામિમગ્ગો** ઉપ્પજ્જતિ. તેન સમ્પયુત્તં ઞાણં **સકદાગામિમગ્ગે ઞાણન્તિ**.

દુતિયઞાણં નિટ્ઠિતં.

તતિયમગ્ગઞાણકથા

૮૧૪. ઇમસ્સાપિ ઞાણસ્સ અનન્તરં વુત્તનયેનેવ ફલચિત્તાનિ વેદિતબ્બાનિ. એત્તાવતા ચેસ **સકદાગામી** નામ ચતુત્થો અરિયપુગ્ગલો હોતિ સકિંદેવ ઇમં લોકં આગન્ત્વા દુક્ખસ્સન્તકરણસમત્થો. તતો પરં પચ્ચવેક્ખણં વુત્તનયમેવ.

એવં પચ્ચવેક્ખિત્વા ચ સો સકદાગામી અરિયસાવકો તસ્મિઞ્ઞેવ વા આસને નિસિન્નો અપરેન વા સમયેન કામરાગબ્યાપાદાનં અનવસેસપ્પહાનાય તતિયાય ભૂમિયા પત્તિયા યોગં કરોતિ, સો ઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગાનિ સમોધાનેત્વા તદેવ સઙ્ખારગતં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ ઞાણેન પરિમદ્દતિ, પરિવત્તેતિ, વિપસ્સનાવીથિં ઓગાહતિ. તસ્સેવં પટિપન્નસ્સ વુત્તનયેનેવ સઙ્ખારુપેક્ખાવસાને એકાવજ્જનેન અનુલોમગોત્રભુઞાણેસુ ઉપ્પન્નેસુ ગોત્રભુઅનન્તરં **અનાગામિમગ્ગો** ઉપ્પજ્જતિ, તેન સમ્પયુત્તં ઞાણં **અનાગામિમગ્ગે ઞાણન્તિ**.

તતિયઞાણં નિટ્ઠિતં.

ચતુત્થમગ્ગઞાણકથા

૮૧૫. ઇમસ્સપિ ઞાણસ્સ અનન્તરં વુત્તનયેનેવ ફલચિત્તાનિ વેદિતબ્બાનિ. એત્તાવતા ચેસ **અનાગામી** નામ છટ્ઠો અરિયપુગ્ગલો હોતિ ઓપપાતિકો તત્થપરિનિબ્બાયી અનાવત્તિધમ્મો પટિસન્ધિવસેન ઇમં લોકં પુન અનાગન્તા. તતો પરં પચ્ચવેક્ખણં વુત્તનયમેવ.

એવં પચ્ચવેક્ખિત્વા ચ સો અનાગામી અરિયસાવકો તસ્મિઞ્ઞેવ વા આસને નિસિન્નો, અપરેન વા સમયેન રૂપારૂપરાગમાનઉદ્ધચ્ચઅવિજ્જાનં અનવસેસપ્પહાનાય ચતુત્થાય ભૂમિયા પત્તિયા યોગં કરોતિ, સો ઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગાનિ સમોધાનેત્વા તદેવ સઙ્ખારગતં અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ ઞાણેન પરિમદ્દતિ, પરિવત્તેતિ, વિપસ્સનાવીથિં ઓગાહતિ. તસ્સેવં પટિપન્નસ્સ વુત્તનયેનેવ સઙ્ખારુપેક્ખાવસાને એકાવજ્જનેન અનુલોમગોત્રભુઞાણેસુ ઉપ્પન્નેસુ ગોત્રભુઅનન્તરં **અરહત્તમગ્ગો** ઉપ્પજ્જતિ, તેન સમ્પયુત્તં ઞાણં **અરહત્તમગ્ગે ઞાણન્તિ**.

ચતુત્થઞાણં નિટ્ઠિતં.

અરહન્તપુગ્ગલકથા

૮૧૬. ઇમસ્સપિ ઞાણસ્સ અનન્તરં વુત્તનયેનેવ ફલચિત્તાનિ વેદિતબ્બાનિ. એત્તાવતા ચેસ **અરહા** નામ અટ્ઠમો અરિયપુગ્ગલો હોતિ મહાખીણાસવો અન્તિમદેહધારી ઓહિતભારો અનુપ્પત્તસદત્થો પરિક્ખીણભવસંયોજનો સમ્માદઞ્ઞા વિમુત્તો સદેવકસ્સ લોકસ્સ અગ્ગદક્ખિણેય્યોતિ.

ઇતિ યં તં વુત્તં ''સોતાપત્તિમગ્ગો સકદાગામિમગ્ગો અનાગામિમગ્ગો અરહત્તમગ્ગોતિ ઇમેસુ પન ચતૂસુ મગ્ગેસુ ઞાણં ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ નામા''તિ, તં ઇમાનિ ઇમિના અનુક્કમેન પત્તબ્બાનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ સન્ધાય વુત્તં.

બોધિપક્ખિયકથા

૮૧૭. ઇદાનિ ઇમિસ્સાયેવ ચતુઞાણાય ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયા આનુભાવવિજાનનત્થં –

પરિપુણ્ણબોધિપક્ખિય, ભાવો વુટ્ઠાનબલસમાયોગો;
યે યેન પહાતબ્બા, ધમ્મા તેસં પહાનઞ્ચ.

કિચ્ચાનિ પરિઞ્ઞાદીનિ, યાનિ વુત્તાનિ અભિસમયકાલે;
તાનિ ચ યથાસભાવેન, જાનિતબ્બાનિ સબ્બાનીતિ.

૮૧૮. તત્થ **પરિપુણ્ણબોધિપક્ખિય, ભાવો**તિ બોધિપક્ખિયાનં પરિપુણ્ણભાવો. ચત્તારો સતિપટ્ઠાના, ચત્તારો સમ્મપ્પધાના, ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા, પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ, પઞ્ચ બલાનિ, સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા, અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગોતિ હિ ઇમે સત્તતિંસ ધમ્મા બુજ્ઝનટ્ઠેન **બોધો**તિ લદ્ધનામસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ પક્ખે ભવત્તા **બોધિપક્ખિયા** નામ. **પક્ખે ભવત્તા**તિ ઉપકારભાવે ઠિતત્તા.

૮૧૯. તેસુ તેસુ આરમ્મણેસુ ઓક્ખન્દિત્વા પક્ખન્દિત્વા ઉપટ્ઠાનતો પટ્ઠાનં. સતિયેવ પટ્ઠાનં **સતિપટ્ઠાનં**. કાયવેદનાચિત્તધમ્મેસુ પનસ્સા અસુભ-દુક્ખ-અનિચ્ચ-અનત્તાકારગહણવસેન સુભ-સુખ-નિચ્ચ-અત્ત-સઞ્ઞાપહાનકિચ્ચસાધનવસેન ચ પવત્તિતો ચતુધા ભેદો હોતિ. તસ્મા ચત્તારો સતિપટ્ઠાનાતિ વુચ્ચન્તિ.

૮૨૦. પદહન્તિ એતેનાતિ પધાનં. સોભનં પધાનં **સમ્મપ્પધાનં**. સમ્મા વા પદહન્તિ એતેનાતિ સમ્મપ્પધાનં. સોભનં વા તં કિલેસવિરૂપત્તવિરહતો પધાનઞ્ચ હિતસુખનિપ્ફાદકત્તેન સેટ્ઠભાવાવહનતો પધાનભાવકારણતો ચાતિ સમ્મપ્પધાનં. વીરિયસ્સેતં અધિવચનં. તયિદં ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નાનં અકુસલાનં પહાનાનુપ્પત્તિકિચ્ચં અનુપ્પન્નુપ્પન્નાનઞ્ચ કુસલાનં ઉપ્પત્તિટ્ઠિતિકિચ્ચં સાધયતીતિ ચતુબ્બિધં હોતિ, તસ્મા ચત્તારો સમ્મપ્પધાનાતિ વુચ્ચન્તિ.

૮૨૧. પુબ્બે વુત્તેન ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધિ. તસ્સા સમ્પયુત્તાય પુબ્બઙ્ગમટ્ઠેન ફલભૂતાય પુબ્બભાગકારણટ્ઠેન ચ ઇદ્ધિયા પાદોતિ **ઇદ્ધિપાદો**. સો છન્દાદિવસેન ચતુબ્બિધો હોતિ, તસ્મા ચત્તારો ઇદ્ધિપાદાતિ વુચ્ચન્તિ. યથાહ – ''ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા છન્દિદ્ધિપાદો ચિત્તિદ્ધિપાદો વીરિયિદ્ધિપાદો વીમંસિદ્ધિપાદો''તિ (વિભ॰ ૪૫૭). ઇમે લોકુત્તરાવ. લોકિયા પન ''છન્દઞ્ચે ભિક્ખુ અધિપતિં કરિત્વા લભતિ સમાધિં, લભતિ ચિત્તસ્સ એકગ્ગતં. અયં વુચ્ચતિ છન્દસમાધી''તિઆદિવચનતો (વિભ॰ ૪૩૨) છન્દાદિઅધિપતિવસેન પટિલદ્ધધમ્માપિ હોન્તિ.

૮૨૨. અસ્સદ્ધિયકોસજ્જપમાદવિક્ખેપસમ્મોહાનં અભિભવનતો અભિભવનસઙ્ખાતેન અધિપતિયટ્ઠેન **ઇન્દ્રિયં**. અસ્સદ્ધિયાદીહિ ચ અનભિભવનીયતો અકમ્પિયટ્ઠેન **બલં**. તદુભયમ્પિ સદ્ધાદિવસેન પઞ્ચવિધં હોતિ, તસ્મા પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ પઞ્ચ બલાનીતિ વુચ્ચન્તિ.

૮૨૩. બુજ્ઝનકસત્તસ્સ પન અઙ્ગભાવેન સતિઆદયો **સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા**. નિય્યાનિકટ્ઠેન ચ સમ્માદિટ્ઠિઆદયો **અટ્ઠ મગ્ગઙ્ગા** હોન્તિ. તેન વુત્તં ''સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો''તિ.

૮૨૪. ઇતિ ઇમે સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયધમ્મા પુબ્બભાગે લોકિયવિપસ્સનાય વત્તમાનાય ચુદ્દસવિધેન કાયં પરિગ્ગણ્હતો ચ કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, નવવિધેન વેદનં પરિગ્ગણ્હતો ચ વેદનાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, સોળસવિધેન ચિત્તં પરિગ્ગણ્હતો ચ ચિત્તાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં, પઞ્ચવિધેન ધમ્મે પરિગ્ગણ્હતો ચ ધમ્માનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં. ઇમસ્મિં અત્તભાવે અનુપ્પન્નપુબ્બં પરસ્સ ઉપ્પન્નં અકુસલં દિસ્વા ''યથા પટિપન્નસ્સેતં ઉપ્પન્નં, ન તથા પટિપજ્જિસ્સામિ એવં મે એતં નુપ્પજ્જિસ્સતી''તિ, તસ્સ અનુપ્પાદાય વાયમનકાલે પઠમં સમ્મપ્પધાનં. અત્તનો સમુદાચારપ્પત્તં અકુસલં દિસ્વા તસ્સ પહાનાય વાયમનકાલે દુતિયં. ઇમસ્મિં અત્તભાવે અનુપ્પન્નપુબ્બં ઝાનં વા વિપસ્સનં વા ઉપ્પાદેતું વાયમન્તસ્સ તતિયં. ઉપ્પન્નં યથા ન પરિહાયતિ, એવં પુનપ્પુનં ઉપ્પાદેન્તસ્સ ચતુત્થં સમ્મપ્પધાનં. છન્દં ધુરં કત્વા કુસલુપ્પાદનકાલે છન્દિદ્ધિપાદો. મિચ્છાવાચાય વિરમણકાલે સમ્માવાચાતિ એવં નાનાચિત્તેસુ લબ્ભન્તિ. ઇમેસં પન ચતુન્નં ઞાણાનં ઉપ્પત્તિકાલે એકચિત્તે લબ્ભન્તિ. ફલક્ખણે ઠપેત્વા ચત્તારો સમ્મપ્પધાને અવસેસા તેત્તિંસ લબ્ભન્તિ.

૮૨૫. એવં એકચિત્તે લબ્ભમાનેસુ ચેતેસુ એકાવ નિબ્બાનારમ્મણા સતિ કાયાદીસુ સુભસઞ્ઞાદિપ્પહાનકિચ્ચસાધનવસેન ચત્તારો સતિપટ્ઠાનાતિ વુચ્ચતિ. એકમેવ ચ વીરિયં અનુપ્પન્નાનં અનુપ્પાદાદિકિચ્ચસાધનવસેન ચત્તારો સમ્મપ્પધાનાતિ વુચ્ચતિ. સેસેસુ પન હાપનવડ્ઢનં નત્થિ.

૮૨૬. અપિચ તેસુ –

નવ એકવિધા એકો, દ્વેધાથ ચતુ પઞ્ચધા;
અટ્ઠધા નવધા ચેવ, ઇતિ છદ્ધા ભવન્તિ તે.

નવ એકવિધાતિ છન્દો, ચિત્તં, પીતિ, પસ્સદ્ધિ, ઉપેક્ખા, સઙ્કપ્પો, વાચા, કમ્મન્તો, આજીવોતિ ઇમે નવ છન્દિદ્ધિપાદાદિવસેન એકવિધાવ હોન્તિ, ન અઞ્ઞં કોટ્ઠાસં ભજન્તિ. **એકો દ્વેધા**તિ સદ્ધા ઇન્દ્રિય, બલવસેન દ્વેધા ઠિતા. **અથ ચતુ પઞ્ચધા**તિ અથઞ્ઞો એકો ચતુધા, અઞ્ઞો પઞ્ચધા ઠિતોતિ અત્થો. તત્થ સમાધિ એકો ઇન્દ્રિય, બલ, બોજ્ઝઙ્ગ, મગ્ગઙ્ગવસેન ચતુધા ઠિતો. પઞ્ઞા તેસઞ્ચ ચતુન્નં ઇદ્ધિપાદકોટ્ઠાસસ્સ ચ વસેન પઞ્ચધા. **અટ્ઠધા નવધા ચેવા**તિ અપરો એકો અટ્ઠધા, એકો નવધા ઠિતોતિ અત્થો. ચતુસતિપટ્ઠાન, ઇન્દ્રિય, બલ, બોજ્ઝઙ્ગ, મગ્ગઙ્ગવસેન સતિ અટ્ઠધા ઠિતા. ચતુસમ્મપ્પધાન, ઇદ્ધિપાદ, ઇન્દ્રિય, બલ, બોજ્ઝઙ્ગ, મગ્ગઙ્ગવસેન વીરિયં નવધાતિ. એવં –

ચુદ્દસેવ અસમ્ભિન્ના, હોન્તેતે બોધિપક્ખિયા;
કોટ્ઠાસતો સત્તવિધા, સત્તતિંસપ્પભેદતો.

સકિચ્ચનિપ્ફાદનતો, સરૂપેન ચ વુત્તિતો;
સબ્બેવ અરિયમગ્ગસ્સ, સમ્ભવે સમ્ભવન્તિ તેતિ.

એવં તાવેત્થ પરિપુણ્ણબોધિપક્ખિયભાવો જાનિતબ્બો.

વુટ્ઠાનબલસમાયોગકથા

૮૨૭. **વુટ્ઠાનબલસમાયોગો**તિ વુટ્ઠાનઞ્ચેવ બલસમાયોગો ચ. લોકિયવિપસ્સના હિ નિમિત્તારમ્મણત્તા ચેવ પવત્તિકારણસ્સ ચ સમુદયસ્સ અસમુચ્છિન્દનતો નેવ નિમિત્તા ન પવત્તા વુટ્ઠાતિ. ગોત્રભુઞાણં સમુદયસ્સ અસમુચ્છિન્દનતો પવત્તા ન વુટ્ઠાતિ. નિબ્બાનારમ્મણતો પન નિમિત્તા વુટ્ઠાતીતિ એકતો વુટ્ઠાનં હોતિ. તેનાહ ''બહિદ્ધાવુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞા ગોત્રભુઞાણ''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ માતિકા ૧.૧૦). તથા ''ઉપ્પાદા વિવટ્ટિત્વા અનુપ્પાદં પક્ખન્દતીતિ ગોત્રભુ, પવત્તા વિવટ્ટિત્વા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૯) સબ્બં વેદિતબ્બં. ઇમાનિ પન ચત્તારિપિ ઞાણાનિ અનિમિત્તારમ્મણત્તા નિમિત્તતો વુટ્ઠહન્તિ, સમુદયસ્સ સમુચ્છિન્દનતો પવત્તા વુટ્ઠહન્તીતિ દુભતો વુટ્ઠાનાનિ હોન્તિ.

તેન વુત્તં –

''કથં દુભતો વુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞા મગ્ગે ઞાણં?

''સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે દસ્સનટ્ઠેન સમ્માદિટ્ઠિ મિચ્છાદિટ્ઠિયા વુટ્ઠાતિ, તદનુવત્તકકિલેસેહિ ચ ખન્ધેહિ ચ વુટ્ઠાતિ, બહિદ્ધા ચ સબ્બનિમિત્તેહિ વુટ્ઠાતિ. તેન વુચ્ચતિ દુભતો વુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞા મગ્ગે ઞાણં. અભિનિરોપનટ્ઠેન સમ્માસઙ્કપ્પો મિચ્છાસઙ્કપ્પા...પે॰... પરિગ્ગહટ્ઠેન સમ્માવાચા મિચ્છાવાચાય. સમુટ્ઠાનટ્ઠેન સમ્માકમ્મન્તો. વોદાનટ્ઠેન સમ્માઆજીવો. પગ્ગહટ્ઠેન સમ્માવાયામો . ઉપટ્ઠાનટ્ઠેન સમ્માસતિ. અવિક્ખેપટ્ઠેન

સમ્માસમાધિ મિચ્છાસમાધિતો વુટ્ઠાતિ, તદનુવત્તકકિલેસેહિ ચ ખન્ધેહિ ચ વુટ્ઠાતિ, બહિદ્ધા ચ સબ્બનિમિત્તેહિ વુટ્ઠાતિ. તેન વુચ્ચતિ ‘દુભતો વુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞા મગ્ગે ઞાણ’ન્તિ.

‘‘સકદાગામિમગ્ગક્ખણે દસ્સનટ્ઠેન સમ્માદિટ્ઠિ...પે॰... અવિક્ખેપટ્ઠેન સમ્માસમાધિ ઓળારિકા કામરાગસંયોજના પટિઘસંયોજના ઓળારિકા કામરાગાનુસયા પટિઘાનુસયા વુટ્ઠાતિ...પે॰....

‘‘અનાગામિમગ્ગક્ખણે દસ્સનટ્ઠેન સમ્માદિટ્ઠિ...પે॰... અવિક્ખેપટ્ઠેન સમ્માસમાધિ અનુસહગતા કામરાગસંયોજના પટિઘસંયોજના અનુસહગતા કામરાગાનુસયા પટિઘાનુસયા વુટ્ઠાતિ...પે॰....

‘‘અરહત્તમગ્ગક્ખણે દસ્સનટ્ઠેન સમ્માદિટ્ઠિ...પે॰... અવિક્ખેપટ્ઠેન સમ્માસમાધિ રૂપરાગા અરૂપરાગા માના ઉદ્ધચ્ચા અવિજ્જાય માનાનુસયા ભવરાગાનુસયા અવિજ્જાનુસયા વુટ્ઠાતિ, તદનુવત્તકકિલેસેહિ ચ ખન્ધેહિ ચ વુટ્ઠાતિ, બહિદ્ધા ચ સબ્બનિમિત્તેહિ વુટ્ઠાતિ. તેન વુચ્ચતિ ‘દુભતો વુટ્ઠાનવિવટ્ટને પઞ્ઞા મગ્ગે ઞાણ’’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૬૧).

૮૨૮. લોકિયાનઞ્ચ અટ્ઠન્નં સમાપત્તીનં ભાવનાકાલે સમથબલં અધિકં હોતિ. અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીનં ભાવનાકાલે વિપસ્સનાબલં. અરિયમગ્ગક્ખણે પન યુગનદ્ધા તે ધમ્મા પવત્તન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં અનતિવત્તનટ્ઠેન. તસ્મા ઇમેસુ ચતૂસુપિ ઞાણેસુ ઉભયબલસમાયોગો હોતિ. યથાહ –

‘‘ઉદ્ધચ્ચસહગતકિલેસેહિ ચ ખન્ધેહિ ચ વુટ્ઠહતો ચિત્તસ્સ એકગ્ગતા અવિક્ખેપો સમાધિ નિરોધગોચરો, અવિજ્જાસહગતકિલેસેહિ ચ ખન્ધેહિ ચ વુટ્ઠહતો અનુપસ્સનટ્ઠેન વિપસ્સના નિરોધગોચરા. ઇતિ વુટ્ઠાનટ્ઠેન સમથવિપસ્સના એકરસા હોન્તિ, યુગનદ્ધા હોન્તિ, અઞ્ઞમઞ્ઞં નાતિવત્તન્તીતિ. તેન વુચ્ચતિ વુટ્ઠાનટ્ઠેન સમથવિપસ્સનં યુગનદ્ધં ભાવેતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૨.૫).

એવમેત્થ વુટ્ઠાનબલસમાયોગો વેદિતબ્બો.

પહાતબ્બધમ્મપહાનકથા

૮૨૯. **યે યેન પહાતબ્બા ધમ્મા, તેસં પહાનઞ્ચા**તિ ઇમેસુ પન ચતૂસુ ઞાણેસુ યે ધમ્મા યેન ઞાણેન પહાતબ્બા, તેસં પહાનઞ્ચ જાનિતબ્બં. એતાનિ હિ યથાયોગં સંયોજનકિલેસમિચ્છત્તલોકધમ્મમચ્છરિયવિપલ્લાસગન્થઅગતિઆસવઓઘયોગનીવરણપરામાસઉપાદાનઅનુસયમલઅકુસલકમ્મપથચિત્તુપ્પાદસઙ્ખાતાનં ધમ્માનં પહાનકરાનિ.

તત્થ **સંયોજનાની**તિ ખન્ધેહિ ખન્ધાનં ફલેન કમ્મસ્સ દુક્ખેન વા સત્તાનં સંયોજકત્તા રૂપરાગાદયો દસ ધમ્મા વુચ્ચન્તિ. યાવઞ્હિ તે, તાવ એતેસં અનુપરમોતિ. તત્રાપિ રૂપરાગો અરૂપરાગો માનો ઉદ્ધચ્ચં અવિજ્જાતિ ઇમે પઞ્ચ ઉદ્ધંનિબ્બત્તનકખન્ધાદિસંયોજકત્તા **ઉદ્ધંભાગિયસંયોજનાનિ** નામ. સક્કાયદિટ્ઠિ વિચિકિચ્છા સીલબ્બતપરામાસો કામરાગો પટિઘોતિ ઇમે પઞ્ચ અધોનિબ્બત્તનકખન્ધાદિસંયોજકત્તા **અધોભાગિયસંયોજનાનિ** નામ.

કિલેસાતિ સયં સંકિલિટ્ઠત્તા સમ્પયુત્તધમ્માનઞ્ચ સંકિલેસિકત્તા લોભો દોસો મોહો માનો દિટ્ઠિ વિચિકિચ્છા થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ ઇમે દસ ધમ્મા.

મિચ્છત્તાતિ મિચ્છાપવત્તનતો મિચ્છાદિટ્ઠિ મિચ્છાસઙ્કપ્પો મિચ્છાવાચા મિચ્છાકમ્મન્તો મિચ્છાઆજીવો મિચ્છાવાયામો મિચ્છાસતિ મિચ્છાસમાધીતિ ઇમે અટ્ઠ ધમ્મા. મિચ્છાવિમુત્તિમિચ્છાઞાણેહિ વા સદ્ધિં દસ.

લોકધમ્માતિ લોકપ્પવત્તિયા સતિ અનુપરમધમ્મકત્તા લાભો અલાભો યસો અયસો સુખં દુક્ખં નિન્દા પસંસાતિ ઇમે અટ્ઠ. ઇધ પન કારણોપચારેન લાભાદિવત્થુકસ્સ અનુનયસ્સ અલાભાદિવત્થુકસ્સ પટિઘસ્સ ચેતં લોકધમ્મગ્ગહણેન ગહણં કતન્તિ વેદિતબ્બં.

મચ્છરિયાનીતિ આવાસમચ્છરિયં કુલમચ્છરિયં લાભમચ્છરિયં ધમ્મમચ્છરિયં વણ્ણમચ્છરિયન્તિ ઇમાસુ આવાસાદીસુ અઞ્ઞેસં સાધારણભાવં અસહનાકારેન પવત્તાનિ પઞ્ચ મચ્છરિયાનિ.

વિપલ્લાસાતિ અનિચ્ચદુક્ખઅનત્તઅસુભેસુયેવ વત્થૂસુ ‘‘નિચ્ચં સુખં અત્તા સુભ’’ન્તિ એવં પવત્તો સઞ્ઞાવિપલ્લાસો ચિત્તવિપલ્લાસો દિટ્ઠિવિપલ્લાસોતિ ઇમે તયો.

ગન્થાતિ નામકાયસ્સ ચેવ રૂપકાયસ્સ ચ ગન્થનતો અભિજ્ઝાદયો ચત્તારો. તથા હિ તે અભિજ્ઝા કાયગન્થો, બ્યાપાદો કાયગન્થો, સીલબ્બતપરામાસો કાયગન્થો, ઇદંસચ્ચાભિનિવેસો કાયગન્થો ઇચ્ચેવ વુત્તા.

અગતીતિ છન્દદોસમોહભયેહિ અકત્તબ્બકરણસ્સ, કત્તબ્બાકરણસ્સ ચ અધિવચનં. તઞ્હિ અરિયેહિ અગન્તબ્બત્તા અગતીતિ વુચ્ચતિ.

આસવાતિ આરમ્મણવસેન આગોત્રભુતો, આભવગ્ગતો ચ સવના, અસંવુતેહિ વા દ્વારેહિ ઘટછિદ્દેહિ ઉદકં વિય સવનતો નિચ્ચપગ્ઘરણટ્ઠેન સંસારદુક્ખસ્સ વા સવનતો કામરાગભવરાગમિચ્છાદિટ્ઠિઅવિજ્જાનમેતં અધિવચનં.

ભવસાગરે આકડ્ઢનટ્ઠેન દુરુત્તરણટ્ઠેન ચ **ઓઘા**તિપિ, આરમ્મણવિયોગસ્સ ચેવ દુક્ખવિયોગસ્સ ચ અપ્પદાનતો **યોગા**તિપિ તેસઞ્ઞેવ અધિવચનં.

નીવરણાનીતિ ચિત્તસ્સ આવરણનીવરણપટિચ્છાદનટ્ઠેન કામચ્છન્દાદયો પઞ્ચ.

પરામાસોતિ તસ્સ તસ્સ ધમ્મસ્સ સભાવં અતિક્કમ્મ પરતો અભૂતં સભાવં આમસનાકારેન પવત્તનતો મિચ્છાદિટ્ઠિયા એતં અધિવચનં.

ઉપાદાનાનીતિ સબ્બાકારેન પટિચ્ચસમુપ્પાદનિદ્દેસે વુત્તાનિ કામુપાદાનાદીનિ ચત્તારિ.

અનુસયાતિ થામગતટ્ઠેન કામરાગાનુસયો, પટિઘ, માન, દિટ્ઠિ, વિચિકિચ્છા, ભવરાગ, અવિજ્જાનુસયોતિ એવં વુત્તા કામરાગાદયો સત્ત . તે હિ થામગતત્તા પુનપ્પુનં કામરાગાદીનં ઉપ્પત્તિહેતુભાવેન અનુસેન્તિયેવાતિ અનુસયા.

મલાતિ તેલઞ્જનકલલં વિય સયઞ્ચ અસુદ્ધત્તા, અઞ્ઞેસઞ્ચ અસુદ્ધભાવકરણતો લોભદોસમોહા તયો.

અકુસલકમ્મપથાતિ અકુસલકમ્મભાવેન ચેવ દુગ્ગતીનઞ્ચ પથભાવેન પાણાતિપાતો અદિન્નાદાનં કામેસુમિચ્છાચારો મુસાવાદો પિસુણવાચા ફરુસવાચા સમ્ફપ્પલાપો અભિજ્ઝા બ્યાપાદો મિચ્છાદિટ્ઠીતિ ઇમે દસ.

અકુસલચિત્તુપ્પાદાતિ લોભમૂલા અટ્ઠ દોસમૂલા દ્વે મોહમૂલા દ્વેતિ ઇમે દ્વાદસ.

૮૩૦. ઇતિ એતેસં સંયોજનાદીનં ધમ્માનં એતાનિ યથાયોગં પહાનકરાનિ. કથં? સંયોજનેસુ તાવ સક્કાયદિટ્ઠિ વિચિકિચ્છા સીલબ્બતપરામાસો અપાયગમનીયા ચ કામરાગપટિઘાતિ એતે પઞ્ચ ધમ્મા પઠમઞાણવજ્ઝા, સેસા કામરાગપટિઘા ઓળારિકા દુતિયઞાણવજ્ઝા, સુખુમા તતિયઞાણવજ્ઝા, રૂપરાગાદયો પઞ્ચપિ ચતુત્થઞાણવજ્ઝા એવ. પરતોપિ ચ યત્થ યત્થ એવસદ્દેન નિયમં ન કરિસ્સામ. તત્થ તત્થ યં યં ''ઉપરિઞાણવજ્ઝો''તિ વક્ખામ, સો સો પુરિમઞાણેહિ હતાપાયગમનીયાદિભાવોવ હુત્વા ઉપરિઞાણવજ્ઝો હોતીતિ વેદિતબ્બો.

કિલેસેસુ દિટ્ઠિવિચિકિચ્છા પઠમઞાણવજ્ઝા, દોસો તતિયઞાણવજ્ઝો, લોભમોહમાનથિનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકઅનોત્તપ્પાનિ ચતુત્થઞાણવજ્ઝાનિ.

મિચ્છત્તેસુ મિચ્છાદિટ્ઠિ મુસાવાદો મિચ્છાકમ્મન્તો મિચ્છાઆજીવોતિ ઇમે પઠમઞાણવજ્ઝા, મિચ્છાસઙ્કપ્પો પિસુણવાચા ફરુસવાચાતિ ઇમે તતિયઞાણવજ્ઝા, ચેતનાયેવ ચેત્થ **વાચા**તિ વેદિતબ્બા. સમ્ફપ્પલાપમિચ્છાવાયામસતિસમાધિવિમુત્તિઞાણાનિ ચતુત્થઞાણવજ્ઝાનિ.

લોકધમ્મેસુ પટિઘો તતિયઞાણવજ્ઝો, અનુનયો ચતુત્થઞાણવજ્ઝો, યસે ચ પસંસાય ચ અનુનયો ચતુત્થઞાણવજ્ઝોતિ એકે. મચ્છરિયાનિ પઠમઞાણવજ્ઝાનેવ.

વિપલ્લાસેસુ અનિચ્ચે નિચ્ચં, અનત્તનિ અત્તાતિ ચ સઞ્ઞાચિત્તદિટ્ઠિવિપલ્લાસા, દુક્ખે સુખં, અસુભે સુભન્તિ દિટ્ઠિવિપલ્લાસો ચાતિ ઇમે પઠમઞાણવજ્ઝા, અસુભે સુભન્તિ સઞ્ઞાચિત્તવિપલ્લાસા તતિયઞાણવજ્ઝા, દુક્ખે સુખન્તિ સઞ્ઞાચિત્તવિપલ્લાસા ચતુત્થઞાણવજ્ઝા.

ગન્થેસુ સીલબ્બતપરામસઇદંસચ્ચાભિનિવેસકાયગન્થા પઠમઞાણવજ્ઝા, બ્યાપાદકાયગન્થો તતિયઞાણવજ્ઝો, ઇતરો ચતુત્થઞાણવજ્ઝો.

અગતિ પઠમઞાણવજ્ઝાવ.

આસવેસુ દિટ્ઠાસવો પઠમઞાણવજ્ઝો, કામાસવો તતિયઞાણવજ્ઝો, ઇતરે દ્વે ચતુત્થઞાણવજ્ઝા. ઓઘયોગેસુપિ એસેવ નયો.

નીવરણેસુ વિચિકિચ્છાનીવરણં પઠમઞાણવજ્ઝં, કામચ્છન્દો બ્યાપાદો કુક્કુચ્ચન્તિ તીણિ તતિયઞાણવજ્ઝાનિ, થિનમિદ્ધઉદ્ધચ્ચાનિ ચતુત્થઞાણવજ્ઝાનિ.

પરામાસો પઠમઞાણવજ્ઝોવ.

ઉપાદાનેસુ સબ્બેસમ્પિ લોકિયધમ્માનં વત્થુકામવસેન કામાતિ આગતત્તા રૂપારૂપરાગોપિ કામુપાદાને પતતિ, તસ્મા તં ચતુત્થઞાણવજ્ઝં, સેસાનિ પઠમઞાણવજ્ઝાનિ.

અનુસયેસુ દિટ્ઠિવિચિકિચ્છાનુસયા પઠમઞાણવજ્ઝાવ, કામરાગપટિઘાનુસયા તતિયઞાણવજ્ઝા, માનભવરાગાવિજ્જાનુસયા ચતુત્થઞાણવજ્ઝા.

મલેસુ દોસમલં તતિયઞાણવજ્ઝં, ઇતરાનિ ચતુત્થઞાણવજ્ઝાનિ.

અકુસલકમ્મપથેસુ પાણાતિપાતો અદિન્નાદાનં મિચ્છાચારો મુસાવાદો મિચ્છાદિટ્ઠીતિ ઇમે પઠમઞાણવજ્ઝા , પિસુણવાચા ફરુસવાચા બ્યાપાદોતિ તયો તતિયઞાણવજ્ઝા, સમ્ફપ્પલાપાભિજ્ઝા ચતુત્થઞાણવજ્ઝા.

અકુસલચિત્તુપ્પાદેસુ ચત્તારો દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તા વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તો ચાતિ પઞ્ચ પઠમઞાણવજ્ઝાવ, દ્વે પટિઘસમ્પયુત્તા તતિયઞાણવજ્ઝા, સેસા ચતુત્થઞાણવજ્ઝાતિ.

યઞ્ચ યેન વજ્ઝં, તં તેન પહાતબ્બં નામ. તેન વુત્તં ''ઇતિ એતેસં સંયોજનાદીનં ધમ્માનં એતાનિ યથાયોગં પહાનકરાની''તિ.

૮૩૧. કિં પનેતાનિ એતે ધમ્મે અતીતાનાગતે પજહન્તિ ઉદાહુ પચ્ચુપ્પન્નેતિ. કિં પનેત્થ યદિ તાવ અતીતાનાગતે, અફલો વાયામો આપજ્જતિ. કસ્મા? પહાતબ્બાનં નત્થિતાય. અથ પચ્ચુપ્પન્ને, તથાપિ અફલો, વાયામેન સદ્ધિં પહાતબ્બાનં અત્થિતાય, સંકિલેસિકા ચ મગ્ગભાવના આપજ્જતિ, વિપ્પયુત્તતા વા કિલેસાનં, ન ચ પચ્ચુપ્પન્નકિલેસો ચિત્તવિપ્પયુત્તો નામ અત્થીતિ. નાયં આવેણિકા ચોદના. પાળિયંયેવ હિ ''સ્વાયં કિલેસે પજહતિ, અતીતે કિલેસે પજહતિ, અનાગતે કિલેસે પજહતિ, પચ્ચુપ્પન્ને કિલેસે પજહતી''તિ વત્વા, પુન ''હઞ્ચિ અતીતે કિલેસે પજહતિ, તેનહિ ખીણં ખેપેતિ, નિરુદ્ધં નિરોધેતિ, વિગતં વિગમેતિ, અત્થઙ્ગતં અત્થઙ્ગમેતિ. અતીતં યં નત્થિ, તં પજહતી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૨૧) ચ વત્વા, ''ન અતીતે કિલેસે પજહતી''તિ પટિક્ખિત્તં.

તથા ''હઞ્ચિ અનાગતે કિલેસે પજહતિ, તેનહિ અજાતં પજહતિ, અનિબ્બત્તં પજહતિ, અનુપ્પન્નં પજહતિ, અપાતુભૂતં પજહતિ. અનાગતં યં નત્થિ, તં પજહતી''તિ ચ વત્વા, ''ન અનાગતે કિલેસે પજહતી''તિ પટિક્ખિત્તં.

તથા ''હઞ્ચિ પચ્ચુપ્પન્ને કિલેસે પજહતિ, તેનહિ રત્તો રાગં પજહતિ. દુટ્ઠો દોસં, મૂળ્હો મોહં, વિનિબદ્ધો માનં, પરામટ્ઠો દિટ્ઠિં, વિક્ખેપગતો ઉદ્ધચ્ચં, અનિટ્ઠઙ્ગતો વિચિકિચ્છં, થામગતો અનુસયં પજહતિ. કણ્હસુક્કા ધમ્મા યુગનદ્ધાવ વત્તન્તિ. સંકિલેસિકા મગ્ગભાવના હોતી''તિ ચ વત્વા, ''ન અતીતે કિલેસે પજહતિ, ન અનાગતે, ન પચ્ચુપ્પન્ને કિલેસે પજહતી''તિ સબ્બં પટિક્ખિપિત્વા, ''તેનહિ નત્થિ મગ્ગભાવના, નત્થિ ફલસચ્છિકિરિયા , નત્થિ કિલેસપ્પહાનં, નત્થિ ધમ્માભિસમયો''તિ પઞ્હાપરિયોસાને ''ન હિ નત્થિ મગ્ગભાવના...પે॰... નત્થિ ધમ્માભિસમયો''તિ પટિજાનિત્વા ''યથા કથં વિયા''તિ વુત્તે ઇદં વુત્તં –

> ''સેય્યથાપિ તરુણો રુક્ખો અજાતફલો, તમેનં પુરિસો મૂલે છિન્દેય્ય, યે તસ્સ રુક્ખસ્સ અજાતફલા, તે અજાતાયેવ ન જાયન્તિ, અનિબ્બત્તાયેવ ન નિબ્બત્તન્તિ, અનુપ્પન્નાયેવ ન ઉપ્પજ્જન્તિ, અપાતુભૂતાયેવ ન પાતુભવન્તિ, એવમેવ ઉપ્પાદો હેતુ ઉપ્પાદો પચ્ચયો કિલેસાનં નિબ્બત્તિયાતિ ઉપ્પાદે આદીનવં દિસ્વા અનુપ્પાદે ચિત્તં પક્ખન્દતિ, અનુપ્પાદે ચિત્તસ્સ પક્ખન્દત્તા યે આયૂહનપચ્ચયા કિલેસા નિબ્બત્તેય્યું, તે અજાતાયેવ ન જાયન્તિ...પે॰... અપાતુભૂતાયેવ ન પાતુભવન્તિ, એવં હેતુનિરોધા દુક્ખનિરોધો. પવત્તં હેતુ...પે॰... નિમિત્તં હેતુ...પે॰... આયૂહના હેતુ...પે॰... અનાયૂહને ચિત્તસ્સ પક્ખન્દત્તા યે આયૂહનપચ્ચયા કિલેસા નિબ્બત્તેય્યું, તે અજાતાયેવ...પે॰... અપાતુભૂતાયેવ ન પાતુભવન્તિ, એવં હેતુનિરોધા દુક્ખનિરોધો. એવં અત્થિ મગ્ગભાવના, અત્થિ ફલસચ્છિકિરિયા, અત્થિ કિલેસપ્પહાનં, અત્થિ ધમ્માભિસમયો''તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૨૧).

૮૩૨. એતેન કિં દીપિતં હોતિ? ભૂમિલદ્ધાનં કિલેસાનં પહાનં દીપિતં હોતિ. ભૂમિલદ્ધા પન કિં અતીતાનાગતા ઉદાહુ પચ્ચુપ્પન્નાતિ. ભૂમિલદ્ધુપ્પન્ના એવ નામ તે.

૮૩૩. ઉપ્પન્નં હિ વત્તમાનભૂતાપગતોકાસકતભૂમિલદ્ધવસેન અનેકપ્પભેદં. તત્થ સબ્બમ્પિ ઉપ્પાદજરાભઙ્ગસમઙ્ગિસઙ્ખાતં **વત્તમાનુપ્પન્નં** નામ. આરમ્મણરસં અનુભવિત્વા નિરુદ્ધં અનુભૂતાપગતસઙ્ખાતં કુસલાકુસલં ઉપ્પાદાદિત્તયં અનુપ્પત્વા નિરુદ્ધં ભૂતાપગતસઙ્ખાતં સેસસઙ્ખતઞ્ચ **ભૂતાપગતુપ્પન્નં** નામ. ''યાનિસ્સ તાનિ પુબ્બેકતાનિ કમ્માની''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૮) એવમાદિના નયેન વુત્તં કમ્મં અતીતમ્પિ સમાનં અઞ્ઞં વિપાકં પટિબાહિત્વા અત્તનો વિપાકસ્સોકાસં કત્વા ઠિતત્તા તથા કતોકાસઞ્ચ વિપાકં અનુપ્પન્નમ્પિ સમાનં એવં કતે ઓકાસે એકન્તેન ઉપ્પજ્જનતો **ઓકાસકતુપ્પન્નં** નામ. તાસુ તાસુ ભૂમીસુ અસમૂહતં અકુસલં **ભૂમિલદ્ધુપ્પન્નં** નામ.

૮૩૪. એત્થ ચ ભૂમિયા ભૂમિલદ્ધસ્સ ચ નાનત્તં વેદિતબ્બં. **ભૂમી**તિ હિ વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા તેભૂમકા પઞ્ચક્ખન્ધા. **ભૂમિલદ્ધં** નામ તેસુ ખન્ધેસુ ઉપ્પત્તિરહં કિલેસજાતં. તેનહિ સા ભૂમિ લદ્ધા નામ હોતીતિ તસ્મા ભૂમિલદ્ધન્તિ વુચ્ચતિ, સા ચ ખો ન આરમ્મણવસેન. આરમ્મણવસેન હિ સબ્બેપિ અતીતાનાગતે પરિઞ્ઞાતેપિ ચ ખીણાસવાનં ખન્ધે આરબ્ભ કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તિ મહાકચ્ચાનઉપ્પલવણ્ણાદીનં ખન્ધે આરબ્ભ સોરેય્યસેટ્ઠિ નન્દમાણવકાદીનં વિય. યદિ ચ તં ભૂમિલદ્ધં નામ સિયા, તસ્સ અપ્પહેય્યતો ન કોચિ ભવમૂલં પજહેય્ય. વત્થુવસેન પન ભૂમિલદ્ધં વેદિતબ્બં. યત્થ યત્થ હિ વિપસ્સનાય અપરિઞ્ઞાતા ખન્ધા ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થ તત્થ ઉપ્પાદતો પભુતિ તેસુ વટ્ટમૂલં કિલેસજાતં અનુસેતિ. તં અપ્પહીનટ્ઠેન ભૂમિલદ્ધન્તિ વેદિતબ્બં.

૮૩૫. તત્થ ચ યસ્સ યેસુ ખન્ધેસુ અપ્પહીનટ્ઠેન અનુસયિતા કિલેસા, તસ્સ તે એવ ખન્ધા તેસં કિલેસાનં વત્થુ, ન અઞ્ઞેસં સન્તકા ખન્ધા. અતીતક્ખન્ધેસુ ચ અપ્પહીનાનુસયિતાનં કિલેસાનં અતીતક્ખન્ધાવ વત્થુ, ન ઇતરે. એસ નયો અનાગતાદીસુ. તથા કામાવચરક્ખન્ધેસુ અપ્પહીનાનુસયિતાનં કિલેસાનં કામાવચરક્ખન્ધાવ વત્થુ, ન ઇતરે. એસ નયો રૂપારૂપાવચરેસુ. સોતાપન્નાદીસુ પન યસ્સ યસ્સ અરિયપુગ્ગલસ્સ

ખન્ધેસુ તં તં વટ્ટમૂલં કિલેસજાતં તેન તેન મગ્ગેન પહીનં, તસ્સ તસ્સ તે તે ખન્ધા પહીનાનં તેસં તેસં વટ્ટમૂલકિલેસાનં અવત્થુતો ભૂમીતિ સઙ્ખં ન લભન્તિ. પુથુજ્જનસ્સ સબ્બસોવ વટ્ટમૂલકિલેસાનં અપ્પહીનત્તા યંકિઞ્ચિ કરિયમાનં કમ્મં કુસલં અકુસલં વા હોતિ. ઇચ્ચસ્સ કમ્મકિલેસપચ્ચયા વટ્ટં વટ્ટતિ. તસ્સેતં વટ્ટમૂલં રૂપક્ખન્ધેયેવ, ન વેદનાક્ખન્ધાદીસુ. વિઞ્ઞાણક્ખન્ધેયેવ વા, ન રૂપક્ખન્ધાદીસૂતિ ન વત્તબ્બં. કસ્મા? અવિસેસેન પઞ્ચસુપિ ખન્ધેસુ અનુસયિતત્તા.

૮૩૬. કથં? પથવીરસાદિ વિય રુક્ખે. યથા હિ મહારુક્ખે પથવીતલં અધિટ્ઠાય પથવીરસઞ્ચ આપોરસઞ્ચ નિસ્સાય તપ્પચ્ચયા મૂલખન્ધસાખપસાખપલ્લવપલાસપુપ્ફફલેહિ વડ્ઢિત્વા નભં પૂરેત્વા યાવ કપ્પાવસાના બીજપરમ્પરાય રુક્ખપવેણિં સન્તાનયમાને ઠિતે તં પથવીરસાદિ મૂલેયેવ, ન ખન્ધાદીસુ…પે॰… ફલેયેવ વા, ન મૂલાદીસૂતિ ન વત્તબ્બં. કસ્મા? અવિસેસેન સબ્બેસુ મૂલાદીસુ અનુગતત્તાતિ.

યથા પન તસ્સેવ રુક્ખસ્સ પુપ્ફફલાદીસુ નિબ્બિન્નો કોચિ પુરિસો ચતૂસુ દિસાસુ મણ્ડૂકકણ્ટકં નામ વિસકણ્ટકં આકોટેય્ય, અથ સો રુક્ખો તેન વિસસમ્ફસ્સેન ફુટ્ઠો પથવીરસઆપોરસાનં પરિયાદિણ્ણત્તા અપ્પસવનધમ્મતં આગમ્મ પુન સન્તાનં નિબ્બત્તેતું ન સક્કુણેય્ય, એવમેવ ખન્ધપવત્તિયં નિબ્બિન્નો કુલપુત્તો તસ્સ પુરિસસ્સ ચતૂસુ દિસાસુ રુક્ખે વિસયોજનં વિય અત્તનો સન્તાને ચતુમગ્ગભાવનં આરભતિ. અથસ્સ સો ખન્ધસન્તાનો તેન ચતુમગ્ગવિસસમ્ફસ્સેન સબ્બસો વટ્ટમૂલકકિલેસાનં પરિયાદિણ્ણત્તા કિરિયભાવમત્તઉપગતકાયકમ્માદિસબ્બકમ્મપ્પભેદો હુત્વા આયતિં પુનબ્ભવાનભિનિબ્બત્તનધમ્મતં આગમ્મ ભવન્તરસન્તાનં નિબ્બત્તેતું ન સક્કોતિ. કેવલં ચરિમવિઞ્ઞાણનિરોધેન નિરિન્ધનો વિય જાતવેદો અનુપાદાનો પરિનિબ્બાયતિ, એવં ભૂમિયા ભૂમિલદ્ધસ્સ ચ નાનત્તં વેદિતબ્બં.

૮૩૭. અપિચ અપરમ્પિ સમુદાચારઆરમ્મણાધિગ્ગહિતઅવિક્ખમ્ભિતઅસમૂહતવસેન ચતુબ્બિધં ઉપ્પન્નં. તત્થ વત્તમાનુપ્પન્નમેવ **સમુદાચારુપ્પન્નં**. ચક્ખાદીનં પન આપાથગતે આરમ્મણે પુબ્બભાગે અનુપ્પજ્જમાનમ્પિ કિલેસજાતં આરમ્મણસ્સ અધિગ્ગહિતત્તા એવ અપરભાગે એકન્તેન ઉપ્પત્તિતો **આરમ્મણાધિગ્ગહિતુપ્પન્નન્તિ** વુચ્ચતિ, કલ્યાણિગામે પિણ્ડાય ચરતો મહાતિસ્સત્થેરસ્સ વિસભાગરૂપદસ્સનેન ઉપ્પન્નકિલેસજાતં વિય. સમથવિપસ્સનાનં અઞ્ઞતરવસેન અવિક્ખમ્ભિતં કિલેસજાતં ચિત્તસન્તતિમનારૂળ્હમ્પિ ઉપ્પત્તિનિવારકસ્સ હેતુનો અભાવા **અવિક્ખમ્ભિતુપ્પન્નં** નામ. સમથવિપસ્સનાવસેન પન વિક્ખમ્ભિતમ્પિ અરિયમગ્ગેન અસમૂહતત્તા ઉપ્પત્તિધમ્મતં અનતીતતાય **અસમૂહતુપ્પન્નન્તિ** વુચ્ચતિ, આકાસેન ગચ્છન્તસ્સ અટ્ઠસમાપત્તિલાભિનો થેરસ્સ કુસુમિતરુક્ખે ઉપવને પુપ્ફાનિ ઉચ્ચિનન્તસ્સ મધુરેન સરેન ગાયતો માતુગામસ્સ ગીતસવનેન ઉપ્પન્નકિલેસજાતં વિય. તિવિધમ્પિ ચેતં આરમ્મણાધિગ્ગહિતાવિક્ખમ્ભિતઅસમૂહતુપ્પન્નં ભૂમિલદ્ધેનેવ સઙ્ગહં ગચ્છતીતિ વેદિતબ્બં.

૮૩૮. ઇચ્ચેતસ્મિં વુત્તપ્પભેદે ઉપ્પન્ને યદેતં વત્તમાનભૂતાપગતોકાસકતસમુદાચારસઙ્ખાતં ચતુબ્બિધં ઉપ્પન્નં, તં અમગ્ગવજ્ઝત્તા કેનચિપિ ઞાણેન પહાતબ્બં ન હોતિ. યં પનેતં ભૂમિલદ્ધારમ્મણાધિગ્ગહિતઅવિક્ખમ્ભિતઅસમૂહતસઙ્ખાતં ઉપ્પન્નં, તસ્સ તં ઉપ્પન્નભાવં વિનાસયમાનં યસ્મા તં તં લોકિયલોકુત્તરઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા તં સબ્બમ્પિ પહાતબ્બં હોતીતિ. એવમેત્થ યે યેન પહાતબ્બા ધમ્મા, તેસં પહાનઞ્ચ જાનિતબ્બં.

પરિઞ્ઞાદિકિચ્ચકથા

૮૩૯કિચ્ચાનિ પરિઞ્ઞાદીનિ, યાનિ વુત્તાનિ અભિસમયકાલે;
તાનિ ચ યથાસભાવેન, જાનિતબ્બાનિ સબ્બાનીતિ.

સચ્ચાભિસમયકાલં હિ એતેસુ ચતૂસુ ઞાણેસુ એકેકસ્સ એકક્ખણે પરિઞ્ઞા પહાનં સચ્છિકિરિયા ભાવનાતિ એતાનિ પરિઞ્ઞાદીનિ ચત્તારિ કિચ્ચાનિ વુત્તાનિ, તાનિ યથાસભાવેન જાનિતબ્બાનિ. વુત્તં હેતં પોરાણેહિ –

''યથા પદીપો અપુબ્બં અચરિમં એકક્ખણે ચત્તારિ કિચ્ચાનિ કરોતિ, વટ્ટિં ઝાપેતિ, અન્ધકારં વિધમતિ, આલોકં પરિવિદંસેતિ, સિનેહં પરિયાદિયતિ, એવમેવ મગ્ગઞાણં અપુબ્બં અચરિમં એકક્ખણે ચત્તારિ સચ્ચાનિ અભિસમેતિ, દુક્ખં પરિઞ્ઞાભિસમયેન અભિસમેતિ, સમુદયં પહાનાભિસમયેન અભિસમેતિ, મગ્ગં ભાવનાભિસમયેન અભિસમેતિ, નિરોધં સચ્છિકિરિયાભિસમયેન અભિસમેતિ. કિં વુત્તં હોતિ? નિરોધં આરમ્મણં કરિત્વા ચત્તારિપિ સચ્ચાનિ પાપુણાતિ પસ્સતિ પટિવિજ્ઝતી''તિ.

વુત્તમ્પિ ચેતં ''યો, ભિક્ખવે, દુક્ખં પસ્સતિ, દુક્ખસમુદયમ્પિ સો પસ્સતિ, દુક્ખનિરોધમ્પિ પસ્સતિ, દુક્ખનિરોધગામિનિં પટિપદમ્પિ પસ્સતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) સબ્બં વેદિતબ્બં.

અપરમ્પિ વુત્તં ''મગ્ગસમઙ્ગિસ્સ ઞાણં, દુક્ખેપેતં ઞાણં, દુક્ખસમુદયેપેતં ઞાણં, દુક્ખનિરોધેપેતં ઞાણં, દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાયપેતં ઞાણ''ન્તિ (વિભ॰ ૭૯૪; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૦૯).

તત્થ યથા પદીપો વટ્ટિં ઝાપેતિ, એવં મગ્ગઞાણં દુક્ખં પરિજાનાતિ. યથા અન્ધકારં વિધમતિ, એવં સમુદયં પજહતિ. યથા આલોકં પરિવિદંસેતિ, એવં સહજાતાદિપચ્ચયતાય સમ્માસઙ્કપ્પાદિધમ્મસઙ્ખાતં મગ્ગં ભાવેતિ. યથા સિનેહં પરિયાદિયતિ, એવં કિલેસપરિયાદાનં નિરોધં સચ્છિકરોતીતિ એવં ઉપમાસંસન્દનં વેદિતબ્બં.

૮૪૦. અપરો નયો – યથા સૂરિયો ઉદયન્તો અપુબ્બં અચરિમં સહ પાતુભાવા ચત્તારિ કિચ્ચાનિ કરોતિ, રૂપગતાનિ ઓભાસેતિ, અન્ધકારં વિધમતિ, આલોકં દસ્સેતિ, સીતં પટિપ્પસ્સમ્ભેતિ, એવમેવ મગ્ગઞાણં...પે॰... નિરોધં સચ્છિકિરિયાભિસમયેન અભિસમેતિ. ઇધાપિ યથા સૂરિયો રૂપગતાનિ ઓભાસેતિ, એવં મગ્ગઞાણં દુક્ખં પરિજાનાતિ. યથા અન્ધકારં વિધમતિ, એવં સમુદયં પજહતિ. યથા આલોકં દસ્સેતિ, એવં સહજાતાદિપચ્ચયતાય મગ્ગં ભાવેતિ. યથા સીતં પટિપ્પસ્સમ્ભેતિ, એવં કિલેસપટિપ્પસ્સદ્ધિં નિરોધં સચ્છિકરોતીતિ એવં ઉપમાસંસન્દનં વેદિતબ્બં.

૮૪૧. અપરો નયો – યથા નાવા અપુબ્બં અચરિમં એકક્ખણે ચત્તારિ કિચ્ચાનિ કરોતિ, ઓરિમતીરં પજહતિ, સોતં છિન્દતિ, ભણ્ડં વહતિ, પારિમતીરં અપ્પેતિ, એવમેવ મગ્ગઞાણં...પે॰... નિરોધં સચ્છિકિરિયાભિસમયેન અભિસમેતિ. એત્થાપિ યથા નાવા ઓરિમતીરં પજહતિ, એવં મગ્ગઞાણં દુક્ખં પરિજાનાતિ. યથા સોતં છિન્દતિ, એવં સમુદયં પજહતિ. યથા ભણ્ડં વહતિ, એવં સહજાતાદિપચ્ચયતાય મગ્ગં ભાવેતિ. યથા પારિમતીરં અપ્પેતિ, એવં પારિમતીરભૂતં નિરોધં સચ્છિકરોતીતિ એવં ઉપમાસંસન્દનં વેદિતબ્બં.

૮૪૨. એવં સચ્ચાભિસમયકાલસ્મિં એકક્ખણે ચતુન્નં કિચ્ચાનં વસેન પવત્તઞાણસ્સ પનસ્સ સોળસહાકારેહિ તથટ્ઠેન ચત્તારિ કિચ્ચાનિ એકપટિવેધાનિ હોન્તિ. યથાહ –

> ‘‘કથં તથટ્ઠેન ચત્તારિ કિચ્ચાનિ એકપટિવેધાનિ? સોળસહિ આકારેહિ તથટ્ઠેન ચત્તારિ કિચ્ચાનિ એકપટિવેધાનિ. **દુક્ખસ્સ** પીળનટ્ઠો, સઙ્ખતટ્ઠો, સન્તાપટ્ઠો, વિપરિણામટ્ઠો, તથટ્ઠો. **સમુદયસ્સ** આયૂહનટ્ઠો, નિદાનટ્ઠો, સંયોગટ્ઠો, પલિબોધટ્ઠો, તથટ્ઠો. **નિરોધસ્સ** નિસ્સરણટ્ઠો, વિવેકટ્ઠો, અસઙ્ખતટ્ઠો, અમતટ્ઠો, તથટ્ઠો. **મગ્ગસ્સ** નિય્યાનટ્ઠો, હેતુટ્ઠો, દસ્સનટ્ઠો, અધિપતેય્યટ્ઠો, તથટ્ઠો. ઇમેહિ સોળસહિ આકારેહિ તથટ્ઠેન ચત્તારિ સચ્ચાનિ એકસઙ્ગહિતાનિ. યં એકસઙ્ગહિતં, તં એકત્તં. યં એકત્તં, તં એકેન ઞાણેન પટિવિજ્ઝતીતિ ચત્તારિ સચ્ચાનિ એકપટિવેધાની’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૨.૧૧).

૮૪૩. તત્થ સિયા યદા દુક્ખાદીનં અઞ્ઞેપિ રોગગણ્ડાદયો અત્થા અત્થિ, અથ કસ્મા ચત્તારોયેવ વુત્તાતિ. એત્થ વદામ, અઞ્ઞસચ્ચદસ્સનવસેન આવિભાવતો. ‘‘તત્થ કતમં દુક્ખે ઞાણં? દુક્ખં આરબ્ભ યા ઉપ્પજ્જતિ પઞ્ઞા પજાનના’’તિઆદિના (વિભ॰ ૭૯૪; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૦૯) હિ નયેન એકેકસચ્ચારમ્મણવસેનાપિ સચ્ચઞાણં વુત્તં. ‘‘યો, ભિક્ખવે, દુક્ખં પસ્સતિ, સમુદયમ્પિ સો પસ્સતી’’તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) નયેન એકં સચ્ચં આરમ્મણં કત્વા સેસેસુપિ કિચ્ચનિપ્ફત્તિવસેનાપિ વુત્તં.

તત્થ યદા એકેકં સચ્ચં આરમ્મણં કરોતિ, તદા સમુદયદસ્સનેન તાવ સભાવતો પીળનલક્ખણસ્સાપિ **દુક્ખસ્સ**, યસ્મા તં આયૂહનલક્ખણેન સમુદયેન આયૂહિતં સઙ્ખતં રાસિકતં, તસ્માસ્સ સો સઙ્ખતટ્ઠો આવિભવતિ. યસ્મા પન મગ્ગો કિલેસસન્તાપહરો સુસીતલો, તસ્માસ્સ મગ્ગસ્સ દસ્સનેન સન્તાપટ્ઠો આવિભવતિ આયસ્મતો નન્દસ્સ અચ્છરાદસ્સનેન સુન્દરિયા અનભિરૂપભાવો વિય. અવિપરિણામધમ્મસ્સ પન નિરોધસ્સ દસ્સનેનસ્સ વિપરિણામટ્ઠો આવિભવતીતિ વત્તબ્બમેવેત્થ નત્થિ.

તથા સભાવતો આયૂહનલક્ખણસ્સાપિ **સમુદયસ્સ**, દુક્ખદસ્સનેન નિદાનટ્ઠો આવિભવતિ અસપ્પાયભોજનતો ઉપ્પન્નબ્યાધિદસ્સનેન ભોજનસ્સ બ્યાધિનિદાનભાવો વિય. વિસંયોગભૂતસ્સ નિરોધસ્સ દસ્સનેન સંયોગટ્ઠો. નિય્યાનભૂતસ્સ ચ મગ્ગસ્સ દસ્સનેન પલિબોધટ્ઠોતિ.

તથા નિસ્સરણલક્ખણસ્સાપિ **નિરોધસ્સ**, અવિવેકભૂતસ્સ સમુદયસ્સ દસ્સનેન વિવેકટ્ઠો આવિભવતિ. મગ્ગદસ્સનેન અસઙ્ખતટ્ઠો, ઇમિના હિ અનમતગ્ગસંસારે મગ્ગો નદિટ્ઠપુબ્બો, સોપિ ચ સપ્પચ્ચયત્તા સઙ્ખતોયેવાતિ અપ્પચ્ચયધમ્મસ્સ અસઙ્ખતભાવો અતિવિય પાકટો હોતિ. દુક્ખદસ્સનેન પનસ્સ અમતટ્ઠો આવિભવતિ, દુક્ખં હિ વિસં, અમતં નિબ્બાનન્તિ.

તથા નિય્યાનલક્ખણસ્સાપિ **મગ્ગસ્સ**, સમુદયદસ્સનેન ‘‘નાયં હેતુ નિબ્બાનસ્સ પત્તિયા, અયં હેતૂ’’તિ હેતુટ્ઠો આવિભવતિ. નિરોધદસ્સનેન દસ્સનટ્ઠો, પરમસુખુમાનિ રૂપાનિ પસ્સતો ‘‘વિપ્પસન્નં વત મે ચક્ખૂ’’ન્તિ ચક્ખુસ્સ વિપ્પસન્નભાવો વિય. દુક્ખદસ્સનેન અધિપતેય્યટ્ઠો, અનેકરોગાતુરકપણજનદસ્સનેન ઇસ્સરજનસ્સ ઉળારભાવો વિયાતિ એવમેત્થ સલક્ખણવસેન એકેકસ્સ, અઞ્ઞસચ્ચદસ્સનવસેન ચ ઇતરેસં તિણ્ણં તિણ્ણં આવિભાવતો એકેકસ્સ ચત્તારો ચત્તારો અત્થા વુત્તા. મગ્ગક્ખણે પન સબ્બે ચેતે અત્થા એકેનેવ દુક્ખાદીસુ ચતુકિચ્ચેન ઞાણેન પટિવેધં ગચ્છન્તીતિ. યે પન નાનાભિસમયં ઇચ્છન્તિ, તેસં ઉત્તરં અભિધમ્મે કથાવત્થુસ્મિં વુત્તમેવ.

પરિઞ્ઞાદિપ્પભેદકથા

૮૪૪. ઇદાનિ યાનિ તાનિ પરિઞ્ઞાદીનિ ચત્તારિ કિચ્ચાનિ વુત્તાનિ, તેસુ –

> તિવિધા હોતિ પરિઞ્ઞા, તથા પહાનમ્પિ સચ્છિકિરિયાપિ;
> દ્વે ભાવના અભિમતા, વિનિચ્છયો તત્થ ઞાતબ્બો.

૮૪૫. **તિવિધા હોતિ પરિઞ્ઞા**તિ ઞાતપરિઞ્ઞા તીરણપરિઞ્ઞા પહાનપરિઞ્ઞાતિ એવં પરિઞ્ઞા તિવિધા હોતિ. તત્થ ‘‘અભિઞ્ઞાપઞ્ઞા ઞાતટ્ઠેન ઞાણ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ માતિકા ૧.૨૦) એવં ઉદ્દિસિત્વા ‘‘યે યે ધમ્મા અભિઞ્ઞાતા હોન્તિ, તે તે ધમ્મા ઞાતા હોન્તી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૫) એવં સઙ્ખેપતો, ‘‘સબ્બં, ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્યં. કિઞ્ચ, ભિક્ખવે, સબ્બં અભિઞ્ઞેય્યં? ચક્ખું, ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્ય’’ન્તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૨) નયેન વિત્થારતો વુત્તા **ઞાતપરિઞ્ઞા** નામ. તસ્સા સપ્પચ્ચયનામરૂપાભિજાનના આવેણિકા ભૂમિ.

૮૪૬. ‘‘પરિઞ્ઞાપઞ્ઞા તીરણટ્ઠેન ઞાણ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ માતિકા ૧.૨૧) એવં ઉદ્દિસિત્વા પન ‘‘યે યે ધમ્મા પરિઞ્ઞાતા હોન્તિ, તે તે ધમ્મા તીરિતા હોન્તી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૫) એવં સઙ્ખેપતો, ‘‘સબ્બં, ભિક્ખવે, પરિઞ્ઞેય્યં. કિઞ્ચ, ભિક્ખવે, સબ્બં પરિઞ્ઞેય્યં? ચક્ખું, ભિક્ખવે, પરિઞ્ઞેય્ય’’ન્તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૧) નયેન વિત્થારતો વુત્તા **તીરણપરિઞ્ઞા** નામ. તસ્સા કલાપસમ્મસનતો પટ્ઠાય અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ તીરણવસેન પવત્તમાનાય યાવ અનુલોમા આવેણિકા ભૂમિ.

૮૪૭. ‘‘પહાનપઞ્ઞા પરિચ્ચાગટ્ઠેન ઞાણ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ માતિકા ૧.૨૨) એવં પન ઉદ્દિસિત્વા ‘‘યે યે ધમ્મા પહીના હોન્તિ, તે તે ધમ્મા પરિચ્ચત્તા હોન્તી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૫) એવં વિત્થારતો વુત્તા ‘‘અનિચ્ચાનુપસ્સનાય નિચ્ચસઞ્ઞં પજહતી’’તિઆદિનયપ્પવત્તા **પહાનપરિઞ્ઞા**. તસ્સા ભઙ્ગાનુપસ્સનતો પટ્ઠાય યાવ મગ્ગઞાણા ભૂમિ, અયં ઇધ અધિપ્પેતા.

યસ્મા વા ઞાતતીરણપરિઞ્ઞાયોપિ તદત્થાયેવ, યસ્મા ચ યે ધમ્મે પજહતિ, તે નિયમતો ઞાતા ચેવ તીરિતા ચ હોન્તિ, તસ્મા પરિઞ્ઞાત્તયમ્પિ ઇમિના પરિયાયેન મગ્ગઞાણસ્સ કિચ્ચન્તિ વેદિતબ્બં.

૮૪૮. **તથા પહાનમ્પી**તિ પહાનમ્પિ હિ વિક્ખમ્ભનપ્પહાનં તદઙ્ગપ્પહાનં સમુચ્છેદપ્પહાનન્તિ પરિઞ્ઞા વિય તિવિધમેવ હોતિ. તત્થ યં સસેવાલે ઉદકે પક્ખિત્તેન ઘટેન સેવાલસ્સ વિય તેન તેન લોકિયસમાધિના નીવરણાદીનં પચ્ચનીકધમ્માનં વિક્ખમ્ભનં, ઇદં **વિક્ખમ્ભનપ્પહાનં** નામ. પાળિયં પન ‘‘વિક્ખમ્ભનપ્પહાનઞ્ચ નીવરણાનં પઠમં ઝાનં ભાવયતો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૪) નીવરણાનઞ્ઞેવ વિક્ખમ્ભનં વુત્તં, તં પાકટત્તા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. નીવરણાનિ હિ ઝાનસ્સ પુબ્બભાગેપિ પચ્છાભાગેપિ ન સહસા ચિત્તં અજ્ઝોત્થરન્તિ, વિતક્કાદયો અપ્પિતક્ખણેયેવ. તસ્મા નીવરણાનં વિક્ખમ્ભનં પાકટં.

૮૪૯. યં પન રત્તિભાગે સમુજ્જલિતેન પદીપેન અન્ધકારસ્સ વિય તેન તેન વિપસ્સનાય અવયવભૂતેન ઞાણઙ્ગેન પટિપક્ખવસેનેવ તસ્સ તસ્સ પહાતબ્બધમ્મસ્સ પહાનં, ઇદં **તદઙ્ગપ્પહાનં** નામ. સેય્યથિદં – નામરૂપપરિચ્છેદેન તાવ સક્કાયદિટ્ઠિયા. પચ્ચયપરિગ્ગહેન અહેતુવિસમહેતુદિટ્ઠિયા ચેવ કઙ્ખામલસ્સ ચ. કલાપસમ્મસનેન ‘‘અહં મમા’’તિ સમૂહગાહસ્સ. મગ્ગામગ્ગવવત્થાનેન અમગ્ગે મગ્ગસઞ્ઞાય. ઉદયદસ્સનેન ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા. વયદસ્સનેન સસ્સતદિટ્ઠિયા. ભયતુપટ્ઠાનેન સભયે અભયસઞ્ઞાય. આદીનવદસ્સનેન અસ્સાદસઞ્ઞાય. નિબ્બિદાનુપસ્સનેન અભિરતિસઞ્ઞાય. મુઞ્ચિતુકમ્યતાય અમુઞ્ચિતુકામભાવસ્સ. પટિસઙ્ખાનેન અપ્પટિસઙ્ખાનસ્સ. ઉપેક્ખાય અનુપેક્ખનસ્સ. અનુલોમેન સચ્ચપટિલોમગાહસ્સ પહાનં.

યં વા પન અટ્ઠારસસુ મહાવિપસ્સનાસુ અનિચ્ચાનુપસ્સનાય નિચ્ચસઞ્ઞાય. દુક્ખાનુપસ્સનાય સુખસઞ્ઞાય. અનત્તાનુપસ્સનાય અત્તસઞ્ઞાય. નિબ્બિદાનુપસ્સનાય નન્દિયા. વિરાગાનુપસ્સનાય રાગસ્સ. નિરોધાનુપસ્સનાય સમુદયસ્સ. પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સનાય આદાનસ્સ. ખયાનુપસ્સનાય ઘનસઞ્ઞાય. વયાનુપસ્સનાય આયૂહનસ્સ. વિપરિણામાનુપસ્સનાય ધુવસઞ્ઞાય. અનિમિત્તાનુપસ્સનાય નિમિત્તસ્સ. અપ્પણિહિતાનુપસ્સનાય પણિધિયા. સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાય અભિનિવેસસ્સ. અધિપઞ્ઞાધમ્મવિપસ્સનાય સારાદાનાભિનિવેસસ્સ. યથાભૂતઞાણદસ્સનેન સમ્મોહાભિનિવેસસ્સ. આદીનવાનુપસ્સનાય આલયાભિનિવેસસ્સ. પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાય અપ્પટિસઙ્ખાય. વિવટ્ટાનુપસ્સનાય સંયોગાભિનિવેસસ્સ પહાનં. ઇદમ્પિ **તદઙ્ગપ્પહાન**મેવ.

૮૫૦. તત્થ યથા અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીહિ સત્તહિ નિચ્ચસઞ્ઞાદીનં પહાનં હોતિ, તં ભઙ્ગાનુપસ્સને વુત્તમેવ.

ખયાનુપસ્સનાતિ પન ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા અનિચ્ચં ખયટ્ઠેનાતિ એવં ખયં પસ્સતો ઞાણં. તેન ઘનસઞ્ઞાય પહાનં હોતિ.

વયાનુપસ્સનાતિ –

આરમ્મણાન્વયેન, ઉભો એકવવત્થાના;
નિરોધે અધિમુત્તતા, વયલક્ખણવિપસ્સનાતિ. –

એવં વુત્તા પચ્ચક્ખતો ચેવ અન્વયતો ચ સઙ્ખારાનં ભઙ્ગં દિસ્વા તસ્મિઞ્ઞેવ ભઙ્ગસઙ્ખાતે નિરોધે અધિમુત્તતા, તાય આયૂહનસ્સ પહાનં હોતિ. યેસં હિ અત્થાય આયૂહેય્ય, ‘‘તે એવં વયધમ્મા’’તિ વિપસ્સતો આયૂહને ચિત્તં ન નમતિ.

વિપરિણામાનુપસ્સનાતિ રૂપસત્તકાદિવસેન તં તં પરિચ્છેદં અતિક્કમ્મ અઞ્ઞથાપવત્તિદસ્સનં. ઉપ્પન્નસ્સ વા જરાય ચેવ મરણેન ચ દ્વીહાકારેહિ વિપરિણામદસ્સનં, તાય ધુવસઞ્ઞાય પહાનં હોતિ.

અનિમિત્તાનુપસ્સનાતિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાવ, તાય નિચ્ચનિમિત્તસ્સ પહાનં હોતિ.

અપ્પણિહિતાનુપસ્સનાતિ દુક્ખાનુપસ્સનાવ, તાય સુખપણિધિસુખપત્થનાપહાનં હોતિ.

સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાતિ અનત્તાનુપસ્સનાવ, તાય ‘‘અત્થિ અત્તા’’તિ અભિનિવેસસ્સ પહાનં હોતિ.

અધિપઞ્ઞાધમ્મવિપસ્સનાતિ –

“આરમ્મણઞ્ચ પટિસઙ્ખા, ભઙ્ગઞ્ચ અનુપસ્સતિ;
સુઞ્ઞતો ચ ઉપટ્ઠાનં, અધિપઞ્ઞા વિપસ્સના”તિ. –

એવં વુત્તા રૂપાદિઆરમ્મણં જાનિત્વા તસ્સ ચ આરમ્મણસ્સ તદારમ્મણસ્સ ચ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગં દિસ્વા “સઙ્ખારાવ ભિજ્જન્તિ, સઙ્ખારાનં મરણં, ન અઞ્ઞો કોચિ અત્થી”તિ ભઙ્ગવસેન સુઞ્ઞતં ગહેત્વા પવત્તા વિપસ્સના. સા અધિપઞ્ઞા ચ ધમ્મેસુ ચ વિપસ્સનાતિ કત્વા અધિપઞ્ઞાધમ્મવિપસ્સનાતિ વુચ્ચતિ, તાય નિચ્ચસારાભાવસ્સ ચ અત્તસારાભાવસ્સ ચ સુટ્ઠુ દિટ્ઠત્તા સારાદાનાભિનિવેસસ્સ પહાનં હોતિ.

યથાભૂતઞાણદસ્સનન્તિ સપ્પચ્ચયનામરૂપપરિગ્ગહો, તેન “અહોસિં નુ ખો અહં અતીતમદ્ધાન”ન્તિઆદિવસેન ચેવ, “ઇસ્સરતો લોકો સમ્ભોતી”તિઆદિવસેન ચ પવત્તસ્સ સમ્મોહાભિનિવેસસ્સ પહાનં હોતિ.

આદીનવાનુપસ્સનાતિ ભયતુપટ્ઠાનવસેન ઉપ્પન્નં સબ્બભવાદીસુ આદીનવદસ્સનઞાણં, તેન “કિઞ્ચિ અલ્લીયિતબ્બં ન દિસ્સતી”તિ આલયાભિનિવેસસ્સ પહાનં હોતિ.

પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાતિ મુઞ્ચનસ્સ ઉપાયકરણં પટિસઙ્ખાઞાણં, તેન અપ્પટિસઙ્ખાય પહાનં હોતિ.

વિવટ્ટાનુપસ્સનાતિ સઙ્ખારુપેક્ખા ચેવ અનુલોમઞ્ચ. તદા હિસ્સ ચિત્તં ઈસકપોણે પદુમપલાસે ઉદકબિન્દુ વિય સબ્બસ્મા સઙ્ખારગતા પતિલીયતિ, પતિકુટતિ, પતિવત્તતીતિ વુત્તં. તસ્મા તાય સંયોગાભિનિવેસસ્સ પહાનં હોતિ, કામસંયોગાદિકસ્સ કિલેસાભિનિવેસસ્સ કિલેસપ્પવત્તિયા પહાનં હોતીતિ અત્થો. એવં વિત્થારતો તદઙ્ગપ્પહાનં વેદિતબ્બં. પાળિયં પન “તદઙ્ગપ્પહાનઞ્ચ દિટ્ઠિગતાનં નિબ્બેધભાગિયં સમાધિં ભાવયતો”તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૪) સઙ્ખેપેનેવ વુત્તં.

૮૫૧. યં પન અસનિવિચક્કાભિહતસ્સ રુક્ખસ્સ વિય અરિયમગ્ગઞાણેન સંયોજનાદીનં ધમ્માનં યથા ન પુન પવત્તિ, એવં પહાનં, ઇદં **સમુચ્છેદપ્પહાનં** નામ. યં સન્ધાય વુત્તં “સમુચ્છેદપ્પહાનઞ્ચ લોકુત્તરં ખયગામિમગ્ગં ભાવયતો”તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૪) . ઇતિ ઇમેસુ તીસુ પહાનેસુ સમુચ્છેદપ્પહાનમેવ ઇધ અધિપ્પેતં. યસ્મા પન તસ્સ યોગિનો પુબ્બભાગે વિક્ખમ્ભનતદઙ્ગપ્પહાનાનિપિ તદત્થાનેવ, તસ્મા પહાનત્તયમ્પિ ઇમિના પરિયાયેન મગ્ગઞાણસ્સ કિચ્ચન્તિ વેદિતબ્બં. પટિરાજાનં વધિત્વા રજ્જં પત્તેન હિ યમ્પિ તતો પુબ્બે કતં, સબ્બં “ઇદઞ્ચિદઞ્ચ રઞ્ઞા કત”ન્તિયેવ વુચ્ચતિ.

૮૫૨. **સચ્છિકિરિયાપી**તિ લોકિયસચ્છિકિરિયા લોકુત્તરસચ્છિકિરિયાતિ દ્વેધા ભિન્નાપિ લોકુત્તરાય દસ્સનભાવનાવસેન ભેદતો તિવિધા હોતિ. તત્થ “પઠમસ્સ ઝાનસ્સ લાભીમ્હિ, વસીમ્હિ, પઠમજ્ઝાનં સચ્છિકતં મયા”તિઆદિના (પારા॰ ૨૦૩-૨૦૪) નયેન આગતા પઠમજ્ઝાનાદીનં ફસ્સના લોકિયસચ્છિકિરિયા નામ. **ફસ્સના**તિ અધિગન્ત્વા “ઇદં મયા અધિગત”ન્તિ પચ્ચક્ખતો ઞાણફસ્સેન ફુસના. ઇમમેવ હિ અત્થં સન્ધાય “સચ્છિકિરિયા પઞ્ઞા ફસ્સનટ્ઠે ઞાણ”ન્તિ (પટિ॰ મ॰ માતિકા ૧.૨૪) ઉદ્દિસિત્વા “યે યે ધમ્મા સચ્છિકતા હોન્તિ, તે તે ધમ્મા ફસ્સિતા હોન્તી”તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૭૫) સચ્છિકિરિયનિદ્દેસો વુત્તો.

અપિચ અત્તનો સન્તાને અનુપ્પાદેત્વાપિ યે ધમ્મા કેવલં અપરપ્પચ્ચયેન ઞાણેન ઞાતા, તે સચ્છિકતા હોન્તિ. તેનેવ હિ “સબ્બં, ભિક્ખવે, સચ્છિકાતબ્બં. કિઞ્ચ, ભિક્ખવે, સબ્બં સચ્છિકાતબ્બં? ચક્ખુ, ભિક્ખવે, સચ્છિકાતબ્બ”ન્તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૯) વુત્તં.

અપરમ્પિ વુત્તં “રૂપં પસ્સન્તો સચ્છિકરોતિ. વેદનં…પે॰… વિઞ્ઞાણં પસ્સન્તો સચ્છિકરોતિ. ચક્ખું…પે॰… જરામરણં…પે॰… અમતોગધં નિબ્બાનં પસ્સન્તો સચ્છિકરોતીતિ. યે યે ધમ્મા સચ્છિકતા હોન્તિ, તે તે ધમ્મા ફસ્સિતા હોન્તી”તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૯).

પઠમમગ્ગક્ખણે પન નિબ્બાનદસ્સનં દસ્સનસચ્છિકિરિયા. સેસમગ્ગક્ખણેસુ ભાવનાસચ્છિકિરિયાતિ. સા દુવિધાપિ ઇધ અધિપ્પેતા. તસ્મા દસ્સનભાવનાવસેન નિબ્બાનસ્સ સચ્છિકિરિયા ઇમસ્સ ઞાણસ્સ કિચ્ચન્તિ વેદિતબ્બં.

૮૫૩. **દ્વે ભાવના અભિમતા**તિ ભાવના પન લોકિયભાવના લોકુત્તરભાવનાતિ દ્વેયેવ અભિમતા. તત્થ લોકિયાનં સીલસમાધિપઞ્ઞાનં ઉપ્પાદનં, તાહિ ચ સન્તાનવાસનં લોકિયભાવના. લોકુત્તરાનં ઉપ્પાદનં, તાહિ ચ સન્તાનવાસનં લોકુત્તરભાવના. તાસુ ઇધ લોકુત્તરા અધિપ્પેતા. લોકુત્તરાનિ હિ સીલાદીનિ ચતુબ્બિધમ્પેતં ઞાણં ઉપ્પાદેતિ. તેસં સહજાતપચ્ચયાદિતાય તેહિ ચ સન્તાનં વાસેતીતિ લોકુત્તરભાવનાવસ્સ કિચ્ચન્તિ.

એવં –

કિચ્ચાનિ પરિઞ્ઞાદીનિ, યાનિ વુત્તાનિ અભિસમયકાલે;
તાનિ ચ યથાસભાવેન, જાનિતબ્બાનિ સબ્બાનીતિ.

એત્તાવતા ચ –

“સીલે પતિટ્ઠાય નરો સપઞ્ઞો, ચિત્તં પઞ્ઞઞ્ચ ભાવય”ન્તિ. –

એવં સરૂપેનેવ આભતાય પઞ્ઞાભાવનાય વિધાનદસ્સનત્થં યં વુત્તં ''મૂલભૂતા દ્વે વિસુદ્ધિયો સમ્પાદેત્વા સરીરભૂતા પઞ્ચ વિસુદ્ધિયો સમ્પાદેન્તેન ભાવેતબ્બા''તિ, તં વિત્થારિતં હોતિ. કથં ભાવેતબ્બાતિ અયઞ્ચ પઞ્હો વિસ્સજ્જિતોતિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

પઞ્ઞાભાવનાધિકારે

ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસો નામ

બાવીસતિમો પરિચ્છેદો.

૨૩. પઞ્ઞાભાવનાનિસંસનિદ્દેસો

આનિસંસપકાસના

૮૫૪. યં પન વુત્તં ‘‘પઞ્ઞાભાવનાય કો આનિસંસો’’તિ, તત્થ વદામ. અયઞ્હિ પઞ્ઞાભાવના નામ અનેકસતાનિસંસા. તસ્સા દીઘેનાપિ અદ્ધુના ન સુકરં વિત્થારતો આનિસંસં પકાસેતું. સઙ્ખેપતો પનસ્સા નાનાકિલેસવિદ્ધંસનં, અરિયફલરસાનુભવનં, નિરોધસમાપત્તિસમાપજ્જનસમત્થતા, આહુનેય્યભાવાદિસિદ્ધીતિ અયમાનિસંસો વેદિતબ્બો.

નાનાકિલેસવિદ્ધંસનકથા

૮૫૫. તત્થ યં નામરૂપપરિચ્છેદતો પટ્ઠાય સક્કાયદિટ્ઠાદીનં વસેન **નાનાકિલેસવિદ્ધંસનં** વુત્તં, અયં લોકિકાય પઞ્ઞાભાવનાય આનિસંસો. યં અરિયમગ્ગક્ખણે સંયોજનાદીનં વસેન **નાનાકિલેસવિદ્ધંસનં** વુત્તં, અયં લોકુત્તરાય પઞ્ઞાભાવનાય આનિસંસોતિ વેદિતબ્બો.

ભીમવેગાનુપતિતા, અસનીવ સિલુચ્ચયે;
વાયુવેગસમુટ્ઠિતો, અરઞ્ઞમિવ પાવકો.

અન્ધકારં વિય રવિ, સતેજુજ્જલમણ્ડલો;
દીઘરત્તાનુપતિતં, સબ્બાનત્થવિધાયકં.

કિલેસજાલં પઞ્ઞા હિ, વિદ્ધંસયતિ ભાવિતા;
સન્દિટ્ઠિકમતો જઞ્ઞા, આનિસંસમિમં ઇધ.

ફલસમાપત્તિકથા

૮૫૬. **અરિયફલરસાનુભવન**ન્તિ ન કેવલઞ્ચ કિલેસવિદ્ધંસનઞ્ઞેવ, અરિયફલરસાનુભવનમ્પિ પઞ્ઞાભાવનાય આનિસંસો. અરિયફલન્તિ હિ સોતાપત્તિફલાદિ સામઞ્ઞફલં વુચ્ચતિ. તસ્સ દ્વીહાકારેહિ રસાનુભવનં હોતિ. મગ્ગવીથિયઞ્ચ ફલસમાપત્તિવસેન ચ પવત્તિયં. તત્રાસ્સ મગ્ગવીથિયં પવત્તિ દસ્સિતાયેવ.

૮૫૭. અપિચ યે ‘‘સંયોજનપ્પહાનમત્તમેવ ફલં નામ, ન કોચિ અઞ્ઞો ધમ્મો અત્થી’’તિ વદન્તિ, તેસં અનુનયત્થં ઇદં સુત્તમ્પિ દસ્સેતબ્બં – ‘‘કથં પયોગપટિપ્પસ્સદ્ધિપઞ્ઞા ફલે ઞાણં? સોતાપત્તિમગ્ગક્ખણે દસ્સનટ્ઠેન સમ્માદિટ્ઠિ મિચ્છાદિટ્ઠિયા વુટ્ઠાતિ, તદનુવત્તકકિલેસેહિ ચ ખન્ધેહિ ચ વુટ્ઠાતિ, બહિદ્ધા ચ સબ્બનિમિત્તેહિ વુટ્ઠાતિ. તમ્પયોગપટિપ્પસ્સદ્ધત્તા ઉપ્પજ્જતિ સમ્માદિટ્ઠિ, મગ્ગસ્સેતં ફલ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૬૩) વિત્થારેતબ્બં.

‘‘ચત્તારો મગ્ગા અપરિયાપન્ના, ચત્તારિ ચ સામઞ્ઞફલાનિ, ઇમે ધમ્મા અપ્પમાણારમ્મણા’’ (ધ॰ સ॰ ૧૪૨૨). ‘‘મહગ્ગતો ધમ્મો અપ્પમાણસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૨.૬૨) એવમાદીનિપિ ચેત્થ સાધકાનિ.

૮૫૮. ફલસમાપત્તિયં પવત્તિદસ્સનત્થં પનસ્સ ઇદં પઞ્હાકમ્મં – કા ફલસમાપત્તિ, કે તં સમાપજ્જન્તિ, કે ન સમાપજ્જન્તિ, કસ્મા સમાપજ્જન્તિ, કથઞ્ચસ્સા સમાપજ્જનં હોતિ, કથં ઠાનં, કથં વુટ્ઠાનં, કિં ફલસ્સ અનન્તરં, કસ્સ ચ ફલં અનન્તરન્તિ?

૮૫૯. તત્થ **કા ફલસમાપત્તી**તિ યા અરિયફલસ્સ નિરોધે અપ્પના.

૮૬૦. કે તં સમાપજ્જન્તિ, કે ન સમાપજ્જન્તીતિ સબ્બેપિ પુથુજ્જના ન સમાપજ્જન્તિ. કસ્મા? અનધિગતત્તા. અરિયા પન સબ્બેપિ સમાપજ્જન્તિ. કસ્મા? અધિગતત્તા. ઉપરિમા પન હેટ્ઠિમં ન સમાપજ્જન્તિ, પુગ્ગલન્તરભાવુપગમનેન પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા. હેટ્ઠિમા ચ ઉપરિમં, અનધિગતત્તા. અત્તનો અત્તનોયેવ પન ફલં સમાપજ્જન્તીતિ ઇદમેત્થ સન્નિટ્ઠાનં.

કેચિ પન ''સોતાપન્નસકદાગામિનોપિ ન સમાપજ્જન્તિ. ઉપરિમા દ્વેયેવ સમાપજ્જન્તી''તિ વદન્તિ. ઇદઞ્ચ તેસં કારણં, એતે હિ સમાધિસ્મિં પરિપૂરકારિનોતિ. તં પુથુજ્જનસ્સાપિ અત્તના પટિલદ્ધલોકિયસમાધિસમાપજ્જનતો અકારણમેવ. કિઞ્ચેત્થ કારણાકારણચિન્તાય. નનુ પાળિયંયેવ વુત્તં – ''કતમે દસ ગોત્રભુધમ્મા વિપસ્સનાવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ? સોતાપત્તિમગ્ગપટિલાભત્થાય ઉપ્પાદં પવત્તં...પે॰... ઉપાયાસં બહિદ્ધા સઙ્ખારનિમિત્તં અભિભુય્યતીતિ ગોત્રભુ. સોતાપત્તિફલસમાપત્તત્થાય સકદાગામિમગ્ગં ...પે॰... અરહત્તફલસમાપત્તત્થાય... સુઞ્ઞતવિહારસમાપત્તત્થાય... અનિમિત્તવિહારસમાપત્તત્થાય ઉપ્પાદં...પે॰... બહિદ્ધા સઙ્ખારનિમિત્તં અભિભુય્યતીતિ ગોત્રભૂ''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૬૦). તસ્મા સબ્બેપિ અરિયા અત્તનો અત્તનો ફલં સમાપજ્જન્તીતિ નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં.

૮૬૧. **કસ્મા સમાપજ્જન્તી**તિ દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થં. યથા હિ રાજા રજ્જસુખં, દેવતા દિબ્બસુખં અનુભવન્તિ, એવં અરિયા ''અરિયં લોકુત્તરસુખં અનુભવિસ્સામા''તિ અદ્ધાનપ્પરિચ્છેદં કત્વા ઇચ્છિતિચ્છિતક્ખણે ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જન્તિ.

૮૬૨. **કથઞ્ચસ્સા સમાપજ્જનં હોતિ, કથં ઠાનં, કથં વુટ્ઠાનન્તિ** દ્વીહિ તાવ આકારેહિ અસ્સા સમાપજ્જનં હોતિ – નિબ્બાનતો અઞ્ઞસ્સ આરમ્મણસ્સ અમનસિકારા નિબ્બાનસ્સ ચ મનસિકારા. યથાહ – ''દ્વે ખો, આવુસો, પચ્ચયા અનિમિત્તાય ચેતોવિમુત્તિયા સમાપત્તિયા સબ્બનિમિત્તાનઞ્ચ અમનસિકારો, અનિમિત્તાય ચ ધાતુયા મનસિકારો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૮).

૮૬૩. અયમ્પનેત્થ સમાપજ્જનક્કમો. ફલસમાપત્તત્થિકેન હિ અરિયસાવકેન રહોગતેન પટિસલ્લીનેન ઉદયબ્બયાદિવસેન સઙ્ખારા વિપસ્સિતબ્બા. તસ્સ પવત્તાનુપુબ્બવિપસ્સનસ્સ સઙ્ખારારમ્મણગોત્રભુઞાણાનન્તરા ફલસમાપત્તિવસેન નિરોધે ચિત્તં અપ્પેતિ. ફલસમાપત્તિનિન્નતાય ચેત્થ સેક્ખસ્સાપિ ફલમેવ ઉપ્પજ્જતિ, ન મગ્ગો.

યે પન વદન્તિ ''સોતાપન્નો 'ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જિસ્સામી'તિ વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા સકદાગામી હોતિ. સકદાગામી ચ અનાગામી''તિ, તે વત્તબ્બા ''એવં સતિ અનાગામી અરહા ભવિસ્સતિ, અરહા પચ્ચેકબુદ્ધો, પચ્ચેકબુદ્ધો ચ બુદ્ધો. તસ્મા ન કિઞ્ચિ એતં, પાળિવસેનેવ ચ પટિક્ખિત્ત''ન્તિપિ ન ગહેતબ્બં. ઇદમેવ પન ગહેતબ્બં – સેક્ખસ્સાપિ ફલમેવ ઉપ્પજ્જતિ, ન મગ્ગો. ફલઞ્ચસ્સ સચે અનેન પઠમજ્ઝાનિકો મગ્ગો અધિગતો

હોતિ. પઠમજ્ઝાનિકમેવ ઉપ્પજ્જતિ. સચે દુતિયાદીસુ અઞ્ઞતરજ્ઝાનિકો, દુતિયાદીસુ અઞ્ઞતરજ્ઝાનિકમેવાતિ. એવં તાવસ્સા સમાપજ્જનં હોતિ.

૮૬૪. ''તયો ખો, આવુસો, પચ્ચયા અનિમિત્તાય ચેતોવિમુત્તિયા ઠિતિયા સબ્બનિમિત્તાનઞ્ચ અમનસિકારો, અનિમિત્તાય ચ ધાતુયા મનસિકારો, પુબ્બે ચ અભિસઙ્ખારો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૮) વચનતો પનસ્સા તીહાકારેહિ ઠાનં હોતિ. તત્થ **પુબ્બે ચ અભિસઙ્ખારો**તિ સમાપત્તિતો પુબ્બે કાલપરિચ્છેદો. ''અસુકસ્મિં નામ કાલે વુટ્ઠહિસ્સામી''તિ પરિચ્છિન્નત્તા હિસ્સા યાવ સો કાલો નાગચ્છતિ, તાવ ઠાનં હોતિ. એવમસ્સા ઠાનં હોતીતિ.

૮૬૫. ''દ્વે ખો, આવુસો, પચ્ચયા અનિમિત્તાય ચેતોવિમુત્તિયા વુટ્ઠાનાય સબ્બનિમિત્તાનઞ્ચ મનસિકારો, અનિમિત્તાય ચ ધાતુયા અમનસિકારો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૮) વચનતો પનસ્સા દ્વીહાકારેહિ વુટ્ઠાનં હોતિ. તત્થ **સબ્બનિમિત્તાન**ન્તિ રૂપનિમિત્તવેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણનિમિત્તાનં. કામઞ્ચ ન સબ્બાનેવેતાનિ એકતો મનસિકરોતિ સબ્બસઙ્ગાહિકવસેન પનેતં વુત્તં. તસ્મા યં ભવઙ્ગસ્સ આરમ્મણં હોતિ, તં મનસિકરોતો ફલસમાપત્તિવુટ્ઠાનં હોતીતિ એવમસ્સા વુટ્ઠાનં વેદિતબ્બં.

૮૬૬. **કિં ફલસ્સ અનન્તરં, કસ્સ ચ ફલં અનન્તર**ન્તિ ફલસ્સ તાવ ફલમેવ વા અનન્તરં હોતિ, ભવઙ્ગં વા. ફલં પન અત્થિ મગ્ગાનન્તરં, અત્થિ ફલાનન્તરં, અત્થિ ગોત્રભુઅનન્તરં, અત્થિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનાનન્તરં. તત્થ મગ્ગવીથિયં મગ્ગાનન્તરં, પુરિમસ્સ પુરિમસ્સ પચ્છિમં પચ્છિમં ફલાનન્તરં. ફલસમાપત્તીસુ પુરિમં પુરિમં ગોત્રભુઅનન્તરં. **ગોત્રભૂ**તિ ચેત્થ અનુલોમં વેદિતબ્બં. વુત્તઞ્હેતં પટ્ઠાને – ''અરહતો અનુલોમં ફલસમાપત્તિયા અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો. સેક્ખાનં અનુલોમં ફલસમાપત્તિયા અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭). યેન ફલેન નિરોધા વુટ્ઠાનં હોતિ, તં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનાનન્તરન્તિ. તત્થ ઠપેત્વા મગ્ગવીથિયં ઉપ્પન્નં ફલં અવસેસં સબ્બં ફલસમાપત્તિવસેન પવત્તં નામ. એવમેતં મગ્ગવીથિયં ફલસમાપત્તિયં વા ઉપ્પજ્જનવસેન,

પટિપ્પસ્સદ્ધદરથં , અમતારમ્મણં સુભં;
વન્તલોકામિસં સન્તં, સામઞ્ઞફલમુત્તમં.

ઓજવન્તેન સુચિના, સુખેન અભિસન્દિતં;
યેન સાતાતિસાતેન, અમતેન મધું વિય.

તં સુખં તસ્સ અરિયસ્સ, રસભૂતમનુત્તરં;
ફલસ્સ પઞ્ઞં ભાવેત્વા, યસ્મા વિન્દતિ પણ્ડિતો.

તસ્મા અરિયફલસ્સેતં, રસાનુભવનં ઇધ;
વિપસ્સનાભાવનાય, આનિસંસોતિ વુચ્ચતિ.

નિરોધસમાપત્તિકથા

૮૬૭. **નિરોધસમાપત્તિસમાપજ્જનસમત્થતા**તિ ન કેવલઞ્ચ અરિયફલરસાનુભવનંયેવ, અયં પન નિરોધસમાપત્તિયા સમાપજ્જનસમત્થતાપિ ઇમિસ્સા પઞ્ઞાભાવનાય આનિસંસોતિ વેદિતબ્બો.

તત્રિદં નિરોધસમાપત્તિયા વિભાવનત્થં પઞ્હાકમ્મં – કા નિરોધસમાપત્તિ, કે તં સમાપજ્જન્તિ, કે ન સમાપજ્જન્તિ, કત્થ સમાપજ્જન્તિ, કસ્મા સમાપજ્જન્તિ, કથઞ્ચસ્સા સમાપજ્જનં હોતિ, કથં ઠાનં, કથં વુટ્ઠાનં, વુટ્ઠિતસ્સ કિંનિન્નં ચિત્તં હોતિ, મતસ્સ ચ સમાપન્નસ્સ ચ કો વિસેસો, નિરોધસમાપત્તિ કિં સઙ્ખતા અસઙ્ખતા લોકિયા લોકુત્તરા નિપ્ફન્ના અનિપ્ફન્નાતિ?

૮૬૮. તત્થ **કા નિરોધસમાપત્તી**તિ યા અનુપુબ્બનિરોધવસેન ચિત્તચેતસિકાનં ધમ્માનં અપ્પવત્તિ. **કે તં સમાપજ્જન્તિ, કે ન સમાપજ્જન્તી**તિ સબ્બેપિ પુથુજ્જના, સોતાપન્ના, સકદાગામિનો, સુક્ખવિપસ્સકા ચ અનાગામિનો, અરહન્તો ન સમાપજ્જન્તિ. અટ્ઠસમાપત્તિલાભિનો પન અનાગામિનો, ખીણાસવા ચ સમાપજ્જન્તિ. ‘‘દ્વીહિ બલેહિ સમન્નાગતત્તા , તયો ચ સઙ્ખારાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિયા, સોળસહિ ઞાણચરિયાહિ, નવહિ સમાધિચરિયાહિ વસીભાવતા પઞ્ઞા નિરોધસમાપત્તિયા ઞાણ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ માતિકા ૧.૩૪) હિ વુત્તં. અયઞ્ચ સમ્પદા ઠપેત્વા અટ્ઠસમાપત્તિલાભિનો અનાગામિખીણાસવે અઞ્ઞેસં નત્થિ. તસ્મા તેયેવ સમાપજ્જન્તિ, ન અઞ્ઞે.

૮૬૯. કતમાનિ પનેત્થ દ્વે બલાનિ…પે॰… કતમા વસીભાવતાતિ? ન એત્થ કિઞ્ચિ અમ્હેહિ વત્તબ્બં અત્થિ. સબ્બમિદં એતસ્સ ઉદ્દેસસ્સ નિદ્દેસે વુત્તમેવ. યથાહ –

> ‘‘**દ્વીહિ બલેહી**તિ દ્વે બલાનિ સમથબલં વિપસ્સનાબલં. કતમં સમથબલં? નેક્ખમ્મવસેન ચિત્તસ્સ એકગ્ગતા અવિક્ખેપો સમથબલં. અબ્યાપાદવસેન… આલોકસઞ્ઞાવસેન… અવિક્ખેપવસેન…પે॰… પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સિઅસ્સાસવસેન… પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સિપસ્સાસવસેન ચિત્તસ્સ એકગ્ગતા અવિક્ખેપો સમથબલન્તિ. કેનટ્ઠેન સમથબલં? પઠમજ્ઝાનેન નીવરણે ન કમ્પતીતિ સમથબલં. દુતિયજ્ઝાનેન વિતક્કવિચારે…પે॰… નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિયા આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસઞ્ઞાય ન કમ્પતીતિ સમથબલં. ઉદ્ધચ્ચે ચ ઉદ્ધચ્ચસહગતકિલેસે ચ ખન્ધે ચ ન કમ્પતિ ન ચલતિ ન વેધતીતિ સમથબલં. ઇદં **સમથબલં**.
>
> ‘‘કતમં વિપસ્સનાબલં? અનિચ્ચાનુપસ્સના વિપસ્સનાબલં. દુક્ખાનુપસ્સના… અનત્તાનુપસ્સના… નિબ્બિદાનુપસ્સના… વિરાગાનુપસ્સના… નિરોધાનુપસ્સના… પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સના વિપસ્સનાબલં. રૂપે અનિચ્ચાનુપસ્સના…પે॰… રૂપે પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સના વિપસ્સનાબલં. વેદનાય… સઞ્ઞાય… સઙ્ખારેસુ… વિઞ્ઞાણે… ચક્ખુસ્મિં…પે॰… જરામરણે અનિચ્ચાનુપસ્સના. જરામરણે પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સના વિપસ્સનાબલન્તિ. કેનટ્ઠેન વિપસ્સનાબલં? અનિચ્ચાનુપસ્સનાય નિચ્ચસઞ્ઞાય ન કમ્પતીતિ વિપસ્સનાબલં. દુક્ખાનુપસ્સનાય સુખસઞ્ઞાય ન કમ્પતીતિ… અનત્તાનુપસ્સનાય અત્તસઞ્ઞાય ન કમ્પતીતિ… નિબ્બિદાનુપસ્સનાય નન્દિયા ન કમ્પતીતિ… વિરાગાનુપસ્સનાય રાગે ન કમ્પતીતિ… નિરોધાનુપસ્સનાય સમુદયે ન કમ્પતીતિ… પટિનિસ્સગ્ગાનુપસ્સનાય આદાને ન કમ્પતીતિ વિપસ્સનાબલં. અવિજ્જાય ચ અવિજ્જાસહગતકિલેસે ચ ખન્ધે ચ ન કમ્પતિ ન ચલતિ ન વેધતીતિ વિપસ્સનાબલં. ઇદં **વિપસ્સનાબલં**.
>
> ‘‘**તયો ચ સઙ્ખારાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિયા**તિ કતમેસં તિણ્ણન્નં સઙ્ખારાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિયા? દુતિયજ્ઝાનં સમાપન્નસ્સ વિતક્કવિચારા વચીસઙ્ખારા પટિપ્પસ્સદ્ધા હોન્તિ. ચતુત્થં ઝાનં સમાપન્નસ્સ અસ્સાસપસ્સાસા

કાયસઙ્ખારા પટિપ્પસ્સદ્ધા હોન્તિ. સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં સમાપન્નસ્સ સઞ્ઞા ચ વેદના ચ ચિત્તસઙ્ખારા પટિપ્પસ્સદ્ધા હોન્તિ. ઇમેસં તિણ્ણન્નં સઙ્ખારાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિયા.

‘‘**સોળસહિ ઞાણચરિયાહી**તિ કતમાહિ સોળસહિ ઞાણચરિયાહિ? અનિચ્ચાનુપસ્સના ઞાણચરિયા. દુક્ખા... અનત્તા... નિબ્બિદા... વિરાગા... નિરોધા... પટિનિસ્સગ્ગા... વિવટ્ટાનુપસ્સના ઞાણચરિયા. સોતાપત્તિમગ્ગો ઞાણચરિયા. સોતાપત્તિફલસમાપત્તિ ઞાણચરિયા. સકદાગામિમગ્ગો...પે॰... અરહત્તફલસમાપત્તિ ઞાણચરિયા. ઇમાહિ સોળસહિ ઞાણચરિયાહિ.

‘‘**નવહિ સમાધિચરિયાહી**તિ કતમાહિ નવહિ સમાધિચરિયાહિ? પઠમજ્ઝાનં સમાધિચરિયા. દુતિયજ્ઝાનં...પે॰... નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિ સમાધિચરિયા. પઠમજ્ઝાનપટિલાભત્થાય વિતક્કો ચ વિચારો ચ પીતિ ચ સુખઞ્ચ ચિત્તેકગ્ગતા ચ...પે॰... નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિં પટિલાભત્થાય વિતક્કો ચ વિચારો ચ પીતિ ચ સુખઞ્ચ ચિત્તેકગ્ગતા ચ. ઇમાહિ નવહિ સમાધિચરિયાહિ.

‘‘**વસી**તિ પઞ્ચ વસિયો – આવજ્જનવસી, સમાપજ્જનવસી, અધિટ્ઠાનવસી, વુટ્ઠાનવસી, પચ્ચવેક્ખણવસી. પઠમજ્ઝાનં યત્થિચ્છકં યદિચ્છકં યાવતિચ્છકં આવજ્જતિ, આવજ્જનાય દન્ધાયિતત્તં નત્થીતિ આવજ્જનવસી. પઠમજ્ઝાનં યત્થિચ્છકં યદિચ્છકં યાવતિચ્છકં સમાપજ્જતિ, સમાપજ્જનાય દન્ધાયિતત્તં નત્થીતિ સમાપજ્જનવસી...પે॰... અધિટ્ઠાતિ અધિટ્ઠાને...પે॰... વુટ્ઠાતિ વુટ્ઠાને...પે॰... પચ્ચવેક્ખતિ પચ્ચવેક્ખણાય દન્ધાયિતત્તં નત્થીતિ પચ્ચવેક્ખણવસી. દુતિયં...પે॰... નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિં યત્થિચ્છકં યદિચ્છકં યાવતિચ્છકં આવજ્જતિ ...પે॰... પચ્ચવેક્ખતિ. પચ્ચવેક્ખણાય દન્ધાયિતત્તં નત્થીતિ પચ્ચવેક્ખણવસી. ઇમા પઞ્ચ વસિયો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૮૩).

૮૭૦. એત્થ ચ ‘‘સોળસહિ ઞાણચરિયાહી’’તિ ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસો એસ. અનાગામિનો પન ચુદ્દસહિ ઞાણચરિયાહિ હોતિ. યદિ એવં સકદાગામિનો દ્વાદસહિ સોતાપન્નસ્સ ચ દસહિ કિં ન હોતીતિ? ન હોતિ, સમાધિપારિબન્ધિકસ્સ પઞ્ચ કામગુણિકરાગસ્સ અપ્પહીનત્તા. તેસં હિ સો અપ્પહીનો. તસ્મા સમથબલં ન પરિપુણ્ણં હોતિ, તસ્મિં અપરિપૂરે દ્વીહિ બલેહિ સમાપજ્જિતબ્બં નિરોધસમાપત્તિં બલવેકલ્લેન સમાપજ્જિતું ન સક્કોન્તિ. અનાગામિસ્સ પન સો પહીનો, તસ્મા એસ પરિપુણ્ણબલો હોતિ. પરિપુણ્ણબલત્તા સક્કોતિ. તેનાહ ભગવા – ‘‘નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનકુસલં ફલસમાપત્તિયા અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭). ઇદઞ્હિ પટ્ઠાને મહાપકરણે અનાગામિનોવ નિરોધા વુટ્ઠાનં સન્ધાય વુત્તન્તિ.

૮૭૧. **કત્થ સમાપજ્જન્તી**તિ પઞ્ચવોકારભવે. કસ્મા? અનુપુબ્બસમાપત્તિસબ્ભાવતો. ચતુવોકારભવે પન પઠમજ્ઝાનાદીનં ઉપ્પત્તિ નત્થિ. તસ્મા ન સક્કા તત્થ સમાપજ્જિતુન્તિ. કેચિ પન ‘‘વત્થુસ્સ અભાવા’’તિ વદન્તિ.

૮૭૨. **કસ્મા સમાપજ્જન્તી**તિ સઙ્ખારાનં પવત્તિભેદે ઉક્કણ્ઠિત્વા દિટ્ઠેવ ધમ્મે અચિત્તકા હુત્વા ‘‘નિરોધં નિબ્બાનં પત્વા સુખં વિહરિસ્સામા’’તિ સમાપજ્જન્તિ.

૮૭૩. **કથઞ્ચસ્સા સમાપજ્જનં હોતી**તિ સમથવિપસ્સનાવસેન ઉસ્સક્કિત્વા કતપુબ્બકિચ્ચસ્સ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં નિરોધયતો, એવમસ્સ સમાપજ્જનં હોતિ. યો હિ સમથવસેનેવ ઉસ્સક્કતિ, સો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિં પત્વા તિટ્ઠતિ. યો પન વિપસ્સનાવસેનેવ ઉસ્સક્કતિ, સો ફલસમાપત્તિં પત્વા

તિટ્ઠતિ. યો પન ઉભયવસેનેવ ઉસ્સક્કિત્વા પુબ્બકિચ્ચં કત્વા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં નિરોધેતિ, સો તં સમાપજ્જતીતિ અયમેત્થ સઙ્ખેપો.

૮૭૪. અયં પન વિત્થારો – ઇધ ભિક્ખુ નિરોધં સમાપજ્જિતુકામો કતભત્તકિચ્ચો સુધોતહત્થપાદો વિવિત્તે ઓકાસે સુપઞ્ઞત્તમ્હિ આસને નિસીદતિ પલ્લઙ્કં આભુજિત્વા ઉજું કાયં પણિધાય પરિમુખં સતિં ઉપટ્ઠપેત્વા, સો પઠમં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તત્થ સઙ્ખારે અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સતિ.

વિપસ્સના પનેસા તિવિધા હોતિ – સઙ્ખારપરિગ્ગણ્હનકવિપસ્સના, ફલસમાપત્તિવિપસ્સના, નિરોધસમાપત્તિવિપસ્સનાતિ. તત્થ સઙ્ખારપરિગ્ગણ્હનકવિપસ્સના મન્દા વા હોતુ તિક્ખા વા, મગ્ગસ્સ પદટ્ઠાનં હોતિયેવ. ફલસમાપત્તિવિપસ્સના તિક્ખાવ વટ્ટતિ મગ્ગભાવનાસદિસા. નિરોધસમાપત્તિવિપસ્સના પન નાતિમન્દનાતિતિક્ખા વટ્ટતિ. તસ્મા એસ નાતિમન્દાય નાતિતિક્ખાય વિપસ્સનાય તે સઙ્ખારે વિપસ્સતિ.

તતો દુતિયં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તત્થ સઙ્ખારે તથેવ વિપસ્સતિ. તતો તતિયં ઝાનં...પે॰... તતો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તત્થ સઙ્ખારે તથેવ વિપસ્સતિ. તથા આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ચતુબ્બિધં પુબ્બકિચ્ચં કરોતિ – નાનાબદ્ધઅવિકોપનં, સઙ્ઘપટિમાનનં, સત્થુપક્કોસનં, અદ્ધાનપરિચ્છેદન્તિ.

૮૭૫. તત્થ **નાનાબદ્ધઅવિકોપનન્તિ** યં ઇમિના ભિક્ખુના સદ્ધિં એકાબદ્ધં ન હોતિ, નાનાબદ્ધં હુત્વા ઠિતં પત્તચીવરં વા મઞ્ચપીઠં વા નિવાસગેહં વા અઞ્ઞં વા પન કિઞ્ચિ પરિક્ખારજાતં, તં યથા ન વિકુપ્પતિ, અગ્ગિઉદકવાતચોરઉન્દૂરાદીનં વસેન ન વિનસ્સતિ, એવં અધિટ્ઠાતબ્બં.

તત્રિદં અધિટ્ઠાનવિધાનં ‘‘ઇદઞ્ચ ઇદઞ્ચ ઇમસ્મિં સત્તાહબ્ભન્તરે મા અગ્ગિના ઝાયતુ, મા ઉદકેન વુય્હતુ, મા વાતેન વિદ્ધંસતુ, મા ચોરેહિ હરિયતુ, મા ઉન્દૂરાદીહિ ખજ્જતૂ’’તિ. એવં અધિટ્ઠિતે તં સત્તાહં તસ્સ ન કોચિ પરિસ્સયો હોતિ.

અનધિટ્ઠહતો પન અગ્ગિઆદીહિ વિનસ્સતિ મહાનાગત્થેરસ્સ વિય. થેરો કિર માતુઉપાસિકાય ગામં પિણ્ડાય પાવિસિ. ઉપાસિકા યાગું દત્વા આસનસાલાય નિસીદાપેસિ. થેરો નિરોધં સમાપજ્જિત્વા નિસીદિ. તસ્મિં નિસિન્ને આસનસાલાય અગ્ગિના ગહિતાય સેસભિક્ખૂ અત્તનો અત્તનો નિસિન્નાસનં ગહેત્વા પલાયિંસુ. ગામવાસિકા સન્નિપતિત્વા થેરં દિસ્વા ‘‘અલસસમણો’’તિ આહંસુ. અગ્ગિ તિણવેણુકટ્ઠાનિ ઝાપેત્વા થેરં પરિક્ખિપિત્વા અટ્ઠાસિ. મનુસ્સા ઘટેહિ ઉદકં આહરિત્વા નિબ્બાપેત્વા છારિકં અપનેત્વા પરિભણ્ડં કત્વા પુપ્ફાનિ વિકિરિત્વા નમસ્સમાના અટ્ઠંસુ. થેરો પરિચ્છિન્નકાલવસેન વુટ્ઠાય તે દિસ્વા ‘‘પાકટોમ્હિ જાતો’’તિ વેહાસં ઉપ્પતિત્વા પિયઙ્ગુદીપં અગમાસિ. ઇદં નાનાબદ્ધઅવિકોપનં નામ.

યં એકાબદ્ધં હોતિ નિવાસનપાવુરણં વા નિસિન્નાસનં વા, તત્થ વિસું અધિટ્ઠાનકિચ્ચં નત્થિ. સમાપત્તિવસેનેવ નં રક્ખતિ આયસ્મતો સઞ્જીવસ્સ વિય . વુત્તમ્પિ ચેતં ‘‘આયસ્મતો સઞ્જીવસ્સ સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધિ, આયસ્મતો સારિપુત્તસ્સ સમાધિવિપ્ફારા ઇદ્ધી’’તિ.

૮૭૬. **સઙ્ઘપટિમાનનન્તિ** સઙ્ઘસ્સ પટિમાનનં ઉદિક્ખનં. યાવ એસો ભિક્ખુ આગચ્છતિ, તાવ સઙ્ઘકમ્મસ્સ અકરણન્તિ અત્થો. એત્થ ચ ન પટિમાનનં એતસ્સ પુબ્બકિચ્ચં, પટિમાનનાવજ્જનં પન પુબ્બકિચ્ચં. તસ્મા એવં

આવજ્જિતબ્બં ‘‘સચે મયિ સત્તાહં નિરોધં સમાપજ્જિત્વા નિસિન્ને સઙ્ઘો ઉત્તિકમ્માદીસુ કિઞ્ચિદેવ કમ્મં કત્તુકામો હોતિ, યાવ મં કોચિ ભિક્ખુ આગન્ત્વા ન પક્કોસતિ, તાવદેવ વુટ્ઠહિસ્સામી’’તિ. એવં કત્વા સમાપન્નો હિ તસ્મિં સમયે વુટ્ઠાતિયેવ.

યો પન એવં ન કરોતિ, સઙ્ઘો ચ સન્નિપતિત્વા તં અપસ્સન્તો ‘‘અસુકો ભિક્ખુ કુહિ’’ન્તિ ‘‘નિરોધસમાપન્નો’’તિ વુત્તે સઙ્ઘો કઞ્ચિ ભિક્ખું પેસેતિ ‘‘ગચ્છ નં સઙ્ઘસ્સ વચનેન પક્કોસાહી’’તિ. અથસ્સ તેન ભિક્ખુના સવનૂપચારે ઠત્વા ‘‘સઙ્ઘો તં આવુસો પટિમાનેતી’’તિ વુત્તમત્તેવ વુટ્ઠાનં હોતિ. એવં ગરુકા હિ સઙ્ઘસ્સ આણા નામ. તસ્મા તં આવજ્જિત્વા યથા સયમેવ વુટ્ઠાતિ, એવં સમાપજ્જિતબ્બં.

૮૭૭. **સત્થુપક્કોસન**ન્તિ ઇધાપિ સત્થુપક્કોસનાવજ્જનમેવ ઇમસ્સ કિચ્ચં. તસ્મા તમ્પિ એવં આવજ્જિતબ્બં ‘‘સચે મયિ સત્તાહં નિરોધં સમાપજ્જિત્વા નિસિન્ને સત્થા ઓતિણ્ણવત્થુસ્મિં સિક્ખાપદં વા પઞ્ઞપેતિ, તથારૂપાય વા અત્થુપ્પત્તિયા ધમ્મં દેસેતિ, યાવ મં કોચિ આગન્ત્વા ન પક્કોસતિ, તાવદેવ વુટ્ઠહિસ્સામી’’તિ. એવં કત્વા નિસિન્નો હિ તસ્મિં સમયે વુટ્ઠાતિયેવ.

યો પન એવં ન કરોતિ, સત્થા ચ સઙ્ઘે સન્નિપતિતે તં અપસ્સન્તો ‘‘અસુકો ભિક્ખુ કુહિ’’ન્તિ ‘‘નિરોધસમાપન્નો’’તિ વુત્તે કઞ્ચિ ભિક્ખું પેસેતિ ‘‘ગચ્છ નં મમ વચનેન પક્કોસા’’તિ. અથસ્સ તેન ભિક્ખુના સવનૂપચારે ઠત્વા ‘‘સત્થા આયસ્મન્તં આમન્તેતી’’તિ વુત્તમત્તેવ વુટ્ઠાનં હોતિ. એવં ગરુકં હિ સત્થુપક્કોસનં, તસ્મા તં આવજ્જિત્વા યથા સયમેવ વુટ્ઠાતિ, એવં સમાપજ્જિતબ્બં.

૮૭૮. **અદ્ધાનપરિચ્છેદો**તિ જીવિતદ્ધાનસ્સ પરિચ્છેદો. ઇમિના ભિક્ખુના અદ્ધાનપરિચ્છેદે સુકુસલેન ભવિતબ્બં. અત્તનો ‘‘આયુસઙ્ખારા સત્તાહં પવત્તિસ્સન્તિ ન પવત્તિસ્સન્તી’’તિ આવજ્જિત્વાવ સમાપજ્જિતબ્બં. સચે હિ સત્તાહબ્ભન્તરે નિરુજ્ઝનકે આયુસઙ્ખારે અનાવજ્જિત્વાવ સમાપજ્જતિ, નાસ્સ નિરોધસમાપત્તિ મરણં પટિબાહિતું સક્કોતિ. અન્તોનિરોધે મરણસ્સ નત્થિતાય અન્તરાવ સમાપત્તિતો વુટ્ઠાતિ. તસ્મા એતં આવજ્જિત્વાવ સમાપજ્જિતબ્બં. અવસેસં હિ અનાવજ્જિતુમ્પિ વટ્ટતિ. ઇદં પન આવજ્જિતબ્બમેવાતિ વુત્તં.

૮૭૯. સો એવં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ઇમં પુબ્બકિચ્ચં કત્વા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જતિ. અથેકં વા દ્વે વા ચિત્તવારે અતિક્કમિત્વા અચિત્તકો હોતિ, નિરોધં ફુસતિ. કસ્મા પનસ્સ દ્વિન્નં ચિત્તાનં ઉપરિચિત્તાનિ ન પવત્તન્તીતિ? નિરોધસ્સ પયોગત્તા. ઇદઞ્હિ ઇમસ્સ ભિક્ખુનો દ્વે સમથવિપસ્સનાધમ્મે યુગનદ્ધે કત્વા અટ્ઠ સમાપત્તિઆરોહનં અનુપુબ્બનિરોધસ્સ પયોગો, ન નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિયાતિ નિરોધસ્સ પયોગત્તા દ્વિન્નં ચિત્તાનં ઉપરિ ન પવત્તન્તિ.

યો પન ભિક્ખુ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનતો વુટ્ઠાય ઇદં પુબ્બકિચ્ચં અકત્વા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જતિ, સો પરતો અચિત્તકો ભવિતું ન સક્કોતિ, પટિનિવત્તિત્વા પુન આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનેયેવ પતિટ્ઠાતિ. મગ્ગં અગતપુબ્બપુરિસૂપમા ચેત્થ વત્તબ્બા –

એકો કિર પુરિસો એકં મગ્ગં અગતપુબ્બો અન્તરા ઉદકકન્દરં વા ગમ્ભીરં ઉદકચિક્ખલ્લં અતિક્કમિત્વા ઠપિતં ચણ્ડાતપસન્તત્તપાસાણં વા આગમ્મ તં નિવાસનપાવુરણં અસણ્ઠપેત્વાવ કન્દરં ઓરૂળ્હો પરિક્ખારતેમનભયેન પુનદેવ તીરે પતિટ્ઠાતિ. પાસાણં અક્કમિત્વાપિ સન્તત્તપાદો પુનદેવ ઓરભાગે પતિટ્ઠાતિ.

તત્થ યથા સો પુરિસો અસઙ્ઘાટિતનિવાસનપાવુરણત્તા કન્દરં ઓતિણ્ણમત્તોવ, તત્તપાસાણં અક્કન્તમત્તો એવ ચ પટિનિવત્તિત્વા ઓરતોવ પતિટ્ઠાતિ, એવં યોગાવચરોપિ પુબ્બકિચ્ચસ્સ અકતત્તા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમાપન્નમત્તોવ પટિનિવત્તિત્વા આકિઞ્ચઞ્ઞાયતને પતિટ્ઠાતિ.

યથા પન પુબ્બેપિ તં મગ્ગં ગતપુબ્બપુરિસો તં ઠાનં આગમ્મ એકં સાટકં દળ્હં નિવાસેત્વા અપરં હત્થેન ગહેત્વા કન્દરં ઉત્તરિત્વા તત્તપાસાણં વા અક્કન્તમત્તકમેવ કરિત્વા પરતો ગચ્છતિ, એવમેવં કતપુબ્બકિચ્ચો ભિક્ખુ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જિત્વાવ પરતો અચિત્તકો હુત્વા નિરોધં ફુસિત્વા વિહરતિ.

૮૮૦. **કથં ઠાનન્તિ** એવં સમાપન્નાય પનસ્સા કાલપરિચ્છેદવસેન ચેવ અન્તરાઆયુક્ખયસઙ્ઘપટિમાનનસત્થુપક્કોસનાભાવેન ચ ઠાનં હોતિ.

૮૮૧. **કથં વુટ્ઠાનન્તિ** અનાગામિસ્સ અનાગામિફલુપ્પત્તિયા, અરહતો અરહત્તફલુપ્પત્તિયાતિ એવં દ્વેધા વુટ્ઠાનં હોતિ.

૮૮૨. **વુટ્ઠિતસ્સ કિંનિન્નં ચિત્તં હોતીતિ** નિબ્બાનનિન્નં. વુત્તં હેતં ‘‘સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધસમાપત્તિયા વુટ્ઠિતસ્સ ખો, આવુસો વિસાખ, ભિક્ખુનો વિવેકનિન્નં ચિત્તં હોતિ વિવેકપોણં વિવેકપબ્ભાર’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૪).

૮૮૩. **મતસ્સ ચ સમાપન્નસ્સ ચ કો વિસેસોતિ** અયમ્પિ અત્થો સુત્તે વુત્તોયેવ. યથાહ – ‘‘ય્વાયં, આવુસો, મતો કાલઙ્કતો, તસ્સ કાયસઙ્ખારા નિરુદ્ધા પટિપ્પસ્સદ્ધા, વચીસઙ્ખારા... ચિત્તસઙ્ખારા નિરુદ્ધા પટિપ્પસ્સદ્ધા, આયુ પરિક્ખીણો, ઉસ્મા વૂપસન્તા, ઇન્દ્રિયાનિ પરિભિન્નાનિ. યો ચાયં ભિક્ખુ સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં સમાપન્નો, તસ્સપિ કાયસઙ્ખારા નિરુદ્ધા પટિપ્પસ્સદ્ધા, વચીસઙ્ખારા... ચિત્તસઙ્ખારા નિરુદ્ધા પટિપ્પસ્સદ્ધા, આયુ અપરિક્ખીણો, ઉસ્મા અવૂપસન્તા, ઇન્દ્રિયાનિ અપરિભિન્નાની’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૭).

૮૮૪. **નિરોધસમાપત્તિ સઙ્ખતાતિ**આદિપુચ્છાયં પન સઙ્ખતાતિપિ અસઙ્ખતાતિપિ લોકિયાતિપિ લોકુત્તરાતિપિ ન વત્તબ્બા. કસ્મા? સભાવતો નત્થિતાય. યસ્મા પનસ્સા સમાપજ્જન્તસ્સ વસેન સમાપન્ના નામ હોતિ, તસ્મા નિપ્ફન્નાતિ વત્તું વટ્ટતિ, નો અનિપ્ફન્ના.

ઇતિ સન્તં સમાપત્તિં, ઇમં અરિયનિસેવિતં;
દિટ્ઠેવ ધમ્મે નિબ્બાનમિતિસઙ્ખં ઉપાગતં;
ભાવેત્વા અરિયં પઞ્ઞં, સમાપજ્જન્તિ પણ્ડિતા.

યસ્મા તસ્મા ઇમિસ્સાપિ, સમાપત્તિસમત્થતા;
અરિયમગ્ગેસુ પઞ્ઞાય, આનિસંસોતિ વુચ્ચતીતિ.

આહુનેય્યભાવાદિસિદ્ધિકથા

૮૮૫. **આહુનેય્યભાવાદિસિદ્ધીતિ** ન કેવલઞ્ચ નિરોધસમાપત્તિયા સમાપજ્જનસમત્થતાવ, અયં પન આહુનેય્યભાવાદિસિદ્ધિપિ ઇમિસ્સા લોકુત્તરપઞ્ઞાભાવનાય આનિસંસોતિ વેદિતબ્બો. અવિસેસેન હિ

ચતુબ્બિધાયપિ એતિસ્સા ભાવિતત્તા ભાવિતપઞ્ઞો પુગ્ગલો સદેવકસ્સ લોકસ્સ આહુનેય્યો હોતિ પાહુનેય્યો દક્ખિણેય્યો અઞ્જલીકરણીયો અનુત્તરં પુઞ્ઞક્ખેત્તં લોકસ્સ.

૮૮૬. વિસેસતો પનેત્થ પઠમમગ્ગપઞ્ઞં તાવ ભાવેત્વા મન્દાય વિપસ્સનાય આગતો મુદિન્દ્રિયોપિ **સત્તક્ખત્તુપરમો** નામ હોતિ, સત્તસુગતિભવે સંસરિત્વા દુક્ખસ્સન્તં કરોતિ. મજ્ઝિમાય વિપસ્સનાય આગતો મજ્ઝિમિન્દ્રિયો **કોલંકોલો** નામ હોતિ, દ્વે વા તીણિ વા કુલાનિ સન્ધાવિત્વા સંસરિત્વા દુક્ખસ્સન્તં કરોતિ. તિક્ખાય વિપસ્સનાય આગતો તિક્ખિન્દ્રિયો **એકબીજી** નામ હોતિ, એકઞ્ઞેવ માનુસકં ભવં નિબ્બત્તેત્વા દુક્ખસ્સન્તં કરોતિ.

૮૮૭. દુતિયમગ્ગપઞ્ઞં ભાવેત્વા **સકદાગામી** નામ હોતિ, સકિદેવ ઇમં લોકં આગન્ત્વા દુક્ખસ્સન્તં કરોતિ.

૮૮૮. તતિયમગ્ગપઞ્ઞં ભાવેત્વા **અનાગામી** નામ હોતિ. સો ઇન્દ્રિયવેમત્તતાવસેન અન્તરાપરિનિબ્બાયી, ઉપહચ્ચપરિનિબ્બાયી, અસઙ્ખારપરિનિબ્બાયી, સસઙ્ખારપરિનિબ્બાયી, ઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામીતિ પઞ્ચધા. ઇધ વિહાયનિટ્ઠો હોતિ. તત્થ **અન્તરાપરિનિબ્બાયી**તિ યત્થ કત્થચિ સુદ્ધાવાસભવે ઉપપજ્જિત્વા આયુવેમજ્ઝં અપ્પત્વાવ પરિનિબ્બાયતિ. **ઉપહચ્ચપરિનિબ્બાયી**તિ આયુવેમજ્ઝં અતિક્કમિત્વા પરિનિબ્બાયતિ. **અસઙ્ખારપરિનિબ્બાયી**તિ અસઙ્ખારેન અપ્પયોગેન ઉપરિમગ્ગં નિબ્બત્તેતિ. **સસઙ્ખારપરિનિબ્બાયી**તિ સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન ઉપરિમગ્ગં નિબ્બત્તેતિ. **ઉદ્ધંસોતો અકનિટ્ઠગામી**તિ યત્થુપપન્નો, તતો ઉદ્ધં યાવ અકનિટ્ઠભવા આરુય્હ તત્થ પરિનિબ્બાયતિ.

૮૮૯. ચતુત્થમગ્ગપઞ્ઞં ભાવેત્વા કોચિ **સદ્ધાવિમુત્તો** હોતિ, કોચિ **પઞ્ઞાવિમુત્તો** હોતિ, કોચિ **ઉભતોભાગવિમુત્તો** હોતિ, કોચિ **તેવિજ્જો**, કોચિ **છળભિઞ્ઞો**, કોચિ **પટિસમ્ભિદપ્પભેદપ્પત્તો** મહાખીણાસવો. યં સન્ધાય વુત્તં ''મગ્ગક્ખણે પનેસ તં જટં વિજટેતિ નામ . ફલક્ખણે વિજટિતજટો સદેવકસ્સ લોકસ્સ અગ્ગદક્ખિણેય્યો હોતી''તિ.

> એવં અનેકાનિસંસા, અરિયપઞ્ઞાય ભાવના;
> યસ્મા તસ્મા કરેય્યાથ, રતિં તત્થ વિચક્ખણો.

૮૯૦. એત્તાવતા ચ –

> સીલે પતિટ્ઠાય નરો સપઞ્ઞો, ચિત્તં પઞ્ઞઞ્ચ ભાવયં;
> આતાપી નિપકો ભિક્ખુ, સો ઇમં વિજટયે જટન્તિ. –

ઇમિસ્સા ગાથાય સીલસમાધિપઞ્ઞામુખેન દેસિતે વિસુદ્ધિમગ્ગે સાનિસંસા પઞ્ઞાભાવના પરિદીપિતા હોતીતિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતે વિસુદ્ધિમગ્ગે

પઞ્ઞાભાવનાધિકારે

પઞ્ઞાભાવનાનિસંસનિદ્દેસો નામ

તેવીસતિમો પરિચ્છેદો.

નિગમનકથા

૮૯૧. એત્તાવતા ચ –

‘‘સીલે પતિટ્ઠાય નરો સપઞ્ઞો, ચિત્તં પઞ્ઞઞ્ચ ભાવયં;
આતાપી નિપકો ભિક્ખુ, સો ઇમં વિજટયે જટ’’ન્તિ. –

ઇમં ગાથં નિક્ખિપિત્વા યદવોચુમ્હ –

‘‘ઇમિસ્સા દાનિ ગાથાય, કથિતાય મહેસિના;
વણ્ણયન્તો યથાભૂતં, અત્થં સીલાદિભેદનં.

‘‘સુદુલ્લભં લભિત્વાન, પબ્બજ્જં જિનસાસને;
સીલાદિસઙ્ગહં ખેમં, ઉજું મગ્ગં વિસુદ્ધિયા.

‘‘યથાભૂતં અજાનન્તા, સુદ્ધિકામાપિ યે ઇધ;
વિસુદ્ધિં નાધિગચ્છન્તિ, વાયમન્તાપિ યોગિનો.

‘‘તેસં પામોજ્જકરણં, સુવિસુદ્ધવિનિચ્છયં;
મહાવિહારવાસીનં, દેસનાનયનિસ્સિતં.

‘‘વિસુદ્ધિમગ્ગં ભાસિસ્સં, તં મે સક્કચ્ચ ભાસતો;
વિસુદ્ધિકામા સબ્બેપિ, નિસામયથ સાધવો’’તિ.

સ્વાયં ભાસિતો હોતિ.

૮૯૨. તત્થ ચ –

તેસં સીલાદિભેદાનં, અત્થાનં યો વિનિચ્છયો;
પઞ્ચન્નમ્પિ નિકાયાનં, વુત્તો અટ્ઠકથાનયે.

સમાહરિત્વા તં સબ્બં, યેભુય્યેન સનિચ્છયો;
સબ્બસઙ્કરદોસેહિ, મુત્તો યસ્મા પકાસિતો.

તસ્મા વિસુદ્ધિકામેહિ, સુદ્ધપઞ્ઞેહિ યોગિહિ;
વિસુદ્ધિમગ્ગે એતસ્મિં, કરણીયોવ આદરોતિ.

૮૯૩ વિભજ્જવાદિસેટ્ઠાનં , થેરિયાનં યસસ્સિનં;
મહાવિહારવાસીનં, વંસજસ્સ વિભાવિનો.

ભદન્તસઙ્ઘપાલસ્સ, સુચિસલ્લેખવુત્તિનો;

વિનયાચારયુત્તસ્સ, યુત્તસ્સ પટિપત્તિયં.

ખન્તિસોરચ્ચમેત્તાદિ-ગુણભૂસિતચેતસો;
અજ્ઝેસનં ગહેત્વાન, કરોન્તેન ઇમં મયા.

સદ્ધમ્મટ્ઠિતિકામેન , યો પત્તો પુઞ્ઞસઞ્ચયો;
તસ્સ તેજેન સબ્બેપિ, સુખમેધન્તુ પાણિનો.

૮૯૪વિસુદ્ધિમગ્ગો એસો ચ, અન્તરાયં વિના ઇધ;
નિટ્ઠિતો અટ્ઠપઞ્ઞાસ-ભાણવારાય પાળિયા.

યથા તથેવ લોકસ્સ, સબ્બે કલ્યાણનિસ્સિતા;
અનન્તરાયા ઇજ્ઝન્તુ, સીઘં સીઘં મનોરથાતિ.

૮૯૫. પરમ વિસુદ્ધ સદ્ધા બુદ્ધિ વીરિય પટિમણ્ડિતેન સીલાચારજ્જવ મદ્દવાદિગુણસમુદયસમુદિતેન સકસમય સમયન્તરગહનજ્ઝોગાહણસમત્થેન પઞ્ઞાવેય્યત્તિયસમન્નાગતેન તિપિટકપરિયત્તિભેદે સાટ્ઠકથે સત્થુસાસને અપ્પટિહતઞાણપ્પભાવેન મહાવેય્યાકરણેન કરણસમ્પત્તિજનિતસુખવિનિગ્ગતમધુરોદારવચનલાવણ્ણયુત્તેન યુત્તમુત્તવાદિના વાદીવરેન મહાકવિના છળભિઞ્ઞાપટિસમ્ભિદાદિ ભેદગુણપટિમણ્ડિતે ઉત્તરિમનુસ્સધમ્મે અપ્પટિહતબુદ્ધીનં થેરવંસપ્પદીપાનં થેરાનં મહાવિહારવાસીનં વંસાલઙ્કારભૂતેન વિપુલવિસુદ્ધબુદ્ધિના **બુદ્ધઘોસો**તિ ગરૂહિ ગહિતનામધેય્યેન થેરેન મુદન્તખેદકવત્તબ્બેન કતો વિસુદ્ધિમગ્ગો નામ.

૮૯૬તાવ તિટ્ઠતુ લોકસ્મિં, લોકનિત્થરણેસિનં;
દસ્સેન્તો કુલપુત્તાનં, નયં સીલાદિસુદ્ધિયા.

યાવ બુદ્ધોતિ નામમ્પિ, સુદ્ધચિત્તસ્સ તાદિનો;
લોકમ્હિ લોકજેટ્ઠસ્સ, પવત્તતિ મહેસિનોતિ.

ઇતિ સાધુજનપામોજ્જત્થાય કતા વિસુદ્ધિમગ્ગકથા,

પાળિગણનાય પન સા અટ્ઠપઞ્ઞાસભાણવારા હોતીતિ.

વિસુદ્ધિમગ્ગપકરણં નિટ્ઠિતં.